

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

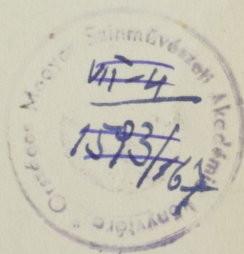
82

2262

KILENCZVENHETEDIK KÖTET.

(265. 266. 267. SZÁM)

dpo

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1899.

28

REIMEN? PRIS?

ADJ. ANTONIO. ADJ. ADJ. ADJ.

ADJ. ANTONIO. ADJ. ADJ. ADJ.

ADJ. ANTONIO. ADJ. ADJ. ADJ.

ADJ. ANTONIO. ADJ. ADJ. ADJ.

ADJ. ANTONIO. ADJ. ADJ. ADJ.

~~Lellárnap 4803
téléle alatt vételezve.
Bp. 195 3 10.22~~

26. -

1895. 61. a. 31.

TARTALOM.

CCLXV. SZÁM.

	Lap
TINÓDI SEBESTYÉN. (I.) — Acsády Ignácztól	1
AZ ALFÖLDI MUNKÁSKÉRDÉS. — Ifj. Náray Lajostól	25
A TÖRÖK JOGRENDSZER S IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. (I.) — Kresmárik Jánostól	44
BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE. (I.) — Elbeszélés. — Legifj. Szász Károlytól	77
KÖLTEMÉNYEK: <i>Egy anya emlékkönyvébe.</i> — Gyulai Páltól. — <i>Tersato.</i> — Vargha Gyulától	107
KOSSUTH LAJOS IRATAI. — Hegyesi Mártontól	110
ARANY LÁSZLÓ. — Gyulai Páltól	121
A TISZTI ORVOSI KÉRDÉS REFORMJA. — Thim Józseftől	132
ÉRTESITŐ: Kozma Andor: <i>Szatirák.</i> — ó—tól. — Bayer József: <i>A magyar drámairodalom története.</i> — Császár Elemértől. — <i>Archiv für Religions- wissenschaft.</i> — zr.-tól. — Hegyfoky Kabos: <i>Folyóink vizállása és a csapadék.</i> — p. gy. től. — <i>Levél a szerkesztőhöz.</i> — Herman Ottótól. — <i>Új magyar könyvek</i>	141

CCLXVI. SZÁM.

ZICHY ANTAL EMLÉKEZETE. — Vadnay Károlytól	161
TINÓDI SEBESTYÉN. (II.) — Acsády Ignácztól	181
AZ ORVOSSZAKÉRTŐKHOZ INTÉZENDŐ KÉRDÉSEKRŐL. — Schächter Miksától	214
A TÖRÖK JOGRENDSZER ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. (II.) — Kresmárik Jánostól	236
BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE. (II.) — Elbeszélés. — Legifj. Szász Károlytól	277
KÖLTEMÉNYEK: <i>A kerékpáros.</i> — Kozma Andortól. — <i>A veranda.</i> — <i>Leconte de Lisle után, francziából</i> — Vargha Gyulától. — <i>Szilágyi Sándor halálakor.</i> — B: Á.-tól	291

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY. — Kónyi Józseftől	Lap 299	q 01
ÉRTESITŐ: Dézsi Lajos: <i>Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése.</i> — d. — Riehl A.: <i>Fr. Nietzsche, der Künstler und der Denker.</i> — L—s. — Gibbon E.: <i>The History of the decline and Fall of the Roman Empire.</i> — Kropf Lajostól. — <i>Új magyar könyvek</i>	325	69

CCLXVII. SZÁM.

AZ 1811—12-IKI MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉS. — Wertheimer Edétől	337	78
HERCZEG WINDISCH-GRÄTZ. — P.-tól	376	87
A TÖRÖK JOGRENDSZER S IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. — Kresmarik Jánostól	389	98
BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE. (III.) — Elbeszélés. — Legifj. Szász Károlytól	422	99
KÖLTEMÉNYEK: Az év végén. — Gyulai Páltól. — <i>Catullusból.</i> — Csengeri Jánostól	456	86
AZ ÚJ MŰVÉSZI IPAR. — Meller Simontól	461	104
BÁRÓ VAY MIKLÓSRÓL. — Vadnay Károlytól	472	107
MAGYAR JOGI LEXIKON. — B. S.-tól	483	108
ÉRTESITŐ: Szily Kálmán: <i>Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.</i> — s. m.-tól. — <i>They key of truth.</i> — Kropf Lajostól. — <i>Egyetemeink és az autonomia.</i> — Schächter Miksától. — <i>Viszonvász.</i> — t.-tól. — <i>Új magyar könyvek</i>	484	108

TINÓDI SEBESTYÉN.

Első közlemény.

Karddal sebes kezében és dallal ajakán, kora Tyrtæusaként, a ki lelkesülten járja be s szent harczra hevíti hazáját az ádáz török ellen — így él Tinódi Sebestyén emlékezete irodalmunkban.

Dúsgazdag szellemi hagyatéka maradt, de az íróról magáról vajmi keveset tudunk. Hirtelen bukkant föl a sötétből s épen oly hirtelen merült el benne. Mint kész ember lép elő 1540 körül egyik művével s életének alig tizenhét esztendejéről vannak töredékes adataink, de ez időből is csak elvétve. Születését, ifjúságát, mondhatni férfi-kora majdnem minden szakát, halála idejét és körülményeit sűrű homály borítja, mely egyenesen ösztönzi a képzelő erőt, hogy tetszése szerint színezzé ki élete pályáját. Kora különben is zordon és vadregényes, melyre az örök harcz és nemzeti szenvedés költészete borúl. Esik ennek egy-egy méla sugara az akkori nemzedék mindegyik fiára s hogy ne jutna belőle épen Tinódinak, a lantosnak, a hősi harczok, vitézi tettek megörökítőjének?

Az idők távolából azonban Tinódi életútja mozgalmasabbnak, kalandosabbnak tetszik, mint minő valóban lehetett s írói tevékenysége sem egészen olyan természetű, mint abból, hogy lantosnak nevezi magát s műveiben mindig a verses formát használja, következnek. Behatóbb vizsgálat mellett a Tyrtæusból, a költőből vajmi kevés marad Tinódiban. E helyett kidomborodik működésének egy más sajátossága, a történeti adatgyűjtő és krónikásé. E minőségében nemcsak kortársainak tett megbecsülhetetlen szolgálatot, midőn a szemök előtt lejátszódó nagy nemzeti tragédia annyi hősről és eseményéről először nyújtott nekik hiteles tájékozást; művei gyűjte-

ményében, a *Krónikában* pedig a politikailag három részre szaggatott, vallásos ellentétektől szétválasztott magyarságnak olyan olvasmányt adott, melyből a haza minden fia okulást és lelkesedést meríthetett. Történetírói működése nem csak új lelki kapcsolatot alkotott az ország széttépett részei közt s főtartotta bennök az összetartozandóság érzetét, hanem korrajzi vagy kútfői becsét megőrzé századokon át. Nem egy emlékezetes eseményről az emberöltők hosszú sora csak annyit tudott, a mennyit rólok Tinódi följegyzett. Ma, midőn levéltáraink holt kincsei tömegesen kerülnek nyilvánosságra, Tinódi történeti adatainak megbízhatósága, hitelessége folyton újabb bizonytságot nyer, sőt ma is egyedül ő belőle ismerünk nem egy érdekes eseményt, mely elveszett volna az utóvilágra, ha Tinódi nem él s meg nem örökíti. Azok egyike, kik olyan szellemi munkát végeztek, mely nélkülök elvégezetlen marad. Századának legérdemesebb magyarjai közé tartozik tehát, kinek alakja a monda regényessége nélkül is vonzó és érdekes. Nem költője, hanem krónikása volt korának, de éppen ebben rejlik kimagasló irodalmi jelentősége, mert ezzel tett mély hatást az utóvilágra. Nemzeti költészetünk fejlődésében hasztalan keressük befolyásának nyomát. Ellenben történetíróink bőségesen használták kútfőül. Közleményeit a későbbiek változatlanul átvették, legfeljebb átírták, de értékesebb részletekkel bővíteni nem tudták. Még az emberek és események megítélésében, a történelmi fölfogásban is századokon át észrevehető hatása a szellemekre. Ma az ilyen befolyás megszűnt ugyan, de éppen a jelenkor az, mely gazdag segélyeszközeivel leginkább képes méltányolni Tinódinak, mint adatgyűjtőnek páratlan buzgalmét, lelkiismeretességét és irodalmi hagyatékának rendkívüli értékét.

I.

A biztos tények, melyek Tinódi élete sorsáról ránk maradtak,*) meglehetősen röviden elmondhatók, mert a lantos,

---

*) Szilády Áron a *Régi Magyar költők Tára* III. kötetében (*Tinódi Sebestyén összes művei, Buda-Pest, 1881.*) ritka buzgalommal gyűjtötte össze s dolgozta föl mindazt az anyagot, mely 1881-ig mások,

ki kortársai közül olyan sokakról megemlékezik, önmagáról csak kivételesen, még leginkább versfejeiben szokott szólani. Mások még kevésbé beszélnek a szerény társadalmi állású lantosról s így kevés az, a mit kora emlékeiből reá nézve meríthetni. Bizonyos, hogy családjá szegény, nemesi család volt, mely Fejérmegye, Tinód községében lakott. Valószínűleg ott, de mindenesetre a Dunán túl született Sebestyén a XVI. század első vagy második tizedében. Melyikben, azt eldönteni nem lehet. *) Gyermekkora első éveit a szülői házban töltötte, azután meg valamelyik közeli iskolát látogatott. Mindenesetre nem járt külföldön s műveltségét otthon, valamelyik Dunántúli város tanintézetében szerezte. Ez az iskola nem terhelte túlságos sok tudományos podgyászszal növendékeit. Az ifjak vagy papi pályára készültek vagy a világi élet számára szükséges ismereteket igyekeztek elsajátítani. Maga az iskola kevés különbséget tett a két pálya közt s első sorban a vallásoktatásra fektette a fősúlyt. Az írás s olvasás után a latin nyelvre, énekekre, zenére tanította növendékeit, kik 15—16 éves korukban rendesen már befejezték tanulmányaikat. Ilyen iskolából került ki Tinódi is. Anyanyelvén kívül megtanult latinul, mely az állam hivatalos nyelve volt s melyet el kellett sajátítania mindenkinek, a ki valamelyes közpályára készült. Latin tudománya azonban tisztán gyakorlati céloknak szolgált s egyéniségét nem helyezte a kor uralkodó szellemi iránya, a humanizmus befolyása alá, mely nem igen hatolt azon szerény vidéki iskolába, melyben kiképzését nyerte. Róma nyelvének szépségeivel nem ismerkedett meg annyira, hogy anyanyelvé-

---

valamint a saját kutatásai alapján előkerült. Azóta ifjabb Kemény Lajos közölt a *Figyelőben*, a *Tört. Társas* s a *Philologiai Közönyben* néhány, de igen fontos adatot a kassai levéltár irataiból.

*) Műveiből és élete ismert fontosabb eseményeiből azt a benyomást merítem, hogy az 1520-hoz közel eső évek valamelyikében született s halálakor csak valami negyven éves lehetett. Az akkori szokás szerint az ifjak egész fiatalon, 16—17 éves korukban léptek szolgálatba s Tinódi is alig volt idősebb, midőn Török Bálint udvarába került. Az sem tehető föl, hogy meglett férfi-korában kezdett volna írni, pedig biztosan datálható műveinek sora 1541-ben kezdődik. Nősülése, mely 1544 körül történhetett, valamint élete végén tett gyakori és nagy utazásai szintén arra vallanak, hogy még aránylag fiatal ember volt.

től eltérítették volna. Egészben a műveltség, melyre az iskolában szert tett, egész szűkkörű, igen szerény, de minden ízében magyaros s idegen hatástól lehetőleg mentes maradt.

A mint Tinódi elsajátítá azokat az ismereteket, melyeket a vidéki iskola nyújtott, az élet pedig megkívánt, a literatusok, a diákok, vagyis írástudók sorába lépett. Nem egyházi, hanem világi pályán akarva boldogulását keresni, mint minden szegény nemes ifjúnak, neki is meglehetősen ridegen eléje szabták élete irányát a viszonyok. Kétségtelenül már az időben ismerte természetadta tehetségét, írói képességét s reá akarta fektetni megélhetését. Arra azonban korának sajátos körülményei közt nem gondolhatott többé, hogy írói egyéniségét önállóan, független állásban próbálja érvényre juttatni. Voltak az időben ilyenek is számosan, a hegedősök, egykor tekintélyes, tiszteletben álló s bizonyára jó módnak is örvendő népies költők, kik a király és az urak udvaraiban élve, néha az egész országot bejárva komoly és tréfás szerzeményeikkel lelkesítették, mulattatták, szórakoztatták hallgatóikat. De az az idő, melyben Tinódi élt, nem a hegedősök kora többé. A régi népköltők, ének- és zeneszerzők rendje elhallgatott a változott közviszonyok között, s a mi megmaradt belőle, az elzüllött, falusi, csapszéki énekes, vándor komédiásféle lett, kinek nyomor és lenézés jutott osztályrészül. Ez a pálya nemcsak nem vonzotta, hanem egyenesen elriasztotta a tisztas családból származó, jámbor és erkölcsös gondolkodású Tinódit. Le kellett mondania a függetlenségről s boldogulását oly téren kellett keresnie, mely akkor egyedül állt nyitva a szegény nemes ifju előtt. Szolgálatba kellett lépnie. Az állam, a vármegye, a község akkor vagy éppen nem, vagy csak igen kis mértékben vette igénybe a tehetséges, a tanult ifjuság szolgálatait, mely e tekintetben csaknem kizárólag a nagybirtokos főurakra, a korszak kis királyaira volt utalva. Az urak saját költségükön fogadott katonaságot, zsoldos csapatot, váraikban őrséget tartottak, roppant jószágaik kezelésénél gazdatisztekre szorultak, udvarukba számos személyzetet gyűjtöttek s így száz meg száz embernek adhattak foglalkozást és kenyeret. Hozzájuk özönlöttek tehát azok a szegény nemesek, kik természetes képességeiknek, műveltségöknek, megbízhatóságoknak, ügyességöknek megfelelő alkalmazást kerestek. A legtöbben szerény hópénzért fogadott katonának vagy gazdasági tisztnek állottak s buzga-

lommal és szerencsével az idők folyamán javították helyzetét. Tinódi szintén szolgálatba állott, hogy megélhessen. A sors kedvezése enyingi Török Bálint, az ország egyik leg-gazdagabb főura körébe vitte. Török Bálint előkelő, daliás, szép férfiú volt, a ki fényes háztartást vitt s csaknem korlátlanul parancsolt négy nagy Dunántúli vármegyének. A mohácsi vész utáni években, János és Ferdinánd királyok küzdelmeiben vezérszerepet játszott s a négy vármegye akarva nem akarva vele ment azon király táborába, a melyikhez változó érdeke és kedvtelése szerint éppen csatlakozott. E hatalmas úr szolgálá-tába lépett az ifju Tinódi Sebestyén s az ő jószágain szerzé eddig ismert legelső énekeit 1540/1-ben. Tinódi önérzettel nevezte magát Török Bálint lantosának. De hogy hivatása kizá-rólag abból állt volna, hogy lanttal szolgálja urát, hogy udvari költő legyen, az nem bizonyos, sőt a szolgálati viszony akkori természetével egyenesen ellenkezik. Ugyanazon időben, mikor Tinódi Török Bálinthoz került, a hatalmas főurnak volt egy másik diákja, Martonfalvay Imre, ki élete főbb mozzanatairól elég kimerítő emlékiratot szerkesztett, mely köz- és társa-dalmi állapotaink ismerete szempontjából szertelenül tanul-ságos.*) Midőn Martonfalvay a saját életútját körvonalazza, e rajzból Tinódi szolgálati viszonyáról is tájékozást nyújt. A hasonlatosság a két diák sorsa közt annál szembe szökőbb, mert Martonfalvay szintén a Dunán tulról, köznemes család-ból származott, Tinódinál, ámbár jóval túlélte, alig néhány évvel volt idősebb, szintén deák lett s ő is az enyingi Törököket szolgálta. Még «igen ifjucska» volt, mikor e családhoz került, hol mint számtartó, viczeudvarbíró és udvarbíró működött. Ez tehát békés foglalkozásnak látszik, de csak látszik, mert akkor a polgári és katonai szolgálat nem volt elválasztva s a ki bármi minőségben tisztséget vállalt, az a szükséghez képest, urának minden, akár békés, akár hadi vállalataiban részt vett. Martonfalvay is vitézkedett, harczolt eleget s egy ízben súlyo-san megsebesült, de nem a török elleni tusákban. Török Bálint és egyik szomszédja, Kápolnay Ferencz közt valóságos háború támadt s az akkor vívott harczokban lötték át a Martonfalvay

---

*) Kiadta Nagy Imre *Magyar Tört. Emlékek*. Írók 31. kötet 131—176 lap.

kezét úgy, hogy majdnem bele halt s két évig kellett magát gyógyíttatnia.

Martonfalvay sokszor említi: «valahol ő nagyságok parancsolták, ott szolgáltam.» «Én sohult magamat meg nem vontam, mindenütt jámborul szolgáltam.» «Azért, ha valahova parancsolták elmentem, és az én kegyelmes asszonyomnak és gyermekének eremest szolgáltam.» «Én soha az szolgálatban nem válogattam, valahol parancsolták, ott szolgáltam az én minivoltom szerint.» Még legbensőbb személyes érzelmeit is elnémitotta az engedelmesség és az urához való hűség kötelessége. Maga beszéli el, hogy egy ízben ura karddal rendelte a saját vérrokonai ellen. Ekkor lelkiismereti furdalásai támadtak s eszébe jutott: «nem is illik nekem atyámfiai háza megvételére mennem». Mindazáltal elment, mert ura parancsolta s mert állásából folyt a föltétlen engedelmesség.

Ilyen volt akkor a szolgálati viszony. Annak, a ki szolgálatban állt, nem nyílt módja vagy tere, hogy egyéni önállóságát, saját meggyőződését vagy akaratát önállóan érvényesítse. Martonfalvay szó nélkül követte is urait politikai és vallásos nézeteik minden változásában. Nincs egyéni véleménye, hanem mindig urait szolgálja. A vallásügyet egyáltalában meg sem említi emlékiratában, annyira természetesnek tartja, hogy itt is ura szabja meg az irányt. Pedig még Luther föllépése előtt született s a régi vallásban nevelkedett, míg később urai buzgón támogatták az új hitet és Török Bálintnét, Pemflangen Katát a «Leona lutterana»-nak nevezték az egykorúak. Martonfalvay kétségtelenül az új hit híve lett a Törökök szolgálatában, de ezt akár csak említeni sem tartja szükségesnek.

Épen oly kevésbé beszél politikai meggyőződéséről. Nála az sem valami egyéni, hanem szolgálati viszonyai szerint alakult, mert az is urainak a dolga. Ferdinándpárti, mikor Török Bálint a Habsburgokhoz csatlakozik és Jánospárti, mikor ura a nemzeti királyhoz áll. A legesekélyebb megindulás vagy érzelmosság nélkül beszéli el, hogyan kényszerítette Török Bálint a Dombayakat, hogy Ferdinándnak «fejet hajtsanak» s elszakadjanak János királytól, a mint épen oly egykedvűen irta volna meg, ha a későbbi korban, mikor ura János király híve lett, Török az ellenkező irányban érvényesíti hatalmát.

Tinódi szolgálati viszonya kétségtelenül szintén az itt jelzett keretben mozgott, habár hivatalos neve nem udvarbíró,

hanem udvari lantos volt. Követte urát mindenben, szolgálta minden módon, odaadással, hűségesen, mert a hűség legbensőbb természetéből folyt s ismételve hangoztatta

A ki urat szolgál, hívségét fogadja,
Vagy nyeri vagy veszti, de híven szolgálja.

Ez a szolgálat kétségtelenül csak kis részben volt írói. Török Bálint udvarában bizonyára sokféle gyakorlati teendő vagy katonai szolgálat vehette igénybe Tinódit. Hogy vitézkedett is, mint Mártonfalvay, azt kétségtelenné teszi azon tény, melyet eddig ismert legrégibb művében említ, hogy bal kezén megsebesült. Talán ezután nyílt alkalmá több időt szentelni írói hajlamainak kielégítésére. Legelső ismert műveit mindenestre Török Bálint jószágain írta s tárgyát a bibliából kölcsönzé, melyből betegsége idején meritett vigasztalást. Csakhamar azonban olyan esemény ébreszté föl érdeklődését, mely köztörténelmi szempontból épen oly fontos volt, a mint Tinódi sorsának további alakulatára döntő befolyást gyakorolt. Szolimán szultán 1541-ben csalárdul megszállva Buda várát, hit-szegő módon elfogta a táborában tisztelgő Török Bálintot, ki szabadságát soha többé vissza nem nyerte. Tinódi nem volt ura közelében, mikor ez a gyászos esemény történt, míg Martonfalvay nemcsak Budára, hanem a szultán táborába is elkísérte s onnan csak nagy ügygyel-bajjal szabadult haza. Az ifju lantost azonban a távolban is mélyen meghatotta urának gyászos sorsa, melyet két izben megénekel, vigasztalva a bánatba merült Török Bálintné, ki csakhamar maga sem érzé magát eléggé biztosságban a Dunán túl, melynek területén Buda megszállása óta a török mindinkább elhatalmasodott. A bánatos asszony családjával egy másik, az ellenségtől távolabb eső jószágára, Debreczen városába költözött át s ezzel Tinódi elveszté eddigi állását. Kilépett a Török-család szolgálatából, ellenben Martonfalvay tovább is ott maradt s még évtizedeken át élt a Dunán túl, néha harczolva, rendesen gazdasági dolgokkal, sőt politikával is foglalkozva. Nem valószínű, hogy Török Bálintné a lantos szolgálatait alacsonyabban értékelte volna, mint az udvarbíróét s maga bocsátotta volna el Tinódit. Pempflinger Kata előkelő, mély vallásos érzésű hölgy volt s Tinódi iránt később is jóindulatot, rokonszenvet tanusított. A lantos érintkezésben maradt a családdal

s később Török János, Bálint fia és dús javainak örököse, volt Tinódi fiának keresztatyja, kinél, mint kedves komájánál az «arany lábu» Debreczenben s más jószágán személyesen megfordult, kinek egy vitézi tettét megénekelte s kiről mindig a legbensőbb rokonszenvvel szokott megemlékezni. Tinódi kétségtelenül maga lépett ki a szolgálatból, mely, a mint Martonfalvay életének későbbi folyamatjából tudjuk — nagyon terhes és veszélyes volt. Egészben Tinódi nem volt katonatermészet, és sebesülése után különben is megeléghette a szolgálatot, melyben a törökök örökös apró és nagy támadásai mellett szükségképen vitézkednie is kellett. Talán az is befolyásolta elhatározásait, hogy Székes-Fejérvár elfoglalásával Fejérvármegye csakhamar egészen ozmán iga alá jutott s ha esetleg Tinódon még volt némi családi öröksége, az idegen hódító ettől is megfosztotta. Elvágakozott tehát a Dunán túlról, s nyugodtabb vidéken igyekezett új otthont teremteni. Kétségtelenül már ekkor nősülésre, családalapításra gondolt. Csakhogy mint szegény legény nem egy könnyen s nem is oly hamar valósíthatta szándékát. Egy ideig még a Dunán túl kellett maradnia s 1543-ban Verbőczy Imre, a *Hármas Könyv* nagyíró szerzőjének, Istvánnak fia védelme alatt huzódott meg. Ez időben neve már szélesebb körökben ismertté válhatott, ámbár összesen csak öt éneke maradt ránk Dunántúli tartózkodásából. De bizonyosan írt többet is, mely elveszett, mert már 1542-ben mondja (a törökökre célozva):

Maga csak tölem is sokszor hallottátok,
Sok fejedelmeket mint csaltak, tudjátok.

Csakhogy az írónak, mint ilyennek, ha máskülönben születésével, vagyonával vagy személyes hasznavehetőségével nem tudta magát érvényesíteni, nem igen volt helye a XVI. század rendi társadalmában. Az, hogy Tinódi nemes ember volt, kiemelte ugyan a jobbgyság alacsony, megvetett, emberszámba is alig jövő tömegéből. De positiót nemes embernek is csak a vagyon vagy a hivatalos állás, nem pedig az írói tehetség adott. Ezt magát kevesen tudták becsülni és méltányolni. Legföljebb egyesek, a legműveltebbek ismerték értékét s támogatták az író. Maga a nemesi társadalom főleg a vidéken a törökök örökös támadásai közepett a katonai szellem befolyása alatt állt, melynek csak a nyers erő vagy a vagyon birt impo-

nálni. Más szellemi légkör akkor csupán a városban, a műveltség, az iskolázás védettebb központján kinálkozott. Tinódi is városban óhajtott állandó otthont, családi tűzhelyet szerezni, még pedig olyanban, a mely távolabb esett a végektől. A nyugati határszélen Nagy-Szombat, az észak-keleti vármegyékben Kassa voltak azok a városok, melyekre Tinódi gondolhatott. Végül Kassa mellett döntött, hol 1544 novemberben megszerze a polgárjogot. Talán ebben is segítségére volt a Török-család, mert a polgárjog megszerzése a fölöttébb szűkkeblű s többségében német Kassán sok nehézségbe ütközhetett. Hogy Tinódi aránylag gyorsan elháríthatta az akadályokat, hogy a távoli Dunán túlról oda költöző s nem is polgári foglalkozást űző, nemesi rendű lantos a város polgárai közé elég hamar fölvétetett, az mindenesetre arra vall, hogy valami különös oknak kellett főnforognia, melyből a városi tanács Tinódi ügyét gyorsan és kedvezően elintézte. Ez a különös ok állhatott abból, hogy a kérvényezőnek hatalmas pártfogói voltak, vagy közvetlenül a Török-család, mely a városi tanácsnál érvényesítette tekintélyét, vagy Czeczey Lénárd főkapitány, az erdélyi kézen levő Kassa őrségének parancsnoka. Talán a Török-család, mely szintén erdélyi védelem alatt élt, ajánlotta Czeczeynek eddigi udvari lantosát, s a jeles katona gyors elintézésre juttatta letelepedése ügyét. Czeczey tizennégy évig volt a Kassán levő erdélyi hadak főkapitánya s ez időben nemcsak mint katona teljesíté páratlan pontossággal kötelességét s tartotta meg a folyton fenyegetett fontos és erős várost előbb János királynak, azután fiának, hanem az egész városi életre mélyreható befolyást gyakorolt. Kassa, mielőtt 1536-ban János király kezére került, leginkább német volt s a polgárság nagy többsége idegenül állt szemben a nemzeti mozgalmakkal. János király uralmával azonban megindult nagy arányú és gyors magyarosodása. Számos nemesi család költözött a fenyegetett vidékről a védettebb városba, az iparosok és kereskedők, vagyis a tulajdonképeni polgárság kebelében szintén egyre szaporodott a magyar elem, mely Czeczey támogatásával a városi életben folyvást nyomatékosabb szerepre vergődött. Valószínű, hogy Tinódit is Czeczey segítette a polgárjog megszerzésében és a letelepedésben, mert őt és háza népét még évek multán Czeczey szolgálainak nevezik a városi iratok. Bizonyos, hogy élvezte védelmét és jóakarátát, mert a legmélyebb

tisztelettel és hálával emlékezik meg az érdemes katonáról.

Nem valószínűtlen azonban, hogy Tinódinak kassai megtelepedése házasságával áll kapcsolatban, hogy azért is költözött oda, mert ott találta meg élete párját, jövődöbelijét. Tinódi neje mindenesetre egy kassai magyar polgár, valószínűleg iparos leánya vagy fiatal özvegye volt. Az ilyennek férjhezmenetelét a városi jog és a czéhszabályok meg szokták könnyíteni s a ki ily nőt vett el, az hamarább jutott a polgárjoghoz. Ekképen Tinódinak Kassára költözése s fölvétele a polgárok sorába, házasságával is állhat kapcsolatban. Neje házat, mely a tót utcában (ma Kovács-utca) épült, szőlőt és boltot örökölt s üzletét folytatta férjhezmenetele, sőt későbbi özvegysege s második házassága idején is. Tiszteletreméltó, derék, munkás asszony lehetett s minden jel arra vall, hogy Tinódi családi élete, melyből a gyermeköröm sem hiányzott, zavartalan és boldog volt. Nemcsak ő maga nem panaszkodik a házas élet nyüge ellen, hanem halála után pártfogói a másodszor férjes asszonyt is védelemben részesítettek, mi alig történt volna, ha első urát meg nem becsüli.

Tinódi kassai megtelepedése és nősülése forduló pontot jelez élete folyamában. Nemcsak otthona, tűzhelye volt immár, nemcsak önállósította magát: egész új világba, más szellemi légkörbe jutott, új összeköttetéseket szerzett. A mi műveltség, jólét, jogbiztonság akkor e hazában még megmaradt, az ha nem is teljesen, de legnagyobb részt a városba menekült, a védett falak mögé húzódott vissza. Különösen Kassán, mely mindinkább Felső-Magyarország fővárosává kezdett fejlődni, s melyben a magyarság egyre uralkodóbb állást birt hódítani, élénkült meg a szellemi és gazdasági élet. Közjogilag a város akkor sajátos helyzetben volt. Magyarországhoz tartozott ugyan, de 1552-ig erdélyi uralom alatt állt s így noha összetartozandósága a koronás magyar király kezén levő országrészszel nem szakadt meg, mégis Erdélynek hódolt. Kétfelé kellett tehát lakóinak tekinteniök, a magyar királyságra és Erdélyre, melynek mindegyikéhez az érzés és az érdek sokféle szála fűzte őket. Az ország három részre szakadása, mely csak 1541 óta vált ténynyé, a legközelebbi évtizedben még különben sem ment annyira át a tömegek köztudatába, mint az idők későbbi folyamán. A három országrész —

ditio — lakói még mindig együvé tartozónak tekinték magokat. A legtöbben még föl sem fogták az ország földarabolásának végzetes jelentőségét s azon kevesek, kik fölfogták, szintén bíztak az újra egyesülésben. A város helyzetének megfelelően Tinódi Kassán az erdélyiek oltalmát élvezte, s így erős rokonszenvet táplált az özvegy Izabella királyné s ifjú gyermeke, az árva János királyfi — így nevezi János Zsigmond fejedelmet — iránt. De koronás királyának I. Ferdinándot tekinté s az erdélyi védelem legkevésbé sem korlátozta abban, hogy a királyi legelőkelőbb hűvel közvetlen érintkezésbe ne lépjen, hogy a királyi területre hosszabb-rövidebb kirándulásokat ne tegyen. Kassán nem élt a rideg pártfegyelem nyomása alatt. Szabadon mozoghatott, tehetette azt, a mit akart, érintkezhetett bárkivel s írhatta azt, a mit meggyőződése sugallott.

Független városi polgár volt. Nem is nevezte magát többé senki lantosának, hanem önérettel mondja, hogy kassai lantos. Kijutott a régi alárendeltségi, szolgálati viszony kényelmetlen béklyóiból. Ezután csak pártfogói, nem pedig urai voltak; nem parancsolt neki senki, hanem maga rendelkezett idejével és tehetségével. Állandó fizetést vagy ellátást viszont nem húzott ez időben valakitől. A független író életét folytatta, kit előkelő urak védelmökbe fogadnak, időnkint anyagilag is támogatnak, ha ellátogat körükbe, vendégszeretettel látják el s még tiszteiket is utasítják, hogy becsülettel gondoskodjanak róla. Mæcenásai, de nem felebbvalói; méltányolják írói tehetségét s megkönnyítik érvényesülését, midőn örömmel bocsátják rendelkezésére az anyagot, melyet irodalmilag fölhasználhat. Kassán lassanként a kor számos kiváló egyéniségének udvari krónikása, bizalmas riportere, úgyszólván félhivatalos journalistája lett. Pártfogói közt ott voltak a legkülönbözőbb pártállású férfiak, az erdélyi uralom oszlopa: Czecey Lénárd és Ferdinánd legkiválóbb hűve: Nádasdy Tamás. Voltak köztök egészen idegenek, a német gróf Salm Miklós, a spanyol Castaldo János, de a legtöbben mégis magyarok: Dobó István az egri hős, s a roppant birtokú Báthory András. Majdnem mind a hitujítás, a reformatio hűvei, de mellettök ott szerepel a hitbuzgó Oláh Miklós esztergomi érsek. A legértékesebbé Tinódira az a pártfogás vált, melyben Nádasdy Tamás részesítette. Nádasdy a maga korának egyik legműveltebb embere, a ki eszével és tehetségével szerény

közneemesi családból az ország egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb főurává vergődött föl, s fényes pályáját mint Magyarország nádorispánja fejezte be. Nemzeti polgárosodásunk valóságos oszlopa, a magyar műveltségnek buzgó támasza volt Nádasdy mindenkor. Nyomdát, iskolát állított, munkára ösztönözte, tanította, segítézte a tehetségeket, közrebocsátotta az írók műveit s neki köszönhetjük Erdősi-Sylvester János magyar nyelvtanát és bibliafordítását. Az ő bőkezűsége juttatta nemzetünket Tinódi összegyűjtött műveinek birtokába is. Sőt még többet tett. Az ő érdeme, hogy e művek legértékesebbjei egyáltalában megirattak, hogy az a gazdag anyag, mely becsét negyedfél század után sem veszté el, egyáltalában beléjük jutott. Leginkább ő tárta föl a kor történelmére vonatkozó hivatalos jelentéseket, bizalmas értesítéseket, a hét pecséttel lezárt titkokat az író előtt, ki bőven merített belőlök s ezzel — minthogy a források, melyeket használt, az idők viharában nagyrészt végkép elkallódtak vagy legalább ma még ismeretlenek — elsőrangú történeti kútfökké avatta munkáit.

Eleinte a városi légkör, a kényelem és a családi öröm, melyet élvezett, mintha bénítólag hatott volna Tinódi munkakedvére. Az első hat esztendőből, mely a Dunán túlról való elköltözését követte, mindössze csak hat éneke maradt fenn. Annál buzgóbban dolgozott 1550 óta. Műveinek túlnyomó többsége — huszonötből tizennégy — a következő öt esztendőre (1550—1554) esik s ezek terjedelem és belső érték tekintetében is messze meghaladják az előbbi éveket. Viszonya kétségtelenül ez időben lett a legbizalmasabb Nádasdy Tamással, ki mint Ferdinánd király egyik erdélyi biztosa ekkor sokat megfordult az ország keleti vidékein. Nádasdy éles esze fölismerte Tinódiban azon sajátos tehetséget, hogy történelmi episodokat szárazon ugyan, de hiven, lelkiismeretesen, az igazságnak megfelelően tud elbeszélni, megörökíteni. Fölhasználta tehát a tehetséget s megíratta vele Erdély 1551-ben Ferdinánd király számára történt átadásának, valamint az ezzel kapcsolatos 1552-ik évi pusztító török háborúnak történetét. Hogy az író megfelelhessen földadatának, Nádasdy rendelkezésére bocsátotta az összes nála levő hivatalos kútfő-anyagot, megismertette Castaldóval, az Erdélyben álló királyi hadak fővezérével s általában kezére dolgozott mindenben. Tinódi ez időben bámulatos gyorsasággal

dolgozott. Temesvár sorsa például 1552 július végén teljesedett be s Tinódi már augusztus 15-én Kassán befejezte nagy, nyers adatainak rengeteg tömegével s ez adatok hitelességével egyaránt imponáló munkáját. A mint az Erdély történetére vonatkozó terjedelmes művét nagyjában elkészíté, maga is Erdélybe sietett (1553). Útközben még írt egyet-mást, e mellett magával vitte régibb énekei legtöbbjét. Kolozsvárt sajtó alá rendezte az egész gyűjteményt Nádasdy bőkezűségéből s Ferdinánd koronás király támogatásával, ki írói érdemeit 50 frtos (mai értékben legalább 500 frt) adománynyal, jutalommal tüntette ki. Ez volt az első eset, hogy Habsburg-királyaink magyar író, magyar nyelvű munkát anyagilag segélyeztek s századokon át az egyetlen is maradt. 1554-ben jelentek meg Tinódi összegyűjtött művei *Crónika* címmel Kolozsvárt. E gyűjtemény kiadásával a lantos mintha élete föladatát befejezte, munkakedvét és képességét kimerítette volna. 1554-ből még ismeretes ugyan egy munkája, az erdélyi história kivonata, a János király fiáról való szép krónika, mely kevéssel a nagy gyűjtemény megjelenése után készült s így ebbe nem volt fölvehető, hanem kéziratban maradt fenn. De sem más munkája, sem életére vonatkozó adat ez időből még nem került elő. Élete utolsó éveit épen oly sűrű homály födi, mint születése s ifjúsága idejét. Talán sorsára befolyással volt az a nagy tűzvész, mely 1556 április 13-án Kassát 30 ház kivételével elpusztította s melynek következtében sokan elköltöztek, habár csak rövid időre, a városból. A tűzvész évében, sőt 1557 nagyobb részében még mindenestre élt. Ellenben az év végén már özvegynék mondják a városi hivatalos följegyzések nejét, ki utóbb újra férjhez ment s 1559-ben már mint Pozsgay Györgyné folytatta régi üzletét.

Ilyen volt külső körvonalaiban az életpálya, melyet Tinódi Sebestyén megfutott. Nem maradt hányatások, fájdalommas megpróbáltatások nélkül, de nem is alakult túlságosan zavarosan, nem mozgott a szélsőségek között, melyeknek a lantos egyáltalában nem volt emberök. Bármilyen keveset szokott önmagáról beszélni, irodalmi hagyatéka mégis sokkal gazdagabb, sokkal tömegesebb, semhogy módot nem nyújtana belső valójának, egyéniségének, jellemének ismeretéhez. Ha az író nem is szeret magáról beszélni, geniusának alkotásaiban, műveiben még sem homályosúlnak el teljesen a saját egyéni

tulajdonai, vágyai, szenvedélyei. Életfölfogása, világnézlete, álláspontja azon nagy nemzeti és vallásos kérdésekkel szemben, melyek korát mozgatták, egész határozottan megnyilatkoznak énekeiben s ezzel sok érdekes és jellemző vonást nyújtanak belső mivolta ismeretéhez. Műveiből következtetve Tinódi nem az erős szenvedélyek embere. Igaz magyar, hazafias érzés hatja át, fájdalommal siratja hazája bajait. Mélyen vallásos kedélye, rendületlen bizalommal csüng Istenén, vallásán. De nem vezető szellem s világnézetét eleinte szerény társadalmi állásához képest egészen szolgálati viszonyából, később meguri összeköttetéseiből merítette. Nem volt pártember s habár állást foglalt kora vallásos és politikai vajudásaival szemben, ezt szenvedély és szilajság nélkül tette. A politika maga általában nem igen befolyásolta lelkét. Hazafias érzése erősebb volt politikai szenvedélyeinél. Fájalta ugyan a nemzet meghasonlását s azt hirdette:

Tudjátok magyarok hiresek valátok,
Míg nagy szeretettel egymást hallgattátok.
De mihelyt köztetek ti meghasonlátok,
Ottan országtokban im mint pusztulátok.

De szerette honfitársait, akármilyen zászló alatt küzdöttek. Nem ő adott nekik irányt, hanem a viszonyok kényszerűsége alatt egyszerűen alkalmazkodott mások, az erősebbek, a hatalmasabbak irányához. Mikor Török Bálintot szolgálta, ha politikáról egyáltalában gondolkodott, kétségtelenül maga is János király híve volt. Mikor Kassára költözött át, ott erdélyi területen, erdélyi védelem alatt élt, de szoros kapcsolatban Ferdinánd király számos főemberével. E helyzete mellett a pártoskodástól természetszerűen tartózkodnia kellett, a mi egyéni hajlamainak is megfelelt. Mikor Kassa 1552-ben visszakerült Ferdinánd király uralma alá, Tinódi meg a legbensőbb összeköttetésben állt a királypárti urakkal, egészen királypárti lett s «Ferdinánd királynak hiv voltában» forgatta tollát. Nemcsak összegyűjtött munkáit ajánlotta neki: urának, patronusának és kegyes királynak, hanem már jóval előbb (1548.) írta: «az tanácsom, egy urat uraljatok» és (1549.) figyelmeztette nemzetét:

Adjátok azért istennek nagy hálát,
Hogy adott tenéktek kegyelmes királyt.

Arra nézve sem enged kétséget, hogy e király alatt Ferdinándot érti, mert az ő hadainak sikereiről szólva írja e sorokat. Később (1553.) még világosabban jelzi politikai pártállását, mikor azt mondja :

Isten lássa javával királyunkat,
Ferdinánd királynak kegyelmes voltát,
Oltalmazhassa nagy bölcsen országát,
Békében tarthassa alatta valókat.

A dolog természetéből s egyszersmind higgadt, elfogulatlan gondolkodásából következik azonban, hogy a másik politikai táborban küzdő magyarok, első sorban Izabella királyné és fia, János királyfi iránt is meleg rokonszenvet és tiszteletet táplál. Egyrészt sokáig az ő oltalmok alatt élt, jóakarataukat élvezte, másrészt mint magyart és tárgyilagos gondolkodásu embert is tisztelet és részvét tölti el irántok. Valahányszor az ifjú királyfiról, kit Kassán személyesen látott, ámbár környezetébe nem jutott, megemlékezik, lelkesedéssel, teszi, noha határozottan Ferdinánd hívének vallja magát.*)

Ugyanez az elfogulatlanság jellemzi Tinódi álláspontját a vallás dolgában, mely akkor ép úgy széttépte a magyarságot, épen oly mélyében fölzavarta a társadalmat, mint a politika. Tinódi erősen vallásos kedély s jámbor, istenes érzelmei minden egyes művében elemi erővel nyilatkoznak. Élő hit telíti kedélyét s törhetetlen bizalommal van az isteni kegyelem iránt. A hitben való megtántorodást, a vallástalanság terjedését, a gonosz életet, az Istentől való elpártolást tekinti minden nemzeti és egyéni szerencsétlenség egyedüli kútfejének. Az erkölcsös élettől, a jámborságtól, a vallásosságtól

*) Egyik énekében azt mondja a magyaroknak :

— — mily igen ti lám bolondok vagytok,
Hogy ti magyar fejedelmet sohasem uraltok,
Mikor magyar királytok volt, ti jobban voltatok.

Ez az odavetett megjegyzés nem bizonyít ugyan semmit politikai pártállására nézve, mely műveiben minden kétséget kizárólag nyilvánul. De ez a három sor valószínűleg nem Tinóditól származik, hanem későbbi idegen betoldás, mint a versfejekből is kitűnik. Ez éneket ugyanis nem Tinódit eredeti kiadásából, hanem egy későbbi másolatból ismerjük.

várja a bajok orvoslását s császároknak, királyoknak, hercegeknek, uraknak, vezéreknek, hadnagyoknak, tisztartóknak folyton lelkőkre köti :

Csak isten szavát hátra ne hagyjátok !

Az isteni gondviselés közvetlen beavatkozását látja mindenben, annak tulajdonítja a győzelmet és vereséget. Az igaz vallásosság apostola tehát, mert a kik

Ha mikor parancsolat szerint élnek,
Minden ellenségek megtörettetnek.

Csak az istenes élet hozhat győzelmet.

Lóhoz, fegyverhez keveset bizzatok.
Isten oltalmatok !

«Aranyért, ezüstért ti ne vívjatok», «Az igaz hitben légy kemény magadhoz», ezek a tanácsok, melyeket erős hitű, vallásos kedélye a kortársaknak ad. De az egyre zajosabb vallásküzdelemben, az új és a régi tanok hiveinek czivakodásaiba nem avatkozik s határozott állást egyik irányban sem foglal el. Énekeiben lehet találni sorolat, melyek arra vallanak, mintha buzgó protestans lenne. 1552-ben a magyarok Szegednél érzékeny vereséget szenvedtek, melyet Tinódi annak tulajdonít, hogy a vezérek

Nagy Isten igéjét ők bizon nem vevék,
Jámbor prédikátort városból kiküldék.

De találni oly sorokat is, melyek az ellenkezőre vallanak. A schmalkaldeni háboruban részt vevő magyarok harczairól szólva hitetleneknek (infideles) nevezi azon németeket, kik V. Károly császár ellen fegyvert fogtak, pedig ezek épen Luther hivei voltak. Egy másik énekében (1550) azt mondja :

Idő vala akkor bolond vakságba,
Nagy tévelygés vala a hit dolgába,
Luther Márton hirdetni kezdte vala,
Az a jó hit !

E mellett mindig tisztelettel beszél, a mi azon időben a legritkább kivétel számba ment, a régi egyházzól, szertartásairól, főpapjairól, kik közül Oláh Miklós érseket nagyon is

kidicséri. A vallásos szenvedély és türelmetlenség azon idejében, midőn Tinódi élt, mindez meglepő, szokatlan s azt sejteti, mintha a költő hive maradt volna annak az egyháznak, melyben született. Tényleg azonban ez nem következik belőle. Legfőleg azt jelzi, hogy Tinódi nem került a hitbéli fanatizmus nyüge alá s bármi élénk volt vallásos érzése, világias jellegű műveltsége s az a pártatlanság, mely a politikában jellemzi, a vallásosságban is megóvta a szélsőségektől, noha máskülönben a hitújításhoz csatlakozott. Ő is kétségtelenül oly helyzetben volt a vallás dolgában, mint Martonfalvay Imre, vagyis egyszerűen urai után indult. Török Bálint udvarában az új tanok erős támaszt találtak, Nádasdy Tamás buzgó protestans volt s többé-kevésbbé ugyanezt mondhatni más főúri ismerőseiről. Kassa városa maga abban az időben, mikor Tinódi oda költözött, már egészen az új hithez csatlakozott s így bizonyosnak vehető, hogy Tinódi szintén az új hitet vallotta. Ez azonban irodalmi működésére nem nyom sajátos bélyeget, s épen oly kevésbé lép előtérbe, mint királpártisága. A politika és vallás dolgában egyaránt az árral úszott, a viszonyokkal haladt, mert az önálló meggyőződés fényűzését abban az időben csak kevesen engedhették meg magoknak; a politikában azok, kik előkelő társadalmi állásban működtek s nagy vagyonra és hatalomra támaszkodtak, a vallásban meg azok, kiket műveltségök, hittudományi ismereteik kiemeltek a tömegek köréből. Tinódi egyik csoporthoz sem tartozott. Anyagi helyzete szerény polgári keretben maradt, műveltsége szintén csak a gyakorlati élet legnélkülönözhetetlenebb szükségleteinek felelt meg. Olvasta ugyan a szentírást s fogékony lelke vigaszt és megnyugvást merített belőle. De a theologia finom megkülönböztetéseit, részben szörszálhasogatásait nem értette s távol maradt a tudósok zajos, indulatos vitáitól. Nem közöny volt az, hanem az egyéniségében rejlő erős tárgyilagosság folyománya.

A mi kevés szenvedély jámbor lelkében élt, azt nem honfitársaira zuditotta, bármilyen politikai vagy vallásos lobogó alatt küzdöttek, hanem egyes egyedül arra, a ki abban az időben a nemzet lételét, úgyszólván minden egyes tagjának megmaradását leginkább fenyegette, az ország nagy részét s fővárosát, Budát birtokba vette. Egy ellenséget ismer, egyetlen egyet és ez a török s a mi hév, lelkesedés, erősebb érzés szívében

fölgyülemlik, azt arra használja hogy a szent harczot hirdesse a török ellen. Semmi sem érdekelte annyira, semmi sem hozta lelkét oly forrongásba, mint az az örökös küzdelem, melyet a magyarság akkor a török ellen folytatott. Érzelmait, indulatait teljesen e küzdelemnek szenteli, melynek folytatását valósággal vallásos kötelességnek, Isten szent parancsolatjának tekinti. «Mint illik — mondotta egyetlen ránk maradt prózai művében, *Krónikája* előszavában — lélek szerint az ördöggel, testtel és világgal korosként a jó keresztyénnek hadakozni: ugyan e világ szerint is a pogány ellenséggel illik tusakodni, ellene állani, örök életet nyerni.» Hazafias és vallásos érzelmeinek összességét azon nagy nemzeti tragédiának szentelte, mely szeme előtt leviharzott s melyben maga régi sebesülése következtében s mivel általában nem volt katona-természet, kassai tartózkodása idején nem vehetett ugyan többé részt, melynek hullámzásait, hőseit és harczait azonban szakadatlanul szemmel tartotta. Folyton egyetértésre, összetartásra buzdította nemzetét, hogy az ádáz ellenségen diadalt ülhessen. Szeressétek egymást, egy zászló köré sorakozzatok, a köré, mely a törökkel harczol s Isten is megsegít, Isten jóvoltából megront-hatjátok a pogány ellenséget, ezt hirdeti minduntalan, sokféle változatban. Ez igazi politikai és vallásos jelszava s ennek megfelelően végtelen szeretettel csüng a nemzet harczoló részén, az urakon és egyszerű vitézeken, a kik a végeket oltalmazzák. Ő nekik, főleg az egyszerű katonáknak szenteli egész szeretetét; lelkesíti, biztatja őket, hogy mellőzéssel, rágalommal ne gondoljanak, hanem

Jó szolgálattokban csak megmaradjatok,
Mert sok jámboroknál dicséretben vagytok,
Istentől is végre megkoronáztatok,
Hogy a szegénységért oly igen fáradtok,
Véröket hullattok és sokan meghaltok,
Számptalan sok rabot ti szabadítottok.

De nem zárkózik el hibáik, bűneik elől sem s őszintén megmondja nekik: «szívvel, könyörgéssel jó vitézek vattok, de hadakozásban igen bolondok vattok.» Elpanaszolja, hogy hitetlenek, részegesek, fegyelmet nem tartanak, tiszteiknek nem engedelmeskednek, gyalogok és lovasok közt nincs meg a kellő egyetértés. Pedig

Ha parancsolat szerint ti élnétek,
Minden ellenséget ti megverhetnétek.

Vallásosságra, fegyelemre, emberségre inti tehát őket, különösen pedig a szegény, védtelen köznép iránti kiméletet köti lelkökre. A szenvedők iránti részvét minduntalan kitör belőle s gyakran ismétli: «a szegény községet ti ne nyomorgassátok», «a köznépén ti ne kegyetlenkedjetek.»

Ti hadakozó, bajvívó vitézek,
Község-nyomorgatók ti ne legyetek,
Gazdát a kertre ki ne kergessetek,
Ne kergessetek!

De nemcsak az egyszerű vitézeknek mondja ezt. Van erkölcsi bátorsága szembe szállani a hatalmasokkal, kik az egykorú hiteles kútfők szerint a köznépén, a jobbágyságon, a szegény nemességen, szóval a védteleneken épen úgy zsarnokskodtak, mint a német zsoldosok vagy a török martalóczok. A hatalmasoknak szintén azt mennydörgi:

Szegény községet ne nyomorgassatok,
És ne nyúzzatok!
Inkább sok jókkal őket tápláljátok,
Ellenségtől megoltalmazátok,
Igaz jövedelmen maradjatok,
Lesztek jámborok!

Így Tinódi műveiben minden politikai vagy vallásos fanatismustól mentes lelke egész hevével a nagy nemzeti szomorú-játékon csüggő egyéniségnek mutatkozik, a ki a magyarságnak csak egy ellenségét ismeri, a törököt. Ez ellen soha nem szünő harczra, bátor ellenállásra serkenti nemzetét. Lelkesedik a vitézekért, figyelemmel kiseri harczait, melyekkel lelke jóban és rosszban egyaránt legyőzhetetlen rokonszenvvel és a végletekig fölcsigázott érdeklődéssel foglalkozott, mert az az elve, hogy «vagy nyereség vagy veszteség, de róla megemlékezni gyönyörűség». De épen oly erős rokonszenvet táplál a nemzet munkás része, a paraszti és polgári osztály iránt s védelmökbe fogadja őket a hatalmasok önkénye ellen, istenes életre, vallásosságra, emberszeretetre buzdítva mindenkit, akár karddal, akár ekevassal szolgálja hazáját.

Általában vallásos, erkölcsös ember s minden erény

buzgó hirdetője. Korának két tipikus alakja, a végbeli vitéz és a prédikátor közül inkább az utóbbihoz hasonlít. Műveltsége fogyatékos, világnézlete egyszerű, szellemi látköre korlátolt, mint valami jámbor papé vagy iskolamesteré. Mindig a tisztességre ügyel, gondolkodásában és kifejezésében egyaránt. Pórias durvaságok, erős szólások, paprikás mondások nem fordulnak elő nála. Még kevésbé a szerelem dalnoka s ez érzést csak mint a férfi és nő törvényes viszonyát, mint házasságot veszi számba. Nála Jázon és Medea csupán a tisztesség határai közt szeretik egymást s nem mulasztja el említeni, hogy Ohétes király maga ültette leányát, Medeát Jázon mellé «nagy tisztesség szerint, hogy nyájaskodnának». A bibliai Judit aszszonnyról is kiemeli, hogy tiszta életet folytatott és

Senki ő róla gonoszt nem szól vala.

A mint általában nincsenek nagy szenvedélyei, úgy a szerelem az ő lelkében jámbor, tisztos érzés, mely csak a családi élet zárt falai közt érvényesül. Egyszerű ember, jó férj, jó család-
 atya, de azért épen nem askéta. Jó kedv és vidámság szólnak belőle s legkevésbé sem zárkózik el az élet derült élvezeteitől, mulatságaitól vagy szórakozásaitól. Csakhogy ebben is mértéket tart s sohasem téveszti szem elől a tisztesség korlátait. Különösen a bort szereti s válogatós is benne, mert a jó bortól «szómat rikkantatom», «fejem bátorodnék, hangos lenne szóm», ellenben a «rossz bortól megszorul, rozsdás az én torkom». A boros vizet nem szereti, mert az «nádat terem torkomban.» Csakhogy mértéket tart a boritalban is s azt mondja:

Bátor igyunk a jó borban, jó kedvet vegyünk,
 Istenünknek, nemzetünknek csak mi ne vétsünk.

Még a mulatságban is a tisztesség korlátai közt mozog tehát s kerüli a duhajkodást, parlagiasságot, sőt a dévajabb tréfát. A részegesek ellen hevesen kikel s ijesztő például megrajzolja a maga egyszerű módja szerint, milyen különféle hatást tesz a túlságos borital az egyes emberre.

Alázatos, békességes az egyik részeges,
 A második csak garázdás és oly versenyes,
 Imádkozik és bűnén sfr harmad részeges.

Komolyan folytatja így, hogy mértékletességre, józanságra intse olvasóit. Volt benne férfias önérzet. Tudta, hogy nincs mit szégyenlenie magát embertársaitól, s ha nem jobb, mindenesetre nem rosszabb nálok, tisztesség dolgában meg nem marad elsenki mögött. Önérzettel, mely azonban nem gőgös hivalkodás vagy okatlan dicsekvés, szokott magáról és lantosi foglalkozásáról nyilatkozni. Büszkén és bátran vallotta, hogy tehetségét Istentől kapta. E mellett ismeri e tehetség igazi értékét, tudja, miből áll, mire használható tulajdonképpen sikerrel. Azt mondja, hogy az Isten «oly malaszttal, tudománynyal» áldotta meg, hogy a vitézek viadaljait «ritmus szerint magyar nyelven énekben szép nótákkal tudom szerezni». Büszke volt e tehetségére s a költő átkával fenyegette azokat, kik azt elismerni vonakodtak. Azt mondja:

Gondot adok én az oly embereknek,
Kik szegény fejemen nem könyörülnek,
Mert versszerzésemben átkomban lesznek.

Különös súlyt helyezett arra, hogy őt, a lantost, az akkor már nagyon hitele-vesztett hegedőssel össze ne téveszszék, egy színvonalra ne helyezték. Noha a közbeszéd lantost és hegedőst körülbelől egynek vett, azok, kik ismerték e foglalkozás belső titkait, meg szokták a kettőt különböztetni. A különbség már hangszerökben nyilvánult, mert a hegedős cziterát vagy támburát, s nem pedig a mai vonós hangszert, a lantos ellenben a hat húros kobozt használta. Még inkább különbözött egymástól lantos és hegedős énekeinek anyagát, de különösen életmódját, társadalmi állását s a köröket illetőleg, melyekben megfordult. A hegedős tanulatlan, tudatlan ember volt, ki a népköltészet termékeit adta elő, csapszékben, vásáron, búcsún, parasztmulatságokon s általában ott, a hol a falusi nép tömegesebben össze szokott gyűlni. A legsóbb rétegek körében élt, azokat mulattatta s e környezetnek felelt meg modora, viselkedése. Ellenben a lantos már a műveltebbek, a deákok, literatusok sorából került ki s tudákosságához képest főleg a lett dolgokat, a régibb vagy a kortörténelem egyes mozanatait igyekezett megírni s a közönség tudomására hozni, mert a könyvnyomtatás föltalálása óta a nyomtatott könyvek elterjedése a közönség szélesebb rétegeiben fölébreszté a vágyat, hogy tájékozást nyerjen a múlt vagy a jelen történelméről. Míg

a könyv csak írott másolatokban terjedhetett el, a stuba scriptoria-k, bármennyire szaporodtak és kibővültek, a másolatokat aránylag kevés példányban készíthették el, melyek csak a legelőkelőbbek, urak és tudósok kezébe kerültek. Közrendű ember házába az ilyen írott könyv ritkán talált utat s az irodalom csak igen szűk körnek dolgozott. De a nyomtatás óta a könyv olcsóbb lett, nagyobb mennyiségben készült s a szegényebbek is megvehették. Ezzel szélesebb rétegek érdeklődni kezdtek az irodalom, de különösen a hazai történetek iránt. Minthogy pedig a közönség nagy része latinul nem tudott s szerette anyanyelvét, még a XV. században valóságos közszükségletté vált, hogy a lett dolgok magyar nyelven is megírassanak. Abból az időből már maradt fenn magyar históriás ének, mely a XVI. században az érdeklődés fokozódásához képest egyre nagyobb lendületet vett. Az énekszerző bizonyos publicistikai-riporter-i föladatot végzett, midőn tájékoztatni akarta a történetekről, a fontosabb katonai vagy politikai eseményekről a közönséget. Művét nem asztalfiókja számára írta, hanem azon reményben, hogy közölheti az érdeklődők tömegével. Ennek pedig két módja kínálkozott: vagy kinyomatta, a mi azonban nálunk a nyomdászat meghonosodásáig lehetetlen volt, vagy maga járta be az országot és személyesen adta elő a szerzeményt, mely épen ez okból nem prózában, hanem versben készült, sőt dallammal is el volt látva. Az ilyen historiai vagyis történelmi episodokat tárgyaló s nem is hagyományon, képzelődésen, hanem megbízhatóbb történelmi alapokon nyugvó énekek szerzői a csapszéki hegedőssel, a vándorkolduló énekessel szemben lantosoknak nevezték magokat s Tinódi különös súlyt helyezett rá, hogy nem hegedős, hanem lantos. Mindig annak mondja magát s versefejeiben nem mulasztja azt kiemelni, mert a lantos, habár vándor énekes volt ő is, de más éneket mondott és más körnek mondotta, a jobb módúaknak, az előkelőbbeknek, kikben a száraz történelmi igazság iránt több volt az érzék, mint a meseszerű, vadregényes dolgokhoz jobban hajló köznépbén. A lantostól közönsége egyenesen megkivánta, hogy a valót, az igazat, a történelmi tényeket úgy, a mint megtörténtek, költői hozzá tétel és színezés nélkül adja elő. Tanulni akartak tőle s nem mulatni énekein, melyek mind egyformán szárazak és költői erő nélküliek. Másrészt a lantosnak, ki a jobb körökben fordult meg, természetesen

modorában és viselkedésében is alkalmazkodnia kellett e körök szokásaihoz. A XVI. század uri társadalma sem volt ugyan valami csiszolt, pallérozott s durva erkölcei még keveset finomultak. De mindenesetre nem azon a fokon állt, mint a szegény pórok, jobbágyok, falusi mesteremberek világa, mely a hegedőt a saját alakjára formálta s rendesen duhaj bohóczczá sülyesztette le. A lantos, habár szegény volt, habár vele sem mint egyenrangúval bánt társasága, külsőleg, modorában és szokásaiban a nemesi társadalomhoz tartozott s maga is megvetéssel tekintett a garabonczyás deákra, ki a köznép minden rossz tulajdonát fölvette magába, annak erényei nélkül.

Ilyen lantos volt Tinódi s dallammal ellátott énekeit maga is énekelni szokta. Csakhogy kizárólag oly czélből, hogy elénekelje őket, sohasem járta be az országot s így a szó tulajdonképeni értelmében vándor lantos sem volt. Egy ideig Török Bálint udvarában élt, akkor pedig, mikor Kassán megtelepedett, a változott viszonyokkal, a török közelségével, a közbiztonság teljes megingásával általában véget ért a vándor lantosok kora hazánkban. Országos tournét oly czélből, hogy szerzeményeit ily módon terjeszse, az új viszonyok közt már nem igen lehetett tenni. Csak az járhatta be akkor az országot, hogy énekeit maga előadja, a kit az inség kergetett, a kinek sem féltetni, sem veszteni valója nem volt. Tinódi nem ezek közé tartozott s nem vándoréletet folytatott. Tett ismételve kirándulást, utazást, s ilyenkor szerzeményeit személyesen adta elő, főleg jó bor mellett, a mikor torka nagyobbakat birt rikkantani. De utazásainak czélja az volt, hogy anyagot gyűjtsön, személyesen megtekintse azon helyeket, a hol valamely fontosabb katonai esemény lejátszódott. Ha Kassáról távozott, első sorban azért tette, hogy történelmi adatokat szerezzon, hogy hitelesen megismerkedjék azzal, hogyan lettek a dolgok, miként folytak le bizonyos események, melyekről írni akart. Szerzeményei, melyek terjedelemre nézve sem apró versek, hanem legalább száz sorból álló énekek, nem a szóbeli előadás, hanem vagy kézirati másolatok vagy később nyomtatás útján terjedtek el. Így tehát valóban volt joga és oka megkülönböztetni magát a vándor hegedőstől, kitől tényleg minden tekintetben elütött. Életének folyamata, valamint egész szelemi világa még a bizonytalan sorsú, ide-oda kóborló lantosok sorából is kiemelik. Városi polgár, némi vagyon

ura volt, a legelőkelőbbek párfogását élvezte s így rá sem szorult a vándoréletre, hanem igen jól bele illeszkedett a városi polgárság világnézetébe és szokásaiba. Különben sem volt a szilaj érzések, a fékezhetetlen szenvedélyek embere, melyek könnyen tragikus katastrophákat idézhetnek föl s egyéniségében, a mint az gazdag irodalmi hagyatékában visszatükröződik, több van az iskolamester vagy a szobatudós, mint a vándor lantos sajátságaiból. Nem a kalandos életért rajong, melylyel Kassán való megtelepedésével végleg szakított. Inkább a nyugalom, a békés megadás, a beletörődés embere volt mindenkor; a város zárt légkörében, a polgárok rendezettebb életviszonyai és prózaibb világnézlete közepett pedig rá is ragadt valami a nyárs-polgáriasságból. Szereti hazáját, nemzetét, és fájlatja szenvedéseit, de nem háborog az isteni gondviselés ellen, hanem hitéből merít vigaszt és reményt. Hű férj, jó családapa s boldog házaseletet folytat. Nemcsak hirdetője, hanem lehetőleg követője is az erénynek, a tisztességnek. De nem zárkózik az élet örömeitől s épen nincsenek világkerülő hajlamai; szereti a pénzt, a jó bort, a terített asztalt, a kényelmet, a földi élet örömeit, szórakozásait. Csakhogy mindezt mértékkel szereti s általában nincsenek nagyobb igényei, hanem beéri kevéssel. Van annyi jó kedve és humora, hogy a lét apróbb bajain túltegye magát, nagyobb csapásoknál meg istenféleleméből s hitének végtelenségéből merít bizalmat. Öntudatosan, szánt-szándékkal kerüli a túlzást s kora theologiai, valamint politikai furora egyaránt nem hatolnak kedélyvilágának békességébe. Nem lázong az élet igazságtalanságai, a földi siralomvölgy keserűségei ellen. Az arany középszer útjain halad. Meg van elégedve az isteni világrenddel s ha épen nem nagyon fázik kamarájában, ha legalább valamicske pénz esörög tarsolyában, ha az udvarbirák nem túlságosan bosszantják, meg van elégedve a saját sorsával is.

ACSÁDY IGNÁCZ.

AZ ALFÖLDI MUNKÁSKÉRDÉS.

A KÖZSÉGI MUNKÁSALAPOK SZERVEZÉSE.

I.

Az 1898 : II. törvényczikk 71. §-a kötelességévé teszi minden vármegye törvényhatóságának, hogy «a befizetett pénzbüntetésekéből minden községben a gazdasági munkások és napszámosok érdekében segélyalap létesítendő. E segélyalap szervezését és kezelését a törvényhatóság, a földművelésügyi minister jóváhagyásával, szabályrendelettel állapítja meg».

Úgy látszik, a különben helyes alapelveken nyugvó és biztos célzattal készült törvény e szakasza nem annyira a gyakorlati élet számára készült, mint inkább azon elvitáztatatlan, de mindeddig még meg nem oldott eszme kielégítésére, hogy a mezeti munkáskérdés megoldása mindaddig csonka és fogyatékos marad, míg az állam és társadalom meg nem találják a módot arra, hogy az önhibájukon kívül munkaképtelenné vált, szintúgy az elaggott munkások is «biztosított» megélhetésre találjanak. Mert a míg megtörténhetik, a minthogy az manapság rendszerint meg is történik, hogy egy szorgalmas és becsületes munkában töltött élet után az elaggott és munkaképtelenné vált munkás koldulásra és alamizsnára szorul, a míg a munkás és családja megélhetése teljesen a véletlen körülményeknek kiszolgáltatva marad, addig csakugyan nem szólhatunk a munkáskérdés végleges megoldásáról.

És hiába alkotunk bármily helyes törvényt, a munkaadó és munkás kölcsönös kötelességeinek pontos körülírásával, hiába emeljük teljes értékére az életföntartó munka fogalmát a munka-

bér kellő biztosításában, mégis ott marad a munkásnép ajakán egy jogos panasz és a felsőbb társadalom rovására egy még ki nem elégített tartozás, a míg a munkást a koldustól csakis az annyi veszélynek kitett egészség választja el. És azért azok, a kik egy békés és rendezett viszonyok közt élő és előrehaladó «munkástársadalom» megalapításán fáradoznak, a kik az emberi jogos igények kielégítése útján keresik a kapcsolatot a munkásnép millióival, aligha találhatnak üdvösebb tért tevékenykedésük kifejtésére, mint azt, a mely a munkássegélyezés kérdésének megoldására vonatkozik. Ha tehát az idézett törvényszakasz nem akart egyéb lenni, mint fölhívás a társadalom ebbeli munkájára, ha a törvényszakasz mintegy jelezni kívánta, hogy mily irányban szorul kiegészítésre az 1898 : II. törvényezikk, úgy helyesséssel kell fogadnunk e szakaszt is, habár gyakorlati értéket és jelentőséget nem tulajdoníthatunk neki. Mert, hogy befizetett pénzbüntetések-ből községenként munkás-segélyalapot létesítsünk, ez ellen-tétben áll a törvény szellemével és a kitűzött czállal, mert noha igaz, hogy a törvény egyik fejezete súlyos és nagymérvű pénzbüntetések-t tartalmaz, de ne feledjük, hogy e fejezet a törvény hat fejezete közt az utolsó, s hogy a megelőző öt fejezet oly helyes és körültekintő intézkedéseket tartalmaz, miszerint a törvény alkotói dicséretére méltán remélhető, hogy a VI. fejezet alkalmazására vajmi ritkán és csak elvétve lesz szükség. Bármennyire óhajtjuk és szükségesnek ismerjük tehát részünkről a «munkásalapok» szervezetét, ez alapok eredetét oly forrásból, a mely egyúttal a békétlenségé és rendbontásé is, sem társadalmi, sem rendészeti szempontokból nem óhajtjuk. A vármegyék legnagyobb része nem is volt képes a hetvenegy szakasz rendelkezésének a szabályrendelet gyakorlati élet-beléptetését illetőleg megfelelni, legalább Csanád vármegyében a szervezett alap ma minden segély nélkül állana. A «legis ratio» azonban azt mondatja velünk, hogy a törvény a pénzbüntetésekben csak egyik segélyforrását látja a munkásalapoknak, ez alapok megteremtését és megfelelő anyagi erővel való fölruházását az autonóm társadalomra és annak egyik végrehajtó szervére: a megyére bízván.

Vajon a megyék elég erősek-e a föladat megoldására, és vajon az 1898 : II. 71. §-nak fölhívására alkotott és alapított munkás-segélyalapok alkalmasak lesznek-e a bajok enyhítésére,

erre a jövő lesz hivatva válaszzsal szolgálni. Nézetünk szerint, és ennek indoklására fogunk törekedni az alábbiakban — a munkássegélyezés kérdése különleges viszonyunk szemmel tartásával, átmenetileg másként nem is képzelhető, mint mindenkor tekintettel a helyi körülményekre. Azaz, hogy nézetünk szerint, a munkássegélyezés a nagy méretekben működő munkás betegségi,- aggsági és rokkantsági pénztárak végleges állami rendezése csakis kellő átmenet, ha úgy szabad mondanunk, iskoláztatás útján lesz keresztülvihető, s hogy ez iskoláztatásra mintegy különösen hivatott szervek azok, a melyek a köznéppel állandó érintkezésben állván, annak hajlamait is, igényeit is legjobban ismerik és fejlődésére is közvetlen befolyással vannak, azaz hogy a vármegyék és a községek.

II.

A munkások biztosításának ügye elméletileg hazánkban sem új többé, gyakorlatilag azonban a keletkezett elméletek megvalósítására nem került a sor, nyilván azért, mivel a fölállított és kifejtett elméletek nem a gyakorlati életből eredtek, hanem többé-kevésbé a külföldi minták befogadására szorítottak. És ép ebben leli magyarázatát, hogy a munkások biztosítása ma épen oly kevésbé nevezhető megoldottnak, mint ennek előtte, mert bármennyire elismerjük is például a német törvények nagyszabású és kétségkívül helyes törekvéseit, még sem feledhetjük, hogy e törvények utánzatára egyelőre legalább hiányzanak erkölcsi és anyagi erőink. Az ipari munkások betegsegélyezéséről szóló 1891 : XIV. törvenyzikk hasonlíthatatlanul szűkebb és kisebb keretben mozog, mint például az, melyet Tallián Béla német mintára a munkások betegségi, aggsági és rokkantsági biztosítására javasol, és mégis e szerény törvény végrehajtása is megannyi nehézségbe ütközik és a mi fő, épen azok becsülik talán legkevésbé, kiknek érdekében alkottatott. Pedig az ipari munkások a munkás társadalomban az értelmi elemet képviselik és azonfölül úgy a munkások, mint a munkát adó iparosok is pontos ellenőrzés és nyilvántartás alatt állanak, s ha hazánkban általában lehet, úgy csakis az ipari munkáknál szólhatunk a munka egyöntetű szervezé-

séről. Mezőgazdasági munkásaink ellenben a legutóbbi évig általában nyilvántartva sem voltak, s ha az 1898 : II. törvény-cikk a munkás-igazolványok életbeléptetésével pótolta is az ellenőrzés minimális fokát, mégis messze vagyunk attól, hogy megbízható adatok álljanak rendelkezésünkre úgy a munkások pontos számát, mint főként azok kereseti és megélhetési viszonyait illetőleg is. A mi közgazdasági statisztikánk van, az leginkább arra alkalmas, hogy az ország egyes vidékeit illetőleg a nagymérvű ellentétet föltüntesse, de nem hiszszük, hogy vállalkoznék törvényhozó, ki a közölt adatok alapján a kötelező biztosítást kimondani bátorzkodnék, mert mindig meg lesz azon aggodalma, hogy a mi például Békésben jó, az Heves vármegyében már alkalmatlan, s a mi könnyen kivihető Csánádban, az egyenesen kivihetetlen Árvavármegyében. A kötelező és általános biztosítás úgy, a mint azt német mintára Tallián Béla érdekes javaslatában kidolgozta, nem képzelhető másként, mintha megelőzőleg az ország közgazdasági viszonyai beható és a munkásviszonyok minden ágára kiterjedő tanulmányozás tárgyává tétetnek, s ha ez által pontos és megbízható adatok állanak rendelkezésünkre, melyek alapján majd kiszámítható lesz a járulékok összege és aránya, szintúgy a részesedés is, mely az alapokból az egyes munkásokat megilleti. Mert vajon ilyenmő adatok híján mily értelemmel és jelentőséggel bírnak az egyes számcsoportok, azokban is, a mikben a heti járulékokra, de azokban is, a mikben az ellátási illetmények megállapítására vonatkoznak? E fillérekre átszámított német «pfennigek» idegen értéket képviselnek továbbra is és a számadás, melynek alapjául szolgáltak, megdőlt, ha a gyakorlati életet állítjuk véle szembe. A munkáskérdéssel kapcsolatosan több kísérlet történt már a munkások évi átlagos keresetének megállapítására nézve, sajátos és egyúttal jellemző azonban, hogy azonos vidékeket illetőleg is nem ritkák az eltérő eredmények, minek magyarázata nem annyira a közölt adatok megbízhatatlanságában, mintsem inkább sajátos kereseti viszonyainkban rejlik. Egy munkásnép keresete, melyben oly nagy szerepet játszik az általány és a rész-kereset, természetesen, hogy nagyobb mérvű eltéréseket mutat, a szerint, a mint a termés jobb vagy kevésbbé kielégítő, a szerint, a mint a termés ára emelkedő vagy csökkenő irányzatot tüntet föl. S ha a biztosított létminimum kizárja is, hogy az arató munkás

jóformán kereset nélkül maradjon a legfőbb kereseti idényben, azt nem zárja ki, hogy ott, a hol a hányados részesezési rendszer fönmaradt, ugyanazon munkás egy évben tizenkét métermázsát keressen, a másokban ellenben a szerződés minimum értelmében csak hat métermázsát. Szintúgy a kereset értékét illetőleg is, a munkás, a ki az idei árakkal hat métermázsa búzát keresett, pénzértékben hatvan forintot szerzett meg, ellenben ugyanezen kereset két évvel előbb csak negyvenkét forintot képviselt volna. És azért mégis milyen tévedésben lenne az, ki az utóbbi munkakereseti táblázatból a kereset tényleges növekedésére akarna következtetést vonni, holott a tizennyolcz forint többlet csak kifejezője a munkás életszükségletei megráglulásának és korántsem jelenti a megélhetési viszonyok javulását. Hosszas tanulmányozás és főként pontos ellenőrzés árán kétségtelenül megállapítható lesz az egyes vidékek mezei munkásainak átlagos keresete, ma azonban a kereseti osztályok fölállítására, a mi pedig a német rendszerben a számitáskulcsok egyike, még kétszáz koronáig terjedő különbözetekkel is merész kísérlet és semmi esetre sem látszik elfogadható alapnak arra, hogy a kötelező járulékok kirovásánál irányadóként szerepeljen. Épen oly kevésbé tartjuk célirányosnak a Tallián-féle javaslatban tervezett számitási kulcsot a munkaévek számára nézve, mivel a negyvenhét munkahéttel számitott munkaév nem felel meg a mi viszonyainknak, hol köztudomású, hogy a mezei munkás, jórészt az egyoldalú termelés miatt, az év négy hónapjában, azaz tizenhat héten keresztül jóformán munka és kereset híjján van. S noha egy következő szakaszban a rendelkezés annyiban enyhítésre talál is, hogy a biztosítás hatályának fönntartására elegendő, ha a munkás négy éven át összesen tud egy teljes munkaévet (negyvenhét hét) kitüntetni, mégis azon időre, a midőn a kötelező aggsági és rokantsági biztosítás törvényileg szabályoztatik, elengedhetetlennek tartjuk, hogy a munkaévek megállapításánál különleges viszonyaink érvényre jussanak a külföldi példával szemben, és hogy a munkaévek és a tényleges munkában töltött hetek között egy, a gazdasági viszonyoknak megfelelőbb, arány állapíttassék meg. De talán egy pontjában sem érheti a bírálat gyakorlati szempontból szigorúbban Tallián 1896. évi javaslatát, mint abban, a mely a járulékok befizetésére vonatkozik.

A külföldi minta alapján a munkaadók által lerovandó bélyegjegyek bizonyára emlékeztetések maradnának, mint a bürokratikus fölfogás sajátos találmányai, és a munkaadó, a ki köteles lenne a hét első napjaiban nála napszámban dolgozó munkás könyvecskéjébe a munkahétre szóló bélyegjegyeket ragasztani, hogy azután a más gazdánál napszám-munkát vállalt munkás után a nem nála töltött munkanapokra esedékes, de már fölragasztott bélyegek értékéig visszakereseti jogát a többi munkaadókon gyakorolja, aligha fogadná nagy lelkesedéssel az új törvényt, mely őt egy végrehajtó hatáskörével ruházza föl. Szintügy a munkás sem, ki jogosítva lenne a bélyegjegyeket könyvecskéjébe fölragasztani, hogy azután a megfelelő járulékot munkaadóin behajtsa. Lehet, hogy tévedünk, de mi ez előlegezési és hitelezési eljárásban, melyben az előző munkaadó munkaadó-társait, a munkás pedig munkaadóit részesíteti, a munkásviszonyok egy újabb bonyodalmát látjuk, s azért reméljük is, hogy a bélyegjegyek intézményét, a mint az a javaslatban tervezve van, gyakorlatilag megismerni nem fogjuk. Úgy a német birodalmi törvénynek, mint Tallián javaslatának is kiinduló és mondhatnók sarkalatos pontját a biztosítás kötelező volta képezi. De nem is képzelhető oly nagyarányú és egyöntetű biztosítási eljárás, mint a milyen a németeké, másként, mintha bizonyos osztályok a biztosításba kötelezően bevonatva, járulékaik nagy száma és egyesített tőkéjével a nagymérvű kiadások fedezésére alkalmas alapot szolgáltatnak. A német törvény, mely körülbelül tizenegy millió munkás biztosítási ügyét öleli föl, az állami hozzájárulás egyidejű szabályozásával (minden járulékhoz ötven марка) kétséggkívül gyökeres megoldását jelenti azon kérdésnek, melynek megoldása nálunk még fölötte kétes. Hogy vajon kihatásában és társadalmi vonatkozásában a német törvény mindenben meg fog-e felelni a hozzáfűzött reményeknek, és hogy főként a munkásosztály megalégedése az aggsági és rokkantsági segély élvezetekor teljes mérvben fogja-e ellensúlyozni a kelletlen-séget, melylyel a kényszer-befizetések rendszerint találkoznak, mindezt a jövő van hivatva eldönteni, a mi azonban nem gátolhat abban, hogy már a jelenben is elismeréssel ne adózunk a német törvényhozás úttörő munkájának. De azután anyagi és társadalmi helyzetünk is egyaránt készítetnek, hogy az általános elismerés keretén túl ezúttal még ne haladjunk, s

hogyan ne vállalkozzunk oly messzemenő munkára, melynek helyes megoldásához hiányzik az első alapföltétel: a szervezett és öntudatára ébredett munkástársadalom. Bármilyen legyen is a vélemény, melylyel nemzetünkről és népünkről vagyunk, népünk és nemzetünk ellen vétenénk első sorban, ha feledve az ezer éves múlt ellenére is fönnálló fejletlenségét, a néptől olyan föladat megoldását várják, melyre az ma még erőtlen. Bizonyára vannak és lesznek a nép közt olyanok, a kik fölfogva az önbiztosítás és szövetkezés jelentőségét és hasznát, örömmel és bizalommal fogadnának egy olyan intézményt, a mely nekik egy bizonyos, aránylag csekély, járulék czimén ellátást és tartást biztosít az élet azon szakaszára, melyre mai nap a legszorgalmasabb munkás is aggodalommal kénytelen gondolni, de viszont hányan lesznek, kik távol minden nevelő, minden irányító befolyástól, önfölfogásukra hagyatva képtelenek lesznek a fától az erdőt meglátni, és a járulék fillérek beszédekor nem az aggságot ellátó gondoskodást fogják dícsérni, mintsem csakis az újabb megterheltetést kárhoztatni. És ha e jelenség többé-kevésbé talán mindenütt található, úgy legalább ott, hol a befizetők nyilvántartása, a befizetések tökécsítése, járulékok kiutalása és megállapítása egy pontos kereten belül és megbízható alapokon történik, ott van remény arra, hogy az intézmény túlnyomóan üdvös eredményei kellemően ellensúlyozzák annak átmeneti nehézségeit. Nálunk azonban ez időszerint ehhez kilátás nincs, mivel, mint azt már fentebb említettük, a munkásviszonyokat, a megélhetési és kereseti forrásokat illetőleg a megbízható adatok rendelkezésünkre nem állanak. Meg vagyunk azonban győződve, hogy a nép lassanként megismerve és elismerve a szűkebb körű munkássegélyezés jótékony hatását, ez által leghelyesebben készül elő a munkásbiztosítás kérdésének alapos megoldására is, s ezért részünkről a társadalom ez időszerinti kötelességének nem a német mintára tervezett általános munkásbiztosítás szervezését, mint inkább a «munkássegélyezés» kérdésének a helyi viszonyok tekintetbe vételével való megoldását tartjuk.

III.

Eldöntendő marad tehát, hogy milyen szervezettel birjanak a «munkásalapok», hogy vajon az önkéntes biztosítás bevonásával a magokat önként biztosító munkásoknak az ipari munkásokéval azonos betegsegélyezési járulékot is nyújtsanak, avagy kizárólag adományokból és közigazgatási járulékokból szervezve, csakis a szoros értelemben vett segélyezésre szorítkozzanak, a mely utóbbi esetben körülbelül azonos szervezetük lenne a már létező községi szegényalapokéval. A mi azonban nem azt jelenti, hogy a községi szegényalapok egyszerűen kiegészítendők, mivel meg kell különböztetni a szegényeket, a kik könyöradományból élnek, azon szegénysorsú munkásoktól, kik átmenetileg betegség vagy más baj következtében bár közsegélyezésre szorulnak, rendszerint azonban képesek munkakeresményükből magukat és családjukat föntartani.

Épen az elmúlt év tele bizonyította be, hogy egy rossz termés következtében a legmunkaképesebb férfiak is ideig-óráig oly helyzetbe juthatnak, a mely támogatásukat szükségessé teszi, de a mely támogatásra mindeddig hiányzik a mód és alkalom, mivel a községi szegényalapok még tulajdonképeni rendeltetésöknek is csak kis mértékben képesek megfelelni. «Munkás-segélyalap» és «községi szegényalap» nagyon is megférnek egymás mellett, és mindkettő hasonló, de távolról sem azonos rendeltetéssel fontos társadalmi missiót teljesít, s ezért a «munkás-segélyalapok» alkotásánál senkit se tartson vissza azon tévhit, hogy hisz a szegények segélyezéséről már kellően gondoskodnak a szegénypénztárak. Más kérdés azonban és szemmel tartva a szoros értelemben vett munkásbiztosítást, egyszersmind nagyjelentőségű kérdés is, hogy vajon nem célirányosabb-e már a munkás-segélyalapok szervezését is oly módon eszközölni, a mely bár csak kis mértékben, de helyet biztosít a munkások önsegélyezésének is, s mely ekként a jövőben alapjául szolgálhat a munkásbiztosítás törvényhozási rendezésének is. Tudjuk, hogy jeles közgazdasági íróink kételyel fogadják az önkéntes biztosítás eszméjét, mivel külföldi tapasztalatokat tartva szem előtt, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az önkéntes biztosítás a biztosítandók alacsonyabb művelt-

sége és értelmi fokánál fogva jelentékeny eredményre nem vezethet, s hogy vajmi kevesen lesznek a munkások közt olyanok, a kik fölfogva a biztosítás-kérdés horderejét, önként elfogadnak ha mindjárt csekély bérlevonásokat is, hogy majdan mostoha napokban ellátásban és segélyezésben részesüljenek.

E kétely különben teljesen találkozik abbeli fölfogásunkkal, a mely a kötelező biztosításnak azonnal behozatalát éppen azon oknál fogva helyteleníti, mivel a mi fölfogásunk is kételkedik munkásainak kellő előrelátásában. S azért az önkéntes biztosítástól Franciaország példájára nagy eredményeket mi sem várunk. De tekintve, hogy mi e «munkás-segélyalapok» szervezését csak átmenetnek tekintjük az állami törvényhez, s hogy ez átmeneti idő alatt mi nem a szabályzatok egyöntetűségére, mint inkább a szoros értelemben vett helyi viszonyok kielégítésére törekszünk, éppen azért mi a munkás-segélyalapok szervezésénél az önkéntes biztosítás részesedését kizárandónak sem találjuk, hanem ellenkezően kívánatosnak tartjuk, hogy az önkéntes biztosításnak minden segélyalap szervezésénél annyiban hely adassék, a mennyiben a helyi körülmények és a helybeli munkások hajlamai a biztosítás eszméjének befo gadására alkalmasnak bizonyultak. A néhány év óta a munkások önkéntes biztosítására alapított «Védegyelet» az ország egyes részeiben szép eredményeket képes fölmutatni és kétségkívül még nagyobb körben hódítana, ha a befizetési járulékok megállapításánál kisebb kulcsot alkalmazna.

Szintúgy az alföld községekben erősen terjedő «hitel és takarékszövetkezetek» is hozzá járulnak, hogy a népben a szövetkezeti önszegély eszméje iránt a fogékonyság fölkeltessek, és azért úgy látszik nem is ütközik kivihetetlen nehézségekbe, hogy a munkások önkéntes biztosítása a munkás-segélyalapok keretén belül helyenként legalább megvalósulást nyerjen.

Az 1898 : II. törvénycikk a vármegyék köteleességévé teszi a munkásalapokra vonatkozó szabályrendelet alkotását, részünkről azonban a föntiek alapján, a vármegyei szabályrendeletekben csakis az alapok — ha mondani lehet — törzsszervezését látjuk megoldottnak, a részletekre nézve azonban nélkülözhetleneknek tartjuk a községek önkormányzati tevékenységét is, mivel csupán e községi öntevékenykedés lehet hivatott a helyi körülményeknek amaz ezúttal szükséges és döntő befolyást biztosítani, a mely nemcsak hogy az országos

törvény, de még a megyei szabályzat keretén belül sem juthat megfelelő érvényre. Ebből folyólag nem is lehet ezúttal célunk a «munkás-segélyalapok» szervezését illetőleg korlátolt szabályokat fölláztatni, hanem csakis azon általános elvek megjelölésére fogunk szorítkozni, melyek, úgy hiszszük, minden községi segélyalap szervezésénél alkalmazást találnak, s melyek egyúttal alkalmasak, hogy a helyi körülmények és érdekek megvalósulásának alapjául szolgáljanak. Az 1898 : II. törvény-cikkben a segélyalapok szervezéséül kijelölt birságpénzek, mint fönnebb már említettük, ilyen alapok szervezésére legföljebb csak mint segélyforrások jöhetnek tekintetbe, s ezért mindenekelőtt keresnünk kell az «alapot», melyen a munkások segélyezése megvalósítható lenne. Hogy ez alap megteremtése áldozat nélkül lehetetlen, s hogy ez áldozat meghozatalára ismét a jobb módúak emberies érzetére kell hivatkoznunk, az kétségtelen, de viszont reméljük, hogy a segélyezés kérdésének nagy társadalmi fontossága méltánylásra fog találni, még pedig oly mértékben, hogy el fognak némulni az ellenvetések is, melyek az újabb megterheltetés ellen kétségkívül föl fog-nak hangzani.

Míglen az általános, kötelező biztosításnál a járulékok befizetésének terhe megállapított arány szerint $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{3}$ -ra oszlik el munkaadó és munkás között, addig az úgynevezett munkás-segélyalapok, mint már nevök is mutatja, a segítség művei s mint ilyenek a segítség nyújtására hivatottak járulékaikra utalvák. Munkás-pótadó vagy munkás-pótlék azon új fogalom, melynek meg kell honosodnia, ha azt akarjuk, hogy községenként a munkások segélyezésére a megfelelő alap létrejöjjön.

Tekintve pedig az alapok községi jellegét, mi a járulékokat községi pótdóiban kívánjuk kivetve látni, nem pedig megyei pótdóiban, mely nem tekintve a kivetésével járó többrendbeli nehézségeket, azonfölül a járulékok elosztásánál is hosszadalmasabb és bonyolultabb számadást igényelne. Ott, a hol a körülmények megengedik, kétségkívül helyes és üdvös lenne, hogy a vármegyék a községi munkásalapok segélyezésére nagyobb alapítványt tegyenek, mely alapítvány fődözetét a megyei pótdókban találhatná, de az állandó évi járulékokra csakis a községi háztartás keretén belől biztosított összegeket tartjuk alkalmasaknak, melyeknek megszavazása, kivetése és

behajtása a községi költségvetés keretén belől a legcélszerűbben lenne eszközölhető.

Vajon e járulék mennyiből álljon, illetve a «munkás-pótadó» mily arányban álljon a községi költségvetés egyéb terheivel, ennek eldöntésénél különböző szempontok lehetnek mérvadók. Azon községekben ugyanis, a hol a «segélyalapok» szervezése tágabb körben foganatosítható, azaz ott, hol a munkások önkéntes biztosításával a munkás-segélyalapok a betegsegélyezési pénztárak jellegét öltenék föl, ott a községi járuléknak, mint a munkaadók közvetett járulékának arányban kell állani a munkások befizetéseivel. Föltéve például, hogy valamely községben száz olyan munkás találkozni, a ki heti tíz fillér befizetésével magát betegsegélyezésre biztosítaná, ott kimondandó lenne, hogy a község mint erkölcsi testület száz munkás után heti tíz fillér járulékkal tartozik a segélyalapnak, a mely községi járulék födözetét a pótadóknak találná. Oly községekben ellenben, a hol a biztosítási elv még kis mértékben sem találhat érvényesülést, azaz hol kizárólag a munkások segélyezéséről kell gondoskodni, ott a megyei szabályrendeletben megjelölhető a százalék minimuma és esetleg maximuma is, a mely a munkás-pótadó arányát a közkieltségekben megilleti. Ilyformán járt el Békésvármegye is a munkás-segélyalapok tervezett fölállításánál, a mennyiben ez alapok létesítésére vonatkozó szabályrendelet javaslatban köteleességévé teszi minden községnek, hogy munkásai segélyezéséről évenként költségvetésileg gondoskodjék, még pedig oly mérvben, hogy a megállapítandó járulék kevesebb nem lehet, mint az összes adóalap egy százaléka. Kérdés marad azonban, hogy vajon e kizárólag az adóalapra fektetett számítás mindenkor a helyes arányt fogja-e kifejezésre juttatni az egyes községek munkásai között és vajon nem fordulhat-e elő oly eset, a midőn olyan községeknek lesz legnagyobb a munkásalapja, hol aránylag kevés a munkás, míg viszont a sok munkással bíró, de csekély adóalappal rendelkező községek a segélyezésre képtelenek maradnak? Hisz számtalan község példája megerősít ez aggály jogosultságában, a mennyiben számtalan község van, hol egy nagy uradalom egész adóalapja a községi adóalapot fölemeli, ha mindjárt csekély számú is a község munkás lakossága, míg viszont a szegény zsellér községek aránylag csekély adóalappal, sokszor egész munkás-gyarmatoknak szolgálnak lakhelyül.

Nézetünk szerint a községek járulékainak, ha mindjárt elismerjük is a szabályrendeletileg megállapított százalék-minimumnak, mint zsinórmértéknek gyakorlati értékét, mindenkor szoros kapcsolatban kell állani a községbeli munkások lélekarányával, mert csak ekként várható és remélhető, hogy a segélyalapok nagyfontosságú hivatásukat betölthetik, s hogy az áldozat, melyet a jobbmóduak azok megteremtésére hoznak, a társadalom békéjének megszilárdításában elismerésre találhat. E fönt jelzett cél biztosításához mindenekelőtt a községbeli munkások nyilvántartása válik szükségessé. A jó törvénynek előnye, hogy nemcsak valamely közvetlen célnak áll szolgálatában, hanem, hogy közvetve a gyakorlati élet nem egy mozzanatánál használható támpontként, s így a későbbi törvényhozás vagy szabályzat-alkotás munkáit lényegesen egyszerűsíti. Ilyen az 1898 : II. törvényczikk is. Miglen a törvény alkotása előtt a munkások pontos nyilvántartása vajmi ritka községben volt keresztülvé, ha egyáltalán keresztül volt véve, addig az e törvény rendelkezése következtében életbeléptett kötelező munkás-igazolványok becses anyagot bocsájtanak rendelkezésünkre, a midőn egy-egy község munkás létszámának megállapítására törekszünk. Semminemű nehézség nem állja útját annak, hogy a munkás-segélyalapok szervezésénél a községi hozzájárulás megállapításakor a munkás-igazolványok száma vétessék tekintetbe olyformán, hogy a megyei szabályzat például kimondaná: miszerint minden község köteles a községi munkások létszámának megfelelő munkásalapot szervezni, mely alap segélyezésére a község minden megváltott munkás igazolvány után tartozik évente két koronát az alapnak fizetni. A község e megterhelhetése a költségvetés kapcsán kivetendő és megállapítandó munkás-pótadóban találja földözétét.

Ezzel kapcsolatosan kimondható az is, hogy a község járuléka kisebb nem lehet, mint az adóalap egy százaléka, viszont annak három százalékát fölül nem múlhatja, azaz, hogy azon községekben, hol az évi két korona összjárulék az adóalap egy százalékát sem érné el, ott a járulék ez arány kulcs mérvéig emelendő, ellenben leszállítandó ott, hol a járulék a megterhelhetetés maximumát meghaladná. E számok különben csak példaként szerepelnek, s megállapításuk mindenkor a helyi viszonyok tekintetbe vételével eszközölhető

csak, s ezért minden törvényhatóság kellő körültekintéssel lesz köteles eljárni, hogy a községek túlterhelhetése elkerülhető legyen. De bármily heti hozzájárulás alapján lesz is megállapítva a községi járulék, szerintünk sohasem lesz szabad a munkások létszámát figyelmen kívül hagyni, és a százalékos rendszer, mint azt Békésvármegye szabályzata tartalmazza, csakis szabályozója, s nem kiinduló pontja lehet a községi alapok anyagi erejének. Bármily szerény körben tervezzük is a községi munkásalapok szervezetét, kétségtelenül elő fog állani az az eset, hogy lesznek oly községek, mint például az örökvaltsággal terhelt telepes községek, melyek nem lesznek képesek a munkásaik számának megfelelő alapot létrehozni, s ezért nagyon előrelátónak kell jeleznünk Békésvármegye szabályzatát, a mely számolva ez eshetőséggel, a vármegye segélyezését a községi járulékoktól függetlenül tárgyalja. Kétségkívül emberies kötelessége lesz minden vármegyének a szükséghez képest oly alapítvány megteremtéséről gondoskodni, mely ott, hol a községek erre egyedül képtelenek, segélyét biztosítja a tehetetlenebb résznek.

A községi járulékok megállapítása és annak pótdadó útján fődözete természetszerűen előtérbe állítja azon kérdést is, hogy vajon kiket és mily arányban terheljen ez újabb adó. Tudvalevőleg községi törvényünk a pótdadó kivetésének három módozatát különbözteti meg, és e megkülönböztetésben a pénzügyi elv mellett némileg helyet biztosít a «cuius interest» méltányos elvének is. A midőn tehát egy újabb pótlékról van szó, úgy némileg a régi példán indulunk akkor, a midőn e pótlék kivetési módjánál is az érdekeltség elvére helyezkedünk. A mi persze a szó szoros értelmében annyit is tehetne, hogy fizessék a közvetlenül érdekeltek, a munkások. De úgy hiszszük, nem lesz senki, ki az érdekeltséget ily egyoldalú betűszerinti fölfogással bírálgatná ez esetben. Már maga a körülmény, hogy komolyan foglalkozunk a munkás-segélyalapok szervezésével, egészségesebb társadalmi fölfogás nyilvánulása, a mely szakitva az osztály-érdek ridegségével, kétségtelen fogalommal bír azon közvetett érdekről is, melyet a munkaadó-osztályra a munkások boldogulása, békéje és megnyugvása képviselnek. Ilyen társadalmi fölfogás pedig a munkás-segélyalapok szervezése körül is csak helyes választ nyújthat a «cuius interest» fölvetett kérdésére. Ezeknek előrebocsáj-

tásával tehát nem merész állítást kockáztatunk akkor, midőn a mezei munkás-alapok szervezéséből eredő pótdadókat azoktól jelezzük viselendőeknek, a kik a mezei munkáserőt igénybe veszik, és a kiknek ennél fogva érdekökben áll, hogy e munkás erő a sors csapásaival szemben telhető védelemre találjon.

Szem előtt tartva tehát az 1886 : XXII. törvénycikk 130. §-át, terhelje az új adó a föld-adót, még pedig nem téve különbséget a pusztai és községi birtokos között. Tekintettel pedig azon körülményre, hogy az új járulék a fönnbbiek szemmel tartásával csakis a szoros értelemben vett munkaadó-osztályt terhelheti, s így nem lenne méltányos, hogy a járulék azok alapadóját is terhelje, kik, noha birtokosok, mégis kisterjedelmű földeik művelését nemcsak hogy magok és családjuk erejéből látják el, hanem azon fölül igen sok esetben, mint tényleges munkások is keresnek foglalkozást, kívánatosnak látszik annak kimondása is, hogy a járulékot alapadójuk arányában csakis azon községbeli birtokosok (bérlok) tartozzák viselni, a kiknek földje a tiz kataszteri holdat fölülmúlja, s így annak művelésénél idegen munkaerőre is vannak utalva. Azonos eljárás lenne követendő ott is, hol a munkások járuléka a betegsegélyezési alap létrehozását is lehetővé tenné és hol a községi pótdadó mindenkor arányban állana a munkások befizetésével. E törzsjárulékon kívül szabályrendeletileg megállapítandók még egyéb járulékok is, a melyek szoros kapcsolatban a gazdasági élettel újabb megterhelhetetés nélkül is az alap növesztésére alkalmasak. Ilyenek *a)* az 1898 : II. törvénycikk alapján esedékes bírságok, *b)* a munkás-igazolványok másodpéldányáért járó egy korona díj, *c)* a mezőrendőri törvény alapján a községet megillető bírságpénzek, melyek jelenleg a szegénypénztárt illetik, de a melyek kapcsolata a mezőgazdasági munkasalappal természeteszerű.

Ezekon fölül az aratási és cséplési szerződések megkötésénél csekély járulékkaal terhelhetők a munkaadók, például minden szerződött munkás után húsz fillérrel, mi által a szegény, de sok munkáslakossal bíró községek is juthatnának némi járulékhöz. Az ekként létrehozott «munkássegély»-alap a községi pénztárban mint teljesen elkülönített alap kezelendő és csak az ellenőrzést illetőleg sorolandó a községi törvény rendelkezései alá.

A mennyiben azonban az előadottakhoz képest a munkás-segélyalapok nemcsak a munkások közvetlen segélyezésére hivatvák, hanem egyúttal alkalmas szerveknek látszanak arra is, hogy a munkásainkban mindezideig szunnyadó autonómikus társadalmi fölfogást fölkeltsek, nagy súlyt helyezünk arra, hogy a segélyalapok működése, azaz a segélyezés ténye oly alakban és irányban történjék, a mely a munkások közvetlen érdeklődésére és befolyásoló részvételére is támaszkodik, mert éppen abban különböznek a «munkás-segélyalapok» az eddigi «szegény alapoktól», hogy míg ezek alamizsnát nyújtanak, addig azok csak segélyt a munkaképes erők föntartására és fokozására. És e különbségnek a segélyezés alakjában is kifejezésre kell jutnia. Míg az, ki mint állandó gyámolításra szoruló szegény, a társadalom alamizsnáját, mint legföljebb csak hálával viszonzozható jótéteményt veszi és fogadja, addig a különben munkaképes munkás a segélyalap támogatását azon tudattal venné és vehetné igénybe, hogy becsületes munkájával még vissza fogja fizetni a társadalomnak azt, mit tőle ezúttal elfogad. E lélektani mozzanat nagyon is figyelemre méltó, és munkástársadalmunk erkölcsi nevelése szempontjából sem egyezhetnénk bele oly szervezetbe, a mely az alamizsna-nyújtás látszatával munkásaink kíváncsi és szükséges önértékét csökkenthetné. A községi «munkás-segélyalap» csakis ott és akkor fog társadalmi hivatásának megfelelni, a hol és a mikor kellő gondoskodás történik arról, hogy a segélyért folyamodó munkás magát és érdektársait képviselve tudja az alap kezelésénél. Még ott is, a hol kizárólag a munkaadók járuléka tartja fenn az alapot, még ott is szükséges, hogy az alap kezelésére és vezetésére a munkások befolyása biztosíttassék, mert ismerve munkásnépeink természetét, állíthatjuk, hogy egyetlen egy intézmény sem fog a nép részéről teljes méltánylásban részesülni, a mely működését — és történjék ez bármily áldásos irányban is — a nép körén kívül és ennek kizárásával keresi. Kapcsolatosan a «segélyalapok» létrehozásával tehát egy új eszmét kell terjeszteni minden községben, mely ott addig vagy hiányzik, vagy tévesen ismert, az egészséges társadalmi eszmét. Azon társadalom eszméjét, a mely csakis tagjai együttes és békés munkája útján tartható fenn, a mely közös célok kitűzése által egyesíti a különben ellentétes elemeket, s a mely a közös munka által fölkelti az

együvé tartozás tudatát, az ellentétek e leghatékonyabb ki-
egyenlítőjét.

Egy «munkás-segélyalap», mely létrejövetelében a föl-
sőbb társadalmi körök emberies és méltányos gondoskodását
dícséri, s a mely egyúttal működésében a különböző társadalmi
osztályok munkáját egyesíti, a társadalmi békének valóságos
apostola leszen, s még inkább mint a tényleg kiosztott segélyek
által, a benne kifejezésre jutó eszme által fog hatni a társa-
dalmi viszonyok helyes fejlődésére. Az alapok működését, azaz
a segélyek megszavazását, nyújtását és megállapítását egy
bizottságra kell bízni, a mely bizottság a munkaadó és mun-
kás-elemeket egyesíti olyformán, hogy tagjait felerészben a
községi képviselet saját kebeléből, felerészét pedig szin-
tén a képviselet az igazolvánnyal ellátott munkások sorá-
ból válaszsza. Minthogy pedig a segélyalapok szervezésénél
a nagyobb vagyonok áldozatkészségére hivatkoztunk, első sor-
ban ennél fogva méltányos, hogy a vagyonosabbak befolyása
a bizottság megalakításánál olyaténképen is kifejezésre jus-
son, hogy például egy tíz tagú kezelő bizottságnál a kép-
viselet által saját kebeléből választandó öt tag közül három
a képviselet legtöbb adót fizető tagjainak sorából választassék.
A munkaadók és munkások osztályát egyaránt képviselő
bizottság lenne hivatva az alap fölött a közvetlen fölügyeletet
gyakorolni, a befolyó pénzek gyümölcsöztető elhelyezése iránt
a községi képviselet hozzájárulásával gondoskodni, különösen
pedig a nyújtandó segélyek mértékét és alakját illetőleg végér-
vényesen határozni.

Messze vezetne kitűzött célunktól a segélyezések rész-
letezésével foglalkozni, és ezért csupán csak annak kiemelésére
szorítkozunk, hogy tekintve a munkásalapok társadalmi ren-
deltetését, nagyon helyes eszme az, a mely Békésvármegye
szabályrendeleti javaslatában is kifejezésre talál, hogy tudni-
illik az alap nemcsak szoros értelemben vett segélyt, hanem
egyúttal olcsó kamatlábú vagy kamatnélküli kölcsönt is nyújt,
mi által nemcsak hogy az alap anyagi gyarapodása mozdít-
tatik elő, de egyúttal biztosítatik az alap tulajdonképeni
célja is, azaz az átmenetileg segélyre szoruló munkás gyá-
molítása.

Fontos működési tér vár még az alapra a betegsé-
gelyezés körül és hazánk még mindig magas halandósági aránya

elég nyomatékos ok arra, hogy munkás-osztályunk közegészségügyi viszonyait az eddiginél nagyobb figyelemben és hatékonyabb támogatásban részesítsük.

A mint a munkás-kérdés fölületes és hézagos ismertetere mutat minden fölfogás, a mely e sokoldalú kérdés gyökeres megoldását egyoldalú s ha még oly hatékony reformoktól várja, úgy viszont minden reformnál, a mely a munkáskérdésre vonatkozik, iparkodni kell a kapcsolat megtalálására, mely a reformot a már létezőkhöz fűzve, ez által az egységes megoldás sikerét előmozdítja. A «munkás-alapok» eszméje nem véletlenül jutott a munkaadók és munkások jogviszonyát szabályozó törvénybe, hanem céltudatosan, mert azon törvény, a mely üdvös és célirányos rendelkezéseivel a munkaadók és munkások érdekeinek kiegyenlítésére és kibékítésére törekszik, egyúttal azon társadalmi állapotok fölkeltését is célozza, melyek nélkül a segélyalapok szervezése és sikeres működése el sem képzelhető. Szükséges tehát, hogy az 1898 : II. törvény-cikk szelleme visszatükröződjék a segély-alapok szervezésében is, s hogy az éles és fölötte üdvös megkülönböztetés, a mely a jó munkás javára és a rossz munkás rovására a «munkástörvényben» észlelhető, folytatást nyerjen a segélyalapok szabályzataiban is. Nem értjük ez alatt a szigor túlhajtását, s fölötte elhibázott lenne minden oly intézkedés, a mely a megterés és bocsánat lehetőségét megnehezíti ott, hol a tévedés és kihágás oly sok esetben a tudatlanság szülöttei. De viszont erkölcs-nevelési szempontból óhajtandó, hogy a «munkás-segélyalapok» a társadalom fölsőbb elemeinek a jó munkásokkal szemben köteles gyámolítását hozzák kifejezésre, mi által kizárandónak tartjuk, hogy olyan munkások is részesüljenek az alapok áldásaiban, kik magokviselésével a törvényes renddel ellentétbe helyezkedtek, s kik megszegve társadalmi és polgári kötelességeiket, átmenetileg legalább a társadalom jóakaratára méltatlanoknak bizonyultak. És föltéve, hogy a segély-alapok szervezése sikeresen történik, föltéve, hogy az alapok jótékony hatása a fölsőbb társadalmi osztályok emberies érzetének hirdetőjévé válik, úgy meg lehetünk győződve, hogy a munkásosztály figyelme az új intézmény iránt fölébred, s hogy az alap jótéteményeiből való — ha mindjárt csak átmeneti kizárás is — nem fog hatás nélkül maradni egy munkás érzületére sem.

A községi munkás-segélyalapok egy kétségkívüli szükségnek felelnek meg, és noha a munkások aggsági, rokkantsági és baleset elleni biztosítása még ez alapok útján nem lenne is megoldva, mégis tagadhatatlan, hogy a segélyalapok szervezése és helyes irányban működése elejét vennék sok munkáscsalád nyomorának és ezzel lényegesen hozzájárulnának a társadalmi viszonyok békés alakulásához is. Mert ha elfogulatlanul visszapillantva az elmúlt évek tanulságaira, azon meggyőződést nyerjük, hogy munkásnépünk elégtelensége sohasem terjedhetett volna azon mérvben, ha állam és társadalom annak idején a kérdés megoldásához kellő körültekintéssel fogtak volna, úgy viszont a jövőt illetőleg sem lesz hiú azon reményünk, a mely társadalmi viszonyaink javulását a cél tudatos társadalmi munkától várja. Bármily szerény legyen is tehát a fentebbiekben megjelölt működési tér, bármennyire tudjuk és érezzük is, hogy munkás-segélyalapjaink csak egy kezdetleges lépést jelentenek egy nagy kérdés megoldása felé, mindez ne tartson vissza attól, hogy szerény körben bár a nagy célokat megillető buzgalommal és komolysággal járjunk el.

Mezei munkásaink sérelmei, szintűgy érdekei is a mindennapi élet útjain keresnek föl, s ezért azok megértésére, azok megoldására ne forduljunk előszeretettel külföldi és ezúttal még elméleti értékű példákhoz, hanem kövessük gyakorlati fölfogásunk útmutatásait.

Társadalmi és gazdasági viszonyaink nagy erőt biztosítanak számunkra abban, hogy a néppel közvetlen érintkezésben állva, érzelmeit, gondolkozásmódját nemcsak hogy megismerhetjük, de irányíthatjuk is. És mindaddig, míg a magyar birtokos osztálynak meg lesz a módja, hogy munkásai ügye-bajával személyesen foglalkozhatik, mindaddig a magyar birtokos osztálynak kezében lesz a társadalmi békének leghatékonyabb eszköze is. Az elmúlt évek sajnálatos eseményei pedig ne gátoljanak senkit a megillető befolyás gyakorlásában, mert hisz ez események nem a jó befolyás ellenére, hanem ellenkezőleg annak híján következtek be. A rendnek és békének ez időszerinti örvendetes helyreállítása a társadalom fokozódó és éber munkájára látszik hivatkozni, és a körülmény, hogy a munkás-segélyalapok miként való szervezése az 1898: évi II. törvényezikkből kifolyólag jóformán

minden törvényhatóság és szakegylet munkatervezetében szerepel, azon biztató reményt nyújtja, hogy társadalmunk hivatott elemei meg fognak felelni a jövő fokozódó föladatainak.

És ez magában véve elegendő, hogy nagy jelentőségűvé tegye a különben kis igényű segélyalapok mielőbbi létesítését.

Ifj. NÁVAY LAJOS.

A TÖRÖK JOGRENDSZER S IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

Első közlemény.

A BŰNCSELEKMÉNY S KÖVETKEZMÉNYEI.

I.

Törökországnak tudvalevőleg legnagyobb baja abban áll, hogy állami berendezkedése túlnyomólag ázsiai eredetű, míg a politikai alakulások, más szóval a fejlődő élet arra szorítják, hogy az európai közművelődés által elfogadott és hangoztatott vezér eszmékhez alkalmazkodjék állami és társadalmi életének külső formáiban is. Sőt sokszor épen az a főbaj, hogy az európai kulturtörekvések a török közélet egyik-másik nyilatkozásában alakilag meghonosítottaknak látszanak, de mert valamely sarkalatos nehézség gátló hatása alatt gyökeret nem verhetnek, kettős a kísérlet hátránya. Először hitelét veszti Törökországban az európai kulturának föltétlen haladást ígérő varázsereje, másodszor hitelét veszti Európában a Törökország reform-képességébe vetett remény.

Pedig tudjuk, hogy se az egyik, se a másik fölfogás nem állhat meg ilyen általánosságban. Mert az európai kultúra sehol sem biztosít föltétlen haladást, bárha számtalan vívmánya határozottan elősegíti az emberiség boldogulását, s mert másrészt Törökországnak képessége minden okoszerű reform befogadására s végrehajtására elvitázhatatlan tény, habár eddigelé sok ilyen irányú kísérlet kudarczot valott is.

A midőn arról van szó, hogy a török birodalom megújodási képességét, esetleg arra való hajlandóságát megbíráljuk, s a török közállapotokról magunknak világosabb fogalmakat szerezzünk, okvetlenül szükséges a török jogélet főbb elveivel megismerkednünk.

A mohammedán keleten ugyanis a jognak, akár mint tudománynak, akár mint az emberi életviszonyok szabályozójának, sokkal nagyobb jelentősége van, mint a keresztyén Európában, mert ott a jog a vallással szoros kapcsolatban áll, s ez előkelő rokonsága következtében a jogtudománynak legalább elemi ismereteit, mint az embernek az életben való viselkedésére vonatkozó szabályokat már az alsó népiskolákban tanítják.

Európában jeles tudós, vagy egyébként kiváló műveltségű ember lehet valaki a nélkül, hogy a jogtudományokban kellő jártassággal birna; ellenben mohammedán államokban s így Törökországban teljes műveltség jogi képzettség nélkül nem létezik.

A keresztyénség a hiveknek csupán belső életével foglalkozik. A gyakorlati életre vonatkozó tanításai legnagyobb részt csak általánosságokban mozognak. Föltétlenül megkívánja ugyan követőitől a jó cselekedetet, s föltétlenül tilalmazza a rosszat, de annak meghatározását, hogy adandó esetben mi a jó, s mi a rossz, többnyire az államra bizza.

Az iránt, hogy minő magatartást kíván a vallás a jó keresztyéntől, mint szülőtől, gyermektől, házasféltől, adófizető polgártól, szerződő féltől, peres féltől, tanutól, bírótól, bűnöstől, tehát miféle jogai és kötelességei vannak az embernek ez életviszonyaiban, a keresztyénség sokszor kétségben hagyja az elméket. Nincsenek a vallásnak világos szabályai arra, hogy miből állanak voltaképen a bűncselekmények, mi a lopás, az emberölés, házasságtörés; milyen módon gyakorolható az örökösödési jog, mennyiben tartandók tiszteletben a vagyon tulajdonosának intézkedései a halála utáni időkre. Mert például a keresztyénség ép olyan jól összeegyeztethető azzal a tannal, hogy az örökhagyónak jogában áll vagyona fölött végrendelkezni, mint azzal, hogy ez nem áll jogában.

Lehetséges, hogy a keresztyénségnek e fogyatékokossága épen főerejét képezi. Legalább azt kell következtetni abból a

jelenségből, hogy az egyházaknak a gyakorlati életre vonatkozólag fönnálló szabatos tantételei sokszor heves összeütközések forrásaiként szerepeltek, mint — hogy többet ne említsek — a katholicizmus tana a házasság fölbonthatatlanságáról.

Annyi bizonyos, hogy a nélkül, hogy nagyon bele kellene mélyednünk a dolog elemzésébe, lehetetlen elzárkóznunk annak a ténynek fölismerése elől, hogy nálunk a vallás tantételei, a jog rendelkezései s a társadalmi fölfogás sokkal sűrűbben jönnek egymással ellenmondásba, semhogy ebből a fogalmak megzavarodása ne következne. Nagyon megingatja az embert gondolkodásában és cselekedeteiben az, ha a jónak és rossznak megismerésénél a biztos útmutatást nélkülözni kénytelen. Mert tapasztalat szerint a jó nem mindig önmagában bírja boldogító hatását, hanem sokszor inkább az embernek azon meggyőződésében, abban a megnyugtató tudatában, hogy valami tényleg jónak tartandó.

De hogyan jusson az ember e meggyőződéshez? Az ész által semmiesetre sem, mert az ész nagyon csalóka útmutató, s látva azt, hogy nagyeszű emberek gyakran ellentétes eredményeket érnek el okoskodásaikban, lehetetlen a gondolkozó embernek saját észműveletében teljesen megbiznia. Aztán az ész fékezetlen működése végeredményében könnyen anarchiához vezet, már pedig emberi együttélés bizonyos kényszerítő hatásu megállapodások nélkül nem lehetséges.

Az európai ember a jó és rossz megismerésénél különböző befolyások alatt áll, mert az emberi cselekedeteket egészen más szabályok szerint osztályozza a vallás, mint a jog. A vallás souverain módon tanítja a keresztyénség előtt megnyilatkozott isteni akaratot, míg a hatalommal fölruházott emberi akarat: az állam, ép oly souverain módon írja elő — a hely és idő változatossága szerint — különféle törvényhozási forumok által kötelezőknek nyilvánított jogi tantételeit.

Különbözők lévén a források, különböző az emberi cselekedeteknek fölosztása is: jókká vagy legalább közönyösekké és rosszakká, azaz olyanokká, a melyekkel bizonyos hátrányos következmények vannak egybekötve.

Mi európaiak a vallásnak és a jognak a helyes emberi életre vonatkozó útmutatásaiban való ellenmondásait egészen természetesen találjuk, azokhoz hozzá vagyunk szokva s

azzal magyarázzuk, hogy a vallásnak s az államnak mások a céljai s különbözők a feladatai. Midőn pedig az elme az emberi cselekedeteknek se a vallás, se az állam által történő minősítéséhez valamely oknál fogva hozzá nem járulhat, képződik a cselekedeteknek egy harmadik bíráló foruma, az úgynevezett társadalmi fölfogás, a melynek az állam sokhelyütt deferál s esetleg gyakorlati működési tért is jelöl ki számára, mint azt például az esküdtszéki intézménynél látjuk.

Az iszlám egészen más utakon jár e tekintetben. Nála a vallás és jog egy és ugyanazon forrásból erednek; s ez a forrás az isteni akarat, vagy helyesebben mondva az, a mit az iszlám, mint isteni akaratot fölismerendőnek vél. Isten az, a ki megszabja az ember viszonyát Istenhez, önmagához, embertársához, fejedelméhez, ellenségéhez. Ennélfogva a jog, a mely az isteni kinyilatkoztatásokból eredő, és az ember gyakorlati életére vonatkozó szent rendelkezések tudásából áll, a vallásnak kiegészítő része, s legelőkelőbb tudomány, különösen azon részében, a mely azt tanítja, hogyan lehet az isteni kijelentésekből gyakorlatilag is kötelező, tehát kényszer útján is végrehajtható jogszabályokat levezetni. Mert jogi ismeretek nélkül Isten akaratának megfelelő életet folytatni nem lehet, holott a muzulmán az a főtörekvése, hogy élete Istennek tetsző legyen.

Közös eredetöknél fogva a vallásban és jogban ellentmondás nincs, s nem is lehet. A jó és rossz mindakettőnél ugyanaz; s az egyén és a társadalom fölfogása a fegyelmezett s egy cél felé törekvő vallási és jogi nevelés következtében könnyen alkalmazkodik oly elmélethez, melyben kielégítést talál.

Az iszlámnak azon nagyszerű jellemvonása, hogy vezéreszméi érvényre jutnak követőinek nemcsak vallási, hanem jogi és társadalmi életében is, azt eredményezi, hogy a mohammedáu keleten a vallás, jogrendszer és társadalmi fölfogás másutt nem ismert harmoniában vannak egymással.

De nem is lehet ez másként. Mert az igaz, hogy az iszlám lefoglalja az embernek egész belső és külső életét, tehát gondolkodását és cselekedeteit, hanem ezzel szemben meggyőzni és megnyugtítani is törekszik az iránt, hogy az emberi életet szabályozó rendelkezések Isten akaratán alapszanak, s az, a ki e rendelkezéseket megtartja, Isten akaratára szerint él,

akár mint áhitatos muzulmán imádkozik vagy bőjtöl, akár mint üzletember adásvételi szerződést köt, akár mint katona, fegyvert forgat, akár pedig mint bűnös, büntetést szenved.

Roppant erkölcsi erő van abban az elvben, a mely az iszlámban közkinccset képez, s a mely az emberi együttélés fő-tényezőinek egységes voltát hirdeti s azt gyakorlatilag is megvalósítani igyekszik, és egyáltalában nem lehetetlen, hogy ezen elv behatása alatt valamelyik mohammedán nemzet, kedvező körülmények között, hatalmas állammá küzdheti föl magát.

Mindezzel nem azt akarom bebizonyíthatni, hogy a mohammedán vallási és jogi intézmények tökéletesek. Ezt különben hiába is mondanám, mert e tanulmány folyamán sok helyütt szembe fog ötlenni — egyébként csodálatraméltó — rendszerök fogyatékosága. Csupán csak hangsúlyozni akarom, hogy akkor, a midőn mohammedán államokkal foglalkozunk, egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy ott a vallás uralma kiterjedtebb, mint nálunk, továbbá, hogy a vallás és jog egy forrásból erednek, és hogy a jogi tételeknek kötelező erejét szívesen és azon megnyugtató tudattal ismeri el a muzulmán, hogy az az Isten parancsát képezi.

Vagyis a gyakorlati igazságügyi politikában úgy áll a dolog, hogy Európában egy-egy új elmélet behatása alatt lehetséges a közjog, magánjog vagy büntető jog terén szükségesnek látszó új törvények hozatalánál egészen új kiindulási alapokra helyezkedni, tehát esetleg az adásvételt, kezességet, házasságkötést, elválást, az apa és férj kötelességeit családjával szemben, a végrendelkezési jogot másképen szabályozni, a halálbüntetést behozni vagy eltörölni, akármilyen büntetttre nem az eddigi, hanem másféle büntetést kigondolni s alkalmazni. Látjuk, hogy egyes államok elég sűrűen is élnek e lehetőséggel, talán sokszor különös kényszerítő szükség nélkül is. A nagyközönség rendszerint alig vesz tudomást e változtatásokról s csak a törvények alkalmazásánál sejtji, hogy itt valami újításnak kellett történnie.

Mohammedán államokban ilyesmi teljesen ki van zárva, mert ott a priori lehetetlen a törvények alkotásánál másból, mint a meglevő alaptól kiindulni. S ha mégis megtörténnék, a rendszerbe bele nem illő törvények végrehajtását megakadályozná az iszlámnak azon sarkalatos elve, hogy nem kö-

telező az olyan intézkedés, a mely az isteni jogelvekbe ütközik.

Hogy előnye-e ez a muszlim állami életnek vagy sem, azt eldöntetlenül kell hagynom. Annyi bizonyos, hogy nincs miből következtetni arra, hogy a fölfogások ez eltéréséből az iszlámra különös kár, avagy az európai keresztyén államokra különös előny származott volna. Lehet, hogy az emberi nem boldogulása szempontjából a jog tartalmának nincs is az a nagy fontossága, a mit sokan tulajdonítanak neki; vagyis hogy nagyrészt közönyös lehet az, hogy bizonyos jogi következmények milyen föltételekhez köttetnek, ha csak a jogszabály kifogástalan provenientiája igazolva van, s az emberi gondolkodással egyébként különös ellentétben nem áll. Ez azt jelentené, hogy nagyobb fontossággal bír a fönnálló jogszabályok helyes alkalmazása, a mit röviden igazságnak nevezhetünk. Az igazság pedig az, hogyha A. föltétel beállta esetén B. következménynek kell történnie, ez a B. el ne maradjon, ha az A. beigazoltatik. Tehát ha valaki megvesz valami tárgyat mástól, a ki azt eladja, okvetetlenül szükséges, hogy ennek következménye az legyen, hogy a pénz az eladónak, a tárgy pedig a vevőnek tulajdonává váljék. Az kevesebb súlyal bír, hogy az egyes törvényhozások miféle kellékekhez kötik az adásvétel létrejöttét, egyszerű kijelentéshez, vagy szigorú alakiságokhoz, esetleg bizonyos kifejezések használatához, íráshoz, a szerződők kisebb-nagyobb korához stb. Vagy ha valaki mást szándékosan megöl, vagy testi épségében megsért, okvetlenül szükséges, hogy a tettes e cselekményéért a törvény rendelkezése értelmében megfelelni köteles legyen, az azonban kevésbbé lényeges, hogy a bűnhődés miből álljon, halálbüntetésből, szabadságvesztésből, pénzbeli kártérítésből-e, avagy a sérelemnek hasonló sérelemmel való visszatorlásából; vagy pedig esetleg bizonyos körülmények között semmiből.

A történelem tanúsága szerint az idők és népek különfeleségéhez képest a jog a legnagyobb változatosságot tünteti föl, és pedig nemcsak tartalmában, hanem abban is, hogy miben keresendő a jog kötelező ereje. Ez az, a mire az imént czéloztam, a midőn azt mondtam, hogy a jogszabályok kifogástalan provenientiája igazolandó.

Európai fölfogás szerint kifogástalan leszármazású, s

ennélfogva kötelező erejű valamely jogtétel akkor, ha az a hatalommal rendelkező állami tényezőknek, fejedelem, nép vagy mindakettőnek akaratát fejezi ki, mely esetben egyértelmű a törvénnyel. Az európai elmélet tudvalevőleg a jog és törvény között lényeges különbségeket talál, s törvénynek az európai államokban az tekintendő, a mit az államnak a törvényhozásra illetékes tényezője törvénynek jelent ki.

Az iszlám nem osztozik e nézetben, mert az iszlám fölfogása szerint ahhoz is külön törvény kellene, hogy a törvényhozás által törvényeknek deklarált szabályok tényleg törvényeknek tekintessenek. De kinek áll jogában ily alaptörvényt alkotni? Már pedig ilyennek nem léteben a törvény csak a hatalom kifolyása lehet, s mint ilyen nem egyéb, mint akár egy embernek, akár több hatalmi tényezőnek erő-egyensúlyából eredő emberi akarat. Természetesen a leszármaztatás e módja nem okvetlenül bír a törvények jóságára destruktív hatással.

Magának a keresztyén vallásnak tanai e tekintetben közel állanak az iszlámhoz, mert a keresztyénség szerint a hatalom Istentől ered, s így a hatalomnak a keresztyénség szerinti gyakorlata is istenes dolog. Csakhogy ezen elv nem keres és nem talál oly föltétlen és átható érvényesülést az európai államokban, mint a mohammedán államokban az iszlám elmélete, bárha ez utóbbiakban olyan szellemi vagy inkább politikai irányzatról, a melyet nálunk klerikálisnak szoktak nevezni, soha se volt, és soha sem is lehetett szó.

Az iszlám azt tanítja, hogy az ember jogait és kötelességeit Isten állapítja meg, és minden jogtétel az által és csak annyiban bír kötelező erővel, a mennyiben annak az isteni kinyilatkoztatással való kapcsolata igazolva van. A mohammedán jogi elmélet szerint a jog képződésénél a fejedelemnek vagy a népnek nincsen az a szerepe, a mely e kettőt minálunk megilleti. Mert ha a törvény Istennek akaratát, s a jog az isteni törvények tudását jelenti, világos, hogy a jogrendszer megalkotásának minden hatalmi tényezőtől függetlenül kellett történnie, és hogy ha ezek a tudomány e tevékenységét irányítani törekedtek is, ezt csakis ugyane módszer igénybevételével tehették.

Isten az ő akaratát prófétájával közölvén, az isteni akarat megismeréséhez vezetnek a korán s a próféta hagyományai.

Ezek elégtelensége esetén a kutatás segédeszközéül az illetékes utódok egybehangzó fölfogása és a joghasonlatosság járul. A jó mohammedán jogásznak tehát mind e tudományokban járatosnak kell lennie.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a mohammedánok összes jogtudománya a koránban s hagyományokban van kifejezve. A mohammedán jog egy sok évszázadon keresztül kidolgozott hatalmas jogrendszer, a mely mint tudomány is az emberi elme legjelesebb termékei közé tartozik. A ki a koránt és hagyományokat elolvassa, az azokban olyas valamit, a mi a mi nézetünk szerint szabatos törvényekhez hasonlít, ritkán fog találni, s sokszor a nélkül, hogy észre venné, elhalad egy-egy kifejezés mellett, a mely a jog mindmegannyi ágazatának rendszeres kidolgozásánál alapúl szolgált. Például azon kijelentésekoránban, hogy «Isten megengedi az adásvételt, de tiltja az uzsorát», a kölcsönügyletek és a túlfizetés szabályozására vonatkozó eleméleteknek adott létet. A próféta azon mondásából pedig, hogy «a ki a muszlimra kardot ránt, annak a vére szabad», a jogos önvédelem szabályai származnak.

A jogfejlesztésnek e sajátosság módja a mohammedán jognak két főjellemvonására tesz bennünket figyelmesekké, a melyek közül egyik a másikkal ellenmondásban látszik lenni.

Az egyik főjellemvonása a mohammedán jognak az előadottak után az állandóság vagy változatlanság. Isten parancsairól és tilalmairól lévén szó, magától értetődik, hogy ezeket ember meg nem másíthatja, s hogy a kinyilatkoztatások örök érvényűek. Ebből a szempontból a mohammedán jog ma ugyanaz, a mi volt az arab khalifák idejében, vagy Magyarországon a török hódoltság alatt.

Mivelhogy azonban az elfogadott jogforrások nem képeznek egy egységes jogrendszert, hanem csak helyenként tartalmaznak egy-egy általános jogi tételt, máskor concret esetekben való döntést, szóval tudományos kapcsolat nélküli kijelentéseket, szabályokat vagy utmutatásokat, a melyek ismét számtalanszor egészben vagy részben egymással ellenmondásban vannak, vagy legalább ellenmondásban lenni látszanak, az emberi ész közreműködésére van szükség, hogy az e jogforrásokból nyerhető és nyerendő törvényeket egymással összeegyeztetni, s azokat a gyakorlati életben értékesíthető szabályokká kidolgozni lehessen. Már pedig az emberi ész közre-

működése egyértelmű a legnagyobb különféleséggel úgy az alkalmazott módszerekben, mint az elért eredményekben. Ebből származik a mohammedán jognak azon másik főjellemvonása, hogy a jogforrásokból levezetett szabályok a jogi iskolák különfélesége szerint nagyon eltérnek egymástól. A mi az egyik iskola szerint helyes, az a másik iskola szerint helytelen lehet. Példának okáért az adásvételhez az eladó kínálata, s a kínálatnak a vevő részéről való elfogadása szükséges. Hogy azonban mi és mikor tekinthető kötelező kínálatnak és elfogadásnak, az iránt a nézetek eltérők.

De az egyes iskolákon belül is nagyok az eltérések az iskolához tartozó vezérferfiak között. A török birodalom túlnyomóan Abu Hanifa iskolájához tartozik. Csakhogy e jogtudósnak tanítványai, mint Abu Juszuf, Mohammed stb. nem értettek mindenben egyet se mesterükkel, se egymással, s kutatásaikban és döntvényeikben sokszor ellentétes nézeteknek hódoltak.

Erkölesi szempontból az igazhívő nem igen érzi e jogi bizonytalanságnak hatását, mert ha önmaga nem bír elég készséggel az adott helyzetben biztos álláspontot elfoglalni, módjában áll egy olyan elismert tekintélyhez fordulni, kihez mint istenfélő és tudós jogászhoz bizodalma van s kinek válasza után a kétkedő lelkiismeret megnyugvást nyerhet. Ez eljárásnak köszönik létüket azon nagyszámú jogi könyvek, melyek a keleten fetvagyűjtemények (döntvénytárak) neve alatt ismeretesek.

A gyakorlati életben azonban a jogi bizonytalanság határozottan káros hatású, habár számtalan correctivuma következtében a törvénykezési gyakorlat sokkal egységesebb, mint első pillanatra gondolná az ember.

Egyes mohammedán államokban kísérletek történtek, hogy a meglevő anyagból egy olyan egységes törvénykönyv alkottassék, a mely az isteni kinyilatkoztatáson alapuló összes jogi szabályokat magában foglalja. A legutóbbi ilyen kísérlet az ottomán birodalomban történt, a hol a reformkorszak alatt egy e célra alakított bizottság a joganyag egy részét modern alakban codifikálta. E törvénykönyv, a melynek alkalmazása a bíróságokra kötelező, körülbelül azt tartalmazza, a mit mi magánjognak nevezünk. A családi és örökösödési jog azonban

nincs meg benne, valamint hiányzanak belőle a seriatjognak rituális, közjogi és büntető szabályai.

Köztudomású dolog, hogy az európai eszmék behatása alatt a közélet terén az iszlámnak sok mohammedán államban hátrálnia kellett. Habár a mohammedán jog a legkevésbé alkalmas az európai eszmék befogadására, e téren is különféle nyomai mutatkoznak az európai befolyásnak. Leginkább észlelhető ez, exponált helyzeténél fogva, Törökországban.

Jelen tanulmányomnak célja a török jogélet megismeretése főbb vonásaiban, s ez által föltüntetése azon óriási nehézségeknél, a melyekkel az oszmán birodalom államférfiainak küzdeniök kell, a midőn egyrészt az iszlám követelményeinek akarnak megfelelni, másrészt az európai hatalmaságok által sürgetett reformokat próbálják megvalósítani.

Kezdem pedig a büntetőjoggal, mert itt sokkal szembe-tünőbb a különbség az európai és mohammedán fölfogás között.

Törökországban ez idő szerint kétféle büntetőjogot ismernek, és pedig a vallási alapokon nyugvó mohammedán seriat büntetőjogot és a világi eredetű polgári büntetőtörvényt. Ha a török büntetőhatalom gyakorlásába be akarunk pillantani, mind a két büntetőjogot szemügyre fog kelleni vennünk.

A seriat büntetőjog a seriat jogrendszernek, — a mely eredetileg nem ismeri a jognak nálunk szokásos fölosztását magánjogra, közjogra, büntetőjogra — egy része, s mint ilyen, az isteni kinyilatkoztatáson alapulván, megváltoztathatatlan. A seriat büntetőjoguak épen úgy, mint az egész seriat jognak, forrása a korán s a hagyományok. Természetes fejlődésére nem tekintve, a seriat büntetőjog ma is ugyanaz fölveiben, a mi századokkal ezelőtt volt. Megismerése fölötté fontos nemcsak a jogászra, hanem a történetíróra s politikusra is, mert mint tudomány, az emberi gondolkodásnak nagyon figyelemreméltó eredményét tárja föl előttünk, s mint foglalja olyan életbevágó szabályoknak, melyekhez az emberiség egy nagy része meggyőződésből, s szívvel-lélekkel évszázadokon keresztül ragaszkodott s ma is ragaszkodik, sok olyan dologra világot vet, a melyek a történelmi események fölületes szemlélete mellett, egyébként megmagyarázhatatlanoknak tűnének föl.

A polgári büntetőtörvények a mindenkori államhatalom

büntető rendelkezéseit tartalmazzák, s úgy, a mint hozatnak, bármikor meg is változtathatók. A jelenleg érvényben levő török polgári büntetőtörvény újabb keletű; tudományos szempontból azonban igen csekély értékkel bír, s legföljebb kultur-történetileg kelthet némi érdeklődést.

Megjegyzem, hogy eredetére való tekintettel, a katonai büntetőtörvény a polgári büntetőtörvénykönyvvel egy szempont alá esik, s így a két codex a seriat büntetőjoggal, ha nem is okvetlenül ellentétben, de mindenesetre szemben áll.

A seriat büntetőjog Törökországban a polgári büntetőtörvénykönyv életbelépte által nem lett hatályon kívül helyezve. Hatályon kívül helyezése nem is lehetséges, mert ahhoz volta-képen senkinek sincs joga. Hanem alkalmazása szűk határok között mozog, mert a seriat bíróságok csak bizonyos meghatározott büntető ügyekben illetékesek ítélkezni, míg a polgári bíróságok az eléjük utalt büntetendő cselekmények elbírálásánál a polgári büntetőtörvény rendelkezései szerint tartoznak eljárni.

Törökországban tehát azt az anomáliát észleljük, hogy kétféle büntetőjoga van, és hogy a büntetendő cselekmények fölött többféle egymasmellé rendelt bíróság ítélkezik. Hogy e kétféle joggyakorlat mimódon egyeztethető össze a törvénykezésnél, arról későbben fogok beszélni, a midőn a két büntetőjogot jobban megismertük.

Ezuttal csak annak a jelzésére szorítkozom, hogy a török igazságügyi politikában ez idő szerint két irány uralkodik s fog még igen sokáig uralkodni. Az egyik az, a melyik az isteni törvényekhez, azaz a seriat joghoz való szigorúbb alkalmazkodást hirdeti; a másik pedig az, a melyik a modern európai jogelveknek kifejezettebb érvényesülését kívánja a törvényhozásban. Nyoma van a török jogrendszerben mind a két irányzatnak, és pedig — rendszerint ellentétes elvek összeegyeztetéséről lévén szó — nem mindig nagy hasznára az egységes jogelméletnek s törvénykezésnek. Az előbb említett törekvésnek eredménye a török magánjogi törvénykönyv (medzselle), a mely kitünően sikerült munka; míg az utóbbié a polgári büntetőtörvénykönyv.

Erős áramlat észlelhető török jogász körökben a végből, hogy a büntetőjog, épen úgy mint a magánjog, a seriat jog alapján dolgoztassék át, a mi azonban nem egyértelmű

azzal, hogy az európai tudomány vívmányai e téren teljesen mellőztessenek.

A török codifikáló bizottságnak, az úgynevezett medzselle-commissionának egyik tagja, a sajnos, igen korán elhunyt Omer Hilmi efendi megpróbálkozott azzal a feladattal, hogy a seriat büntetőjog anyagát, úgy a mint az az ottomán birodalomban érvényes, ha szabad magamat így kifejeznem, törvényjavaslat alakjában összeállítsa. Könyve, mely muszlim időszámítás szerint 1301-ben (1883. Kr. u.) jelent meg *Mijári adálet* czímen Konstantinápolyban, nagyon érdekes és tanulságos alkotás — s mint reformot czélzó szellemben írt iránymű közkezen forog.

Értekezésem folyamán többször fogok hivatkozni e jeles könyvre, a melyet a büntetőjog reformjánál Törökországban kétségtelenül kiinduló alapul fognak venni. Kár, hogy a munka nem teljes, s csak az emberi élet és testi épség ellen irányuló büntetendő cselekményeket tárgyalja, de így is becses fölvilágosításokat nyújt arra nézve, hogy mimódon alkalmazták a seriat büntetőjogot az ottomán birodalomban eddig, s körülbelül mimódon óhajtanák e szabályok alkalmazását a jövőben.

II.

Az iszlám azt kívánja követőitől, hogy az általa hirdett tanokban higgyenek s azok szerint cselekedjenek. Ehhez képest megkülönböztetendő a hit (itikád) és a gyakorlat (amel).

Hitök és gyakorlatuk szerint a mohammedának különféle felekezetekhez vagy iskolákhoz tartozhatnak. A törökök azt állítják magokról, hogy ők — hitöket illetőleg — azon felekezetnek hívei, a mely a tágabb értelemben vett hagyomány és a próféta társaságának nevét viseli (ehli szunnet veldzsemáat), vagyis azt vallják, hogy ők abban a hitben vannak, a mely hitben voltak a próféta társai, hozzátartozói. A mi pedig a gyakorlatot illeti, ebben a tekintetben az Abu Hanifáról elnevezett felekezethez tartoznak. Ez azt jelenti, hogy az isteni tiszteletnél (ibádet) és cselekedeteikben őt tekintik fejöknek vagyis imámjoknak, azon tantételeket, melyeket a koránból és szent hagyományokból (hadisz) saját értelmezése

szerint leszármaztatott, helyesekül elfogadják, s cselekedeteikben az ő szava szerint járnak el.

Tudjuk, hogy mohammedán fölfogás szerint a vallás fogalma sokkal kiterjedtebb tartalommal bír, mint a kereszténységénél. A mohammedánok azt tanítják, hogy a vallás, vagy helyesebben hitvallás (imán), a mely abból áll, hogy az ember szívével megerősítse és nyelvével kinyilvánítsa azt, hogy mindez, a mit Isten a prófétához juttatott, csupa igazság, teljesen egyértelmű az iszlámmal; tehát hitvallás vagy iszlám, az mindegy. Viszont oda concludálnak, hogy a vallás (din) és nemzet (millet) lényegileg egy és ugyanazon fogalmat jelentik. Mert a vallás Isten rendelete, a mely a próféta útján lett az emberiségnek hirül adva, s a melyben az embernek hinnie kell; a törvény (seriat) pedig ugyancsak Isten rendelete, a mely szintén a próféta útján lett az emberiséggel közölve, s a mely szerint az embernek cselekednie kell. Az isteni parancs tehát engedelmességet követelő erejénél fogva mint vallás, a benne rejlő összetartó és egyesítő erőnél fogva mint nemzet jelenik meg a muszlim előtt.

Az iszlámnak ez alapelvében, a mely első pillanatra csak elméleti értékűnek látszik, kell keresni annak a saját-szerű módnak magyarázatát, a melylyel mohammedán államokban a más vallású nemzetiségek közjogi helyzetét szabályozták s melynek folyományát a nem mohammedán török alattvalókra s a külföldiekre ma is fönnálló, s széles hatáskörrel — többek között különféle polgári s büntetőügyekben való bíraskodási joggal — fölruházott egyházi törvényszékek (patrikcháne) s konzuli bíróságok képezik. E külön bíróságok tehát nem annyira a hódoltsági egyezményeknek, s nemzetközi szerződéseknek, mint inkább az ezek létrejöttét megkönnyítő azon elméletnek köszönik fönnállásukat, hogy minden nemzetnek, a mely az isteni kinyilatkoztatás jótéteményében részesült, birnia kell Istentől leszármaztatott törvényekkel, s e törvények fölismerését, fejlesztését s alkalmazását az egyes nemzetek illetékes hatóságaira kell bízni.

A történelemből tudjuk, hogy ez elméletnek szem előtt tartása megakadályozta a mohammedán nemzeteket abban, hogy európai értelemben vett egységes államot alkothassanak s sok összeütközésre szolgáltatott alkalmat a muszlim államhatalom s az egyes nemzetiségek és külföldi államok között,

a min annál kevésbé lehet csodálkoznunk, mert az iszlámnak vannak olyan tantételei, melyeket általános érvényűeknek, tehát a nem mohammedánokra nézve is kötelezőeknek tart s melyeknek megtartását mindenkitől, a ki muszlim területen él, megköveteli, tekintet nélkül az illető ember vallásának külön szabványaira.

Az iszlám tanai szerint az ember élete a kötelességek sorozatából áll. A jót cselekedni s a rosszat kerülni tartozik mindenki, a ki a szükséges physikai és szellemi képességekkel föl van ruházva, vagyis teljes korú és épelméjű. Hogy mi a jó és mi a rossz, annak megítélésére az emberi ész nem illetékes. Egyedül Istent illeti meg az a jog, hogy kitanítsa az embereket az iránt, hogy mi a jó és mi a rossz. E szerint jó az, a mit Isten jónak, rossz pedig az, a mit Isten rossznak jelentett ki. Azon szent mondásnál fogva, hogy «a mit a muszlimok közössége jónak lát, az jó», a társadalom is állást foglalhat valamely dolog jó vagy rossz volta mellett, de ez álláspont az isteni minősítéssel, természetesen, ellentétbe nem helyezkedhetik.

A vallásbölcselek az ember cselekedeteit, ezeknek a jó és rossz szempontjából való értékek szerint az alábbi nyolcz főcsoportba osztják.

1. Vannak olyan cselekedetek, melyekre nézve kétségtelen bizonyítékok állanak fönn, hogy Isten rendelte el őket (farz); ilyenek az ima, bűjt, a tehetős emberre a zarándoklás, és a vagyon után való adó fizetése. A ki e cselekedetek kötelező voltában nem hisz, hittagadóvá válik s a ki nem cselekszi őket, túlvilági büntetés alá kerül.

2. Olyanok, a melyeket Isten rendelt ugyan el, de a melyekre vonatkozó bizonyítékok iránt a tudósoknál kétségek merültek föl (vádzsib), például a ramazánbajrárm nevű ünnepen alamizsnát adni, a kurbánbajrárm nevű ünnepen áldozatot vágni stb. A ki e cselekedeteket mellőzi, arra a másvilágon büntetés vár; hanem a ki kötelező voltukban nem hisz, nem válik hittagadóvá, mert az erre vonatkozó bizonyítékok kétségesek.

3. Olyanok, a melyeket a próféta is leggyakrabban szokott cselekedni (szunnet), mint a gyülekezetben való imádkozás, a fiuk körülmetélése stb. A ki ezeket nem cselekszi, nem bűnhődik ugyan a másvilágon, de megrovást érdemel s nem számíthat a próféta jóindulatára.

4. Olyanok, a melyeket a próféta néhányszor megtett, vagy azon embereknek, kik e cselekedeteket véghezvitték, azt mondta, hogy jutalom jár értök (musztehabb), például a fölös imák és alamizsnák. A ki e tetszetőseknek nevezett cselekedeteket mellözi, megrovást érdemel.

5. Közönbös cselekedetek (mubáh), vagyis olyanok, a melyeknek megtevéséért jutalom nem jár s elhagyásuk nem megy vétek számba, mint az ülés, állás, alvás, evés stb.

6. Tilosak, azaz olyanok, melyeket Isten határozottan eltiltott (harám), mint a borivás, a gyermekeknek a szülők elleni ellenszegülése, emberölés. A ki tiltott dolgot cselekszik és bűnét meg nem bánja, a túlvilágon büntetés alá kerül s a ki a tilosat megengedettnak hiszi, hittagadó.

7. Visszataszítók (mekruh), vagyis olyanok, a melyeket meg lehet ugyan tenni, de rosszúl teszi, ha valaki megteszi s a melyek következtében az egyébként jó cselekményért várható jutalom elenyészik, például alkalmatlan időben imádkozni, mecsetben alamizsnát adni, lóhúst enni stb. A szabály ellen vétő megrovást érdemel.

8. Olyan cselekedetek, a melyek a test tisztaságát, az ima és böjt értékét megrontják, mint a vérfolyás, ima közben világi szó mondása, böjtölés közben szándékos evés stb.

A seriat büntetőjog azon cselekményekkel foglalkozik, a melyek a tiltott dolgok csoportjához tartoznak. A tilos cselekmények elkövetése ugyanis nemcsak túlvilági büntetéssel jár, hanem Isten rendeléséhez képest a tettes már e földön megfelelő büntetéssel sujtandó, hogy az emberek a rossznak elkövetésétől visszatartassanak.

Mielőtt azonban az egyes büntetendő cselekmények tárgyalásához fognék, szükségesnek látom, hogy azon általános fogalmakkal röviden megismerkedjünk, a melyeknek előzetes ismerete nélkül a seriat büntetőjog részletesebb intézkedései homályosak maradhatnának.

Az iszlám szempontjából az emberek által lakott földterület vagy jogállam, vagy nem az. Jogállam (dár uladl) az, a hol az iszlám törvényei föltétlen alkalmazást nyernek. Ennek ellentéte az ellenséges állam (dár ulharb), a hol az iszlám törvényeit figyelmen kívül hagyják.

Nagyon kétséges az, hogy az európai főnhatóság alatt álló mohammedán államok jogállamoknak tekinthetők-e vagy sem.

Nem ugyan épen azon oknál fogva, mert más vallású fejedelmek által kormányoztatnak, hanem azért, mert az európai uralom mellett a mohammedán törvények nagy része meg nem állhat.

A mahdi szerint Törökország sem tekinthető jogállamnak, mert e birodalom sincsen teljesen az iszlám törvényei szerint berendezve. Tudjuk, hogy e harczias férfiú törekvése abból áll, hogy olyan államot hozzon létre, a mely kizárólagosan az iszlám tanain nyugodjék.

Ezelőtt néhány évvel, midőn Boszniában és Hercegovinában a mohammedánok kivándorlása nyugtalanító arányokat öltött, a jelenlegi bosnyák főüléma, a nagytudományú Mehmed Tevfik ef. Azabagics, egy igen érdekes értekezésben fejtegette azt, hogy szabad-e az occupált tartományokat a jogállamok közé sorolni avagy nem. Kiváló készséget tanúsító fejtegetéseinek eredménye az, hogy Bosznia és Hercegovina az osztrák és magyar monarchia főnhatósága alatt igen is jogállamnak tekintendő mohammedán szempontból is.

Mindenki, a ki a jogállam oltalmára törvényes igényvel bír, ha nem is mohammedán vallású, sérthetetlen (maaszum). A sérthetetlenség (iszmet) abból áll, hogy a jogállamban a polgárok személy és vagyonbiztonságára örködni és azt az iszlám összes intézményeivel meg kell védeni. A sérthetetlenség vagy állandó, vagy ideiglenes természetű.

Ha tehát a büntetőjog szempontjából az emberek közjogi helyzetét tekintjük — a mi annyiban bír fontossággal, a mennyiben a büntetés az egyesek közjogi helyzete szerint különféle elbírálás alá esik — akkor azt találjuk, hogy lehet valaki: muszlim vallású, vagyis olyan polgár, a ki személyének és vagyonának sérthetetlenségére az iszlámhoz való tartozása következtében tart számot. A muszlim polgár az iszlám összes jótéteményeiben részesül, de egyszersmind érzi is az iszlám törvényeinek egész súlyát. Vagy lehet valaki valamelyik más elismert például keresztyén, zsidó valláshoz tartozó alattvalója a mohammedán államnak. A polgárok e csoportjának tudományos elnevezése «zimmi», azaz hódolt polgár. Az elismert vallások valamelyikéhez tartozó mohammedán állampolgár személyének és vagyonának sérthetetlenségét azon hódoltsági egyezmény (akd uz-zimmet) biztosítja, a mely az illető mohammedán állam és az egyes nemzetek között fönnáll.

Külön megállapodás nem léteiben a seriatjog általános szabályai irányadók. A hódolt polgár és a muszlim sérthetetlensége között semmi különbség sincsen, mindakettő állandó természetű. Tartozik azonban a hódolt polgár az élvezett oltalom fejében külön adót fizetni. Ezt az adót az európai írók fejadónak nevezik, mert kivétele körülbelül ez adónem szabályai szerint történik. A mohammedán jogászok «dzsizjé»-nek nevezik e közterhet, mely szónak értelme eredetileg nem áll távol a bírság fogalmától. A hanefita jogtudósok a hódolt polgár jogviszonyainak szabályozásánál a lehető legszabadelvűbb módon ragaszkodnak a próféta vejének Alinak azon mondásához, hogy «a hódolt polgárok a fejadót azért fizetik, hogy vagyonuk olyan legyen, mint a mi vagyonunk és vérök olyan, mint a mi vérünk». Látni fogjuk, hogy a hódolt polgár, habár személyi és vagyoni sérthetetlensége teljesen ugyanaz a muszliméval, büntetőjogi szempontból kevésbé érzi az iszlám súlyát.

Lehet továbbá valaki ideiglenes települési engedéllyel bíró lakosa valamely mohammedán államnak (muszteemin). Ilyennek tekintik azt, a ki idegen állampolgár letéren nemzetközi természetű szerződés alapján tartózkodik az országban. Az ideiglenesen letelepedett egyén lehet esetleg muszlim is. Némelyek azt tanítják, hogy az ideiglenesen letelepült idegen alattvaló, ilyen minőségben mohammedán államban egy évnél tovább nem tartózkodhatik, mert ha tovább marad ott, hódolt polgárrá válik s fejadót köteles fizetni. Hódolt polgárrá válik akkor is, ha földet vesz, s ez után a harádzs nevű földadót fizeti. Az ideiglenesen letelepedett idegen polgár személyi és vagyoni sérthetetlensége ideiglenes természetű.

Lehet végül valaki teljesen idegen (harbi, szószerint ellenség). Ezzel szemben az iszlámnak semmiféle kötelezettségei nincsenek.

Mind e csoportokhoz tartozó egyének lehetnek akár szabad polgárok, akár rabszolgák.

Valamely bűncselekmény elkövetője a seriatjog szerint lehet vagy ember, vagy állat. Az ember, ha testi fejlettségét nézzük, nagykorú vagy kiskorú. Hogy mikor tekintendő valaki nagykorúnak, az iránt a nézetek eltérők. Ma ezt a török birodalomban a magánjogi törvénykönyv állapítja meg. E szerint teljeskorú az ember akkor, ha rajta a nemi érettség jelei mutat-

koznak. A fiúk tizenkettedik, a leányok kilenczedik életévök előtt nem nagykorúak, de tizenötésztendő korukban mindketten nagykorúakká lesznek akkor is, ha nemileg még éretlenek.

Szellemi állapotára való tekintettel az ember a bűncselekmény elkövetésekor lehetett ép vagy hibás elméjű, avagy pedig részeg. A részegség a bűncselekmény beszámíthatóságát nem gátolja, s habár a részeg állapotban tett beismerés nem érvényes, az ilyen állapotban elkövetett parázناسág vagy lopás épenúgy büntetendőк bebizonyítás esetén, mintha ezeket a tettes józanfővel követte volna el.

Megemlíthető még az embereknek a vád ellenében kifejtendő védekezési képességek szempontjából történő fölosztása két csoportra, úgymint beszélőkre és némákra. A némák semmi esetre sem sújthatók azon büntetésekkel, a melyek az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetéseknek neveztetnek, s a melyekkel nem sokára megismerkedünk; mert lehetséges, hogy ha beszélni tudnának, olyan mentő körülményeket hozhatnának föl magok mellett, a melyek a büntetés alól való fölmentésüket eredményeznék.

Azon rossz cselekedetek, a melyek büntetést vonnak magok után, irányulhatnak:

az embernek saját észbeli tehetsége ellen, mint a borivás általában és a részegség;

a leszármazás tisztasága ellen, mint a parázناسág;

másnak vagyona ellen, mint a lopás és az utonállás;

másnak becsülete ellen, mint a rágalmozás;

másnak élete és testi épsége ellen, mint az emberölés és a testi sértések; és végül

általában a polgárok nyugalma és békesége ellen.

A rossz cselekedetek megbüntetését követelni vagy Istennek, vagy embernek áll jogában. Ez a fölosztás hasonlít ahhoz, a mit minálunk hivatalból és magánpanasz következtében üldözendő bűncselekményeknek neveznek, de még sem egészen az. Általában mondhatni, hogy az isteni jogokhoz tartozó büntetéseket az államfő Isten iránti tiszteletből köteles alkalmazni, míg az emberi jogokhoz tartozó büntetések csak a sértett fél, illetve jogutódainak kívánságára szabhatók ki s alkalmazhatók.

Megkegyelmezési joga az államfőnek sem az egyik, sem

a másik esetben nincs, mert az isteni jogból kifolyó büntetések alkalmazása isteni parancs, az emberi jogok közé tartozó büntetéseknél pedig a sértett félnek, illetve jogutódainak tulajdonjogi igényeiről lévén szó, ezek fölött az államfő nem rendelkezhetik.

A parázناسág, borivás, részegség, lopás és utonállás büntetése tisztán isteni jog. E bűncselekményeknél az eljárás megindításához nem szükséges, hogy a sértett fél panaszszal vagy följelentéssel éljen, mert hiszen e bűncselekmények elkövetésével voltaképpen maga az Isten, kinek az emberi együttélés lehetővé tétele céljából létesített rendjét bolygatja meg a tettes, van megsértve. E fölfogásból kiindulva a mohamedán büntetőjog azt a tételt állítja föl, hogy Isten jogokat nem keresvén, az imént fölsorolt bűncselekmények valamelyikének elkövetésével vádolt egyén az eljárásközben tett beismerését visszavonhatja, s a büntett elévülése az eljárást megakadályozza.

Bárha az isteni jogokhoz tartozó büntetések köztekintetkből alkalmazandók, mégis a sértett félnek is van beleszólása az eljárásba annyiban, hogy a vádlottnak, mielőtt a följelentés a bíróhoz érkezett, megbocsáthat, s ezáltal a tettet a büntetés alól fölszabadíthatja. Némely jogász azt vitatja, hogy a sértett fél mindaddig jogosult a panaszt visszavonni, míg az ügyben bírói ítélet nem keletkezett, mert a büntetés nem annyira a büntett elkövetésének, mint inkább a bírói ítéletnek folyománya, s mindaddig, míg a büntetés ki nem mondatott, nincs mit elengedni a vádlottnak.

A rágalmazás büntetése emberi jogot is tartalmaz, habár azon oknál fogva, mert túlnyomó benne az isteni elem, az isteni jogokhoz tartozik. Mivelhogy itt emberi érdekekről is van szó, a rágalmazással vádolt egyén a már egyszer tett beismerést többé vissza nem vonhatja, mert a beismerés által a sértett fél már bizonyos jogokat szerzett, s ezeket a vádlott egyoldalulag többé meg nem semmisítheti. Az elévülés kifogásával sem lehet élni a rágalmazásnál. Az eljárás megindításához, noha a rágalmazás büntetése isteni jog, a fél panasza szükséges.

Az emberölés és a testi sértések elvileg csakis magánpanasz következtében büntethetők.

A többi bűncselekmények, a melyek általánosságban a

polgárok nyugalma és békességét veszélyeztetik, üldöztetésök szempontjából főképen az emberi jogokhoz tartoznak ugyan, de különféle okoknál fogva isteni jogelemeket is tartalmaznak.

Különösnek fog látszani, hogy a hittagadás, a bűncselekményeknek a vallási alapokon nyugvó mohammedán büntető jogi elmélet által egybeállított sorrendjéből hiányzik. Ennek az a magyarázata, hogy a büntetéseknek nemcsak elrettentő, hanem tisztító vagyis javító célja is van. Ez utóbbinak pedig a hittagadónál, ki a társadalomból kiküszöböltetik, s a kinek mint jogvesztettnek vérének bárki szabadon kionthatja, már semmi értelme sincs. A hitehagyott férfinak az iszlámot megajánlják, ha kétségei vannak, azokat eloszlatják, s ha gondolkozási időt kér, három napra elzárják. Ha megtér, semmi baja sem lesz, ha azonban a hittagadásnál marad, megöleendő; és ha idegen államba menekül, polgári halottnak tekintik. A nőt nem ölik meg hittagadásáért, de zárva tartják, míg meg nem tér. Polgári jogai pedig érvényben maradnak.

A mi áll az egyesre nézve, ugyanaz áll az iszlám elleni föllázadás esetén egy nagyobb számú embercsoportra. Lázadók alatt olyan muszlim vallású emberek értendők, a kik az államfőnek (imám) való engedelmességet megtagadják. Ezek is fölhivandók először, hogy térjenek meg, s ha kétségeik vannak, azok eloszlatandók. Vagyonuk zár alá vétetik, míg meg nem térnek, s ha nem térnek meg, megölhetők.

A büntetendő cselekmények után járó büntetéseket vagy Isten maga állapította meg, vagy pedig a körülményekhez képest és legjobb belátása szerint az államfő, illetve az általa megbízott bíró állapíthatja meg. Ehhez képest kétféle büntetések különböztetők meg és pedig meghatározott, azaz megváltoztathatatlan, és meg nem határozott azaz a bíró belátásától függő büntetések.

A meghatározott büntetések Istentől elrendelt jogi következményei az egyes bűncselekményeknek. E büntetések tehát se kisebbek, se nagyobbak nem lehetnek. Az, a mit nálunk a büntetés kiszabásánál súlyosbító vagy enyhítő körülménynek neveznek, itt teljesen ismeretlen, mert lehetetlen fogalom. De hozzá kell azonnal adnom, hogy figyelembe veendő mentő körülmény esetén a bűnös teljesen megmenekszik a büntetés alól.

Az isteni jogokhoz tartozó büntetéseknek más szabályai

vannak, mint az emberi jogokhoz tartozóknak. A kettő közötti sarkalatos különbségre való tekintettel, a mohammedán jogászok, kik az anyagot nem úgy mint az európai kriminálisták, a bűncselekmények nevei, hanem a büntetések szerint osztják föl s tárgyalják, a meghatározott büntetéseket két részre osztják. Az egyik rész magában foglalja az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetéseket (hadd); ide tartozik a paráznaság, borivás, részegség, rágalmazás, lopás és utonállás büntetése. A másik rész az emberi jogokhoz tartozó meghatározott büntetésekkel (kiszász) foglalkozik; ide tartozik az emberölés és a testi sértések büntetése.

A határozatlan büntetésekről egyelőre csak annyit jegyzek meg, hogy ezek kiszabása némelyes megszorításokkal az államfő vagy az általa megbízott bíró belátásától függ; s hogy ez az a tér, a mely a büntetőjog reformjára, a korral haladni kívánó mohammedán államokban, a nélkül, hogy az iszlám főelvein csorba ejtetnék, a legalkalmasabbnak látszik.

Magok a büntetések, tekintet nélkül arra, hogy meghatározott vagy határozatlan büntetésről van szó, állhatnak a következőkből:

- egyszerű fölemlítése a vádnak;
- dorgálás, vagy más lealázó eljárás, akár önállóan, akár más büntetéssel egybekapcsolva, például fülhúzás, közhírtétel, pellengér stb.;
- pénzbüntetés;
- száműzés;
- elzárás;
- verés;
- csonkítás (kéz vagy lábfej levágása);
- kivégzés (karddal, vagy megkövezés, keresztrefeszítés);
- a sérelemnek hasonló sérelemmel való visszatorlása, illetőleg ennek fejében a sértésért fizetendő vagyoni kárpótlás;
- az örökösödési jog elvesztése.

Az inkább elméleti értékű büntetéseket, minő a tettesre váró túlvilági büntetés és a vezeklés kötelezettsége, itt csak a sorozat teljessége kedvéért említem meg.

A mohammedán büntetőjognak egyik főelve, hogy a büntetéseknek minden beszámítható ember kivétel nélkül alá van vetve. E szabály alól nincs kivéve az államfő sem, ki tehát a büntethetetlenség kiváltságával nem dicseked-

hetik, azon különbséggel mégis, hogy az isteni jogokhoz tartozó büntetések rajta nem alkalmazhatók. Hanem csupán csak azon okból nem, mert e büntetéseknek a bűnösön való végrehajtása az államfő föladata, már pedig az ember maga magán büntetést nem hajthat végre. Az emberi jogokhoz tartozó büntetéseknek azonban a fejedelem is alá van vetve, mert nem áll szabadságában az embereket jogaikban megrövidíteni.

Sajátságos jelenség és újabb bizonyosság ahhoz, hogy a szélsőségek mennyire találkoznak, de tény, hogy Törökországban, hol a censura egyébként kérlelhetetlenül működik, a tanulók által használt jogtudományi kézikönyvek nyíltan azt tanítják, hogy a khalifán az általa másokon ejtett sérelem épen úgy visszatorolható, mint más emberen, tehát őt is sújtják az életet életért, szemet-szemért törvényei, s a vérdíjat ilyes sérelmekért épenúgy tartozik fizetni, mint a többi muszlim.

Ha azt a kapcsolatot tekintjük, a melyben az ember a bűncselekménnyel, mint ennek előidézője állhat, meg kell különböztetnünk a szándékos bűncselekményeket és a szándékosághoz hasonlítókat, továbbá a tévedésből származókat és a tévedés számba menőket, s végül az okszolgáltatás következtében létrejötteket. Mindezekről azon a helyen fogok részletesebben megemlékezni, a hol az emberölés bűncselekményéről lesz szó.

Azon cselekményekkel, a melyek az ember szabad akaratából folynak, szemben állanak azok, a melyeket a tettes külső kényszer behatása alatt követett el.

A tettes büntetőjogi felelősségét vagy a tettes beismerése, vagy tanúk bizonyításával lehet megállapítani. Némely jogász szerint a beismerés bizonyos bűncselekményeknél csak akkor érvényes, ha annyszor ismételtetik, a hány tanú az illető bűncselekmény igazolásához szükséges.

Az isteni jogokhoz tartozó büntetéseknél a nők tanúvallomása nem vehető figyelembe, mert a nők társadalmi helyzetöknél fogva ilyes bűncselekményekről helyes tudomást nem szerezhetnek.

A tanúk nem kényszeríthetők arra, hogy tanuskodjanak s így teljesen tőlök függ, hogy azt, a miről tudomásuk van, elmondják vagy elhallgassák.

A tanuskodással kapcsolatos a bűncselekmények elévülésének kérdése. Valamely büntetendő cselekmény elévülésé-

nek az a hatása, hogy ha a fenytő eljárás még nem lett folyamatba téve, a bíró a tanúkat meg nem hallgathatja; ha pedig már ítélet hozott, az elmarasztalton a büntetést végre nem hajthatja.

A mohammedán jogászok szerint az elévülés, a mi nem jelent egyebet, mint bizonyos idő lepergését a bűncselekmény elkövetése óta, voltaképen semmiféle jogot meg nem szüntethet. A jog továbbra is fönmarad, s a panaszlott fél beismerése esetén rendszerint érvényesülhet is. De a bírót a törvény, bizonyos okokra való tekintettel, megakadályozza abban, hogy a panaszt, illetve a terhelő tanuk vallomását meghallgassa. A tanuk ugyanis vagy arra határozzák el magokat, hogy vallanak, vagy arra, hogy hallgatnak. Ha ez utóbbira határozták el magokat, akkor szándékuk megváltoztatása ellenséges, vagy egyéb megrovást érdemlő indulatból ered, s így vallomásuk gyanus. Ha pedig először vallani akartak s ezt tenni elmulasztották, vagy a tanuskodást elhalasztották, istenellenes dolgot műveltek, s vallomásuk, mint nem kifogástalan embereké, el nem fogadható. A rágalmazás bűncselekményénél másként a dolog. Ennél ugyanis nincs elévülés, s mivelhogy a rágalmazás csak a sértett fél panaszára üldözhető, a tanukat azért, mert a tanuskodással késtek, semmiféle szemrehányással illetni nem lehet, módjukban állván a tanuskodás elhalasztásának indokolására azt hozni föl, hogy a sértett fél panaszára vártak.

Az iránt, hogy mennyi idő kell az elévüléshez, a nézetek eltérők. Az isteni jogokhoz tartozó büntetések némelyek szerint egy hónap alatt, mások szerint hat hónap alatt évülnek el. A borivás bűncselekménye elévül, ha a bor szaga a vádlotton elmúlt. Megjegyzendő, hogy borivásért a cselekmény elévülése után azon esetben sem büntethető többé a tettes, ha bűnét beismerte.

Az emberi jogokhoz tartozó büntetések elévülési ideje, mivelhogy itt vagyonjogi érdekek érintetnek, a vagyoni jogokra fönálló elévülési szabályok szerint igazodik. A lopásnál e szerint kétféle elévülési idő veendő figyelembe, egyik a büntetésre, a másik a tolvaj kártérítési kötelezettségére vonatkozik. A seriatjog több olyan okot ismer, a melyek a jogok elévülését megakadályozzák; ezek fölsorolása azonban kívül esik e tanulmány keretén.

A büntetőjogi felelősség kiterjedhet másokra is, nemcsak magára a tettesre. E szerint valamely bűncselekményért bizonyos mértékben szavatolni tartozik a tettes gazdája (ha a cselekmény elkövetője rabszolga vagy állat volt); továbbá az államkincstár; vagy azon egyének, a kik a büntett elkövetésének színhelyével területi kapcsolatban vannak (kaszáma); vagy pedig azok, kiket a tettelssel vérbeli vagy erkölcsi kötelek fűznek egybe (ákile).

Senkinek sem szabad mást a törvény különös fölhatalmazása nélkül valami rosszal illetni. Azon különböző rosszakkal tehát, a melyeket mint a bűncselekmények jogi következményeit felsoroltunk, csakis a törvény által előirt esetekben szabad mást sujtani. Pusztá gyanura, hiányos bizonyítékokra valakit bántani, kinzással vallatni az isteni törvényekbe ütközik.

A büntetés végrehajtása szabályszerint az államfő, vagy az általa megbízott közeg földadata. Hanem azért bizonyos esetekben mások is illethetik a tettetést büntetlenül valami rosszal.

Először is minden muszlimnak kötelessége mást a bűncselekmény elkövetésében megakadályozni. Ha tehát a muszlim látja, hogy valaki valami tiltott cselekményt akar véghez vinni, azt e szándékának megvalósításától erőszakkal is visszatarthatja; s ezért őt felelősségre vonni nem lehet. Ugyanigy áll a dolog, ha az ember az ellene irányuló támadást önvédelem céljából visszaveri, mert meg van írva, hogy a ki a muszlimra kardot ránt, annak a vére szabad. Az apát gyermekei fölött, a férjet neje fölött, a gazdát rabszolgái fölött, s a tanítót növendékei fölött szintén megilleti bizonyos mértékig a büntető hatalom, ha azonban ezek a büntetőhatalom gyakorlása közben a kellő határokat túllépik, felelősségre vonandók. A férfi, ki nejét vagy nőrokonát paráznaságon éri; a tulajdonos, ki a tolvajt lopáson kapja rajta, szabadon élhetnek büntető jogukkal. Végül a sérelemnek hasonló sérelemmel való visszatorlásánál módjában áll a sértett félnek, a kellő cautelák mellett, a sértésért járó büntetést a bűnösön személyesen végrehajtani.

Nem fejezhetem be ez általános tudnivalók tárgyalását a nélkül, hogy a közigazgatási büntetésekről említést ne tegyek. A seriatjog elvül állítja ugyan föl, hogy az isteni törvények

ellenére senkit büntetéssel sújtani nem lehet, de úgy látszik, hogy a szabadabb mozgás barátainak korán sikerült rést ütni ezen az elven, azt tanítván, hogy a fejedelemnek szabadságában áll az olyan embert, a ki a muszlim közösségre veszedelmes, az államraisonra való tekintettel ártalmatlanná tenni azon esetben is, ha erre a seriatjog nem nyújt módot. Az ekként kiszabott büntetések politikaiaknak vagy közigazgatásiaknak nevezetnek (szijászet).

Már Omer khalifáról beszélnek, hogy egy embert, mert föltűnően szép volt, s szépsége nagyon izgatta az asszonyokat, száműzetett, holott — a mint az esemény elbeszélője mondja — maga a szépség nem ok a büntetésre.

Mondanom sem kell, hogy e tetszetős formába öltöztetett módja az önkénynek, sok visszaélésnek kutforrása volt, s nem fogunk csodálkozni azon, ha látjuk, hogy az eredetileg semmi ijesztő értelemmel nem bíró «szijászet» szó (szószerint politikát jelent) később a hóhér munkával egyjelentésüvé vált.

III.

Ezek után hozzáfogok az egyes bűncselekmények tárgyalásához, lehetőleg azon módszer szerint, a mint az a mohammedán jogászoknál szokásos, és pedig a következő sorrendben :

A) az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetések (hadd);

B) az emberi jogokhoz tartozó meghatározott büntetések (kiszász);

C) a határozatlan büntetések (taazir).

Végül röviden megismerkedünk azon kísérletekkel, a melyek a török birodalomban a seriatjog mellőzésével vagy annak alapul vételével külön polgári büntetőtörvény létesítését tűzték ki célul.

A) Az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetések.

A paráznaság (ziná). A paráznaság a mohammedán jog szerint egyike a legsúlyosabb beszámítás alá eső bűncselekményeknek. A reá megállapított büntetés az isteni jogokhoz tartozik ; s a szigorú tilalommal a törvényhozó a családi leszár-

mazás tisztaságát kívánja megőrizni. Ehhez képest paráznaságról csak akkor lehet szó, ha a családi leszármazás tisztasága a vétkesek cselekményével tényleg veszélyeztetve van. Egyszerű csókolózás, szeretkezés vagy fajtalanság a paráznaság bűncselekményét nem állapítják meg.

A büntetés kiszabásánál vizsgálat tárgyává kell tenni azt, hogy minő volt a bűnös családi állapota a paráznaság elkövetésekor, mert a büntetés ahhoz képest kétféle.

Az egyik csoportba tartoznak azok a tettesek, a kik tisztos családi állapotban élnek (muhszan). Tisztos családi állapotnak tekintenek minden nagykorú ép elméjű, muszlim vallású szabad férfit vagy nőt, ki consummált jogérvényes házasságban él.

A másik csoportba tartoznak azok, a kik e meghatározáson kívül esnek, tehát a nőtlenek, hajadonok, özvegyek, a nem muszlim vallású vagy nem szabad állapotú házastársak.

A tisztos családi állapot megmaradhat akkor is, a midőn a házasságnak már vége van, például ha valaki csak egy nőt vett feleségül s azután ettől elválván, magánosan él.

A tisztos családi állapotban élő férfi vagy nő büntetése paráznaság esetén, mely bűncselekmény itt csaknem egyértelmű azzal, a mit az európai jogtudomány házasságtörésnek nevez, az agyonkövezés. Azon egyének, a kik a fönti meghatározás szerint nem sorolhatók a tisztos családi állapotban élők közé, paráznaság esetén száz korbácsütéssel büntetettnek. A rabszolgák e büntetésnek felét kapják.

A paráznaság csak akkor büntethető, ha azt a tettes kényszerítés nélkül saját elhatározásából s tudatosan követte el. Nem tudatos a bűncselekmény akkor, ha a tettes az iránt, hogy tette mily beszámítás alá esik, kétségben van (subhe).

A próféta ugyanis kijelentette, hogy a büntetés kétség főnforgása esetén elesik. Hogy mi a kétség fogalmának helyes meghatározása, az iránt a nézetek eltérők, annyi azonban bizonyos, hogy e fogalom s a tévedés fogalma nem fedik egymást. Az egyik meghatározás szerint ugyanis kétség alatt olyasmi értendő, a miről az ember nem tudja bizonyosan, hogy meg van-e engedve, vagy el van tiltva. A másik meghatározás szerint a kétség az, a mi hasonlít egy meglevő dologhoz, de oltavképen még sem az.

A mohammedán jogászok a kétségnek háromféle alakját különböztetik meg a paráznaság bűncselekményénél.

Az egyik akkor fordul elő, midőn a gyakorlati jogszabályok levezetésére szolgáló jogalapoknak (delil) — úgymint a korán, hagyományok, az illetékes forumok egybehangzó véleménye s a joghasonlatosság, — valamelyike félremagyarázható s abból az alapjában véve tilos cselekedetnek megengedett volta következtethető. Például a próféta egy helyütt azt mondja: «Te és a te vagyondod atyádéi vagytok». E kijelentésből, a mely voltaképpen kizárja azt, hogy a fiu vagyónának az apa által történő használata tilosnak tekintessék, az apa azt következtetheti, hogy neki joga van a fia tulajdonát képező rabnő testéhez, holott az jogilag nem úgy van. Az ily módon elkövetett paráznaság, tekintettel a bűnös indokolt kétségére, nem büntethető még akkor sem, ha az apa abban a véleményben volt is, hogy az, a mit cselekszik, nincs megengedve. Ez esetben tehát egészen közönyös az, hogy a parázna férfi jóhiszeműleg járt-e el, vagy sem. Hasonló elbírálás alá esik az a paráznaság, melyet egy eladott rabnővel az eladó a rabnőnek tényleges átadása előtt, vagy az, a melyet a vőlegény a menyasszonyi díj fejében megajánlott rabnőn, ugyancsak az átadás előtt követ el, mert az előbbi tulajdonosok felelősek lévén a tényleges átadásig e nőkért vagyoniilag, tulajdonjoguk még teljesen meg nem szűnt, s így kétségben lehettek az iránt, vajon illeti-e még őket az elhálás joga velők, holott voltaképpen az eladás következtében e jogosultság megsemmisült. A férjnek nejével való érintkezése az elválás azon módjánál, a melyet a mohammedán jogászok kétértelmű kifejezések útján való eltaszításnak neveznek, a nőnél előirt várakozási idő tartalma alatt, szintén ilyen laza tilalom alá esik, bárha jogilag ez is paráznaság.

A muszlim kriminálisták a kétségnek ez alakját a helyzet vagy megengedhetőség körüli kétségnek nevezik. Abból a körülményből, hogy a tettes jóhiszeműségét e helyütt nem kívánják meg, nyilvánvaló, hogy a büntetés alóli menekülés e módját nem helyesen nevezik kétségnek, de mert a mohammedán jogi terminológiában ez a neve, jobb kifejezés hiányában nem lehetett mással fölcserélnem.

A kétségnek második alakja akkor jön létre, ha valaki egy olyan körülményt, a mely nem képez jogalapot, annak hisz, s hamis föltevésből indulva ki, abban a hiedelemben van,

hogy valamely cselekmény meg van engedve. Ez esetben a vádlott föltétlenül állítani tartozik jóhiszeműségét, vagyis azt, hogy abban a hiszemben volt, hogy az általa elkövetett cselekmény meg van engedve, mert e nélkül az előírt büntetés kiszabatik reá. Az ilyen állítás minden további bizonyítás nélkül elfogadandó.

A kétségnek ez alakjára például szolgálhat az, ha a fiu abból kiindulva, hogy a gyermekek az életben szülők vagyonát szokás szerint háborítatlanul használják, azt hiszi, hogy atyjának vagy anyjának rabnőjével paráználkodnia szabad; holott arra, hogy a gyermekek szülők vagyonát használhassák, semmiféle jogalap nincs. A megfordított esetre meg van a jogalap a prófétának előbb említett azon mondásában, hogy te és a te vagyonod atyádéi vagytok. A férjnek hasonló hiedelme nejének, s a rabszolga hiedelme gazdájának rabnőjével szemben époly alapon szolgálhat mentségül, mint a fiu jóhiszeműsége, ha atyja rabnőjével paráználkodik, mert a férj rendszerint jogosan használja neje vagyonát, a rabszolga pedig a gazdájáét. A kétség elvénél fogva büntetlenül marad az a férj is, ki nejétől véglegesen elvált a válás azon neve szerint, melyet háromszoros elválásnak neveznek, s volt nejével ennek vára-kozási ideje alatt érintkezik s azt állítja, hogy ezt megengedett dolognak hitte. Büntetendő azonban a paráznaság akkor, ha valaki például fivérének vagy nagybátyjának rabnőjével paráználkodik, még ha állítja is azt, hogy ezt megengedettnek vélte, mert ez esetekben a kétségnek semmiféle alapja nincsen.

Az által, hogy a törvényhozás az indokolt kétség honorálásával a vádlott lelkiismeretére bizza a bűncselekmény jogi következményeinek elvállalását s úgyszólván kezébe teszi az önmaga fölötti biráskodást, a mohammedán büntetőjog az önbiráskodásnak egy sajátságos nemével ismertet meg bennünket, mely önbiráskodás változataival, különösen a lopás bűncselekményénél, ismételten találkozni fogunk.

A kétségnek e második alakját a cselekedetben való kétségnek nevezik.

Megjegyzem, hogy a paráznaságból született gyermekek nem okvetlenül törvénytelenek. Ha ugyanis a felek a paráznaságot a kétségnek először megbeszélt alakjával mentik, akkor kereset esetén az apaság megállapítandó, e második kétségnél azonban az apaság nem állapítható meg, mert --

úgymondják a keleti jogászok — hogy habár a kétségre való hivatkozás esetén a tettes meg is menekül a büntetéstől, az e kategóriába tartozó bűncselekmények még sem egyebek valószínűs paráznaságnál.

Harmadik alakja a kétségnek az, a mit a kötelmi viszony körüli kétségnek neveznek. E kétség legsűrűbben mint a házassági kötelelem körüli kétség fordul elő, s abból áll, hogy valaki olyan nővel él házasságban, a kivel házasságra lépnie a köztők főnforgó tiltó akadálynál fogva nem lett volna szabad. Ha a vádlott azt állítja, hogy a tilalomról nem volt tudomása, a paráznaság büntetése alól fölmentetik. Jogában áll azonban a bírónak az illetőket, legjobb belátása szerint valami fenyegetéssel sujtani azért, hogy olyasmit nem tudtak, a mi rendes körülmények szerint általánosan ismert dolog.

Nem büntethető a kétség elvénél fogva a paráznaság azon esetben, ha valaki elé egy nőt vezetnek s azt mondják neki, hogy ez az ő menyasszonya. Tartozik azonban a férfi az elhálás után a nőnek a törvény szerint járó menyasszonyi díjat megfizetni. A tévedés, megtévesztés, vagy annak látszata, a mohammedán házasságkötések sajátosságánál fogva, mely szerint a jegyesek sok esetben nem ismerik egymást, könnyen lehetséges. Paráznaság követtetik el azonban és büntetés jár érte akkor, ha a férfi saját ágyában egy idegen nőt talál s azzal elhál, és pedig azon esetben is, ha a férfi esetleg vak, mert a kellő gondosságot a tettes, kinek nejét ismernie kell, elmulasztotta.

Nem büntethető a paráznasággal vádolt férfi, ha azt állítja, hogy társa a büntettnék minősített cselekményben saját neje volt, még ha ez állítása nem igaz is. Ugyane fölfogással fogunk találkozni a lopás bűncselekményénél is, mely szerint a tolvaj büntetlen marad, ha azt állítja, hogy a lopott tárgy az ő tulajdonát képezi.

Ha a vétkesek egyike azt állítja magáról, hogy kétség befolyása alatt cselekedett, akkor a kétség jogi következménye, a mely a büntetés alól fölmentetésből áll, szükségképen átmegy a másik vétkekre is.

A kényszer következtében elkövetett paráznaság szintén nem büntethető, csak hogy míg a kétséget, mint a bizonyításra ugyanis alkalmatlan belső tény, csak állítani kell, addig a kényszer, mint más személynek tényét, a vádlott bizonyítani tartozik.

A parázñaság fogalmának eddig ismertetett meghatározó elemeit szem előtt tartva, érthetővé válik e bűncselekménynek a mohammedán jogászok által történő azon meghatározása, hogy: büntetendő parázñaság követtetik el, ha egy teljeskorú és épelméjű férfi, saját elhatározásából olyan nővel, kihez tulajdonjoga nincs, s az iránt, hogy ahhoz tulajdonjoga volna, kétség sem forog fönn, ennek hozzájárulásával közösül. Vagy pedig elhagyván a meghatározás azon részeit, a melyek általánosságban minden bűncselekmény fogalmához szükséges röviden: tulajdonjogon vagy annak kétségén kívül álló nővel történő nemi elhálás.

Azon elvnél fogva, hogy a büntetés csak ott szabható ki, a hol az iszlám főnhatósági jogokat gyakorol, büntetés nélkül marad a bűncselekmény, ha idegen államban, vagy lázadás színhelyén követtetett el, akár muszlim polgár által is; viszont azonban mohammedán államban a hódolt polgár is büntetőjogi felelősség alá vonatik parázñaság miatt, mert a mohammedán elmélet szerint a parázñaság minden vallás tanítása szerint kárhozatos cselekmény. Mohammedán államban oly egyének által elkövetett parázñaság, kik közül egyik sem mohammedán vallású, s nem mohammedán alattvaló, nem esik büntetés alá, csakhogy nem azért, mintha cselekményök nem tekintetnék parázñaságnak, hanem azért, mert ilyen egyénekre az iszlám ez irányú büntetőjoga nem terjed ki.

Nem tekintik parázñaságnak azt, ha nem teljeskorú vagy nem ép elméjű férfi egy teljeskorú és ép elméjű nővel hál el; ha azonban megfordítva áll a dolog, akkor megállapittatik a parázñaság bünténye.

A parázñaság bűncselekménye vagy beismeréssel, vagy tanuk vallomásával bizonyítandó. Tanu vallomással akkor bizonyítható be a bűncselekmény, ha négy férfitanu együttesen, egy időben tesz bizonytságot a parázñaságról és pedig azzal a világos kifejezéssel, hogy a tettesek egymással parázñaságot követtek el. A büntény birói megállapításához tehát nem elégséges, ha a tanuk csupán azt vallják, hogy a vádlottak háltak, szerelmeskedtek egymással, hanem a vallomást egyenesen a parázñaságról kell tenni. A tilos közösülés-féle kifejezés sem elegendő. Az közönyös, hogy a tanuk milyen nyelven tanuskodnak, de az általok használt kifejezésben a parázñaság fogalmának benne kell foglaltatnia.

A bíró hivatalból tartozik kérdezni a tanuktól, hogy tudják-e miből áll a paráznaság, mi módon, hol, mikor és kivel követtetett el. E kérdések tisztázása nélkül a bűncselekmény s annak jogi következményei nem állapíthatók meg. Ugyanis az, hogy mi módon történt a paráznaság, azért kérdezendő a tanuktól, mert lehetséges, hogy a szerelmeskedésnek azon módja, melylyel a tettesek éltek, jogilag nem paráználkodás. Az, hogy hol történt a cselekmény, azért fontos, mert idegen állam területén, vagy lázadás színhelyén, azaz törvényes állapoton kívüli helyen elkövetett paráznaság nem büntethető. A tett elkövetésének idejét az elévülésre való tekintettel kell megállapítani, míg azt, hogy kivel történt a paráznaság, kérdezni kell azért, mert lehetséges, hogy olyan nővel vétkezett valaki, a kiről abban a téves hiszemben volt, vagy lehetett, hogy vele érintkeznie szabad (kétség).

A négy férfi-tanu együttes vallomása annyira lényeges kelléke e bűncselekmény bírói megállapíthatásának, hogy ha csak három tanu jelenik meg s tanuskodik a mellett, hogy valaki paráználkodott, a vádlott nemcsak hogy nem vonatik büntetőjogi felelősség alá, hanem a tanukat sujtják büntetéssel rágalmazás miatt.

A férj nem fogadható el neje ellen tanunak. Ha tehát a négy tanu közül egyik a vádlott asszony férje, akkor a többi három tanu rágalmazásért megbüntetendő. A férj büntetlenül marad, mert nejével szemben a férj nem követheti el a rágalmazás bűncselekményét.

Ha a vádlott megbüntetése után kisül, hogy a tanuk egyikének vallomása valamely törvényes ok miatt nem lett volna elfogadható, akkor, ha a büntetés a parázna ember megveréséből állott, a verésért nem jár kárpótlás; de ha a vádlott megköveztetett, akkor életéért jogutódjai vérdíjat követelhetnek a kincstártól. Ellenben ha a vádlott megkövezése után a négy tanu egyike vallomását visszavonja, ez az egy rágalmazásért büntetendő s fizeti a vérdíj egy negyed részét. Ha pedig egy tanu a vádlott megkövezése előtt vonja vissza vallomását, mind a négy tanura a rágalmazás miatti büntetés vár, s a vádlott megkövezése elmarad. Ha azonban öt tanu van, akkor egyik tanu vallomásának visszavonása semmiféle következménnyel nem jár.

A mint a bíró a bűncselekményt ítéletileg megállapítja, a büntetést végrehajtani tartozik.

A megkövezésnél az elítélt embert egy szabad térre viszik, hol a nép sorba van fölállítva, épen úgy mint az imádságnál a mecsetben. Ha asszony az elítélt, akkor ez a közszemérem megóvása szempontjából egy gödörbe helyezendő úgy, hogy félig benne legyen, s azután kövezendő meg.

A kődobást a tanuk tartoznak megkezdeni, utánok jönnek az ítélkező bíró és a nép. Ha a tanuk nem akarnak dobni, vagy a végrehajtásnál nem jelentek meg, vagy pedig időközben meghaltak, a büntetés elmarad, és pedig azon oknál fogva, mert lehetséges, hogy a tanuk vagy legalább egyikük-másikok vallomását visszavonta volna, mely esetben az arra alapított ítélet természetesen semmissé válnék.

Az agyonkövezett bűnöst megmossák, a vallási szabályok szerint lepedőkbe burkolják s imádkoznak fölötte.

Ha a bűnöst verésre ítélték, akkor, ha férfiról van szó, ruháját — kivéve a legszükségesebb alsót — leveszik róla, s állva tartozik végig szenvedni a korbácsütéseket, a melyek nem egy helyen, hanem a koponya, arcz stb. kivételével, a test különböző részein alkalmazandók. Az ütéseknek nem szabad sem túlságos erőseknek, sem nagyon gyöngéknek lenniök. Az ostonon görcs nem lehet, mert Ali, midőn ily büntetést alkalmazott, ostonáról a görcsöt lefejtette. A száz ütésből egy napon csak ötvenet lehet a vádlottra verni, a többit más napra kell hagyni. A nők a verésnél nem vetik le ruhájokat, kivéve a bekecsféléket, a melyek az ütest hatástalanná tennék, s ülve szenvedik ki a büntetést.

A paráznaság igazoltnak vehető a tettes beismerése által is. A beismerés ugyanazon következményeket vonja maga után, mint a tanuk vallomása, csak hogy mind a két félnek beismerésben kell lennie, mert ha a vádlottak egyike tagadja a cselekményt, a büntett meg nem állapítható s a büntetés egyikre sem szabható ki. Csak nagykorú és teljes eszű ember tehet érvényesen beismerést, a részeg állapotban tett beismerés semmis.

Azon törvényes rend mintájára, hogy a paráznaság bizonyításához négy tanu szükséges, azt az elméletet állították föl, hogy a vallomást a tettesnek négyszer kell egymás után különböző időben a bíró előtt ismételnie, különben a beis-

merést a bíró nem méltathatja figyelmére. A bíró a beismerésben levő tetttest első, másod és harmadizben visszautasítja azon a czimen, hogy a beismerés érvényességéhez a vallomás négy-szeri ismétlése szükséges. Negyedizben már nem utasíthatja vissza a bíró az illető bűnöst, hanem kihallgatja mindazon kérdésekre, melyeket főntebb említettem, tudniillik mi módon, hol és kivel történt a paráznalkodás. Azt, hogy mikor vétkezett a beismerésben levő egyén, kérdezni nem szükséges, mert a kérdés csak a bűncselekmény elévülésének szempontjából bir fontossággal. Az elévülés ugyanis csupán a tanuk vallomásának a bíró által való meghallgatását gátolhatja meg, arra azonban, hogy a vádlott beismerése alapján folyamatba tett eljárás megszüntetessék, ki nem hat. A bíró tudomása, vagy pedig tanuk vallomása arról, hogy a vádlott a bűncselekmény elkövetését előttök beismerte, még akkor sem képez elegendő bizonyítékot, ha a vádlott a bíró előtt a terhéül fölrótt cselekményt egyszer, kétszer, vagy akár háromszor is beismerte.

A beismerés bármikor visszavonható s ajánlják is a jogbölcselek, hogy a bíró könnyítse meg a bűnét bevalló embernek vallomása visszavonását azzal, hogy azt mondja neki: talán nem is volt paráznalkodás az, a mit cselekedtél, hanem egyszerű szerelmeskedés, csókolódzás stb., vagy talán kétségben voltál az iránt, hogy jogod volt-e az illető nőhöz.

Ha a saját beismerése alapján elítélt ember beismerését a büntetés előtt, vagy akár a büntetés alkalmazása közben is, visszavonja, futni engedik; sőt ha a büntetés elől egyszerűen elszökik, akkor sem üldözhető, mert a szökésből azt kell következtetni, hogy beismerését visszavonja, s ehhez joga van. A beismerés letagadása szintén visszavonás számba megy.

A ködobást arra, kit saját beismerése alapján ítélték agyonkövezésre, tanuk hiányában az ítélkező bíró kezdi meg, mintegy annak igazolásául, hogy eljárásánál kellő lelkiismeretességet fejtett ki, s azután folytatja a ködobást a nép.

KRCSMÁRIK JÁNOS.

BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE.

Elbeszélés.

Első közlemény.

I.

Az *Oroszlán* fogadó kávéházában, a nagy sarokasztal körül, néhány tiszt ül. Csak honvédek — mondaná az öreg Weber, nyugalmazott császári és királyi kapitány, a ki osztrák családja Magyarországra szakadt ágának örököseként vén korára kényelmesen bele ült a Berkes városában lévő kis családi vityillóba — s a ki előtt csak a közös hadsereg az igazi katonaság, melyre az «összbirodalom» büszke lehet.

A tiszteken kívül alig van valaki a kávéházban. A legghályosabb sarok legbelső zugában, egész a falhoz húzódva, újságba elmerülve ül rendes feketéje mellett a kopasz Vanicsek, az adópénztárnok, a kiről azt tartják, hogy egész nap csak tiz szót szól — azt is morogva mondja — a mellette lévő asztalnál pedig ketten sakkoznak — ez az egész. Lehet, hogy az *Oroszlán* kávé - a ki különben elég szelíd kinézésű ember, nagy hasával, vastag óralánczával és piszkos házi sapkájával — azért bámul olyan keserűséggel a világba, illetőleg a kávéház füstös mennyezetére, mintha azt gondolná, hogy bizony nem igen érdemes ilyen rongy fészekben, mint a milyen ez a Berkes, még fogadót sem tartani, hát még kávéházat is mellette.

Hát bizony nem is igen érdemes. Ugyan ki keresi föl a fogadót Berkesben, a hol a tizenötezer lakos közül talán tizennégyezer paraszt, a kik csak korcsmába járnak — az értelmiség kilencz tized része pedig amolyan maradi, homoki gázdálkodó,

a többi meg szerény hivatalnok a városnál, a járásbiróságnál, s az adóhivatalnál, vagy tanár a gimnáziumban. Egy-egy utazó kereskedő, vagy a vásárolók közül néhányan — meg aztán évenként egy pár hétig egy-egy szintársulat — ezekből telnek ki a szálló vendégek. Étkezésre talán öt vagy hat vendége van rendszeren az *Oroszlánnak*, a polgári osztály tagjai közül, a nőtlen hivatalnokok sorából — no meg aztán az itt állomásozó honvédszászlóalj tisztjei, de azok közül is csak a nem házasok. Sörözni, ebéd előtt, be-betérnek néhányan — de hát ez mind kevés egy fogadónak. A kávéházra még rosszabb világ jár. A szomszédos kaszinóban össze-összeverődik délutánonként egy csomó ember egy kis kalábriászra vagy tarokkra — hanem az *Oroszlán* szegény hiába tátja torkát, nem igen kerül áldozat.

A tiszték, azok még csak eljárnak bele. Az öreg Balassa százados úgy hozzá szokott már az ő délutáni «kis csuklyás»-ához — a mint a «piccolo kapuziner»-t elnevezte — hogy a nélkül megse tudna lenni. Azt szörpölgetve és virginiáján szipákolva, olyan kényelmesen eltöprenghet azon, hogy vajon meddig lesz elég a «bakancs-féltalp», a mit a századjánál raktáron tart. — Petróczy pedig, a fiatal főhadnagy, az őrnagy segéd-tisztje, a kit «gavallér katoná»-nak hívnak, mindennap egy-két órát tölt a kávéház nagy ablakánál, bajszát pödörgetve s nyájasan köszöngetve az arra elmenő hölgyeknek, a kiknek nagyon kegyében van.

Nos aztán Stefanovics százados olyan igazi «jó fiu», hogy bajtársi kötelességnek tartja minden áldott nap megjelenni e kis társaságban, a melyben hogy valami túlságos nagy szellemi szórakozás kínálkoznék, azt ugyan épen nem lehet mondani, de hát Stefanovics azt nem bánja. Neki az a jelmondata: «Az élet arra való, hogy elteljék.» No és ez megtörténik akkor is, ha az ember az *Oroszlánban* ül, és az ujjával dobol az asztalon, a mely olyan, mintha márványból volna, pedig csak fából van biz az, hanem márványszínre festett vászonnal behúzva.

Még Örssy hadnagy is rendes látogatója a kávéháznak, de ő — katonai műszóval élve — «különítmény»-t képez a sarokasztal tisztí társaságával szemben. Örssy a kávé is szereti, de a maraszkinó iránt különösen nagy rokonszenvvel, viseltetik, s hogy szenvedélyének kényelmesebben áldozhasson, a fél délutánt a «trónus»-hoz támaszkodva tölti, a melyen az öre-

ges *Oroszlán* fiatal s elég csinos felesége üldögél, osztogatva kegyes mosolyokat, édes szavakat, czukrot s maraszkínót egyaránt. Petróczy, a kinek az úri körökben annyi liaisonja akadt, hogy ideje sincs a kávésnéval foglalkozni, de meg hírnevét is félti — azt állítja, hogy Örssy hadnagy tisztán csak a szép asszony kedvéért fogyasztja olyan nagy mennyiségben a maraszkínót; Örssy azonban, ha egész őszinte akarna lenni, megmondhatná, hogy ellenkezőleg áll a dolog: a maraszkínó kedvéért udvarol Elzának (a kit különben Örzsinek hívtak) — és pedig a «negyedik pohár» kedvéért. Ugyanis minden nap négy pohárával iszik, de csak háromért fizet; az utolsót a szép bókoktól meghatott Elza asszony hála fejében tölti neki.

Úgy négy óra tájban koci állt meg a kávéház, illetőleg fogadó előtt. Az *Oroszlán* omnibusza jött meg a délutáni gyorsvonattól.

A házi szolga leugrott a bakról, s beszaladt a kávéházba, a lehelletével melengetve megdermedt kezeit.

Egy vendég — szólt oda a gazdának.

A fogadós elsietett, a szolga utána, mintha nem is hallotta volna a szép Elza asszonynak hozzá intézett kérdését:

— Miféle?

Kevéssel utóbb megnyílt a kávéház ajtaja, s egy magas termetű, csinos arcú főhadnagy lépett be rajta. Honvéd volt ő is, a gyalogsághoz tartozó, mint a többiek — de megjelenése mégis föltűnést keltett, mert idegen volt a városban.

Az újonnan érkezettnek elég volt egyszer körül nézni, hogy észrevegye a sarokasztal melletti tiszteket. Oda sietett, s katonásan tisztelegve, bemutatta magát:

— Forster főhadnagy.

Petróczy, a ki háttal ült neki, s már sötétes lévén, az uteza helyett a cigarettájával foglalkozott — hátra fordult.

— Szervusz Forster.

— Szervusz Petróczy. Most érkeztem a gyorsvonattal.

Kezet fogott a két századossal, s az oda lépett Örssyvel is, a kik szintén bemutatkoztak, s kardját lecsatolva és levetve köpönyegét, helyet foglalt az asztalnál.

A Béla gyerek — a kis pinczér, — a sarokba állította a kardot, fogasra akasztotta a köpenyt, és annyira hajlongott az új vendég körül, hogy majd a zubbonyához értette az orrát.

— Parancsol . . .

— Van sörük ?

— Igenis. Üveges. Kőbányai.

— Hozzon egy üveggel.

Aztán kezeit kedélyesen dörzsölgetve, a tisztetekhez fordult.

— Nos hát, jelentem alássan, bevonultam, az áthelyezési parancs értelmében. Hanem átkozott hideg van — tette hozzá — s a vonat fűtő készüléke nem jól működött. Majd megfagytam. Hogy vagy, Petróczy ? Még mindég segéd tiszt vagy ?

— Persze. Századot még nem kaphatok, mint alantas pedig csak nem kutyaagolok — mondá a szép Petróczy. No és lovon jobban is fest az ember — gondolá, nagyot fújva cigarettája füstjéből.

— Te az én századomba vagy beosztva, szól Balassa százados Forsterhez.

Forster könnyedén meghajolt, s fölemelte poharát, melyet a kis pinczér habzó sörrel töltött meg.

— Üdvözlöm a zászlóalj tisztikarát !

Aztán egy hajtásra kiitta a sört.

— Bizony Isten, sajnáltam ott hagyni Nagy-Lakot — szólalt meg kis szünet után. — Olyan szépek ott az asszonyok !

Petróczy feszengeni kezdett a székén, s a csiptetőjét igazgatta.

— Szép asszonyok itt is vannak, — szól közbe a kis Örssy — hanem Petróczy főhadnagy úr mind lefoglalta őket.

— Majd csak megosztozunk — mondá vidáman Forster, cigarettára gyújtva. Aztán hirtelen másra tért át.

— Az őrnagy jó ember, úgy hallom.

— Ennivaló — áradozott Örssy.

— Hanem igaz — kiáltott Forster, fölemelve fejét — hát a kis Balogh ? Csak nem helyezték át ?

— Itt van — mondá Stefanovics. — Ismered ?

— Együtt voltunk az akadémián. Azaz hogy én — a ki különben is későn kezdtem a tanulást — már harmadéves voltam, mikor ő belépett s csak két esztendeig voltunk együtt, de nagyon megszerettük egymást, a korkülönbség daczára. Azóta csak egyszer láttam, akkor már negyedéves növendék volt, Pesten találkoztunk. Tüzes vérű, ártatlan kedélyű és mégis komoly gondolkozású fiú volt.

— Ah, most már nem olyan nagyon ártatlan — jegyezte meg Örssy. — Ideálja is van.

Igazán?

— Ideálja kettő van — mondá Petróczy, kis újjával verve le szivarkája hamuját, hogy a gyűrűje jobban csillogjon a lámpák fényében.

— Kettő?

— Igen. Az egyik: Moltke.

— Vagy úgy — mondá mosolyogva Forster.

— A másik pedig a szép Kovács Nelli — sietett Örssy a fölvilágosítással.

— Persze amolyan gyermekszerelem? — kérde Forster, Petróczyhoz fordulva.

— No persze — mondá ez szelid gúnynyal.

Balassa századost szemmel láthatólag untatta ez a társalgás. Ha a legénységi «szerelvénny» állapotáról, a holnapi «iskola»-ról, vagy más ilyféle komoly dologról beszéltek volna — az helyén lett volna. De egy pelyhes ajkú hadnagyocska szerelme? Ugyan hogy érdekellhetné az a «föltalp»-ak és «kenyérzsákok» megőrzésének nagy mesterét?!

Kávés kanálával csöngetett a poharán. Az öreg *Oroszlán* egykedvűen oda lépett, hasonló egykedvűséggel átvette a hatost, a melyért a százados úr megivott egy feketét s két pohár vizet, végig olvasott egy ujságot, elhasznált öt-hat szál gyufát (hja, a virginia!), s testének tetemes súlyával tetemesen hozzá járult az ügyis rozoga szék végelgyöngülésének siettetéséhez.

— Hol töltöd az estét? — kérde Forster Petróczytól.

Petróczy kissé zavarba jött, mert nem igen szerette, ha az ő «estéit» zavarták.

— Hétiig szabad vagyok — mondá kis habozás után.

— Nem vezetnél el a kis Baloghhoz?

— Szívesen — mondá Petróczy készséggel, örülve, hogy ilyen könnyen megszabadul.

Balassa százados ezalatt fölhúzta köpenyét, s elköszönt

— No hát én is megyek — mondá Stefanovics. — Nagy Janiéknál vacsorázom.

Aztán Örssy felé fordulva kérde:

— Te még maradsz?

— Nem tudok okosabbat tenni. Ajánlom magamat.

Azzal ment vissza a «trónus»-hoz. A negyedik pohár még hátra volt.

A másik három elhagyta a kávéházat. Stefanovics jobbra fordult az utcán, a főhadnagysok balra.

II.

Petrócynak és Forsternek mintegy öt percznyi útjuk volt. Azalatt egyetlen egy emberrel találkoztak. Az és Petróczy köszöntötték egymást.

— A szép albiró, dr. Petheő Kálmán — magyarázta Petróczy, társának. — A jogtudományával, úgy hallom, nem igen dicsekedhetik, hanem a szépen ápolt szőke szakállára nagyon büszke. (És ezt Petróczy mondta! Oh Istenem!) Különben a kis Balogh vetélytársa Nellikét illetőleg.

Öt perczig botorkálván a petróleumlámpákkal gyöngén világított utcán, a kissé egyenetlen téglajárdán — Petróczy egy pillanatra megállt egy kis ház előtt, s a szemben lévő nagyobb épületre mutatott, mely egykedvűen bámult a ködös téli estébe, két lámpa-szemével.

— A laktanya — mondta.

Forster egy pillanatra oda nézett, aztán a kis ház felé fordult.

— A kis Balogh meg itt lakik?

— Itt.

Bementek, s Petróczy benyitotta az udvarra nyíló ajtót.

Valami előszoba-félébe értek, ámbar hajdan konyha lehetett ez a helyiség, mert a zugban egy rozsdás takaréktűzhely szégyenkezett.

Egy «kutyamosó», lehajolva a festetlen asztalon pislogó faggyúgyertyához, és a markában tartott tükördarabba nézve, a bajuszkája kifenésével bajlódott. Valószínűleg találkozója volt még azon este a Marcsájával.

A mint a tiszték beléptek, «vigyázz»-ba vágta magát. A fél bajuszát tübe lehetett volna húzni, a másik fél azonban annyifelé igyekezett, a hány szálból állott — a mivel ugyan nincs sok mondva.

— Itthon van a hadnagy úr?

— Igenis, itthon.

Akkorra már ki is tárta a szobaajtót.

— Csillagos jó estét kívánok — köszöntött be Forster, vidáman.

Az asztal mellett ülő hadnagy a meglepetés és az öröm kifejezésével ugrott föl.

— Forster?! Csakhogy megérkeztl! Szinte belepirult az örömbe, s mind a két kezét nyújtotta Forsternek.

— Persze, valami harczászati könyvben búvárkodol? — kérde Petróczy.

— Igen, olvasgatok — mondá Balogh, gyorsan becsapva a könyvet. — No de csakhogy itt vagy, Forster!

Mintha azt mondta volna ezzel a kis hadnagy, hogy ezek az itteni egyforma modorú bajtársak olyan unalmasak, olyan végtelenül ridegek — az ember úgy örül, ha egy régi jó barátját viszontlátja, a kivel kedvére kibeszélgetheti magát.

Forster szeretettel nézett kis barátjára.

— Tudóskodol, kis Balogh? Helyes. Csak igyekezzél az eszményképed nyomába lépni. No tudod, Moltkét értem. — Hanem szedte-vette — Petróczynak egészen igaza volt.

Egy álló rámás arczképet vett föl az asztalról.

— Csinos. Ebben is jó izlésed van.

A kis Balogh most már igazán elpirult.

— Jól van. Majd beszélünk róla.

S félre tette a képet.

Petróczy cigarettára gyújtott a lámpa fölött, s oda szólt:

— No csak beszéljetek. Forsternek mindez ujság lesz.

Kezet nyújtott.

Már elmészsz, főhadnagy úr?

Petróczyt kissé boszantotta, hogy Balogh örülni látszik távozásának, s nem tudott megmaradni szokásos zárkózottságában.

— Ej ha, kis öcsém — mondá fitymáló hangon — te azt hiszed, hogy csak neked van kedves hölgyed, a kinél meg-megjelenhetsz forró theára, s még forróbb kézszorításokra? No hát én seigen szoktam hideg főlvágottat vacsorázni, egyedül szobámban — nekem is jut a theából, meg a gyöngéd kézszorításokból is.

Azzal a jobb fülére csapta a csiptetője aranyos zsinórját, s kardesörtetve távozott.

— Ez megharagudott valamiért — jegyezte meg Forster.

Bánta is most Balogh!

— Csakhogy itt vagy, kedves Forster — mondta harmadszor, vagy talán már negyedszer. — Itt a dohány, gyújts rá aztán helyezd magad kényelembe.

III.

A Balogh hadnagy szobája nem igen nyújtott valami nagy kényelmet. Egészen egyszerű legénytanya volt az, mint a milyen a nőtelen fiatal katonatisztek lakása rendesen. Egy vas ágy, elég kopott, tarka takaróval leborítva — egy ruhás szekrény, fele akasztós, fele polczos, a fehérenemű számára — az ablak mellett egy jó nagy, de minden csín nélküli asztal — egy festett fából készült könyves polcz — a szoba közepén egy kis kerekded asztal — valami elcsöndesedett szalonból kerülhetett ki — azután néhány széket, egy alacsony kis mosdó-asztal, meg egy vas fogas s végezetül egy tisztí podgyászláda, ezekből állott a szoba butorzata.

A falak fehérre voltak meszelve — hogy mikor, arról a kedves házi asszony, özvegy Tarhós Gergelyné adhatna számot, ha ugyan még emlékszik rája.

Kép nem volt látható a falakon — s azoknak egyetlen diszéül az a kicsi, kopott arany rámajú tükröske szolgált, a mely a mosdó-asztalka fölött lógott. Rajta kívül még csak egy kampós szög tűnt föl a falon, mely a durva vászon törülközőt volt hivatva tartani — de ez már csakugyan nem volt dísznek mondható.

A padló — mely ugyanakkor lehetett utoljára síkálva, mint mikor a falak meszelve — tele volt görcscsel, csomóval, úgy, hogy eleve ki volt zárva a lehetősége annak, hogy e szobában tánczmulatság tartassék. Pedig a tánczra annyiból egészen alkalmas lett volna a padló, hogy holmi szőnyegek nem akadékoskodtak rajta. Nem volt itt annak még egy fia sem.

No de miután a kis Balogh hadnagy soh' sem volt hozzászokva, hogy puha pamlagon heverészszen, s a festmények iránt sem volt nagy érzéke, az pedig meg sem fordult az eszében, hogy talán egy kis szőnyeget kellene szerezni, ha más hová nem, hát az ágya elé — mindezeknél fogva nagyon meg volt elégedve szobácskájával, s szívesen fizette érte özvegy Tarhós-nának a havi nyolcz forintot. Ez nem látszik sok pénznek, de

Berkesben elég nagy ár volt, s Tarhósne így jónak látta a lakás kiadásakor hangsúlyozni, hogy «két szoba ám ez, kérem». No igen, mert a régi konyha is szobává léptettetett elő, s mint előszoba, és mint Antalnak, a kutyamosónak lakosztálya véte-tett használatba.

Forster főhadnagy lehetőség szerint kényelembe helyezte magát, a mennyeiben leült egy faszékre — egy másikat magá-hoz húzva, fél karját annak támlájára tévé, egy harmadikra pedig a fél lábát rakta föl.

— Bizony régen volt, kis Balogh, mikor én elhagytam az akadémiát.

Bizony ötödik esztendeje, főhadnagy uram. Én akkor végeztem a második évfolyamot . . . .

— Két sárga zsinórral a gallérodon. Én meg mint kadét, elkerültem Felső-Váradra. Kár, hogy olyan keveset leve-leztünk.

Én eleget írtam — jegyezte meg csöndesen a hadna-gyocska.

Én voltam a lusta, szó sincs róla. Hiszen mikor Pes-ten utoljára találkoztunk, s aztán te csakhamar fölkerestél engem Nagy-Lakon soraiddal — én arra a leveledre még vála-szoltam ugyan, de a második leveledre még mind e mai napig nem.

Nem akartalak háborgatni azóta — tudom, hogy nem szeretsz írni.

Ez az — mondá Forster, a ki szivarkára gyujtva, félre fordítá fejét, hogy a kénese gyufa szaga torkára ne szaladjon. — Ki nem állhatom az írást. Hanem azért sokat gondoltam rád.

A Balogh vállára tette kezét. S mielőtt ez szólhatott volna valamit, folytatá :

Hát szerelmes vagy, kis Balogh, szerelmes ? Jól teszed. Én a te korodban . . . . Hány éves is vagy ?

Huszonegy — felelt Balogh, kis szőke bajuszát húzo-gatva. (Pedig még jó fél esztendeje hiányzott a 21-ből is.)

Nos hát, huszonegy esztendő-s koromban én már az ötödik ideálnál jártam.

S most hanyadiknál tartasz ? — kérdé Balogh mosolyogva.

Most már nem számlálom kis Balogh, nem számlá-lom. Nem is igen lehetne, mert nagyon sokszor magam sem

vagyok vele tisztában, hogy egy-egy gyöngéd viszonyban mint szerelmes szerepelek-e, vagy csak mint udvarló.

— Hát az két különböző dolog? — kérdé ártatlan képpel a kis bajuszú hadnagy.

— Majd megtudod, hogy az, ha huszonöt esztendő leszsz. Én már annyi vagyok — tette hozzá sóhajtván — pedig csak két évvel jártam feljebb náladnál.

Antal bekopogott, hogy itthon vacsorázik-e a hadnagy úr?

— Persze hogy itthon — felelte Balogh helyett Forster. Hiszen vendége van.

— Igazán itt maradsz? — kérdé Balogh örömmel.

— Hiszen annyi beszélni valónk van még — mondá a főhadnagy. — Van theád?

— Van. Aztán hozatok sonkát — jó lesz?

— Csak elég legyen.

Mikor már a sonka ott piroslott a virágos szélű tányéron s a kimustrált szalon-asztalra állított gyorsforralóban élénken buzgott a víz — a sarokban, négy téglán álló vaskályha ajtaja pedig izzó volt a tüztől, szóval a bizalmas beszélgetésre a lehető legalkalmasabb időpont elérkezett — Forster szeretetre-méltó mosolylyal átszólt az asztalon kis házi gazdájához, a ki három-három darab czukrot helyezvén el mindegyik csészében — a kiürült czukros staniczlit erőlyesen összegyűrte.

— Hát kedves kis leány a kicsikéd, pajtikám, ügyebár?

— Majd megismered, Forster. Angyal!

— Természetes — mondá Forster mély meggyőződés-sel. — Ki az apja?

— Kovács Demeter. A parasztból lett gazdag úrnak, Csató Jánosnak egy birtokát bérli, a jegenyési pusztán.

— Gazdag ember?

— Nem az. Hét gyermeke van, az utóbbi esztendőben sok baja volt a gazdaságban, vagyona egy része elúszott.

— Vagyis cautio nincs — állapította meg Forster.

Nincs — hagyta jóvá Balogh.

— Vagyis te fiáncznak készülsz, kis Balogh, vagy esetleg postamesternek.

Balogh olyan hevesen ugrott föl az asztaltól, hogy a gyorsforraló megbillent, s néhány csöpp forró víz a kezére esett neki. Meg sem érezte.

— Azt hiszed ? kérdé, vagyis inkább kiáltotta. — Fölteszed rólam ?

— Csöndesülj, pajtikám. Nagyon helyesen teszed, ha nem igyekszel fináncz lenni, vagy postamester, vagy adótiszt. Okos ember vagy, ha nem hagyod el a pályádat.

— Úgy-e ?

— No persze.

Balogh szó nélkül a szekrényhez sietett, kinyitotta, s kivett belőle egy vászontokba bujtatott kardot. Lehúzta róla a tokot. Közönséges, félszolgálati, tiszti kard volt, fényesre nikkelezve.

Forster nem tudta, mit gondoljon.

Balogh kihúzta a kardot hüvelyéből, s Forster elé tartotta.

A pengére, csinosan formált betűkkel néhány szó volt vésvé:

Légy híve rendületlenül.

Forster kezébe vette a kardot, pár pillanatig komolyan nézte, s aztán megtörte a csendet:

— Kitől kaptad ?

— Az édes apámtól, a halálos ágyán. Aznap délelőtt kaptam meg kineveztetésemet tiszthelyettessé. Estére apám meghalt. Utolsó szavai, melyeket hozzám intézett, e kardra mutatva, ezek voltak : « Légy híve rendületlenül ! » Mint a hogy ő azokat a pengére vésette.

Megint egy kis hallgatás következett, a mit ezúttal Balogh szakított meg.

— No hát — mondá csöndes, de szilárd hangon — el tudnád-e képzelni, főhadnagy úr, hogy hűtelen legyek a kardomhoz ?

— Derék fiu vagy, Balogh — mondá Forster, némi megindultsággal, s megszorította barátja kezét.

— A gyermekkor lobogó tüze vitt a katonai pályára — vevé föl a szót újra Balogh. — Azután a gyerekes lelkesedés az ifjú kor küszöbén szenvedélylyé erősödött bennem, később lelkemmé vált. Katona vagyok — folytatá neki hevülve — van pályám, életezésem, hivatásom — a legszebb, a mit férfi csak választhat — az Isten adott erőt, adni fog ezután is (ezt a leg-szilárdabb meggyőződés hangján mondta) — s én érzem, hogy sokra fogom vinni.

A mint ez az egyszerű, szegény hadnagyocska — kiről a hivatalos személyleírás nem igen mondott egyebet, mint hogy a magassága 170 centiméter, a szeme barnás, az arcza kerekded — ott állt, kezében a karddal, kiegyenesedve, mint egy fiatal fenyősudár, arczán az elszántság komoly vonásaival, szemében nem közönséges fénynyel — igazán nem látszott valószínűtlennek, hogy ez a fiatal katona nagy dolgokra van hivatva.

Még beszéltek néhány szót, aztán Balogh elrejtette a kardot hüvelyébe, gondosan fölhúzta a vászontokot, s újra elhelyezte kincsét a szekrényben.

Aztán megint leültek az asztalhoz, Balogh leszűrte a theát is szűrőszőnyegre kezdtek.

Forster három kanál rumot töltött theájába, számítva annak vidékies zamatára.

Aztán sonkája metéléséhez fogott, s megszólalt:

— Nagyon jól teszed, kis Balogh. Tudom magamról, hogy mi az a suhancz korban támadt szerelem. Olyan, mint a báránymű, mely nagy lázzal jár, tünetei nem kellemesek, de legtöbbször baj nélkül elmúlik, s ha elmúlik, nyoma sem marad. Oly könnyen ki fogod verni a fejedből Nellikét, hogy észre sem veszed. Tábornok korodban aztán majd mosolyogva gondolsz vissza erre a kis — portyázásra.

Balogh elképpedve hallgatta barátját.

— Nem értelek — mondá. — Hiszen arról szó sincs, hogy én Nellihez hűtlen legyek.

Erre meg, úgy látszik, Forster csodálkozott el, s most meg már ő kezdte nem érteni Baloghot.

— De hát mi az ördögöt akarsz csinálni? — kérdé, nyersen bár, de jó akaratra valló hangon. — Cautio nincs és mégis irtózol a civil pályától, meg a szakítástól is?

— Várok, remélek, hiszek.

— Mit, mit, mit?

— Hát például várom — felelte Balogh egész komolyan — hogy egy szép napon tisztességes summát öröklök az után az ősnagybátyám után, a ki a század elején Muszkaországba szakadt ki valahogy, s ott — a mint a családi hagyomány tartja — magas állású hivatalnok lett.

Forster a theába ért bajuszát törölgette, Balogh kezdett egészen bele melegedni a beszédbe.

Vagy hát várom a cautio intézményének eltörlését. Nem lehetetlen. Vagy pedig — folytatá nemes tűzzel, mely visszatartotta Forstert a kaczagástól — várok addig, a míg összekuporgatom valahogy a szükséges pénzt.

— Nem, nem bolond — gondolá magában Forster — hanem fiatal, nagyon fiatal.

Baloghon valami csodálatos átszelleműtség vett erőt. Szemei kigyúltak, s olyan volt, mintha magának beszélne.

Aztán remélek és hiszek. Remélem, hogy minden nagyobb baj nélkül elélek addig, a mikor ő az enyém lehet — és hiszem, hogy ő is híven fog várni rám. Ah, ő nagyon szeret!

Forster hátradőlt székében, s szelíd mosolylyal nézte barátját.

Balogh fölkelt, íróasztalához lépett, s annak egyik fiókjából nagy papirdobozt vett elő.

A papirdoboz szerelmi emlékekkel volt tele, melyek a legnagyobb gondossággal és gyöngédséggel voltak elrendezve, kisebb dobozokban, levélborítékokban — mint a hogy az első szerelem boldog korszakában mindenki megteszi, bár később legtöbbje letagadja.

Istenem, mi minden is volt abban a nagy papirdobozban, a melyet Balogh megnyitott Forster előtt!

Az egyik sarokban valami tíz-tizenkét levélboríték, mindegyik egy-egy száraz virágot rejtve, s mindegyiken tiszta, kerek betűs írás, például: «Őszi rózsa. Kaptam Nellikémtől, 1887 szeptember 10-dikén. Aznap láttam először. — Vagy: Gyöngyvirág. Kaptam Nellikémtől 1888 május 25-dikén, a kis erdőben együtt töltött boldog órák emlékére.» És így tovább.

A doboz másik sarkában egy halvány kék szalag, szépen összegöngyölgetve. Aztán egy összetört fehér legyező, a mit talán a szerelmes hadnagy roppantott ketté egy szép mondas közben — s jutalmul nyeré. Odébb egy kis batiszt zsebkendő — a jó Isten tudja, mire is emlékeztetett? Talán egy kaszinóbábra? . . . .

Balogh boldogan rakosgatta ki s be e holmikat. (Valami naturalista író azt mondaná: szemetet.) Forster rákönyökölt az asztalra, a lámpa fölé tartá imént csavart szivarkáját — a kénes gyufa szagából mára elég volt — s nem minden irigység nélkül nézett Baloghra.

Ez föl sem pillantott, csak emlékein legeltette szemét, de beszélt Forsterhez.

— Milyen jó, hogy itt vagy, kedves Forster. Nellit egy héten egyszer ha látom — pedig egy hét oly hosszú idő, és nekem senkim sincs, a kivel róla beszéljek. A hugommal, igaz, beszélek róla, de ő húsz mérföldre van innét — tanítónő egy faluban — s levélben nem megy úgy a dolog. — Még szerencse, hogy annyi könyvem van és tanulhatok — tévé hozzá kis szünet után, könyves polczára tekintve, melyen az «előirt» könyveken kívül nagy csomó katonai szakmunka, magyar s német, azután történelmi, természettudományi könyvek állottak, s a legelső polczon néhány szépirodalmi mű, a legjavából.

Majdnem éjfél volt, mikor Forster elbúcsúzott barátjától, s a kézi lámpást vivő, álmából fölzavart Antallal kilépett az utcára, a hideg, ködös téli éjtszakába.

Sem a lámpás nem volt fölösleges, mert a gyerekek csúskáit csak így lehetett jól megkülönböztetni, sem pedig Antal nem volt nélkülözhető, mert Forster bajosan talált volna rá az alacsony, immár egészen elsötétült fogadóra. Berkesben éjfél tájban nem kérdezősködhetik az ember az utcán, ha csak véletlenül nem jön össze Gelencsér Laczival, a részeges irnokkal, vagy a «vizit»-ből haza térő Petróczy főhadnaggyal.

Forster, szobájába érve, azonnal lefeküdt.

Utolsó gondolata, mielőtt elaludt volna, az volt: hogy a Balogh Feri szerelmi történetének valószínűleg nem házasság lesz a vége; hanem hogy ez a fiú fölviszi a tábornokságig — az valószínű!

IV.

A fentebb elbeszélt jelenet idejét körülbelül két és fél esztendővel megelőzőleg történt, hogy a kis Balogh Ferencz, ki akkor tizenhatsz esztendősz gyereke volt — hadapród-tiszthelyettesként elhagyta a tisztképző-akadémiát — mint mondtuk, aznap, melynek estéjén édes atyja meghalt.

A szegény kis Balognak kettős bánata volt akkor. Nemcsak atyjának elvesztésén szomorkodott, de rendkívül rossz szűl esett neki az is, hogy a vele együtt végzett hadapródok

közt ő csak a harmadik lesz a sorban, s nem kapott mindjárt arany kardbojtot, mint nála jobbnak ítélt két társa.

Hogy a kis Balogh --- a kinél önérzete azt sugta, hogy az első helyet érdemelné --- csak harmadik lett, annak valami érthető magyarázatát nem igen lehetett volna adni, ha csak azt nem, hogy az iskolai osztályozás nagyon gyakran hasonlít a rossz photographiához: a lélekből, a valóból keveset mutat.

Balogh a nagy-földvári **-ik honvéd gyalog ezredhez neveztetett ki, s annak Berkesben állomásozó második zászlóaljához osztatott be.

Kineveztetésekor két heti szabadságot kapott --- a mi nagyon ráfért szegényre. A szabadság lejártával egy szép szeptemberi napon, bevonult az ezredébe.

Épen az őszi gyakorlatok folytak. Az egész ezred Nagy-Földváron volt összpontosítva, s a bevonult tartalékosok úgy megnövesztették az állományt, mint a tavaszi ár a folyót. Az egy zászlóalj számára készült kis laktanya dehogy tudott volna három zászlóaljat befogadni. Így aztán a jó honvédeknek több mint fele laktáborozni volt kénytelen, vagyis beszállásoltattak a nagy-földvári polgárok házaiba. A békés polgárok eleget duruzsoltak e miatt, de a honvédek nem --- a fehér nép pedig egyenesen örült neki.

Egy napon nagy dandárgyakorlat volt tartandó a Nagy-Földvár és Berkes közti út mentén fekvő Jegenyész puszta körül. A földvári ezred a Tisza-Monostoron laktáborozó másik ezred-del fog összeütközni --- olvasák a tisztek a napi parancsból --- a mi azt jelentette, hogy a dandárnok, Szathmáry tábornok úr is jelen lesz, a miből meg az volt következtethető, hogy nagy láрма leend. Mert Szathmáry tábornok úr arról volt ismeretes, hogy a vak töltések okozta puskaropogást rendesen túl kiabálja.

Földváron, a laktanyában, de meg az egész városban, a hol csak honvédek laktak, nagy sürgős-forgás volt már kora hajnalban. Azaz hogy nem is hajnal volt az még --- hiszen a csillagok ragyogtak. Bizony, szeptemberben, éjfél után három órákor, eléggé éjtszaka van.

Négy órákor már mentek a századok a vásárállásra, mely az ezred gyülekező helye volt. A századparancsnokok beadták a jelentést a zászlóalj-parancsnokoknak, aztán kezdődött az „igazodás”, a mire a zászlóalj-parancsnokok --- összehúzott szemöldökeikből s éles hangjokból következtetve --- nagy súlyt

helyeztek, de a mit a szakasziparancsnokok gyanánt beosztott tartalékos tisztek úgy látszik erősen untak, s egyikök, a ki polgári ruhában tekintélyes ügyvéd volt — a negyedszer újra kezdett igazodásnál elég hangosan mormogta, hogy: «Üssön belé a mennydörgös mennykő!»

A segédtsiztek, nyurga lovaikon — az egyikének a lába is pókos volt — fontoskodva száguldoztak fel-alá, jegyzőkönyveikbe irogatva a létszámokat, s elég nyers megjegyzések közt boszankodtak, hogy a századparancsnokoktól nyert adatok sehogysem vágnak össze a számvevő őrmesterek készítette létszám-kimutatásokkal. No de ez a boszankodás megszokott dolog volt már nagyon!

Belényesi Bernáth András ezredes úr kiadván a parancsot az indulásra, komor képpel, felhődző homlokkal lovagolt előre foltos pej paripáján, segédtsiztjétől követve. Úgy látszott, mintha arra gondolt volna, hogy: «Solferino — az semmi — Königrätz, az is semmi — Custozza is kis miska — hanem a mai csata — az, az! . . .

A csillagok eltűnedeztek, de a nap még ki tudja hol utazott.

Az oszlop élén a földvári zászlóalj haladt, utána a berkesi, melyben a sort az ötödik század nyitotta meg, Stefanovics százados vezénylete alatt. Stefanovics egykedvűen léptetett, vaskos szürke lován, melynek színét a kelletténél több vörös pont nagyon nem széppé tette. Aztán meg micsoda széles méretei voltak annak a táltosnak! A homloka, a szügye, a háta — meg azok az otromba lábak!

— Gyalogsági lónak elég jó — sugta nem is nagyon halkan — a százados mögött czaptató tartalékos tiszt (a tekintélyes ügyvéd) a kis tiszthelyettesnek, Balogh Ferinek.

Ez, katonai nagy lelkesedésében nem értette el a gúnyt, s nagy komolysággal mondá:

— Nagyon jó ló.

Aztán megveregette keztyüs kezével a Murád lapoczkáját.

A szőlők végében meg volt a kis pihenő. Az rövid szokott lenni. Csakhamar folytatták az utat a honvédek — megigazitott kapczában, jól megtömött pipákkal. Az altisztek már czigarettaztak. Igaz, hogy különösen némelyiknek erősen rossz illatú volt a dohányja, meg aztán más, gyöngébb halandónak a bőrt

is levitte volna a nyelvéről az a csipős füst — de hát hiába, mégis csak cigaretta volt az.

Végre a nap is kidugta pirosuló képét. A tanyák szénaboglyái mintha csupa merő aranyszálból lettek volna összegabalyitva.

— Nézd csak, hadnagy úr, milyen szép — szólt oda Balogh a tartalékosnak, a ki hóna alá fogott karddal «menetelt».

A honvédek — a kiknek nem volt nagy melegök a hűvös őszi reggelen, a vékony zubbonyban — megörültek a napnak. Csakhamar fölhangzott a nóta a legéletrevalóbb századnál, s kevéssel utána már erősen harsogott:

«Ferencz József azt írta az országnak:

— Sorozzanak lányok is bakának.

Fejérváry visszaírt egy levélbe', levélbe', levélbe':

— Nem illik a csákó a lány fejébe!»

A második zászlóaljhoz beosztott ezredorvosnak nagyon tetszhetett a nóta, mert maga is dudolgatni kezdte, s kedvtelve pödörgette magyarosan kacskaringós fekete bajszát. A lova meg, a Giza — talán a kisasszony természeténél fogva, vagy hogy mert huszárló volt, mely csak a nagy gyakorlat idejére vezényeltetett az ezredorvos úr alá — vidáman ficzánkolni kezdett.

Sipos Gerzson doktor úr, az ezredorvos, a ki már tíz esztendő korában szórén megülte a lovat a szegedi tanyákon — megsimogatta a Giza nyakát.

— No no lovaskám, no, no . . .

Aztán mindjárt rá ment a szája, hogy:

« . . . Nem illik a csákó a lány fejébe! . . . »

Hat óra negyven perczkor a mártonszállási csárdánál állt meg az ezred.

A csárda ajtajában egy szemrevaló, bár kissé kőzos menyecske állott, karján egy határozottan kőzos porontyval. Egy másik kölyök meg a ruhájába kapaszkodott, s úgy bámulta a honvédeket, a kik szépen gulába rakták a fegyvereiket, s kezdtek szállingózni a csárda felé. A csárdás gazda ott benn készítgette elő a pálinkás üvegeket.

A csárda mögötti «terephullám»-on (egyszerűen szólva: egy kis emelkedés-forma volt az) állott Bernáth ezredes úr, térképpel és a föladatot tartalmazó, imént fölbontott boríték-

kal a kezében. Mellette a segédtisztje állott, s piszkálta a körmeit olyan lelki nyugalommal, mint a ki meg van róla győződve, hogy ebben a mai csatában egy csepp vér sem fog folyni.

Az ezredes úr körül az ezred összes tisztjei és hadapródjai állottak. Kedve telt benne az ezredesnek, hogy minden tisztjét ő maga tájékoztassa az általános helyzet, a terep és az ellenfél felől.

Petróczy főhadnagy az ezredes fején keresztül a szép csárdásné felé nézett. Hiába, neki már gyöngéje volt az aszszonynép. Igaz, hogy inkább csak az előkelőket szerette, a kiken megérzett az opponax vagy a chypre szaga, de hát itt a közelben a csárdásné volt az egyetlen szoknyás halandó.

Balogh hadapród a legnagyobb odaadással tanulmányozta térképét.

Az ezredes elmondta, a mit szükségesnek tartott, ismételte a föladatot, s kiadta rendelkezéseit — aztán tisztelgett.

A tisztek eloszlottak, hogy zászlóaljonként újra összeverődjenek, a zászlóalj-parancsnok rendelkezéseit meghallgatni.

Azután meg minden századparancsnok körül képződött egy-egy kis tisztesoport.

Kissé unalmas mesterség ez a sok beszéd, mikor sokkal jobb volna szalonnázni, mint a hogy dr. Sipos teszi egy hátbőröndön (azaz: borjún) ülve, a ki azt tartja, hogy a doktorokra a csataterv nem tartozik.

Az egész társaságban tán csak a kis Balogh készül őszinte örömmel erre az iszonyú csatára.

Első nagy csatája! Mily öröm!

Mint mikor egy fiatal színész boldogan dicsekedik:

— Ma fognak először megölni!

Jó háromnegyed óra múlva készülődni kezdtek, hogy az ezred — «biztosított menet»-ben — fölvonuljon a harcához.

Szép sárgáján, lépésben vonult el a csapatok mellett Szathmáry tábornok, a segédtisztjével, s haladt a leendő harcztér felé.

Most már nem volt szabad nótázni, pedig Jegenyés, a hol az ellenség a hírek szerint állást foglalt — a mint az ezredes magát nagy komolyan kifejezte — még messze volt.

Az országút, melyen a csapatok haladtak, amolyan közön-

séges, alföldi országút volt, mentén a vasutvonalnak, mely Földvárt — a jegenyési puszta érintésével — összeköté Berkessel. Por, de még homok is volt ezen az uton elég. A két szélén árok futott — de víz nem sok volt azokban az árkokban. Már egy-két hete nem esett ezen a vidéken.

Balogh hadapród most már nem nézelődött, csak a térképet bujta, s számítgatta, hogy hány ezer lépés van még Jegenyésig.

Társa azonban, a többször említett tartalékos hadnagy — az ügyvéd — egyáltalában nem térképezett, hanem tekintetével messze elkalandozott. Nézte, a mint a tarlót buzgón szántogatja a gatyás földmívelő, ügyet sem vetve katonáékra... Talán volt alkalma fiatal korában nagyon megunni a «csatározást».

Szebbnél szebb kukoriczatablák mellett vitt el az út. A nyár közepén olyan jó idő járt a kukoriczára, hogy egy ölnél magasabbra nyúlt föl ez a derék növény.

— De jól lehetne puskázni a széliben — sóhajtá az ügyvéd. — No majd puskázom tizenöt kis nap múlva — tevő hozzá vigasztalódva.

Mentől följebb haladt a nap az ég boltozatján, persze annál melegebb lett. Egyetlen felhőske se látszott.

— Ma megint olyan forró delünk lesz, mint a milyen tegnap meg tegnapelőtt volt — mondá Stefanovics százados. — Ilyen ez a szeptemberi nyár! No de legalább hamarabb eltelik az idő, mintha szüntelen esnék az eső.

Kis vártatva hozzá tette, a tartalékoshoz szólva:

— Már pedig az élet arra való, hogy elteljék.

Jó öt kilométernyire haladtak már a csárdától. Egyszerre hátulról sebesen poroszkálva jött Petróczy — akkor is segéd-tiszt volt már — s értekezni kezdett a századossal.

Stefanovics csakhamar kiadta a parancsot: Balogh tiszt-helyettes egy szakasszal oldalvédül a Jegenyés puszta majorja felé vivő dülő útra tér, szemmel tartja az ellenséget, s jelentést tesz.

A tartalékos tiszt azt gondolta magában:

— Csakhogy nekem békét hagynak!

Balogh arcza pedig fölragyogott.

Önállóan fog működni!

A jegenyési dülő először egy irgalmatlanul nagy tarlót szelt ketté, a melyről a honvédek százával verték fel a mind-

két felekezetheli varjakat (tudniillik a magyar ember kálamista meg pópista varjút különböztet meg).

Aztán néhány nagy kukoriczás következett, az út mindkét oldalán — úgy hogy a kis tiszthelyettes jónak látta föltüzetni a szuronyokat. Mészáros tizedes azt mormogta ugyan, hogy: mi az Isten csudájáért — no de hát nem volt igaza, mert hiszen a kukoriczából könnyen rájok törhetett volna az ellenségnek egy előre tolt csapatja.

Az út egy irgalmatlanul nagy homokhegynek vezetett s megkerülte azt.

Balogh megállította szakaszát, s fölszaladt a kopasz buczkára, melyen királydinnyén kívül nem igen diszlett egyéb.

A buczka tetejéről messzire el lehetett látni, el a jegegyési híres jó vízű gémes kútig, s azon túl a parasztból lett gazdag úrnak, Csató Jánosnak befásított tanyájáig, melyen Kovács Demeter volt a bérlő. A tanyától balra homokdombok hosszú sora húzódott. Azok mögött van az ellenség.

A homokdombok sora előtt — a tanyához is közel — valami kis berek-féle sötétlett. Így messziről csak akkorának látszott, mint egy olyan erdőcske, a milyent gyerekek raktak ki játék-fákból, melyeknek zöldre festett forgács a lombjuk.

A Balogh szeme megakadt az erdőcskén. A ritkuló lombú fák között egy néhány alak mozgott.

Baloghnak megdobbant a szíve: az ott ellenség! De egyszerre föltámadt lelkében a kétség: vajon igazán az-e?

Ekkor a kis erdőben mozgó árnyak közül egyik úgy látszik nagyon előre merészkedett, s kidugta fejét. A sötétlő háttérből élesen vált ki egy fehér csik. Az az ellenséget jelző pántlika, annak a kíváncsinak a sapkáján!

Balogh leszaladt a dombról a szakaszához, s oda szólt egy harsa bajszerű honvédnek:

— Paplanyos! Jelentsd a százados úrnak, hogy a jegegyési kis berekben ellenséges járőr czirkál.

Paplanyos elsietett.

E perczben balról, az országút felől, pukkanás hallatszott. Lőttek. Ott tehát már megkezdődött a harc.

— Bevonulunk a századhoz, tiszthelyettes úr? — kérde polgáriás bizalmaskodással az öreg Mészáros tizedes, a ki csak tartalékos harczfi volt, egyébként pedig béres a marjalaki uraságnál.

— Bevonulunk a századhoz? Még csak az kellene! Előre! kiáltá az ifjú vezér, Balogh.

A keskeny úton, egy darabiga nagy homokhegy alatt, azután meg kukoricza-földek között, gyanútlanul közeledett a szakasz az ákác-berekig. Most már látni lehetett, hogy ákáczos.

Amoda balra, a hol a főcsapat járt, mind hevesebbé válhatott a harc, mert ugyancsak ropogott a puská.

Egyszer meg valami furcsának tetsző, recsegő hangot hozott a szél a Balogh fülébe: a tábornok úr nyájaskodott az ezredessel, jó egy kilométernyire a gyorslépésben haladó oldalvédtől.

Alig egy néhány száz lépésnyire voltak a kis berektől, mikor a kukoricza elfogyott, s egy kis lapos kezdődött, melyet sövénybokrok tarkítottak.

— Feküdj'! — vezényelte a tiszthelyettes.

A bakának ez a legkedvesebb vezényszava. Most is megörültek neki, s készségesen vágta magokat földhöz.

De örömük nem sokáig tartott.

Balogh, a ki maga is földre kuporodott, kivont kardjával előre intett.

— Tovább!

Azzal elkezdett bujkálva előre nyomulni, bokortól bokorhoz, meghajtott derékkel.

A bakák csúszva követték.

A vén tizedes prüszkölni kezdett.

— Ne löjjünk, tiszthelyettes úr?

Persze az kényelmesebb lett volna.

Balogh mit sem szólt. Egy bokor mögött állt és látható izgatottsággal kémlelte a kis ákáczost.

Hova lettek azok az árnyak? Nem látott senkit.

— Pedig észre kellett volna vennem, ha másfelé mentek volna! . . .

Daczosan fölemelte fejét.

— Ott vannak, és én bekeritem őket!

E perczen — mintegy száz lépésre voltak az erdőcskétől — annak túlsó széléről mozgás hallatszott.

— Ahá! A mögé a cserjék mögé búttak. Tüzet!

A szakasz rátüzelt a kis berekre. Egy pár kiáltás hangzott fel, aztán gyors lépések zaja.

Balogh tiszthelyettes szuronyrohamot intézett kis csapattal a berek ellen.

De alig ért a fák közé, hirtelen megállt. Mit kellett látnia!

Egy öt-hat főnyi gyermekcsapat, egy parasztdajka vezénylete mellett, hanyatt homlok igyekezett kifelé a berekből, a tanya irányában.

Néhány lépésre utánok egy egészen fiatal, tizennégy-tizenöt esztendősnak látszó leányka szaladt, kék ruhában, fehér fátyollal a sötét barna szalmakalapja mellett.

A gyermekek éktelen sivitást vittek véghez — a miben a dajka járt elől jó példával.

— Mondtam, hogy ne jöjjünk ide, csatát nézni! Itt van ni! Belénk löttek!

Mészáros tizedes belevágta a puska tusát a süppedős talajba.

— Tyhű, az áldóját! Fehér cselédre vadásztunk?!

A kis tiszthelyettes arcza eddig is piros volt, de most szinte kicsapni látszott belőle a láng. Szeretett volna elsülyedni.

E pillanatban a leányka, a ki finom topánkájaival vigyázva szaladt az ákáczson túl lévő lejtőn, kerülgetve a szamártöviseket — fejét oldalt fordította, hogy arczéle láthatóvá vált a tiszthelyettes előtt.

Ha ekkor valaki megfigyelte volna Baloghot, érdekes változást vehetett volna rajta észre.

Önkénytelenül, a leggyorsabb ütemben, néhány lépést tett előre, aztán egyszerre megállt. Szemeiben valami szokatlan fény villant meg — ajkai megnyiltak, s hangtalanul morogtak.. Úgy nézett a leányka üde, friss arczára, mint a milyen áhítattal a bálványimádó merülhet az ő istene képének nézésébe.

A lankás lejtő alján széles, de száraz árok futott. A gyermekek meg a dajka már túl voltak rajta, s egy hat évesnek látszó, szőke fürtű fiúcska visszafordult, s harsány hangon kiáltott a leányka felé:

— Nelli! Nelli! Siess!

A leány csakugyan sietteté lépteit, s csakhamar az árok partján termett. Itt megállt s habozni látszott. Úgy látszik, nem volt kedve lemászni a gazos, piszkos árokba, s nézte, hogy mennyire is van a rendes átjáró. Jobbra volt, mintegy száz lépésnyire.

Ebben a pillanatban a jegenyési dombok felől egyszerre heves puskaropogás hallatszott. Az összetalálkozott fő csapatok tisztelték meg egymást gyorstűzzel.

A Nellinek nevezett leánya a gyorstűz zajára megrezzent s minden gondolkodás nélkül átugrott az árkon.

Csakugyan átugrott, de nem szaladt tovább — hanem éles kiáltással összeesett.

A lompos dajka hallotta a kiáltást, visszanézett, s a mint kisasszonyát a földön elterülni látta, meg volt győződve, hogy lelőtték. De a helyett, hogy segítségére sietett volna, nagy jajveszékelés közt maga után vonszolta a gyermekeket, s loholt a közel tanya felé.

Balogh látta Nelli szaladását, átugrását az árkon, s összeesését — és tisztában volt vele, hogy a szegény leánya roszszul ugrott, s valami baja lett a lábának.

Hüvelyébe rejté kardját, seszeveszett gyorsasággal szaladt a leánya felé.

Nem gondolt többé első nagy csatájával, nem hősies tervével — sem a szégyenérzet nem bántotta többé. Csak azt érezte, hogy azon a bájos gyermekén, a kit ő üzött ki nyugodt rejtekéből, s hajszolt a bajba — most neki kell segitenie.

Pár pillanat múlva átszökkent az árkon — neki játék volt az — s a leány mellett állt.

Az féloldalt feküdt a földön, behunyt szemekkel. Előbb üde, piros arca, halotthalavány volt.

Balogh egy pár pillanatig tétovázott. Nem tudta, hogy mit is csináljon? Ugyan hogy is tudta volna! A hugán kívül leánynyal még soha életében nem volt dolga — ajultat pedig most látott először.

Ösztöne azt sugta, hogy egy kis víz kellene. Szétnézett, de víz nem volt a közelben. Ide még a jegenyési kút gémje se látszott az erdőcskétől.

A következő pillanatban egy elszánt mozdulattal fölkapta két karjára a leánykát — alacsony termetű, nagyon vékony csontú gyermek volt az — és a tanya felé irányozta lépteit.

Honvédjei kiállottak a berek szélire, és ki puskájára támaszkodva, ki földre heveredve — nézték fiatal vezéröket.

Balogh boldogan haladt — nem terhével, hiszen nem érezte nehéznek — hanem kincsével, s folyton a szép arczra nézett, mely fehérségével s ritka szabályos vonalaival a milói

Venus szobrára emlékeztethette volna a tüzes vérű hadapródot, ha látta volna valaha ezt a megkövesült bájoságot.

A veszedelmes árok és a tanya közti legelőn — mely most elég sovány eledellel szolgált a jegenyési birkáknak — egy nagy kocza fa állott — talán még azok közül való volt, melyeket József császár rendeletére ültettek az Alföldön. Ennek a terebélyes fának az árnyékában kissé megpihent Balogh, hogy lélekzethez jusson, mert hát ha könnyűnek találta is a karcsú leánykát, még se volt épen könnyű dolog, őt emelve, ilyen nagy sétát tenni.

Balogh letette védenczét a fakuló pázsitra, mellé térdelt, s kezét a leány feje alá csúsztatá. E pillanatban a leány fölnyitotta szemeit, bámulva nézett a fiatal hadfira, s megérezvén, hogy szoknyája kissé fölcúszott, egy gyors mozdulattal oda kapott, hogy megigazítsa, lábát pedig fölhúzta egy keveset.

De úgy látszott, nagyon heves fájdalom lepte meg, mert fölszisszent.

— Istenem! A lábam . . .

Feje, mit az előbb fölemelt, önkénytelenül visszahanyatlott Balogh karjára. Balogh szólni akart valamit, de e perczben a tizedese hangosan kiabálni kezdett, a maga öblös parasztos hangján:

— Tiszthelyettes úr! Lefújnak! (A mely kürtjel a gyakorlat végét jelenti.)

Baloghot ez a kiáltás, meg a bájos leányka fájdalmas arcza mód nélkül zavarba hozta. Az akadémiában bármennyire igyekeztek is a növendékeket úgy nevelni, hogy minden körülmények közt föltalálják magokat, ez a helyzet, melybe most Balogh jutott, még sem lebeghetett a katona-tanárok előtt.

Mit csináljon most?

Csakugyan lefújnak, most már ő is hallja.

Nem tehet egyebet, gondolá: ismét fölkapta tehát karjaiba a leányt és sebes léptekkel igyekezett a major bejárása felé.

A leány arczán a rémület kifejezése váltotta föl a félelemét: hogy ő egy ismeretlen fiatal embernek, egy katonának a karjain fekszik! Talán még a lábfájását is elfelejtette, annyira erőlködött, hogy magát az erőteljes fiatal karok közül kiszabadítsa.

Ekkor, sebes ügetésben fordult be a legelőre egy könnyű homokfutó kocsi, s állt meg csakhamar mellettök.

Egy porköponyeges, őszülő szakállú, barna képű úri ember ugrott le a kocsiról.

— Mi baj? — kérdé.

A leány szinte megkönnyebbülten sóhajtott föl, hanem azért — oh azok a leányok — még egyszer oda értette fejét a csinos kis katona vállához.

— Édes apám! . . . Eltört a lábam.

A férfi a hadapród felé fordult.

— Kovács Demeter vagyok.

Aztán a leányra mutatva, hozzá tette:

— A Nelli apja.

Balogh még mindig a karjain tartotta Nellit — de bokáját összeütötte, a mint bemutatta magát, a katonáéknál szokásos módon:

— Balogh Ferencz hadapród-tiszthelyettes alássan bemutatja magát.

Azután pár szóval elmondta a történeteket — elhallgatva a maga tévedését.

A következő perczben Nelli már fent ült a koci sárga bőrülésén, hová apja segítette föl.

Kovács Demeter megszorította a Balogh kezét, s elég egyszerű szavakban megköszönte Baloghnak a szívésségét, a miből azonban a neki hevült tiszthelyettes nem hallott semmit. Ő csak a leányt nézte.

A leány pedig — önkénytelenül-e, vagy öntudatosan — a mellére tűzött nagy bokros őszi rózsán babrált.

Mikor a koci elrobogott, s Balogh utána nézett — egyszerre valami fehér tárgy esett ki belőle, s gurult a kerékvágásba. Balogh oda ugrott s felkapta: az a nagy fehér őszi rózsza volt.

Véletlenül esett ki? Ki tudja? Elég az hozzá, hogy Balogh fölkapta, s nem szaladt vele a koci után, hogy visszaadja — egészen gyermek még sem volt már — hanem szépen a sapkája szíjához tűzte.

Egy negyedórával később a szakasza élén bevonult a fő csapathoz. A tábornok úr az összes tisztektől környezve, «megbeszélést» tartott, s épen azt dörögte, belényesi Bernáth András ezredes úr felé fordulva, hogy:

— A földvári ezreddel sehogyse vagyok megelégedve. A hát-bőröndök hátsó alsó szíjai nincsenek jól tisztítva . . .

Bizony pedig a nélkül egy hadsereg nem arathat győzelmet!

Balogh a tisztek közé elegyedett.

— Megbolondult az a kadét? — dörgé a marczona tábornok, egy pillantást vetve Baloghra, s aztán szeme villámainak özönét az ő kedvencz bünbakjára, Bernáth ezredesre zúdítva.

A fiatalabb tisztek ezalatt már javában bökdösték oldalba Baloghot.

— Te, a sapkád . . .

— Dobd le azt a rózsát . . .

Balogh feszesen tisztelegve állt a tábornok előtt, s csak most kezdett arra gondolni, hogy nem a legelőírásosabb dolog, őszi rózsával diszített sapkában kerülni a dandárparancsnok szeme elé.

Levette a rózsát, s a zubbonya zsebébe rejté.

— Harmincz napi laktanya-fogságot megérdemel. Mi?

Ez a kérdés, mely a bajszát harapdáló ezredeshez volt intézve, természetesen nem kíváncsiskodás volt, hanem egyszerűen azt jelentette, hogy Balogh tiszthelyettes igenis megkapta azt a harmincz napot.

Balogh tisztelgett, s hátra vonult.

— Harmincz nap ezért a rózsáért — gondolá magában. — Harmincz esztendeig is elraboskodnám érte!

A tizennyolcz esztendő s hancz volt, a ki ezt gondolá, a kit meglegyintett az első szerelem tavaszának fűszeresszellője.

Hazafelé vonultokban azonban nagyon hallgatag volt a kis tiszthelyettes. Gondolkozott.

— A legnagyobb hadvezérek is keresztül estek fiatal korukban egy s más büntetésen, sőt nem is volna katonás, ha valaki soha sem kapna büntetést. Eh! Belőlem kitünő katona lesz!

A ki ezt gondolta, az már a nagyratörő, hivatásáért rajongó, önérzetes fiatal katona volt.

V.

A harmincz napi laktanya-fogság alatt a kis Balogh a lehető legnagyobb buzgalommal tett eleget a szolgálat követelményeinek, a mellett minden áldott nap olvasott az ő kedves

könyveiből, s még mindig maradt elég ideje a bájos kis Kovács Nelliről gondolkozni. Néha beszélt is róla, mert persze a tisztek kivették belőle a fehér őszi rózsza történetét, s élezelődtek is rajta a kis Baloghgal eleget.

A harmincz nap elteltével Balogh teljesen tisztában volt azzal, hogy meg kell látogatnia Kovácsékat. Attól a gondolat-tól fázott ugyan, hogy az egész háznép hálálkodni fog neki lovagias magatartásáért, de viszont azt a pillanatot alig várta, melyben kérdezősködésére megnyugtató választ hall a Nelli lába felől.

Egy verőfényes őszi napon, úgy október közepe táján, mikor több volt a bikanyál a levegőben, mint felhő az égen, Balogh diszbe csapta magát, a mennyire az egy gyalogsági tiszthelyettesnél egyáltalában lehetséges, s délután három óra felé kiballagott a vasúti állomásra, hogy az alulról jövő személyvonattal kiránduljon Jegenyésre. Az indóház felé vivő úton Petróczy főhadnagy érte utól, a ki az állomásfőnökhöz, illetőleg annak csinos feleségéhez igyekezett.

Petróczy megszólítja a kadétot:

— Sétálsz?

— Útazom.

— Ah?!

— Jegenyésre — mondá kissé zavartan Balogh.

Petróczy gúnyosan mosolygott.

— Meg akarod nézni, úgy-e, hogy van-e még rózsza azon a rózsafán?

Balogh, bár nem volt szellemtelen fiú, még sem volt szokva ahhoz, hogy visszavágjon, különösen egy följobbvalónak. Azért hát csak azt felelte:

— Meglátogatom Kovácsékat.

Petróczy, a ki csakis maga magát tartotta udvarlásra termettnek az egész helyőrségben, nem szólt, hanem füttyöreszni kezdett.

Balogh megkönnyebbült, mikor elváltak. Berkestől az első állomás Pusztajegenyés. Az egész út mintegy tíz kilométernyi hosszú, s nem tart tovább húsz percznél.

A jegenyési állomás nagyon csinos. A kis indóház, frissen festett, világos sárga falával, s barna tetejével, s a nyílt folyosó oszlopaire kúszó vadszőlővel kellemes benyomást tesz az érkezőre.

A mint Balogh az indóházból kilépett, ismerős vidék tárult föl előtte. Igen, igen! Amoda vannak a jegenyési homokdombok, itt két jó hajításnyira tőle a kis ákáczberek, a mit ő a múltkor olyan hévvel megostromolt, s azon túl a szépen befásított major.

A jegenyési állomáson nincsenek bérkocsik. Egyetlen egy paraszt kocsi állott ott, az is megrakodva zsákokkal. De Baloghban úgy sem volt semmi érzék a tempózásra, s így a legtermészetesebbnek találta, hogy gyalog vonul be a tanyára, a jól megfurkózott, s ákáczokkal szegélyezett úton.

Balogh bátor gyerek volt, azt már sokszor behizonyította, de mikor a tanya bejárásához ért, a szíve elkezdett dobogni. Nem mintha a három oldalról reá törő komondoroktól ijedt volna meg. Dehogy! Azokat elzavarta magától, meg az ott piszmogó béres is csitította őket. Hanem az a gondolat, hogy egy pár percz múlva megint bele fog tekinteni azokba a kék szemekbe, melyeket a múltkor annyira megbámult, kissé megriasztotta.

Várta ezt a mai napot régen, örült neki előre, s most mégis olyanformát érezett, hogy talán jobb volna a berkesi vásártéren ujonczokat lépegettetni.

Egyszerű, alacsony, de elég tágas ház volt a Kovács Demeteréké. Bizony tágasnak is kellett lennie, mert hét gyermekök volt Kovácséknak. Szép az a nagy család, Kovács Demeter sem sokallta volna, csak a haszonbér lett volna kisebb, meg a búza ára magasabb. Hanem bizony így csak bajból, gondból, küzdelemből állott az élete a kis birtokon, a mely a gazdag Csató nyolcz pusztája közt a legkisebb volt. A ház melletti kertből, mely jobbára szőlővel volt beültetve, élénk zajt hallott Balogh, mikor a ház felé ment. Épen szüreteltek, s a vigabbak egy pergő szavú nótába kezdtek.

A mint Balogh a ház előtt kibukkant, a szíve dobogása már a zakatolásba esapott: a ház előtt, arczczal félig a háznak fordulva, ugyanabban a kék ruhában, melyben először látta, állott a szép Nelli, egy ákáczgalyról leveleket tépdesve.

Balogh megállt, s nézte ezt a kedves képet.

Pár pillanat múlva elfogyott az ákáczlevél, s Nelli arczán boldog mosoly jelent meg. Úgy látszik, jót jövendöltek a levelek — vagyis igazat. Mert hiszen a leányok azt tartják, hogy a

mi jó, az igaz, s ha rosszat jósol az utolsó letépett levél, akkor hazudik, hazudik! . .

A leányka fölemelte fejét, s meglátta a kadétot. Pirosabb lett, mint az, pedig az már a legrikítóbb paprikán is túl tett szín dolgában.

Ha egy olyan ember, a ki a legkisebb érzékkel sem bír a naiv költészet iránt, szemtanúja lett volna annak a néma jeletnek, a mint az a két fiatal gyermek, egymástól mintegy hat lépésnyi távolságban, néhány perczig farkas-szemét nézett egymással, — azt a helyzetet bizonyosan fölöttébb nevetségesnek találta volna.

Pedig nem volt az. Sőt még abban sem volt semmi nevetséges, mikor a hosszú hallgatás után Balogh — helyéből meg sem mozdulva — minden bevezetés nélkül azt kérdezte :

— Kisasszony, egészen meggyógyult a lába?

A leányka pedig azt felelte rá, kissé szégyenlősen :

— Egészen.

Már sokkal elfogulatlanabb volt, mikor hozzá tette, hogy :

— Ma jöttem ki először.

Balogh pedig teljesen visszanyerte már bátorságát, mikor élénken azt felelte :

— Én is.

Erre aztán el kellett mesélnie a harmincz napi szobafogságot, Nelli meg elmondta, hogy nem tört volt el, csak kifizamodott a lába, a bal.

Úgy belemelegedtek a beszédbe, hogy a végén Nelli megkérdezte helyes kis lovagjától, hogy nem tetszik-e egy kis szőlő, van itt mindenféle, mézédés fekete kadarka, meg illatos piros chasselas is.

Fél órával később Balogh és Nelli, meg a többi Kovács-gyerek, a legjobb barátságban jártak föl-alá a szőlős kertben. Nelli vigyázva lépegetett, mint a ki tojáson jár, s míg az apróbbak el-elkalézoltak a szedőktől már elhagyott szőlőtőkék közt, böngészgetni, Nelli Baloghhallal megtelepedett egy nagy almafa alatti padon.

Kovács és Kovácsné egy homok-guliba tetején állottak, vadszöllővel befuttatott kis kerti ház előtt, s nézték a fiatalokat. Kovács Demeter komolyan, vagy talán kissé mogorván tekintett az elotte sürgő-forgó vidám hadra ; a felesége azonban, az

a mindig jó kedvű, élénk természetű, mozgékony asszonyka, boldogan mosolygott.

— Ügyes kis katona — mondá. — Gyönyörű szemei vannak. Nellinek is tetszik, úgy látom.

A férje kelletlenül közbe szólt.

— Ugyan . . .

Az asszony rátette tenyerét a férje szájára.

— Ugyan no! Mintha én nem ilyen lettem volna húsz esztendővel ezelőtt!

Legifj. SZÁSZ KÁROLY.

EGY ANYA EMLÉKKÖNYVÉBE.

Ott virasztál gonddal, bajjal,
Nagy beteg lyánkád felett,
Ott talált az est, a hajnal;
Az anyai szeretet
Szivedet erőssé tette,
S a haldoklót megmentette.

Szép szemed és nemes arcod'
A ki látja, megcsodál,
De midőn megvítad harcrod
Lyányodért, legszebb valál:
Bútól, gondtól aggva, dúlva,
S örömdobben megifjúlva.

GYULAI PÁL.

TERSATO.

Fenn vagyok a tersatói várban,
— Frangepánok fészke hajdanában —
Búsan áll ma bércze meredekjén,
Rom-falára ráborul a repkény.

Rég bedőltek falhosszant a termek,
Köveik mind szanaszét hevernek.
Lelkem ott jár a letűnt időkön
S találgatva szótlanúl tünődöm.

Mi is állt itt? A lovagterem tán?
Nagy bölényfej fönn a tölgygerendán,
A falakon roppant medvebőrök,
Pajzsok, szablyák, kelevézek, török.

Víg vadásznép esténként, telente,
Fáradalmát épen itt pihente,
S kandallóra tölgyfatuskót rakva,
Tölt kupák közt vígan folyt a lakma.

Ámde hogyha elvonúl a várúr
S belső terme csöndesen bezárul,
Hejh, ki merne ajtaján belépni?!
Parancsát csak künn lesik cselédi.

Tán titokban itt szőtt harczy tervet,
S mint a sas csapott le Zára mellett,
Magyar ügynek nyerni a szerencsét,
Visszaverni a kevély Velenczét.

Hős urát, ha elfáradt a harczon,
Ide várta a szerelmes asszony;
Tiszta, szűzi, harmathoz hasonló,
Hő karok közt édesen elomló.

Gyöngé fényvel mécsvilág derengett,
Hű tanúja boldog szerelemnek;
Milyen meleg, puha, édes otthon! . . .
Most a fű közt durva kőbe botlom.

Tova tűnnek a mosolygó képek,
S elhagyott szűk folyosóra lépek;
Árnyak esnek lépteim nyomára,
Körülöttem börtönök homálya.

Lánczra vert rab nem sohajt a földön;
De milyen ép valamennyi börtön.
Bús üregjök rendületlen áll még . . .
Jaj a fényt de túlélte az árnyék.

El, el innen, ki a levegőre,
Fel, a szellős napsütött tetőre !
Lenn a tenger széles öble tágul,
Bérczek állnak körülötte gátul.

Bércz a bércznek tornyosulva hátán,
Le a dalmát partokig ; mi látvány !
Repes a szív tőle gyönyörében . . .
Mind magyar föld valamikor, régen.

Magyar zászló valamennyi váron,
S hány magyar szív dobogott e tájon.
Jó magyar had élén büszke bánok,
Laczfi, Bánfi, Szécsi, Frangepánok.

Most is még a Frangepánok fészke
Magyar tenger tükörére néz le ;
De magyar szív dobban-é a tájon ?
Hajh, a mult már csak egy fényes álom.

VARGHA GYULA.

KOSSUTH LAJOS IRATAI.★)

Magyarország története 1849-től 1867-ig, a szabadságharcz legyőztetésétől a kiegyezésig, részben ma is kevésbé ismeretes. És ezen nem is lehet csodálkozni. Azon kívül, a mi nyilvános dolog volt, a kényuralom, a Bach- és Schmerling-féle korszak látható és érezhető működésén kívül, Magyarország akkori történelmét az emigratio működése és az itthoni titkos mozgalmak híú ismerttetése és leírása képeznék. Csakhogy ma még az emigratio működését is csupán egyes részleteiben ismerjük, másokban azonban épen nem; az itthoni titkos mozgalmakról pedig vagy semmit, vagy alig valamit tudunk.

Az ú. n. *órás* összeesküvésről például, annak ellenére, hogy egyes adatokat tudunk Deák Farkas *Fogságom története* című és Hentaller Lajos *A balavásári szüret* című munkájából, tiszta képet még maig sem alkothatunk. Az is nagy kár, hogy Hentaller nem számol be arról, honnan másolta le a közlött okleveleket s hol lennének azok megtekinthetők. De azt tudjuk, hogy ennek az *órás* összeesküvésnek, másképen *évszaki rendszernek*, ide benn a hazában és pedig annak a Királyhágón túli részén, főszervezője Makk József tüzérezredes volt, s hogy ennek részére maga Kossuth állította ki Kiutáhiában 1851. évi június 25-én a fölhatalmazást, a melyet szó szerint közöl Szinnyei József *Komárom 1848—49-ben* című munkája 472. és 473-ik lapjain. Azt is tudjuk, hogy milyen szomorú következései lettek ennek az *órás* összeesküvésnek. A marosvásárhelyi Postarét szerencsétlen áldozatainak sírjai elke-

---

★) *Kossuth Lajos iratai*. VI. kötet. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferencz. Buda-Pest. Az «Athenæum» részvény-társulat kiadása. 1898. Bolti ára 5 frt, vászonkötésben 5 frt 80 kr.

serítően beszélnek arról. Maga Hentaller úgy nyilatkozik fentebb említett művében ez összeesküvésről: «Egész nyugodtan állíthatjuk, hogy oly viszonyok között, a minők a világosi napok után a hazában voltak, itt titkos összeesküvést kezdeni halálos vétek volt.»

Az Almássy-féle 1863-iki összeesküvésről is alig tudunk egyebet az elfogatásoknál s az elítéltetéseknél. Azt is csak Jósika Miklósnak e most ismertetendő munkában közölt egyik leveléből tudjuk meg, hogy Nedeczky az összeesküvés elárulásával a magát honvédtábornoknak nevezett Asbóth Lajost vádolja, a miről különben már szó-beszédben eddig is sokat hallottunk s a mely vád ellen apját Asbóth János az *Adalékok az Asbóth-család irataiból* című művében már az 1871-ik évben megkísérelte védelmezni, a mi azonban védelemnek egyáltalában nem volt elfogadható, már rövidségénél és az okmányok hiányánál fogva sem.

Az itthoni titkos mozgalmakról, például az esztári országgyűlésnek nevezett azon összejeövetelről, melynek székhelye Szunyogh Bertinek, a magyar hazafiság és a magyar gentry példányképének kastélya volt, s az állítólagos szervezkedésről meg éppen semmit sem tud a nagy közönség.

Az emigrációnak törökországi történelméről ellenben meglehetősen tiszta képet tárnak élénk Egressynek, Imrefinek, L. K.-nak (a mely betűk alatt gr. Lázár Kálmán neve rejtőzködik), Veres Sándornak, Papp-Szalczernak, Lászlónak és Dancsnek magyar s Kornak német nyelven írott művei, ha a Szöllősy és Szedlák munkáira nem tekintünk is. De ez a kép is nagyon elszomorító kép. Az áldatlan pártoskodás, mely átokként fogta meg a magyart, ott pusztított az emigratio kebelében Viddinben, Sumlában és Kiu-táhiában is.

Kimerítően ismerjük részint a már említett munkákból, Pulszky emlékirataiból (*Életem és korom*) s több angol, német műből, például az *Authentic Life of Louis Kossuth* című számos képpel díszített műből, Kossuthnak angliai s amerikai körútját, mely szintén egyik részlete az emigratio történetének.

Hanem arról, hogy az 1853--56-iki keleti háború alatt minő működést fejtett ki az emigratio, csak e korszak elejét illetőleg bírnak némi tudomással Klapkának *Emlékeimből* című művéből; a későbbi időkből pedig egész 1859-ig semmit sem tudunk. sem magának az emigratióknak, sem egyes személyeinek működéséről.

Legfigyelemreméltóbb működést fejtett ki az emigratio az 1859-ik évi osztrák-francia s piemonti háború alatt. Ezt, valamint az emigratiónak ezt követőleg az 1861-iki országgyűlés fölőszlatásáig kifejtett működését teljesen ismerjük Kossuth Iratainak I—III. és V. kötetéből. Sajnos, hogy ez utóbbi kötet e tekintetben is már csak töredék, mert az 1861. év őszétől az 1863. évig terjedő részt, a mint az tervezve volt, bekövetkezett halála miatt már nem írhatta meg.

Ugyanez történt az emigratiónak az 1863-iki lengyel forradalommal kapcsolatos működésének leírásával is. Ennek is csak az elejét tudta megírni Kossuth. Így aztán ez is csak egy fél kötetnyi lett, holott ez is s az 1861—1863-ig terjedő események leírása is egy-egy egész kötetre volt tervezve. E miatt több oly tény talán örökre ismeretlenül maradt, mely világot deríthetne az emigratio történetére, ilyen például Frigyesinek moldvai küldetése.

1863 közepétől fogva — kivéve az olaszországi magyar legióra vonatkozó némely dolgokat, melyeket, valamint e legiónak viszálykodásokkal teljes előbbi történetét is, eddig csak Hevessynek, a legio egyik volt tisztjének az 1869-iki *Tarka Világban* s Abafinak a *Hazánkban* közlött czikkei után ismerünk, holott az olaszországi magyar legio története is egyik fejezete a magyar emigratio történetének — mondhatni semmit sem tudunk az emigratio működéséről; mert ide vonatkozó forrásműnek az Aulich Nándor jegyzetei alapján megírt s egyik mostanában megszűnt szédelgő lapban megjelent s különben is csonka művecskét nem tekinthetjük. Pedig hát egyik fő fontosságú része az emigratio történelmének: az emigratiónak, helyesebben mondva, egyes személyiségeinek az 1866-iki osztrák-porosz-olasz háború alatti működése s az északi magyar legio megalakítása s rövid élete.

Ezeket ismerteti meg, bár ugyan most sem teljes egészökben Kossuth iratainak mostan megjelent VI. kötete. Azért találtam szükségesnek a főntebb előadottak kifejtését, hogy ez által már előre is kellőleg föltüntessem e kötet jelentőségét.

E kötetet — Helfy időközben elhalván — sajtó alá, mint a czímből is látható, Kossuth Ferencz rendezte, előszavában arra kérván az olvasót, hogy fogadja a kötetet oly kegyelettel, mint a minővel ő azt sajtó alá rendezte. Ez ugyan magában véve kissé túlzott kívánság, mert az olvasó még sem érezheti — még Kossuth Lajos iránt sem — a kegyeletnek azon fokát, melyet a

fiúnak éreznie kell. De a rendezés nem is valami nagy kegyelettel történt.

A kötet nagy részét, 568 lapot, Kossuth levelei és a hozzá írottak teszik; azokat első rész gyanánt Kossuth Ferencznek csak 52 lapra terjedő bevezetése előzi meg. S e levelek minden rendszer nélkül vannak összeállítva. Sem az időrend, sem az írók személyei, sem az események nem szolgálnak vezérfonalul. Úgy látszik, csak azon sorban adattak nyomdába, a mint előkerültek, a nélkül, hogy csak figyelmes átolvasásra és megfontolásra is méltatta volna azoknak legalább némelyikét a fiúi kegyelet; a mire csattanós példa Vukovicsnak a 98-ik lapon közlött levele. E levél — miután e kötetben csak a háború végéig váltott levelek vannak közölve, melyek közül a legkésőbbi is csak október elején kelt, a további időről szóló levelek ellenben az előszó végén közölt terv szerint a VII. kötetbe valók és ott fognak közöltetni — figyelmes átolvasás esetén ebben a kötetben nem lett volna közölhető, annak ellenére, hogy keltezésének idejéről az 1866. évi január 3-ika áll. Mert hiszen ott csak az új év elején gyakran megeső tévedésből van 1867 helyett 1866 évszám, mit megczáfолhatatlanul igazol az, hogy abban a porosz háborúról, az elmúlt nyáron a hazánk dolgával Berlinben űzött szégyenthozó sáfarkodásról s a mult évi berlini működésről van szó.

A 390-ik lapon közölt levél kelte sem lehet július 4, hanem valószínűleg 14-ike. Mert ebben már Kossuthnak Garibaldinál tett látogatásáról van szó; oda pedig Kossuth a 384-ik lapon közölt levél szerint csak július 9-én készült s a 407-ik lapon közölt levél szerint július 12-ike után járt nála.

E rendszertelen összeállítás nagyon megnehezíti az eligazodást és pedig annyival inkább, mert a tartalommutató is fölületesen van megszerkesztve, a levelek kelte sehol nem lévén abban kitüntetve.

A levelek elején mindjárt az úgynevezett dunai confederatio tervezete van közölve. Ez ugyan még 1862-ben készült s így csak annyiban vonatkozik a kötet tárgyául szolgáló eseményekre, hogy az olasz kormány súlyt fektetvén a dunai fejedelemségekkel való egyezkedés létrejöttére, Ratazzi, az olasz kormányelnök Caninival és Klapkával kidolgoztatta ezt a tervet, melyet 1862 május 1-én Kossuth is nemcsak elfogadott, hanem még miután Helfy hirlapírói buzgalomból nyilvánosságra hozta is, Türrhöz intézett levelé-

ben, mint Magyarországra nézve rendkívül gyakorlatias és előnyös eszmét, a saját útján ismertetni óhajtott.

Kossuth nagyon neheztelt Helfyre a közzétételért s Kossuth Ferencz ma is azt igyekszik kimutatni, hogy azt csak tárgyalás alapjául fogadta el Kossuth. E kijelentést csak oly értelmezéssel fogadhatjuk el, hogy tárgyalás alapjául csak a horvátok, szerbek és románok által óhajtotta elfogadtatni, de a maga részéről egészen elfogadta azt Kossuth, sőt még hajlandó volt abból is engedni ezeknek, a mint ezt a Türrhöz intézett június 23-iki levele s a tervezet-hez írt terjedelmes *Fölvilágosítások* című magyarázat igazolják.

Hogy Kossuth Ferencz most másként igyekszik értelmezni a tárgyalási alapul való elfogadtatást, s hogy annak idején nagyon neheztelt Kossuth Helfyre a közzétételért: ezt lélektanilag nagyon is meg tudjuk magyarázni.

A dunai confœderatio eszméje ugyanis mindazon hazafiaknál, a kikhez eljutott, úgy akkor, mint később, a lehető legroszszabb vért szülte. Hiszen annak megvalósulása esetén Magyarország nemcsak dualistikus állam nem lett volna, hanem quinqualistikus állammá zsugorodott volna össze. A szövetségben ugyanannyi joga lett volna Horvátországnak, Szerbiának, Romániának s a külön államot alkotó Erdélynek (mert Kossuth még ennek elszakasztásába is beleegyezett volna) mint a szűkebb értelemben vett Magyarországnak. A szövetkezett államokban közösen érdeklő ügyek lettek volna nemcsak a külügy s külképviselet és hadügy, hanem a várak és hadi kikötők, a kereskedelmi rendszer, a kereskedelmi törvényhozás, a vám, a főbb közlekedési vonalak, a pénz, a súly és a mérték is. A végrehajtó hatalmat egy szövetségi tanács gyakorolta volna, a melyet a szövetségi gyülekezet választ, s ennek senatusába, ha tudniillik a két kamarai rendszer fogadtatott volna el, minden állam egyenlő számú tagot küldött volna, tehát Magyarország is csak annyit, mint Szerbia. A szövetségi hatóság hivatalos nyelvül Kossuth a francziát ajánlotta; s az évenként fölváltva tartotta volna székhelyét Pesten, Zágrábban, Belgrádban, Bukaresten és Kolozsvártt, az illető állam fejének elnökelete alatt. Még közös lobogó is lett volna.

Nagyon furcsa lett volna így a «független» Magyarország! Nem csoda, hogy ez a terv visszahatást szült mindenütt a hazában. Nem ilyen Magyarorszáért küzdöttek honvédeink 1848—49-ben s nem ilyen független Magyarországról álmodoztak hazánkfiak az el-

nyomatás éveiben. S nem csodálható az sem, hogy ennek a tervnek szerzőségét később mindenki el akarta hárítani magáról.

Pedig volt idő, 1865-ben, midőn ennek megvalósítása végett Kossuth még Sztratiurovicsal is — a ki 1848-ban az ellenünk olyan ádázul küzdött szerbek vezére volt — és a horvát Tkalaccal is levelezett.

Közelgett aztán a döntő év, 1866, és azzal a nagy remények és a nagy csatlakozások korszaka.

Ekkor azonban, nem úgy, mint 1859-ben Napoleon és Cavour, sem Bismarck, sem Lamarmora nem akartak szóba állani Kossuth-tal. Ennek hármias oka volt. Egyik az, hogy az olasz kormány 1863-ban és 1864-ben Ruspolit, a mostani római polgármestert és Giacomellit titkos ügynökként beküldötte a hazába, s ezek többnyire Deák-párti hazafiakkal érintkezve, azt jelentették az olasz kormánynak, hogy a magyar nemzet most már nem Kossuthot, hanem Deákot követi. A másik az, hogy, mint Kossuth Ferencz a bevezető részben mondja, politikai kontárkodók (Csáky Tivadar gr. és Komáromy György, a kik egy harmadikkal, Klapkával szövetkeztek) hízelték be magukat az olasz kormány s ennek révén a porosz kormány bizalmába. A harmadik és legfőbb pedig az, hogy Kossuth, tanulva a Makk-féle összeesküvés szomorú következményeiből s nem akarva a magyar nemzetet eszközül fölhasználtatni s annak vérét ok nélkül pazaroltatni, a *Magyarországgal való egyezés alapjai* című tervezetében most is, mint 1859-ben, biztosítékokat követelt arra nézve, hogy a magyar ügy nem fog cserben hagyatni. Azon politikai kalandoroknak pedig csak pénz kellett s ennek ellenében biztosíték nélkül föl engedték magokat használtatni.

Ricasoli, a Lamarmora utóda érintkezésbe lépett ugyan Kossuth-tal, de ő is csak azért, hogy annak a nevét fölhasználja. Szerződést azonban ez sem kötött vele. Bismarck pedig még képviselőjét, Irányit sem fogadta személyesen s csak Keudell követségi tanácsos útján érintkezett ezzel is, holott Kossuth már jó eleve, még 1865 november 7-én odautasította akkori berlini megbízottját, Nemeskéri Kiss Miklóst, hogy tudassa Bismarckkal: «nem bolond a magyar nemzet, hogy ügyét a lengyel ügygyel kapcsolatba hozva, interventiót provokáljon». Bár így érzett volna 1849-ben is! De hát még 1863-ban is másképen érzett. (Lásd a lengyel nemzeti kormányhoz intézett levelét *Iratai* V. kötetében.)

Victor Emanuel sem úgy érzett most a magyarok iránt,

mint 1859-ben és 1860-ban. Maga Kossuth írja, hogy «néhány részint ál-, részint kontár soit disant hazafiak, s uszályaikba szedett sőpredék kalandorok, utolsó nyomorult conspirationalis terveikkel, (ez az Almássy-féle összeesküvés volt, melyet az illetők, kik Kossuth szerint a királytól 750 ezer frankot zsebeltek ki, az olasz kormánytól pedig Asbóth János szerint egy milliót kaptak erre a czélra, Kossuth tudta nélkül az ő háta mögött csinálták), mikben az ostoba könnyelműség vagy a kárhozatos gazság volt-e nagyobb, nehéz volna megmondani, a magyar név hitelét oly tökéletesen tönkre tették még a királynál is, kit szemtelenül megkoppasztottak, hogy ha magyart említ neki valaki, önkénytelenül a zsebéhez kap, mintha zsebtolvajokat érezne maga körül.»

S ilyen előzmények után, melyeket tehát Kossuth, mint június 25-iki levelében Nemeskéri Kiss Miklósnak, július 3-án pedig magának Klapkának írja, igen jól s apróra ismert, mégis belement a gr. Csáky Tivadarral és Klapkával való együttműködésbe. Belement azért, mert az olasz és porosz kormány csak ezekkel állott szóba, mert gr. Csáky Tivadar és Komáromy György azt hitették el az olasz kormányval, hogy ők az otthoni függetlenségi bizottság küldöttei. Pedig, mint most Kossuth Ferencz maga írja, ilyen bizottság nem is létezett s ezt utólagosan az augusztus 13-án Türkhöz s az október 2-án Vetterhez intézett levelében maga Kossuth is bevallja; pedig Ludvig már május 27-én mint közönséges szédeltőt tüntette föl Kossuth előtt Csákyt, s pedig még május 20-án maga Kossuth azt írja, hogy Klapkával többé egy kalap alá nem áll.

A következmények igazolják, hogy Csákyéktól, kiknek gyanus működésére már június 30-án figyelmezteti őt Nemeskéri Kiss Miklós, még csak megbízó levelöket sem kérte el, s annak aláírását sem vizsgálta meg. Kossuth Ferencz azt írja, hogy a porosz és olasz kormányok erőszakolták rá ez embereket. Ez az indok nem fogadható el, mert kényszeríteni ilyenre senkit sem lehet. Sokkal valószínűbb azon föltevés, hogy Kossuth csak azért fogott e kétes egyéniségekkel kezdet, hogy a szereplés teréről általuk le ne szoríttassék. Ezt igazolja Kiss Miklóshoz intézett július 4-iki levele.

Elindult tehát ezekkel az emberekkel s erősen bízott abban, hogy az 1849-iki Magyarország most már visszaállítható lesz. A vérmes remények most is légvárakat építettek vele. Valóban igaz, hogy igen sok volt benne a költöből. Hitt és e szerint intézkedett.

Úgy körvonalazta a jövő tervét, hogy Garibaldi egy olasz

hadtesttel és az olaszországi magyar legióval, melynek parancsnoka 1863-tól fogva a legvitézebb magyar, a hős Földváry Károly volt, s melyben ez időtől fogva nem dült az azelőtt megszokott viszály, de melyet maga Kossuth is erkölcsi súly és politikai jelentőség nélküli szegényes kísérletnek nevez el, Fiume felől, majd pedig, midőn az osztrákok föladva Velenczét, visszavonultak, Pragerhof felől törjön be az országba; mely czélból a magyar legió föl is rendeltetett Chietiből Bolognába. Észak felől egy porosz hadtesttel s az ott alakult magyar legióval, melynek parancsnoka Mogyoródy ezredes volt, mely két század huszárból Scheiter alezredes s két zászlóalj honvédből állott Grisza és Rényi őrnagyok alatt, s melyben a csapatszervezést Vetter altábornagy és Üchtritz ezredes vezették, a porosz kormány képviselője pedig Drigolski százados volt, Klapka a Szepesség felé törjön be s ehhez csatlakozni ő maga is. Románia felől az ott alakítandó csapatokkal, miután gróf Bethlen Gergely Klapka mellett maradt, Éber Nándor ütött volna be Erdélybe; de beütött volna — Bismarck engedélyével — maga a fiatal fejedelem, Hohenzollern Károly is, harmincz, sőt negyven ezer emberrel; Romániában még volt is egy pár ezer fegyverünk, melyeket Napoleon küldött volt oda. Végül Szerbiából a szerbek és horvátok támogatásával, (2000 ember már készen is állott erre a célra) Türr támadott volna.

E tervnek megvalósítására most is, mint 1859-ben, óriási munkásságot fejtett ki Kossuth. Írt Victor Emánuelnek, Lamarmorának, Ricasolinak, Pettinengo és Cugia hadügyministereknek, Usedomnak és Schrammnak, (amaz firenzei porosz nagykövet, emez milanói porosz főconsul volt) s informáltatta Nemeskéri Kiss Miklós útján Bismarckot is. Leveleiben, informatióiban nem egy helyen visszaidézi a multat, s itten nem egyszer éles ellenmondásba jó önmagával. Lamarmorának például azt írja, hogy még az orosz segítség sem mentette volna meg Ausztriát, ha egyik tábornoka árulást nem követ vala el, mert az orosz hadsereg, s ez már történelmileg be van igazolva, s ezt Ausztria is hivatalosan elismeri, (ugyan hol?) már épen visszavonulóban volt Galiczia felé; Ricasolihoz írt levelében pedig azt írja, hogy csakis az orosz beavatkozás menthette meg 1849-ben Ausztriát. (Tehát e levél szerint már nem az árulás.) Egy későbbi levelében Kiss Miklósnak is azt írja, hogy Görgei nem volt ex professo áruló, csak intrigans és ambitiosus. (Mintha bizony létezhetnék valódi hadvezér dicsvágy nélkül, s az intriga, még ha kimutatható lenne is, azonos lenne a hazaárulással!)

Az ő vérmes lelke elhitet vele mindent. Tiszta meggyőződése-ként hirdeti, hogy most már Deák sem tartja többé lehetségesnek a kiegyezkedést. Hirdeti azt is, hogy a meddig Ausztria hatalom lesz, Poroszország sohasem fejlődhetik Németországgá. Hogyan megczáfolta e hitet hatodfél rövid esztendő!

Hogy mennyire a benyomások embere volt Kossuth, arra legékesebb bizonyíték az, hogy még Perczellel is kezét fog s azt írja róla, hogy ők megértik egymást. A dolog vége aztán az, hogy kevesebb mint egy hónap alatt Perczel újra a legszenvedélyesebben megtámadja s összevész vele.

E közben biztatgatja Victor Emánuel is, az olasz hadügy-minister is: javaslatait elvben elfogadják. De Csáky egy sort sem ír hozzá, ámbár e miatt már július 17-én szemrehányást tesz neki. Klapka is mélyen hallgat. Ezeknek ez időkori berlini működését még mindig homály fedi. Azt hiszem, hogy vagy az Irányi letéményezett iratai az 50 év lejárta után, vagy a porosz titkos levéltár, ha egyszer hozzáférhető lesz, majd lerántja ezek üzelmeiről a leplet.

Kossuth Ferencz apjához írt levelében már július 10-én szomorúan panaszodik arról, hogy az egyezkedések folynak, de végleges megállapodás még nem jött létre s így még semmi bizonyost nem írhat, s hogy úgy Ricasoli, mint Visconti még mindig azt mondják, hogy talán holnap fognak valamit mondhatni, s holnap, majd holnaputánra fogják halasztani a dolgot, s így megy ez még a jó Isten tudja meddig.

A borús sejtelen valósággá vált. A poroszok mesés győzelmei következtében beütött a fegyverszünet és a nikolsburgi praeliminare. Egy második Villafranca.

Vége volt mindennek. A merész remények mind füstgomolylyá váltak, a mely szétfoszlik, tovaszáll és észrevétlenül semmivé lesz.

És Klapka a fegyverszünet alatt követte el azt az éretlenséget, hogy augusztus 3-án a porosz kormány határozott tilalma ellenére, porosz segítség és ágyúk nélkül betört az országba, nem a Szepesség felé, hanem a jablunkai szoroson át Turzóvkáig a tótság lakta vidékre. Természetes, hogy a magyar zászló itten nem fejtett ki semmi vonzerőt, s egy porosz futár által hozott fölhívásra rögtön vissza kellett fordulnia Klapkának.

Kossuth nem győzi eléggé kárhozatni ezt a meggondolatlan lépést, mely örökre kompromittálta az emigratiót a külföld előtt.

Kossuth Ferencz is azt írja erről a bevezető részben, hogy ha főnmaradt volna is még 1866 után annak a lehetősége, hogy az ország felszabadítására külföldről irányuló tevékenység fejtsék ki: ez a kudarcz akkor is romba döntötte volna az emigratiónak minden jövőendőbeli hitelét.

Klapkának — s ezt tények bizonyítják — átka volt és természetében volt a puccs-csinálás. Részes volt ő a milánói puccsban, részes az Almássy-féle összeesküvésben és főrészes a székely puccsban is.

De a legelszomorítóbb az volt a Csáky és Komáromy működésében, hogy Csáky (Komáromyról e pontot illetőleg azért nem szólok, mert ő Csáky mellett csak a mellékalak volt) nem csak az olasz kormányt s nemcsak Kossuthot, hanem Bismarckot is megcsalta. A mint meg tudta keríteni Kossuthtól az ő elismertetését: többé nem csak szóba sem állt vele, hanem Irányi előtt, ki előtt Komáromy az ő fölszinre tolokodásukat ugyanakkor azzal mentgetve, hogy az otthoniak ellenezték Kossuth vezérletét, még a Kossuth és közte létrejött megállapodásokat is letagadta, a miért aztán őt Kossuth a legélesebben és a legburkolatlanabbul hazugnak nyilvánította. Bismarckot pedig azzal szedte rá Csáky, s itten már secundált neki Komáromy is, hogy azon cím alatt, hogy az a fölkelés szervezésére szükséges, kicsaltak tőle másfél millió frankot s ezt úgy kezelték, hogy még csak pénztárnokot sem alkalmaztak és kezeik között el is kallódott az egész összeg.

Kossuth ez ellen is a legélesebben kikel s Irányi által fölhívja Csákyt és Komáromyt, kiket két speculans kalandornak nevez, hogy számoljanak az általuk elkezelt óriás összegről; azt nem csupán az emigratio, hanem az egész magyar nemzet becsülete is megköveteli, nehogy az örökre meggyaláztassék, épen a velünk rokonszenvező államok előtt.

Ő is elszámolt az olasz kormánynak, bár azt nem is követelték tőle, az általa kezelt csekély összegről, mely 6%-a sem volt annak, a mennyit Csákyék kaptak Bismarcktól. És Cerruti csodálkozását fejezi ki augusztus 20-iki levelében a Kossuth számadásainak pontosságára és annak takarékosági szelleme fölött.

Csákyék azonban nem számoltak. Kendell kijelentette a létrejött békepræliminare után Irányi előtt, hogy ők meg vannak elégedve Csákyval. Valószínűleg már ekkor tartózkodott a porosz kormány a forradalmárokkal való együttműködésének szellőztetésétől. Ezért engedte el a számadást; s így ez a folt bizony ott ragadt az

emigratio jó hírnevéen. Ezért írtózik annyira Vukovics a már említett 1867 január 3-iki levelében attól, hogy Kossuth neve a múlt évi berlini működéssel valamiképen kapcsolatba hozassék.

És ilyen párjukat ritkító szédelgések, ilyen elszégyenítő tapasztalatok után mégis azt írja Kossuth Ferencz az előszóban, hogy azon időkről van Kossuth Iratainak e kötetében szó, melyekben még imádkozni jártak a hazafiak a hazafiság szent oltárához . . .

Mikor már vége volt mindennek, akkor látta be Kossuth, s ezt aztán nyíltan ki is fejezte az augusztus 27-én Csernátonyhoz intézett levelében, hogy az eddigi összeköttetés Poroszországgal mind humbug volt s nem ért egy fagarast sem, és ha a porosz kormány az eddigi utat követi, az annak a jele lesz, hogy csak a gesztenyekaparó majom szerepét szánták a magyarnak.

És mégis azt írja a bevezető részben Kossuth Ferencz, hogy akkor még volt magyar kérdés, de ma már nincs! Volt igen is; de az nem az emigratio működéséből kelt ki, hanem azon erő kifejtéséből, melylyel a nemzet az 1848—49-iki véres, de dicső küzdelem alatt a művelt világ csodálatát fölkeltette. De van is! mert amannak hatása megvan még ma is s mert az utóbbi három évtized alatt erőben és a külföld előtti elismerésben óriásilag emelkedett az új életre kelt magyar állam. A ki ezt nem látja, az vagy vak, vagy nem akarja látni. Különben legmegczáfollhatatlanabbul igazolja ezt II. Vilmos német császár budavári pohárköszöntője.

S én azt hiszem és e benyomással teszem le kezemből e kötetet, várván az *Iratok* most jelzett s még ezután megjelenendő négy kötetét, hogy e kötet figyelmes elolvasása után minden elfogulatlanul gondolkodni tudó magyar, épen ellenkezőleg azzal, ami Kossuth Ferencz bevezető sorai közül kiolvasható, azon szilárd meggyőződésre jut, hogy mégis üdvös volt Magyarországnak Ausztriával kiegyezkednie.

HEGYESI MÁRTON.

ARANY LÁSZLÓ.★)

Arany László költeményei a napokban jelentek meg igen csinos kiadásban. Ismertetés helyett átveszszük belőle az előszót, mely tulajdonkép Arany Lászlónak és költészetének jellemzése néhány fővonással. Im itt következik :

Arany László összes költeményeit veszi itt az olvasó, melyeket ő maga soha sem gyűjtött össze. Általában keveset gondolt költeményeivel, mióta a hetvenes évek derekán végkép visszavonult a költészettől. Kiadója folyvást sürgette, de hallani sem akart a *Déliabok hőse* című költői elbeszélése második kiadásáról, noha az első kiadás egy év alatt teljesen elfogyott. Mindezt különféle okból magyarázták s magyarázzák maig is, s a mint a legtöbb ilyen esetben szokás, mindenre gondolnak, csak a valódi okot nem fürkészik. Némelyek az ifjú költő sértett hiúságát hozzák föl, mert a kivívott siker nem elégítette ki reményeit; mások szerint atyja, Arany János, költői pályája nehezült reá, a kit nem remélt elérni s kivel a versenyzést kegyeletlenségnek tartotta; sokan meghasonlott kedélyű embernek hirdették, a ki kerüli az embereket, a nyilvánosságot, magányt keres s legfeljebb magának ír.

Ha egy pár pillantást vetünk költői fejlődésére, élete körülményeire, könnyebben megértjük visszavonulása okát s egyszersmind jelleméről is hübb képet nyerünk.

Arany János egyetlen fiát gondos irodalmi nevelésben részesítette, mint tanár az iskolában, mint atya otthon, a nélkül, hogy írónak vagy épen költőnek akarta volna nevelni. A fiú tehetséges, élénk és tanulékony gyermek volt; szorgalommal és sikerrel készítette prózai és verses stílygyakorlatait, örömeit olvasgatta a költő-

---

★) *Arany László költeményei.* Buda-Pest, 1899. Franklin-társulat.

ket, kivált Petőfi és atyja munkáit, de hogy mint középiskolai tanuló költői hajlamot árult volna el és folyvást verselgetett volna, arra nincs semmi biztos adatunk. A tizenennyolcz éves ifjú 1862-ben nem is költeménynyel lépett föl az irodalomban, hanem egy kötet népmesével. Ő is, néneje, Juliska is igen kedvelték a népmeséket, sokat tudtak, gyűjtöttek is s a javát összeírva megmutatták atyjoknak a gyűjteményt, a ki azt gondosan átnézte, egyszersmind kiadását eszközölte Heckenastnál.*) A könyv figyelmet keltett és méltán. Ezek a legjobban elbeszélt magyar népmesék. Kiválók tartalmuk és formájuknál fogva egyaránt. Híven visszatükrözik a legjobb népi mesemondók sajátságait: az elbeszélés egyszerű, könnyed, kellemes folyamatosságát, a naiv jó kedv hangulatát, a nyelv fordulatosságát, jellemző kifejezéseit, menten a népiesség hajhászásától, a melybe az irodalmi gyűjtők oly gyakran belé esnek. Pædagogiai czélból fel is használták e gyűjteményt; az iskolai olvasókönyvek nem egy mesét vettek át belőle, sőt egy az ifjuság használatára készült munka majdnem az egészet lenyomatta. Kevésbe mult, hogy pör nem támadt a dologból. Azonban az egész elsimúlt, mert a kiadó kárpótlásul bizonyos összeget fizetett az írói segélyegyletnek. A gyűjtemény első kiadása rég elfogyott, de Arany Lászlót nem lehetett reá venni a második kiadásra. Azt mondotta: úgy is nagyobb és java részét átvették az iskolai olvasókönyvek, eléggé ismeri a közönség, és sehogy sincs kedve gyűjteményével újra a nyilvánosság elé lépni.

Húsz éves korában 1864-ben adta először jelét annak, hogy tud és szeret verselgetni, s akkor sem eredeti költeménynyel lépett föl, hanem műfordítással. Tanulmányt írt a *Budapesti Szemlé*be Lermontoffról s ebbe az orosz költőnek egy pár lyrai költeményét s epikai töredékét szötte be sikerült fordításban. Ugyanekkor fordította le Lermontoffnak a *Cserkesz fiu* és *Számvevőné* című költői beszéleit és Puskinnak *Don Juan* verses drámáját.

De ezeket soha sem adta ki, mert nem az eredeti oroszból fordított, hanem Bodenstedt után, németből. E fordítások itt jelennek meg először és tanusítják a húsz éves ifjú műfordítói készségét. Ugyanez évben hozzá fogott Shakspeare *A két veronai ifjú* színműve fordításához is, mely 1865-ben meg is jelent a Kisfaludy-társaság Shakspeare-kiadásában, s melyet nem soká még kettő követett. *A tévedések játéka* (1866) és *Sok hühó semmiért* (1871).

*) *Eredeti népmesék*. Gyűjtötte Arany László. Buda-Pest, 1862.

Arany Jánost épen úgy meglepték fia műfordításai, mint barátait, de még nagyobb volt meglepetésök, midőn a Kisfaludy-társaság 1867 február 5-én tartott közülésén *Elfrida* című költői beszélye olvastatott fel, mint pályanyertes mű s a jeligés levél felbontatván, abból Arany László neve tűnt ki. Az elnöklő báró Kemény Zsigmond, Toldy üdvözölték a jelen levő atyát, a ki féltrefásan jegyezte meg: «Jogi pályára szántam s íme költő akar lenni!» A közönség örvendett, hogy a fiú mintegy megújítja atyja pályáját, a ki *Toldijával* szintén a Kisfaludy-társaságtól nyert koszorút, a Társaság pedig még az évben tagjának választotta, részint műfordításiért, részint pályanyertes költői elbeszéléséért s egyszersmind felkérte kiadandó újabb népköltési gyűjteménye egyik szerkesztőjének. Az ifjú költő serény munkássággal viszonzta a társaság méltánylatát. A *Magyar népmesékről* írt jeles értekezésével foglalta el székét, részt vett a Társaság Molière-fordításában, igen sikerülten fordítva le a *Tudós nőket*, a népköltési gyűjteményben a népmeséket szerkesztette, becses jegyzetekkel kísérve. E mellett költői munkásságát is folytatta. A Kisfaludy-társaság 1868-iki közülésén *Aszökevények* című költői elbeszélését olvasta föl s a *Vasárnap Ujságban* egy óda jelent meg tőle: *Tünődés* s néhány tanulmányt és bírálatot írt, részint a *Budapesti Szemlébe*, részint a Salamontól szerkesztett *Budapesti Közlönybe*, melynek akkor irodalmi tárczája is volt.

Költői munkásságának fénypontjaként két műve emelkedett ki: a *Déliabók hőse* egy nagyobb költői elbeszélés, mely a Kisfaludy-társaság 1872—73-iki pályázatán jutalmat nyert s a *Hunok harcza*, mely a társaság 1874. közülésén olvastatott fel. Midőn a *Déliabók hőse* jeligés levélkéje felbontatott, az a szerző neve helyett azt az értesítést foglalta magában, hogy a szerző ismeretlen kíván maradni s a jutalom (ötven arany) az írói segélyegyletnek fizetendő, mint alapítvány. A mű még az évben külön kiadásban is megjelent, szintén névtelenül, de csakhamar kiszivárgott a közönségbe, hogy azt Arany László írta, a mit igazolt a *Hunok harcza* is, mely, mint előbbi műve, szokatlan hatást idézett elő, s hangban és nyelvben azzal némi rokonságot tanusít. Az ifjú költőt ekkor már az akadémia is levelező tagjává választotta, hova a *Magyar politikai költészetéről* című jeles értekezésével köszöntött be, majd sikerült emlékbeszédet tartott Bérczy Károly fölött s egyszersmind tanulmányokkal és bírálatokkal gazdagította a *Budapesti Szemlét*.

Azonban költői művet 1873 óta többé nem írt. A *Hunok*

harcza volt hattyúdala. Bizonyára nem a reményeiben csalódott költő hallgatott el benne. Ritka fiatal költőt fogadtak annyi rokonszenvvel irodalmi körök és közönség egyaránt. A Kisfaludy-társaság és akadémia tüstént kitüntették, őt magát is meglepte az őszinte méltánylat, melyet általában tapasztalt. Tehetségében vetett hite sem ingott meg, költői elbeszélése és a *Hunok harcza* tehetségének fokozott fejlődését mutatták, ez utóbbi művével maga is leginkább meg volt elégedve, a mit tanúsít az a körülmény is, hogy míg többi műveihez nem nyult, e művében később egész sorokat javított s e gyűjteményben javításai szerint közlöm kedvencz költeményét. Némelyek gúnya és gyanusítása sem igen hatott reá, tudniillik, hogy alkalmasint atyja segítette műve megírásában, talán néhány részletet maga írt belé, László nem valódi Arany, csak talmi Arany. E durva gyanusításokra legfeljebb csak azért boszankodott, mert atyjára kellemetlenül hatottak, kit végtelen szeretett és tisztelt. Egészen más okok késztették előbb a költészettől, majd az irodalomtól való visszavonulásra, nem is előre feltett szándékból, hanem lassanként, eleinte magától is észrevétlen.

A hatvanas évek elején (1861) iratkozott be jogásznak a budapesti egyetemen; 1865-ben megszerezte a doctori és ügyvédi oklevelet kitüntetéssel s a magyar földhitelintézet szolgálatába lépett, előbb mint igazgatósági jegyző, majd mint titkár, Csengery Antal oldalán, a ki őt nagyon kedvelte. Atyjától örökölt lelkiismeretességgel teljesítette teendőit. Szabadságidejét külföldi utazásokra fordította: 1870-ben Olaszországba rándult, 1871-ben Angolországba, 1874-ben Konstantinápolyba. Szerette a férfias sportot: a vívást, a tornázást s a gyaloglást erdőkön és hegyeken át. De nem könnyen barátkozott, éppen azért kissé ridegnek, zárkózottnak tartották, bár senki sem ragaszkodott hívebben barátaihoz, mint ő. Társaságokba is eljárt, de nem voltak udvarló hajlamai, komoly ifjúnak maradt, kinek éles szeme, pessimismusra hajló természete hamar észre veszi férfiak és nők árnyoldalait. Nem volt ábrándozó, nem ment át szerelmi convulsiókon, de bizonyosnak látszott, hogy ha szíve lángot vet, szenvedélyes és gyöngéd, hű és föláldozó szerető, férj lesz. Úgy is történt: 1874-ben megismerkedett Szalay Gizelával, Szalay László történetíró öcsésének, Istvánnak, leányával, kinek szépsége, nemes szíve, vidám szelleme egyszerre meghódították. Nem sokára 1875 tavaszán őt oltárhoz is vezette és huszonhárom évig zavartalan boldogságban élt vele.

Ez idő óta hivatalának, nevének és szülőinek áldozta napjait

a boldog férj és jó fiú. Nejével többet járt társaságba, színházba, hangversenybe, mint azelőtt. Hivatala is mindinkább elfoglalta; nem sok ideje maradt költői munkásságra. Csengery halálával a földhitelintézet egyik igazgatója lett s így nagy teher és felelősség szállott reá; majd sajtó alá rendezte elhalt atyjának nyolcz kötetes nagy díszkiadását, továbbá hátrahagyott munkáinak négy vaskos kötetét, a mi szintén sok idejét vette igénybe, kivált a levelezések összegyűjtése. De semmivel sem foglalkozott örömestebb, mint ezzel; a fiú kegyelele s az író érdeklődése olvadt össze e kiadásban, melynek becses bevezetései és jegyzetei annyi tájékozást és adatot nyújtanak az olvasónak Arany János külső és belső világára nézve.

Növelte elfoglaltságát a nyolczvanas években szerzett falusi jószága is, melyet bérbe adott ugyan, de mégis kénytelen volt koronként utána nézni s végre saját kezelése alá venni. Mint országos képviselő a közügyeket is szolgálta 1887—92; a nyilvános ülésekben ugyan ritkán szólalt föl, de mint a pénzügyi bizottság tagja élénk részt vett a tárgyalásokban. Az intézetek-, egyesületek- és testületeknél a mit elvállalt, lelkiismeretesen teljesítette. Az akadémia és Kisfaludy-társaság bírálóbizottságaiba majd minden évben bevásztották s ez utóbbiban a gazdasági bizottságban ő játszotta a főszerepet s befolyt a társaság pénzügyi emelkedésére. Mint a Franklin-társulat irodalmi tanácsának elnöke szintén nyomós munkásságot fejtett ki. Igazgató bizottsági tagja volt az írói segélyegyletnek s azt szóval és tettel gyámolította. A szerzői jogról való törvényjavaslatot az igazságügyi szaktanácskozmányban ő dolgozta ki s midőn az törvényt emelkedett, elvállalta az úgynevezett szerző-jogi szakértő bizottságnak előbb alelnökségét, majd elnökségét. Mint a budapesti ref. egyház presbytere és a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája egyházának is élt s a budapesti gymnasium fölépítéséhez tetemes összeggel járult.

Mindez elvonta előbb a költészettől, majd lassanként az irodalomtól is, bár folyvást érdekelte minden közéleti és irodalmi mozgalom. Ha tisztán lyrai tehetség, a ki könnyen lobban s egy-egy dalra lelkesül, talán nem hallgatott volna el s elfoglaltsága mellett is lett volna ideje egy-egy óda vagy dal költésére, de inkább epikai és satirai tehetség volt, a ki hosszabb művekhez vonzódik s eleme főleg a páthosz és gúny, vagy mindkettő vegyülete: a humor. Az érzelmességet mintegy kerülni látszott; szerelmi dalt soha sem írt, épen mint édes atyja. Attól, hogy bánatát, örömét leplezetlenül a

közönség elébe tárja, mindig visszariadt s a *Déliabok* hőségének következő sorai teljesen kifejezik érzületét:

Kiállni mint színész: «no jer közönség,
Lásd hogy szomorkodom, nézd a pofám!»
Hogy érte tapssal vagy füttytel köszöntsék
S röhögjenek, mint kárvallott kofán;
Titkolt szerelmét, mely előtte szentség,
Bírálja, méregesse a profán,
Ez a közömbös nép, vásári had:
Ah ily szereptől lelke elriad.

Távrolról sem az némította hát el, a mit halálakor egy pár tárczaíró fölemlített, hogy versenyezni akart atyjával s nem hitte, hogy fölülmúlhatja. Ily badarságokra soha sem gondolt. Elnémította erős öntudata annak, hogy körülményei miatt nem fejtheti ki tehetségét s egész szívvel, lélekkel nem élhet a költészetnek; a félmunka nem sokat ér, legalább az ő becsvágyát nem elégítheti ki. Talán meglepte a pessimismus is, hogy ha tehetségét kifejezhetné is, a siker nem érdemelné meg a nagy erőfeszítést. Maradjon inkább költői pályája nagy reményű kezdetnek, töredéknek, mint oly bevégezett egésznek, melyben nem telnék öröme. Szintén oly alaptalan az a föltevés is, hogy magának sokat írt s mindazt csak halála után szánta kiadásra. Iratai közt csak ifjúkori műfordításai találattak s egy pár emlékkönyvbe írt költemény a kilenczvenes évekből, a melyek föl vannak véve e gyűjteménybe is. Költői munkássága gyorsabban szakadt meg, mint az írói. A hetvenes és nyolczvanas években meg folyvást gazdagította a *Budapesti Szemlét* irodalmi, közgazdasági és politikai nagyobb tanulmányokkal, kisebb bírálatokkal névvel és névtelenül; a kilenczvenes években már alig írt valamit. Azonban atyja emléke és élénk érdeklődése művei iránt hamar munkára serkenték. Így indította meg 1896-ban atyja balladái díszkiadását Zichy Mihály rajzaival. Így adta ki 1898-ban *Katona Bánk bánját* atyjának ahhoz írt jegyzetei kíséretében. Így szándékozott, a mint halála előtt néhány héttel beszélte, egy kis tanulmányt írni a *Nagy-idaí cigányokról*, mely e művet új oldalról világította volna meg, szemben egy akkortájt megjelent ugyane tárgyú értekezéssel. Iratai közt, szintén az utolsó hónapokból, egy nagyobb értekezésének töredéke maradt a magyar hangszűről, mely atyjának is kedvencz tárgya volt. A tisztelet és szeretet, melylyel atyjához viseltetett, egész sirjáig kísértte.

A mit meghasonlott kedélyéről írtak a lapok, szintén nem való s csak az hihette el, a ki őt nem ismerte. A komoly ifjúból komoly férfiú lett, a ki nem kedvelte a zajos társaságot, tartózkodónak, zárkózottnak látszott, de meghittei körében nyílt, vidám, szeretetreméltó volt. Kedélyén a méla ború és naiv jó kedv váltokozása költői természetét árulta el, valamint az is, hogy a gyermekeket nagyon szerette és örömet eltréfált velök. A mit nem érzett, nem színelte, de hallgatagsága nem volt közöny. Részvétellel fordult a szenvedőkhöz és szívesen tett velök jót, minden föltűnés nélkül. Lelke, egyensúlyát mindig meg tudta őrizni, s átható józan esze, s önkénytelen humora korlátozták fölindulásait. A hazafiúi aggodalmak gyakran meglepték; szerette és féltette hazáját, nem volt erős pártember s több pessimismussal, mint optimismussal ítélte meg közéletünket. Résztint ebből s főleg abból, hogy utolsó éveiben kevésbé járt társaságba s inkább kedvelte a magányt, következtették kedélye meghasonlását. De visszavonultsága egészségi okokra vihető vissza, s nem a sérült kedélyre. Erős és vallásos lelke végnapjaiban sem hagyta el. Megnyugvással fogadta halála közeledését, nem hitt orvosainak, meg volt győződve, hogy nem éli túl betegségét. Csak nejét sajnálta, a ki támasz nélkül marad, csak tőle fájt megválnia, a kit huszonhárom év után is az ifjú szív hevével és gyöngédségével szeretett.

De ideje már költészetéről szólni egy pár szót, különösen két főművéről.

Arany László legkorábbi műfordításain és eredeti költeményein is meglátszik, hogy nyelv tekintetében atyjától sokat tanult vagy örökölt. A nyelv erejét és magyarosságát mindenütt érezhetni műveiben; eltalálni törekszik a gondolat vagy érzés valódi hangját, kifejezését, minél hathatósabban. *Tünődés* című ódája, ez első kiadott eredeti költeménye már bizonyosságot tesz erről, de még inkább többi költeményei és műfordításai. Mily sikerültek a *Sok hűhó semmiért* és a *Tudós nők* fordításának humoros vagy komikai párbeszédei. A páthosz vagy gúny hangja mily erővel szólal meg a *Délihábok hőse* és *Hunok harcza* több helyén. A kellem és báj már kevésbé van hatalmában, de nem is erőlteti. Érzí, hogy mire van leginkább hivatása. S ez ösztön nála nemcsak ebben nyilatkozik. Atyja balladái, a nagy költő e legsikerültebb kisebb művei, nem csábítják arra, hogy e műfajban kísértse meg erejét. Nem balladát ír, hanem egy pár kisebb költői elbeszélést, mint *Elfrida* és a *Szökevények*, melyek sem tisztán komikai, sem érzelmes vagy épen

tragikái művek. Mintegy közép helyet foglalnak el e kettő között s bizonyos komoly vidámság ömlik el rajtok, mely egészen az ifjú költő sajátja. Atyja költői művei közül leginkább a *Bolond Istók* hatása érzik rajta, melyben Arany János a byroni humort először vezette be irodalmunkba, saját egyéniségébe olvasztva. László rokonszenvezett a hanggal, de olvasta magát Byront is s többekévesbbé mindazon költőket, a kik hatása alatt állottak. Ő is saját egyéniségébe igyekezett olvasztani e hatást, a mit legtisztábban mutat a *Hunok harcza*, melyben a páthosz és gúny vegyülete szokatlan módon nyilatkozik s oly satirává alakul, a minőt se Byronban, se Arany Jánosban nem találunk.

A *Déliabok hőse* nem szokottabb értelemben vett költői elbeszélés, mely leleményes bonyodalomával kelti föl és köti le érdeklődésünket. A költői elbeszélések bizonyos válfajához tartozik, melyben csak a hős tartja össze az elbeszélés szálait, s inkább belső, mint külső életet rajzol. A humoros és satirikus művek kedvelik e formát s különböző változatban használják. Itt is a költő nem annyira eseményeket összpontosít hőse körül, mint inkább az események, a külvilág hatását rajzolja hőse kedélyére, mely fokonyként nagy változásokon megy át. A hős, Balázs, oly ifjú, a ki a Bach-korszakban nevedik föl, mint jogász szerepet játszik társai közt, de nem az egyetemen, hanem a kávéházakban és a demonstratiók terén; bizarr lélek és jó szív, nagy aspiratiók és üres ábrándok, a tettvágy és csekély belátás keveréke, könnyen lelkesülő s hamar kihülő természet, a ki sokba fog és semmit sem végez. Meghasonolva tanuló társaival, egy színész tanácsára dráma-írásba fog, elindul tanulni az életet, mintákat keres drámájához s belé szeret egy leányba, azonban a nemzeti demonstratiók napjaiban ország- és világboldogító ábrándok ébrednek föl benne, Garibaldihoz szörik, részt vesz hadjárataiban, majd csalódva, bebarangolja Európát, később visszatér szabaddá lett hazájába, a politikai élet küzdelmeibe merül, de megundorodva a hazafiság köpenye alatt rejtőző romlottságtól, falura vonul, találkozik régi kedvesével, a ki már férjhez ment, itt as állapotjában föléled kialvó szenvedélye és egy vele szemben elkövetett brutalis tette végre önmagából is kiábrándítja és elfásul.

Byron hőseiben rendesen önmagát rajzolja, Childe Harold egészen ő, Arany János *Bolond Istók* töredékében ifjúságát tárja elénk. De vajon Arany László hőse, Balázs, ő maga-e? Bizonyára nem. Ő a hatvanas évek ifjúságának egyik típusát rajzolja hőseiben. Akkor lépett ő is az életbe, jól ismerte társait s az akkori poli-

तिकai és társadalmi viszonyokat, melyek élénk benyomást tettek reá. Társai reményeiben, álmodozásaiban eleinte ő is osztozott, de nem követte őket, hamar kiábrándult s a részvétből, melyet személyök és lelkesülések iránt érzett s a csalódás keserűségéből, melyet hiú küzdelmek hátrahagyott, fakadt ki humora.

Ezt vitte bele művébe s ennyiben játszik szerepet abban alanyisága. Másfelől olasz- és angolországi útja benyomásait hőse élményeibe olvasztotta s némely reflexióit vele mondatja el. De a jellemre és tettekre nézve semmi közösség sincs a költő és hőse között. Nagy részt tárgyilagos rajz lélektani erős vonásokkal, melyeket a humor még inkább kiemel. Balázs alakjára s a vele kapcsolatos korrajzra nagy gond van fordítva, de azért egy pár mellék-alakot elevenen emel ki néhány biztos vonás. Ily sikerült részek Etelka ébredő és kialvó szerelme s a tiszta-zugi társaság falusi vigalma.

Mindezt a maga idejében elismerte közönség és kritika egyaránt, de a mű bevezetésére nézve megoszoltak a vélemények. A befejezést némelyek elhibázottnak tartották. Balázs brutalitása visszataszított s azt mondták, hogy a mű hasonlít egy szépen cserge-dező patakhhoz, mely végre posványba vész. Ez ítélet csak akkor lehetne igazolt, ha a költő egy nagyobb korrajzot, hőse egész életét felölelő elbeszélést akart volna írni, mely tragikai módon vagy kiengeszteléssel is befejezhető. De célja nem ez volt. Ő a kornak csak egy kis epizódját akarta megírni egy magyar ifjú alakjában, a ki családon kergeti eszményeit, hamar bevégi pályáját s kit nemcsak a világ ábrándít ki, hanem önfeledt, ittas állapotában elkövetett saját brutalis tette is. A kiábrándult eszményiesség könnyen követ el ilyet, mert a végletek érintkezni szoktak. Balázs élete posványba vész, de ez természetes következménye az előzményeknek s a költő mintegy kényszerítve volt ily befejezésre.

A *Hunok harcza* sajtósági mű, Arany László legeredetibb alkotása. Lényegében satira, de epikai rajz és ódai hevület vegyülnek belé s mindez elemek testvériesen olvadnak össze. Erős feddőzésen kezdődik a költemény. A világnak sietős munkája van, mindenki fut-fárad, csak a magyar marad a régi, nem bántja a tettvágy, a verseny leve s a kitartó szorgalom. Nyugalmában azt sem veszi észre, hogyan törnek rá német röpiratok és hírlapírók azzal a jelszóval, hogy haldoklik a magyar, övék lesz a bőre. A költő most ezek ellen fordul s rájuk kiált: más harczot is éltünk, más nép volt ösötök, kikkel szembe szálltunk; mert régi viszály ez, faj vívja faj

ellen, változik alakban, nem fogy erőben s nem ér véget soha. És föltünteteti a hún és gót fajnak azt a szörnyű, kétségbeesett csatáját, melyben a monda szerint a földön az élők, a levegőben a halottak lelkei küzdenek. Kaulbach híres képe a kataláni csatába helyezi a mondát, Arany László Attila halála után a Csaba és Aladár között kiütött testvérharczba, hol a gótok Aladár pártján, a hunok pedig Csaba mellett vívnak. Ha összevetjük a festő rajzát s a költő leírását, látni fogjuk a különbséget a két mű között, különösen azt, hogy Arany László nem akar versenyezni a festővel, mert tudja, hogy a költőnek más eszközei vannak a hatás előidézésére. Hogy a szó és eset nem versenyezhetnek egymással, megmutatta a XVIII. század festő költészete, mely kudarczot vallott versenyével. A festő elénkbe tárhatja az alakot és szint teljes részletességgel, a költő csak képzelgetheti velünk mindazt, a mit leír, épen azért kénytelen kerülni a részletességet s néhány oly fővonásra szorítkozni, melyek az olvasó képzelmét fölindítják, irányítják s mintegy reá bízzák a teljes kép megalkotását. Arany Lászlónak ez igen sikerült s a látomásszerű kép egész zord pompájában elevenedik meg képzel-műnkben.

A költő ezután tovább folytatja az örök küzdelem elbeszélését, előbb a mondák kódében, majd a történelem világánál. Elmondja, hogy többször volt már a hún faj kiveszőben, néha szét-szórva a hegyek mélyén menekült el, de a végső veszedelemben mindig segítségére jött a *Hadak útja* csillagsoportján a szellemi tábor, Csaba vezérrel és megmentette. Végre Csaba utódai, a magyarok jönnek keletről, visszafoglalják az ősi hazát, de rájuk marad az ősi harc is súlyos örökségül. A két faj újra küzd egymással, mint régen, egyik sem győző, egyik sem vesztes. Foly a harc, hol bajnoki fegyverrel, hol politikai csellel. Néha vérontással, máskor tintaözönnel, most az önkény kardjával, majd a béke olajágával. Egy szóval a harc a levegőből rég leszállott a földre s a nyílt csatásíkról falak közé szorult. Változott tér és fegyver s most a küzdelem leszállott a föld gyomrába, a bányák üregébe, a gépek odújába. Nem is a löpor küzd, hanem a kőszén, mozdonyok öblében, katlanokban, üstben. Ott jön a hódító nesztelenül, senkit sem bántva, szitkot sem ejtve. S ekkor a költő mind emelkedettebb satirai hangulattal nemzetéhez fordul s kiáltja: íme a veszedelem, az ipar háborúja, melylyel szemben tétlenek vagyunk s a délibábok káprázatába merülünk. Nem Csaba szellemi tábora, nem a magyarok külön Istene védte meg eddig is a magyar nemzetet, hanem hon-

szerelme, mely vész idején mindig erőt adott neki, bátor szíve, ép, józan esze, melylyel bölcsen az idők szelleméhez tudott simúl ni s ha szunyadozott is, soha el nem aludt. Föl munkára!

Félre kishitűség, szégyen, ki most retteg.
Jön már az erős b kor, szavak után tettek.
Állekese dűsnek kezd fogyni határa,
Az üres hűhónak lefelé száll ára;
Kez d j csak te dolgo d hoz, vedd csak magad észre,
Fog d csak az új fegyvert igazán két kézre,
Leld ki csak a csínját, tudj vele jól bánni,
A régi hatvágást ezzel is kívánni:
S jöhet a hódító nyíltan avagy titkon,
Tiéd ez a föld még, te vagy itt még itthon.

Igy végződik e saját ságos költemény, mely satirai hangulatok közé foglal be egy fenséges mondát, a múltból magyarázza a jelent s a jövőre lelkesít. Erős fajszeretet és nemzeti mély érzés árad ki minden sorából s a költői érdekek teljesen összeolvad benne a társadalmi és politikai iránynyal. Azonban a mű szépsége fájó érzést is kelt bennünk, mert a költő épen e költeménye megírása után vonúlt vissza a költészettől. Mit várhattunk volna tőle, ha ily arányban fejlődik tehetsége? Hiú vágy, késő remény! De az emlék nem veszhet el. Hadd őrizze azt e gyűjtemény, melyet özvegye megbízásából bocsátok közre, mint jó barát, ki gyermek sége óta ismertem és szerettem őt. Se a hitves, se a barát nem koszorúzhatja meg méltóbban sírját, mint e gyűjtemény virágaival.

Buda-Pest, 1898 deczember 3-án.

GYULAI PÁL.

A TISZTI ORVOSI KIKÉPZÉS REFORMJA.★)

Fodor József, egyetemi tanár és az országos közegészségi tanács másodelnöke, nem rég megjelent munkájában szokott alaposan világitja meg hazánk közszolgálatban álló orvosainak jelenlegi képesítését, és ezzel kapcsolatban javaslatot tesz, hogy minő úton-módon gondolja a tisztí orvosi kiképzést és minősítést megoldani.

Az 1883. évi I. törvénycikk útján kerek tizenöt év előtt megszabták a tisztí orvosok minősítését, úgy hogy kineveztetésüket orvosi oklevél és két évi orvosi gyakorlattól tették függővé. Ugyanis fölhatalmaztatott a belügyminiszter, hogy a vallás- és közoktatási miniszterrel egyetértve külön tisztí orvosi vizsgálatot rendezhesen be s kötelezőleg kimondhassa, hogy egy meghatározandó időtől kezdve «csak azon orvos legyen a köztörvényhatóságnál alkalmazható, a ki azon gyakorlati vizsgálatot sikerrel letette». E vizsgálathoz csak az bocsátandó, a ki két évi orvosi gyakorlatot és érvényes orvos-doctori oklevelet mutathat föl.

A tisztí orvosi minősítésnek ez a genesise. Ennek alapján, Hieronymi volt belügyminiszter 1893-ban, 80,099. sz. alatt, behozta a kötelező tisztí orvosi vizsgálatot, és szabályrendeletet adott ki, mely szerint az 1894. év végétől vizsgálatot nem tett orvos tisztí állásra ki nem nevezhető.

A tisztí vizsgálatot két «vizsgáló bizottságra» bízta (Buda-Pest, Kolozsvár), mely két elnökből és három tagból áll; elnöke a belügyministerium közegészségügyi osztályának főnöke. A vizsgálatok évenként kétszer, márciusban és szeptemberben tartatnak.

★) Dr. Fodor József: *A tisztí orvosi kiképzés és minősítés reformja, tekintettel az egészségtudomány és a közegészségügy igényeire.* Buda-Pest, 1898.

A tisztí orvosi minősítı vizsgálatok tárgyai : közegészségtan és bakteriológia, méregtan és gyógyszeratan, elmekórtan, trachoma-ügy, egészségügyi törvények és rendeletek. A vizsgálat három részbıl áll : gyakorlati-, írásbeli-, és szóbelibıl.

Mindezeket előre bocsátottuk, hogy Fodornak, az országos egészségügyi tanács másodelnökének, javaslatát a maga egészében megérthessük és érdemében méltathassuk.

Fodor javaslata első fejezetében az egészségtudomány modern fejlődését ismerteti. Kiemeli, hogy az egészségtudomány kutatta föl a járványok támadásának és elterjedésének okait, és ezek után a modern kutatások reávezettek az eszközökre, melyek a járványokat megelőzhetik és elfojthatják. Világot vet a lakások, házak és a városok egészségi kérdéseire ; tanácsot ad az épületek és egész városok egészséges berendezésére és egészséges állapotban való tartására nézve ; megismerteti az élelmezés szerepét az ember és az ország népességének egészségében ; az ivóvíz kellékeit megszabja ; kutatja az élelmiszer és ital-hamisításokat. A hygienia ismerte föl az életkor és foglalkozás egészségi fogyatkozásait ; a gyermekkor halandósági tényezőit, az iskolaügyet ; az tisztázta a munkás és munka közötti viszonyt, az ipari és gyári munkát nyomon kíséri. — A mai egészségtan, a demographia (egészségtani statisztika) segélyével beletekint az egész népeletbe ; hivatott kutatója a nyomornak és betegségnek. Végül pedig tanácsadója a mérnököknek, építészeknek, vegyészeknek stb.

Fodor a mű második fejezetében az egészségtudomány fejlődésének hasznát az egyes emberre és a társadalomra nézve fejtegeti. Szerinte az orvos hivatott egészségtani tanácsadója az egyes embernek és a családoknak ; az ország közegészségügyével szemben pedig a kellően képzett szakember. S igaza van, a mikor hivatkozik egyes államférfiakra, a kik hangoztatják, hogy a népesség egészségügye az ország legfontosabb közügyei között foglal helyet ; hogy a közegészségügy alapja a népesség munkaképességének és a nemzet expansio-képességének.

Ha már a magánorvosnak föladata van a családok, egyes egyének egészségügyét illetőleg, mennyivel fontosabb a közszolgálatban álló orvosnak a szerepe a népesség egészségügye tekintetében ; s Fodor azt hiszi, hogy egészen közel van az a kor már nálunk is, mikor a sajtó és közvélemény számon kéri a hatósági orvostól s az egészségügyi közigazgatástól ténykedését a népegészség minden terén. Ebbıl pedig az következik, hogy az állam felelős az orvosok

egészségtani kiképzésében. A család egészségének oltalmazására elégnék találja az egyetemi, 1892. évi tanulmányi és szigorlati rendet és ezek alapján szerzett minősítést, de a hatósági orvosok kiképzésére sokkal nagyobb követeléseket támaszt.

A közszolgálatban álló orvosok: községi vagy körorvosok, a többiek hatóságiak: járási és főorvosok. — A községi és körorvosok teendői egyszerűek lévén, s összeesvén az orvosok általános teendőivel, ezekre nézve nem kíván külön kiképzést és elégségesnek tartja azt az oktatást, mely a fent említett szabályrendelet-tervezetben elő van írva. A járásorvosoktól már több és alaposabb ismeretet követel. Helyesli, hogy a törvény értelmében tisztí-orvosi vizsgálatot kívánnak tőlök, de megtámadja a jelenlegi vizsgálatot és rendszert, mely csak vizsgálatot és erről kiállított oklevelet kíván az orvostól minden gyakorlati kiképzés hiján, melyre pedig épen a fősúlyt helyezi. A vizsgálatot gyakorlatiabbá, szakszerűbbé kívánja tételni, még pedig oly módon, hogy ezt kellően felszerelt laboratóriumokban végezzék a jelöltek, a hol chemiai, bakteriologiai, járványtani (desinficiálás tana), toxikologiai, gyógyszerismeri jártasságukat kellően tanúsíthatnák, kevés orvos lévén, s miután apad a számuk, ennél fogva nem óhajtja tőlök az orvosi gyakorlatot megvonni; ha pedig a járásorvos orvosi gyakorlattal is foglalkozik, nem szabad őt egészségügyi minősítése alkalmából úgy megterhelni, hogy egyéb orvosi ismeretek megszerzésében, nevezetesen klinikai kiművelésében hátráltatva legyen. — A közvélemény követelésének, hogy a járásorvosok végezzék a fölmerülő törvénytisztí teendőket, szerző engedni óhajtana, úgy hogy az orvosoknak alkalom adassék a tisztí orvosi és a törvénytisztí orvosi minősítés egyszeri, közös vizsgálatval való megszerzésére, és pedig az egyetemi tanulmány évein belül. — E kettős cél és egyéb indokokból a jelenlegi tisztí orvosi vizsgálat tárgyaiból töröltetni kívánja az elme-kórtani és trachoma ügyről való külön vizsgálatot, miután a jelölt egyetemi tanulmányai idejében úgy is mindkettőből tett vizsgálatot. A törvénytisztí vizsgálatot is — ez esetben — lényegesen könnyíteni kellene.

A jelenlegi vizsgálatokat már azért sem találja célszerűeknek, mert a vizsgálatot egyedül nem tartja elégségesnek, mert — s ez arany mondása Fodornak — minden szakképzettségnek egy alapos eszköze van: a szakképzés. Szerinte a járásorvosi szakismeretekben való kiképzésre egyetemünkön megvan a kellő mód és alkalom, mert az általa tervezett egyszerűsített tisztí és törvénytisztí orvosi

vizsgálathoz szükséges, képzéssel járó tárgyak az orvosi tanfolyamok ideje alatt hallgathatók.

Igaza van, mikor szemére veti a jelenlegi rendszernek, hogy semmiféle intézkedést sem tartalmaz arra nézve, hogy a tisztí orvosi vizsgálatra lépők megfelelő kiképzésben részesüljenek. A jelenlegi pár heti cursusokat hézagosoknak és fölületeseknek tartja, mert hiszen egy pár hét alatt önálló ítéletre, alapos szaktudományra senkit sem lehet oktatni. Fölszines és melegeben való kikészítés — ez jellemzi a jelenlegi vizsgálatokat.

Az egészségügyi közigazgatás legalsóbb közegeit — annak alapjának tekinti; míg a tisztí főorvosokat a törvényhatóság vezérő szakközegeinek, a kikre az összes fölügyelet és vezetés hárul. A tisztí főorvosban és hivatalban összpontosítva kell lennie mindazon ismereteknek, a melyeket a közegészségtudomány a nép egészségének oltalmára földerített, megállapított. A tisztí orvosnak és orvosi hivatalnak képesnek kell lennie, hogy az egészségtudomány összes vívmányait a gondjaira bízott népesség érdekében értékesíthesse. — A szerző azután részletesen fejtegeti a tisztí főorvos földadatait a járványokkal szemben; képesnek kell lennie bakteriologiai és járványtani vizsgálatokra és szükségesnek találja a járványtani vizsgálati hivatalt decentralizálni. Joggal és kiméletlenül megrója, hogy a tisztí főorvos csak annyiban ismeri a járványos betegségeket és azok elhárításának eszközeit, a mennyiben ezt neki a felsőbb hatósági rendeletek megszabják. Hivatalát ennél fogva föl kell ruházni »laboratoriummal», a hol egy szaksegéddel e vizsgálatokat végezhetné. Ügyelnie kellene az egészségügyi közmunkákra (vízzel ellátás, csatornázás, köztisztaság, lakásügy, közintézetek) s őt terhelné az egészségügyi hiányok s mulasztások fölismereése. Kiváló szerepe jutna az ivóvíz kérdése körül, mert túlhaladott álláspont azt a talaj geologiai és chemiai viszonyai szerint megítélni, hanem a fő annak tisztasága, illetve tisztátlansága; hivatalát és laboratóriumát erre is be kellene rendezni. További hivatása a talajt, csatornázást is ellenőrizni; a lakóházakat és közintézeteket megvizsgálni egészségügyi tekintetben, őrködni az ipari hygienia terén.

Kiváló súlyt helyez a főorvosi hivatalra az élelmiszerek egészségügyi ellenőrzése és vizsgálata szempontjából; helyteleníti, hogy ezeket nem orvosok végzik, a kik legfőljebb vegyi oldalukról bírálják az élelmiszereket és nem értenek az élelmiszerek egészségügyi megbíralásához. Megköveteli, hogy az élelmiszerek

vizsgálatát az orvosok és a tisztí főorvosi hivatal kezébe kell adni. A tisztí főorvos qualificatiójával egybe kell kötni, hogy a chemiai ismereteket megszerezze, kimutathassa az élelmiszerek fertőzését bakteriumok, vagy bomlásfolyamatok útján, mely megromlás közveszélyes, míg a chemiai hamisítások ritka kivétellel — nem is ártalmasak az embernek életére, csak a zsebére. Tény ezért, hogy nem elég a vegyi vagy mikroszkopiai vizsgálat, — kórtani, élettani, toxikologiai és egészségügyi vizsgálat nélkül nem is képzelhető modern élelmiszervizsgálat. Épen az élelmiszerek vizsgálata követeli meg legjobban a tisztí főorvosi intézetet és segédet, mert csak ő lehet hivatott, alapos vizsgálója az élelmiszereknek. Nem is járja, hogy a nép, a nemzet élelmezésének vizsgálatát vegyészekre, illetve vegyikísérleti állomásokra bízák.

Ezután szerző megismerteti Németországnak és különösen Ausztriának e téren tett intézkedéseit és intézményeit.

A tisztí főorvosi egészségügyi intézeteket megkövetelik a gyógytárak vizsgálata, a méregkereskedés ellenőrzése, a fürdők, gyógyhelyek, ásványvizek vizsgálata.

A statisztikát is fölemlíti a szerző, s itt fölhívjuk figyelmét arra, hogy jelenleg csak részben gyűjtik az adatokat a megyék, mert oly botrányosnak találtatott például a halálozások és születések statisztikája, hogy az orvosi adatok szerint csak 80,000 emberrel kevesebb halt el, mint a mennyit az anyakönyvi hivatalok kimutattak. Ebből aztán meg lehet tudni, hogy mit ér a többi statisztika, és a papiros kornak egyik phænomenális jelensége, hogy e hazugságok és valótanságok alapján akadt «tudós», a ki egész komolyan statisztikai munkát írt.

De térjünk át a mű XX. fejezetére, melyben szerző a közegészségügy igényeit a tisztí főorvosok kiképzése és tisztí orvosi hivatalok ellátása tekintetében megismerteti. A jelenlegi főorvost, a múlt idők tisztí főorvosának nevezi, az egészségtudomány igényeit a minősített tisztí orvos sem elégíti ki; viszont az egészségügyi közigazgatást sem elégíti ki a képzettsége. Hivatkozik, hogy az egészségügyi intézetek föllállítását a közegészségügyi tanács is sürgette. Szerinte «a tisztí főorvosi hivatalnak modern, az egészségtudomány haladása értelmében való reformja nemcsak a népesség testi jólétének, egészsége biztonságának és munkaképességének válnék kútforrásává, hanem egyszersmind az egészségtudomány még gyorsabb és alaposabb továbbfejlődésének legfőbb eszköze lenne».

Szükségesnek tartja tehát, hogy minden törvényhatóságnak

ilyen modern főorvosa és egészségügyi intézete legyen. Legsürgősebb szüksége van erre a reformra a fővárosnak; aztán a nagyobb városoknak és megyéknek.

A fővárosban aránylag könnyű volna a tiszti főorvosi hivatalt szervezni, mivel úgy is van már élelmiszer-vizsgáló állomása és bakteriologiai intézete. Számot vet a szerző azzal is, hogy az egészségügyi szolgálat a fővárosban államosíttatnék és esetleg olyanféle hivatal szerveztetnék, mint a németországi *«Reichsgesundheitsamt»*. Sokkal nehezebbnek véli a vidéken ez intézetek fölállítását, mert híján vagyunk kellően kiképzett szakembereknek; gondoskodni kellene tehát modern alapon képezett egészségügyi szakértőkről a tiszti főorvosok nevelésére nézve, hogy a jövőben képesek legyünk a közegészségügy sürgős igényeit fokozatosan kielégíteni. — A tiszti főorvosnak orvosi kiképzésen felül beható hygienikus kiképzésben kell részesülnie, s ez okból még két évi egyetemi speciális kiképzést kellene kötelezővé tenni s mielőtt főorvossá tényleg kinevezetnék, szolgálnia kellene legalább két évet valamely tiszti főorvosi hivatalban segédként. Hivatkozik Angliára, hol 1892 óta ötvenezernél népesebb városban csak az lehet tiszti orvos, a ki külön közegészségügyi minősítést szerzett magának. E magasabb qualificatiót tehát csakis a tiszti főorvosokra és szaksegédekre kívánja kiterjeszteni, a járásorvosokra nézve beéri a tiszti orvosi egyszerűsített vizsgálattal.

Ezek alapján szükségesnek tartja a főorvosi állások jó anyagi javadalmazását; állásának és hivatalának államosítását és az orvosi gyakorlattól való eltiltását; míg az alsóbb rendű orvosok tiszti orvosi vizsgálat alá helyezendők, névszerint: a járási, kerületi (városi), rendőrorvosok, a községi és körorvosok pedig orvosi diplomámájokon kívül egyéb vizsgálatra nem köteleztetnének.

A tiszti főorvos-jelöltek szaktanulmányát a következőkben adja elő: egyetemi tanulmányaik alatt (mint orvostanhallgatók) hallgatnák a chemiai előadásokat és résztvennének a gyakorlatokban, a gyógyszer-tani és méreg-tani előadásokat és gyakorlatokat, az élettani, élet és körvegytani előadásokat és gyakorlatokat, általános kórtani előadásokat és gyakorlatokat, közegészségtani előadásokat és gyakorlatokat. Előnyt lehetne adni annak, a ki a tiszti orvosi vizsgálatot sikeresen letette vagy tiszti orvos volt.

A külön tanfolyamot különféle egyetemi és nem egyetemi intézetekben rendezné be az évenként legfeljebb tíz-tizenkét hallgató részére az ország fővárosában.

Ezekben előadtuk volna Fodor úr javaslatának irányelveit. Ismerve azokat, saját nézetünket is nyilváníthatjuk sine ira et studio.

Fodor javaslata rendkívül tetszetős. A modern hygienia magaslátán áll, s ha megvalósulna hazánk ez intézménye, messze túlszárnyalná külföld hasonló törekvéseit. Tudományos szempontból ideális egészségügyet akarna teremteni, s mert ez a célja, mi hatósági orvosok e javaslat megvalósítását csak az esetben találónak szerencsésnek, ha vele kapcsolatosan minden vonalon az egészségügyi közigazgatást államosítanak, és modern alapokra fektetnék. De ha a mai rendszer mellett óhajtaná megvalósítani tervzetét, tekintet nélkül nyomorúságos egészségügyi szervezetünkre, akkor az orvosi rend gyűlöletét fogja elismerés helyett aratni, épen úgy, mint egykori belügyministerünk, Hieronymi Károly.

Az 1876. évben — az előző kolerajárvány után — hozták meg törvényhozóink az egészségügyi (XIV.) törvényezikket. Papiroson szép, okos törvény és megfelelt az akkori egészségtudományi ismereteknek. A kolera nemesisének köszönhetjük tehát az első nagyobb szabású törvényhozási egészségügyi actiót. A kolera nemesise kerekét oldott — és elmulván a veszély — a törvény tizenhat évig írott malaszt maradt, de meglévén, létesítették a tisztí orvosi állásokat 100—300 forintnyi fizetéssel. A törvény által rendelt intézkedések pedig papíron végrehajtottak.

A mi fejlődés volt Hieronymi belügyminister föllépéseig, sohasem a hatóságok kezdeményezéséből indult ki. Kulturánknak, vagyonosodásunknak köszönhetjük egészségügyünk némi javulását. Az iskolaügy — bár lassú — fejlődése, az igazságügyi bürtönök javulása, némely intézetek létesülése (többnyire a társadalom teremtette őket) járultak hozzá.

Hieronymi idejéig nyomát sem látjuk az egészségügyi közigazgatás javulásának. A törvényhatóságok csak az állások betöltése körül fejtettek ki tevékenységet, és még ma is így van, mert ma az érdemre, a jeles képzettségre nincsen szükség a törvényhatóságoknak. Téved Fodor, ha azt hiszi, hogy a «legkeresettebb gyakorló orvos» nyeri el a főorvosi állásokat. Lehet valaki még olyan Istentől elmaradt eszű orvos, csak familiája, politikai pártja s befolyása és pénze legyen, akkor főorvos lesz belőle.

A mi viszonyaink olyan szomorúak, hogy a valamire való hatósági orvos könnyekre tudna fakadni a nem orvosi közigazgatás tudatlanságán.

Ezekbe markolt Hieronymi, mikor ministerré lett; de szerencsétlenségünkre a bal kezével. Becsvágya volt közegészségügyi reformátorrá lenni. — Mindenekelőtt az orvosok tudományát igyekezett modern színvonalra emelni; behozta a tisztí orvosi vizsgálatot, melynek egyetlen hasznát csaka vizsgálóbizottság látta. Néhány hetes cursusokban mindent megtanult a jelölt és 4—500 forinttal megkönnyebbülve hazament boldogítani a vármegyét. Kimondotta a minister, hogy azontúl nem lehet senki hatósági orvos, tisztí vizsgálat nélkül. S mi történt? — A főispánok sans gene kinevezték pártfogolt embereiket vizsgálat és pályázat nélkül s ha benne ült a jelölt az állásban, egy év alatt megengedték, hogy vizsgálatot szerezhet. Ez volt Hieronymi legnagyobb kudarcza. — S mi lett további törekvéseiből? — lehetetlenségekké váltak, melyek a mai rendszer mellett nem voltak végrehajthatók. — Csak a járvány elleni intézkedéseket említem, melyekkel az orvosokat sújtotta, nem törődve a nép műveletlenségével, a rossz közigazgatási rendszerrel és az orvosok gyatra javadalmazásával. Így megkövetelte, hogy a járásorvos tartozik, ha valahol diphteria ütött ki, a főszolgabíróval a helyszínére kimenni, utóbbi köteles hetenként kimenni, s ez küldi ki a járásorvost legalább kétszer hetenként. Mondjuk 40 községe van a járásnak, (néhány kör is annyiból áll) s ha tíz helyen kiüt a diphteria — mely községről községre megy — egy hónapig utazhatik ötven frt fizetésével és tizenkét frt úti általányon, nem is szólok más teendőkről. — S mi volt a vége? — A diphteria terjedt, a kolerát nem tudta a minister évekig elnyomni, (Bácskában ez két hónap alatt sikerült) — és összes intézkedései kudarczot vallottak. — Tetézte ezt híres döntvénye, mely szerint ha a községorvos előzetesen nem kötötte ki, hogy a műtétek külön honorálandók, tartozik ezt a látogatási díj fejében végezni. Milyen idealis is lehet egy lábamputatio — húsz krajczárért! S végül egy öreg orvost, mert nem tehetett eleget koránál fogva, elmozdított állásából, azt, a kinek se nyugdija, se vagyona nem volt, nem lehetett, csak húsz krajczáros látogatási díja. A megyéket kötelezte fertőtlenítőgépek beszerzésére, egy nagy megye 80,000 frt árút octroyált a szegény községek nyakába. Ma ezek pompás éjszakai tanyái a községházak szárnyasainak s hirdetik az intézkedés végrehajthatatlanságát. Be akarta hozni a renitens orvosi kar megrendszabályozására a kamaraintézményt, de úgy, hogy fölöttes forumuk a ministerium tisztviselői és végül a minister lett volna. Elvevén az orvosoktól a javaslat az «önrendelkezés»

jogát, még azokat is az ellentáborba üzte, a kik a kamarai intézmény hívei voltak.

Hieronymus bukásával ez is — összes reformjai és intézkedései szerencsére csődöt mondtak — írott malaszt maradt, mint a többi intézkedések. A vármegyék örültek távozásán, és az orvosok szívében gyűlöletet hagyott.

Fölsoroltuk mindezt azért — Fodor tanár előtt sem ismeretlen mindez — hogy emlékezetébe hozzuk a multat, melyből okulhatunk. Nem az orvosi kar szorúl első sorban reformra — hiszen őt az egészségügyi közigazgatásban meg sem kérdik a végrehajtásnál és bábu az alispán, főszolgabíró mellett — hanem az administratio, ha ezt meg nem reformálják és az egészségügyi közigazgatást ki nem veszik a laikus megyék kezéből és legalább oly fokra nem emelik, mint a marhák és állatok egészségügyét, akkor Fodor reformtörekvése újabb gyűlöletet támaszt a közszolgálatban álló orvosok lelkében, a mai administratio mellett pedig fényesen meg fog bukni. Pedig az ő javaslatáért kár volna, mert kitűnő administratio mellett áldást hozna erre a boldogtalan jogász és földbirtokos gentry országra, mely az egészségügyre semmit, a lótenyésztésre pedig milliókat költ!

Ezért kérdem végül, minek a mai rendszer mellett a képzett, kiváló higienikus, mikor egyetlenegy rendeletet sem képes a vármegye végrehajtani?

Dr. THIM JÓZSEF.

É R T E S I T Ő.

*Szatirák. Irta Kozma Andor. Buda-Pest. Az Athenaeum r. társ.
kiadása. 1898. Ára 2 frt 60 kr. 238 lap.*

Fábián Gábor nagyérdemű tudósunk s különösen a classikai irodalom jeles művelője a satiráról értekezett a Kisfaludy-társaság egyik ülésén ezelőtt harminczkét esztendővel. Sajnálataát fejezte ki azon, hogy a mi költészetünk a satirát mindeddig annyira mel-
lőzte, mintha róla épenséggel tudni sem akarnánk. «Nem hiszem, úgymond, hogy ennek oka akár nemzeti kedélyünk bizonyos ellen-
szenvében, akár képességünk hiányában volna keresendő. Mert hisz' a magyar népjellem kiválólag komoly, mely magát még a
vigalmak közt sem tagadja meg... A mi pedig képességét illeti, ha
a satirával rokon epigramma s humor terén eddig tett kevés, de
szerencsés kísérleteit nézzük, ezekben a satírára természettség nyil-
vános bizonyítékait látjuk... Az ebbeli mulasztást hát költőinknek
menteniök nem lehet, de helyre hozniok igen. — És ha volt valaha
idő e téren jó kilátással és sikerrel működnünk, úgy bizonyára a
jelen időszak az...» Élénk vonásokkal és lángoló szenvedélylyel festi
aztán annak a korszaknak (1866) politikai, társadalmi s erkölcsi
visszásságait, melyekben tönkre megy az állam és az egyén, s a rövid-
látó hatalomvágy és önző anyagiság harczában lábbal tiportatik
a közérdek. Nem hiányzik hát nálunk semmi, sőt kelletténél is bő-
vebb mértékben meg van az alkalom ahhoz, hogy költőink a szép-
irodalmat «a római minták szerint» a satirával is szaporítani ked-
vet, bátorságot és ösztönt nyerhessenek. «Mi — így végződik az
értekezés — kétszerte nagyobb joggal mondhatjuk el, mint a római
költő: *difficile est satiram non scribere*; mert nekünk valóban
nehezebb satirát nem írni, mint írni. Pedig hígyék meg költőink,

hogy az, ki közülök e könnyű munkára vállalkozik, nemcsak a *Vates* cím babérjára, hanem a polgári érdemkoszorúra is bizton számíthat.»

Tart-e még most is, habár talán különböző alakban, az idők azon mostohasága, mely ellen harminczkét évvel ez előtt a mi boldog emlékü tudósunk oly elkeseredve panaszkodott? Vagy annyira javultak-e nemzeti létünk erőforrásai, a társadalmi viszonyok, a közszellem, a köz- és magánerkölcsök, hogy költőink most már nem nyúlhatnak sikerrel a gúny fegyveréhez? Ne legyünk elhamarkodók ítéletünkben. Ne legyünk a jelenkornak elfogult ócsárlói, vagy magasztalói. Ha szemünket önként be nem akarjuk húnyni, meg kell vallanunk, hogy a szellem folytonos haladása és fejlődése nagy arányokban s mindig szélesebb körökben történik. A hatalmas folyó, mely ezer meg ezer apró naszád mellett, ezer meg ezer terhes gályát hordoz hullámain, iszapot verhet föl itt-ott, de a maga egészében fölakadás nélkül hömpölyög a tenger felé.

Korunk és nemzeti életünk egyáltalában nem oly foltnélküli, minőnek a szabadelvűség némely optimistái látni szeretik: de nem is oly sötét és elkárhozott, minőnek az egri érsek jubilaris körlevele festi, hogy keresnünk kellene azt a «tíz igazat», a kiért Jehova az istentelen városnak megkegyelmezzon.

Juvenalis, mielőtt satiráit írni kezdette, maga előtt szemlélte a hanyatló Róma elaljasodott erkölcsi állapotát. Fölbáborodott a régi erényeken csügghő lelke s legelső gúnyversében keseredve kiált föl, hogy midőn ezt a fölfordult világot látja, «difficile est satiram non scribere». Könyörtelenül suhogtatja kortársai fölött a legélesebb gúny korbácsát. Kíméletlen kézzel rántja le a leplet a köz- és magánélet bűneiről, visszaéléseiről, förtelmeiről. Hogy az elkésett orvosszernek észrevehető hatása lett volna a fekélyes erkölcsök tisztulására, arról hallgat a történet, de föntartotta és fénynyel övezte művét és nevét a költőnek, ki a maga korának megromlott szellemével bátran szembe szállt.

Kozma Andor is, ez a mi dús erű kedves költőnk, híraló szemmel kísérte közéletünk folyamát. Észre vette és megjegyezte magának a fény mellett az árnyat, sőt emezt talán gyakrabban és nagyobb mértékben, mint amazt. Föltűntek előtte a visszásságok, visszaélések, hiú vagy erkölcstelen és káros törekvések s irányzatok, melyek felé a költő ne a lyra borongásával, hanem a gúny dorgáló, kárhóztató, elítélő hangjával forduljon s pelengérré állítsa azt, a ki vagy a mi arra méltó. Mint Carrière mondja: finoman simí-

tott tükröt tartson az elkorhadt világ elé, hogy ez abban, mint a basiliskus, önmegsemmisülését lássa.

Hetvenkét költeményt hoz *Szatírák* címmel Kozma Andornak a múlt év folyamán megjelent gyűjteménye. Nem mondhatni, hogy új oldalról mutatja be magát e gyűjteményben. Lyrája gazdag és változatos játékan is észrevehető a humor és szelid gúny föl-fölcsillanása. Azon tárcza-versei, melyeket *A hétről* cím alatt a *Pesti Hírlap*ban folyvást közöl, szintén nem egyebek, mint a humor és gúny röpködései s habár a napi élettel eltűnő tárgyaik és tartalmok szerint ephemer becsűek, bátran helyet foglalhattak volna a satírák sorában. Az előttünk levő hetvenkét költemény főleg politikai közéletünk és társadalmunk kinövéseit s ferde, önző törekvéseit igyekszik ostromozni, melyek előtt semmi súlylyal sem bír a józan ész, a közérdek, az erény, az erkölcs. Többnyire egyénekben tünteti föl a kor romlottságát s alakjait legtöbbször éles, találó vonásokkal rajzolja meg. Nem az elkeseredett, szigorú erkölcs-bíró ítélete dörög e költeményekben, hanem egy emberszerető szív javítani ohajtó igyekvése látszik, mely derült kedélyvel pattogatja suhogóját embertársainak balsága vagy vétkei fölött. Inkább mosolyra, mint komoly elmélyedésre vagy gyűlöletre kész.

Mindjárt legelső költeménye, a *Csinált világ*, változatos képen rajzolja a jelen idő színumutató áltörekvését és annak eredményeit, midőn alig van becse annak, a mi igaz és a mi való. Majd mindenütt csak csinálmánynyal, mű-termékkel találkozunk. Van műbor, műtudós, műmorál, mű-érzelem, műhonfi, műszerelem, mű-poéta, melyekről elmondhatni, mint a china-ezüstről, hogy ez olyan ezüst, melyben China lehet, de ezüst nincs. A terjedelmes szép költemény azzal a kiengesztelő reflexióval záródik, hogy semmi csinált nagyság nem éli túl a sírt s a költőt a teremtés ős erejéből a földre vetődött egy sugár, egy igaz jel vonja magához, mely mellett minden csinálmány összetörpül.

Ezzel a csinált világgal rokonok, vagy legalább ennek levegőjében mozognak, a mindjárt ezután következő darabok is: *A stréber*, ez az orozátlan érdeklahász, *Modern ifjú*, ez az inczifnezi, léha, üres fejű úrficska, a ki csak hozományra és sine curára vadászik s csak a hasznót lesi, *Félic úr*, a kinek se esze, se szíve; szóval győzi a handabandát, de jót tenni, áldozni képtelen. Történetes-e, vagy szándékos az egyforma színű és hangú daraboknak így közvetlen egymás mellé sorozása, nem tudjuk. A hatást bizonyára nem fokozza. Később is, a haza és a nemzet ügyét érintő költemé-

nyek szintén szomszédosak egymással: *Új szabadsághősök, Hungária háztartása*, mely allegorikus volta mellett is kitűnő alkotás, *Könnyű hazafiság, Parlament, Tiszta választás*. Úgyszintén rokonok a *De genere, A nobilis*.

Tagadhatatlan, hogy élesen figyelő szeme nagy bőséggel vette észre és jelölte meg a jelenkor társadalmi és politikai közéletének gúnyra és korholásra méltó jelenségeit. Segítségére volt abban ez idő szerint úgynevezhető költői kötelezettsége is, mely fülbe mászó rímeivel hetenként be szokott számolni egyik napi lapunkban a föltűnőbb napi eseményekről, a mint föntebb említettük. Ez neki, úgy véljük, nemcsak tárgyakat, hanem hangulatot is szolgáltatott. A gyűjtemény, melyet hetvenkét satirájával kezünkbe adott, valóban nyereségeül tekinthető irodalmunknak, gyarapodásul Kozma költői értékének. Elejétől végeig egy nemesen érző szív lüktetését, egy főnszárnyaló szellem fuvallatát érezzük e könyvben. Költői teremő ereje utálattal s megvetéssel állítja elénk a hibák és bűnök s a különböző erkölcsi fogyatkozások képeit. Mosolyra vagy nevetésre indít egyes rajza: de a mosoly nem nyomja el bennünk a kárhoztatást. Mindenütt csak az igazat és valót, a szépet, és jót keresi s a bűn ostromozásával az erényt magasztalja. Ürességet, szavakkal játszó léha czifraságot nem vethetni szemére. Eleven, erős képzeletével melegen érző szív s gondolkozó fő párosul. Oly darabok, minők a *Szoczialisták* (XVII), *Agrár szocializmus* (XVIII) s mindenek fölött az ezekkel rokon *Szántó Kovács* (LXII.) állandó becsű gyöngyei a gyűjteménynek s bizonyosságai a költő alkotó erejének, a ki midőn gunyol és kárhoztat, maga is fájo szívvel szemléli a nép nyomorát s nem bírván orvosszert ajánlani a társadalom nagy betegségére, így biztatja a törvény elé idézett szegény Szántó Kovácsot:

Im, látja kend, Szántó Kovács,
Csak úgy van a világban:
Hosszú a tél, de benn a rügy
A leveletlen ágbán.

S lesz még tavasz, ha késik is,
Elovad még a hó is,
Csak türelem s elmúl' a rossz
S megjö és mül' a jó is . . .

Tehát csak türelem! de talán még sok egyéb is!
Az egész tartalmas gyűjtemény általában mégis inkább a

lyrai költő, mint a satíráró benyomását teszi ránk. Nélkülözzük a tárgyak több oldalról való bővebb megvilágítását s mélyreható rajzolását. Sokszor csak röviden, néhány futólagos vonásban végez alakjaival s eszméivel. A satíra, mint tanköltemény, mulattatva tanít, így akar meggyőződést kelteni, így akar megnyerni az általa hirdetett igazságnak. Ezért hangja, előadásmódja, terjedelme túlhaladja a tiszta lyra körét. Nem elégszik meg a képzelet, vagy érzélem rövid játékával. Tüzetesebben rajzol, bírál és fejteget s ennél fogva helylyel-közzel megtűri a szárazabb prózai, elmélkedő és tanító hangot is. Horatius, a római satíra mestere, azt mondja, hogy a satíraban a beszéd (sermo) néha komoly, néha tréfás legyen, egyszer szónoki, másszor költői, olykor nyájas és az erőt okosan mérséklő (Lib. I. Sat. 10.). Egy-egy lendületes költemény, habár satirikus, vagy humoros vonásokkal bír, még azért nem satíra. Így például nem tartható satírának a *Bölcs igazságok* című darab (XXXIV), melyben a költő fölsorol egy sereg közkeletű igazságot, vagy közmondást, hirdelve, hogy mindaz nem bizonyult ő rajta igaznak. Ilyenek: a ki korán kel, aranyat lel; legjobb az egyenes út; a ki másnak vermet ás, maga esik bele; jó tettért jót várj; ki mint vet, úgy arat; olcsó húsnak híg a leve. A tapasztalás neki mindezekből azt a tanuságot adja, hogy «pokolba minden tannal, bölcseséggel, mind csak bolondít s korlát közt maraszt, végeztem az efféle bölcs igékkel, hogy szellő nélkül nem zörg a haraszt» stb. Ebben alig találhatni satírai elemet, subjectív méla búsongás a miatt, hogy a költő némely úgy vélt bölcs igazságban csalódott. Igen szép, lendületes lyrai költemény a *Dicsőség* (XXXVIII) kedves, humoros hangulatával. De valamint ezt, épen úgy nem tarthatni valódi satíráknak azon ötletes apróságokat sem, melyek a gyűjtemény vége felé közvetlen egymásután sorozvák (LXVI—LXXI), habár mindegyiknek utolján egy-egy epigrammatikus szikra pattan ki. A kötetet bezáró költemény *Finis saeculi*, levél Quintushoz (LXXII), gúny és humor nélküli borongás a századvégi erkölcsi állapotok fölött, elején és végén egy-egy sovár pillantással a rég eltűnt classikus világ felé. Emelkedett szellemű, tartalmas, erőteljes alkotás. Méltó befejezője a gyűjteménynek. Nem tréfás, játszi hangon, hanem szigorú, keserű ítélet mondásával búcsúzik tőlünk a költő. Ohajtáná «sirén-danával» a kor erényét fölidézni; de mind hiában, nem jó az meg, mert «erénye a jelennek semmi sincs»;

«Fin de siècle» — magyarul kimondva,
 Oly kort jelent, a melyben nincs erény.
 S kedves nekem, ily korban, én bevallom,
 Ha messze multba visz a hangulat.
 Im itt az «urbs» a hét szép lanka halmon,
 Im itt a forum, lelkem itt mulat...

De ott sem találja föl, a mit óhajtott, legalább az sejthető a kissé homályos vég-strophából, melyben «vállat vonva» szól hozzá Quintus, az, a kihez e költői levél intézve van: «ifjú rabszolga!... mily szédelgés e classikus világ!»

Ily költemények, habár véleményünk szerint szoros értelemben vett satiráknak nem tarthatók, mit sem vesztenek értékökből az által, hogy a satirák közé soroztattak. Valamint nem csökkenti a gyűjtemény becsét az az egy pár darab sem, mely bizonyos stereotyp kezeléssel készült, vagy hangban és tartalomban némi ismétlő egyformaságot éreztet, vagy olyas erőltetett ráma van vonva, minő *A kérem és köszönöm* (V), mely azon igazság rajzolásával foglalkozik, hogy az életben «sűrű a kérem, ritka a köszönöm». Híven leírja, milyen az egyik, milyen a másik: a kérem a nap, a köszönöm a hold; a kérem erőszakos, nagy legény, a köszönöm szerény, vézna, gyöngye, szótalán gyerek stb. Még ha árnyéknak mondhatnánk is egy-két apró ilyes részletet, nem bírna az különös hátránnyal itt, «ubi plura nitent».

Szó fér ahhoz is, vajon a satira, mint tanköltemény, helyesen és a maga természetének megfelelően jelenik-e meg azon különböző vers-alakokban s többé-kevésbbé népies dalformákban, melyeket Kozma használt. Legrégibb időkben a satira verset és prózát egymással vegyítve használt a különböző tárgyak előadására. Később, a mint a rómaiaknál kiképződött, a hexametert fogadta el, melynek a természetes beszédet lehetőleg megközelítő méretei alkalmasak voltak a tanításra, feddésre, tanácslásra stb. Azt hisszük, hogy jelenleg, ha nem akarjuk is a satirát bizonyos meghatározott kifejezési formához vagy formákhoz kötni, mégis oly alakot kell annak választanunk, mely a költemény mivoltához leginkább illik. Egy kis tréfa, humor, enyelgés örömet nyilvánul a könnyen szökellő dalformákban, de a satira talán mégis szűknek találja azokat a maga számára.

Csak általában ismert, sőt elismert dolgot mondunk, ha föl-
 említtjük, hogy Kozma erőteljes, választékos költői nyelve s verse-
 lési virtuositása jelen gyűjteményében is teljesen érvényesül. Való-

ban az ő versei szinte önmagoktól folynak és ömlenek, mint egy kristálypatak csillogó hullámai. A könnyűség nem igen csábítja sem áradozásra, sem ürességre és pongyolaságra. Egyedül nagyon is fel-
 őtlő s összecsengő-pengő rímei ütik meg olykor figyelmünket. Mintha túlságos előszeretettel, keresve keresné azokat s egy-egy
 rím kedvéért születnének néha egyes verssorok. Például a *Magyar
 hűnők* című versében (LIII):

Tisztességes zsidót lenéz,
 Nem jó neki sem szív, sem ész,
 De jó minden nyegle sémi,
 Ha van annak pénze némi.
 Magyar sorban színre szolgál
 Egy-egy léha világpolgár,
 Tudunk néhány Kóbit, Számit,
 De biz' isten — ez nem számit.

Ha nem nyeri is jutalmul e gyűjtemény közrebocsátása által
 a *vates* címet és a polgári érdemkoszorút, elismeréssel adózunk
 neki, hogy ezzel mintegy kis tükröket igyekezett tartani saját korá-
 nak bűnei, hibái és gyarlásai elé. Vajha minél többen megszívlel-
 nek s midőn a tréfás, vagy csípős rajzokon mosolyog egy-egy olvasó,
 fülébe csendülne a *«quid rides? de te fabula narratur!»*

Buzdít-e valakit a költő társai közül követésre ez a satira-
 gyűjtemény, nem tudjuk, de óhajtjuk. Tárgyban bizonyára nincs
 fogatkozás. Társadalmi, erkölcsi, nemzeti, politikai közéletünk s
 maga beteges parlamentünk, új meg új anyagot szolgáltat, akár a
 nevetséges gúnnyra, akár a legkeserűbb satira ostorára.

A könyv kiállítása, vastag velinpapírra nyomva, igen díszes.
 Kár, hogy a könyvkötői laza elbánás miatt olyan, hogy alig nyitjuk
 ki, már szét esik a kezünkben. —ó—

*A magyar drámai irodalom története. A legrégibb nyomokon 1867-ig.
 A m. t. akadémia Bézsán jutalmával kitüntetett pályamű. Írta
 Bayer József. I—II. k. Buda-Pest, 1897.*

Szokássá vált újabb időben az irodalomtörténetíróknak szor-
 galmát dicsérni meg. Helytelenül. Vagy van ennek a szorgalomnak
 tudományos haszna s ekkor már nemcsak a szorgalom szorul di-
 cséretre, vagy nincs, akkor az író fáradsága kárbaveszett, a bíráló

dícsérete nemkülönben. Akad majd ismertető, a ki Bayer József e művénél is a nagy szorgalmat fogja dicsérőleg kiemelni és ezzel igazságtalan lesz a szerző iránt, a kinek működése más szempontból is megérdemli a figyelmet.

Mert nemcsak a kutató nehéz munkáját végezte a szerző. Ha már hivatkoztunk a kutatásra, említsük meg, hogy lelkiismeretes gonddal áttanulmányozta az egész magyar drámai irodalmat s a rá vonatkozó irodalom nagy részét. Látszik, hogy állításait a színművek ismeretére akarja alapítani, közvetlenül magokra a művekre támaszkodik, nem pedig az ismertetésekre. Az anyagnak a lehetőségig teljes összegyűjtése és a drámai irodalom rendszeres összefoglalása művének legnagyobb érdeme.

Azonban az összegyűjtött anyag földolgozásában is eredeti, ha tekintetbe veszi is azon eredményeket, melyekre az irodalom szövegeiben dolgozó régibb munkások jutottak, itéletét nem kötik meg.

Így mindjárt az anyag fölosztásában tapasztalhatunk eredetiséget. A legrégibb nyomokon kezdve végig kíséri a dráma fejlődését a kiegyezésig; az első választó pont, nem — mint általánosan fölvenni szokás — Bessenyei föllépte, hanem a színészet ébredése 1790-ben; második Széchenyi híres mondása, «Magyarország nem volt, hanem lesz»; harmadik a szabadságharc bukása. Kár, hogy Bayer, ha már eleinte a színészet különböző phasisait emelte osztó szempontúl, nem maradt következetes s a drámai irodalom harmadik meg negyedik korszakát a politikai események szerint kezdi meg. Helyesebb lett volna a harmadik kort 37-nél kezdeni s a szabadságharcot, mint választó vonalat egyáltalában mellőzni. Hiszen majd minden írónak működése átnyúlik ezen a határon s a két korszak drámái között más, mint fokozati különbség, úgy sincs. Ez által legalább részben elkerülte volna azt a bajt, hogy egy-egy író pályáját még a korok szerint is megoszssa (Vörösmarty és Fáy a négy korszak közül háromban szerepelnek). Az ő sajátos tárgyaló módja ezenkívül is eléggé szétszedi az írók működését. Külön veszi sorra, nemcsak minden korszakban, hanem majd minden évtizedben a történeti drámát és a tragédiát, a társadalmi színművet és a népszínművet, a vígjátékot és a bohózatot, majd azt mondhatjuk, a hány drámája, annyi helyen számol be az íróról. Nem látjuk tisztán szemünk előtt az író képét, nem érthetjük meg fejlődését, következképpen a drámai irodalomét sem. Elvész az író subjectuma, ezzel gyakran a helyes szempont is az egyes művek megítélésére, a mű ismerete a teremtő lélek ismerete nélkül alig képzelhető.

A mint a tárgyalásban, úgy a fölfogásban is van egynéhány olyan eredeti szempontja, mely megkívánja az eredetiség árát is. Nem mondja ki határozottan, de sejteti, hogy a történeti drámát tartja a költészet csúcának, mintha bizony a költői műfajok között is olyan fokozatokat lehetne állítani, mint teszem a hangok vagy a színek között levegő és ætherrezgések szerint — s a többit többé-kevésbé alacsonyabb fokon állónak tekinti. Innen az a lenézés Szigligeti iránt, kit vígjátékírónak talán, drámaírónak egyáltalában nem ismer el. Mondja ugyan, hogy a *Lelencz* magaslat a népszínműi genrebán, de miben áll ez a magaslat, azt nem tudja kifejteni; a *Fény árnyait* a legjobb társadalmi drámájának hirdeti, de azért nem lát benne mást, mint technikai virtuositást.

Ilyen — hogy ne mondjuk, elfogultság — mikor a költői czél, költői hatás mértékéül majdnem kizárólag a verses formát teszi (II. 220 lap); ilyen tévedés, mikor néha egyoldalúan a színészet szempontjából tárgyalja a színműveket; ilyen, mikor mostohán bánik egyes drámákkal, mert homályban maradván, nem hathattak a dráma további fejlődésére (*Fálos közjátékok* I. 64., Kisfaludy Sándor, kinél nem ismeri drámái chronológiáját, különben nem állítaná, hogy *Bánkja* Katona hatása alatt született meg), vagy mert nem tudja beilleszteni a hazai fejlődés folyamatába (*Theophania* I. 48). Itt említjük meg könyvének egyik legnagyobb hibáját, melyre az anyaggyűjtésben nyilvánuló túlságos lelkiismeretesség csábította. Nem rostálja meg eléggé a rendelkezésére álló anyagot, jó, rossz drámáról egyenlő részletességgel számol be, nem tünteti ki már a tárgyalás mértéke által azt a fokot, a mely az egyes műveket megilleti; szóval a teljesség aránytalansághoz vezet.

Még van egy tévedése, a mi ugyan sok érthetetlenségnek lesz forrása, de az író viszonyai alapján menthető. Ő, a ki annyi drámát olvasott, annyira ismeri a földolgozott anyagot, megelégedzik arról, hogy olvasói a színművek nagy részét nem ismerik. Beleéli magát a gondolatba, hogy ismeretes darabokról számol be s igen gyakran el sem mondja a tárgyat, vagy ha közli is, kivonatossan, ez a kivonat olyan hiányos, csak egyes jeleneteket fölölélő, hogy az olvasó képtelen fejtegetéseit figyelemmel kísérni. Az előbbire legcsattanóbb példa Katona *Monostori Veronkája*, az utóbbira Czakótól *A könnyelműek* (pedig másfél oldalon mondja el a tartalmát) és Szigligetitől a *Gyászvitézek*, melynek csak expositióját közli.

Áttérve már az egyes fejezetekre, az első rész, a dráma törté-

nete az első pesti színész-csapat fölléptéig, mint egész, legjobban sikerült. Nem tekintve egyes fogyatkozásait, mint például a moralitas magyarázatának hiányát, alapvető munka, mely ugyan Gyulai és Szilády fejtegetéseire támaszkodik, de önállóan széles látkörrel, a külföldi irodalom alapos ismeretével tárgyalja a magyar dráma kezdetét. Különösen az iskolai drámát részesíti a megillető figyelemben és szépen mutatja ki a kapcsolatot, melyben a drámák egyfelől az iskolával, másfelől a szerzetes rendek törekvéseivel állottak. Bessenyei és Csokonai drámairói működéséről szintén tiszta képet kapunk, bár az kissé erőltetett magyarázat, hogy Bessenyei az eszterházai fényes ünnepélyek hatása alatt szánta magát a drámaírásra. Kár, hogy a szerző, bár itt (Bessenyeinél) észreveszi, hogy az írók a drámát sokszor nem műfajnak, hanem csak formának tekintették, melyben meséjüket elmondják, vagy tanító célzatukat kifejezik, nem tette előbb e megfigyelést. Így, ezért nem tudja helyes szempontból tekinteni az *Igaz papság tükrét* stb. (I. 79.)

A második rész 1790-től 1825-ig a drámai irodalom tekintetében talán legfontosabb, de éppen azért itt talált Bayer a legtöbb előmunkálatra is. A korszak elejének tárgyalását becsessé teszi a fejlődő színészet kapcsolatának kimutatása a színműirodalommal és a színész írók működésének beható ismertetése. A Kisfaludy Károlyról szóló részlet ügyesen foglalja össze az újabb vizsgálódások eredményét. Nem fogadható el azonban teljesen az az értelmezés, illetőleg kritika, melylyel Heinrich Gusztáv nézeteit kíséri Dugonics drámáiról. Nem érti meg, úgy látszik, Heinrich véleményét és tagadja, hogy Dugonics magyarázásai, mint magyarázások sikerültek, hogy nem lehet fölismerni idegen eredetöket. Már az a körülmény is, hogy e drámákat sokáig teljesen eredetieknek tartották, arra mutat, hogy a vitás kérdésben Heinrichnek van igaza.

A következő két korszak tárgyalásánál nagyon észrevehetővé válik azoknak a téves nézeteknek és fölfogásoknak eredménye, melyeket főntebb vázoltunk. A roppant nagy anyagban nem mozog elég biztosan, s így sokszor nem tud meggyőzni ítéletének igazságáról, nem tudunk megnyugodni állításaiban, mert hiányzik a kellő indoklás. Minden életrajzi vonatkozás nélkül dráma-tartalmakat kapunk s rövid odavetett æsthetikai fejtegetéseket. De nem mindég Igen sokszor eltalálja a mértéket, röviden, de érthetően összefoglalja a tartalmat s ennek alapján méltatja a darabot vagy egyes esetekben az író egész működését, például Degré, Kovács Pál, Gaal, Kövér, Hugó Károly pályafutását (kár, hogy drámái több cím alatt

vannak tárgyalva), Obernyik, Czakó és Szigligeti egyes műveit (*Trónkereső, Nőuralom*).

Érdekes kísérlet, bár szerintünk igen egyoldalú, mint magyarázza a népszínmű kifejlődését a tündéries bohózatból. Szerinte a népszínmű első csirái Vörösmarty *Csongor és Tündéjében*, meg a *Tündér Ilonában* (Munkácsy) keresendők. De a bohózat eredetét szintén ezekben a drámákban és a kor hasonló termékeiben találja, kár, hogy Raimundra inkább csak utal, mintsem fejtegeti hatását, pedig ettől a német írótól sokat tanultak a mieink. Azonban a népszínmű fejlődésére, a mint azt Szigligeti divatba hozta, több tényező folyt be, melyek között költészetünk népies iránya s a francia és magyar iránydrámák és regények nem utolsó helyet foglalnak el.

Aesthetikai ítéletei nem mindig sikerültek. Ítéletét ugyan a cselekvény és jellemek elemzésére, bírálatára alapítja, aggódó gonddal vizsgálja, megfelelnek-e az igazság és valószínűség követelményeinek, de nem kutatván a cselekvényben, milyen hatást tesz a benne megnyilatkozó komikum vagy tragikum, nem a jellemekben a szenvedélynek erejét, igazságtalanná válik például a romantikusok iránt s nem tudja őszintén méltányolni, mint már említettük, Szigligetit. Azt hiszszük, æsthetikai ítéleteinek ez egyoldalúságát onnan magyarázhatjuk, hogy Bayer a psychologus nem mérkőzhetik Bayerrel, az irodalomtörténetíróval.

Mint stilisza Bayer nem tartozik a kiválóbbak közé. Bár a tárgy érdekes és mintegy kínálkozik a szépprózai előadásra. a szerző ritkán emelkedik a vonzó, gyönyörködtető stílushoz. Ha nem hétköznapi is, de legtöbbször minden magasabb emelkedettség nélkül önti formába gondolatait — magyarsága ellen is tehető kifogás (például az igekötő el nem választása) — s nagyon kell lelkesednie, hogy olyan könnyen folyó, élvezetes prózát írjon, mint a Madáchról szóló részben. Különben *Az ember tragédiájának* méltatása jobb még, mint az I. kötetben Kotzebue hatásának fejtegetése, pedig ez is igen sikerülten világítja meg a Kotzebue cultust, a színészeknek és íróknak e már-már érthetetlen rajongását. A Madáchról írt rész egész tanulmány, kiterjed az író életére és összes műveire és ezekből magyarázza, teszi szemléletesé Madách főművét *Az ember tragédiáját*. A miről mások nagy kötetet írnak, arra elég neki négy ív s ha az idegen hatások kinnutatását mellőzi is, találó megfigyelései, eredeti gondolatai s az a határozott, világos tekintet, melylyel mindent megítél, mely mutatja, mennyire behatolt az író Madách lelki világába, igen becessé teszik e tanul-

mányt: ez a rész nyeresége marad a magyar æsthetikai irodalomnak.

E mű minden hiányai mellett is alapvető munka, melyet az Akadémia méltán tüntetett ki a Bézsán-féle díjjal.

Császár Elemér.

Archiv für Religionswissenschaft, herausgegeben von Dr. Th. Archelís in Bremen. Erster Band. Freiburg i. B. 1898, (négy füzetben) 378 lap.

Régen volt, hogy e folyóiratban ismételtelen számot adtunk az összehasonlító vallástudomány állásáról. (*Budapesti Szemle* XXVI. köt. 204—225 l.; XXVIII. köt. 1—35. l.)

Most a czímben jelzett új folyóirat, mint ez ifjú tudomány terén előlépő legújabb irodalmi vállalat, alkalmat nyújt, hogy e mindinkább eredményes tudományos törekvésekre megint reámutassunk.

Az összehasonlító vallástudomány a közönséges értelemben vett theológiától abban különbözik, hogy a vallásos jelenségeket nem egy körülhatárolt felekezet adott tényeként teszi a tanulmány tárgyává, hanem mint az emberiség szellemi életének általános jelenségét veszi vizsgálódás alá. Eleve föltételezett sarktételek nélkül indul a vallás jelenségének lélektani és történelmi vizsgálata. Objectív tudományos módszerrel egyaránt kutatja a vallás legelemiebb nyilatkozásait, úgy mint annak legműveltebb alakulási módjait, a barbár fetisimádók babonáit, meg a kelet és nyugot nagy kulturnépeinek vallásos irodalmait, intézményeit és cultuszokzásait. Egyik főczélja, azon fejlődési menetet és azon lélektani törvényszerűséget földeríteni, mely a vallásos jelenségek kialakulásában érvényesül. Törekszik pedig e cél felé nem speculatív, hanem tapasztalati úton, a mennyiben a társadalmi jelenségekben nyilvánuló vallásos hagyományok és az irodalmi tények összehasonlító constatalásából indul ki és a prioristikus elemeket nem enged tanulmányai körébe veyűlni.

Másrészt ez általános fejlődéstörténeti kutatásokon kívül az egyes tételes vallásrendszereket is kitérzi vizsgálódása tárgyául; de nem — a mint azt régebben tenni szokták — pusztán leíró (descriptív) czállal, hanem azon általános kapcsolat szemmel tartásával és azon tanulság szempontjából, melyet az egyes vallások tör-

ténelmi tanulmányozása a vallásos jelenségek megértése számára nyújthat.

Így tárgyalta például a Hibbert-Lectúres során Max Müller (1878) a vallás eredetét és fejlődését, *as illustrated by the Religions of India*; egy évvel később Le Page Renouf tanulmányozza *The origin and growth of Religion as illustrated by the Religion of ancient Egypt* stb. Nem is annyira a vallásokat, mint a vallást tanulmányozzák, kiki a maga szaktudományából merített adatokkal járulván az általános történelmi tények és törvények földerítéséhez.

Az összehasonlító vallástudomány semmiféle pozitív vallással ellentétbe nem helyezkedik; a gyakorlati vallás köreit egyáltalában nem zavarja. Hagyományait nem bántja, hanem magyarázza. Ezért minden tudományos theológiának hathatós segédeszközeként tekinthető. S tényleg a német, hollandi, angol és amerikai theologiai tanulmányban nagyon előkelő szerepet is juttattak neki; *) az egyetemek oktatásában az összehasonlító vallástudománynak mindinkább több tere nyílik.

Nem tekintve azon sok czikket és tanulmányt, melyek e tudomány köréből a tudományos theológiának, az ethnographiának és a keleti világ ismeretének szánt folyóiratokban sűrűen találtak helyet, 1880 óta a vallástudományra vonatkozó tanulmányok rendszeres gyűjtő helyéül szolgált a Párisban Jean Reville szerkesztése alatt és szoros kapcsolatban a Musée Guimet-vel megjelenő *Revue de l'Histoire des Religions*; az évenként két kötetben megjelenő folyóiratnak most már 38-ik kötete záródik le.

A mult év kezdetével e vállalatnak német versenytársa is támadt a számos munkáiból jól ismert ethnograph, Achelis dr. szerkesztése mellett megindult *Archiv*-ban. A könyvkereskedő cég, mely e folyóirat kiadására vállalkozott, (J. C. B. Mohr, breisgaui Freiburgban) a német irodalomban különösen a tudományos theológiát és vallásismeretet képviseli. Nála jelenik meg a theologiai tankönyvek azon sorozata, melyet Harnack, Cornille stb. munkái tesznek értékesé; nála van folyamatban az ó-testamentomi commentárok gyűjteménye, melyben az erre leghivatottabb tudósok e téren a tudománynak legújabb állását mutatják be; ő adta ki tavaly

*) Nálunk l. Schneller István *Az általános vallástörténet jogosságai a theologiai intézetben* című programm-értekezését (a pozsonyi theol. akadémia évkönyve 1886-ról).

már második kiadásban Chantepie de la Saussaye *Lehrbuch der Religionsgeschichte* című gyűjteményes munkáját, melybe a legilletékesebb szakemberek szolgáltatták az egyes vallások ismertetését; újabban meg *Sammlung gemeinverständlicher Vorträge und Schriften aus dem Gebiet der Theologie und Religionsgeschichte* címen a vallástudomány szempontjainak és eredményeinek népszerűsítésére törekvő füzetes gyűjtemény kiadásába fogott. Míg e könyvek és előadások a tudomány eredményeinek összefoglalását tűzik ki, addig ezek mellett az Achelis szerkesztette *Archiv* rendeltetése, hogy a kutatások folyamatát mederbe gyűjtse.

A folyóirat, melyből negyedévenként 1—1 füzet jelenik meg, a vallástudomány nem egy különös irányát műveli kizárólagosan. E kutatások körében is különféle irányban ágazik el a munkálatok módszere. A mythologia terén egymással szemben áll Max Müller philológiai iskolája az Andrew Lang anthropológiai módszerével. Az *Archiv* egyiköket sem szolgálja egyoldalúan. Sőt részrehajlatlan méltatásával nagyban fog hozzájárulni annak a belátásához, hogy a vallásalakulás egy-egy tényezőjének túlhajtó alkalmazása elállja az igazi históriai szemlélet útját, hogy az egyoldalúan előtérbe helyezett szellemi erők mindegyikének van valami része e tanulmányok tárgyát tevő bonyolult jelenségek előállításában.

A vallástudomány anyagának természetéből szinte következik a folyóirat tartalmának túlságos sokoldalúsága. Míg egyrészt a vallásalakulás és fejlődés jelenségeivel mintegy a sokrétű részletekből kiemelkedő általános eredményekkel foglalkozik, másrészt az egyes nép- és világvallások köréből is hoz részletes, sokszor monographikus tanulmányokat. A főlatat első részének mindjárt az első füzet bevezetésében Hardy nagyszabású módszertani értekezése szolgál: *Mi az a vallástudomány?* (9—42. l.) Az általános kérdések tisztába hozásának szolgál még a szerkesztő cikke (188—190) a vallásról mint társadalmi jelenségről (Stein Lajos nagy könyve alkalmából). Ezekhez csatlakozik Roschernek, a *Mythológiai szótár* szerkesztőjének tanulmánya *A görög mythologia tanulmányának jelen állásáról*, kapcsolatban a Pan isteni alak jelentőségének kifejtésével (43—90. l.). Ez arkádiai isten attribútumaiban a pásztorélet mozzanatait ismeri föl és ez életmód görög fölfogásának ismertetésére, vallásos hatásainak föltüntetésére a görög irodalom minden zúgából nagy szorgalommal hordja össze az anyagot.

A részletes tanulmányok leginkább a görög és szanszkrit mythologia körül mozognak. A második és harmadik füzet legértékesebb részét teszi Siecke mélyreható kutatása *Rudra-isten a Rigvédában*, melyben szerző, Kuhn-Müller ösvényein haladva, szigorú philológiai módszerrel oldja meg a maga elé tűzött kérdést. A görög mythologia köréből leginkább a *Cháron* képzetéről szóló értekezés (Waser-től) köti le figyelmünket. Polivka a *Polyphem-mondának szláv változatait* tárgyalja. Kraus Fr. S. ismert slavista a tőle különös alaposággal művelt délszláv hagyományok köréből közöl egy guzlár-énekszövegekkel támogatott értekezést a *Yoga-áalomról a délszlávok hagyományaiban*. Az árja körből az *Archir* valóságos gyöngye Tiele-nek, a leideni egyetem híres vallás-történet-írójának akadémiai fölolvasása *Az Aveszta koráról*. Tiele már több ízben szólalt föl James Darmesteternek azon irodalomtörténeti elmélete ellen, melylyel a Zend Aveszta régiségét tetemesen alábbszállította. Darmesteter szerint a párszik szent könyvének legrégibb töredékei sem nyúlnak hátrább Vologeses párthus király idejénél (51—55 Kr. u.); már a régi énekekben, a Gáthákban, neoplatonikus befolyást mutat föl. Javarésze pedig az Avesztának a szasszanida restaurációnak eredménye; egészen a Kr. u. IV. századig keletkeznek legelőkelőbb alkotórészei. E valósággal fölforgató nézet ellen, melyet Darmesteter az újkori orientalis tudomány legfényesebb termékeinek egyikében, a Musée Guimet kiadásában megjelent három kötetes Zend-Aveszta munkájában (Páris 1892—93) fejtett ki, tör most ismét lándzsát Tiele, mindenesetre az az ember, ki e kérdésben Darmesteter mellett a legilletékesebb tekintélynek mondható. Nem tagadván a Zend-Avesztának nevezett gyűjtemény folytatolagos keletkezését, egyes alkotó részeinek chronologiai rétegelt-ségét és fejlődéstörténeti különbözőségét, liturgikus és törvényhozó szövegei jó részének keletkezését a Nagy Sándor előtti időbe helyezi vissza; a bennök nyilvánuló képzetek ősrégiségét a neoplatonikus befolyások föltevése ellen védelmezi. Ezt nemcsak az akhæmenida ékiratos szövegekben mutatkozó valláselemekkel való összehasonlítás révén törekszik kimutatni, hanem azok alapján is, a miket a görög írók a régi perzsák vallásos nézeteinek ismertetésére fölhoznak, sok oly dolgot, a melyek az Avesztában foglalt tanokat tételezik föl. Mindezen részletek — Tiele szerint — nem keletkezhettek azon későkori befolyások alatt, melyekre Darmesteter a perzsa szentírás alkotó elemeit visszavezeti. Persze az úttörő munkája közzétételét alig egy évvel túlélő nagy tudós már most nem védelmezheti merész

thesiseit, melyek a stílus varázsával is lebilincselik munkája olvasóját. Burnouf óta — így jellemezte egyik társa — ily fényes előadásmódot tudományos tárgyra nem alkalmaztak Franciaországban.

A semitismus ez első kötetben aránylag soványan van képviselve. Kiemelést érdemel e körből Hartmann Márton tanulmánya a libyai sivatag beduinjainak vallásos életéről és Nöldeke egy közleménye az iszlám előtti arabság vallása köréből. Gunkel, kinek thesiseit e *Szemlében* (XCII. köt. 297 l. és k. k.) már volt alkalmunk ismertetni, nagyobb munkájában kifejtett módszere nyomán bizonyítja, hogy az Ezekiel 9-ik fejezetében szereplő hat férfi, kiknek kezeiben «az ő rontásra való szerszáma» volt, meg a közöttök járó hetedik férfi, «ki gyolesban volt öltözve és kinek oldalán írószerszáma vala», babyloniai mythoszi képzetekből eredt, melyeknek jelentőségét Gunkel a babyloniai emlékekből magyarázza ki. Különösen a gyolesba öltözött író-angyalt azonosnak tartja a babyloniai Nabu-istennel, ki az ékiratos emlékekben annak van jelölve, «ki írószárat tart kezében». E babyloniai isten adta meg az alkalmat Ezekiel visiójában az íróangyal képzetére, a mint most egyáltalán napról-napra gyűlnek az adatok arra, hogy e látomások anyaga a régi babyloniaiak theologiai képzeiteiből vannak merítve.

Minden füzetet a vallástudomány körébe tartozó fontosabb munkákról közölt könyvismertetések és bírálati cikkek egészítene ki. Kár, hogy rendszeres bibliographiát nem adnak, hogy egy gyűjtő helyen találhatnók felsorolva e termékeny irodalom mindenfelé szétosztott adalékait. De a fentebbiekből is láthatni, mily tágas kört ölel föl az új *Archiv* sok oldalú tartalma.

—zr.—

Folyóink vizállása és a csapadék. A matematikai és természettudományi bizottság megbízásából írta Hegyfoky Kabos. Budapest, 1897. 104 l. 15 számbeli táblázattal, 5 grafikus táblával s 2 ábrával. (Magyar tud. Akadémia math. és term. tud. Közlemények. XXVII. kötetében.)

Bajosán van valaki Magyarországon, a ki a meteorologia iránt csak egy szikrát is érdeklődik, hogy a Hegyfoky nevét ne ismerné. Egyenesen csodálatos az a tevékenység, a melyet ez a hangyaszorgalmú természetvizsgáló kifejt. Évtizedek óta jegyzi már maga, napról napra, a climatikus adatokat alföldünknek vagy egyik vagy másik tipikus vidékén (Kun-Szt.-Márton, Turkeve), a

nélkül, hogy ebből valaha egyéb haszna lett volna a tanulás okozta gyönyörűségénél. És e mellett volt ideje mindenkor szemmel tartania a meteorologia irodalmát, sőt volt ideje egész halmaz kisebb-nagyobb értekezést, könyvet — mit összeírnia a hazai időjárás változásairól vagy éppen törvényszerűségeiről.

Kétségtelen, hogy hazánk égalji viszonyainak kikutatásában elévülhetetlen s nem egy irányban úttörő érdemei vannak.

Ilyen úttörő munkája éppen az, a melynek címét e cikkkecske fölé írtuk.

E könyvben foglalt tömérdek adatnak nagy fáradság árán való összegyűjtéséhez, s még többet igénylő földolgozásához az első impulsust Brückner Eduard berni egyetemi tanárnak a climatikus változásokra megállapított korszakos törvénye adta.*) E törvény szerint az éghajlati tényezők, mint a hőmérsék, a légnyomás és a csapadék, körülbelől 35 éves időszakonként, átlagban véve, ismétlődő változásokat mutatnak.***) Hegyfok y e törvényt hazánk időjárására vonatkozólag óhajtotta vizsgálat alá venni. S 1894-ben a *Természettudományi Közönyben* (XXXI. pótf. 207 l.) közzé is tett egy rövid értekezést, a melyben kimutatta, hogy «az 1886—1890-ik évi lustrum (időköz) csakugyan olyannak bizonyult nálunk, a minőnek az említett tudós előre jelezte, tudniillik az 1881—1885-nél szárazabbnak». Később — a jelen könyvben — újra visszatér a tárgyhöz, azonban, előre jelezhetjük, oly eredménynyel, a mely Brückner elméletét, legalább Magyarországra nézve, éppen nem igazolja.

Az adatok áttanulmányozásából meggyőződén, hogy hiú törekvés volna, ez idő szerint, az egész időjárás korszakait kutatni, szűkebb határt szab vizsgálatainak. Az időjárás egyik leglényegesebb alkotó elemének, az úgynevezett csapadéknak (eső, hó stb.) időbeli eloszlását teszi megfigyelése tárgyává. De nem magában csupán, hanem hazai folyóink vízállásával együtt, a melyre nézve reményli, hogy a csapadékjárással szoros és törvényszerű kapcsolatban van. S így e könyv tulajdonképeni célja lesz kimutatni, hogy: mikor a csapadék mennyisége nagyobb, akkor a folyók víz-

*) Dr. Eduard Brückner: *Klimaschwankungen seit 1700 nebst Bemerkungen über die Klimaschwankungen der Diluvialzeit.* 1890.

**) Brückner a változások pontosabb számítását 1700 óta eszközli, s az eredmény ez: a hideg és nedves periodusok középpontjai: 1700, 1740, 1780, 1815, 1850 és 1880; a meleg és száraz időszakoké pedig: 1720, 1760, 1795, 1830 és 1860. — i. m. 322 l.

állása is magasabb, mikor a csapadék kevesebb, a folyók is megapadnak, tehát, hogy a két jelenség között párhuzalosság van.

Valóban a közölt adatok és táblázatok e párhuzamosságot nyilvánvalóvá teszik, jóllehet a rendelkezésre álló, teljes bizalmat érdemlő följegyzések csupán az 1876—1894. évre, összesen tizenkilencz évi időközre, vonatkoznak. Erre nézve azt találja, hogy: «egy-egy évi eső és vízállás között nincs meg mindenkor a tökéletes összhang; akár azért mivel a talaj telítettségi foka más és más lehet; akár mivel az egyik évben lehullott csapadéknak egy része csak a következőben juthat a folyóba; akár pedig mivel a melegségi viszonyok évről-évre váltakoznak s a hegyeken fölgyülemlett hóból egyik évben több, másikban kevesebb olvad el...» «Ha tehát annak kiderítése forog szóban, vajon az idő száraz vagy nedves felé hajlik-e bizonyos periodusban, a folyók vízállását és a csapadék mennyiségét csakis lustrumonként (egy lustrum 5 év) szabad összemérnünk.» (55 l.) A föntjelzett törvényszerű párhuzamosság tehát öt évnél rövidebb időközökre nem mutatkozik.

De visszament Hegyfokj kutatásaiban régebbi időkre is. Némi hézagos és fogyatékos följegyzéseket a két tanulmányozott jelenségre nézve ugyanis már 1851 óta tettek, ezekből is megkísérti valami törvényszerűség megállapítását. Az eredmény elég érdekes: «E szerint tehát a vízállásra és esőadatainkra támaszkodva állíthatjuk, hogy 1851 után egyre szárazabbra változott nálunk az idő, míg 1861—1865-ben legszélsőbb határát el nem érte; azután nedvesebb évek következtek, melyek tetőpontjukat az 1876—1880-ik évi lustrumban meghaladván, 1891—1894-ig ismét szárazabbaknak engedtek helyet. A mi azonban általában áll a lustrumokról, nem áll egyenként is minden esztendőről; ellenkezőleg, a legszárazabb lustrum is mutat föl nedves esztendőt, s a legnedvesebb öt éves időszak szárazat.»

Azután huszonnégy folyónk s két tavunk vízállása és az esőzés között havonként mutatja ki a kapcsolatot. Ez a táblázat rendkívül figyelmet érdemlő; bizonyára első lépés ahhoz, hogy az árvíz majd ne okozzon meglepetést, hanem előre jelezni tudjuk, hol mekkora vízállás várható. Itt legyen szabad csupán egyetlen érdekes eredményt említenünk meg, nevezetesen a Duna és Tisza áradásának idejét. E szerint a Duna felső részének (Ujvidékig) a legmagasabb vízállása júniusban esik, míg alsó részéé májusban. Ez utóbbi körülménynek nyilvánvaló oka az, hogy a Tisza árja áprilisban a legnagyobb.

Folyók és tavak vízállásának az esőzéssel való e kapcsolata némi tekintetben kulcsot ad kezünkbe a régmúlt évek időjárását illetőleg is. Mert nagy vizeknek az állásáról meglehetősen régi időkből maradtak már följegyzések. Így a Fertőről Hegyfokj egész a XVII. századig (sőt egy kétest a XIII-ikba) visszanyúló följegyzéseket közöl.

Mindent összevéve, Hegyfokj plébános jelen könyvével nagy és becses munkát végzett. Hasznát fogja látni ennek nemcsak a tudomány, a nemzetgazda is. Természetesen az úttörő nem szedheti le az utolsó gyümölcsöt is. Az évek adatainak gyűlniök kell egymásra, s egy következőnek folytatnia kell ott, hol az előző elhagyta, hogy egészen szilárd alapokon nyugvó, biztos és messze területen érvényes törvények jöhessenek napvilágra. Egyébiránt még magától Hegyfokytól is igen sokat várhatunk e tekintetben. Már e könyve megjelenése óta is tovább ment vizsgálatai útján egy lépéssel: kiterjesztvén számításait 1895-re is a jelen munka erdményének német nyelvű kiadásában. *)

p. gy.

Levél a szerkesztőhöz.

Tisztelt Szerkesztő úr! A *Budapesti Szemle* ezidei áprilisi füzetében tüzetesen megíráltam dr. Madarász Gyula muzeumi őrdolgozatát, mely Ceylon szigetén szerzett madártani anyagát tárgyalta s a magyar Nemzeti Muzeum folyóiratában látott napvilágot.

Madarász Gyula úr most — nyolcz teljes hónap multával — pamphletszerű «választ» ír, a melyben legfőképen a Magyar Ornithologiai Központot támadva, kifejezi várakozását, hogy a «válaszából» keletkező polémia rendén majd kimutatja a vezetésem alatt működő intézet fölösleges voltát.

Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy bírálatomból kifolyólag Madarász urnak nyitva állott a *Budapesti Szemle*, az esetleges eszmecsere tehát lefolyhatott volna egyazon közönség előtt — ezt talán az irodalmi szokás is így követelte volna.

De ha dr. Madarász úr most már más tárgyat, más útát és más formát — hozzá teszem: más közönséget is — választott, melynek nagy része az előzményeket nem is ismerheti, akkor nekem erre a

---

*) *Wasserstand der Flüsse und Niederschlag in Ungarn. J. Hegyfokj. Math. und naturw. Berichte aus Ungarn. 239—254 l.*

következő megjegyzésem van: én a Magyar Ornithologiai Központ folyóiratát — az *Aquilát* — két nyelven szerkesztem s e folyóirat öt kötete ma Európa minden nevesebb ornithologusának és intézetének kezében van; így a legilletékesebb szakemberek ítéletét lehetővé tettem — ez pedig föltétlenül elismerő. De ez nem zárja ki azt, hogy Madarász úr, vagy bárki más mégis ellenkező véleményben legyen s ezt ki is fejtse. Ehhez képest kijelentem, hogy az eszmecserét — ha tetszik, polémiát — elfogadtam volna bármely komoly folyóiratban, sőt az *Aquilának* hasábjain is, a melyek az eszmecserének ezennel meg is nyílnak, mert a fölvetett kérdés a magyar és a külföldi ornithologusok areopagusa elé tartozik. De azzal csakugyan tartozom az intézetnek, a *Budapesti Szemlének* és önmagamnak is, hogy arról a helyről, a melyen az ütközés eredetét vette, ne lépjek arra a lejtőre, a mely a ponyván végződik. Madarász Gyula főmunkatársa az *Aquilának*, levelező tagja az O. Központnak, a tér nyitva áll előtte.

A válasz fitymáló személyeskedéseire csak ennyi: nekem ma is mindegy, mit tart Madarász úr rólam és tudományomról, mindegy volt akkor is, a mikor nyilvános előadáson mesternek nevezett.

Buda-Pesten, 1898 december 8-án.

Herman Ottó.

Új magyar könyvek.

Szőnyi Zsigmond. A biztosítási ügy Magyarországon. Észrevételek a dr. Beck Hugó-féle biztosítási törvényjavaslat-tervezetre. Buda-Pest, 1898. Dobrowszky és Franke. (8-r. 69 l.) 50 kr.

Tersánszky Gyula. Szőlőművelési útmutató. Buda-Pest, 1898. Ifj. Nagel O. (16-r. XVII, 110 l.) 1 frt 20 kr.

Than Károly. Feladatok a chemiai gyakorlatokhoz. Kezdők számára. A magyar gyógyszerkönyv II. kiadásának különös tekintetbevételével. 2. kiad. Buda-Pest, 1898. Kilián Fr. (4-r. XX. 589 l.) 4 frt 50 kr.

Thirring Gusztáv dr. Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. II. évfolyam. 1895 és 1896. Buda-Pest, 1898. Grill. (8-r. 425 l.) 4 frt.

Tutsek Anna. Magunkról. Elbeszélések. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Várnai Emil. Versek. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 108 l.) 1 frt.

ZICHY ANTAL EMLÉKEZETE.*)

A Kisfaludy-társaságra is sok gyászt, nagy veszteségeket rótt ez a bús esztendő. Tagjainak sorából a halál zord keze öt nevet törölt ki, olyanokét, kik életkorban és munkakörben, tehetségek természetében és külső körülményeikben lényegesen különböztek egymástól; de abban mind megegyeztek, hogy a nemzeti műveltségnek, a magyarság haladásának erős hévtől áthatott lelkes és kitartó munkásai voltak.

Köztük ez esztendő tavaszán vesztítettük el azt a szeretetre és tiszteletre egyaránt méltó barátunkat, ki — miután harminczkét esztendőn át volt társaságunk igazi dísze és lankadatlan buzgalmú munkaereje — az idei május 22-dike óta a tőlünk távol eső Zala faluban, családi sírboltjában pihen.

Nekem jutván a megtisztelő megbízás, hogy e körben ünnepi lángot gyujtsak Zichy Antal emlékezetének, midőn szellemi képmásának rajzolgatásához fogok, érzem, tudom, hogy e kegyeletes munkámhoz nem világít a dicsőségnek mindnyájunkra áradó fénye, hanem sok-sok érdemnek szerényen, de élénken égő lámpája.

Elköltözött társunk nem hagyott maga után költői remeket, minőt csak lángelme hatalmas ereje alkothat; sem a tudományt elébbre vivő olyan szakmunkát, minőt csak egy célra összpontosított buvárló elme hozhat létre; ekkép az ő szellemi értékének becsléséhez nem egy vagy két kimagasló műről vagy eredményről vehetünk igaz mértéket, hanem hosszú életének és sokféle munkásságának ritka összhangjáról.

---

*) Fölolvastatott a Kisfaludy-társaság 1898. évi november hó 30-án tartott havi ülésén.

Ha művei nem példányok is, de élete példa. Még pedig annál üdvösebb példa, mi thogy azt hirdeti sokakat serkentőleg, hogy az eszmények hűséges szolgálatával, a jellem, elme és szív egybehangzó képzése útján igen nagy szolgálatokat lehet tenni és nyomokat hagyó érdemeket szerezni, még ha a természet ritka kegye nem is áld meg valakit azzal a teremtető lánglélekkel, mely az életben könnyű szárnyalással érheti el a dicsőséget, holta után pedig a halhatatlanságot.

A mit a morál-philosophok ékes szavakkal tanítanak, hogy az élet fő föladata a hasznos munka s csak az élt jól és igazán, ki e föld színéről azzal a jutalmazó tudattal költözhetett el, hogy munkáját lelkiismeretesen végezte: ezt a magasztos tant Zichy Antal hetvenöt évre terjedt életpályájának következetes voltában megtestesülve láttuk.

Kevés ember van, ki oly korán s mondhatni ösztönszerű bölcseséggel állapította meg élete programját s maradt ahhoz, a közélet, a sors forgandóságai és saját elkedvetlenülései közepett is, annyira hű, mint ő. Életének erkölcsi alapjául már igen ifjan a kötelességek teljesítését tette s a közjótól és nemzeti érzéstől áthevült lelke folyvást arra sarkalta, hogy a magyarság eszményének valóításában vegyen tevékeny részt.

Bizonyára szerencsés körülmények is hatottak arra, hogy e nemes törekvésnek élhessen. A létért való küzdés nehéz gondjai nem álltak vele szemben csüggesztő vagy csorbitó akadályul. Módjában volt tanulni, hogy utóbb többféle, de egymással kapcsolatos téren kedve szerint taníthasson. A somogy-megyei Zala úri hajlékában születve, mely a világnak nagy hírű képirót adott, már mint gyermek jólét és szeretet áldásaiban részesült. Ebbe az ősi lakba erősen behatolt az ujjaéledő Magyarország friss hajnali levegője. Kétségtelenül hagyomány volt abban a hazaszeretet, a közjó érzése és munkás gazdálkodás, s ezekhez új erényül csatlakozott az úttörő magyar írók becsülése, melyre a szomszéd megyében egy dúsgazdag főúr helikoni ünnepekkel nyújtott buzdító példát és gyújtott meszszire világító oltárt.

Kölcsey a Kazinczy fölött tartott emlékeszédében fájó panaszszal nézett vissza a sanyarú időre, midőn «az irodalmi pályára készülő ifjút szülői mint veszni indultat siratták». És mégis jó módú nemes urak házaiból kerültek ki a szellemi

úttörés ihletett költői, buzdító írói: Bessenyei, Kazinczy Ferencz, Kölcsey, Szemere Pál, Fáy András, a Dunán túl Berzsenyi Dániel és a két Kisfaludy. Midőn ezeknek erős hatása után Zichy Antal a saját jövőjén gondolkozni kezdő ifjувá serdült, akkor már a gondos úri szülők sem tekintették az irodalmi pályát a veszendőség örvényének, hanem csak annak, a mi valóban volt: kenyeret mostohán termő kopár földnek. Maga a lelkes ifjú is úgy indult az életnek, hogy az irodalom ne pályája, hanem a közszolgálat melletti foglalkozása legyen.

Atyját korábban elveszíté, semhogy lényeges befolyással lehetett volna fejlődésére. Annál nagyobb volt édes anyja, az eszes, tevékeny, házukat és terjedelmes gazdaságukat példás rendben vezető magyar úri asszonyok e mintaképe, ki öreg korában is gyarapítani tudta vagyonát s egyforma szerető gondja volt mind a két hírneves fiára. Ez a két fiú, vérmérséklet, gondolkodás és életmód tekintetében, homlokegyenest ellenkezett egymással. A nagyobbik csupa mérséklet, higgadság, élethölcseség, a kisebbik csupa tűz, képzelem és elragadtatás; egyik gondos gazda, másik könnyű vér; egyik a hazáját követelés nélkül szolgáló politikus és tudós, másik a világnak és dicsőségnek lángolva élő művész, ki az önkényuralom hideg pompájú világvárosában is tüzes szellemmel festé azokat a merész irányú és példázatú mesteri képeket, melyek harczot szítanak, mint valami «festett vezérczikkek», míg a testvérbátya szabadságharczunk elragadtatásai közepett is a békülés olajágát hirdeti irott vezérczikkeiben. De bár tulajdonságaikra ennyire ellenkezők, mégis egymással szemben a legjobb, a legszeretőbb testvérek. Zichy Antalnak mi sem fájt jobban, mint hogy nem élhet együtt testvérével. Rajta is volt nem egyszer, hogy vágyát elérhesse. Buzdítgatására öcsce egy ízben haza is települt s műtermet állított somogyi jószágán. De csak megint visszatért a nagyvilágba, melyet többé nélkülözni nem tudott. De hogy az idegenek közt is erősen táplálta magyar érzését: gyönyörű bizonyosságai a Petőfi, Madách és Arany remekeihez s a vértanuk albumába rajzolt képei, melyeknek létrejöttében jelentékeny része volt a testvérbátya nemes buzdítgatásainak.

Zichy Antalra, az anyán kívül, ki főleg természetének és szokásainak kialakulására munkált, középiskolai tanárai gyakoroltak élénk befolyást. *Elbeszélései* gyűjteményében az *Iskolai Emlékek* erre több bizonyóságot nyújtanak. Veszprémben a

kegyesrendiek tanították s nagyon szorgalmas és hálás tanítványuk volt. Derűs hangú, de egyszersmind korrajzi anyagot is bőven nyújtó «tanbeszélei»-ben egyik tanárát azért emlegeti kegyelettel, mert nem csak tanította, hanem okos szeretettel nevelte is őket, s nem rajta mult — teszi hozzá szerényen — «hogy nem lettünk valami nagy emberek, s legtöbben még csak valami hírességre sem vittük». E tanárja izmosította meg benne azt a fölfogást, hogy a munkát nem szégyenelni, hanem becsülni kell. Másik tanárát azért dicséri, mert a hazai irodalom szeretetét, a hazafiságot és lelkesedést föléleszté benők fölolvasások útján, mert — a mint megjegyzi: — «a hazaszeretetet tanítani nem lehet, azt gyujtani kell szívnek a szívekben». A harmadiknak, noha szigorú, hallgatag férfi volt, azért adózott örök hálával, mert lebeszélte arról, hogy pap legyen s megkedveltette vele Horatiust, ki oly sokszor volt aztán gyönyörűsége, erkölcsi nevelője, a levertség napjaiban pedig vigasztalója.

Tanulókorában tehát papnak készült s bizonyára ezen a pályán is kitűnt volna vallásosságával, emberszeretetével s a közjó iránti áldozatkész fogékonyságával. Igaza volt azonban, hogy megismerve magát és a világot, mégis hálával gondolt a tanárra, ki őt e pályaválasztásról lebeszélte. Kétségtől erős összeütközései támadtak volna másokkal s kínzó meghasonlása önmagával. Valamint a politika terén korán tudta külön választani az igazi haladás kérdéseit az izgatásra szánt pártkérdésektől: az egyház szolgálatában sem tartotta volna a pap valódi kötelességének, hogy osztályuralmi érdekért, mint az ecclesia militans harczosa, a politikába hévvel keveredjék. Nagyérdemű, köztiszteletű férfi volt már akkor, midőn a Szent-István-társulat igazgató választmányából azért lépett ki, mert ez pártpolitikai kérdésekben állást kezdett foglalni. «A szabad egyház szabad állam» nagy elvének volt híve s az élete vége felé irt s ma még ismeretlen önéletrajzába azt jegyezte be, midőn egy túlbuzgó egyházpolitikai lap szerkesztője, ki nem ismerte őt jól, minden áron állandó dolgozótársnak szeretete volna megnyerni: «sohasem szegődtem s nem is fogok az obskurantizmus zsoldjába, a világosság embere vagyok».

És mivel a politika tüskés mezején is azért kellett gyakran félreértést és olykor mellőzést is tapasztalnia, mivel meggyőződése tekintetében alkut nem ismert; csak pártfegyelmet

tűrt, de pártzsarnokságot nem; magánérdekét pedig mindig alá rendelte a közjóénak: bizonyára az egyházi pályán mennél magasbra emelkedett volna benső vallásossága, áldozatrakész szíve és kiművelt esze által, csak annál nagyobb belső és külső összeütközései támadhattak volna.

Az is ösztönszerű bölcsesség volt tehát tőle, hogy szakítva szándékával, a középiskolából nem lépett papnevelő intézetbe, hanem a főváros egyetemére jött jogot tanulni. Itt is, mint mindenütt, előnyére vált, hogy nagyon meg tudta válogatni könyveit és barátait, főnökeit és mestereit. Egyik legjobb barátja Fáy András egyetlen fia lett, kinek elfoglaló szenvedélye a zene volt. E jó barát révén vált otthonossá a mai Irányi-utca azon rég eltűnt emeletes házában, melynek falépcsőjén és tornácán az akkori közelet hirneves írói és más tekintélyei sűrűn jártak, összegyűlve a vendégszerető házi úr, a vidám és bölcs mesemondó köré, kit mindenre kiterjedő áldott munkásságáért Szemere Pál «a haza mindenése»-nek nevezett el. Az élénk fogékonyságú somogyi ifjú benne példányképre talált, kit egész kedvvel követett. Ha ma egymás mellé tesszük írói arcképeiket, úgyszólván családi vonásokat találunk bennök. Mint Széchenyi hú tanítványai buzogtak a nemzet szellemi és anyagi fejlődésének ügyében, meggyeteremben és országgyűlésen, a szépirodalom többféle ágában és a tudós társaságban, a nép- és nőnevelés terén. Mind a kettőt humanista és didaktikus szellem vezette. Eszményök: a jövődönék kiművelt eszü és gazdaságilag is folyvást gyarapodó magyarja. És Zichy Antal évtizedek multán is örökölt kötelességnek tartotta, hogy mint a nemzeti színház vezérigazgatója díszszel mutassa be a már akkor elhalt Fáy Gusztávnak addig el nem fogadott, mellőzött pár dalművét és kedvvel rendezze sajtó alá a Fáy András műveinek új meg új kiadásait, a jó barát és a mester hamvainak is kegyelettel áldozván.

Egyetemi tanulmányait kitűnően végezve, a pestmegyei patvarián Szentkirályi Móricz, e hirneves alispán, a pozsonyi országgyűlésen pedig Somssich Pál somogymegyei nagyeszü követ oldalán dolgozott és tanult. Az első a szabadelvű eszmék szeretetében, a második a történeti fejlődés tiszteletében s Horatius és Cicero kedvelésében erősítette meg.

Mindig örömezt emlékezett ez időre, midőn — mint maga jegyezte föl: — «csupa idealizmus, csupa komoly törekvés,

csupa nemes becsvágy volt», míg élete vége felé, annyi hasznos munka teljesítése után, elégedetlenül tekintett vissza az egész megfutott pályára, azon töprengve, hogy nem tett semmi említésre méltót, mindig csak készült hozzá s élete a «kapkodás látszatá»-val bir. Önéletrajza is ez emelhető vád ellen írtszerű védírat, mely híven tükrözi az ő benső lényét és külső körülményeit, folytonos hazafias törekvését, böles életfölfogását, eszményies gondolkozását és a hanyatlás érzetéből eredt humorát.

Az igazság pedig az, hogy mindig erősebben bírálta magát, mint másokat, s a közjóért sokkal többet szeretett volna tenni, noha így is elég sokat tett, kiszabott kötelességeit híven teljesítve, de nem érve be az elért eredménnyel. Midőn pedig több téren működött, korántsem kapkodott, mert sokféle tevékenysége életfölfogásának mind egy vezérelvéből sarjadt: hasznos ember kívánt lenni és az is lett. Egy volt ő, akár szónokolt, akár iskolákat vezetett; akár szatírárt írt, akár életrajzot egy dicsőnkrül; irodalomban, politikában, a tanügy terén, társadalmi egyletekben semper idem. Annaira egy, hogy sokágú működését nehéz volna külön válogatni, mert egyoldalúságra, az összhang megbontására vezetne s hiába törekdném én is e széptudományi társaság körében róla csak mint szépíróról emlékezni, nem lehetek képes az azzal egybeforrnt politikust és pædagógot mellőzni.

Hisz e többágú tevékenység benső kapcsolata adta meg életének ritka összhangját s érdemeinek teljességét.

Mint a gyümölcsfa, ő is úgy kezdte: előbb virágzott, mintsem gyümölcsözött. A negyvenes évek közepén lyrai versek és szépprózai czikkek jelentek meg tőle az akkori olvasott szépirodalmi heti lapokban. Inkább egy fejleni kezdő szép elme, mint a lobogni vágyó szív vagy képzelem termékei. Buzgó tanulása mellett nem is ért ezekre nagyobb mügondot fordítani. A kor gyorsan erősbulő mozgalmái tőle is követelték, hogy mentül előbb a közszolgálat gyakorlati terére lépjen. Nem szülő megyéjében kezdte azt, mert onnan a lábrakapott zajos korteskedések izgalma elriasztá. Az ott divatozó úri tempókat nem tartotta anyagi viszonyaihoz mérteknek, korán kifejlödvén benne a belátás, hogy elhibázza életét, ki takaróján túl nyújtózkodik. Vagyonát mindig rendben tartani gondos anyjától tanulta meg. Vagyonosak voltak bizonyára s

ők birták a szétágazott nemzetség törzsjóságait Ziesen, Tabon, Zalán; de nem mérközhettek a grófságra emelt fiatalabb ágak gazdagságával, a minek tudata őt csak óvatossá tette, de nem csorbitotta származásának érzetét, úgy hogy midőn az 1861-diki országgyűlésen föltűnt beszédének jelentőségét egy bécsi lap azzal is kívánta tódítani, hogy ez a mérséklő irányú szónoklat egy hatalmas grófi család sarjától eredt, barátainak évődésére mosolygó büszkeséggel mondott nyilatkozattal hallgattatá el: «Nem lehetek e grófi család sarja, mert annak én törzse vagyok!»

A csöndesebb mozgalmú Mosony-vármegyébe ment először is jegyzőnek. Ott is volt egy kis ősi jószáguk, de még erőbben vonzotta az, hogy politikai eszményképe: Széchenyi István e megye követe volt Pozsonyban. Az ő zászlója alatt küzdeni volt már akkor is erős vágya. Jegyzőkönyveivel s a zöldsasztalnál tartott beszédeivel annyira föltűnt, hogy csakhamar a megye főügyésének választották meg, 1848-ban pedig, a Kossuth-párt jelöltjével szemben, a zurányi kerület országgyűlési képviselőjének. Lelke tele volt ekkor, mert az új törvények vívmányai, a rendiségből nemzetté lett Magyarország, a parlamenti felelős kormányzat és sok egyéb közt a sajtószabadság létrejöttében ifjai szép álmai valósultak. Teljes buzgósággal üdvözölte az első magyar kormányt, melyben Széchenyi István és Deák Ferencz is, az ő két politikai eszményképe, tárczát vállaltak; de a mint a hazafiság önkínzó töprengéseitől a Széchenyi nagy elméje elborult: a fiatal képviselő is a forradalmi izgalmak közepett egyre nagyobb aggódásba esett. Arra azonban férfiasan el volt tökéelve, hogy bármi következék is, a szabadság zászlójától nem pártol el. A reakcióhoz szegődni, vagy csak félreállani is a magyar ügytől szégyennek, a mint ő maga mondá: «csöndes hazaárulás»-nak tartotta. Elment tehát, noha fiatal házas volt akkor, a forradalmi kormányval Debreczenbe, a hol — szemben a vérmes reményűek uralkodó áradatával — az úgynevezett «béke-párt»-hoz csatlakozott. Jogpártnak tekintette ezt, mivel a háború önvédelmi jellegét megóvni törekedett, de czélt nem érhetett, mert nem volt kivel békélni. Az ügyet Zichy Antal főleg csak tollával szolgálhatta, irogatva a Jókai Mór mérséklő irányú *Esti Lapok*jába. A legyőzetés után dühöngött adáz megtorlás emberei azonban őt is épen úgy a hadi törvényszék elé állították, mintha túlzó

lett volna. Nem ijedt meg, mert tisztában volt magával és sokkal inkább busúlt a haza, semmint a maga jövőjén. Nem is ítélték el, hanem rövid fogság után somogy megyei jószágára internálták.

Úgy tett e szomorú időkben, mint négy évtizeddel azelőtt, magáncsapások és kívülről fenyegető veszélyek idején, megyéjének fenkölt óda-költője: ősi földjének szántogatása mellett Horatiushoz fordult, kérve, hogy tanítsa őt, mint kell az idővel élni, bölcsen örülni s vad orkánok, habok üldözését nézni mosolygva.

S a classikus költő vigaszt nyújtott neki. Átalában a ki e zord időkben élt s látta, mint az apai házban én is, hogy az elbusúlt, üldözött, börtönt és zaklatást szenvedt jó hazafiak, ha keserűen kipanaszkodták magokat, mint föl tudtak derülni a római remekíróknak egymás közt hibátlanul idézgetett munkáitól: nem fogja tagadhatni, hogy e classikusoknak mily megnyugtató, vigasztaló, lélekerősítő hatásuk van azokra, kik műveikbe mélyedve, azoknak szellemét vérökké tudták tenni.

A majdnem tizenkét esztendei szünet hazánk közéletében nagyon kopár időszak; de nem volt az a Zichy Antaléban, mert ez időben mélyedt még jobban a római remekek, az angol alkotmány története és saját közjogunk tanulmányozásába s elvonultan várta az idő jobb fordulatát, nem tudva megválni a lelkéhez nőtt hittől, hogy «Magyarország lesz» megint. A csak nagyon kevésbé biztató idő nyomasztó volta mellett is remélte, hogy a leigázott nemzet vezérletére Széchenyitől kijelölt Deák Ferencz bölcsesége, a gondviselés és összetartásunk segítségével, elébb-utóbb kikötőbe vezeti a viharoktól megrongált hajót, hogy kiépítve roncsait, megint az alkotmányos élet széles folyamán járhasson. És a virradat idején boldog volt, hogy élénk részt fog vehetni a hajós nép nehéz munkájában. Mikor Somogyban is megalakult a hamvaiból föltámasztott vármegye: a hazafiak bizalma a főjegyzői tollat adta kezébe, majd a tabi választó kerület megbízó levelét az 1861-diki rövid, de emlékezetes országgyűlésre, melyen ő a szókimondás bátorságával, túlzástól ment hazafisággal s a törvényes jogokhoz való ragaszkodással tanusította szónoki és politikai jelentőségét.

És bár ez országgyűlés eredmény nélkül oszolt szét s még majd öt esztendő telt el a hatalom puhítgató kísérleteivel: a közben fölmerült aggodalmak és csalódások ellenére, mégis

a hatvanas évtized volt a Zichy Antal hangyamunkásságának legserényebb időszaka. Buzgón dolgoztatott barátainak közlönyeibe: Kemény Zsigmond *Pesti Naplójába*, Csengery Antal *Budapesti Szemléjébe*, mint később a Gyulai Páléba, sőt Arany János *Koszorújába* is. A kibékülés előkészítésének egyik legfáradhatatlanabb bajnoka volt, fejtegetve a nagy kérdéseket vezér- és irányezikkekben és több röpiratban: *A kérdéshez*, a *Szabadelvű konzervatív politika* és *Csonka minis-terium mint közvetítő* címek alatt. Ez utóbbiban hajlandóságot mutatott egyet-mást engedni a Deák-párttól szigorún megszabott föltételekből, a miért szemrehányások is érték. A mostoha viszonyok nyomása alatt az ország szellemi és anyagi téren nagyon hátramaradván, annyira égető, sürgős szükségnek tartotta ő a kiegyezést, hogy kész lett volna — bár csak egyelőre — pár tárcza nélkül is elfogadni a felelős kormányt, annak kiegészítését az idő mentül elébbi fejleményétől várva. Nem szakadt el azonban a Deák-párttól s az alkotmányosság kultúrában azzal is erősítgette elméjét, hogy bele kezdett Maculay *Anglia történelmének* gondos fordításába ott, a hol Csengery félbe hagyta, továbbá megírta a példány-ország rövid történetét a forradalomig és a forradalomét is, nem nagy terjedelemben, de alaposan.

A koronázó országgyűlésen ismét mint a tabi kerület képviselője foglalt helyet s egész lélekkel feküdt a törvényhozási munkának. A Házban gyakran beszélt és törvényjavaslatokat adott elő, bizottságokban jegyzőkönyvet vezetett és indítványokat formulázott. Ő volt itthon a népoktatási törvényjavaslat, a bécsi első delegatióban pedig a hadtengerészeti költségvetés előadója. Noha a tengerből addig a calaisi szoroson kívül alig látott egyebet, rövid idő alatt úgy betanulta a hadi tengerészet ügyeit, földadatait és szükségzeit, hogy Tegetthof is elismeréssel üdvözölte. Csak Kerkápoly Károly aratott nagyobb elismerést a vezérkari tábornokok körében a hadsereg ügyeinek meglepően szabatos előadásával.

E politikai tevékenység sem szakította el a szépirodalomtól. A Kisfaludy-Társaságban, mely 1866-ban választotta meg tagjának, *A szónoklatról* írt tartalmas értekezéssel foglalt széket és egy pár elmés hangú és korszerű szatirát olvasott föl. Az akadémia Teleki-díjára pedig kétszer történeti színművel pályázott.

Hogy a dráma terén is tett kísérletet, annak oka — mint maga mondta el — Ranke. Az ő egyik művében olvasta, hogy Stuart Mária skót királynő fiatal korából drámát írni hálás föladat volna. Zichy Antal, noha érezte, hogy a drámaiság lükettő erével nem bír, megkísérlett legalább korrajzi színművet írni róla. Tollát inkább a történeti hűség vezette, mint költői képzelem ragadta. Mikor ezt a művét kinyomatta, Deák Ferencz, ki szeretett évődni azokkal, a kiket kedvelt, elmésen üdvözlé: «Minden esetre jó izlésre mutat, hogy te a fiatal szép királynét karoltad föl, nem, mint Schiller, a már öregedő asszonyt.» Második színművével: a *Straford* dal már pályázott is, nem a díjért, hanem hogy hallja a bírálók véleményét. Ezek elismeréssel emelték ki a történeti fölfogást s a kidolgozásra fordított gondot; de e művét is csak kinyomatta, nem várva tőle színhatást. Tudta s az előszóban meg is írta, hogy műve nem dráma s még kevésbé tragédia, sőt még drámai költemény sem, hanem a mire törekedett: «történelmi és lélektani tanulmány». Hogy harmadik színművétől, melynek czíme: *Cromwell vagy a nagyság átka*, a színpadon is többet várt, mutatja az, hogy ezt benyújtotta a nemzeti színházhoz, mely azonban csak akkor hozta színre két ízben, midőn megnyerte az akadémiai pályadíjat. Deák Ferencz azt az alapos megjegyzést tette rá: «Látom benne a Cromwell átkát, de a nagyságát nem.» Valóban e minden angol fejedelmek legnagyobbika olyan nagyméretű alak, hogy teljes jellemzése shakspere-i erőt követel.

Zichy Antal, ki drámai formában sem tudott a didaktikai céltól eltérni, a tanulság kedvéért írta ez angol tárgyú színműveket is. Eszméjökben kapcsolatos trilogiát kívánt nyújtani, melynek alapeszméje az a történeti igazság, hogy a rossz kormányzás forradalmat idéz elő, a forradalom pedig lejárja magát túlzásaival.

«Cromwell»-jének én is egyik hirlapi bírálója voltam, s a szerzőnek egy akkoriban elmésen írt vezérczikke találó idézetét olvastam rá, azt, midőn a nyájaskodó Rousseau-nak megharagított kedvese azt veti oda: «Lascia la donna, studia la matematica», ily fordításban alkalmazva: «Hagyd a muzsát s búvárold a historiát». Érzékeny természettel bírván, nem vehette ezt tőlem jó néven, ki iránt mindig csak jóságos volt; de nagyon jellemzi, hogy mint torolta meg csípős bírálatomat. Pár év múlva egy nagy tánczestély vidám zajában adta tudtomra

valaki, hogy este az akadémiában megválasztottak tagnak. Akkor még nem volt szokásban, hogy irodalmi választások küszöbén valaki lépést tegyen önmagáért, vagy tétessen akár barátjai, akár hírlapok útján, mert ezzel még a különben hajlandó szavazókat is elidegenítette volna magától. Meglepve kérdeztem tehát: vajon kinek juthattam eszébe? Nem sokára megtudtam, mert Zichy Antal maga mondta el nekem mosolyogva a legelső találkozáskor: «Mikor olvastam kritikádat Cromwellemről, azonnal föltettem magamban, hogy de már ezt az én malleusomat megboszúlom. Nos, hát beajánlottalak az akadémiába, a hol lesz módod színműveket bírálni és e kedvtelésedet holtra unni, mert ott az én Cromwellemnél sokkal cromwellebbeket is sűrűn találsz!» Természetére, jószágára nem kis világosságot vet ez a csekély intim adat.

Színművei sincsenek eszmei és kidolgozási érdemek híján, bár e téren maga is csak műkedvelőnek tartotta magát; de sokkal inkább termett korszerű szatirák írására, melyekben előítéletek, balga szokások és divatos ferdeségek ellen az élet-philosoph derűtségével harczolt, a mit mindig kedvtelve végzett. Már 1868-ban írt ilyet, nagyobb, kettőt: *Az országgyűlésről* és *Követválasztásról*, 1887-ben megint kettőt: *A nagyzásról* és *Antisemitákról*, 1890-ben szintén kettőt: *Vénülünk* címmel és *Szatira a szatiráról*. Kiadatlanul maradt asztalfiókjában a hetedik: *A vallásról*. Ezeknek tárgyait mind az életből merítette friss elmével s úgy követte mesterét, mint az ódában Berzsenyi: hangjából tanult, «ridendo dicere verum», de tárgyban, fölfogásban és kifejezésben eredeti maradt.

Nemcsak a szatirák írására vezette a didaxis szelleme, hanem arra is, hogy Lessing híres színművét: a *Bölcs Náthánt* nagy gondnal fordítsa le a nemzeti színház műsorába. Ő, a ki elméleti ismereteit folyvást gyarapította s a Kisfaludy-Társaságban a magyar Shakspeare és Molière-fordításoknak úgyszólván állandó és kritikai észrevételeit is mindig kifejtő ítélője, valamint az akadémia színirodalmi pályázatainak a termékek fáradhatatlan bírálója volt, azzal teljesen tisztában lehetett, hogy a hamburgi dramaturg e nevezetes műve nem valódi dráma, a mint hogy kiadott fordításának címlapján is csak «drámai költemény»-nek nevezte. Mint a történelmi rég letűnt korszakok alapos ismerője, azt is tudta jól, hogy személyei, mint jellemrajzok, nem felelnek meg a kor- és élethűség követelé-

sének, mert bármily lovagias fejedelem volt is Saladin, a közép-korban, kivált Jeruzsálemben, nem létezhetett olyan muzulmán szultán, sem olyan zsidó böles vagy templárius szerzetes lovag, kik saját vallásaik hitelvein fölül emelkedve, szavaikkal és tetteikkel mintegy versenyezve azt hirdették volna, hogy nem a felekezeti hitbuzgóság, hanem a mentül tökéletesebb erény és felebaráti szeretet teszük az embert kedvessé Isten és világ előtt. Mert ha ezt hirdették volna, akkor az az idő egészen más lelket és képet kap. Ebből a szultánból, zsidóból és templomlovagból a mult századbeli francia philosophia szelleme, vagyis ennek forrásából maga a fölvilágosult kor költő-philosophja beszél. De épen ez a fönkelt anachronismus ösztönözte Zichy Antalt arra, hogy e nevezetes művet irodalmunkba átültesse. A fordítás elé írt rövid verses prologja fájdalmas emberi sohajtás a miatt, hogy a mit ez a nemes és böles költő száz évvel ezelőtt írt és «álmodott», ma sem lett még a tömegek közkincsévé, hitévé.

Ez a fordítás a világosság emberének munkája, ki üdvösnek tartott eszméit nem egyféle formában, de mindig teljes összhangzással törekedett terjeszteni.

Így szolgált ő egy lélekkel kétfelé: a politikában és az irodalomban. A politika terén azonban legbuzgóbb szolgálatai közepett is gyakran kellett nyomasztó kedvetlenségeket szenvednie. Ha ez előkelő természetű, magát és a világot jól ismerő férfi nem szomjazta is a dicsérgetést, de bizonyára örömmel töltö el az elismerés. Annnyival inkább, mert teljesen önzetlenül szolgált, s anyagi jutalomra, külső kitüntetésre soha sem vágyott. S mi lett a jutalma a kiegyezés után, melynek előkészítésében az ő tolla éveken át a legbuzgóbban munkált? Az, hogy az 1869-diki választáskor kerületének fölhevített többsége megbuktatta és a megye egy másik kerületében is sikertelenül léptették föl. Nehéz szívvel, de panasz nélkül vett ekkor búcsút szülőmegyéjétől, melyet gyermekkorától hön szeretett, büszkén arra, hogy Csokonai már a mult század végén azt írta róla: «Nemesek annak (Somogynak) a nemesei, mint mindenha valának s teljesek a nemzeti buzgósággal». És Zichy Antalt hiába hívták, kérték később, Somogyban nem lépett föl többé soha. De bár bántotta, hogy épen munkabírása delelőjén kimaradt az országgyűlésből, kedvét a közjó szolgálatától ez sem bírta elvenni. Midőn báró Eötvös József

közoktatásügyi miniszter, ki őt jól ismerte és nagyrabecsülte, sietett neki fölajánlani a főváros tanfelügyelői tisztségét, készséggel vállalkozott e nehéz föladatra. Mindig hevült Eötvös hazafiságától s életének utolsó szakában *Korszakalkotóink* czímmel megkezdett munkájában is a vezérnagyság : Széchenyi, Kossuth és Deák alakjaihoz őt kívánta negyedikül kapcsolni, s akkor midőn egyik alkotásának keresztülvitelében gyakorlati segítő lehetett, kedvvel írta jegyzetei közé : Eötvös «volt az, ki mint egy nagy fátyla égett és világított előttem, buzdítva, hogy gyujtsam meg nála én is, mint annyi más, az én vékony kis gyertyácskámat». Eötvös vezérelvül mondta ki, hogy a tanfelügyelőség olyan hivatal, melyben a kötelességeknél többet kell teljesíteni. Zichy Antal épen ilyen állásra volt hivatva. Három éven át (1869 — 1872) működött legbuzgóbban e neki oly hálásnak kínálkozó munkatéren s nemcsak az új népoktatási törvény végrehajtásának dolgaiban fáradt, hanem a gyakorlati kivitel megkedveltetésében s az iskolák gyökeresb javításában is, közben a jónak sok magvát hintegetve a tanítók, szülők és gyermekek elméjében. Mindenre kiterjedő gondja közepett ráért egy olyan közös ima írására is, mely a vallásosság legbensőbb lényegéből folyva, minden egyistenhívő felekezet gyermekeinek ajkán hangozhatik. De épen az ilyen üdvös, fölvilágosult szellemből eredt törekvéseiből kovácsoltak vádakát ellene a községi iskola ellenzői. Ráfogásokkal, ellenzésekkel nehezítették nehéz munkáját, s mikor egy az ő belső életében előfordult körülmény miatt kellemetlenségektől tarthatott, hogy ezeket elkerülje és önérzetét megóvja, lemondott. Akkor már Trefort volt a miniszter, ki érdemeinek elismeréseül nagyobb érdemjel kitüntetését ajánlotta föl neki, s ő, ki mindig csak maga igyekezett magát kitüntetni, mosolyogva mondta : «Adasd azt annak, a ki nagyon boldog lesz vele.» És annak is adták, mivelhogy megnevezte. Már elébb is épen ily önérzetes mosolygással hallgatta Eötvös miniszteri utódja, Pauler Tivadar e bókját : «Igazság szerint ez a szék téged illetne, de másként akarták.»

Mihelyt tanfelügyelő lenni megszűnt, gróf Lónyay Menyhért kormányelnök kapott rajta, hogy bevigye ismét a képviselőházba s könnyű szerrel kivihetette, hogy 1872-ben Pápan megválasztották. Ujjonnan neki fogva a törvényhozó többféle munkájának, aggodó szemmel nézte, hogy a Deák-párt, mely-

hez egész lélekkel tartozott, az egyre súlyosodó pénzügyi helyzet nyomása alatt, foszladozni kezd. Nagyrabecsülte ugyan mindig a fölülelemelkedő Tisza Kálmán erős eszét és hazafiságát, de mert az új korszak kezdetétől fogva megszokta vele szemben foglalni pártállást, egyelőre fázott kormányzatától. Azonnal zászlója alá állani óvatos gondolkodási módja nem engedte, s ha eddig sem részesült kellő támogatásban, mivel el-eltérő nézetei miatt pártjában gyakran csak az útban akadályul álló «önfejjű okoskodó»-nak tekintették, ezentúl még inkább tartózkodott attól, hogy mellőzni fogják, mint a kire voltaképen nincs szükség.

Nagyobb munkásságával ekkor az akadémiába menekült, hol székét a hetvenes évtized legelején Horatius satiráinak bemutatásával, később pedig, mint tiszteleti tag, noha nem volt köteles vele, Lessingről írt magvas tanulmányával foglalta el.

Az akadémiában épen a legkedveszerintibb munka várt rá. Rábízták, a mint hogy buzgóbb, rátermettebb kézre nem is bízhatták volna, gróf Széchenyi István hátrahagyott naplójegyzeteinek, irományainak magyarázatokkal ellátandó sajtó alá rendezését, leveleinek összegyűjtését, régi munkái kiadását s végül életrajzának megírását. Teljes hévvel adta át magát e neki oly kedves kötelesség teljesítésének, mely úgy szólván megaranyozta életének utolsó szakaszát. Fáradatlanul hűvelyezte ki a csak röptiben, kurta szókban s olykor több nyelven papírra vetett följegyzéseket, megvilágította létrejöttük körülményeit, lelkiismeretesen pótolgatta a hiányokat, magyarázó előszókat írt hozzájuk, tanulmányokat rólok a *Budapesti Szemlébe* s fölolvasásokat tartott az akadémia ülésein. S megindultak a kutfői beccsel bíró kötetek kiadásai, eszmék, adatok, adomák, továbbá levelek és útleírások gyűjteményei, a politikai cikkek és nevezetes röpiratok új kiadásai s végül a mindezt megkoronázó utolsó kötet: *Széchenyi István gróf életrajza*.

Ettől a munkától az a változás sem tudta tartósan elvonni, hogy még egyszer, utoljára, visszakerült a képviselőházba: 1884-ben mint Sopron városának szabadelvűpárti képviselője. De bár ismét elemében volt e pártban, mely a Deák Ferencz hagyományait átvette, s megint buzgón vett részt bizottsági munkákban és gyakran tartott beszédet fontosabb kérdésekben, még sem nagyon bánta már, hogy három év multán Sopron

többsége Fabiny Teophil ministerhez fordúlt. Hogy ez mélyebb bántódást nem okozott neki, mutatja ez a pajzán gúnyú epigramma, melyet győztes utódjának írt:

«Próbáld csak Fabiny! ne légy te minister,
Majd meglátod mindjárt, mi az a filister!»

Volt neki a képviselőházon kívül is elég munkája, az akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban, hol a végzendő munkában mindig buzgón vette ki részét, tanügyi, képzőművészeti bizottságok üléseiben, egyletek közgyűlésein, ünnepein, hol megnyitó beszédet, hol alkalmi szónoklatot, hol pedig jelesek koporsóinál végbúcsút mondvá. Mert a hová jó ügyben hívták, onnan elmaradni s a megbízást nem teljesíteni röstelte volna. És honnan hiányzott ő a jók közül s hol nem tartozott a jók javához?

Csodálni lehetett, hogy öreg korában is annyi folytonos munkát, kötelességteljesítést elbirt. Szerencsére erős testalkattal volt megáldva, okos életmódot folytatott s nyáron át épen olyan kedvtelve kertészkedett városligeti nyaralójában, mint irogatott dolgozó-asztalánál.

Ez a szelíd szemű, nyájas mosolyú jó ember teljességgel nem volt puha ember. Hajlongani senki előtt sem szeretett, bár mindenkihez barátságos vala. Erős paizsa volt erkölcsi önérzete s érdekből mit sem áldozott föl meggyőződéséből. A haza közügyeit szolgálva, magánjólétéről gondoskodni nem nagyon törekedett. Saját vagyonát rendben tartotta, de szaporítása nem tartozott gondjai közé. Valamint ifjan nem tudott osztozni a forradalom mámorában, meglett és tekintélyes férfikorában a kiegyezés utáni korszak gazdagodási törekvéseinek sem lett részesévé. Életfölfogása gátolta, hogy nyereséges részvénytársulatok vagy új vasutak létrehozásában fáradozzék. Széchenyi elvei szerint: jogosnak, sőt szükségesnek tartotta az anyagi jólétre törekvést; de minden önhaszonleséstől tartózkodott. Csak egyetlenegy pénzintézet: a magyar földhitel-intézet fölügyelő bizottságában vett állandóan részt, mert annak alapítása rossz idők hazafiúi munkája volt s az alapítókra nézve nyereménynyel, osztalékkal nem jár.

Mondhatni, hogy századunk végén ő képviselte legteljesebben a régi «bene possessionatus» minta-táblalabirák büszke hagyományát: a «nobile officium» önzetlenségét. A bizalomért

serényebben szolgálni, mint pénzjutalomért: volt örökölt elve. Nehéz volna elsorolni, hogy mennyi ingyen-kötelezettséget vállalt, a legpontosabban teljesítve mindet. Ha egyik-másik ülésről néha elmaradt, ismerőseiben méltán támadt aggodalom, hogy talán beteg. Mert egyéb nem akadályozhatta. A szellemi munkát értéknek tekintve, a műveiért kapott tiszteletdíjat megbecsülte; de ha könnyen tett szert valami pénzjutalomra, ezt jótékony egyletek, hasznos intézetek tőkegyarapítására ajándékozta, nem egyszer a magyar írók segélyegyletének, melynek hosszú időn át haláláig példás buzgóságú másodelnöke volt.

Sajátságos azonban, hogy ennyi nemes tulajdonság mellett sem bírt egy-egy kedvvel elfoglalt állásban hosszú ideig megmaradni. De ez nem az ő hibájából eredt. Legfőleg annyi, hogy nagyon is érzékeny volt minden kis bántódással szemben. Rosszúl esett neki, ha egy-egy üdvösnek tartott eszméjét közönnnyel vagy ellenzéssel fogadták, vagy ha nemes célú munkáját megnehezíték.

Midőn az utóbbi időkben önkisebbítő töprengéssel nézett vissza múltjára, úgy találta, hogy sokan, kiket egykor oka és joga volt lenézni, föléje kerültek s a szerencsét üstökénél tudván megragadni, most leczkét tarthatnának neki az életbölcse-ségből. De ebben tévedt. Idealizmusa nem engedte őt hajhászni az élet ama mutatós, de üres hívságait, melyekkel egyik iránybeszélyének főszemélye: Peteházi Glaser úr külsőleg elég magasra tudott fölkapaszkodni. Mindig csak saját nemes természete szerint tudván élni, akkor hasonlott volna meg csak önmagával, ha csak egyszer is ily neki nem való példa követésére tévelyedik.

Csupán makacssággal rontotta néha dolgát. Följegyezte, hogy mi mindenről mondott le, humorosan írva: «Olvasóra fűzhetném kudarczaimat, vagyis ezzel egyértelmű lemondásaimat. Nagy ember volnék, ha annyit tudnék fölmutatni tettekből!»

De miért mondogatott le tisztos állásokról? Részint mert munkájában kedvetlenítették, részint mert elve volt: sokáig nem foglalni el olyan állást, melynek illő betöltésére elégtelennek érezi magát. S mivel magát mindig erősen bírálta, hamar is érezte elégtelen voltát.

A hatvanas évek vége felé a nemzeti színházat is igaz-

gatta öt hónapig. Komoly becsvágygyal fogott hozzá, azonnal javította az igazi tehetségek anyagi helyzetét s gondja volt az eredeti művek teljes díszű bemutatására. Azt remélte, hogy az intézet magasb színvonalra emelése után az összes hazai színészet rendezésére hathat. De nem volt rá ideje. Döntő helyen a pénztár megkövetelt egyensúlyát féltették e magának is igen gondos gazdától s mikor egy rá tartozó gazdasági rendelkezést alatta álló hivatalnok czimére küldtek le, ezzel úgy megsértették, hogy azonnal lemondott. Lemondott a miniszeri tanácsosi czimről is, midőn — a hová osztva volt — a törvényeket előkészítő bizottsághoz fűzött reményei hervadozni kezdtek. Nem maradt sokáig elnöke sem a fővárosi tanítók egyesületének, sem a tanítók általa alapított segélyegyletének, melyek úgy fogtak ki rajta, hogy az első mint tiszteleti tagot, a második mint örökös tiszteletbeli elnököt kapcsolta állandóan magához. Kilépett a fővárosi bizottságból, hol tanügyi indítványait nem karolták föl elég melegen. Megszűnt a képzőművészeti társulat alelnöke lenni, látva, hogy személyi törekvéseknek áll útjában. A Szent-István-Társulatot, mint már említettem, azért hagyta oda, mert az a pártpolitikába kezdett elegyedni. Az országos kisdedóvó egyesület iskolájának éléről azért távozott, hogy több hatással működhető férfinak adjon helyet. Az akadémia classica-philologiai bizottságának elnökségétől pedig azért tartotta illendőnek megválni, mert mint képviselő a görög nyelv kötelező tanítása ellen foglalt állást, mely nézetében a bizottság számos tagja nem osztozott.

Sehol visszavonást nem hagyott maga után, sőt nem egy helyről épen visszavonások elhárítása végett távozott.

A politika terén bajára volt, hogy olykor még részletkérdésben való eltéréseitől is bajos volt eltántorítani, hát még midőn egész javaslat ellen volt elvi kifogása. Ilyenkor ugyan-csak kemény fej volt.

Többi közt a közigazgatás államosításával s a kinevezési rendszer reformtervével sehogysem tudott megbarátkozni. Sőt röpiratot is adott ki ellene. Részint családi hagyományainál, részint ifjúkori, kegyelettel megőrzött emlékeinél fogva, a meggyerendszert szerette «az alkotmány védbástyájá»-nak tartani. Azt mondta volt, hogy a kályhát sem dobják ki a házból azért, mert nyáron nincs rá szükség, hanem megőrzik a rideg télre, midőn folyvást hasznát veszik. Hiába mondták

neki, hogy a megyék az ő születése előtt néhány évvel sem tudták az alkotmányt megvédeni, midőn nem törvények útján, hanem pátenssel szedtek adót és katonát. Ebben a kérdésben hajlíthatatlan volt.

Az egyházpolitikai kérdésekben erős híve volt a polgári házasság behozatalának, de fázott a felekezetenélküliségtől s a gyermekek kényszerhitétől. Nem is egyszerre, hanem egymás után kívánta volna a kérdéseket megoldani, bár utóbb nem titkolta örömét azon, hogy egyszerre túlestünk valamennyin.

Ekkor már a főrendiház tagja volt, a hová 1891-ben nevezték ki. Úgy tekinté ez állását, mint pontot a mondat végén. Kinevezésekor fanyaros vidámsággal mondta: «Megyek hát a muzeumba — mamelukoktól mumiákhoz.» De ő ott sem lett mumia, hanem fontos ügyekben gyakran beszélő s több bizottságban buzgón működő politikus. Természetes, hogy kinevezését megköszönni illett fölmennie Budavarába általános kihallgatásra. Midőn visszatért, bizalmas barátainak derűlten beszélt, hogy jó királyunk mily nyájas, elismerő szavakat intézett hozzá; de annál kedvetlenebbül szolt az antichambre-ről, hol lealázó helyzetben kellett várakoznia, mert fiatal katonatiszteket, hivatalnokokat és mágnás-úrfiakat előtte bocsátgattak az elfogadóterembe. Eszébe jutott — úgy mond — Széchenyi, ki a nagyurak előszobáiban töltött időt a haza oltárára letett legnagyobb áldozatok közé számította.

Állandóbban kedvetleníté azonban az, hogy a megújított főrendiház rendesen maga is csak olyan *pour la forme* testületnek tekintí magát, mely néha fél óra alatt öt-hat törvényjavaslaton szó nélkül nyargal át, a költségvetés tárgyalásába nem ereszkedik s a meggyőződésből eredt kevés beszédet is unva, türelmetlenül hallgatja. De ha mindezt nem tartotta is lélekemelőnek, az állással járó kötelességek teljesítésében a régi ember maradt. Ebben a legnagyobb elkedvetlenülés sem ingathatta meg.

Emlékezem utolsó baráti látogatására, melyben a múlt tél vége felé részesített. Arról panaszkodott csupán, hogy nem igen lesz már ereje és ideje megírni azt a pár munkát, melyet még szeretne kiadni, korántsem a hírnév szomjáért, mely sohasem epesztette, hanem mert talán használhatna még velők valamit.

Asztalomról fölvetv egy könyvet s bele nézve, elmélyedt.

— Bizony — mondta — nemcsak nagy költő és nagy nyelvész ez a mi Aranyunk, hanem az életigazság bölcs hirdetője is. Például mily remeken igaz az ősök testhalmán melázó e négy sora :

«Nem csak az, kit a hír untalan emleget,
Hajta végre dicső, bajnoki tetteket,
Sok tudott bonáért élni halni olyan,
Ki felejtve nyugszik egy hitvány zugolyban!»

Aztán búskomolyan tette hozzá:

— Ha a bajokkal való küzdés teszi a bajnokot, akkor én is bajnoknak tarthatom magamat. Dicső tettek nem maradnak utánam, de bajlódást annál többet jegyezhetnének föl rólam. Nincsen különben badarabb szomj, mint a dicsőség, a hírnév kergetése. A ki arra született, annak nem kell kergetnie, a ki nem: az hiába fut utána. A hírnevet néha elérheti az is, ki beteges hiúsággal kapaszkodik utána. De ebben ritkán van áldás a közjóra. Hisz a Herostrateszok is hírnevesek. Szerintem az az igazi érdem, ha műveltséggel, buzgósággal hasznos emberré válik valaki. S erre törekedni kötelessége is — kisebb nagyobb körben — mindenkinek.

Azt hiszem, hogy ez életfölfogásában ezúttal elmondta nekem a maga életprogramját is, melyet oly jól beváltott.

Nem sokkal ezután érte a végzetes baleset. Eljárt néha a nemzeti kaszinóba, hol a gazdag könyvtárból örömet olvasgatott s hol néha összejött valamelyik régi ismerőseivel, emlégetve Széchenyi Istvánt, kinek alkotásai közé tartozik ez a társadalmi intézet is, melyben évenként megünneplik az alapító emlékeztét s egy ízben Zichy Antal is, kezében a Széchenyi-serleggel, ékes beszédet mondott az ünnepilakomán. Fájdalom! a kaszinóba járás utoljára balvégzetűvé vált neki. Rosszúl érezve magát, a lépcsőn megbotlott s némi agyrázkódást szenvedett. És azon túl nem is jelenhetett meg az irodalmi társulatok és egyletek ülésein, melyeket addig a legnagyobb pontossággal látogatott. Mikor pedig bekövetkezett az akadémia idei május havi nagygyűlése, az első osztálynak, mely őt Hunfalvy Pál halála után közbizalommal választotta meg elnökének, beküldte lemondó és búcsúzó levelét, névjegyeket is csatolva hozzá minden egyes tag részére. Ez a búcsúvétel, valamint a lemondó

levél hálásan meleg, szerény és szomorú hangja mindenkit mélyen meghatott.

Pár nap múlva meglátogattam s olyannak találtam, mint mindig: gyöngéd, finom, szíves beszédűnek, asztalán kitért könyvekkel, rendben tartott iratokkal. Csakhogy feküdt a balzakon, halkabban beszélt s mosolya mintha fátyolozott lett volna. Bágyadt arczáról nem tűnt el az a tiszta derület, mely lelkének harmóniájából eredt. Nem áltatta magát hiú reményekkel s el volt készülve az utolsó útra, melynek titokzatoságától nem félt. Szenvedésekről sem panaszkodott s a jó szív hálájával beszélt az orvosi gondos segítségről és a házi ápolásról, melyben részesül. Az önérzet szolgált vigasztalására.

— Nem félhetek a haláltól — mondta többi közt, — mert eleget éltem s a munkából mindig kivettem részemet. Nem rajtam múlt, ha ez a munka többet nem ért. Ezentúl aligha folytathatom azt is, a mire eddig képes valék. Pedig voltakép az élet akkor szűnik meg, midőn dolgozni, használni már nem birunk. Én most csak végintézkedéssel használhatok még egy pár jó ügynek, s aztán nyomom vesz. Gyermekek sem marad utánam, ki egészséges elvek szerint fölnevelve, életemet talán jobban folytatta volna. Ebből is látszik, hogy a nagy zenekarban én csak afféle szerencsétlen flótás voltam.

Valóságos humorral beszélt magáról, s hittem, hogy ki fog épülni bajából. De néhány nap múlva súlyos bonyodalmak rontották meg állapotát s a nemes idealista, a szépnek, jónak, igaznak hűséges barátja, előmozdítója, a kötelességérzet minta-embere megszűnt élni.

Nagydiszú és általános részvétű temetéssel búcsúztunk el tőle, kinek áldott hamvait a családi sírboltba, tőlünk messzire szállították.

Sok helyen hagyott ő maga után fájdalmasan érezhető hézagot, de sehol nagyobb és fájdalmasabbat, mint azok lelkében, a kik teljesen ismerték.

VADNAY KÁROLY.

TINÓDI SEBESTYÉN.

Második és utolsó közlemény.*)

Tinódi könnyen és sokat dolgozott s már Dunán túl való laktában szorgalmasan forgathatta a tollat, ámbár ez időből csak öt éneke jutott reánk. Ellenben a városi élet nyugalmasabb éveiből származó írói hagyatéka igen gazdag, noha ezt sem ismerjük teljesen, mert ez időbeli műveiből több elveszett vagy lappang, mint például a török császárok krónikája, melyre maga hivatkozik. Eddig összesen huszonöt éneke**) ke-

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 265. számában.

**) Szerzésök illetve befejezésök ideje és helye szerint állítottam össze ez énekeket. A sorrend a következő:

1. *Judit asszony historiája* — — — — 1540—41, készült Szigeten.
2. *Buda veszéséről* stb. — — — — 1541, „ Szigeten.
3. *Perényi Péter* stb. — — — — 1542, ápr. 24. Baranyában.
4. *Jázonról és Medeáról* — — — — 1542—42, Dombovárt.
5. *Verbőczy Imrénék* stb. — — — — 1543, Daruvárt.
6. *A szalkai mezőn* — — — — 1544 decz. második fele Nagyszombatban.
7. *Szulimán császár* — — — — 1546, — — —
8. *Sokféle részegesről* — — — — 1548 nyara Nyirbátorban.
9. *Varkocs Tamás* — — — — 1548 tele Kassán.
10. *Dávid király* — — — — 1549, április dereka Kassán,
11. *Szitnya, Léva* — — — — 1549, Kassán.
12. *Károly császár* stb. — — — — 1550, bőjt nagy hete Kassán.
13. *Hadnagyoknak tanúság* — — — — 1550, Kassán-Szolnokon.
14. *Kapitány György* — — — — 1550, Kassán.
15. *Szegedi veszelem* — — — — 1552, nagy bőjt Kassán.
16. *Zsigmond krónikája* — — — — 1552, — — —
17. *Zsigmond historiája* — — — — 1552, — — —
18. *Vég Temesvárbán Losonczy* — — — 1552, augusztus 15. Kassán.
19. *Egervár viadaljáról* — — — — 1553, Kassán.
20. *Eger summája* — — — — 1553, Kassán.

rült elő, melyek valami 12,000 verssorból állanak. Száz sornál egyik éneke sem rövidebb, némelyik, mint az *Erdélyi história* vagy *Eger viadalja* meg igen terjedelmes, kimerítő munka. Egyikök sem szerelmi vagy csata dal, tulajdonképeni lyrai vers, s háromnak kivételével mindnyájan az elbeszélő, a historiás énekek sorába tartoznak. E három más ének egyikében a gonosz udvarbirák ellen háborog, másikában azt rajzolja, minő más-más emberre alakítja a bor a részegest, a harmadikban meg a végbeli vitézeket oktatja-dorgálja. A többi mind versbe szedett elbeszélés, melyek azonban tárgyuk szerint négy külön csoportra oszlanak. A legkisebb, mely egyetlenegy énekből áll, a görög hitrege világából van merítve. Jázon és Medea történetét mondja el szárazon, szintelenül úgy adva elő az eseményeket, a mint az író valamelyik könyvben olvasta. Tinódinak ez egyetlen kitérése a classikus rege-világba s hogy egyetlen maradt, az arra vall, hogy nem érezte ott jól magát, a minthogy ez a világ csakugyan nem befolyásolta műveltségét és eszejárását. Erősebben vonzhatták a szent könyvek s bizonyára ő is sokat olvasta a bibliát, ámbár csak két bibliai tárgyú éneke jutott reánk. Az egyik legrégibb ismert műve, *Judit asszony históriája*, melyet akkor írt, midőn sebesülése Dombovártt ágyhoz, mindenesetre szobához kötötte s lábba-dozva szellemi munkából, a szent írás olvasásából igyekezett vigaszt és lelki szórakozást szerezni. A másik *Dávid király históriája*, mely azon időből való, mikor lantosi pályája delelőjéhez közeledett. A harmadik csoport szintén csak két, de nagyobb énekből, Zsigmond király krónikájából és históriájá-

-
21. <i>Enyingi Török János</i>	— — — — —	1553, Debreczenben.
22. <i>Az udvarbirák stb.</i>	— — — — —	1553, Bohnyán (Erdély).
23. <i>Erdélyi história</i>	— — — — —	1553, Kolozsvárt.
24. <i>Budai Ali pasa</i>	— — — — —	1554 eleje Kolozsvárt.
25. <i>János király fiáról</i>	— — — — —	1554, Kassán.

E műveit a 4., 16., 17. és 25. számú ének kivételével — ez utóbbi csak későbbben készült — maga adta ki 1554 tavaszán Kolozsvárt a Hofgref-nyomdában készült *Crónika* című nagy, két táblára, részre osztott művében. Összes eddig ismert énekeit kiadta Szilády Áron a *Régi Magyar költők tára* III. kötetében (Budapest 1881). Szilády a legnagyobb buzgalommal és ismerettel gyűjtötte össze mindazt, a mi egyrészt Tinódi életére, másrészt az egyes énekek kútforra, keletkezése idejére stb. világot vethet.

ból áll. Ezek tárgyát már a hazai történelem, csak hogy annak régibb, Tinóditól messze eső százada szolgáltatta. Minden többi éneke az 1541—52 magyar történelem eseményeit dolgozza föl. A Szulimán szultánról szóló ének a szultánnak nem magyarországi dolgaira vonatkozik ugyan, de a lantos ezt is kétséggkívül azért írta, mert Szulimán döntő szerepet játszott hazánk sorsának alakulatában.

Mithologiai, bibliai és régi magyar történelmi tárgyai földolgozásában jellemző sajátossága Tinódinak, hogy forrást használ s a mit a forrásban talál, azt beszéli el módosítás, hozzátétel vagy színezés nélkül. Egyszerűen rímbe szedi, a mit az illető könyvben olvasott s néha egyenesen utal a kútforra, melyből anyagát kölcsönzé. Hitelességre, megbízhatóságra törekszik tehát ez énekeiben is s pontossága odáig terjed, hogy megjelöli az időt, melyben az illető esemény lejátszódott. Dávid királynál följegyezi:

Az idő vala régen ó törvényben
E világnak negyedik idejében,
Négy ezerben írtak és nyolczvanötben
Világkezdetben.

Már ez énekeiben az igazságot, a lett dolgokat igyekszik tehát vázolni, ámbár igazságnak azt tekinti, a mit valamely szent vagy profán könyvben írva talált. Forráskritikát nem gyakorol, igaznak vesz mindent, a mit olvasott. Az igazságot meg azért akarja elmondani, hogy más czélt érjen el vele; ne csak tájékoztassa, hanem oktassa a közönséget. Dávid királynak Góliáttal való párba-ját épen azért énekli meg, hogy korának vitézei okulást merítsenek belőle. Azon kezdi:

Siess keresztyén lelki jót hallani,
Ó törvényből hadakozni tanulni.

Ez az oktatói czélzat egész írói tevékenységét végig kíséri. A hol teheti, levonja elbeszéléséből az erkölcsi tanúságot s olyan hévvel köti lelkére olvasóinak, mint akármely buzgó prédikátor. Összegyűjtött művei előszavában egyenesen kimondja, hogy «e jelenvaló könyvecskét szerzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy a hadakozó, bajvivó, várak- s városokrontó és várban szorúlt magyar vitézeknek lenne tanúság, üdvösséges, tisztességes megmaradásokra, a pogány ellenség-

nek mi módon ellene állhassanak és hadakozzanak». Kétségkívül azért érdeklődött az előző századok történetéből épen Zsigmond király iránt, mert már ő is sokat hadakozott a törökkel. Hogy idevágó mindkét énekében épen a török harczok lépnek háttérbe más azon korbeli események mellett, annak egyszerű oka az, hogy forrásában, Thuróczi krónikájában nem talált többet, mert az ő két éneke semmi egyéb, mint a latin Thuróczinak rimbe szedése, nagyobb részt egyszerű fordítása, a mit nem is titkol s megjegyzi: «Nám azt a ki magyar nyelvre fordítá». Lehetőleg forrásához tartja magát, tények elmondására szorítkozik, hogy az olvasó értesülést és tanuságot meritessen belőlök. Épen ez a munkája nem eredeti szövegében, hanem kétféle alakban, Heltai Gáspár gyökeres átdolgozásában s töredékesen egy XVII. századi kéziratban maradt reánk s a kettő között óriási a különbség. Heltai össze-vissza hányta e munka stropháit, az író fölfogásával ridegen ellenkező kitérésekkel, betoldásokkal rakta meg, sőt teljesen kiforgatta értelméből s legújabb kiadójának, Szilády Áronnak sok fejtörésébe és fáradságába került, a kézirat töredék segítségével az eredeti szöveget úgy a hogy, legalább azon részében, a meddig a töredék terjed, helyreállítani. Tinódi tisztelettel, rokonszenvvel szólt Zsigmondról s azzal kezdte énekét:

Megmondom Zsigmond király krónikáját,
Emberségét, jóságát, vitéz voltát.

Ezt Heltai, a ki vallásos buzgalmaiban gyűlölte Zsigmondot, következőleg ferdítette el.

Im megmondom Zsigmond király csudáját,
Krónikáját és nagy kegyetlen voltát.

Ennek megfelelően folytatta s habár Tinódi művét ő sem tette költőiebbé, mégis több hevet és szenvedélyt hozott a meglehetősen egyhangú előadásba. Csakhogy valósággal meghamisította Tinódit s olyan szellemet vitt művébe, mely elvi ellentétben áll a jámbor kassai lantos tárgyilagosságával. Tinódi dicsérte Zsigmond királyt, Heltai a sárga földig lerántotta. Tinódi nem bántotta a katolikus egyházat és embereit, Heltai élesen ostorozta a pápa hitszegését. Tinódi sohasem meritett a hazai népmondából, Heltai betoldott az énekbe vagy tíz versszakot, mely anyagát egészen a mondából köl-

csönzi. Elmondja Tar Lőrincz pokolba szállását, ki lehatolt a pokolba s ott megtudta, hogy már kész a nyoszolya, melyben az örök kárhozatra ítélt Zsigmond vétkeiért lakolni fog. Ismét visszatérve a földre, Lőrincz elbeszélte, mit tapasztalt az alvilágban. Ez az epizód egyáltalán nem illik Tinódi munkájába, a mint azt ő megírta. Zsigmond jóságát, emberségét, vitézségét akarta zengeni s így nem végezhetette énekét azzal, hogy a királyt örök kárhozat várja s a pokolban már kész a nyoszolyája. Ez csak idegen, Heltai-féle betoldás lehet, mert csak az ő szellemének felel meg, míg Tinódi oly hidegen állt a nép hagyományaival, mondáival, költészetével szemben, mint valami középkori barát. Írói egyénisége nem a népiesség talajában gyökerezik, mert inkább tudós, jobban mondva tudákos ember volt. Épen egyik kortársa, Szerémi György, irta össze az előző század történelméről a nép alsó rétegeiben keringő mondákat és híreket, melyekről Tinódinak lehetett tudomása. (Czillei Ulrikot ő is Czilling ispánnak nevezi, mint Szerémi.) De lelkére, gondolkodására a mondavilág nem hatott; egyetlen egyhez sem meríti tárgyát a nemzeti hősmondából s egész világnézetét épen oly kevésbé befolyásolták a magyar, mint a görög regék. Igazságot keres s nem regényes, phantastikus dolgokat. A múltra nézve egyetlen forrása az írás, melyet bírálat nélkül hitelesnek tart, ellenben a hagyományt a hegedűsök csácsogásának tekinti.*) Mikor oly határozottan lantosnak nevezi magát, kétségkívül jelezni akarta, hogy énekeiben más tárgyakat dolgoz föl s más, azaz szavahihető kútfőkre támaszkodik, mint az igazsággal nem törődő hegedűs. Ő előtte csak az igazság lebegett az ének-szerzésben. Az igazat kereste, azt akarta elmondani minden hozzátétel, minden színezés nélkül, hogy olvasói megtudják a valót s okulást merítsenek belőle. Nem hajhászhatta tehát az érdekeset, a csodálatosat, nem engedhetett szabad röptöt úgy is erőtlen képzeletének, hanem — még ha akár a mithológiából, akár a bibliából, akár a haza multjából meríté anyagát, mindig szigorúan hitelesnek vett forrásaihoz tartotta magát s lehetőleg rideg, száraz tények elmondására szorítkozott. Ezt tekinté igazi-hivatásának. A történeteket tárgylago-

---

*) Hédervári Kont Istvánról s társairól szólva Thuróczi nyomán mondja: kiket sokszor hegedűsök csácsogtak.

san igyekezett olvasójával közölni nem csak azért, hogy tájékoztassa, hanem azért is, hogy okulást nyújtson neki. Őt is áthatotta azon Cicero-féle elv igazsága, hogy historia magistra vitæ, a történet az élet tanítómestere. Ezt hirdette akkor a történetírás általában, nálunk például Forgách Ferencz s s midőn Tinódi bárhonnán vette tárgyát, énekeiben a hűség, az igazságon kívül az oktatásra, tanulságok nyújtására olyan súlyt fektetett, hogy működése nem költői, hanem krónikási, történetírói jelleget öltött.

Nagyban elősegítették ezt kutató szelleme, exact természete, pártatlansága, a tények, aprólékos adatok és részletek iránti érdeklődése, mely sajátosságai legszembetűnőbben énekei azon csoportjában érvényesülnek, melyek tárgyát saját kora magyar eseményeiből meríté. Kezdetől fogva feszült figyelemmel kísérte ez eseményeket. Hazafias lelkét egész mélyében megragadta az a megrendítő tragédia, melynek hőse akkor a magyar nemzet volt, az a sohasem szünetelő véres tusa, melyet akkor a magyarság a hódító törökkel folytatott. A környezet, melyben élt, az urak, kik pártfogásukba vették, ösztönzésükkel, buzdításukkal fokozták ez érdeklődését, sőt rendelkezésére bocsátották azon segédeszközöket, melyekből az igazságot megtudhatta, melyekből a száraz tények, adatok, részletek iránti érdeklődését, természetadta tehetségei e legjellemzőbb sajátosságát kielégíthette. Nem a monda, nem is a múlt, hanem leginkább a jelen, saját korának lett dolgai érdekelték Tinódit. Ez volt igazi eleme. Kezdetől fogva a kegyetlen török-magyar párba, a romboló háború kis és nagy epizódjaira fordította figyelmét. Gyönyörűség volt neki megemlékezni rólok, akár nyereség, akár veszteség kísérte őket. «Bellum hungaricum persecutans» mondja egyik énekének versfejében. — Ez ének ifjú korának hajtása, ismert művei közül eddigelé a legrégibb s tárgya is a bibliából van merítve. De már ekkor is, pályája elején, saját hazája sorsának változandóságai érdekelték legközvetlenebbül s az évek folyamán csakugyan nekik szentelte munkássága javát. Az előtte leírt eseményeket szemlélve, vizsgálva, kutatva, rajtok örülve vagy bánkódva, hőseiket magasztalva vagy elsíratva érvényesítette írói tehetségét. Huszonöt énekéből tizenhétben korának eseményeit örökölte meg. Ezek közül azonban kettő csak rövidített foglalatja, kivonata két más nagyterjedelmű ének-

nek (Az erdélyi históriából s Eger ostromából készített ily kivonatot), a Szulimán császárról szóló ének tárgya nem magyar s önállóan csak tizennégy éneke foglalkozik az 1541—52. évek magyar eseményeivel. Némelyik országos fontosságú dolgokat, más ellenben apró, harmad-negyedrendű epizódokat örökít meg. De mindnyájokban egyaránt nyilvánul azon, idegen tárgyú énekeinél már jelzett tulajdonsága, hogy forrásokból dolgozik, az eseményeket elfogulatlanul, színezés, irányzat nélkül úgy igyekszik elmondani, mint kutfőiben találta s hogy rendkívül érdeklődik a dátumok, az aprólékos adatok iránt.

A míg Tinódi a Dunán túl, a nagy országos eseményektől távol élt, inkább hallomás, szóbeszéd után, közvetlen források nélkül kellett dolgoznia. Elsiratta ugyan Török Bálint török fogságra jutását s Buda elvesztét, de arról, hogyan játszódtak le ez események, még igen keveset tud. Azt írta meg, a mit épen hallott s énekét inkább a kesergő Török Bálintné megvigasztalására szerzé, kinek azt kívánja :

Hallja meg az isten az ő könyörgését,
Hogy hamar láthassa ura megjövését.

Csakhamar újra elsiratta Török Bálint elfogatását, de már Maylád István és Perényi Péter hasonló sorsával egyetemben.

Sirva veszékel most szegény Magyarország!*)

kiáltja fájdalmasan, de csak röviden mondja el a három főúr szerencsétlenségét s főczélja itt az, hogy a török hitszegést megbélyegezze s fokozza honfitársaiban a bizalmatlanságot az ádáz ellenség iránt. Csak a Dunán túl szerzett utolsó énekében lép elének először az igazi Tinódi, mert itt nyílik alkalma a tények, a száraz adatok iránti érdeklődését bőségesen kielégíteni. Pártfogójának, Verböczy Imrének egyik viadalát írja le Kaszon török hadával a kozári mezőn. Minthogy megkapott minden adatot, Tinódi pontosan följegyzí, mennyi lovasa, gyalogja volt Verböczynek, hány foglyot ejtett s mely török főemberek maradtak a csatamezőn. Ezeket a részleteket szerette Tinódi. Magát a harczot szín és elevenség nélkül festi,

---

*) E sor különben később a következő változatban is előfordul :
Sirva veszékelő szegény Magyarország!

mert leíró tehetsége kevés. Egyszerű reporter s az marad későbbi műveiben is, de hű és lelkiismeretes reporter, kit kizárólag a tények érdekelnek, s ki csupán azt szedi versbe, a mit megbízható részről hall. Reporteri tehetségének kellő kifejtésére csak Kassán nyílt alkalma, hová részletes jelentések érkeztek a folyton folyó küzdelmekről, honnan maga is elrándulhatott a fontosabb események színhelyére, hogy ott hivatalos jelentéseket, számadásokat, összeírásokat átkutasson s kijegyezze belőlök a legaprólékosabb részleteket és adatokat. Csak hivatalos összeírásból vehette például a magyar-török végvárrendszer leírását, melylyel Varkocs Tamás egri kapitány harczeitől 1548-ban készült énekét megnyitja. Előbb az akkori királyi véghelyeket sorolja föl, szám szerint huszonhat kisebb-nagyobb várat. Azután elmondja, hogy a török császárnak a Duna mentén harmincz végháza van s névleg megjelöli az erődtímenyi vonal minden pontját Budától Nándor-Fejérvárig. Ilyest nem irhatott hallomás után, hanem csakis azon katonai összeírások egyikeből merithette, melyeket a királyi hatóságok készítettek s melyek csak részben maradtak reánk. Így például 1548-ból vagy a közeli évekből a török végvárak pontos összeírását csupán Tinódiból ismerjük, mert az a forrás, melyet ő használt, még eddig nem került elő.

Az 1548-iki országgyűlés fölkérte Ferdinánd királyt, hogy Szitnya, Léva, Csábrág és Murány rablófészek és garázda uraik megfékezését karhatalommal eszközölje. A király a következő évben gróf Salm Miklós vezetése alatt valóságos hadjáratot intézett a várak ellen s elfoglaltatta azokat. Tinódi még ugyanazon évben énekbe önté a hadjárat lefolyását. Pontosan adja a datumokat, töméntelen nevet sorol föl, melyet mind csak hivatalos jelentésekből és zsoldlajstromokból jegyezhetett ki. Még inkább ilyen források alapján készült, mert máskép nem is készülhetett az az ének, mely a magyaroknak külföldön, V. Károly császár seregében, a schmalkaldeni háborúban való részvételét beszéli el. Ebben is pontosan tudja az egyes részvevő urak csapatainak létszámát, viselt dolgait s telve van aprólékos történeti adattal, mely első sorban a vezérek haza írt magánleveleiből s egyes hivatalos jelentésekből vétetett.

Pártatlansága, tárgyilagossága lassankint fölkelté azon férfiak figyelmét, kik nem írták, hanem csinálták a történetet,

kik az események alakulatára irányadó befolyást gyakoroltak s kiknek legtöbbje arra is súlyt helyezett, hogy a közönség megfelelő értesülést nyerjen szereplésökről. Különösen a katonák óhajthatták ezt. Varkocs Tamás, Eger vitéz kapitánya, ki a várat éveken át megtartá ura, a német fogságban sinylődő Perényi Péter számára s ki ez időben folyton vitézi harcokat vívott a törökkel, éppen úgy megbecsülte és fölhasználta Tinódi írói tehetségét, mint Salm Miklós, a magyarok közt is népszerű «Mikola gróf», Ferdinánd király idegen zsoldosainak fővezére. Habár nem mondhatni, hogy egyenesen ők iratták azt a két éneket, melyben harcaik megörökítvék, annyi bizonyos, hogy a legnagyobb előzékenységgel támogatták munkájában a lantost, s rendelkezésére bocsátottak minden anyagot, melyet kívánt, melyből a történteokről alapos tájékozást merithetett. Hivatalos forrásokból dolgozott, mert az a töméntelen kútfői anyag, név, dátum, részlet csakis ily iratokból, jelentésekből, különösen pedig katonai számadásokból és zsoldlajstromokból származhatott. Tulajdonképen már itt félhivatalos tudósító tehát Tinódi, csak hogy éppen úgy officiosusa Varkocs Tamásnak, mint a más párton küzdő Salm Miklósnak, vagy a német protestánsok ellen harczoló Nyáry Ferencznek. Írói tehetsége nem lépett pártszolgálatba. Rendelkezésére bocsátá mindenkinek, a ki vitézi tettet követett el, a ki érdemessé vált rá, hogy nevét szélesebb körök ismerjék és becsüljék. Tinódi csak az ügy iránt érdeklődött s örömmel ragadott meg minden alkalmat, hogy megénekelje a hősokeket, bármilyen zászló alatt küzdöttek a magyar hazáért.

Ebben különösen 1550 óta volt módja, mikor az ország nevezetes, mélyreható események színhelye lett. Utyesinovics-Martinuzzi György, váradi püspök és Erdély lángeszű vezető államférfia, mint rendesen nevezték György barát, sohasem téveszté szeme elől az 1538-iki váradi békét, mely a török kézbe nem jutott magyar részeket idővel ismét Ferdinánd király uralma alatt akarta egyesíteni. Ez egyesítésnek azonban föltételei voltak, a többek közt az, hogy a kiskorú János Zsigmond Erdélyért másutt kapjon kárpótlást s az ifjú fejedelem Ferdinánd király valamelyik leányával jegyeztessék el. A barát már a negyvenes években ismételve sürgette e föltételek teljesítését s ez iránt nemcsak magához a királyhoz, hanem testvérbátyjához, V. Károly császárhoz s a pápához is fordult. Ferdi-

nánd végre 1551-ben hajlandó volt e föltételeket teljesíteni s mikor az ide vonatkozó szerződés megkötetett, a barát Erdélyt és kapesolt részeit ismét a koronás királynak adta át. E tettet, melyet egész Európa örömmel üdvözölt, az Erdélyben álló királyi hadak fővezérei, Castaldo és Pallavicini azzal jutalmazták, hogy a király fölhatalmazásával orvul megölették. Az orgyilkosság óriási föltűnést és megütközést keltett. A barát bibornok volt s a római curia vizsgálatot indított a bűnügy földéritése s a tettesek megfenyítése iránt. Erdélyben szintén erős izgatottság támadt s egy ideig attól lehetett félni, hogy a székelyek fegyveres kézzel torolják meg a gonosz tettet. Meg kellett tehát a közvéleményt nyugtatni, meg kellett győzni, hogy a barát áruló s megérdemelte halálát. Az udvar tényleg mindent megpróbált, hogy ily szellemben befolyásolja a kül- és belföldet, hogy György barátot gonosztevőnek, a török alattomos czimborájának tüntesse föl, kinek ördögi tervét, hogy a keresztyén hadakat török kézre játsza, csak úgy lehetett meg-hiusítani, hogy hirtelen eltették láb alól. Különösen azt a vizsgálatot, melyet a szentszék ez ügyben indított s melyben töméntelen magyarországi tanút hallgattak ki, vezettette ily irányban s a vallomások György barátot, kit rövid idővel azelőtt Ferdinánd az egekig magasztalt s bibornokká neveztetett ki, a legszörnyebb, legembertelenebb gonosztevőnek rajzolták. Ily irányban kellett a magyarok fölfogását is befolyásolni. Nádasdy Tamás, a király egyik erdélyi biztosa kétségkívül e czélból iratta meg az eseményeket Tinódival. Ez az *Erdélyi história* valósággal félhivatalos történelmi mű, melyben határozott irányzat és célzatosság nyilvánul. Nem azért, mintha Tinódi megtagadta volna eddigi tárgyilagosságát s tudatosan máskép színezné ki az eseményeket, mint a hogy az igazság kívánta. Tinódi készségesen vállalkozott a megbízás teljesítésére, mely sok anyagi előnnyel biztatta, sőt összegyűjtött munkáinak kinyomatását is lehetővé tette. Ez előnyöket azonban nem tárgyilagosságának föláldozásával akarta megvásárolni. Az ő szándéka tiszta volt. De midőn azon emberek körébe került, kik a barátot megölették, midőn ezek hivatalos jelentéseit, sőt magánleveleit használta, midőn csupán olyanokkal érintkezett, kik a barátnak ellenségei voltak, kik róla csak rosszat beszéltek, a lantos akaratlanul, természet-szerűen bizonyos irányzat befolyása alá került. Nem szándéka,

hanem maga az anyag, melyből dolgozott, a szellemi légkör, melyet magába szívott, volt tendenciával telítve, mely lehetlenné tette az igazság megismerését. Tinódi különben is igaznak szokott venni mindent, a mit írva talált s épen oly kevésbé bírálta Thuróczyt, mint azt a munkát, melyből Jázon és Medea történetét meríté. Hogy az ilyen források, a nyomtatott könyvek, sőt hivatalos jelentések is tévesek, egyoldalúak, irányzatosak lehetnek, annak lehetősége föl sem merült jámbor lelkében. Említi ugyan, hogy ha tévedett, ezt nem a lelki ismeretesség hiánya okozza, hanem az, hogy hibásan értesítettek. Ezt azonban csak élő forrásaira, szóbeli értesüléseire vonatkoztatja, mert a mit írva talált, annak igazságában nem szokott kételkedni. Az Erdélyi krónikához pedig írásbeli forrásokat is kapott s pártatlanságukban bízva, belőlök bőven merítve önkénytelenül az ő befolyásuk alá jutott, az ő szemüvegükön, világításukban látta az embereket és eseményeket. Így «bölcös, okos» Castaldónak nevezi az idegen zsoldosok fővezérét, ki pedig épen bölcseségének és okosságának legcsekélyebb jelét sem adta Erdélyben. Ellenkezőleg oktalansága veszté el azt a szép országrészt, melyet összes váraival és erősségeivel egyetemben a barát kardcsapás nélkül juttatott kezére. Minthogy forrásai a barátot kétszínűnek, kezdettől fogva hamis játékosnak, végül meg árulónak tüntették föl, a ki százszor megérdemlé erőszakos halálát, Tinódi fölfogása szintén e keretben mozog. Egy izben mintha saját eszét követné, azt mondja ugyan róla:

Nám, mily csodálatos vala bölcsesége,
 Ő minden dolgában nagy esze, elméje.
 Ha akarta, császár, király szemét bekötötte,
 A mint ő szerette, mindkettőt úgy viselte.
 Igen nagyot használt bizony az országnak,
 Benne való népnek megmaradásának!

De, noha azt is helyesli, hogy a barát Erdélyt átadta Ferdinánd királynak, csakhamar forrásai korlátlan befolyása alá kerül s György csélcapságának tulajdonítja azt a végtelen nyomort és gyászt, mely halála után az országra zúdult. Az, hogy a bajt inkább az okozhatta, hogy a barátot munkája elején gyilkolták meg s folytatása kontár kezekbe került, eszébe sem jut. Egészen a barát ellenségei környezetének visszhangja, szócsöve, e környezetnek pedig életérdeke kívánta, hogy áldo

zata erkölcsi szörnyeteg színében álljon a világ előtt. Maga Tinódi közelebből nem ismerte a barátot, ellenben összes pártfogói, még az akkor Erdélyben élő Török János is haraggal és gyűlölettel szólottak róla. Így tehát Tinódi annál kevésbé táplálhatott más véleményt, mert pártfogói nemcsak szóval befolyásolták. Rendelkezésére bocsátották a szintén irányzatos okiratokat, föltárták előtte a tárgyalások legintimebb részleteit. Mint maga említi:

Rend szerint Baptista (Castaldo) régen mint megirta
Felséges királynak —

Használta tehát Castaldo levelezését. Tudta, hogy Castaldo a királytól valóságos hivatalos megbízást kapott, hogy szükség esetén megölje a barátot, sőt az orgyilkosok hivatalos jelentését is ismerte vagy legalább értesült, hogyan adják elő a gyilkosság végrehajtását. Ily befolyások nyomása alatt végre Tinódi sem látott a barátban mást, mint hűtelen, háládatlan szolgát, ki János király családját elárulta Ferdinándnak, ezt meg csélesapságával igyekezett bajba keverni s végre is csak úgy lehetett ártalmatlanná tenni, hogy megölték. Csak bűneiért lakolt, csak isten igaz ítéletét hajtották tehát végre rajta az orgyilkosok.

Az az irányzatosság, melyet Tinódi a maga Erdélyi históriájába bevitt, századokra kihatott és egész napjainkig nem egy történetíró ösztönzött a barát félszeg, egyoldalú megítélésére. Csakhogy a lantosnál ez akaratlanul történik: jóhiszemmel igazaknak vette a hivatalos forrásokat. Belőlök merítette anyagát, s kósza pletykát, útszéli mende-mondát itt sem méltatott figyelmére. Talán ő is hallotta, de nem jegyzé föl azt az éretlen mesét, mintha 1540-ben a barát mérgezte volna meg János királyt. Mikor ellenben Heltai 1574-ben újra kiadta az Erdélyi históriát, abba hét versszakot csúsztatott be, melyben János király megetetésével vádolja a barátot. Ilyen rosszindulatú ráfogásoktól a lantost megóvta higgadt gondolkodása. Mesékre, kósza hírekre az egyetlen, bizonyos pártszínezetet viselő művében sem hallgatott. Itt is hidegen, lenézően állt szemben mindennel, a mit hitelesnek látszó forrásból igazolni nem bírt. A lett dolgokat akarta megírni s minthogy kizárólag azt használta, a mit forrásaiban talált, Erdélyi históriája olyas

kütfői értéket nyert, mely egész napjainkig nem csökkent.*)

Erdély átadása 1552-ben nagy török háborút zúdított Magyarországra. Összeköttetései következtében Tinódi e háború folyamáról kimerítő, alapos tájékozást nyert s a mit megtudott, azt több énekben dolgozta föl. Az 1552-iki hadakozást a magyarok kezdték s február végén Szegedet rajtaütéssel akarták megvenni. Tavasszal azután a török roppant haderővel két nagy táborban folytatta a műveleteket. Az egyik sereg Temesvárt vívta meg, a másik a Dunán túl s azután Hont-Nógrád megyében hódított, mire mindkettő egyesült, hogy Eger várát kerítse kezébe. Mindezt Tinódi négy (Eger summájával öt) nagy énekben beszéli el, melyekben már irányzatosság nélkül, szabadon, igaz mivoltában érvényesülhet írói egyénisége. Az egyes énekek közt szoros kapcsolat van s egész tervszerűséggel adják elő az 1552-iki év katonai történetét. Bennök Tinódi immár korlátlanul kielégíthette a nevek, számok, apró részletek iránti érdeklődését, mert leginkább hivatalos jelentések-ből, zsoldlajstromokból, számadásokból dolgozott s mindaz, a mit innen vett, napjainkig megállta a bírálatot. De töméntelen, kisebb-nagyobb harcokról lévén szó, természetesen nem mindegyikről kaphatott ilyen jellegű kütfőt. Sokszor meg kellett egyes vitézek elbeszélésével vagy töredékes, egyoldalú tudósítással elégednie s ilyenkor munkája hiányos vagy téves maradt. A szegedi veszedelem leírása ilyen töredékes adatok alapján készült, Szolnok elestének rajza pedig, minthogy ma már a hivatalos vizsgálat eredményeit**) ismerjük, nem a tényeknek megfelelően van elmondva. De az ilyen hiányok dacára az a leírás, melyet Tinódi az 1552-iki harcokról ad, sok tekintetben ma is alapvető fontosságú, mert azok a hivatalos iratok, melyekből anyagát szokott lelkiismeretességével merité, nagy részökben elvesztek. Néhol kizárólag forrásokból dolgozott, s csak annyit ad, a mennyit e források nyújtanak. Így Temesvár ostromáról és Losonczy István hősi haláláról szóló éneké-

*) Huber Alfonz osztrák történetíró, ki magyarul is tudott, *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I.* című részben levéltári anyag alapján készült művében Tinódit még mindig kütfőül használja.

**) *Hadtörténelmi Közlemények* 1889 és 1893.

ben csak az első napok harczeit s a katastrophát írja meg ki-merítően. Átmenet nélkül ugrik át az első, biztató csatározásokról a vívás harminczkettedik napjára, mikor a helyzet már reménytelenné vált. Az időközi dolgokról kétségkívül hallgatnak forrásai, hallgatott tehát ő is. De a mit bennök talált, azt kiírta pontosan, a legszárazabb részletességgel. Fölsorolja a védők minden egyes csapatát és létszámát s végül tömegesen adja az elesett vitézek névsorát. Tulajdonképen száraz adathalmaz és névsor az egész ének, de éppen ebben rejlik bece, mert töméntelen hős bajnok, a hazáért elhalt vitéz emlékét tartotta fönn, mely elveszett volna, ha Tinódi meg nem örökíti.

Ugyanigy járt el abban az énekben, melyben a Dunán túl és Hont-Nógrád megyében működő török sereg műveleteit írja le. Itt igazi gyöngyszemek jutottak nehézkes előadásába. Ilyen a Drégely ostromára és a Szondy György hősi halálára vonatkozó tizenegy versszak. Lelkesülten beszéli el e megható epizódot, de minden költői erő nélkül, ámbár itt nem számadásokat vagy zsoldlajstromokat kivonatol, hanem csak azt adja, a mit másoktól hallott. Itt nem is közöl névsort, nem említi az őrség számát és elhelyezését vagy az elesetteket. Szondyn kívül csak Zoltay Jánost nevezi meg, a másik porkolábról Bekefalusyról (más egykori emlékekben Bekefalvay) följegyzí, hogy az ostrom idején nem volt a várban. Egészen pontos adatokat a vívás kezdetéről és végéről nem nyújt, mert nem álltak rendelkezésére. De a mit ad, az fölötte becses s még olyan részletek is, melyek a költői képzelet alkotásainak látszanak, ma már megbízható egykori értesítésekkel igazol-
vák. Tinódi említi, hogy a döntő pillanat előtt Szondy török foglyait és két apródját kiküldte Ali pasához azon kéréssel, nevelje az ifjúkat férfiakká. Ezt költői hozzászólásnak lehetne tartani, pedig történeti tény. Szondy csakugyan Alihoz küldte két apródját, sőt ma már tudjuk, hogy nevök Libárdy és Sebestyén volt s hogy Ali lovagiasan gondoskodott rólok. Máskülönben a sors úgy akarta, hogy ma sem sokkal többet tudjunk Drégely ostromáról, mint a mennyit Tinódi följegyzett. Ismerjük a gyöngye erőd állapotát és védői számát az ostrom előtti időben, megállapíthatjuk, hogy a vívás július 6—9-ike közt történt, hogy az egyik porkoláb csakugyan nem volt a várban, Istvánffy azt is említi, hogy a nagy-oroszii papot, a ki által az első roham visszaverése után Ali Szondyt a vár átadására föl-

szólította, Mártonnak hívták, de magáról az ostromról lényegileg Tinódira vagyunk utalva ma is, s csak annyit állapíthatunk meg, hogy a mit ír, az hiteles, az a valóságnak megfelel.

Ali további harcainak leírásában már ismét hivatalos iratokból merített s nem is mulasztja el megmondani, hogy Ördög Mátyás (Teufel Erazmus) német vezér táborába kik sereglettek. Pontosan felsorolja a jelenlevő urakat s csapataik számát ily formán:

Élősmester Sbardella Ágoston vala,
Váczi püspök vala, ő száz lóval vala,
Kis Pukhán száz lóval vala, Kruzsit Jánosnak vala
Hadnagya Csuti Gáspár, száz lovaggal vala.

Vagy később mikor a nemrég épült Szolnok vára elvesztét mondja el:

Jó ágyú és taraczk huszonegy benne vala,
Szolnokban szakállos másfél ezer vala
Spanyol puska is másfél ezer vala,
Ezekhez való por nyolczszáz mázsa vala.

Ilyen részletből, névsorból, adatból áll mindazon énekek legnagyobb része, melyekben az 1552-iki küzdelmeket leírja. Nem rendszeres rajzot, áttekintő elbeszélést nyújt bennök. Kizárólag száraz adatok érdeklik, csak referálni, reporteri munkát végezni s a hivatalos kútfőkből minél több nyers anyagot kiírni, erre szolgál tehetsége s e tehetséghez alkalmazkodik minden igyekezete.

Legnagyobb művében, Eger ostromában is csupán ez a tehetsége érvényesül, noha Dobó István és hős társainak vitézsége különösen fölvillanyozta hazafias érzéseit. Kora «csodái», emlékezetes történelmi eseményei közt a hatodiknak osztályozza Eger védelmét, melynek «talán mását soha nem hallottatok». Másrészt tudta, hogy Eger sorsa az ő saját életútjának alakulatára is döntő jelentőségű volt. A vár magyar kézen maradásától hat-nyolcz szomszéd vármegye népének maradása függött. Tinódi említi is, hogy ha Eger elesik, «viztől nád terem vala ő orrába», míg Dobó hősiessége következtében beteges voltában, egy füstös szobában is vigan ivogathatta jó szikszai borát. Dobó különben is szívesen látta a

lantost Egerben, vendégszeretettel gondoskodott testi-lelki szükségleteiről, s rendelkezésére bocsátott minden anyagot, melyet éneke szerzésénél használhatott. Nemcsak szeretettel, hanem átgondolt terv szerint látott tehát munkához; énekét négy részre osztotta, végül meg summát, kivonatot készített belőle a közönség szélesebb rétegei számára, melyek az 1795 sorból álló főmunkát nem olvashatták. De kis és nagy éneke csak okmány-kivonat, hivatalos iratokból vett idézet s a mit az események elbeszéléséhez maga hozzá ad, az édes kevés s értékre is csekély. Noha többször járt Egerben, kies fekvéséről csak ennyit bír mondani:

Csoda szép helyen Eger vára van,
A völgyre fekszik egy hegy-orozaton,
Északra ellenben Királyszéke van,
Napkeletre egy nagy magas hegy van.

Annál többet beszél a külső és belső vár falairól, bástyáiról, árkairól s az ágyúk elhelyezéséről, mert ezt az iratokból merithette. Nem feledkezik meg pontosan megmondani, mikor került vissza Eger a király kezére, még pedig ilyenképen.

Irak vala másfél ezer negyvennyolczban,
Jakab hónap huszadik napjában.

Ép úgy megmondja, mikor lettek Dobó és Mecskey a vár porkolábjai, minő előkészületeket tettek a védelemre s kitől milyen segély érkezett. A legnagyobb pontossággal sorolja föl a védők számát. Rendtartás szerint Egerben a vár jövedelmeiből 200 lovas és ugyanannyi gyalog szolgált; ez utóbbihoz még 88-at fogadtak, a várhoz tartozó tiszttartók 46 lovassal vonultak be. A király parancsából Pető Gáspár 40, Zoltay István 40 lovassal, Bornemisza Gergely deák 250 gyaloggal jött. Borsod vármegye 50, Abauj 50, a Perényiek 25, Serédy György 64, a felvidéki városok 100, a jászói prépost 41, Sáros 76, Szepes 40, Gömör 50, Ung 40 stb. katonát küldött. Mind-egyiknél pontosan megnevezi az egyes csapatok vezetőit ilyen módon:

Abauj vármegyéből elbocsáták
Kovács Farkast 50 gyaloggal adák,
Prini Ferencz, Mihál Nagy Borbást adák.
Huszonöt puskással jókkal bocsáták.

Ezt huszonöt ily versszak követi, melyben említi, hogy Dobó:

Borbélyokat tizenhármát hivata,
Három lakatgyártót és négy kovácsot,
Kerékgyártót, öt ácsot, kilencz molnárt,
Nyolcz mészározt.

Elmondja, hogy a parasztokból hetvenötöt, utóbb még harmincznégyet rendeltek be, továbbá szolgáltak:

Sütő asszonynépek is tizennégyen,
Egyéb asszonyok és gyerekek is negyvenöten.

Végül következőleg zárja le számadását a vár védőiről:

Tudtomra vagyon mindennek summája,
Hatvanöt hián két ezer lélek vala.

Vagy a mint a summában mondja:

Tizenkilencz száz harminczöt vala.

A második rész még inkább tele van névvel, melyet a buzgó hivatalnok aprólékosságával sorol föl s látszik, hogy igazi öröme telik, e száraz dolgok följegyzésében. Dobótól kezdve a várban levő összes tiszteket megnevezi s gondosan megjelöli, hogy csapataikkal melyik bástyán, a várfal melyik fokán, melyik kapuján hány emberrel helyezkedtek el. De még ezzel sem elégszik meg; mikor a csapatok dislocatióját, a várta-rendölés módját előadta, még egyszer azt mondja, ime ezek a

Fő legények, kikben én megnevezek
Hogy mind éltig éljen az ő nevek.

És azután felsorolja a tisztikart; tizenhárom strófán át mondja el a tisztek nevét, ilyen módon:

Vitéz hadnagya Dobónak Vajda János,
Pestyénni János és Pozsgai János,
Nagy János, Vitéz János, Pribék János,
Farkas János, Bácsmegyei Török János.

Csak mikor mindezt elmondotta, kezdi meg az ostrom leírását s itt is pontosan adja a dátumokat, följegyezvén, mi történt «ez Szent Mihál hónap kilenczed napján» vagy «ezen

hónak tized napján» vagy «Kisasszon nap utáni vasárnap.» A rohamok alkalmával vagy a kitörésekben elesett és megsebesült tisztek nevét szintén közli s mindvégig nem bontakozik ki a számok, nevek, dátumok tömkelegéből. Valósággal számadásokat, katonai kimutatásokat szed versebe, mert az ilyen anyagot természetesen nem kölcsönözhetette másunnan. A mit ily számadásokban nem talált, arról hallgat is s Tinódi kimerítő énekéből sem tudunk meg mindent, a mit az ostromról tudni érdekes és szükséges lenne. Rendszeres, tervszerű, átgondolt előadást e művében is hasztalan keresünk. Az eseményeknek csupán legjelentékenyebb mozzanatait említi, ezeket sem kellő összefüggésben, hanem csak időrendbe fűzve. Egy rohamot, egy kitörést, egy harczot szingazdagon, eleven feltüntetni, ahhoz meg épen nincs phantasiája, leíró képessége. Csupán okiratokat kivonatot, bármennyire megragadta, föllefesítette is Dobó hőstette. Műve tényleg nem egyéb, mint számadások rimbe szedése, hivatalos iratok verses kivonata. Ezúttal is ép úgy dolgozik, mint többi műveiben s itt is a források nyers anyaga uralkodik rajta. Ez az anyag maga jelzi, hogy másból, mint számadásból, zsoldlajstromból, hivatalos iratból nem származhatik. Eger ostromáról szóló énekénél egyenesen rá mutathatunk azon hivatalos iratokra, melyeket Tinódi kivonalt, mert egy részök ránk maradt. *) Az ostrom után maga is megfordult a várban, melynek vitézei szerény országos jutalomban részesültek. Ez alkalomból sokféle külön összeírás, előterjesztés készült, sebesültek, özvegyek, árvák, kérvényeztek segélyért s így a rendes számadásokon és zsoldlajstromokon kívül Tinódi Egerben ezt az okiratösszeget is megtalálta, melyet igazi kedvteléssel aknázott ki. Milyen módon tette azt, megmondja saját adatainak a ránk maradt okiratokkal való összehasonlítása. Említi például, hogy szabad városok Lökös Mihályt száz gyaloggal küldték Egerbe. Dobó ugyanezt mondja egyik hivatalos iratában (Michæl Lewkes in obsidione Agriensi erat capitaneus centum peditum liberarum civitatum). Tinódi a várba rendelt mesteremberek számát is adja. A vár felszabadulása után e mesteremberek segélyt kértek s a hivatalos irat (nomina suplicantium artificium) adatai csaknem teljesen összevágznak a Tinódiéval. Némi eltérés onnan ered, hogy kevesebben kérvényeztek, mint

*) Megjelentek *Tört. Tár.* 1888.

a hányat Dobó berendelt, mert többen elesetek az ostromban. Tinódi három lakatost és nyolcz mészároszt említ, az összeírás ugyanannyit. Ellenben a molnárok számát Tinódi kilenczre teszi, míg a kérvényezők közt csak hat fordul elő. De egy másik iratból, a segélyért folyamodó özvegyek névsorából kitűnik, hogy három molnár életét veszté bizonyára akkor, mikor a lőporrobbanás következtében a malmok elpusztultak. Tinódi Paksi Borbást mondja vicze-udvarbirónak, Sukan Jánost számtartónak. Mindezt megerősítik a hivatalos adatok. Egy helyen azt írja:

Benedek kovács lovamat megpatkolta.

A vár mesteremberei közt csakugyan előfordul Benedictus.

Midőn a vár elleni ágyúzásról, a roham tűzértségi előkészítéséről beszél, említi:

Hol lőn ágyú miatt elszaggatása

Nagy Balázsnak, gyalog hadnagynak halála.

A hivatalos iratok azt mondják Nagy Balázsról «bombarda interfectus.» Tinódi említi, hogy Gyulai György megsebesült, ezelőtt szent Mihály estén pedig vitéz Bolyki Tamást jancsárok ellövék. Ez is előfordul a hivatalos iratokban. Elmondja, hogy

— — szegény egri birót ott ellövik,
András liák holtig ott jól forgolódik.

Ez is megvan a hivatalos iratokban, hol özvegye Ágnes (*honestā domina Agnes, relictā Andreæ literatī judicis Agriensis, per bombardæ ictum delaceratī*) a maga és két árvája részére segélyt kér. A Hejzei Mihály háza, mely stratégiai szempontból fontos helyen állt s melyet Tinódi említ, szintén előfordul az egykorú közleményekben.*) Ekképen Tinódi tényleg a várban rendelkezésére bocsátott hivatalos iratok anyagát kivonatolta, szedte versbe, még pedig a legnyersebb, legszárazabb adatokat, mert leginkább ezek érdekelték, mert ilyen nyers anyaggal tudott a legjobban bánni, ellenben egy rohamról, egy kitörésről eleven képet rajzolni nem birt. Az

*) Századok, 1880. 490. oldal.

egyes harcok napjait pontosan kijegyzi ugyan az iratokból, ha bennök megtalálja, de magát a harcot kiszínezni meg sem kísérti. Rendszeres, összefüggő leírását az egész várvédelemnek nem nyújtja ez énekében sem. Ismerte tehetségének ez iránybeli fogyatékoságát s csak arra szorítkozik, a mit jól, avatottan, lelkiismeretesen el tudott végezni. Ez pedig a nyers anyag gondos kijegyzése, a mit csakugyan páratlan buzgalommal hajtott végre. Az actákból, a hivatalos iratokból, *) a rendelkezésére álló egri levéltárból ha nem is épen valami kiváló szakértelemmel, de minden esetre hangyaszorgalommal böngészte ki az adatokat. Nincs művében semmi, a mit máshonnan kölcsönzött volna s némi kenetteljes oktató, buzdító szavakon kívül a magáéból sem tett hozzá semmit. Éneke, mint már Salamon Ferencz **) jellemzé, «becses historiai krónika és semmi egyéb, mint maga a valóság.» De ugyanezt mondhatni összes kortörténeti műveiről s ha a nyers anyag nem mindenütt oly tömeges, ha némelyik nincs annyira névvel, pontos dátummal elhalmozva, ez nem az író akaratán múlik, hanem azon, hogy néhol nem rendelkezett számszerű adattal. Hogy egy s másik éneke nem száraz adathalmaz, azt merően forrásai okozták, szándékosan soha sem mellőzte a nyers anyagot.

Ez anyagot nem jámbor együgyűségből, hisz az igazán jámbor középkori krónikásnak épen az ilyen anyag iránt volt a legcsekélyebb érzéke, kedvelte, hanem teljes tudatossággal, tervszerűséggel gyűjtötte. Magát is áthatotta a meggyőződés, hogy az anyagban rejlik énekeinek legfőbb értéke, mert csupán ezek segítségével valósíthatta azon hő óhaját, hogy hiven, hitelesen értesítse közönségét a történekről. Noha lantosnak tartotta és nevezte magát, nagyon jól tudta, hogy művei nem a költészet virágos berkében termettek s nem is oda valók, mert nem a szépet, hanem az igazat akarják szolgálni. Eléggé jelezte azt akkor, midőn annak a nagy gyűjteménynek, melyben énekeit az olvasók szélesebb rétegeinek rendelkezésére bocsátotta, a *Cronica* címet adta s már a címlapra kiírta,

---

*) Tinódinak Egerre vonatkozó adatairól Szederkényi Nándor (Heves vármegye Tört. II. 144) azt mondja: Tinódi adatai összevágnaak a számadás (az 1552-iki gazdasági számadásokat érti) általunk fent kimutatott adataival.

**) *Magyarország a török hódítás korában*. I. kiadás 142.

hogy a munka a «lett dolgok, istoriák» foglalatja. Még inkább megvilágítja célját és írói működésének egész természetét az előszóban és az ajánlásban, az egyetlen prózai munkában, melyet dús irodalmi hagyatéka fölmutat. Mindkettő pályája alkonyán, 1554. böjtmás (márczius) hava 14-én kelt Kolozsvárrt, hol akkor gyűjteményét sajtó alá rendezte.

Az előszó a közönséghez, az ajánlás Ferdinánd királyhoz fordul s noha írójok külső életútja ismeretéhez egyikök sem nyújt adatokat, a két kis prózai munka rendkívül érdekes. Ez alig száz sorból is világosan kitűnik, hogy Tinódi jobban, ügyesebben, több erővel használta anyanyelvét kötetlen, mint kötött beszédben. E mellett a belső embert, lelki világát, gondolkodását, a célt, melyet írói működésében szem előtt tartott, igaz mivoltában varázsolják elénk. Elevenen áll előttünk az író; bevezet műhelyébe, írókamarájába, s munkája közben mutatja be magát.

Ez a műhely pedig nem a költő, hanem a krónikás, a történetíró dolgozó szobája, a ki teljesen a korabeli nagy nemzeti háború hatásai alatt áll. Tájékoztatni akarta róla a közönséget, mely ép úgy érdeklődött irántok, mint ő maga. De mint igaz ember, kit adomány, barátság, félelelem, mint önérzettel mondja, le nem térített az igazság útjáról, nem kósza hírekből, kalandos mesékkal akarta olvasóit táplálni. A valót kívánta tudokra adni és semmi egyebet. Ezt tartotta hivatásának s meg volt benne a munkakedv, a kitartás, a töretelen erély, a szent lelkesedés, mely nehéz, fárasztó vállalkozásához megkívántatott s melylyel le bírta győzni az útját álló akadályokat.

Kassán vagy főúri pártfogói körében sokat megtudott ugyan, de ez maga nem elégité ki, mert az így nyert anyag mégis csak egyoldalú, töredékes volt. Többet akart, tudni akarta az egész igazságot, bármi fáradalmas volt az út, melyen akkor olyan társadalmi állású embernek, minő a kassai lantos volt, az igazságot keresnie kellett. Magán a helyszínén, ott, hol az apró és a nagy harcok lezajlottak, szedegette össze a további anyagot, a szereplőkkel érintkezett, a küzdő vitézeket kérdezte ki, hogy célját teljesen elérje. Csak a helyszínén találhatta meg az egész igazságot, csak ott jegyezhetette össze azt a tömegtelen részletet, melyekre a hivatalos jelentések sem igen szoktak kitérni s melyekben ma műveinek legfőbb értéke rejlik. Gyak-

ran ott kellett hagynia csöndes családi fészket, a város védett, nyugodalmas falait. Hónapokra el kellett kalandoznia, hol ide, hol amoda, a hol valami fontosabb katonai esemény történt. Megtette, a hangya szorgalmával szedegette össze anyagát. Eljárt mindenfelé, ellenségrongálta véghelyekre, az urak sas-fészkeibe, vitézek táborába, hogy megtudja a valót s összegyűjtse a történelmi tényeket. «Sokat fáradtam, futottam, tudakoztam s sokat is költöttem», mondja s szavai teljes hitelt érdemelnek, mert tényleg sokat járt-kelt, az utazás pedig akkor nehéz, fárasztó, költséges, sőt a közbiztonsági viszonyok teljes megromlása mellett a legnagyobb mértékben veszélyes is volt. A nyomorúságos állapotban levő országúton német zsoldos, török portyázó, magyar végbeli, hajdú, tolvaj, zsvány ólálkodott mindenütt s még a nagy kísérettel utazó főurak is nem egyszer a legkomolyabb veszélyben forogtak. A bizonyára jó csomó fegyveres szolga kíséretében járó egri hős, Mecskey István is ily útközben vesztette életét. Tinódi gyalog vagy lóháton, kísérő nélkül szokta kirándulásait megtenni, melyek éppen ellenkezői voltak a kējutazásnak. Nem mindenütt talált vendégszeretetre, hivatása iránti érzékére. Nagýuri pártfogói szívesen látták ugyan, hisz rendesen újságot hozott vagy azért jött hozzájuk, hogy az ő tetteikről tájékoztassa a közvéleményt. De ha éppen nem találta őket otthon, ha ellátása kulcsárok s udvarbírák szeszélyétől függött, a fáradt vendég szerény igényei sem mindig nyertek kielégítést. Gyakran betegeskedett is, s sebe, noha behegedt, sokszort okozhatott neki fájdalmat. Mindazáltal fáradhatatlan volt az utazásban, az adatgyűjtésben, s mikor összeszedte az anyagot, rendesen Kassára sietett vele, hogy ott csöndben, nyugalomban földolgozza, versbe foglalja. Egészen oly módon járt el, mint ma a lelkiismeretes történetíró, a ki végig buvárolja a levéltárakat s a kincset, melyet ország-szerte összegyűjtött, otthon önti formába. Tinódi is így cselekedett s művei kidolgozásánál éppen azon tulajdonai váltak különös előnyére, melyek költői tevékenységét meddővé tették. Az erős igazságérzet, a hideg tárgyilagosság, az apró részletek, egyszerű tények, száraz adatok iránti érdeklődés adták meg énekeinek állandó értéköket. Nem költője, hanem krónikása, reportere volt — s az is akart lenni — korának, csak-hogy mintaképe az értelmes, lelkiismeretes reporternek. Nem üres szólásmód az, a mit magáról mond, «a mi keveset írtam,

igazat irtam.» Valóban komolyan, nemes férfiassággal törekedett az igazságra s célját legtöbbször tényleg elérte. A mit nem tud, arról inkább hallgat, a hol keveset mond vagy épen téved, azt, mint hangsúlyozza, forrásai okozták; szándékos-ság, irányzatosság, egyoldalú pártszempont, a más nézetűek iránti vakbuzgóság távol maradtak tőle. A mit írt, azt igaznak hitte s egyoldalú fölfogása az Erdélyi historiában, inkább ítélő tehetségének fogyatékoságából, mint szándékából következett. Különbben sem csoda, hogy olyan bonyodalmas eseményeket, melyek minden szála még ma sincs teljesen föltárva, nem bírt kellően áttekinteni, a mire nála élesezsűbb, gyakorlott, tapasztalt politikusok sem voltak képesek. Tinódi mellék-tekintetek nélkül merőben azért írt, hogy a történekről tájékoztassa közönségét s minthogy megbízható kútfőkre támaszkodik, minthogy ilyenek bőven álltak rendelkezésére, egy hatalmas lépéssel tovább vitte kora históriás énekét, kizárólag igazságot, históriát adott benne.

Ezzel közszükségletet elégített ki, mert kortársai, kik «minden ujságnak írását örömet látják és olvassák», várva várták azt az embert, a ki megismerteti velök, mi történik hazájokban. Az érdeklődés megvolt, ámbár a kezdetleges, zűrzavaros viszonyok közt még mindig nem tette az írói foglalkozást hálássá és jutalmazóvá. Heltai Gáspár még később is azon sopánkodik, hogy «kevesen találtnak, kik valami háládatossággal lennének a szegény jámborokhoz», «kik ebben munkálkodtanak és munkálkodnak, hogy a magyarok az ő nyelvökön megláthassák az ő eleiknek jeles históriáit». De Tinódinak mégis voltak előkelő pártfogói, kik, mint hangsúlyozza, munkára buzdították, tehetségét tehát nem csak ismerték, hanem elismerték, fáradozásai sikerét megkönnyítették, anyagilag is segélyezték s végül összegyűjtött műveit kinyomatták. Midőn rendelkezésére bocsátották levéltáraikat, ezzel magok is jelezték, hogy nem a költőt, hanem azt, a ki a kor történelmének figyelemre méltó epizódjait hiven, tárgyilagosan tudja és akarja megírni, látják és támogatják benne. A költő nem szorult levéltári anyagra s midőn Tinódi ily anyagot kívánt, félreérthetlenül megmondta, mit tekint igazi feladatának. Történetíró, illetve tehetsége és műveltsége fogyatékos-sához képest krónikás, reporter akart lenni. E szempontból nézve őket, kortörténelmi énekei végtelenül becsesek, mert

annyira telvék hiteles anyaggal, mint valami bőséges okmánytár. Ennek felel meg compositiójok, mely laza, zavaros, a mint kútfőihez képest más nem is lehetett. Leginkább számadásokból, hivatalos jelentésekből, zsoldlajstromokból s más nehézkes, de értékes kútfőkből dolgozott, melyek a képzelő erőt nem hevíthették, költői szárnyalatra nem ösztönözhatték. Csupa számot, tényt, adatot talált bennök s a lantos e források nyugtát nem is akarta, de nem is tudta volna magáról lerázni. Műbecs, költői érték, az eszmék magasabb röpte, a nyelv szépsége szempontjából mindegyik éneke egyaránt alanti színvonalon marad. Versei kezdetlegesek, nincs bennök báj vagy erő, a lelkesült remény vagy a rideg kétségbeesés szenvedélye. Fönseget és mélységet hasztalan keresünk Tinódinál, ki józan, köznapi marad mindig. Oktató-moralizáló énekeiben azt a tisztos, egészséges, de minden lendület nélküli bölcseséget hirdeti, melyet jámbor prédikátorok és mesterek tanítottak, elbeszélő énekeiben pedig sohasem mond olyat, mit általa hitelesnek tartott kútfővel nem igazolhat, akár a szent-írást, akár Thuróczit, akár a hivatalos jelentéseket használja kútfőül. Bármennyire meghatják az események, költővé nem avatják soha.

A nyelv anyagát költőileg alakítani, gondolatait jellemző, erőteljes s e mellett csinos ruhába öltöztetni s ezzel tetszetőssé válni nem képes. Egyszerű versfaragó, rimkovács, kit a verses forma még nehezkesebbé tesz s ki azt, a mit megírt, kötetlen beszédben sokkal élvezhetőbben birta volna elmondani. Verselése még a maga korához mérten is gyönges és esetlen, s e tekintetben első és utolsó éneke közt nincs semmi javulás, haladás, sőt megfordítva áll a dolog. Utolsó énekei még pongyolábbak, még prózaiabbak s az elhamarkodott, nagyon is gyors munka még faragatlanabbá teszi külsejüket. Műveihez dallamot szerzett ugyan, de azt már nem is sejté, hogy nyelvében is kellene valami zeneinek lenni, különben a verset énekelni, vagy mint ilyet élvezni nem lehet. Pedig az ő verselése rendesen ilyen

Sok csodák közül halljatok egy csodát,
Mint elvesztétek a Vég-Temesvárat,
Benne vesztétek jó Losonczy Istvánt,
Sok jó vitézzel; szánjátok halálát.

Csak elvétve, valóban csak a legritkábban fordulnak elő jobb sorok, de egész versszakok alig. A jobbak közé tartozik, mikor a megcsalt Losonczy oda kiáltja vitézeinek :

A török hite látjuk itt elveszte,
De vitézi módra legyen fejünk veszte.

Száz és száz nehézkes soron kell végig vergődnünk, míg csak olyat találunk, mint

Zónög az ég Lippán nagy sivalkodással,
vagy

Nagy sok dob, trombiták oly igen harsognak,
Nagy rettenetesen üvöltnek, kiáltnak.

Máskülönben a vala-vala-rímelés egyhangú és végtelen homoksivatagán kell Tinódi olvasójának átvergődnie. Styl és verselés tekintetében alig-alig van gyarlóbb historiás énekszerzőnk. Rossz volt verselésök általában, mert egyikök sem költői tehetség. A külső forma elhanyagolása, a technika kezdetlegessége soha sem volt, mint némelyek hiszik, az énekszerzés komoly történeti stylje, mely tudatosan, szándékosan mellőzte a tökéletesebb verselést, a költőibb feldolgozást, a színes képeket és élénk fordulatokat. Még kevésbbé igazolható a föltevés, hogy az énekszerző a történeti előadás kedvéért szándékosan fojtotta el magában az eredetiséget, a költői tehetséget. Szó sincs róla, a tehetséget elfojtani nem lehet, nyilatkozik az ellenállhatatlanul abban, a kiben megvan. Tinódiban nem volt meg. Az iskola, a példa kétségkívül hatott reá is, de verselése mégis csak azért oly kezdetleges, mert költői tehetsége ép oly fogyatékos volt, mint többi énekszerző kortársaié. Ha van benne igazi költői tehetség, szétörte volna a korlátozás bilincseit, új utakat nyitott volna, tovább fejleszti, tökéletesíti a verselés technikáját, mint csakhamar Balassa Bálint tette, kiben megvolt az istenadta tehetség. De már Balassa előtt fejlett technikával találkozunk az egyházi és virágénekekben, melyekben költői tartalom mellett jelesebb a verselés és ügyesebb a rímelés, mint Tinódinál. Ha talán ismerte is, semmi esetre sem követte e mintákat, mert hiányzott benne az érzék a forma szépsége iránt. Járatlan, esetlen a verselésben, melyre különben súlyt sem helyez. Nem a külalakokkal, hanem a tartalommal akar hatni. Igazságot, kora

eseményeiről tájékozást akar nyújtani az olvasónak, ki ezt is hálával fogadta. E tekintetben pedig Tinódi annyit és olyat, mennyiségileg és minőségileg oly töméntelent nyújtott, mint előtte és utána egy énekszerző sem. Írói munkásságának és jelentőségének méltatásánál egyáltalán nem szabad tehát művei formája után indulni. Versben írt ugyan, de az, a mi minden költői munkának az alapja: a költészet, az, a mi lehetővé teszi a későbbi idők drámaírójának, hogy belőle mesét, a szobrásznak, hogy plastikus alakokat, a festőnek, hogy jeleket merítsen, mindez Tinódinál teljesen hiányzik. Adatok, szörnyen száraz adatok, chronologiai följegyzések, hely- és személynévek száz meg száz számra, tények ép oly száraz elbeszélése gyarló, esetlen versekben, minden költői lendület és alkotó phantasia nélkül, a jellemző tehetség hiánya vagy csak legkezdetlegesebb eszközeinek alkalmazása, ezek Tinódi Sebestyén énekeinek legszembetűnőbb sajátosságai. A költészet alkotásai közé sorolni, XVI. századi egyházi és világi poézisünk koszorújába fűzni nem lehet énekeit. Mint költő Tinódi még a saját korára sem hatott. Befolyásának sehol semmi nyoma s habár magát lantosnak, műveit meg énekeknek nevezte, sőt dallamot is szerzett hozzájuk, a költészethez csak annyi közük van, mint akár a homorád-szentpáli Nagy Ferencz művének, ki Verböczy hármaskönyvét magyar versbe szedte s 1694-ben kiadta. A verses forma egymaga nem teszi a költőt; e formában szokott a kezdő korát élő irodalom megszólalni mindenütt. Tinódi is csak azért használta e formát, mert ez volt historiás énekeinek rendes alakja. Különben sem volt æsthetikai műveltsége, hogy a műfajok közt különbséget tehetett volna. Megítélésében nem indulhatni tehát a külső forma után, mert műveinek értéke nem alakjukban, hanem tartalmukban rejlik. E tartalommal hatott Tinódi a maga századára s hat ma is, mert a ki a vele egykorú eseményekről kútfői fölvilágosítást keres, az nála megtalálja, még pedig páratlan, a maga nemében egyedül álló gazdagságban. *Cronica*-ja a címnek megfelelően nem énekgyűjtemény, költői elbeszélések tára, hanem lényegileg kútfőmunka, történelmi adattár néha lapokon át olyan száraz, mint akár egy forráskiadvány, sőt sokszor még szárazabb, mert a régi okiratok némelyike irályilag is értékes, míg Tinódi, mint stylist egészen jelentéktelen. A költő, a művész nem is fordult hozzá, hogy belőle merítsen inspiratiót és tárgyat. De annál többet

használta mindenki, a ki azon kor történetéről keresett fölvilágosítást. Az időszakról, melyet felölel, kivált az 1550—52-iki országra szóló harcokról a *Cronica* bőséges és hiteles forrásul kiálkozik, sőt századokon át úgyszólván egyetlen kútfőül szolgált. Már híres kortársa, Forgách Ferencz, ismerte Tinódi énekeinek ebbeli jelentőségét. Forgáchot egész más társadalmi kör szülte és nevelte, mint a kassai lantost. A legelőkelőbb főúri családok egyikéből sarjadzott. Olaszország kék ege alatt végezte tanulmányait, a hol kora egész műveltségének osztályosává lőn. Olvasta a régi és új történetírást minden remekét s rajtok iskolázta magvas írói tehetségét. Haza térve főfontosságú egyházi és állami tisztségeket viselt, tevékeny részt vett a közéletben s mélyen bele tekintett a gyakorlati politika gépezetének működésébe. Egészen más volt tehát társadalmi helyzete, műveltsége s világfölfogása, mint Tinódié. Mégis, midőn kora történetét megírta, első könyvében tőle vette az anyag lényeges részét. Ad ugyan egyebet is, leírja a közállapotokat, a kormányzatot, még pedig önállóan, mert az ilyesmiben hasztalan fordult volna Tinódihoz. De a mit 1553-ig a katonai eseményekről mond, annak csontvázát, anyagát első sorban tőle kölcsönzé, sőt néhol fölfogás dolgában is ellenállhatatlanul befolyása alá került. Nagy latin történeti munkájának, első, kivált azonban második könyve (az 1552-iki harcok elbeszélése) egészen Tinódira támaszkodik. Van ugyan benne olyan is, a mit Forgách egyes közszereplőktől hallott, de leginkább Tinódi adatait veszi át, írja ki, sőt gyakran vakon követi. Tinódi Ördög Mátyásnak nevezi a német hadvezért, ki a palásti csatát elvesztette, kinek igazi neve azonban Teufel Erasmus volt. A latinul író Forgách Tinódi nyomán Teufel Erasmusból Teufel Mátyást csinál. A hol meg eltér a lantostól, ott aligha helyesen jár el. Másképp adja elő György barát meggyilkolását, illetve azt, hogyan hatoltak be a gyilkosok a barát szobájába. Hogy melyik versio a föltétlenül igaz, azt ma bajos eldönteni. De annyi bizonyos, hogy Tinódi változata hitelesebbnek látszik, mert a Castaldo tábornok köréből terjesztett előadáson sarkal s a gyilkosok egyike, Marc Antonio Ferrari hivatalos jelentésében *) szintén úgy adja elő a dolgot. Temesvár elvesztének leírásában Forgách Ferencz Tinódi

---

*) Megjelent *Magyar Tört. Társ.* XXII. kt.

mellett más forrásokkal is rendelkezett, mert saját testvére, Simon, azon idők egyik vitéz és nagy műveltségű katonája szintén részt vett az ostromban, s habár súlyosan sebesülve, megszabadult. Simon utóbb nemcsak végig olvasta, hanem meg is bírálta, jegyzetekkel kísérte, javította Ferencz történelmi művét s nem kifogásolta azt, a mit benne Temesvár ostromáról talált. Ezzel verificálta az előadást, mely pedig első sorban Tinódi tényleges adatain épült föl. Forgách a Losonczy rendelkezésére álló csapatok létszámát egészen a magyar énekből veszi s csupán a végösszegben tér el Tinóditól, mert csak a tulajdonképeni katonákra szorítkozik, míg Tinódi említi, hogy a «község»ből is került ki néhány más ember s a védők számát mintegy 2500-ra szaporította. Az előkészületek és az első harcok rajza után Forgách is egyszerre az ostrom harminczkettedik napjára tér át, mint Tinódi s a katastrophát szintén úgy írja le, mint ő. Előadásában épen az a gyanus, a mit nem Tinódiból merített. Önálló részlet nála például az, hogy a fontos vár elestét egy asszonyynyal, Báthory Klárával hozza kapcsolatba, a mi meglehetősen kír az előadott komoly események keretéből. Egyes eltérések daczára Tinódi volt Forgách legfőbb és mindenesetre leghitelesebb kútfeje. Csakhogy Forgách már jeles író, a ki a lantos nyers anyagát önállóan dolgozta föl, s élvezetes, kerekded alakba tudta önteni. A kettejük tehetsége közti roppant különbség az ilyen átvételeknél domborodik ki a legrikítóbban.

A XVI. század egy másik hazai írója, Schaeseus Keresztély szintén földolgozta a kassai lantos gazdag anyagát. Schaeseus erdélyi szász volt, külföldön tanult, hazatérve mint ág. ev. pap működött s halt meg Meggyesen. 1581-ben adta ki *Pannonia romjai* (Ruinae Pannoniae) című hatméretű versekben írt latin művét, melyben az 1550—52-iki magyar-erdélyi eseményeket beszéli el, még pedig tisztán és kizárólag Tinódi énekei nyomán. Schaeseus nem a magyar szöveg egyszerű fordítását adja. Bizonyos szabadsággal járt el s a maga ízlésének és gondolkodásának megfelelően dolgozta át az anyagot. Csakhogy ezt kizárólag a magyar *Cronicából* merítette. Nem használt ugyan föl mindent, a mit ott talált, különösen a végtelen névsorokat s más effélet mellőzte. De a mi tényt elmond, azt, sőt gyakran véleményét is Tinódiból vette. Műve egyszerű kivonat és semmi egyéb. Ő is a verses formát használja. De ez a

forma ép oly esetlen, ép olyan költészet nélküli, mint a Tinódié. Míg a magyar munkának megvan tehát a maga történeti becse, a latin átdolgozás egyaránt szűkölködik történeti, valamint költői értékben s csak azért érdemel említést, mert jelzi, milyen megbízhatónak tekintették Tinódit azon körök is, melyekből Schaeseus kikerült.

E megbízhatóság iránt évtizedek multán sem merült föl kétség s Istvánffy Miklós, XVI. századi (1490—1606) történetünk classikus elbeszélője, kinek műve európai hírnévre tett szert, szintén dúsan merit Tinódi énekeiből. Sok író használ s sokakat, kikből jóval kevesebbet kölcsönzött, név szerint is említ. A lantosról ellenben hallgat, talán méltóságán alólinak tartotta őt is megnevezni, ámbár igen nagy mértékben, igen sokszor reá támaszkodik s számos fontos eseményről nem tud többet, mint a mennyit a magyar énekekben talált. De ha többet nem nyújt is, fölfogása mindenesetre önálló s a forma, melyben Tinódi nyers anyagát önti, jeles, művészi. Azt a hadjáratot, melyet Salm Miklós gróf 1549-ben a fölvidéki rablóvárak megvételére indított, nagyban és egészben, lényegesebb részleteiben Tinódi éneke alapján beszéli el. Csakhogy mit tud a művész Istvánffy a lantos anyagából alkotni! Minő választékossággal írja le a hadműveleteket s minő megkapó rajzát adja a festői tájéknak, hol a küzdelem lefolyt; valószínűleg Tinódi is megfordult e vidéken, de míg az ő lelkét csak a harczra vonatkozó nyers anyag érdekelte, Istvánffy művészete nyers anyagot és holt természetet színes, ragyogó képpé alakított át. Ugyanazt tette Drégel ostroma leírásánál, hol csak az az új benne, hogy megmondja a nagyoroszii pap nevét, kit Ali pasa Szondyhoz beküldött. Máskülönbén Istvánffy nem gyarapítja ismereteinket a magyar hadtörténelem e ragyogó epizódjáról. Csak Tinódit írja át, de a költő ihletével, a művész képzelő erejével.

A régiek első sorban azért követték Tinódit, mert bizonyos eseményekről más kútfővel egyáltalán nem rendelkeztek. Átvették adatait a nélkül, hogy hitelességét, megbízhatóságát kellő alapossággal megbirálhatták volna. A jelenkor azonban már rendelkezik a komoly bírálathoz megkívántató segédeszközökkel, mert az egy negyedszázad óta megnyílt köz- és magánlevéltárakból óriási anyag került nyilvánosságra, mely az 1550—52-iki harczok ismeretéhez tömémentlen új kút-

főt nyújt. Nem vagyunk tehát kizárólag Tinódira utalva, sőt más forrásokból ellenőrizhetjük adatainak megbízhatóságát. De épen ez az ellenőrzés, ez a fölülbírálát szolgáltat neki teljes igazságot s teszi kétségtelenné, hogy Tinódi megbízható kalauz s helyes irányban vezeti azt, a ki utána indul. Ő sem csalhatatlan, téved ő is, mikor forrásai egyoldalúak vagy megbízhatatlanok. Csakhogy ez mégis ritkán, sőt a legritkább esetben történik. A hiba a kivétel s a szabály az, hogy Tinódi ténybeli adatai hitelesek s a történetíró teljes megnyugvással követheti őket. Sőt még ma is vannak oly adatai, melyeket egyedül ő jegyzett föl, melyekben kizárólag reá vagyunk utalva.*)

Énekei telvék hiteles történeti anyaggal s a verses forma daczára inkább acta-kivonatok, valósággal okirat-gyűjtemények, melyek annál értékesebbek, mert magok az eredeti iratok vagy elvesztek vagy még lappanganak s eddig igen kis részben kerültek nyilvánosságra. Tinódinak nincs mit félnie a kritikától. Minél több új anyag kerül elő, annál inkább fokozódik tekintélye, annál bizonyosabbá válik, hogy adatgyűjtői tevékenységében komoly lelkiismeretességgel járt el, hogy rendesen teljeshitelű kútfőket használt, melyekből hűségesen kijegyzé a tényeket. Irodalmi működésében, bárhonnan meríté tárgyát, az adatok, a részletek tömege, a számok és nevek, dátumok pontos megállapítása érdekelte s ez érdeklődését legteljesebben a korabeli hazai tárgyú műveiben elégíthette ki. Különösen az 1550—52-iki eseményekről szóló énekeiben nyílt erre alkalmá, mert összeköttetései ekkor már a legbecsesebb és legrejtettebb levéltári anyagot is föltárták előtte. Maga is nagyon jól tudta, hogy ez énekei legértékesebb hajtásai egész írói működésének s összegyűjtött műveiben épen ezekből alkotta meg az első csoportot. Velök nyitja meg Kolozsvártn kiadott nagy *Cronicáját*, melynek első

---

*) Ilyen például a következő adat: 1548-ben a király megbizottai és György barát közt Erdély átadása iránt fontos tárgyalások folytak s Salm grófnak, a király követének személyesen kellett a baráttal találkoznia. E találkozást februárban tervezték, de folyton elhalasztatott s csak Tinódiból tudjuk, hogy szeptember 8-án történt. Ellenben Tinódi a találkozás részleteiről, a bizalmas tárgyalásokról semmit sem jegyzett föl. Közvetlen forrásból ma sem tudunk róluk semmit.

táblája vagy része ez énekeket tartalmazza, noha az időrendet tekintve a második részben, mely az 1540—49-iki eseményekre vonatkozó énekeket öleli föl, kellett volna következniök. De velök nyitotta meg gyűjteményét, mert helyesen ítélte meg nemcsak becsöket, hanem saját tehetségét is, mely a részletek pontos följegyzésében jeleskedett. Nem lévén igazi elbeszélő tehetsége, kellő műveltsége és önálló ítélete a szó igaz értelmében, történetíróvá egyik művében sem válhatott. Egyszerű krónikás, reporter volt, de ezt a föladatát páratlan lelkiismeretességgel és alapossággal végezte. Azt tette, a mit ma a hirlap tesz, gyors és hiteles tájékozást adott a közönségnek kora legfontosabb eseményeiről. Journalista volt még mielőtt a magyar journalismus megszületett, mert a napi sajtó keletkezése nemcsak nálunk, hanem a külföldön sem esik össze a hirlapirodaloméval. Tömegesen vannak ősrégi journalistikai termékek, melyek századokkal megelőzték a hirlapot s vele kapcsolatban nem állanak. Előfordulnak minden irodalomban. Scherer, a híres német irodalomtörténetíró, «vándor journalistáknak» nevezte szerzőiket. E nevet alkalmazta mindazokra, kik nálunk a lantos vagyis a historiás énekszerző fogalma alá esnek.

Nézete szerint az olyan ének, mely valami friss hírt akar terjeszteni, az olyan röpív, mely a közvéleményt vezetni törekszik, a közszellem működésének ugyanazon terméke, mint a modern hirlapirodalom. Ez a XVI. századi journalismus, mely annak idején a pillanat hevében erős befolyást gyakorolt a lelkekre, egészen tudósító, száraz és józan, sőt ma olvasmányának is unalmas s legfőlebb csak a művelődés- és irodalomtörténetíró figyelmére tarthat igényt. Ugyanez mondható a XVI. századi magyar historiás énekről, első sorban legkiválóbb művelőjéről, Tinódiról. Ez énekek is journalistikai termékek s Tinódi a legrégibb magyar journalisták egyike. Azért írt, hogy gyors és hű tájékozást adjon a közönségnek az országszerte folyó harczokról. Énekei nem szájról-szájra terjedtek, hanem írott másolatokban vagy nyomtatásban keringtek. Kiváncsian lesték, olvasták őket, mint az ujságot, mely a lett dolgokról tájékozást ad. Minden egyes kortörténelmi műve, legalább is a közvetlen részesek valamelyikének elbeszélése alapján készült. Némelyik, mely a legmegbízhatóbb anyagból van összeállítva a reporter gyorsaságával és fölszínességével ugyan,

de elfogultság, pártszenvedély és irányzatosság nélkül. Tinódi tárgyilagos marad és híven referál mindig s figyelme mindenre kiterjed. A hol csak teheti, tényekkel, adatokkal tömi meg énekeit s épen ezzel maga is journalistikai, krónikási termékeké avatja őket. Mint ilyenek köztörténeti szempontból első rangú kútfői becsüek ma is. Száz meg száz jó vitéz nevét és tetteit jegyzé föl, olyanokét, kik szerény állásban ontották véreket a hazáért s kiknek emléke elveszett volna, ha Tinódi meg nem emlékezik rólok. Ő az első, kinek ez iránt érzéke volt s ki a tömeget bevitte a nemzeti történetírásba, mely addig csak a leghatalmasabbakkal foglalkozott. A hol csak tehette, néha tíz-húsz versszakon át végtelen névsorát adja a küzdő vitézeknek. Olyanok rajzai, mint egy modern reporteré. A résztvevők, a jelenlevők névsorára helyezi a fősúlyt s minél több nevet képes összehozni, annál tökéletesebbnek tartja művét.

A mult ismeretének szempontjából valóban annál becsesebb Tinódi minden egyes éneke, minél több eseményt, minél több embert ragadott ki az ismeretlenség homályából. Multunk nem egy dicsőséges epizódját, nemzeti küzdelmeink töméntelen bátor harczosát menté meg a feledéstől. Így Losonczy István hős társainak, a temesvári vértanuknak nagy részét csupán a Tinódi névsorából ismerjük s a feledés sötétje nehezednék reájok, ha a buzgó reporter, a kassai lantos a zsoldlajstromokból össze nem böngészte volna nevöket. Reporter, journalista volt, kinek olvasó közönsége megelégedett a száraz anyaghalmazzal, melyet tőle kapott. Kortársai a lett dolgokról kíváncsian lesték a jelentéseket azon eseményekről, melyek hazájokban lejátszódtak s melyek következményeit oly súlyosan érezték. És kíváncsiságukat kielégíté a történetek, a lett dolgok száraz elmondása is. Csak az anyag érdekelte őket s nem az előadás. Szép, vonzó elbeszélés kétségkívül még jobban hatott volna reájok, de jobbnak hiányában kielégítette az egyszerű tények ismerete is. A nép szélesebb rétegeibe különben is csak akkor kezdtek a nyomtatott könyvek eljutni s így az érzék a kerekdedebb előadás iránt még nem volt eléggé kifejlődve. Ellenben tájékozást Tinódinál a közönség talált bőven; talált tényeket, talált nemzeti szellemet és hazafias irányt s midőn 1554-ben művei összegyűjtve nyomtatásban megjelentek, ez a könyv új összekötő kapcsolatot alko-

tott a politikailag, rendileg, felekezetiileg széttépett magyarság közt. E jelentőségét ez a könyv régen elveszté, de a századok folyamán más jelentőségre tett szert, mely írójának még inkább halhatatlanságot biztosít irodalmunkban. Elsőrangú történelmi forrásmunkává lett, melyből legjelesebbjeink merítették s melynek megbízhatóságát, igazi értékét, hitelét a legújabb kor széleskörű kutatásai derítették ki.

ACSÁDY IGNÁCZ.

AZ ORVOS-SZAKÉRTŐKHÖZ INTÉZENDŐ KÉRDÉSEKRŐL.★)

A magyar ügyvédi karnak és e nagy tekintélyű egyesületnek egyik tisztelt tagja néhány év előtt egy bonyolódott kereskedelmi jogi kérdésben Goldschmiedhez, a kereskedelmi jog berlini egyetemi tanárához fordult. A német tudós udvarias válaszában mindenekelőtt azt emelte ki, hogy a hozzá intézett kérdésben Thales bölcsesége nyilatkozik meg. Ez a görög bölcs ugyanis azt a kérdést vetvén föl, mi közös minden létező lényben és tárgyban, erre önmaga azt a választ adta: a víz. Thales bölcsességének híret, úgymond Goldschmied, nem a válasz, mely majdnem együgyű, hanem a kérdés fölvetése állapította meg. Midőn én ma a tisztelt Jogász-egyletben az orvos-szakértőkhöz az igazságszolgáltatás körül intézendő kérdéseket bátorkodom megbeszélés tárgyává tenni, e vállalkozásomnak a kétezer év előtti görög bölcs sikerének kulcsa szolgáljon, ha nem is indokolásául, de legalább ment-ségéül.

Azon epochalis jogi események között, melyek a francia igazságszolgáltatás terén utóbbi időkben fölmerültek, és a melyekben írás- és egyéb szakértők tudásának és nem tudásának oly fontos szerep jutott, ha nem is az első helyet, de nem is a legutolsót foglalja el dr. Meloche orvos-szakértő és a saint-nazairi törvényszék fatalis esete.

Ezelőtt két évvel, 1896. márcziusában, nyilván a szokásos névtelen följelentés alapján, letartóztatták Billy özvegy

---

★) Előadatott a Magyar Jogász-egylet 1898 december 3-diki teljes ülésén.

vendéglősnőt, kit az a gyanu terhelt, hogy magzatát megölte. A nő megvizsgálására fölszólított orvos, dr. Meloche, azt állapította meg, hogy az néhány nap előtt szült. Ez márczius 20-dikán történt és márczius 21-dikén, tehát a megvizsgálattas után következő nap a vizsgálati fogságban levő nő nem egészen érett, holt magzatot szült. A saint-nazairi törvényszék most már a tények által meghazudtolt szakértőt helyezte vád alá és mintha saját kudarczát is az orvoson akarta volna kiköszörölni, az ügyész indítványa ellenére az orvost ezer frank pénzbírságra ítélte. Az ítéletnek úgynevezett erkölcsi indokolásába az elítélten kívül a legtöbb orvos is belenyugodhatott volna, de teljesen lehetetlen volt az ítélet tárgyi indokait elfogadni. Az indokolás ugyanis azt a tételt állította föl, hogy «a szakértő elmulasztotta a vér vegyi vizsgálatát, melynek összetétele, az összes törvényszéki orvosi munkák szerzői szerint, a lefolyt szülés legbiztosabb jele.» Ezt már csakugyan nem hagyhatták szó nélkül a törvényszéki orvosi munkák élő szerzői, és a párisi «Société de médecine légale» ülésén megbeszélés tárgyává tették a kérdést és kijelentették, hogy a törvényszék ez indokolása teljesen alaptalan, mert soha törvényszéki orvos nem állította és nem írta, hogy a vér vegyi vizsgálatából föl lehet ismerni az előrement szülést és ez az egész ily irányú vegyi vizsgálat — mese.

Az ekkép megszorult törvényszék most még kétségbeesettebb «indokolással» támogatta ítéletét, mely a renni «cour d'appel» elé került. Azt mondta most már a saint-nazairi törvényszék, hogy vérvizsgálat alatt nem a nő ereiben keringő vérnek, hanem az úgynevezett gyermekági lochiának vérért értették. «Egész Franciaország visszhangzott a nevetéstől», mondja a *Journal de Médecine* juliusi száma, mert még ha igaza lett volna is a törvényszéknek abban, hogy a lochia vérének vegyi vizsgálata szolgáltat alapot a szülés fölismerésére — a mi különben szintén nem igaz — de hogyan vizsgálhatta volna meg a vádlott orvos a gyermekági lochiát, hisz a nő még nem is szült és így lochia nem is volt. A renni főlebbviteli törvényszék ilyen indokolású ítélet után fölmentette az orvost, ki ekkép megmenekült a büntetéstől, ha nem is propria virtute, sed aliorum imbecillitate.

Nem azért bátorkodtam dr. Meloche esetét itt elmondani, hogy azzal dicsekedjem, miképen sikerül az orvos-szak-

értőnek tévedése következményeit büntetlenül elkerülni; hisz ezzel nekem, mint orvosnak, e helyen legalább is nem volna észszerű hivatkoznom. Nem is azért, hogy a törvényszék mulatságos tévedését állítsam ki, hisz ezt itt, mint illet, hangsúlyoznom nem is illik. Az idézett példával legkivált azt óhajtottam bemutatni, mily veszedelmes összhangban van néha az igazságszolgáltatás és egyik fontos eszköze: a szakértői működés a kérdés tárgyát képező teljes tájékoztatatlanságot illetőleg, és mint vezetik egymást ily esetekben kölcsönösen tévútra: a jogász a szakértőt a hozzá intézett lehetetlen kérdésekkel, a szakértő a jogászt a rendeletre készült, nem alapos észlelésre támaszkodó, hanem az úgynevezett igazságszolgáltatási igényeket gyorsan kielégíteni óhajtó válaszokkal. És ennek a lehetősége abban a mérvben fokozódik, a melyben az igazságszolgáltatás a szakértő működésére támaszkodik, a nélkül, hogy a szakértő tudományának határait ismerné és e határookra már a szakértőhöz intézett kérdésekben is figyelemmel volna.

Mert az valóban úgy áll, a mint Icard mondja, hogy Montesquieu azon paradoxnak látszó nézete «Il n'y a pas des gens plus malheureux que les criminiels» egy rettenetes igazság, melyet már régen is megértettek a társadalom és a vallás és minden időben és minden népnél, a legcivilisáltabbaknál és a legbarbárabbaknál voltak szent helyek, sérthetetlen menedékek, a hol a büntetett menekvést kereshetett. Napjainkban ez asylumok többé nem léteznek és az egyedüli, a mi a justitia részéről üldözöttnek marad: a tudomány, és nagy dicsősége zázadunknak, hogy ez asylumot megnyitotta és a tudomány világosságát e téren is az emberi nyomor szolgálatába bocsátotta. De nem tagadható, hogy nemcsak a jog tudománya, mely Merlin szerint úgy, mint minden más tudomány, a hamis elvek visszaautasításában és az igaziak megismerésében áll, de a joggyakorlat is, melynek az igaz elvek alkalmazása képezi föladatát, nagyot haladtak azóta, hogy az igazságot szolgáltató bíró mellett nem többé az egyházi törvények tudós szakértője, a pap, hanem a természettudományok képviselője, az orvos áll.

Igaz, hogy némely elvont kérdésre ez a mi tudományunk oly pontos választ, mint a régibb kánonjog decretaliai, adni nem képes, de azért igen gyakran valóban világosságot derít

az igazságszolgáltatás legsötétebb, legnehezebb és legszomorúbb kérdéseire. Midőn I. Napoleon nagy tábori sebésze, Larey, azt a 3000 szerencsétlen francia ifjút, kiket a háborúk kegyetlen nagymestere a lipcei nagy csata után a legszigorúbban akart megbüntetni, mert az a gyanu terhelte őket, hogy kezeik szándékos öncsonkítása által a további hadkötelesség alól akarják kivonni magokat, az orvosi tudomány igazságának segítségével megvédte és megmentette — ezzel a justitiának és a justitia által a humanizmusnak majdnem nagyobb szolgálatot tett, mint az orvosi tudománynak akkor, midőn egy-egy csata után százával amputálta a sebesülteket.

De hogy az orvosi tudomány e téren is nagy és nemes föladatának megfelelhessen, annak első föltétele az, hogy oly kérdések megoldására vétessék igénybe, melyek valóban az orvosi tudomány keretébe vágnak, és hogy e kérdések intézésében már nyilatkozzék a válasz megértésére és e megértésen alapuló méltatására való képesség. Mert ha nem nyer is minden esetben igazolást az a tétel, hogy «poser la question c'est la résoudre», hogy a kérdés föltevésében már a megoldás is megvan, az, különösen a szakértőhöz intézett kérdéseket illetőleg kétségbevonhatlan tény, hogy az igazság kiderítése nemcsak attól függ, mennyit tud a szakértő, hanem attól is, mint tudják belőle e tudást a megfelelő kérdezéssel kivenni.

II.

Nem akarok ma a szakértőhöz intézendő kérdések szorosabban vett alakiságával részletesen foglalkozni. De nem mulaszthatom el, hogy legalább általánosságban ne érintsem a kérdés e részét. És itt előre kell bocsátanom, hogy nem egyformán méltatják a kérdés e részét jogászok és orvosok. Mert míg minden modern törvényszéki orvostani könyv, mely az orvosokat kívánja ez irányban kioktatni, majdnem minutiosus részletekig tárgyalja a szakértő magaviseletét is a törvényszékkal és az igazságszolgáltatással szemben, — valami hasonlóról a szakértőket igénybe vevő jogtudósok és joggyakorlók kitanításában nincsen tudomásom.

A mi bünvádi eljárásunk, a gyakorlatban levő régi úgy,

mint az új, tartalmaznak ugyan bizonyos szabályokat arra nézve, mint kell a szakértő kihallgatásánál eljárni, de ez előírás természetesen a mily rövid és szűkszavú, épen oly tágan magyarázható. Ily megfelelő magyarázat még hiányzik. Pedig nem volna fölösleges.

Constatálnom kell, hogy minden classikus törvényszéki orvostan megegyezik abban, hogy az orvos-szakértő szerényen viselkedjék és óvatosan feleljen, és hogy egyetlenegy oly könyv sincsen, a mely a szakértőt arra biztatná, hogy a hozzá intézett kérdésekre, bármilyenek legyenek is azok, sértődött vagy durczás hangon tagadja meg a választ. Csak mint curiosumot említi egy nagy angol munka utolsó kiadásában is (Taylor-Stevenson), hogy midőn egy gyilkossági pörben Tuffnel jeles sebész, mint szakértő hallgattatott ki és a szokásos «cross examination» alkalmával a védő szokatlan hangon intézte kérdéseit a szakértőhöz, ez a törvényszék elnökéhez fordulva azt kérte, hogy «mivel ő ingerlékeny természetű, ha megengedik annak a gentlemannak, hogy ordítva kérdezzen, engedtessek meg neki is, hogy ordítva felelhessen.» A bíró azon véleményének és reményének adott kifejezést, hogy egyáltalában nem lesz szükség a kölcsönös ordítozásra, de midőn ez mégis megindult, a bíró figyelmeztette a védőt arra, hogy nem kellő hangon intézi kérdéseit, mire az természetesen arra hivatkozván, hogy neki szabad a föladata szempontjából legalkalmasabbnak tetsző hangot használni, a védelem szabad-ságának és hangjának korlátozása ellen tiltakozott.

Mint említettem, az imént idézett esetet a nagy törvényszéki munka csak mint curiosumot említi; különben ez is, mint minden más szerző, a legnagyobb előzékenységet ajánlja az orvos-szakértőnek minden hozzá intézett kérdéssel és a legnagyobb deferentiát minden hozzá kérdést intézővel szemben. Classikusok azok a tanítások, melyeket a jelenleg működő legkiválóbb törvényszéki orvosok egyike, Brouardel, a párisi egyetemen e szakma tanára és az orvosi facultás dékánja, most megjelent munkájában szakértő társainak ad. «Ha az ügyvéd indulatba jön is, önök maradjanak nyugodtak; kissé hozzátartozik a védő szerepéhez, hogy félemlíteni akarjon és ekkép védencze számára kedvezőbbé tegye a helyzetet. Az ügyvéd csak ártatlanokat véd, neki föladata enyhíteni a büntetendő hibáját.» És bizonyos életböles humor nyilatkozik

annak az angol orvosnak tanácsában is, ki szakértő társainak azt ajánlja, hogy ily működésök alkalmával viselendő kabátjokba két zsebet csináltassanak: egyet, természetesen kisebbet, a szakértői díj, és egy nagyobbat a bezsebelendő gorombaságok számára.

Ha, minden komoly és igazán előkelő szakértő tanácsa odairányul, hogy a cél s az ügy érdeke szempontjából a szakértő a legnagyobb előzékenységgel válaszoljon a hozzá intézett kérdésekre és az igazság kiderítéséhez még némi önmegtagadás árán is hozzájáruljon, az a kérdés: az ügy, az igazság érdekében áll-e a szakértő deferenciájának végletekig kihasználása? Nyer-e az igazságszolgáltatás azzal, ha a szakértőnek tudománya, nemcsak egyenes, tárgyilagos kérdésekkel vétetik igénybe, hanem furfangos, a tárgyra nem tartozó oldalkérdésekkel, cselvágásokkal, hogy figyelme félrevezetessék. Igaz, hogy e kérdések egy része arra is szolgálhat, hogy a szakértőnek a tárgyhoz értését egyáltalában demonstrálja, a minthogy Brouardel egy esetben a fiatal orvos-szakértő, ki az állítólag megfertőztetett nyolcz éves kis leányt megvizsgálván, azt constatólta, hogy annak hymenje elroncsoltatott, Brouardel ellenkező leletével szemben kénytelen volt beismerni, hogy tévedett és mentségül csak azt hozta föl, hogy ő még hyment egyáltalában nem látott, mert a kórház szülészeti és nőgyógyászati osztályán, melyen előbb működött, ilyet látni alkalma nem is volt és ha ez irányban külön tanulmányokat akart volna folytatni, bizonyára a büntető törvénnyel került volna összeütközésbe.

De míg a szakértőt támadó kérdések ily tények kiderítésére is alkalmasak, másrészt az ily irányú inquisitio arra is alkalmas, hogy megfélemlítve a szakértőt, oly állításokra bírja, melyek sem a tényeknek, sem az ő tudásának meg nem felelnek. Mert minél kevésbbé járatos a szakértő a hozzá intézett kérdésekben, annal kevésbbé tudja azt is, mit szabad neki nem tudni és hogy a tudatlanság vádjának ki ne tegye magát, a kérdések nyomása alatt megerőlteti a phantasiáját. «A legkiválóbb erénye a törvényszéki orvosnak, mondja Brouardel, az, hogy elismerje tudásának hézagait és hogy be is merje azt vallani. Részhajlatlansága és hivatásának tisztelete azt követelik, hogy idejekorán megmondja: «Én ezt nem tudom». hogy ne legyen kénytelen később azt mondani: «Én tévedtem,

mert én azt nem tudtam.» Ezt mondja Brouardel. De bátorkodom a tisztelt Jogász-egylet figyelmét fölhívni arra, hogy ily erényre, a kérdések keresztüzével szemben is helyt álló ily virtusra csak a legkiválóbbak tesznek szert; a többinek erénye a kérdések támadása alatt meginog és vagy nagyképű fejtegetésekkel, úgynevezett meggyőződésből eredő véleményekkel pótolják a tudás hiányát, vagy elvétele, durczás hallgatással akarják a szakértői önértetet demonstrálni, mindkét esetben az igazság érdekének rovására.

Az, hogy ki intézzen kérdéseket a szakértőhöz, megszorító rendszabályozást nem igényel. Akár fejlődik ki a gyakorlatban oly eljárás, mint az angol, a hol a szakértőt négyféle-képen kérdezik ki, először általánosságban, azután kereszt-kérdéssel a vád és védelem képviselője, a midőn, mint a terminus mondja, szabad a szakértővel «ellenséges módon» is bánni, azután «reexaminatóval» és végre a bíró, — akár csak abban marad, hogy a tárgyalás vezetője intéz hozzá kérdéseket, ez mellékes. Fölösleges cifrázás volna az is, hogy mindenki csak az elnök útján kérdezősködjék. Sokkal jobb és czélszerűbb, ha az kérdez, kinek a fenforgó tárgyra kérdezni valója van és a ki kérdezni tud.

III.

Mert bármily érdekes és az ügy szempontjából is fontos, a szakértő kikérdezésének módja és mikéntje, másodrangúvá válik ez a kérdésnek azon része mellett, mely a kikérdezés lényegére, a kérdések tartalmára vonatkozik. Nem lehet czélom előadásomnak szükségkép szűkre szabott keretében a szakértőkhöz intézendő kérdések egész complexusát felölelni, ez különben is annyit tenne, mint az egész törvényszéki orvos-tant pragmatice fejtegetni. De bizonyos általánosabb kérdések elöl itt sem térhetek ki.

Akár szorosan előírja a törvény az eseteket, melyekben az igazságszolgáltatás az orvos-szakértő segítségét igénybe vegye, akár teljesen a bíró tetszésére bízza azt, mikor és miben forduljon a szakértőhöz, mint a hogy ezt a reformált német perrendtartás engedi meg, az eredmény egy: bizonyos kérdéseket a bíró nem képes az orvos-szakértő közreműködése nél-

kül az ítélethozatalra megérlelni. És így akár meghagyja neki a törvény azt, hogy a testi sértés gyógyulására és jelentőségére kérje ki az orvos véleményét, akár nem, a dolog természetében fekszik, hogy kikérje, mert maga ezt meghatározni nem tudja.

A bíró tehát azt fogja kérdezni az orvos-szakértőtől, a mit maga nem tud, vagy legalább határozottan nem tud. Ez helyes. De mi ennek előfeltétele? Az, hogy a ki kérdez, tudja is azt, mit kell kérdenie. Az a sajátságos dolog esik meg igen gyakran, hogy a jog embere azt akarván megkérdezni a szakértőtől, a mit maga nem tud, mégsem tudja, mit kérdezzen.

A szakértőhöz intézett kérdések valósággal szélsőségek között mozognak. Egyfelől az a panasz, hogy a szakértőtől nyerhető fölvilágosítás nem sokat ér, másfelől pedig oly halmaza a kérdéseknek és oly részletekre kiterjedő, mintha a szakértőnek, mint Lacassagne jeles törvénytudó orvostanár mondja, «kötelessége volna mindent tudni és mintha ki lehetne venni tanácsát de omni re scibili et quibusdam aliis». Egyfelől az a panasz, hogy a szakértő túllépi a határt és véleményével dönteni akar a pörös ügyben, másfelől pedig valóságos és indokolatlan kiszolgáltatása az ügy döntésének az erre nem is vágyó szakértő kezébe. Egyik kiváló jogtudósunk (Fayer László tanár) azt írja a *Jogtudományi Közöny* hasábjain: «Az orvosok egyáltalán másféle szerepet vindicálnak maguknak az igazságszolgáltatás terén, mint a mely őket megilletheti» és egy másik kiváló és előkelő állású bíránk (Székács Ferencz kuriai bíró) meg azt mondja ugyancsak a *Jogtudományi Közöny* hasábjain: «Azt tapasztaljuk, hogy a bíróságok a munka hevében gyakran oly kérdést tesznek a szakértőkhöz, melyre ezek választ adni hivatva nincsenek és ily módon beleviszik őket oly kinyilatkoztatásokba, melyek nem az ő tudományuk körébe, hanem a bírói ítélet anyagába vágnak.»

A két idézett vélemény közül a gyakorlat emberéé nyer a tapasztalat által inkább igazolást. Elvértve akad ugyan az orvos-szakértők között is olyan, ki megelégedezvén arról, hogy az ő közreműködése nem hivatott sem a vádat, sem a védelmet támogatni, legkevésbbé pedig az ítélő bírót helyettesíteni, kihívó kérdések nélkül is túllépi a szakmája körébe vágó tények megállapításának határát és a helyett, hogy a szakkérdést oldaná meg, a vádlott incriminált cselekedetét

minősíti. De a föltűnés, melyet ily szakértői működés kelt, épen azt bizonyítja, hogy mily ritka és tulajdonképen csak a a hivatott hatóság jóakaratú tűrése mellett lehetséges. Az esetek túlnyomó számában, ha a szakértő működésében túllépi az őt megillető határt, erre egyenes inválást a hozzá intézett kérdésekben nyer. Minden tankönyv arra tanítja az orvos-szakértőt, hogy szorosan tárgyánál maradjon. Még a legkisebb compendium sem feledkezik meg az ily irányú figyelmeztetésről és a legkisebbek egyike (Guder) is azt mondja: «A föltett kérdésekre tárgyilagosan feleljen, a mig azok orvosi téren mozognak. Ha azon túl mennek, a válaszokat elutasíthatja. Sohasem szabad a szakértőnek arról megfeledkezni, hogy neki tényeket és viszonyokat tisztán szakszempontról kell megvilágítania.»

És ha azt képzelnők, hogy talán magára a szakszerű megvilágításra helyeznek magok a szakértők túlságos súlyt, azt olvassuk egy újabb munkában, hogy annak szerzője Reubold, egy a század elején működött kiváló orvos-szakértő, Kauscht, sententiájára hivatkozik és azt magáénak vallja, mely szerint «néha túlzott és nevetséges nagy súly helyeztetik a törvényszékek részéről az orvosi vélemények szükségére és minőségére». Minden szerző utal arra, hogy az orvosi szakértő munkáját nem hiába nevezték el «visum repertum»-nak, hogy neki csak arról szabad nyilatkozni, a mit látott és talált és Devergie szellemes mondása, hogy «Le médecin légiste doit fermer les oreilles et ouvrir les yeux», hogy a törvényszéki orvosnak be kell dugni a fülét és ki kell nyitni a szemét, a sorok között arra is utal, hogy a szakértő a hozzá intézett kérdések által se engedje magát a nyílt, szemei előtt álló tényektől eltéríttetni.

Az orvosi részről fölhangzó figyelmeztetéseket pedig a tapasztalat indokolja. Nem ritkaság, de szinte állandó kísértés a törvényszéki szakértőre nézve, a hozzá intézett kérdésekben rejlő azon czélzat, hogy őt szakmájának körén túlmenő nyilatkozatokra bírja. Már szinte törvényszerű formában is megrögzének e kérdések és azt, hogy az atyját, anyját meggyilkolt epileptikus tettes, vagy a házat fölgyújtott hülyegonosztevő közveszélyesek-e, ezt a törvényszék az orvosi szakértőtől kérdi, holott ennek megállapításához, a kézen fekvő tények mellett az orvos-szakértő bölcsesége talán fölösleges

is. Százával idézhetném az idevágó casuistikát az igazságügyi orvosi tanács levéltárából, de nem czélom evvel terhelni a tisztelt Jogászegylet figyelmét és ha a következőkben egy-egy «esetet» állításaim igazolására mégis röviden idézni fogok, méltóztassanak figyelembe venni, hogy azok nem úgynevezett válogatott esetek, hanem olyanok, melyek minden különösebb keresgélés nélkül akadtak kezem ügyébe.

Ilyen, mindennapossága mellett is igen érdekes eset, hogy egy vidéki törvényszék szándékos emberölés büntetével vádolt egyén esetében a védőügyvéd azon indítványát, hogy az elmeállapotra vonatkozó orvosi bizonyítványokat fölülvéleményeztesse az igazságügyi orvosi tanács által, azon indokolással mellőzte, hogy ettől a fölülvéleménytől pozitív eredmény úgy sem várható, mert az iratokból véleményt alkotni maga a bíróság is hivatott — és ekkép megállapítván saját hivatottságát, vádlottat négy évi fegyházra ítélte. Midőn pedig a királyi tábla ez ítéletet föloldva, arra utasította a törvényszéket, hogy az igazságügyi orvosi tanács fölülvéleményét mégis kérje ki, akkor ugyanez a törvényszék azzal a kérdéssel fordult a tanácshoz: Beszámítható-e a vádlott bűncselekménye. Tehát egyik szélsőségből a másikba. Előbb az orvosi vélemények felülvéleményezésére magát is hivatottnak tartja, azután pedig saját hatáskörét szolgáltatja ki a szakértőknek.

Mindjárt hozzá kell tennem, hogy a törvényszéknek ily önkéntes lemondása saját hatáskörébe vágó döntésről a szakértő javára, nem valami magyar speciálitás. Úgyszólván napirnden van az mindenfelé, hol a szakértő működését a bíróságok igénybe veszik. Így volt ez nemrég a párisi törvényszék előtt megfordult egy esetben, melyben Fourniernek, Franciaország legelső syphilodologusának véleményét kérték ki. A pör tárgyát az képezte, hogy a dajkaságba adott csecsemő bujakkórral fertőztette dajkáját, ez tovább fertőztette saját családjábelieit és midőn e fölötti bánatában öngyilkossá lett, férje kártérítési keresetet indított a bajt okozó csecsemő szülei ellen. A törvényszék azt kérdezte Fourniertől, hogy tényleg a csecsemő fertőztette-e a dajkát, a csecsemő szülei tudták és tudhatták-e azt, hogy gyerekük is az lehet, és tudhatták-e azt, hogy ez fertőztetheti a dajkát — és ha mindezt tudták, nem követtek-e el vétkes gondatlanságot és mulasztást? A szakértő

még a szakkérdésekre is nagy óvatossággal felelt, mert, mint mondja, arra, hogy a csecsemő fertőztette szoptató dajkáját, csak úgy lehetne biztosan felelni, ha tényleg látni lehetett volna, mint megy át a betegség a csecsemőről a dajkára; az utolsó kérdésre: hogy követtek-e el a csecsemő szülei mulasztást, azt válaszolta: ez oly kérdés, mely a törvényszéket illeti, és melyet nem az orvosszakértőnek kell eldönteni.

És fölöttébb tanulságos ennek az esetnek másik része is: épen az, a melyben a szakértő, szakmájának legkiválóbb képviselője, nem akar határozott választ adni. A törvényszékek kérdései rendszeren a határozott választ kívánják. Igaz, hogy e nélkül a határozottság nélkül nem képes a bíró ítéletet mondani — és ezért, mint mondani szokás, a valószínűségeken mozgó orvosi véleménynek «nem veheti hasznát». De azért nincs veszedelmesebb az igazság szempontjából, mint a nagyon határozott orvosi vélemény.

Mily nehézségekkel küzd még a gyakorló orvos is, az ő tulajdonképeni hivatásának terén, a gyakorlatban fölmerülő kérdésekkel is. Hisz valamely betegség eredetének, lényegének, gyógyulási lefolyásának megállapításánál is legtöbbször csak lehetőségéről, valószínűségéről beszél, még itt is lehetőleg kerüli a határozott választ, és ha maga nem tud eligazodni, még más kartársainak tudományát is igénybe veheti és ezt az érdekeltek zokon sem veszik. A szakértő-gyakorlatban pedig épen azért, mert nincsenek rendelkezésére mindezek a segéd-eszközök, csak az iránt nyilatkozhatik, a mi tisztán demonstrálható, vagy nem demonstrálható, még oly esetekben is, a midőn arról kell nyilatkozni, a mi van, és még sokkal inkább mikor arról, a mi már csak volt.

Res judicata az orvosi tudományban nincsen és ha a szakértőhöz intézett kérdések mégis ilyenek a megállapítására céloznak — ennek magyarázata csak az lehet, hogy a bíró nem akarja vagy nem tudja a maga meggyőződésével eldönteni a kérdést és a szakértőre akarja az erkölcsi felelősséget az ítéletért is hárítani. Ez nem jól van így. A bírónak a szakértő véleményében nyilatkozó adatokat, még ha nem határozott is a vélemény, a rendelkezésre álló többi adatokkal összegezve, kell ítéletének alapjául fölhasználnia; ha a bíró a határozatlan válaszzal nem tud boldogulni — ez hiba, de ezen a hibán már legalább az igazság előmozdításával a hatá-

rozott szakértői válasz sem tudna segíteni. Boldogult Kovács tanárom annyira rettegett szigorlatai alkalmával annak a candidátusnak, ki valamely végtag csonkításának szükségét úgy próbálta indokolni, «hogy ez a szükség akkor merül föl, ha az orvosnak félni kell attól, hogy a baj elharapódzik», azt szokta volt válaszolni, «az orvos félelme nem képezheti alapját a beteg megcsonkításának; erre az indító okot magából a betegségből kell kimagyarázni.» A bíró tájékozatlansága a szakértői válasz valószínűségi értékének mérlegelése körül nem indokolhatja a «határozott» válasznak kierőszakolását; ezt a határozottságot csak magából a tényekből lehet és szabad meríteni.

Dicsérendőbb az intentio, ha nem sokkal jobb is az eredmény, a szakértőhöz intézett kérdések azon válfajában, melyet «általános tudományos kérdéseknek» lehet röviden nevezni, de melyekre a válasznak csak nagyon hosszúnak, néha egészen monographiára terjedőnek kellene lennie. Dicsérendő az intentiója az ily általános tudományos kérdéseknek azért, mert nyilván abból a törekvésből erednek, hogy a kérdezőnek az egész kérdés anyagából szerezzen kitanítást és ekkép juttassa oly helyzetbe, hogy a konkrét ügyre vonatkozó részletkérdésben is képes legyen a szakértő válaszának megértésére és mérlegelésére.

De bármily jó volna, ha minden orvosi kérdés fölmerülésével egy kis kézi kátéval lehetne ellátni az e kérdésben itélni hivatott hatóságot, ez mégis alig lehetséges. Az ily gyors kitanítás lehetetlenségét az elméleti bizonyítgatásnál jobban be fogja mutatni néhány idevonatkozó példa. Gyilkosság és szándékos emberölés büntettével vádolt egyén elmeállapota forogván kérdésben, a törvényszék az igazságügyi orvosi tanácshoz fordult a következő kérdésekkel (szószertint): 1. Megállapítandó, miben áll az epilepsia betegség? Mi idézheti azt elő, melyek a tünetei és pedig úgy kitörése időpontjában, valamint az azt megelőző és követő napokon. 2. A kitörés előtt és után korlátolt-e az epilepsiás elhatározásaiban. 3. Milyen hatással van szeszes itálnak túlmérvű élvezete az epilepsiásra? Előidézi-e annak megzavarodását? Igenlő esetben e megzavarodás időleges vagy tartós jellegű-e? 4. Szeszes ital előidézhetheti-e az epilepsiás zavarodását a nélkül, hogy kitörés jelentkezze? 5. Szeszes ital élvezésének mellőzése megszün-

teti-e a beállt elmezavart? És csak ez általános tudományos kérdések után következnek a konkrét esetre vonatkozó kérdések. Tehát egy egész monographiát kívánnak a kérdések az epilepsia tünettanára, kóroktanára, jóslatára, sőt gyógytanára is, a mi annál nehezebb föladat, mert ennek a monographiának, hogy hasznavehető legyen, természetesen népszerűen kellene megírtnia.

Mert az ily általános tudományos kérdésekre a legjobb akaratral megírt részletes tudományos válasz is abban a hibában szenvedhet, a miben a részletkérdésekre adott, tudniillik, hogy a nem orvos meg sem érti és nem hogy fölvilágosítaná, a sok új fogalom és új név csak még inkább összezavarná az ügyről alkotott véleményét. Példa reá a következő: Süketséget okozott sérülés forogván kérdésben, mivel az állítattott, hogy a sérült már elébb is szenvedett fülhurutban, a törvényszék a következő általános tudományos kérdésekkel kívánta magát præparáltatni: 1. Milyenek a dobüreg-hurut ismérvei, milyen a lefolyása? 2. Idült dobüreg-hurut idéz-e elő süketséget? Az igazságügyi orvosi tanács szakelőadójának vélemény-javaslatára így hangzott: A dobüreg-hurut (otitis media catarrhalis) elnevezés igen tág fogalom, mert ennek keretébe többféle ugyancsak hurutos, vagy legalább annak tartott fülbántalom tartozik; így az otitis media catarrhalis simplex, otitis media catarrhalis exsudativa, otitis media catarrhalis chronica, otitis media sclerotica. E kóralakok nemcsak egyes fejlődési phasisaik szerint, különféle alanyi és tárgyi tünetekkel járhatnak, de egymással szövődve oly kóralakokat képezhetnek, melyeknek még rövid ismertetése is e véleményezés keretét messze túlhaladná.» És most már mennyivel tudott volna többet a törvényszék? Sőt még a tanács is, mintha a sok mükifejezés magát is zavarba hozta volna, jobbnak tartotta azok mellőzését és a törvényszéknek csak azt válaszolta: «A dobüreg-hurut olyan kóralakot képez, melynek még rövid ismertetése is túlhaladná a vélemény keretét» és azután magára az ügyre vonatkozó kérdésekre iparkodott lehetőleg érthetően felelni.

Egy másik categoriája a szakértőkhöz intézett kérdéseknek az, melyet, ha valamely gyűjtő elnevezés alá kellene foglalni, «lehetetlen kérdések»-nek kellene mondani. Oly kérdések ezek, melyekre épen azért, mert fölöttébb pontosak, nem lehet felelni. Múlt évben közölte érdekes tanulmányát Matignon,

a francia követségnek hosszú időn át orvosa Pekingben, és a chinai törvényszéki viszonyokat ismertetve, azt mondja, hogy az ott különösen gyakori öngyilkosságok mellett gyakran merül föl az orvos-szakértők alkalmazásának szüksége. Azt mondja Matignon, hogy ezek a szakértők még rosszabbak, mint a többi hatósági személyek, még inkább megvesztegethetők, és még olcsóbban kaphatók. Pedig Chinának van már egy régi törvényszék-orvosi könyve is, a melynek különösen egy tétele érdekes, mely így hangzik: «Az emberek gonoszsága felülmulja az emberi tudományt; mindent fölhasználnak arra, hogy a gyilkosságot elrejtsek, mindent föl kell használni, hogy azt kiderítsék.»

Valóban úgy van, a mint a chinai Si-Jáen mondja: «Az emberi gonoszság felülmulja az emberi tudományt és bizonyos, a gonoszságok kiderítését célzó kérdésekre nem lehet felelni.» Két nazarenussá vált földműves-testvér önként vallomást tesz, hogy tizenhét év előtt egy harmadik testvérüket megfojtották. Érdekes, hogy ily töredelmes vallomás mindenek előtt azt a gyanút kelti a hatóságban, hogy az illet kényszerűség nélkül bevalló emberek vajon épeszűek-e? A szakértő orvosok az elmeállapot ép voltát constatálják, és ekkor a törvényszék tovább megy és az igazságügyi orvosi tanácstól azt kérdezi: a tettesek épeszűek voltak-e tizenhét év előtt? A tanács összes szakértői e kérdéssel szemben bevallották tudatlanságukat.

Gyermeköléssel vádolt süketnéma nőről azt kérdi a törvényszék, hogy mivel ez a nő ilyen tettet már harmadszor követett el, elmeállapotára való tekintettel tudhatta-e, hogy most is, mint már előbbi alkalmakkor, föl fog mentetni. Oly finom psychologicus kérdés ez, melyre szintén lehetetlen válaszolni.

Bonczolásnál nézeteltérés merül föl az iránt, rothadt-e a hulla vagy sem, illetőleg kifizetendő-e a bonczoló orvosnak a rothadt hulla bonczolásaért járó három forintnyi díjtöbblet, vagy sem. A törvényszék azzal a kérdéssel fordul az igazságügyi orvosi tanácshoz, hogy «az összes iratok áttanulmányozása után» állapítsa meg, rothadt-e a hulla. A válasz természetesen csak az lehetett, hogy azt megállapítani a tanács alig képes, mert erre leghivatottabbak a bonczoló orvos és a bonczolásnál jelen lenni köteles bíró.

Baleset ellen biztosított egyén elesik, néhány hónap

mulva elhal és bonczolásnál kiderül, hogy gerinczesigolya-rákban szenvedett. E között és a halál és a sérülés közötti összefüggés képezi kérdés tárgyát, a mi valóban igen érdekes kérdés, de ha a törvényszék által föltett kérdések között az is szerepel, hogy az illető egyén «deczember 20-án meghalt volna-e, ha csak rákban szenved és néhány hónap előtt el nem esik», úgy a halál napjának ily pontos kiszámítása túlhaladja az orvosi tudomány minden jóslási és matematikai képességét.

Nem folytatom tovább a lehetetlen kérdések casuistikáját, csak még azt az érdekes tényt kell fölemlítenem, hogy a lehetetlen kérdések bizonyos fajtája annyira halmozódott, hogy ellene ezelőtt néhány évvel már az igazságügyminister is rendeletben foglalt állást. Az országos bírósági vegyész indokolt fölterjesztésére a ministerium utasította az ügyészségeket, hogy magzathajtási esetekben a kérdést ne úgy tegyék föl, hogy valamely szer, vagy bizonyos szerek magzattelhajtásra alkalmasak-e, mert e kérdésre az orvosi tudománynak jelen állásában határozott felelet nem adható.

De azért még néhány hét előtt is fordult törvényszék a tanácsshoz ilyen kérdéssel: «A kékkő általában vagy viszonylag alkalmas szer-e magzathajtás előidézésére? Milyen hatása van a kékkőnek az emberi életre és egészségre általában és általánosan ismert-e annak hatása?»

Látható, hogy az igazságszolgáltatás gyakorlati embere ragaszkodik a szakértőkhöz intézett kérdésekhez, még ha a rendelet a kérdésnek, mint az orvostudomány által kielégítően meg nem oldhatónak föltevését egyenesen ellenzi is. De hisz mit jelent ily izolált rendelet, mikor a törvény maga követel oly kérdésekre választ, melyekre akkor, midőn az orvosszakértő felelni kénytelen, nemcsak meggyőződésétől, de tudásától eltérően válaszol. Külön nagy tanulmányt lehetne írni arról, mint befolyásolta az igazságszolgáltatás præformált igényeivel magát az orvostudományt nem ritkán helytelen irányban. Csak jelezni akarom miben.

A testi sértéseket tudvalevőleg a törvény könnyű vagy súlyos voltak szerint különféleképen torolja meg és a megtorlást szabályozó törvény arra van fölépítve, hogy mennyi időre terjed valamely sérülés gyógyulása. Más a büntetés ha nyolcz napon belül, más, ha azon túl, de húsz napon belül és

más, ha húsz napon túl gyógyul. Régebben magától a szakértőtől kérdezte azt a törvény, hogy mondja meg, könnyű vagy súlyos-e a sértés. Ez veszedelmesnek bizonyult, mert túlságos szabad tért engedett az egyéni fölfogásnak, nem is szólva arról, hogy másféle lévén a könnyű vagy a súlyos testi sértést bizonyító szakértői vélemények díjazása — a súlyos testi sértésről szóló bizonylatért egy-két forinttal több jár, mint a könnyű testi sértésről szólóért — nyitva volt az útja a gyanúsításnak, hogy a szakértő talán a díjazásra való tekintettel nyomta meg a tollat. Most tehát csak azt kérdik a szakértőtől, mennyi idő alatt gyógyult, gyógyulhatott, vagy gyógyulhatott volna a sérülés.

De jobban van-e ellátva ma az igazságszolgáltatás, midőn csak a gyógyulási időt kívánja tudni? Ha valakit ma hasba szúrnak, úgy, hogy a nyílason át még bel is előiszamlik, ez a sérülés kellő velebánás mellett nyolcz napon belül is, de még inkább húsz napon belül gyógyulhat és gyógyul is. Ellenben ha valaki embertársát meglöki, úgy, hogy az elvesztve egyensúlyát, el-esik, bokáját erősen megüti vagy megrándítja, vagy arczáról a bőrt lehorzsolja, ezt a sérülést még húsz nap múlva is, jó kezelés daczára is, joggal emlegeti. Jó nyomon jár-e tehát a törvény, midőn a gyógyulási időt veszi ítéletének alapjául és ezt kérdi? — Vagy helyesen cselekszik-e, midőn a szakértőt épen a húsz naphoz köti kérdésével és kényszeríti őt ily praeis és a gyógyulás, mint természeti folyamat által egyáltalában figyelembe nem vett időpontnak meghatározására? Mit tudja a szakértő azt, hogy az a seb mennyi idő alatt gyógyulhatott volna, ha az egyén meg nem halt volna, hisz két embernél ugyanolyan seb nem gyógyul egyformán, sőt ugyanannál az egyénnél sem, ha egyszer fiatal, máskor meg már öreg. De azért az orvostudomány meghajlott az igazságszolgáltatás igényei előtt és napról-napra komolyan intézik hozzánk a kérdést a sérülés gyógyulásának időtartamára vonatkozólag és mi, mivel a törvény is úgy kívánja, komolyan felelünk, tudományos lelkiismeretünknek akkép téve eleget, hogy nem határozottan felelünk.

És állandó ellenkezésben kell lennie az orvosszakértő meggyőződésének a törvény által rá dictált meghatározási formákkal a kétes elmeállapotok kérdésében is.

Nem is szólva arról, hogy a «beszámíthatóságot» az ese-

tek túlnyomó számában a szakértőtől kérdik, ugyannyira, hogy egy kiváló törvénytudós orvos, Limann, már bele is nyugszik ebbe, és azt ajánlja kartársainak, hogy feleljenek hát erre a kérdésre is — mondom — ezt nem tekintve, már teljesen elfogadott formulává lett az orvos-szakértő szájában is a «szabad akaratú elhatározási képesség» csak azért, mert ezt is minden konkrét esetben így kérdik. Midőn néhány év előtt a tisztelt Jogász-egyesületben ez elnevezés helytelenségét bátorítottam fölemlíteni, minthogy az orvostudomány «szabad akaratot» sem ép elméjünél, sem elmebetegnél el nem ismer, ez egyesület egy kiváló és tudós tagja, Schwarz Gusztáv tanár, azt felelte, hogy az orvos-szakértő, még ha nem ismeri is el a szabad akaratot, bátran felelhet az erre vonatkozó jogász-kérdésre, mert a fődolog, hogy a jogász tudja, hogy mit ért ez alatt, mint a hogy a physikus is bátran felelhetné a jogász azon kérdésére, hogy ingó vagy ingatlan-e a föld, azt, hogy ingatlan, pedig a physika törvényei szerint mozgó. Ez a hasonlat a milyen tetszetős és könnyen fölfogható, oly nehezen tartható. Mert intézte-e már valaha jogász ezt a kérdést valamely physikus szakértőhöz? Nem. Az orvoshoz pedig állandóan intézik «a szabad akaratra» vonatkozó kérdést és az az igazságszolgáltatás érdekében erre állandóan felel.

És teljesen alárendeli magát a pszichiatría még a polgári perjog azon kívánságának is, hogy külön valaminek declarálja az elmeenyegét és külön az elmebetegét. Mert a római jog «a tizenkét tábla» idejében furiosust és demenst különböztet meg, a mai fölfogás is elmebeteg és elmeenyegét vesz külön-külön alapul az eljárás minőségének eldöntésénél. Az elmeenyegének például elismeri végrendelkezési képességét, az elmebetegét nem. Pedig ennek jogi alapja lehet, de a jogi alapot az orvosi fölfogással támogatni igazság szerint alig lehet. Mert tisztelt Jogász-egylet, az elmeenyegét az elmebeteggel szembeállítani, azaz ezeket mint külön fogalmakat distinguálni csak épen annyi joggal lehet, mintha azt mondanók, hogy vannak nyomorékok és vannak sánták, holott a sánták is csak a nyomorékoknak egyik fajtát képezik, a mint hogy az elmeenyegesség csak egyik alfaja az elmebetegségnek. Ezért üdvözölhető a tudomány és az igazság szempontjából az a nézet, mely az új magyar polgári törvénykönyv előkészítő bizottságában a gyámságról szóló javaslat tárgyalásánál jutott legujabban ér-

vényre, mely az elmebetegség és elmebetegség distinctióit elejteni óhajtván, a szakértőt is terhes kérdéstől fogja fölmenteni. Nem csekélynek lesz e vívmány mondható, ha a javaslat törvénytényé válik, nem csekélység különösen az egész szakértői működésre, ha éppen legerősebben ostromolt, kérdésekkel és bizalmatlansággal leginkább támadott oldalán, a pszichiatria terén szabadulhat meg oly áldefinióktól, melyeket az igazságszolgáltatás érdekében fogadott el.

Mert mit nyert a pszichiatria e készsége által, hogy eltér Meynert tanár tanácsától, ki azt mondja, hogy «az orvos csak a betegséget kutassa és azt mondja meg, hogy a szóban forgó egyén beteg-e vagy sem?» Mit nyert? A német parlament múlt év januárjában beszélvén a pszichiater szakértőkről, Stadthagen képviselő azt mondta, hogy a «tébolydákban sok embert a hatóság intervenciójára vagy a nélkül jogellenesen tartanak vissza — oly állapot, melyet persze az orvosok legszívesebben állandósítanak». Schmidt képviselő pedig azt mondta: «Hogy az orvos-tanárok magokat csalhatatlanoknak tartják, éppen oly bizonyos, mint a hogy nem azok». Amerikában a pszichiater szakértők működésére már van egy külön gúnynev = insanity dodge, bolond hunczutság, és az Egyesült-Államokban minden politikai rendszerváltozással — még a tébolydák orvosai is mind megváltoznak. Ez a köszönet azért, mert a pszichiater szakértők a hozzájuk intézett, jórészt elrozsdásodott jogi fogalmakból eredő, kérdésekre legjobb tudásuk szerint vagy tudásuk ellenére válaszolnak.

IV.

Érzem, hogy fejtegetéseimmal idáig eljutva, azt a megjegyzést provokálom, hogy én eddig többnyire azt mutattam, milyenek ne legyenek a szakértőkhöz intézett kérdések és adós vagyok azzal, hogy bemutassam, milyenek legyenek. Pedig a pozitív javaslat fontosabb a negatív bírálatnál. Mindazáltal bizom a tisztelt Jogász-egylet bölcs belátásában, hogy a kérdések föltevésére általános javaslatot tenni nem is lehetséges. Hisz az igazságszolgáltatás gyakorlati emberei még jobban tudják, mint az orvos, hogy mennyire igaza van Brouardelnek abban is, mikor azt mondja, hogy «a törvényszéki orvosi gya-

korlat terén nincsen két identikus eset, csupa specialis casusok vannak». Minden specialis eset természetesen specialis kérdéseket is igényel.

De azért mégis lehet egy általános javaslatot is tenni; és ez az, hogy a törvényszéki orvostan behatóbb tanulásra érdemesíttessék a jogtudomány és a joggyakorlat férfiai részéről. Azon nem lehet és nem is szabad változtatni, hogy a bíró szabadon mérlegelhesse az orvos-szakértő által szolgáltatott adatokat, de a szabad mérlegelésnek egyik nélkülözhetlen föltétele a teljes tájékozottság, a mely nélkül a szakértő válasza csak oraculum. A bíró szabad elhatározása az adatok méltatásában és már megelőzőleg a kérdések föltevésében becses biztosítéka az igazságnak minden szakértői esetleges irreális fogással szemben is, de e szabad elhatározásnak lehetőségéhez már csakugyan szükséges az elhatározási képesség is. Jó, hogy az ügyvéd minden specialis esetet tanulmány tárgyává tesz és magánoktatást is véve, az ily kérdésekben néha még a szakértők tévedéseit is corrigálni képes, mint Farges egy kiváló esetében, melyben ennek a jeles védőnek nagy tanultsága és tájékozottsága a vérvizsgálat kérdésében képes volt a szakértők hibás véleménye alapján már-már készülő törvénygyilkosságot megakadályozni.

Azonban ily egyoldalú fölnye akár a vádlónak, akár a védőnek még veszedelmesebb az igazságra, mert a bíró hozzáértő ellenőrzése nélkül a szakértőhöz intézett kérdések, úgy, mint a nyert válaszok, csak játéklabdák a vád és védelem kezében, melyet a bíró elfogni nem tud. Ezért mondja Lutaud, francia törvényszéki orvostanár, hogy a törvényszéki orvostan beható tanulása azért szükséges a jogásznak, hogy kérdezni tudjon és azért mondta ki az anthropologiai congressus annak szükségét, hogy a börtönök mellett kriminális klinikák szerveztessenek a specialistikus kiképzésre szoruló jogászok számára. Ebből a javaslatból mindjárt egy másik is folyik: az, a melyet Cruppi francia főállamügyész a *Revue des deux Mondes* múlt évi folyamában írt tanulmánya meggyőzőleg bebizonyít: a büntető bírák specialisálása. Büntető bíró sem lehet mindenki. Molière csak a botcsinálta orvost teszi nevetség tárgyává, de Shakespeare már azt mondja: «A kit meglát az igazság, azt megragadja: Bánja is a törvény, ki az, ki ítél tolvaj fölött!»

Pedig ha ez eddig sem volt jól így, úgy két új tényezőnek fölmerülése még inkább kiélesíti a helyzetet. Az egyik az esküdtszéki intézmény, a másik új bűnvádi perrendtartásunk. Ha eddig még meg volt annak a lehetősége, hogy a szakbírákból álló tanács tagjai megértették a szakértői véleményt, úgy az esküdtek előtt ez már a legritkább véletlenek közé fog tartozni, legföljebb ha orvos is kerül a soron lévő esküdtek közé. Az lehet, hogy az ily laikus esküdtek elfogulatlanul fognak mindenben itélni, de azt nem tudom, hogy az elfogulatlanságnak az-e a legjobb alapja, ha semmit sem értenek meg azon adatokból, a melyeket az orvos-szakértői vélemény szolgáltat és a melyeken gyakran a vádlott élete és szabadsága függ. Hatványozott tehát a föladata a tárgyalást vezető bírónak már a kérdések föltevésében és azután a válaszok megmagyarázásában, úgyszólván az esküdtek szakértői kitanításában.

És e föladatot még nagyobbá teszi a másik tényező: az új bűnvádi eljárás, melynek 228. §-a azt mondja:

«Olyan ügyben, melyben az eldöntendő kérdések fölismeréséhez és megítéléséhez külön szakértelem szükséges: a terhelt, vagy ha több a terhelt, ezek együttesen, saját költségön ellenőrző szakértő közreműködésével élhetnek.

Az utóbbinak joga van a terhelt, vagy terheltek érdekeit szakértő közreműködésével előmozdítani s megoltalmazni stb.»

Rendkívül becses eszközzel látta el a törvény itt nemcsak a védelmet, de az igazságot is. Az ellenőrző szakértőkkel inaugurált contradictorius eljárás a szakkérdések terén azonban a milyen nagyértékű, még inkább szükségessé teszi a bíró hozzáértését a szakkérdéshez, mert a contradictorius eljárásnál még inkább előtérbe lép annak a lehetősége, hogy az orvosi dialektika fog győzni az orvosi szakértelem fölött. És ennek megint csak a jogász hozzáértése képezheti kellő ellen-súlyát. Mert ha nincs is úgy, mint a hogy azt nemrég az amerikai Mac Kelvay az ily contradictorius eljárásról mondta, hogy «az egyik orvossalakértőt azért fizetik, hogy eskü alatt adjon véleményt és támadja és rontsa le azt, a mit a másik szakértő ugyancsak eskü alatt állít és bizonyít;» a mi bűnvádi perrendtartásunk egyenesen föladatává tüzi a terhelt fél szakértőjének, hogy működésével felének érdekeit előmozdítsa

és megoltalmazza. Az ügyvédeskedő szakértővel szemben pedig még inkább van szükség a jól és függetlenül tájékozott jogászra és bíróra.

V.

Fejtegetéseim végére jutottam. Bár fölöttébb csábító az alkalom, mégsem fogom a tisztelt Jogász-egylet türelmét igénybe venni, annak kimutatására, mily nagy jelentőségűek lehetnek esetleg az orvos-szakértőkhöz intézett kérdések, a hol nem de lege lata, hanem de lege ferenda van szó, és mennyire alkalmasak az ily kérdések a jogtudománynak előbbrevitelére is. Az orvosi tudomány haladásáról a XIX. században néhány héttel ezelőtt egy angol orvosi szaklap úgy elmélkedett, hogy az epigrammatica e tételben foglalható össze: Hogy ha nem is gyógyítunk meg többet, de bizonyára kevesebbet ölünk. És a híres angol íróra Sir Thomas Moore-ra hivatkozik, ki azt mondja, hogy «ez is valami.» A jogtudomány haladására ezt úgy lehet alkalmazni, hogy ha nem szolgáltat is több igazságot, de kétségtelenül kevesebb igazságtalanságot követ el. És a mint nem tagadható, hogy lehetetlenné váltak elmúlt századok rettenetes pörei, esztelen vallatásai és embertelen ítéletei a XIX. században, a további haladás mellett még a XIX-ik század nagy kihatású tévedései is lehetetlenné válnak a XX-ikban. Ebben a haladásban kétségtelenül jelentékeny szerepe lesz az orvos-szakértői működésnek, ha ez irányban kellően ki fog használtatni. E kihasználásnak módszere pedig nem új; le van az fektetve azon meghatározásban, melylyel a régi zsidó bölcsék nemcsak a kérdéseknek, de a kérdezőknek is négy categoriáját állapították meg.

Az első az okos, a második a malitiosus gonosz, a harmadik a korlátolt, a negyedik az a ki nem tud kérdezni. Az okosnak, mondják e bölcsék, azon kérdésére mit jelentenek bizonyos dolgok, meg kell magyarázni ezek jelentőségét; a malitiosus azon gúnyos kérdésére, mire valók ezek a dolgok, azt kell válaszolni: ezek a dolgok nem neked valók; a korlátoltnak, a ki azt kérdi, mik ezek a dolgok, meg kell azok neveit mondani; annak pedig, a ki nem tud kérdezni, «ki kell nyitni

a száját.» A haladásnak az a kulcsa, hogy azokat, kik kérdezni nem tudnak, arra meg kell tanítani. És mivel nekem az volt a meggyőződése, hogy itt oly férfakkal, a jogtudomány és joggyakorlat oly képviselőivel találkozom, kiket a régi bölcsek az első categoriába soroztak volna, azért bátorkodtam fejtegetéseimben a régi, de el nem avult methodust követni, és hogy ezt tennem megengedték, ezért fogadja a tisztelt Jogászegylet hálás köszönetemet.

SCHÄCHTER MIKSA.

A TÖRÖK JOGRENDSZER S IGAZSÁG- SZOLGÁLTATÁS.

M á s o d i k   k ö z l e m é n y . *)

A BŰNCSELEKMÉNY S KÖVETKEZMÉNYEI.

IV.

A rágalmazás (kazf). A ki egy tisztos állapotú férfit vagy nőt világos kifejezések használata mellett haragból paráznasággal vádol, rágalmazást követ el.

A mohammedán jogászok különbséget tesznek a között, hogy a tisztos állapotról a paráznaság avagy pedig a rágalmazás bűncselekményénél van-e szó, mert a tisztos állapot meghatározása ahhoz képest különböző. Ez utóbbinál ugyanis tisztos állapotúnak tekintendő valaki akkor, ha teljes kora, ép elméjű, muszlim vallású, és ment a paráznaság vádjától. Az, hogy házasságban éljen, nem kívántatik meg.

A rágalmazás bűncselekménye, vagy a vádlott beismerésével, vagy két férfi tanu vallomásával bizonyítandó, s büntetése, ha a tettes szabad ember, nyolczvan, ha pedig rabszolga, negyven korbácsütésből áll.

A rágalmazásnak fönti meghatározásából azt lehetne következtetni, hogy olyan embert, a ki nem muszlim vallású, vagy muszlim vallású embert mással mint paráznasággal megrálmazni nem lehet. A dolog azonban nem úgy áll, mert az ilynemű sértések is rágalmazásnak tekintetnek, csak-hogy az olyan rágalmazásért, melynél nem muszlim vallású a sértett fél, vagy ha muszlim vallású is, de a rágalom nem a

---

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 265. számában.

paráznaság vádjából áll, nem a rágalmazás meghatározott büntetése, hanem a bíró belátása szerinti fenyíték jár; s tudományos tárgyalása is mohammedán módszer szerint azon büntetendő cselekmények közé tartozik, a melyekkel határozatlan büntetés van egybekötve.

Rágalmazni csak a sértett félnek szemébe mondott sértő kifejezésekkel lehet s ennél fogva a rágalmazás csak akkor büntethető, ha megszólítás formájában történt. Ha valaki olyan dolgokat, melyek egyébként a rágalmazás ismertető jeleit viselik magokon, másnak a háta mögött mond, akkor az lehet rosszakarató koholmány, pletyka, de nem rágalmazás. Így rágalmazó az, a ki másnak szemébe azt mondja: te fattyú! de nem követ el rágalmazást az, a ki mások előtt a sértett fél távol létében azt beszéli, hogy ez meg ez az ember házasságtörésből, vagy hajadon leánytól született. A rágalmazás csak akkor büntethető, ha valaki mást olyan paráznasággal vádol, a mely maga is büntetendő cselekményt képez, mert ha a rágalom olyan paráznaságra vonatkozik, a melyik miatt az esetleg főnforgott kétség következtében büntetés nem szabható ki, a rágalmazó is megmenekszik a büntetéstől.

A büntetés az isteni jogokhoz tartozik ugyan, de mégsem tisztán isteni jog, mert részben emberi jogok is foglaltatnak benne. A bűncselekménynek e vegyes természetéből származnak azon lényeges eltérések, a melyek a paráznaság és rágalmazás bűncselekményeinek üldözése tekintetében fönnálló szabályoknál észlelhetők.

Az eljárás megindításához a rágalmazott fél keresete szükséges. Hivatalból valakit rágalmazás miatt bűnvádi kereset alá vonni nem lehet. A fiu nem perelheti be apját, anyjának rágalmazásáért, de ha anyjának előbbi férjétől is van fia, ennek jogában áll a mostoha apa ellen vádat emelni.

Sáfii szerint a rágalmazásért kiszabott büntetéshez való jog, a sértett fél elhalálozása esetén, ennek jogutódaira száll át. Abu Hanifa iskolája szerint e bűncselekmény büntetésében rejlő emberi jog nem terjed ki ennyire, s ennél fogva az nem is képezi örökösödés tárgyát. Sőt ez iskola azon elméletnek hódol, hogy a panaszos félnek a büntetés végrehajtásának idején életben kell lennie, mert ha előtte, vagy a büntetés végrehajtása közben meghal, a büntetés abba hagyandó, s örököseinek nincs joguk a büntetés folytatását kívánni. Halot-

tak rágalalmazása esetén a jogutódok jogosítva vannak ugyan a bűnös ellen vádat emelni, de e kereseti jogosultsághoz nem örökség útján jutnak, hanem közvetlen érdekeltségök-nél fogva.

Ha ketten kölcsönösen rágalmazzák egymást, mind a ketten megbüntetendők.

A büntetés fejében kiegyezkedni, illetve a sértésért pénzbeli vagy másnemű kárpótlást kikötni tilos, s az ilyesmit tartalmazó megállapodások érvénytelenek. Voltakép ingyen sem bocsáthat meg a sértett fél a vádlottnak, habár végeredményében a megbocsátás a vádlott fölmentését jelenti; csak-hogy — azt állítják a mohammedán kriminálisták — nem azért marad a vádlott büntetlenül, mert a panaszos fél megbocsátott, hanem azért, mert a keresettel fölhagyott, holott a rágalmazásnál a bíró a sértett fél keresete nélkül nem járhat el. E tekintetben azonban nagy nézeteltérés van a jogászok között.

Az ideiglenesen letelepedett idegen alattvalóra is a meghatározott büntetés szabandó ki azon rágalmazásért, melyet muszlim területen követett el, mert e cselekményével emberi jogokat sértett meg, holott az idegen alattvaló akkor, a midőn a letelepedésre mohammedán államban engedelmet nyer, az emberi jogok tiszteletben tartására kötelezi magát. Eleinte ugyan Abu Hanifa azt a nézetet vallotta, hogy idegen alattvaló nem büntethető meghatározott büntetéssel, de véleményét később megváltoztatta s azt tanította, hogy rágalmazásért az idegen alattvaló ugyanazt a büntetést kapja, melyet a muszlim polgár.

A vádlott nem védekezik a törvény nem tudásával, mert a parázñaság minden népnél egyformán tilalom alá esik, s ennél fogva természetes dolog és mindenki előtt köztudomású, hogy ilyen cselekménynyel mást alap nélkül vádolni sem szabad.

Ha a vádlott tettét egyszer beismerte, akkor beismerését többé nem vonhatja vissza, mert a beismerés által a sértett fél már bizonyos jogokat szerzett, melyeket a vádlott egyoldalulag többé meg nem szüntethet. Láttuk, hogy a tisztán isteni jogoknál ez nem így van, s ott a beismerés visszavonásának semmi akadályja nincs.

A bíró a vádlottat fölszólítja, hogy adja elő azon bizo-

nyítékait, melyekkel rágalmozó állításait támogatni képes. Ha a vádlott akár négy férfi tanu vallomásával, akár a panaszos fél beismerésével bebizonyítja azt, hogy állításai igazak, akkor a rágalmozás vádja alól fölmentik s a panaszos félt vonják paráznaság miatt felelősségre. A bizonyítékoknak nem szabad általánosságokban mozogniok, hanem konkrét tényekre kell vonatkozniok. Az előbbi bizonyítékokat tudományos nyelven csupaszoknak vagy elvontaknak, az utóbbiakat összetetteknek nevezik. Tehát az olyan tanuságtétel, hogy X. Y. ez és ez emberek tudomása szerint tényleg parázna életű, semmi értékkel nem bír, s csak olyan tanuk vallomása vehető figyelembe, a kik arról tesznek bizonytságot, hogy a panaszos fél bizonyos meghatározott időben valamely tudott személylyel paráznaságot követett el.

A bizonyítékokat a vádlottnak kéznél kell tartania, mert a bírő arra, hogy a vádlott előállíthassa tanuit, csak az ülés végéig adhat haladékot, s ha a tanuk ez időpontig nem állnak rendelkezésre, akkor a rágalmozásért járó büntetést a vádlottra ki kell szabni. Olyan ajánlatát a vádlottnak, hogy kezest állít maga helyett addig, míg a tanukat előhossa, a bírő nem fogadhatja el, hanem bezárja a vádlottat, s mást biz meg a tanuk fölkeresésével s előállításával.

A büntetés alkalmazásánál a delinquensről csak a bekecs féleket huzzák le, a többi ruhát rajta hagyják. Ha valakire többféle okból szabandó ki meghatározott büntetés, akkor először a rágalmozásért járót kell végrehajtani, mert ennél emberi jogokról is van szó, s ezeké az elsőség. A többi büntetés sorrendje a bírő tetszésétől függ. Ha valaki többszörös rágalmozásért kerül vád alá, a büntetés csak egyszer szabható ki rá, mert szabály az, hogy egynemű bűncselekményekért csak egy meghatározott büntetés jár.

Érdekes világot vet a fönt kifejtett elveknek gyakorlati alkalmazására a következő adoma. Kufa város bírása Abu Lejla egy napon a mecset kapujánál hallotta, a mint egy ember a másiknak azt mondotta: te, két házasságtörő gyereke! A kádi abból indulván ki, hogy itt két ember megsértéséről van szó, a rágalmozót nyomban elfogatta, a mecsetbe vitette, s ott nyolczvan-nyolczvan, tehát összesen százhatvan korbács ütést veretett rá a megszólított egyén szüleinek rágalmozásáért. Midőn az esemény hire Abu Hanifához jutott, az igen

elcsodálkozott az eljáráson, s azt mondta, hogy nagyon különös az, hogy városának bírása egy ügyben öt hibát követett el, mert először is a sértett fél keresete nélkül szabta ki a rágalmazásért járó meghatározott büntetést; másodszor a sértő egyént kétszeres büntetésre ítélte, holott ha valaki ezerféle rágalmat is mond, akkor is csak egyetlen büntetés szabható ki reá; harmadszor, a büntetést egyszerre hajtotta végre, már pedig ilyen nagyobb mérvű testi fenyítéket több napra kell fölosztani; negyedszer, a büntetést a mecsetben rovatla le, holott a próféta megmondotta, hogy a büntetéseknek imaházakban való végrehajtásától tartózkodni kell; és végre ötödször, nem derítette ki azt, hogy vajon a két rágalmazott egyén életben van-e vagy sem, mivelhogy attól függött volna annak megállapítása, hogy a kereseti jog őket illeti-e avagy pedig gyermekeiket.

V.

Az ivási tilalom megszegése (surb). Az ivási tilalom alatt az értendő, hogy bort egyáltalán nem szabad inni, más szeszes italból pedig nem szabad annyit inni, hogy az ember attól lerészegdjék.

A ki tehát bort iszik, akár csak egy cseppet is, az büntetendő cselekményt követ el. Hanem a büntetés csak azon esetben szabható ki a vádlottra, ha elfogatása idején rajta a bor szaga érezhető volt, s tettét vagy két férfi tanu igazolja, vagy pedig azt saját maga, de józan állapotában, beismeri. A bor szagának elmúltja után a tettes nem büntethető sem tanuvallomás, sem saját beismerése alapján, mert a próféta társainak egybehangzó véleménye szerint a borszag elmúltával a cselekmény büntethetősége elévül.

Ugyancsak büntetendő cselekményt követ el az, a ki más szeszes italtól lerészegszik s ennek következtében észbeli tehetsége megszűnik. A boron kívüli italoktól származó részegség büntethetőségéhez nem kívántatik meg, hogy az ital szaga a vádlotton érezhető legyen.

A bíró az eljárás folyamán a következő körülményeket tartozik hivatalból kideríteni.

Mi módon ivott a vádlott? jószántából-e avagy kényszer

folytán; mert csak a szándékos cselekedet büntethető. Ilyes formán maga az a tény, hogy valakinek a száján borszag tódul ki, nem képezheti az eljárás alapját, megfelelő tanuvallomás vagy beismerés nélkül, mert nem lehet tudni, hogy a cselekmény szándékos volt-e. Mikor ivott? mert lehetséges, hogy a cselekmény büntethetősége elévült. Megjegyzendő, hogy annak megállapításánál, hogy a bor szaga érezhető-e, nem az az időpont irányadó, a midőn a vádlott a bíró elé kerül, mert a bíró székhelye az ivás színhelyétől oly távol lehet, hogy útközben a bor szaga teljesen elmulhatott, hanem az az idő, a midőn a tanuk a tettest az iváson rajta csípték. Hol ivott? mert ha a vádlott nem muszlim területen ivott, akkor a cselekmény nem büntethető.

Ha valakire nem bizonyítható be minden kétséget kizáró módon az ivás, akkor a meghatározott büntetés nem szabható ki rá, módjában áll azonban a bírónak az illetőt, legjobb belátásához képest valamely határozatlan büntetéssel sújtani.

Az ivási tilalom megszegéséért járó meghatározott büntetés szabad embernél nyolczvan, rabszolgánál negyven korbácsütés. E büntetés a bűnösön csak józan állapotában hajtható végre. A verés ugyanoly módon történik, mint a paráznaságnál, vagyis a bűnös ruháját lehuzzák, s az ütéseket a test különböző részein alkalmazzák.

A vádlott némely esetben megmenekedhetik a büntetés alól, ha azt állítja, hogy a tilalomról nem volt tudomása. Idegen államból ujonnan letelepedett s a mohammedán hitre nemrég áttért ember sikeresen élhet e kifogással, hanem muszlim államban született embernek hasonló mentségét nem veszik figyelembe.

Nem muszlim vallású ember az ivási tilalom megszegéséért nem vonható felelősségre.

VI.

A lopás (szerika). A lopásnak kétféle alakját különböztetik meg és pedig az enyhébb beszámításút, melyet egyszerűen lopásnak, s a súlyosabb beszámításút, melyet utonállásnak neveznek.

A lopás meghatározása a következő: Lopást követ el az,

a ki mástól valamely őrizet alatt tartott, s tíz vert dirhem értékű tárgyat titkon elvesz.

Nem szabad összetéveszteni a lopást az eltulajdonításnak azon módjával, melyet a mohammedán elmélet bitorlásnak nevez. Bitorló ugyanis az, a ki valamely forgalmi értékkel bíró dolgot, tulajdonosának engedelve nélkül, de nem titkon, elvesz. Bitorlás tárgya akár physikai tárgy akár jog lehet. Jogot bitorol az, a ki másnak szolgáját vagy jószágát a gazda hozzájárulása nélkül a maga javára bérbe adja. A török magánjogi törvénykönyv 881. szakasza szerint bitorolni annyit tesz, mint valakinek vagyonát annak engedelve nélkül elvenni s megtartani.

A bitorlás megvetendő jogczímű szerzési mód ugyan, de csak túlvilági felelősséggel jár; világi büntetést nem szab rá a törvény. Tartozik azonban a bitorló az eltulajdonított tárgyat, ha még meg van, tulajdonosának visszaadni, ha pedig már nincs meg, kártérítést fizetni érte. A bitorló, mint tényleges birtokos, harmadik személyekkel szemben a törvény védelmére igényt tarthat.

Különbég teendő továbbá a lopás és az olyan eltulajdonítás között, a mely csellel történik. Az ilyen eltulajdonítás lehet csalás, de sohasem tekinthető lopásnak. A csalásnak nincsen meghatározott büntetése.

Mohammedán fölfogás szerint a lopásnak egyik fő ismerető jele az, hogy az idegen értéktárgy elvétele titkon, vagyis a tulajdonos illetőleg helyettese tudomásának megkerülésével történik. A tulajdonos helyettesének tekintendő az ör, a zálogtulajdonos, a letéteményes stb.

Megkivántatik továbbá ahhoz, hogy az eltulajdonítás lopásnak minősítették az, hogy a tolvaj olyan tárgyat vegyen el, a mely őrizet alatt állott. A mohammedán jog olyannak veszi az embert, a milyennek az, a tapasztalat szerint, bizonyúl. Az átlagos ember érzékeinek rabja, a ki vágyainak, különösen, ha a körülmények a vágyak kielégítésére kedvezők, nehezen tud ellentállani. Azt a tapasztalati tényt, hogy alkalom szüli a tolvajt, a törvényhozás gyakorlatilag is figyelembe veszi, s a midőn szigoruan büntetendő cselekménynek minősíti a lopást, a jogrend föntarthatása érdekében egyúttal megköveteli a polgároktól, hogy vagyonukra kellően vigyázzanak, s ne hozzák kísértetbe embertársaikat. Azért az olyan tárgyak

eltulajdonítását, a melyek nem voltak kellő őrizet alatt, nem tekintik lopásnak.

Hogy mikor mondható valamely tárgy kellő őrizet alatt állónak, az a körülmények szerint változó elbírálás alá esik. Az őrizet szabály szerint abból áll, hogy a gazda vagy állandóan felügyel illetőleg felügyeltet vagyonára, vagy pedig megfelelő helyen tartja azt. Ebből kifolyólag az őrizetnek két módját ismerik a mohammedán jogászok, és pedig az ör által, valamint a hely által való őrizetet. A vagyonnak jó elhelyezés által történő őrzését erősebb természetű őrizetnek tartják, mint ör által való őrzését.

Ha az értékes dolog pusztaságban, vagy olyan épületben van, a melynek nem az a célja, hogy benne az emberek vagyonukat elhelyezzék mint pl. a mecset, akkor az illető tárgyat állandóan szem előtt kell tartani, de ha valaki vagyonát zárt helyen tartja, akkor ahhoz, hogy e vagyon jól őrzöttnek mondassék, elég a közönségesen szokásos fölügylet. Ha valaki a pusztán, vagy a mecsetben ruháján alszik, vagy portékáját feje alá teszi, akkor e tárgyak őrizet alatt vannak, de az őrizet megszűnik, mihelyt az illető ember álmában lefordul róluk.

Az istálló jó hely a marha megőrzésére, de nem jó hely a házi berendezési cikkekre s ruhákra. Viszont az udvar jó hely a házi cikkekre s mindennapi ruhára, de nem jó az ünneplő öltözetre, ékszerekre vagy pénzre.

A vagyon csak akkor van kellő őrizet alatt, ha gazdája illetve őre képességgel bír arra, hogy a tolvaj merényletét akár erővel, akár pedig azáltal, hogy segítséget hív, visszaverje. A községtől külön épült ház tehát csak akkor és csak addig mondható megfelelő helynek, ha erős őre van s míg ez nem alszik: ez esetben aztán mindegy, be van-e a ház csukva vagy sem.

A házcsoporthoz levő ház őrzött helynek tekintendő, ha be van csukva s őre van; az mindegy akár ébren van az ör akár nincs. De ha a ház nyitva is van, s az ör is alszik, akkor a ház híján van a fölügyletnek. A pusztán levő marhához ör szükséges, de fölösleges az ör azon jószághoz, mely egy elzárt épületben van, ha ezen épület valamely házcsoporthoz tartozik.

A muszlim büntetőjog a lopást a tolvaj megcsönkítésével

rendeli büntetni. A csonkítás abból áll, hogy a tolvajnak első esetben jobb kezét, ismételt lopás esetén pedig ballábát vágják le. Ha még harmadszor is lopni találma az illető, akkor be kell őt zárni s fogva tartani mindaddig, míg meg nem javul. Vannak tudósok, a kik azt vitatják, hogy harmadszori lopásnál a tolvajnak balkezét s negyedszeri lopásnál jobblábát kell levágni. Abu Hanifa iskolája nincsen e nézeten, mert már a próféta veje Ali azt mondotta, hogy szégyelné az Isten előtt, hogy egy ember ne nyúlhasson semmihez azért, mert egy keze sem maradt, s ne tudjon járni azért, mert nincs lába.

A tolvaj kezét az alsó kar csuklójánál vágják le. A csonkítás azonban elmarad, ha a tolvajnak már előbb levágatott vagy nyomorék a másik keze, vagy e kezének nagy ujjja, vagy két ujjja, vagy jobb lába. A csonkítást nagy melegben, vagy nagy hidegben nem szabad végrehajtani.

A lopás bizonyításához vagy két férfitanu vallomása vagy a vádlott beismerése szükséges. A beismerés visszavonható, s a büntetés előli megszökést a beismerés visszavonásának veszik. A bíró a tanukhoz intézett kérdések által tisztába tartozik hozni azt, hogy: hogyan történt a lopás, mit lopott a tolvaj, hol és mikor történt a lopás, mennyi az ellopott tárgy értéke és kitől lopott a tolvaj. Beismerésnél is kiterjesztendő a vizsgálat ugyan e kérdésekre, csak hogy a lopás időpontjának megállapítása itt nem szükséges, mert a lopásnál az elévülés nem jön figyelembe, ha a tettes beismerésben van.

Csakha az így kiderített cselekmény teljesen megfelel a lopás főntemlített meghatározásának, mondhatja ki a bíró a tolvaj megcsonkítását.

Nem vágják le a tolvaj kezét az olyan tárgyak ellopásáért, a melyeket nem lehet vagy nem érdemes őrizet alá venni, mert az országban nagy mennyiségben fordulnak elő. E tárgyakat tudományos nyelven közönyös csekélységeknek nevezik, ilyenek a száraz fa, fű, széna, nád, hal, vad, mész stb. Továbbá olyan tárgyakért, melyek gyorsan romlanak mint a tej, hus, friss gyümölcs. A mohammedán büntetőjogi elmélet tehát már sok évszázaddal ezelőtt helyezkedett arra az álláspontra, hogy a mezőrendőri kihágások fogalma alá eső eltulajdonítások nem tekintendők lopásnak.

Hanem értékes ültetvények s ásványok ellopásáért vagy olyan ipari cikkekért, a melyek közönséges fából vagy agyag-

ból készültek ugyan, de a melyeknél nem az anyag, hanem a munka a fődolog, levágják a tolvaj kezét, ha a lopott tárgy értéke a törvényes összeget eléri.

Nem büntethető a lopás, ha a feleség férjétől, vagy a férj nejétől lop, még akkor sem, ha a férj külön őrizet alatt tartja vagyonát, mert a hitvestársak vagyonának szoros elkülönítése keresztül vihetetlen dolog. Nem büntethető továbbá a lopás, ha gazdájától vagy gazdája feleségétől a rabszolga, házigazdájától pedig a vendég lop el valamit. Büntetlen marad a tolvaj, ha közeli rokonaitól (zi rahmi mahrem) lopott, még ha esetleg idegen ember vagyonát képezte is az ellopott tárgy, de levágják kezét az olyan lopásért, melyet a rokonok kárára ugyan, de idegen ember házában követett el.

Forgalmi értékkel nem bíró tárgyak ellopásáért nem vágják le a tolvaj kezét, ha az ellopott tárgy egyébként nagy értéket is képvisel. Ilyeneknek tekintik muszlim szempontból a szeszes italokat, de csak ha mohammedán ember kárára történt a lopás, mert ha mohammedán lop például keresztyén vagy zsidótól bort, a tolvaj keze levágandó; játékszereket, keresztekét, ha aranyból vagy ezüsből vannak is, korán példányokat, szabad gyermekeket. Az nem változtat semmit a dolgon, hogy az ellopott gyermekben esetleg értékes ékszerek voltak, mert ezek, mint a gyermek tartozékai, nem vehetők figyelembe. A nagykoru rabszolga ellopását szintén nem tekintik lopásnak, hanem vagy bitorlásnak vagy csalásnak.

Sikkasztásért nem vágható le a tettes keze, mert a sikkasztásnál hiányzanak a lopás fogalmához szükséges alkotó elemek; nem vágható le a halottak fosztogatásáért sem, mert a sírokban elhelyezett tárgyak nincsenek őrizet alatt.

Mivelhogy a lopott tárgynak más ember tulajdonából kell elvettnek lennie, nem tekintik lopásnak az olyan tárgy elvételét, a melyben a tolvajnak magának is része van, mert ez utóbbinak kétsége lehetett abban, hogy miféle jogok illetik meg őt a részben az ő tulajdonát is képező tárgyra nézve. E miatt nem büntethető csonkitással a közös zsákmányból, a kincstárból történő lopás, vagy az olyan ember kárára elkövetett lopás, a kin a tolvajnak követelése van; az mindegy, akár esedékes volt a követelés akár nem, továbbá annyi értékűt lopott-e a tolvaj, mint a mennyit követelése kitett, vagy többet.

Csak akkor lehetvén lopásról szó, ha az elvétel titkon történik, nem büntethető csonkítással az, a ki másnak a kezéből valamit hirtelen kikap, vagy egy községből valamit nyilvánosan elragad. A lopás csak akkor válik befejezetté, ha a tolvaj a lopott tárgyat tényleg elveszi; ennélfogva nem vágják le a tolvaj kezét, ha ellopott ugyan valamit, de a lopott tárgyat nem vitte ki a házból; vagy ha bement ugyan a házba, de az ellopott tárgyat a házon kívül várakozó büntőrsé vitte el. De ha a tolvaj a lopott tárgyat a házból kidobta s úgy vitte, vagy teherhordó állat segítségével vitette el, csonkítással büntetendő lopást követett el.

A tolvaj csak a károsult fél kívánságára büntethető, de ha a bíró az ítéletet már kimondta, a panaszosnak nem lehet az ítélet végrehajtásától elállania azon egyszerű kijelentéssel, hogy az elítéltnak megbocsátott s így megbüntetését nem kívánja; mert a tolvaj megcsonkításából álló büntetés kizárólag isteni jog, s mellőzése olyan esetekben, midőn panasz és bizonyítékok forognak fönn, tilos. Mégis több módja van annak, hogy a tolvaj az ítélet kimondása után is megmenekülhessen a büntetés alól. Ilyen az, ha a károsult fél kijelenti a bíró előtt, hogy a tolvaj által elvett tárgy nem az övé, hanem magáé a tolvajé volt, a mennyiben ő, a panaszos, azt csak őrizet alatt tartotta; vagy ha azt állítja, hogy tanui csak erőszak következtében vallottak a tolvaj terhére.

Nem büntethető a tolvaj, ha a lopott tárgyat, a panasz beérkezése előtt visszaadja, vagy az valami jogczímen, például ajándékozás útján, tulajdonává válik. Nem büntethető továbbá, ha az ellopott tárgyra vonatkozó tulajdonjog iránt a tolvaj kétségben volt vagy lehetett s e mentségét a bíró előtt érvényesíti. A kétségről már fentebb szoltam, megemlítvén azt, hogy ha a férj nejétől, az asszony férjétől, a rabszolga gazdájától lop, azért nem jár a csonkítás büntetése. De a muszlim büntetőjogi elmélet tovább megy s okoskodásában oda jut, hogy a bíró nem ítélheti csonkításra a tolvajt, ha ez, az ellopott tárgyra tulajdonjogi igényt támaszt, azt mondván, hogy az az övé, még ha ez állítását bebizonyítani nem is tudja. Világos, hogy a törvény e rendelkezése alkalmat nyújt mindenkinek, a ki a védelem e módjával élni akar, ahhoz hogy a lopásért járó súlyos büntetés elől megszabaduljon. Figyelemre méltó példája ez, a paráznság bűncselekményénél már említett

önbíráskodásnak. Általában észre fogjuk venni, hogy a mohamedán büntetés, az által, hogy gyakran a vádlott tetszésétől függ az, hogy cselekménye jogi következményeit elvállalja-e, sok tekintetben a pœnitentia természetével bír.

A kik együtt loptak, vagy együtt bűnhődnek mindnyájan az elkövetett bűncselekményért vagy mindnyájan együtt fölmentetnek. Az nem lehetséges, hogy az egyformán bűnös vádlottak közül az egyik, a ki oly módon védekezett, a hogy a másik védekezni nem akart vagy nem tudott, a büntetés alól megmeneküljön, s a másik a büntetést elszenvedni tartozzék. Ha tehát két ember együtt követett el lopást, s tettöket mind a ketten beismerték, de a tolvajok egyike a lopott tárgyról azt állítja, hogy az az övé, akkor a másik tolvaj sem büntethető. Viszont ha többen voltak a tolvajok, akkor föltéve, hogy az ellopott tárgy vagy tárgyak értéke összesen kitesz annyszor tíz dirhemet, ahányan voltak a tolvajok, mindnyájának levágják a kezét, még azon esetben is, ha a tolvajok közül csak néhányan vitték el a lopott tárgyakat.

A mi a tolvajnak a lopásból származó kártérítési kötelezettségét illeti, arra nézve a prófétának azon mondása irányadó, hogy a tolvajt kezének levágása után, semmi további kötelezettség nem terheli. E kijelentésből a mohammedán jog azt a tételt vonja le, hogy a tolvaj megcsonkítására s kártérítésre vonatkozó keresetek összeférhetetlenek, tehát ha a lopott tárgy a tolvaj kezének levágása után természetben még meg van, az a károsultnak visszaadandó; de ha már nincs meg, akkor a tolvaj további felelőssége megszűnik s kártérítési kereset nem emelhető ellene. Ugyancsak e kijelentésből következtetik azt, hogy a tolvaj annak a tárgynak, a melyért kezét már egyszer levágták, visszalopásáért, ha a tárgy időközben semmi változást nem szenvedett, nem büntethető még egyszer. A kártérítési kereset egyébként az általános szabályok szerint bírálendő el, melyek szerint a nők tanuvallomása is elfogadható.

Az ellopott tárgy értékének megállapításánál úgy a lopásnak, valamint a tolvaj megcsonkításának idejében fönn állott érték veendő figyelembe. Ha az ellopott tárgy a lopás napján nem ért tíz dirhemet, akkor az eljárás meg sem indítható; ha pedig az eredetileg többet ért tárgy értéke, akkor a mikor a csonkítást végre kellene hajtani, tíz dirhemnél lejjebb szállt, a büntetés elmarad.

VII.

Az utonállás (kat-ut-tarik). Az utonállás a lopásnak súlyosabb beszámítás alá eső alakja. Az értékhatár itt is ugyanannyi, mint a lopásnál, vagyis tíz dirhem.

A mohammedán büntetőjogi elmélet szerint az utonálló, épügy mint a tolvaj titkon működik, s csak akkor büntethető valamely tárgy elvételeért, ha az őrizet alatt volt. Hanem e föltételek az utonállás bűncselekményénél csak fictió útján találhatók föl, mert hiszen az utonállás, a mely abból áll, hogy a tettes az utast megtámadja s tőle az értéktárgyat elveszi, voltaképen kizárja a titkosság fogalmát. Az okoskodás a következő. A fejedelemnek és közegeinek kötelességében áll a személy és vagyonbiztonság fölött az országban, különösen pedig a közutakon és a községekben, örködni. Mivelhogy pedig az utonálló a fejedelemnek, s illetőleg hivatásos rendőri közegeinek, úgy szólván, háta mögött folytatja üzelveit, ennél fogva az utonálló működése titkosnak tekintendő. Ebből az következik, hogyha valaki az államhatalommal való nyílt daczolás és ellenszegülés mellett rabol, gyilkol, az nem utonálló többé, hanem lázadó. Következik továbbá, hogy az utonállás csak oly területen, olyan személyek által, és olyan személyeken követhető el, a mely terület és a mely személyek az állam főnhatósága alá tartoznak. Nem lehet tehát bűncselekményről szó, ha az utonállás nem muszlim területen történt, továbbá ha a tettes vagy áldozata nem polgárok, és így az állam őket cselekedeteikben ellenőrizni és támadások ellen védelmezni nem tartozik. Röviden kifejezve, az utonállás bűncselekményét csak sérthetetlen ember követheti el sérthetetlen emberen.

Az utonálló büntetése a szerint, hogy csak rabolt-e, vagy a rablással együtt gyilkolt is, különböző. Ha az utonálló, a nélkül, hogy gyilkolt volna, olyan tárgyat vett el, a melynek értéke legalább tíz dirhem, vagy ha többen voltak a tettesek, ugyanannyi tíz dirhem, a hány volt a tettes, akkor a bűnös büntetése egyik kezének, s az ellenkező oldalon levő lábának levágásából áll. Ha pedig gyilkolt a nélkül, hogy rabolt is volna, akkor a tettes kivégzendő. Ily esetben a halálbüntetést, mint az utonállás bűncselekményének meghatározott és meg-

másíthatatlan büntetését szabják ki, s az utonálló által meggyilkolt egyén jogutódainak nem áll jogában a büntetést az elítéltnak elengedni, vagy vele a vérdíjban kiegyezni. Másként áll a dolog, a mint nemsokára látni fogjuk, ha nem utonállással kapcsolatos gyilkosságról van szó.

Az együtt működött utonállók együttesen vonandók felelősségre, még akkor is, ha magát a bűncselekményt nem mindnyájan, hanem csak egyikök követte el, mert ők, mint az Isten által megállapított jogrend háborítói, egymásnak együttes erő kifejtéssel segédkeznek, s azért mindnyájan felelősséggel tartoznak. Ha tehát az utonálló bandának csak egyik tagja ölt is meg valakit, ezért az egész bandát kell halálra ítélni.

Ha az utonálló gyilkolt is, rabolt is, akkor a büntetés a fentebb említett csonkításból s egyszersmind a bűnös kivégzéséből áll. A sorrendet, hogy először alkalmazza-e a csonkítást s azután a halálbüntetést vagy megfordítva, a bíró saját belátása szerint állapítja meg. Sőt a mennyiben a bűnös kivégzése után, a tagok levágásának nem sok értelme van, jogában áll a bírónak a csonkítást teljesen mellőzni is.

A rablógyilkos kivégzése keresztrefeszítés által is történhetik. A próféta ugyanis azt mondta: hogy «a ki rabol, az megcsonkítandó, a ki gyilkol, az megöleendő, és a ki rabol is, gyilkol is, fölfeszítendő.» A keresztrefeszítést a bűnösön vagy kivégeztetése után, vagy élő állapotában foganatosítják. Ez utóbbi esetben az elítélt hasát lándzsával fölhasítják. A keresztrefeszített embert három napig hagyják a kereszten, s azután kiadják eltemetés végett. Köztekintetekből az elítéltet három napnál tovább a kereszten hagyni nem szabad.

A halálra ítélt s kivégzett utonálló fölött nem imádkoznak.

A fentebb előadottakból az világlik ki, hogy az utonállásért csak akkor szabható ki meghatározott büntetés, ha az utonálló a megtámadottól valamit elvesz, vagy azt meggyilkolta. De azért az egyszerű utonállás sem marad teljesen büntetés nélkül. Ugyanis a mohammedán büntetőjog azt tanítja, hogy a ki utonállás szándékával (tekintet nélkül arra, hogy többen vannak-e együtt, vagy egymaga van az utonálló, ha csak elég erős e szándékát megvalósítani,) mást megtámad, de elfogják, mielőtt valamit elvett, vagy valakit megölt volna, az elzárandó s fogva tartandó mindaddig, míg meg nem javul.

Az ilyen utonállást nem tekintik az utonállás bűnkisérletének, mert mohammedán fölfogás szerint a kísérléért nem jár büntetés, hanem különálló bűncselekménynek, a mely üldözendő azért, mert a közlekedést bizonytalanná teszi, s a közre kártékonyan hat.

Megtörténhetik, hogy az utonálló valakit meg is rabolt s egyszersmind testi sértést is követett el rajta. Ez esetben kétféle természetű bűncselekményről van szó, az utonállásról, a melynek büntetése az isteni jogokhoz tartozik, és a testi sértésről, a melynek megtorlása emberi jogot képez. Bárha szabály szerint minden külön bűncselekmény külön büntetést von maga után, ez esetben csak a rablásért ítélik el a bűnöst, míg a testi sértés megtorlatlanul marad, mert a mohammedán büntetőjogi elmélet szerint az emberi jogok megszűnnek ott, a hol az isteni jogok érvényesíttetnek. Viszont azonban fölélednek az emberi jogok akkor, ha a bűncselekményért járó meghatározott büntetés valamely oknál fogva nem alkalmazható.

Nem alkalmazható az utonállás meghatározott büntetése azon esetben, ha az utonálló a nélkül, hogy valamit elvett volna, valakin testi sértést követett el; ha gyilkolt, rabolt, de megbánta tettét s a jó útra tért, mert a koránban az áll, hogy a kik megtérnek, mielőtt elfognák őket, a meghatározott büntetés alól fölmentendők; ha az utonálló bandában kiskorú vagy örült ember van, mert az együttes felelősség elvénél fogva ezeken is végre kellene hajtani a meghatározott büntetést, holott gyermekek és örültek nem ítéltetők meghatározott büntetések elszenvedésére;

ha az utonállók között a megtámadott utasok egyikének közeli rokona van (zi rahmi mahrem). Ugyanis már a lopásnál említettett, hogy nem tekinthető lopásnak valamely tárgy elvétele, ha a tolvaj és a károsult fél egymással bizonyos fokú rokoni összeköttetésben vannak, mert a tolvaj abban a fölfogásban lehetett, hogy azon viszonynál fogva, melyben az elveszett tárgy tulajdonosával áll, jogában áll a rokon vagyonával rendelkezni;

ha a bűncselekmény abból áll, hogy magok az utasok közül néhányan, habár utonállási szándékkal is, támadják meg a többi utitársat, mert e bűncselekménynél az utonállás ismerető jelei nincsenek meg;

ha az utonállás bűncselekményét a tettesek éjjel vitték véghez, mert a hatóságok éjjel nem képesek elég jól őrködni a közutak biztonsága fölött;

ha az utonállás nappal, de községben történik, mert itt a segítség kéznél van. Ha azonban az utonállók föl voltak fegyverkezve, akkor az utonállás büntetése kiszabandó rájuk. Megjegyzendő, hogy az utonállók kezében egy kődarab vagy bot fegyverszámba megy. Végül

ha az utonállás két olyan község között történik, a melyek egymáshoz közel vannak, ugyancsak azon már említett oknál fogva, hogy a megtámadottak könnyen hívhatnak segítséget.

Habár e felsorolt mentő körülmények főnforgása esetén a bűnösök az utonállás bűncselekményének vádja s következményei alól fölmentetnek, de azért nem következik, hogy más czímen felelősségre nem vonhatók, mert például az elkövetett testi sértésért vérdíj, a szándékos emberölésért halálbüntetés vagy szintén vérdíj jár; csakhogy e büntetéseket csakis magán panaszra lehet megállapítani, s a sértett félnek vagy jogutódjának jogában áll a panaszt visszavonni, a tettelssel kiegyezni, neki megbocsátani vagy büntetését elengedni, mely esetekben azután az utonállás tényleg megtorlatlanul maradhat.

Az utonálló tartozik az elrablott tárgyat, ha az még meg van, épen úgy mint a tolvaj, visszaadni; de ha már nincs meg, kártérítéssel nem tartozik. Az mindegy, hogy az illető tárgy magától pusztult-e el, avagy pedig azt maga a tettes szántszándékkal semmisítette meg. Ha az utonállásért járó meghatározott büntetés nem alkalmaztatik a bűnösön, akkor, épugy mint a lopásnál, jogában áll a károsult félnek az elvett tárgyért kártérítést követelni tőle.

B) Az emberi jogokhoz tartozó meghatározott büntetések.

A tisztán emberi jogokat sértő bűncselekményeket a mohammedán büntetőjogi terminologia a «dzsinájet» gyűjtőnévvel jelöli. E műkifejezés eredetileg a törvény által tiltott mindenféle cselekedeteket jelentette, akár az ember élete, akár a testi épsége, vagyona, vagy becsülete ellen irányult a tilos cselekmény. Ez idő szerint a seriat büntetőjog a dzsinájet alatt csak azon bűncselekményeket érti, a melyek másnak élete, vagy testi épsége ellen irányulnak.

Az emberi jogokat sértő bűncselekmények ugyanis két főcsoportba oszthatók. Az első csoportba sorozzák az emberölést, a másodikba a testi sértéseket. Ez utóbbiakat jogi műnyelven az életen alóli bűncselekményeknek nevezik.

A büntetések kétféle természetűek. Vagy megtoroltatik a sértett félén ejtett sérelem az életet életért, szemet szemért, fogat fogért elve szerint hasonló sérelemmel, vagy pedig köteleztetik a bűnös a sértett félnek bizonyos díjszabályzat szerint való kártalanítására. Az emberi jogokat sértő bűncselekmények tárgyalásánál e fölosztáshoz képest külön-külön megbeszélés alá vesszük az emberölést, a testi sértéseket, azután a sérelemnek hasonló sérelemmel való visszatörölése szabályait, s a sérelem kártalanításának módozatait. Végül megismerkedünk a mohammedán büntetőjognak azon sajátos intézményével, mely szerint egy elkövetett bűncselekményért felelősségre lehet vonni azokat, a kik a bűncselekmény elkövetésének színhelyével területi kapcsolatban állanak vagy azokat, a kiket a tettessel vérbeli vagy egyéb kötelékek fűznek össze.

VIII.

Az emberölés (katl). Az emberölésnek eleintén háromféle nemét különböztették meg a mohammedán kriminálisták, nevezetesen a szándékos emberölést (amd vagy kaszd); a tévedésből történő emberölést (chatá); és a szándékossághoz hasonló emberölést (sibhi amd). Későbbben Abu Bekr Rázi e bűncselekményt öt osztályba sorozta s szerinte az emberölés lehet:

- szándékos;
- a szándékossághoz hasonló;
- tévedésből történő;
- tévedésszámba menő; és
- okozott emberölés.

Az újabb jogászok ez utóbbi fölosztáshoz tartják magokat. Ugyancsak e fölosztást vette alapul Omer Hilmi is föntebb említett *Mijári adálet* című munkájában.

A szándékos emberölésnek legelfogadottabb meghatározásai a következők: Szándékos emberölés az, ha valaki cél-

zatosan megöl mást olyan eszközzel, a mely a testrészek eldarabolása szempontjából fegyverszámba megy. Vagy Omer Hilmi szerint szándékos emberölés az, ha valaki valamely sebző eszközzel olyan embert, a kinek megölése törvényszerint tilos, akarattal megöl.

Mohammedán fölfogás szerint szándékos emberölésről csak akkor lehet szó, ha kétségtelenül nyilvánvaló, hogy áldozatát a tettes meg akarta ölni s e célját el is érte. Ezt az eszmét akarják kifejezésre juttatni az emberölés fogalmának meghatározásában előforduló azon szavak, hogy «célzatosan», «akarattal» megöl, mely szavak vegyesen és fölváltva használatnak a «szándékosan megöl» féle kifejezéssel. Mivelhogy azonban a szándék, célzat, vagy eltökélés az ember belső tényei közé tartoznak s ezeknek bizonyítása külső körülmények főnforgása nélkül nem lehetséges, a bűncselekmény megítélésénél a szándék helyét rendszerint az öldöklő szerszámok használata foglalja el, azon föltevésben, hogy ha valaki gyilkos eszközökkel oltotta ki másnak az életét, az azt meg akarta ölni. Viszont mindebből az következik, hogy a ki nem sebző eszközzel, hanem más módon, például megfojtással, mérgezéssel vet véget más ember életének az nem követi el a szándékos emberölés bűncselekményét, vagy helyesebben mondva szándékos emberölésért nem büntethető.

Sebző eszközök alatt a test részeit egymástól elválasztani képes tárgyakat értik, mint például a kard, kés, nyíl, éles fa, vasalt fa, éles kő, tűz stb; tehát olyan eszközöket, a melyek fegyverek, vagy fegyver számba mennek.

Szándékos emberölésért csak akkor vonható felelősségre a gyilkos, ha a bűncselekmény elkövetésének idejében teljes kora s ép elméjű volt, továbbá, ha az áldozat személye a sérthetetlenség jellegével birt. A sérthetetlenségnek állandó természetűnek kell lennie, a minő a muszlim, vagy más vallású hódolt polgár sérthetetlensége. Az ideiglenesen letelepedett külföldinek sérthetetlensége is csak ideiglenes.

A sérthetetlenség viszonylagos is lehet. Ez azt jelenti, hogy az egyébként sérthetetlen ember sérthetetlenségét bizonyos körülmények között elveszti. Ilyen eset áll elő akkor, ha valaki mást fegyverrel megtámad, mert ekkor a megtámadott fél büntetlenül ölheti meg a támadót, a ki merényletek következtében sérthetetlenségét elveszti, mert mondva van, hogy a ki musz-

limra kardot ránt, annak a vére szabad. De ha a támadás a merénylő megölése nélkül visszaveretett, akkor a támadó félnek sérthetetlensége újra fölelevenedik, s senkinek sincs jogában öt ezek után megölni.

Az örült és a gyermek nem veszfthetik el sérthetetlenségöket semmi körülmények között; akkor sem, ha esetleg mást fegyvererel megtámadnak, mert cselekedetök, kellő értelem híján, nem minősíthető a törvény elleni ellenszegülésnek. Ha az ilyenek által megtámadott ember az illető örültet vagy gyermeket megöli, az annak életéért járó vérdíjat megfizetni köteles. A hasznos házi állat is sérthetetlen, s ha valaki az öt megtámadó állatot pl. tevét agyonüti, tulajdonosának kártérítéssel tartozik.

A szándékos emberölés bűncselekményének megállapításánál vizsgálat tárgyát kell hogy képezze az, hogy vajon az áldozat sérthetetlensége a gyilkossal szemben fönnállott-e. Például A. szándékosan megölte B.-t, s ezért B. jogutódait A.-val szemben a sérelem visszatorlásának joga illeti. Ha már most A.-t egy harmadik személy, X. megölte, akkor a viszonylagos sérthetetlenség esete áll előttünk. A. személye az általa megölt B. jogutódaival szemben nem sérthetetlen ugyan, mert ezeknek joguk van ahhoz, hogy öt megöljék, hanem X.-szel szemben, mint vétlen személy, teljes jogosultsággal bír ahhoz, hogy sérthetetlennek tekintéssék.

További föltétele a szándékos emberölésnek az, hogy a gyilkos és áldozata között születési vagy birtoklási kapcsolat vagy ennek kétsége (subhe) fönn ne forogjon, azaz hogy a tettes a megölt egyénnek sem apja sem gazdája ne legyen. Ez a visszatorlási jog gyakorlása tekintetéből bír fontossággal. Ugyanis a próféta kijelentette, hogy a fiúnak nincsen visszatorlási joga apja fölött; e szerint ha az apa fiát, vagy a gazda rabszolgáját megöli, e cselekményéért szándékos emberölés czímén felelősségre nem vonható.

A szándékos emberölés jogi következményei az alábbiak:

a túlvilági büntetés;

a sérelemnek hasonló sérelemmel való visszatorlása, azaz a gyilkos halála, ha csak a visszatorlási jogra igénynyel bírók ezt el nem engedik, vagy a tettelssel bizonyos váltságösszegben ki nem egyeznek; és

az örökösödési jog elvesztése. A próféta ugyanis azt mondta, hogy «a gyilkosnak nem jár örökrész.»

A szándékossághoz hasonlító emberölés esete akkor forog fön, ha valaki mást szándékosan ugyan, de az említett fegyverek, vagy fegyvernemű eszközök közé nem sorozható más eszközökkel öl meg, például üt bottal, korbáccsal, kis kődarabbal.

Omer Hilmi meghatározása a következő : ha valaki olyan embert, a kinek megölése törvény szerint tilos, nem sebző, hanem más eszközzel öl meg, akkor a szándékossághoz hasonlító emberölést követ el.

A mohammedán jogászok azért nevezték el e bűncselekményt, melyet röviden félszándéknak is nevezhetünk, a szándékossághoz hasonlítóknak, mert a cselekedet szándékossága annyiban, a mennyiben a tettes az általa használt eszközökkel áldozatát ütni, sújtani akarta, nyilvánvaló. De a cselekmény tévedést is foglal magában, mert a tettes gyilkolni nem akart. Az általa használt eszközök ugyanis nem gyilkoló szerszámok, már pedig az okos ember, ha valamit csinál, nem mindent akarhat, hanem csak azt, a mi a tethoz igénybe vett eszközökkel véghezvihető. Az a körülmény, hogy valaki nem azon eszközökkel élt, a melyek az ölés végrehajtásához szükségesek, tehát kard helyett botot használt, annak bizonyosságul szolgál, hogy nem ölni akart s tette a szándékossághoz hasonlító tévedés eredménye.

E bűncselekmény jogi következményei:

a túlvilági büntetés ;

a vezeklés, a mely áll egy muszlim rab fölszabadításából, ha az illető tettesnek módja van hozzá, ha pedig nincsen, akkor két hónapi, egyfolytában, való börtönlésből ; s végül a szigorított vérdíj a tettes és hozzátartozói terhére.

A sérelem visszatörlesztésének helye itt nincs, tehát az ilyen emberölésért halálbüntetés rendszerint nem jár. Kivételt képez azon eset, ha valaki ismételtén követ el szándékossághoz hasonlító módon emberölést, mert ilyen esetben a tettes, mint közveszélyes ember, közigazgatásilag végezhető ki.

Megjegyzendő, hogy a nem sebző eszközökkel történő emberölés csak akkor tekinthető a szándékossághoz hasonlító emberölésnek, s csak akkor egyenlíthető ki a vérdíj megfizetésével, ha a tettes az áldozaton sebet nem ejtett ; mert ha a

megölt embert a tettes megsebesítette, akkor az emberölés szándékosnak veendő, s a sérelem hasonló sérelemmel torolható vissza. Ha tehát valaki bottal addig üt mást, míg az meghal, de sebet nem okozott rajta, akkor vérdíjat fizet; de ha az áldozat valamelyik tagján seb található, akkor a tettenek halálbüntetés a következménye.

A félszándékot csak az élet elleni bűncselekményeknél veszik figyelembe, testi sértéseknél a félszándék teljes szándék számba megy.

Tévedés fordul elő akkor, ha valaki mást nem szándékosan, hanem hiba folytán öl meg. A tévedésnek kétféle alakját különböztetik meg.

Az egyik a tettes szándékában, vagy helyesebben mondva, véleményében előforduló tévedés. Ilyen az eset akkor, ha valaki egy muszlim embert lő le, azt hiven, hogy az vadállat, vagy ellenség.

A másik a tettes cselekedetében előforduló tévedés; például, ha valaki célba lő és embert talál; vagy lövéfegyverét tisztogatja, a fegyver forгатás közben elsül, s más ember halálát okozza.

Hanem ha a tettes áldozatának egyik testrészét akarta meglőni vagy késsel megsebesíteni, de nem ezt, hanem egy másik testrészét találta, s ez által az illető ember halálát okozta; e hibát nem tekintik tévedésnek, mert az emberi test egységes alkotás, hanem szándékos emberölésnek, a miért az áldozat jogutódait a visszatörítés joga illeti.

A tévedés és szándék együtt is fordulhatnak elő, például, ha valaki szándékosan agyonlő egy embert, de véletlenül a golyó halálosan más embert is talál, akkor az első cselekményért halálbüntetés, a másikért vérdíj jár.

Az örülteknek és gyermekeknek szándékos cselekedetei tévedéseknek tekintetnek, s az áldozat életéért vagy testi sértéséért járó vérdíjat a tettes hozzátartozói fizetik. Az ilyen tettesek örökösödési jogukat nem veszítik el, mert ez büntetés volna, holott se az örülteket, se a gyermekeket büntetés alá vonni nem lehet. Későbbben látni fogjuk, hogy a gyermekeket határozatlan büntetésekkel, vagyis az úgynevezett fenytékekkel lehet sújtani.

Tévedésszerű, vagy tévedés számba menő az emberölés akkor, ha nem az ember akaratától függő cselekmény által

jön létre. Például, ha egy alvó ember a másikra fordul, vagy álmában a háztetőről lezuhan s az arra menőt agyonüti; vagy valakinek hátáról a rajta levő teher akarata ellenére leesik, s ez által másnak halálát okozza. Az alvó embernek e ténye voltaképen nem tekinthető tévedésnek — mondja a *Durar walgurar* című jeles jogi tankönyv magyarázója — mert hiszen az alvó embernek egyáltalán semmiféle szándéka nincsen, tehát tévedés sem foroghat fenn szándékában, de mert tényleg emberölés történt, a cselekmény elkövetője a létrejött kárért felelősséggel tartozik épúgy, a mint kártérítéssel tartozik egy kiskorú tettes is, olyan cselekedetért, a melyért egyébként felelősség alá nem vonható; mégis a tévedések közé sorozzák az ilyen emberöléseket, mert a tévedés büntetőjogi mentséget biztosít a tettesnek.

A tévedésből és tévedésszerűen elkövetett emberölésnek jogi következményei ugyanazok és pedig mindenekelőtt a túlvilági büntetés, a mely kétségtől enyhébb, mint a szándékos emberölésnél. A túlvilági büntetést e helyütt azzal indokolják a jogbölcselek, hogy cselekedeténél a tettes nem fejtett ki kellő óvatosságot. Ugyanis azon tettek, a melyek természetöknél fogva közömbösek, azaz nem esnek büntetőjogi tilalom alá, megvannak ugyan engedve, de csak azon feltétel alatt, hogy belőlök másra sérelem ne háruljon. Ha tehát valakinek az ilyen közömbös tettekből kifolyólag kára történt, akkor a tettes nyilvánvalóan nem tartotta szem előtt a szükséges óvatosságot s ezért Isten előtt felelős.

További jogi következményei a tévedésnek s tévedésszerűségnek a vezeklés, a hozzátartozók terhére kiszabandó vérdíj s az öröklési tilalom. Ez utóbbi azért, mert lehetséges, hogy a tettesnél az örökösödés siettetésének szándéka meg volt.

Az okozott emberölés esete fordul akkor elő, ha valaki más ember megölésére okot szolgáltat az által, hogy oly dolgot hoz létre, a mely, tapasztalat szerint az emberek elemésztését idézi elő. Például ha valaki az országúton, vagy másnak földjén engedelem nélkül mély gödrt ás, s abba valaki beleesik és meghal; vagy egy nagy követ helyez el az úton s abba valaki belebotlik és meghal.

Az okozott emberölés jogi következménye a tettes hozzátartozóira kiszabandó vérdíj. Vezeklési és öröklési tilalom e cselekedettel nincsenek egybekötve.

A vérdíj is csak két feltétel fenforgása esetén követelhető a tettestől.

Az első feltétel az, hogy a tettes a másnak halálára okot szolgáltató cselekményt jogtalanul vitte véghez, mert ha a tettesnek az illető művelethez joga volt, akkor az abból származó balesetért felelősségre nem vonható. Ha tehát valaki másnak földjén a tulajdonos engedelmé nélkül kutatás, s abba valaki beleesik és beleful, a kútásó tettes az áldozat vérdíját fizetni tartozik; de ha a tettes a kutat saját földjén ásta s úgy esett bele valaki, akkor az a jogos cselekményéből származott halálesetért nem vonható felelősségre. Ilyen és hasonló esetekre vonatkozik a mohammedán jogi elmélet által föllállított azon sarkalatos szabály, a melyet nem könnyen érthetően a következő mondat, hogy: «a törvényes szabadság a kártérítési kötelezettséggel nem fér össze», akar kifejezni. E szabály egyébként a török magánjogi törvénykönyv 91. §-ába is föl van véve.

A másik feltétel az, hogy a halál okát előidéző egyén cselekedete és a halál ténye közé egy más önkéntes cselekmény közbe ne essék, mert ha igen, akkor a tettes a vérdíj megfizetésére nem kötelezhető. Te hátha valaki másnak földjén a tulajdonos engedelmé nélkül vermet ás, s abba valaki szándékosan beleugrik s belehal; vagy tudva a veszedelmet, arra jár; vagy valakit más beledob, akkor a verem létesítője nem vonható felelősségre, mert közbejött egy önkéntes cselekmény, a mely a verem és a halál közötti közvetlen összefüggést megbontotta.

Befejezésül még helyén valónak találok megemlékezni azon emberölésekről, a melyek egyáltalában nem tekintetnek tiltott cselekményeknek.

A jogos önvédelem közben elkövetett emberölésért vagy testi sértésért senki sem büntethető. A jogos önvédelmet az iszlám büntetőjoga a kár elhárításának nevezi. Hogy mennyire mehet a védekező ember az ellene irányuló kár visszaverésénél, az iránt az alábbi szabályok adnak fölvilágosítást.

Különbséget kell tenni a között, hogy a támadás nappal vagy éjjel; községben vagy azon kívül történik-e. Ha valaki másra kardot ránt, a védekező a támadót szabadon megölheti, tekintet nélkül arra, hogy a támadás éjjel vagy nappal, községben vagy pusztán helyen történt, mert a védekezőnek ez

a joga a próféta mondásán alapszik. Nem vonható felelősségre az sem, a ki azt, ki őt bottal a községben éjnek idején, vagy a községen kívül nappal megtámadja, agyonüti. De ha valaki mást községben bottal támad meg, ezért a támadót megölni nem szabad, mert a támadás nem öldöklő szerszámmal történt, s egy községben a bajt az emberek segítségül hívása által könnyen el lehet másként is hárítani.

Jogos önvédelemnek tekintendő az, ha a vagyon tulajdonosa a tolvajt, a ki az ellopott tárgyat a házból éjjel kiviszi, üldözés közben agyonüti, ha megállapíttatik, hogy a tolvaj agyonütése a lopott tárgy megmentése végett történt. A próféta ugyanis azt mondta: «Öld meg azt, a kit vagyonodnál találsz.» A vagyon tulajdonosa megölheti a tolvajt, akkor is, ha a tolvajt lopási szándékának megvalósításában másként, mint megöléssel meg nem akadályozhatja.

A ház gazdája megölheti azt az embert, a ki fölfegyverkezve lép a házba, ha a gazda abban a meggyőződésben van, hogy az őt meg akarja gyilkolni.

A férfi és női becsület megvédésénél a muszlim büntetőjog a lehető legszabadelvűbb tanokat hirdeti. A nő büntetlenül megölheti azt a férfit, a ki rajta erőszakot akar elkövetni, ha ez erőszak elől másként menekülni nem tud. Ez esetben a nő büntetlensége bizonyos föltételhez van kötve. Hanem ha egy férfi azt látja, hogy nejével, vagy közeli nő rokonával (mahrem) valaki a nő hozzájárulásával paráznalkodik, akkor a becsületében megsértett férfi mind a két paráznát, a férfit és a nőt is, föltétlenül megölheti. Az ilynemű fölháborodásában gyilkoló férfi nem tartozik semmiféle bizonyítékot szolgáltatni eljárásának igazolására, hanem ha állítását esküvel megerősíti, minden további felelősség alól fölszabadul.

IX.

A testi sértés (fimá dún ennefsz). A testi sértés, vagy a mint a mohammedán büntetőjog mondja, az életen aluli bűncselekmény, épen úgy mint az emberölés, elkövethető szándékosan, tévedésből, tévedésszerűen, vagy okszolgáltatás által. Félszándék azonban a testi sértéseknél nincsen.

Szándékos testi sértést követ el az, a ki akarva sebesít

meg akár sebző eszközzel, akár más módon olyan valakit, a kit bántania nem szabad.

Különbséget kell tenni az olyan sértések között, a melyeknél a sérelem abból áll, hogy a tettes más ember testének valamely részét levágja, vagy teljesen hasznavehetetlenné teszi, és azok között, a melyeknél az egyes testrészek a sértés következtében nem váltak teljesen használhatatlanokká, hanem a sérült emberen a seb begyógyulása után, valamely fogyatékoság, például erőtlenség, vagy esetleg szépséghiba maradt vissza.

A szándékos testi sértés büntetése abból áll, hogy a sértett fél a sérelmet hasonló sérelemmel visszatörölthetja. A nem szándékosan okozott testi sértések közül azok, a melyek valamely testrésznek teljes hasznavehetetlenségét eredményezik, minden testrészt külön megállapított, határozott összegű, vagyoni kártérítéssel büntetendők; míg ellenben azon testi sértésekért, a melyeknél a testrészek használhatósága csak csökkent, vagy pedig csak szépséghiba okoztatott, becslés szerinti kártérítés jár.

A fej- és arcsérüléseket külön tárgyalja a seriatbüntetőjog s e sérülések egy részéért szabott összegű kártérítést állapít meg, míg más részökért a kártérítés megállapítását bírói becslésre bizza. Hogy mely sebek tartoznak az egyik vagy másik csoportba, az iránt pontos utasítások vannak.

A testi sértésekért járó büntetéseket a bíró mindaddig ki nem szabhatja, míg a seb be nem gyógyul, mert a büntetés a gyógyulás eredménye szerint különböző lehet. Ha a seb teljesen begyógyul s a testen a sértésnek semmiféle nyoma nem látszik, akkor sem szabott mérvű, sem pedig becslés szerinti kártérítésnek helye nincs. Ez annyira áll, hogy ha a tettes és a sértett fél a sértés iránt egymással ki is egyeztek, az egység semmissé válik, ha a sértésnek nyoma nem marad. Jogában áll azonban a sértett félnek a gyógyítási költségeket, valamint a betegség tartama alatt szenvedett idő- és keresetmulasztás címén, bizonyos megfelelő összeget a tettes terhére fölszámítani.

Tekintettel a sérelemből származható egyéb, különösen magánjogi következményekre, a melyekre azonban ezuttal kiterjeszkedni nem lehet, megkülönböztetnek még olyan sértéseket, a melyeknél nem remélhető, hogy a sebesült egy, vagy

egy-két napig életben maradjon (muszhin), s olyanokat, a melyek halált okozók (muhlik).

X.

A sérelem visszatörzése (kiszász). A bűnösnek a visszatörési jog alapján való megbüntetése annyit jelent, hogy az, a ki gyilkolt, megölessék, s az a ki másnak valamely testrészét tönkre tette, hasonló testrészét elveszítse.

Az iszlám úgy találja, hogy a visszatörési jog a bűncselekménynek észszerű ellenértéke, mert a lélek törvényein alapszik az, hogy a rosszat rosszal viszonzozzuk. Nyilvánvalóan ezért nevezték el Európában e büntetőjogi elvet vérboszúnak, habár — a mint látni fogjuk — a muszlim visszatörési jogra alkalmazva, az elnevezés nem egészen helyes.

Viszont azonban a bűncselekményből kifolyólag a sértett félnek vagyonnal való kártalanítását, az az a vérdíjat, az iszlám tudósai a bűncselekmény észszerűtlen ellenértékének mondják, azon nézetben lévén, hogy az ész szabályai szerint mivel sincs indokolva, hogy az, a ki mást megöl, vagy megcsonkit, a természetes bűnhődés helyett, tettét vagyoni kártérítéssel egyenlítse ki; s hogy e büntetést mégis alkalmazni kell, az onnan van, mert Isten rendeletén alapszik.

A visszatörés szabályainak helyes megérthetése végett állandóan szem előtt kell tartanunk a mohammedán jognak azon tanítását, hogy az embernek saját életéhez és testi épségéhez való joga személyes jog, s ennél fogva az emberi élet és testi épség ellen irányuló bűncselekményekért a tettest elvileg más, mint a sértett fél, vagy ennek jogutódai nem vonhatják felelősségre, s a felelősségre vonás joga épen úgy öröklődik, mint bármely más, magánjogi természetű jogosultság.

A gyilkost a visszatörés jogán csak azon esetben lehet megölni, ha a tett elkövetésekor teljeskorú és épeszű volt; s olyan embert ölt meg szándékosan, a ki a sérthetlenség jelle gével birt. Tudjuk, hogy az emberölés csak akkor szándékos, ha olyan eszközökkel hajtatik végre, a melyek gyilkolásra alkalmasok, mint a kés, kard, vaskalapács, vagyis sebző eszközökkel. Mert — így tanítja a mohammedán büntetőjogi elmélet — a sebző eszközök az emberi testet külsőleg is és belsőleg

is tönkre teszik, a nem sebző eszközök pedig a testnek csak belső részét rontják meg, a külsőt nem; holott a test fennállásához a testnek úgy belső valamint külső épisége szükséges. Ennélfogva mérgezés, megfojtás, vízbefulladás által elkövetett emberölésért nem jár halálbüntetés. Ha valaki mást valami magas helyről ledob s a ledobott ember meghal, akkor a tettest csak azon esetben lehet halállal büntetni, ha az e magasságból való lezuhanás rendes körülmények között halálhozó; mert ha az ilyen esés nem szokott halállal jární, akkor a tettes csak vérdíjat tartozik fizetni.

A szándékosságnak minden kétséget kizáró módon kell beigazolva lennie, különben a bűncselekményt szándékosnak tekinteni nem lehet. A beismerés fogyatékos bizonyíték s csak a beismerésben levő emberre nézve bír jogi hatással. Ha a vádlott azt vallja, hogy egy más társával együtt követte el a gyilkosságot, s e társa tagadásban van, akkor más bizonyítékok híján a társára hivatkozó vádlottat is föl kell a vád alól menteni.

A tanuknak a gyilkosság idejére, helyére s a használt eszközökre nézve egyformán kell vallaniok, mert másként a vallomások bizonyítékul el nem fogadhatók. Csak az olyan tanunak vallomása bír bizonyító erővel, a ki a bűncselekményről szemlátomás útján, közvetlenül bír tudomással. A mohammedán jognak azon szabálya, hogy tanuskodni olyan dologról is lehet, a melyről valaki csak hallomás útján tud, az emberölés bűncselekményére nem terjed ki. A nők vallomását is csak olyan tényeknél lehet bizonyítékul venni, a melyeket férfi nem tudhat, s a melyeknek nem halál, hanem vérdíj a büntetésök.

A mohammedán büntetőjog következetes marad mindig ahhoz az elvéhez, hogy az ember maga rendelkezik saját teste fölött. Ha tehát valaki mást halálosan megsebesít, s a sebesült tagadja, hogy őt a tettes sebesítette meg, akkor ez fölmentendő akkor is, ha tanuk vannak rá, hogy tényleg ez az ember követte el a bűncselekményt.

Az emberölés szándékosságát igen nehéz bizonyítani, midőn ketten vagy többen követik el a gyilkosságot. Ha a halált okozó sértést két gyilkos egyszerre, egy és ugyanazon időben vitte véghez, akkor mindketten halálra ítélandók. De ha nem állapítható meg, hogy melyik adta az áldozatnak a

halálos döfést, akkor mindketten a vérdíjnak csak egy-egy felét tartoznak megfizetni. Az is megtörténhetik, hogy ketten egy másután szúrták meg az áldozatot, s mind a két szúrás halált okozó volt; ilyen esetben az a gyilkos, a ki először szúrt, s ez ítélendő halálra, míg a másik tettesre határozatlan mérvű büntetés vár.

A visszatorlás jogán alapuló halálbüntetést az áldozat jogutódainak kérniök kell; e nélkül a halálbüntetés végre nem hajtható.

A halálbüntetés végrehajtásánál a meggyilkolt ember jogutódainak, illetőleg ezek közül azoknak, a kiket a visszatorlás joga megillet, jelen kell lenniök. Ha a jogosultak közül csak egy is távol van, a büntetés végre nem hajtható, mert lehetséges, hogy az illető azért maradt el, mert a bűnösnek megbocsátott. Magát a büntetést nem szükséges a jogosultnak személyesen végrehajtania, mást is megbizhat vele, de az actusnál jelen kell lennie.

Ha a meggyilkolt embernek csak egy jogutódja van, ez a gyilkost a birói ítélet előtt is kivégezheti a nélkül, hogy ezért annak jogutódaival szemben felelősséggel tartoznék. Az isteni jogokhoz tartozó büntetéseknel másképen áll a dolog. Ott a büntetés kizárólag a fejedelem feladatát képezi, s a ki egy olyan embert, a kit isteni jogon halálra ítélték, megöl, vérdíjat fizet a meggyilkolt ember örököseinek.

Ha több a jogutód, de mindnyájan egyetértének, akkor egy ember számba jönnek. Ha azonban akaratuk eltérő, s egy részök a gyilkos halálát kívánja, míg más részök hajlandó megelégedni a vérdíjjal, akkor a halálbüntetés végképen elmarad, s mindnyájan csak vagyoni kártalanításra tarthatnak számot.

A visszatorlási jog oszthatatlan egységes valami, a melynek nem lehet csupán csak egy részét elengedni, mert a ki egy részt elenged belőle, az az egészet elengedi. Ilyen esetekre vonatkozik a török magánjogi törvénykönyv 63. §-a, a hol az áll, hogy részekre nem osztható dolognak egy részét említeni annyi, mint az egészet említeni. Ha valaki több embert gyilkolt meg, az egyik áldozat jogutódai szintén nem követelhetik a gyilkos halálát, ha a többiek vérdíjat akarnak.

A visszatorlás joga a meggyilkolt ember jogutódaira az örökösödés szabályai szerint száll ugyan át, hanem azért

e jog örösjogot képez, s nem csupán örökösödés címén illeti meg őket. Ha a jogosultak közül valamelyik a büntetés végrehajtása előtt meghal, akkor a jog ennek örököseire száll át. Megeshetik az is, hogy a gyilkos részben maga is örököl egy önmaga ellen szóló visszatorlási jogot. Ez esetben természetesen halálbüntetésről szó sem lehet, s a bűntény fizetése kiegészítésének van helye.

A meggyilkolt ember jogutódainak szabály szerint csak ahhoz van joguk, hogy a visszatorlást természetben gyakorolják azaz a gyilkost kivégezzék, vagy kivégeztessék. Nincs tehát szabad választásukra bízva, hogy akár a visszatorlási jogot, akár a vérdíjat követeljék. Ahhoz, hogy a halálbüntetés vérdíjjá változtathassék át, a gyilkos beleegyezése is szükséges.

Ha a halálra ítélt gyilkos a halálbüntetés végrehajtása előtt meghal, vagy egy harmadik személy által meggyilkoltatik, a visszatorlási jog megsemmisül s a vérdíjat az illetőnek hagyatékából követelni nem lehet.

Az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetéseknél eskü általi bizonyításnak nincs helye. A visszatorlási jog szabályai helyet engednek az eskünek is. Ha a vádló vádját más-ként bebizonyítani nem tudja, esküt ajánlhat föl a vádlottnak. Ha ez leteszi az esküt, akkor a vád alól fölmentik, ha azonban nem teszi le, akkor nem végezhető ugyan ki, hanem zárva tartandó mindaddig, míg vagy meg nem esküszik, vagy beismerő vallomást nem tesz. Azon bűncselekményeknél, a melyek vérdíjat vonnak magok után, az eskü le nem tétele esetén, megítélik a vádlott terhére a vérdíjat.

A visszatorlási jogon mit sem változtat az a körülmény, hogy szándékos emberölés esetén a megsebzett ember halála azonnal, vagy pedig a seb következtében későbbben állott be; mert ha a seb szemmel látható, vagy tanuk bizonyítják, hogy a vádlott sebezte meg az áldozatot s e miatt haláláig fekvő beteg volt, a tettes halálbüntetést érdemel.

A gyilkos kivégzendő ha talán egyénileg vagy társadalmi helyzeténél fogva többet is ér a meggyilkolt embernél. Tekintélyes mohammedán jogászok más nézetet vannak.

A hanefita büntetőjog nem kutatja a gyilkos s áldozatának értékét, szerinte a mohammedán vallású gyilkos halállal bünhődik, egy más vallású hódolt polgárnak megöléséért s viszont. Tudósai arra hivatkoznak e tekintetben, hogy a Koránban az

áll, hogy «életet életért,» a mely kifejezés abszolút értelmű lévén, megszorítást nem tűr. Hivatkoznak továbbá a próféta által követett gyakorlatra s Alinak azon mondására, hogy a hódolt polgár az által, hogy a fejadót fizeti, élete s vagyona tekintetében a muszlimmal egyenlővé válik.

Azok, a kik más nézetten vannak, mint Sáfii, a Koránnak azon mondására alapítják elméletüket, hogy: «megöletik a szabad ember a szabadért, a rabszolga a rabszolgaért, a mely mondás, szerintök kizárja azt, hogy rabszolgaért a szabad polgár életét veszíthesse; s hivatkoznak a hagyományra, mely szerint a próféta azt mondta, hogy «a hívő nem öletik meg hitetlen ember végett.»

Ideiglenes települési engedélylyel bíró ember megöléséért azonban a hanefita elmélet szerint se szabható ki halálbüntetés, se muszlimra, se hódolt polgárra. Hanem a szabad ember megöletik egy rabszolga meggyilkolása miatt, az épeszü egy örült miatt, a nagykorú egy gyermek miatt, s az egészséges egy vak, nyomorék, béna miatt, mert életért élet jár. A lemenő ágbelit kivégzik a fölmenő rokon (apa, anya, nagyszülők) meggyilkolásáért, de megfordítva nem; valamint a gazda sem végezhető ki a saját vagy a fia rabszolgájának megöléséért, mert az apa és a gazda azon fölfogásban lehetnek, hogy fiúk illetve rabszolgájok életéhez, apai s gazdai hatalmuknál fogva joguk van (kétség).

A visszatörési jogon történő kivégzése a gyilkosnak csak karddal foganatosítható, minden tekintet nélkül arra, hogy ő mi módon oltotta ki áldozatának életét, mert a próféta azt mondta, hogy a visszatörési jog csak karddal gyakorolható.

A kivégzendő bűnöst még akkor sem szabad kínozni, ha ez áldozatát esetleg kínoztta volna is. Ha valaki a halálbüntetésre ítélt embert a kivégzésnél kínozza, azért határozatlan büntetéssel fenytendő.

A szándékos emberölésért járó visszatörési jog megszűnik, ha azt valaki apjával szemben öröklí, mert akkor joga lenne apját megölni, a mi természetellenes gondolat. Megszűnik továbbá akkor, ha a gyilkos meghal, vagy ha az áldozat örököseinek egyike a bűnösnek megbocsát, vagy vele kiegyezik. Ha az örökös a gyilkosnak megbocsátott, vele kiegyezett, vagy neki általában a büntetés jogi következményeit

elengedte, akkor a gyilkossal szemben semmiféle további jogai nincsenek, de ha többen vannak az örökösök, azoknak, a kik visszatorlási jogukról le nem mondtak, a vérdíj megfelelő hányada kiadandó.

Annak, a ki a bűncselekmény jogi következményeit másnak el akarja engedni, rendelkezési képességgel kell bírnia. A kiskorú gyermeknek, vagy hibás eszű embernek jogait az apa, gyám vagy bíró gyakorolja. Ezek a gyámolt, vagy gondnokolt képviselőjében kiegyezhetnek ugyan, hanem a tettesnek egyszerűen megbocsátani nem áll jogukban, mert ez által a rájuk bízottakat vagyoni érdekeikben megrövidítenék. Megjegyzendő, hogy ha az örökösök vegyesen nagykorúak és kiskorúak, akkor az előbbieket a gyilkost kivégeztethetik a kiskorúaknak nagykorúakká válta előtt is.

Olyanoknak visszatorlási jogát, kik után örökösök nem maradtak, a fejedelem gyakorolja. A büntetést elengedni ennek sem áll jogában, mert azt az iszlám a közérdekbe ütközőnek találná, hanem kiegyeznie a gyilkossal a fejedelemnek is szabad.

Minden muszlimnak legfőbb kötelessége az isteni törvényekről tudomást szerezni. Tanítják is e törvényeket a lehető legkiterjedtebb módon. Kegyes hívők alapítványokat tesznek a célból, hogy az isteni törvények arra hivatottak által ingyen magyaráztassanak, taníttassanak. Mindazáltal az ember csak gyöngye lény marad s a nagy anyagot mindenki nem tudhatja. E fölfogásból kiindulva mohammedán államokban azon európai jogelv, hogy a törvény nem tudása nem tekinthető mentő körülménynek, nem talál oly kérlelhetetlen alkalmazást, mint Európában, habár a jogi oktatást ott hasonlíthatatlanul nagyobb arányokban gyakorolják, mint minálunk.

Ezek előre bocsátása után érthetőbbé válik a mohammedán büntetőjog okoskodása a következő példában. Ha ketten, *A.* és *B.*, jutnak örökség útján ahhoz a joghoz, hogy egy gyilkost kivégezhessenek, s egyikük *A.* a gyilkosnak megbocsátott, akkor a másik *B.* érdektársnak visszatorlási joga szintén megszűnt, s nem áll többé jogában az illető gyilkost megölni. Ha már most *B.* tudta azt, hogy *A.* bocsánata az ő visszatorlási jogát megszünteti, akkor a gyilkos megöléséért büntetést érdemel, ellenben ha nem tudta, azon cselekményéért nem érheti büntetés.

A visszatorlási jog vonatkozhatik másra is, nem csupán arra, hogy a bűnös halállal bünhődjék. Ha a visszatorlási jog nem abból áll, hogy a tettes kivégeztessék, hanem abból, hogy a sértett fél a szenvedett testi sértést hasonlóval viszonzhatja, akkor e jog gyakorlására nézve más szabályokat ír elő a törvény.

A testi sértésekre vonatkozó visszatorlási jog csak az egyenlőség korlátain belül gyakorolható. Itt tehát nem áll az a szabály, a mely az életet-életért néven megismert visszatorlási jognál irányadó, hogy tudniillik a gyilkos kivégezhető olyan ember meggyilkolásáért is, a ki közjogilag, társadalmilag, vagy egyénileg nála talán kisebb értékkel bír.

Ha a bűnös és a sértett fél nem egyenlő értékűek, akkor a tettes az általa elkövetett testi sértésért nem büntethető azzal, hogy testén viszonztassék a sértett fél által szenvedett sérelem.

Ilyen szempontból az iszlám büntetőjoga nem tekinti egyenlő értékűnek a férfit a nővel, a kiskorút a nagykorúval, a szabad polgárt a rabszolgával. Ha tehát egy nő elvágta egy férfi kezét, a férfi e testi sértésért nem vághatja le viszont a nő kezét, mert ez az egyenlőség elvébe ütköznék.

A muszlim vallású polgár a nem muszlim vallású hódolt polgárral egyenlő értékű. A rabszolgák nem gyakorolhatják egymás között a testi sértésekért járó visszatorlási jogot, mert a rabszolgák értéke, köztudomás szerint, nagyon különböző.

Egyenlőtlen értékű emberek között előforduló testi sértésekért a sértett félnek a vérdíj ítélendő meg.

Ha ketten követték el a testi sértést, azt a panaszos fél mindkét tettesen nem torolhatja vissza, mert egy sértésért két sértést követni el, igazságtalan dolog volna. Ilyen esetben a két tettes a vérdíjnak egy-egy fele részét tartozik megfizetni.

További fontos szabály a testi sértés visszatorlásánál az, hogy csak akkor szabad a sértést a tettesen viszonzni, ha ez oly módon, a mint azt a tettes cselekedte lehetséges. Ez a hasonlóság elve. A kéz vagy a láb csak a csuklónál vágható le, ha a vádlott is így cselekedett. De ha a vádlott másnak kezét vagy lábát nem a csuklónál, hanem például a kézfej és könyök között vágta el, vagy a szemét ütötte ki, akkor a sértés nem torolható vissza, mert a hasonlóságot megőrizni lehetetlen. Könnyen megtörténhetnék ugyanis, hogy a sértett fél a sérelem visszatorlásánál nagyobb bajt okozna a bűnösnek, mint ez okozott neki.

E szerint csonton nincs visszatorlási jog. A próféta különben világosan megmondta, hogy nincs visszatorlási jog a csonton. Omer és Ibn Maszuud pedig hozzá tették, hogy nincs visszatorlási jog a csonton, kivéve a fogakat. A fogakon ugyanis a visszatorlási jog szabadon gyakorolható.

Jobb kézért balkezet s viszont balért jobbot levágni, vagy a felső állkapocs valamely fogáért, az alsó állkapocs fogát kiütni nem lehet. Ha a fogorvos tévedésből fájós fog helyett egészségeset húz ki, ezért nem ítéltető hasonló fogának elvesztésére, mert eljárásánál a bűncselekmény ismertető jelei nem találhatók föl. Hanem vérdíjat tartozik fizetni.

A büntetés azonnal alkalmazandó, mihelyt a bűncselekmény kellő beigazolást nyert. Némelykor a büntetés kétszeresnek látszik, holott az eljárás, a mohammedán büntetőjognak azon szabályánál fogva, hogy minden bűncselekményért a törvényes büntetés haladék nélkül alkalmazandó, csak következetes. Például *A.* levágja kezét *B.*-nek; *B.* ezt a bírónál beigazolja, minek folytán a bíró által megítélt visszatorlási jog alapján *A.*-nak is levágják a kezét. Ha már most *B.* a seb következtében meghal, *A.* is kivégeztetik emberölés miatt, habár már egyszer a kéz levágásáért bűnhődött.

Olyan esetekben, midőn valakinek bűne abból áll, hogy két embernek vágta le a kezét, és pedig az egyiknek a jobb, a másiknak a balkezét, a törvény azt rendeli, hogy a tettesnek mind a két kezét vágják le. De ha a vádlott mind a két embernek például csak a jobb kezét vágta le, akkor ő is csak jobb kezének elvesztésére lesz ítéltető, míg a másik sértésért vérdíjat fizet. Arra nézve, hogy két sértett fél közül, melyiket illesse a visszatorlási jog, s melyiket a vérdíj, az a szabály áll, hogy ha a sértettek egyszerre emelnek panaszt, a vádlott jobb kezét levágják, s a vérdíjon a sértett felek osztoznak. De ha egyik a másikatól függetlenül adja be a panaszát, akkor a keresetét előbb beadott fél kívánságára a tettes keze levágandó s a később jelentkező panaszos a vérdíjjal tartozik megelégedni, mert az előbb jelentkezőnek jogait ki kell elégíteni, s az igazságszolgáltatást azon időre, míg a többi sértett fél előjön, elhalasztani nem szabad. Az előbb jelentkezőnek jogait ugyanis a törvény világosan megállapítja, nincsen tehát ok a halasztásra. Azonkívül pedig lehetséges az is, hogy a második

sértett fél nem akar keresetet támasztani vagy kiegyezett a tétessel.

Abu Hanifa szerint a sértett nem okozhat a tettesnek nagyobb bajt, mint a minőt ez okozott neki. Ha tehát a visszatörlási jog alapján a bűnös kezét levágja s ez által annak halálát okozza, az okozott halálért vérdíjat tartozik fizetni. Abu Hanifa tanítványai és Sáfii más nézetek vannak. Előforduló esetekben tehát ilyen természetű kérdések fölött a bíró határoz, ítéletét természetesen rendszerint saját iskolája szaktekin-télyeinek nézeteivel támogatván.

A sértett félnek jogában áll az általa szenvedett sérelem-ért járó büntetésről lemondani, a tétessel kiegyezni vagy ennek, a sérelemért neki megítélt kártalanítási összeget elengedni, épen úgy, mint a hogy e joguk a meggyilkolt ember jogutódainak meg van.

Fölmenő rokonnal szemben a visszatörlási jogot a lemenő ágbeli nem gyakorolhatja ugyan, hanem a vérdíjra jogos igénye van.

Bizonyára tulzás az a mohammedán büntetőjognál, hogy az emberi élet és testi épség elleni bűncselekményeket rendszerint csakis magánvádra üldözhetőeknek és magánjogi úton kiegyenlíthetőeknek tartja; de alighanem tulzás az európai törvényhozásoknak azon fölfogása is, mely szerint a sértett félnek, az általa szenvedett testi sérelmek üldözésébe vagy az üldözés abbahagyásába csak csekély beleszólást engednek, s hogy a súlyosabbaknak tartott, például a 8 napon túli gyógyulási időt kívánó testi sértéseket mindenesetre a sértett fél akaratától függetlenül bírálják el. Nincsenek ugyan megbízható statisztikai adataink arra nézve, hogy mohammedán államokban a bűnesetek a lakosság számához milyen arányban állanak, de a ki a keleti viszonyokkal megismerkedik, nem fogja azt a benyomást nyerni, mintha ott az emberi élet és testi épség, a vagyon elleni vagy másféle bűncselekmények sűrűbben fordulnának elő, mint Európában. Sőt sok jel arra vall, hogy ellenkezőleg áll a dolog. Mindenesetre gondolkodóba esik az ember, ha azt látja, hogy a két különböző kultúrának egymástól annyira eltérő törvényei végeredményükben — már a mennyire ez megközelítőleg elbírálható — oly csekély eltérést mutatnak föl, s azt hajlandó hinni, hogy az embereket a bűncselekmények elkövetésétől nem annyira a különféle

büntetések változatos sorozata, a melyekről az emberek sokszor csak homályos sejtelemmel bírnak, hanem más valami tartja vissza. De mi ez a valami? Az erkölcsi jogérzék? Ha igen és ha e fogalomnak az életben egyáltalán valami megfelelő, teszünk-e a civilizált Európában eleget e valaminek fejlesztésére. Az iszlám működése, sőt mondhatni erőfeszítése e tekintetben nyilvánvaló, s mert a mohammedánság abban a nézetben van, hogy minden kulturának az a feladata, az iszlám elvből tartózkodott mindig attól, hogy más kultúrával kapcsolatos vallások és nemzetek erkölcsi ügyeibe beleavatkozzék, hanem hagyta mindegyiket a maga módja szerint boldogulni. Azon nemzetközi szerződések egész sorozatán, a kapitulációkban, a melyeket Törökország — kezdve az állam fénykorától, mikor tehát még semmiféle külső kényszer alatt nem volt — a keresztyén Európával kötött, s melyekben Törökország többek közt megengedi, hogy a török birodalomban lakó idegen alattvalók fölött a büntető jogi biráskodást az idegen hatalmak hatóságai gyakorolják, világosan fölismerhető az iszlámnak e vezérével.

XI.

A vérdíj (díjet, ers, gurre, hukúmeti adl). Vérdíjnak nevezik azon vagyoni ellenértéket, a melyet valaki másnak kioltott életéért vagy megsértett testrészeiért megállapított kártalanításképen fizetni tartozik.

A vérdíj vagy teljes, vagy a teljesnek egy hányada. Életért teljes vérdíj, testi sértésekért pedig szabályszerint a teljes vérdíjnak csupán egy hányadrésze fizetendő; de azért vannak olyan testi sértések is, a melyekért a tettes a teljes vérdíjat tartozik kártalanításképen fizetni.

A vérdíj követelésére jogosult fél a neki megítélt kártalanítási összeget csak tevében, aranyban, vagy ezüstben tartozik elfogadni. A teljes vérdíj férfiért ezüstben tízezer dirhem, aranyban ezer dinár, tevéből pedig száz darab. Nőért mindez összegeknek a fele jár.

A mohammedán büntetőjog pontosan megállapítja azt, hogy a vérdíjban fizetendő tévék minők legyenek, hány legyen kétéves hároméves stb., hány him és nőtény. E részletek

bennünket ezuttal nem érdekelnek, mert Törökországban a tevékkel való fizetés nem szokásos. Csak annyit jegyzek meg, hogy a szándékossághoz hasonlító emberölésnél említett szigorított vérdíj annyit jelent, hogy az ennek fizetésére kötelezett tettes néhány nagyobb értékű tevét köteles adni. A készpénz-fizetésnél a szigorított vérdíjnak semmi értelme nincsen.

A dirhem és dinár alatt nem a közforgalomban levő, hanem az úgynevezett seriatdirhem és dinár értendők. Ezek értékét a mohammedán jogászok így írják körül: Egy dirhem tizennégy karat; egy karat pedig öt darab középszerű árpa súlyával bíró ezüst értékét képviseli. A dinár olyan aranyat jelent, a melynek értéke tíz dirhem tiszta ezüst.

Az ottomán birodalomban a gyakorlat ősidőktől fogva az ezüstben való számítást honosította meg. A vérdíjat törvény szerint tiszta ezüstben kellene ugyan fizetni, de mert a pénzeket nem szokták egészen tiszta ezüstdől készíteni, szabályul fogadták el, hogy ha valamely pénznemben az ezüstanyag túlnyomóan több a vegytékül hozzáadott ércnél, akkor a pénz tiszta ezüstnek veendő, s e pénznemmel, súly szerint — a fizetés törvényesen teljesíthető. Omer Hilmi szerint a husz piaszteres ezüst medzsidije alkalmas pénznem a fizetésre. A többi pénzekkel csak akkor lehet fizetni, ha ez iránt a felek kölcsönösen megegyeztek.

Törökországban manapság egy férfi életéért teljes vérdíjképen jár:

1333 darab ezüst medzsidije

1 « csejrek (a medzsidije negyedrésze)

1 « piaszter (garas)

1 « húsz parás.

vagyis összesen 26,666 piaszter és 20 para; a mi, ha egy piasztert egyszerűen tíz krajczárnak veszünk, körülbelül 2666 frt 60 krt tenne ki.

Ha a török birodalomban a bíró valakinek a vérdíjat megítéli, ez követelheti azt, hogy a megítélt összeg neki ezüst medzsidijében fiztessék ki, de nem követelheti azt, hogy aranyban elégíttessék ki.

A bíróilag megítélt vérdíj nem rögtön esedékes. Ez intézkedése által a seriatbüntetőjog a fizetésre köteles egyént a vagyoni zavaroktól, esetleg tönkremenéstől akarja megóvni. Az adós ráér a megítélt összeget három év alatt megfizetni,

olyképen azonban, hogy az ítélet hozataltól számított első év végével az összeg egy harmada, a második év végével a második harmada, és a harmadik év végével a harmadik harmada esedékes. Az mindegy, hogy egy ember-e az adós, vagy pedig többen vannak. De ha a felek a vérdíj iránt egymással kiegyeztek, tehát bírói ítéletre nem került a sor, akkor az egyességi összeg, ha csak más nem köttetett ki, azonnal esedékes.

A vérdíj ugyis mint követelés, és ugyis mint adósság átszáll az örökösökre. Ha tehát az adós meghal mielőtt az őt terhelő vérdíjat kifizette volna, ez adósság hagyatékából hajtható be; viszont ha a jogosult hal meg előbb, követelését jogutódai öröklik. Az örökhagyónak végrendelkeznie is jogában áll vérdíjköveteléséről.

Teljes vérdíj fizetendő az olyan emberi testrészekért, a melyekből kettő van, ha a tettes mindakettőt tönkretette, tehát a kezékért, lábakért, fülekért, ajkakért, szemöldökökért, nőknél az emlőkért s ezek bimbóiért. Férfiemlők megsemmisítéseért csak bírói becslés szerinti kártalanítás jár. Ha a kettős testrészek közül csak egy pusztított el, akkor a sértett félnek a vérdíj feléhez van igénye.

A testrész fontosságánál fogva teljes vérdíj jár a nyelvért, ha ennek megsértése által a beszéd, vagy legalább a legtöbb hang visszadása lehetetlenné vált, s az észbeli tehetség elvesztését okozó agysértésekért. A próféta egy nyelvért, továbbá egy orrért teljes vérdíjakat ítelt. Ugyancsak teljes vérdíjra tarthat számot az, a kinek érzékeit tették használhatatlanokká, vagy szépségét tették tönkre.

Az embernek négy-négy szempillája és szemhéja lévén, mind a négyért a teljes vérdíj, egy-egyért pedig a teljes vérdíjnak egy negyedrésze jár. Egy kéz vagy lábujjnak a vérdíja a teljes összegnek tizedrésze, egy-egy izületnek pedig, ha az ujjnak három izülete van, az ujj vérdíjának harmadrésze, ha pedig csak két izülete van, mint a nagyujjnak, a fele. Minden egyes fogért a teljes vérdíj egy tizedrészének a fele fizetendő, a mi öt tévének vagy ötszáz dirhemnek felel meg. Ez a próféta azon mondásán alapszik, hogy minden fogért öt teve jár. Megjegyzendő azonban, hogy ha egy teljes fogsorban levő fogak számát, tehát harminczkettőt az így megállapított kártérítési összeggel sokszorozzuk, több jön ki a teljes vérdíjnal; — ezt aztán a mohammedán jogászok mindenféleképen magyaráz-

zák, de mert a próféta rendelkezett így, ahhoz tartják magokat.

A fej és arczsérülések közül is néhánynak meg van a maga szabott ára; így azon sebekért, melyeknél a csont meg látszik, a teljes vérdíj tizedrészének fele; azon sebeknél, a melyeknél csonttörés van a vérdíj egy tizedrésze; azoknál, a melyeknél a csont el is törött, helyéből is kijött a vérdíj egy tizedrésze s azonkívül még a tizedrésznek fele; azoknál, a melyeknél a seb a fejcsontnak belső részébe, a dura maternek nevezett bőrig hatol, a teljes összegnek egy harmada fizetendő. Nőket mindezen összegeknek csak a fele illeti meg.

A többi fej és arczsérülést birói becslés alapján kártalanítják. A birói becslésnek (hukúmeti adl) az a szabálya, hogy a testi sértést szenvedett embert, ha fölgőgyógyulása után rajta valami testi hibát okozó sérülés nyomai látszanak, rabszolgának képzelik, s mint ilyet szakértők által először e hiba nélkül, másodszor e hibával együtt megbecsültetik. A hány százalékát képezi a két összeg közötti különbözet a hibátlan állapotbeli becsértéknek, olyan arányú összeg fizetendő a sértett félnek a teljes vérdíjből mint kártalanítás. Ha például valakinek képzelt értéke hiba nélkül 10,000 piaszter, s hibával 8000, a különbség 2000 piaszter, azaz egy ötödöröszt, s ez eljárás szerint a sértett fél a sértésért a teljes vérdíj egy ötödörösztét kapja.

A rabszolga vérdíját annak tényleges értéke képezi, mindazonáltal, ha ez érték a szabad ember teljes vérdíját elérné, akkor ez összegből tiz dirhem levonandó, hogy pénzbelileg is legyen valami különbség a szabad és nem szabad ember között. A muszlim és a hódolt polgárok vérdíja egyenlő.

Némely esetekben bizonyos nehézséggel jár annak megállapítása, hogy az elkövetett testi sértésért miféle büntetés szabandó a tettesre, a sérelem visszatörzése-e avagy pedig a vérdíj megfizetésében való elmarasztalása. Mert a mohamedán büntetőjog nagy figyelemmel van arra, hogy a bűnös ne kapjon ugyan súlyosabb büntetést, mint a minőt a törvény szerint megérdemel, de azt, a mit megérdemelt, megkapja, ha csak az arra jogosult fél ezt el nem engedi. Így ha valaki másnak a fejét beveri, s az ütés következtében a sértett fél két szeme világát elveszti, ezért a tettes nem büntethető a sérelem visszatörelésével, hanem csupán a vérdíj megfizetésére íté-

lendő, mert a fejbeveréssel nem lehetett szándéka a sértett fél megvakítása. De ha valaki mást pofon üt, s ez által a sértett félnek néhány fogát kitöri, a tettesnek is ugyanannyi foga kireszelendő, mert itt a szándékosság közel fekszik, s testi sértéseknél a félszándék teljes szándék számba megy. Nem kell vérdíjat fizetni az olyan fogakért, a melyek későbben kinőnek, mint a gyermekfogak. Ha egyik gyermek a másiknak fogát kiüti, meg kell várni a sértett fél teljes koruságát, s ha a kivert fog ki nem nő, a tettes hozzátartozói kötelesek a vérdíjat megfizetni.

Említve volt, hogy nem csak szándékosan vagy tévedésből, hanem okszolgáltatás által is lehet valakit megölni, vagy valakin testi sértést elkövetni. E nagyrészt hanyagságból vagy gondatlanságból származó bűncselekményeket nagy részletességgel tárgyalja a mohammedán büntetőjogi elmélet.

Ilyen az az eset, a midőn valakinek az országút felé roskadozó épületfala vagy kerítése van, s azt valamely polgár föl-szólítására az illető, a kinek a fal lebontásához joga van, megfelelő idő alatt le nem bontja. Ha a fal összedül s másnak halálát vagy megsérülését okozza, a falnak jókarban tartására kötelezett egyén, a ki tehát más is lehet, nemcsak a ház tulajdonosa, a vérdíj megfizetésében elmarasztalendő. A hatóságnak vagy a fal lebontását követelő embernek nincs joga ahhoz, hogy a ház gazdájának a fal rendbehozására haladékat adjon, mert itt közügyről s nem egyesek jogáról van szó. Ha azonban a fal nem az út felé, hanem a szomszéd telke felé hajlik, a szomszédnak jogában áll akár haladékat adni a fal lebontására, akár pedig a ház gazdáját a fal lebontásából származható jogkövetkezmények alól eleve fölmenteni. Ha a dűledező ház esetleg több emberé, például háromé, mind a hármat föl kell szólítani a fal helyreállítására, mert ha csak egy házi úr szólítottatott fel, ez az egy a vérdíj egyharmadrésztét megtartozik fizetni, míg a többiek nem felelősek semmiért.

Az állatok által elkövetett károkért; ha a jószág nem magában barangol, mert akkor a prófétának azon kijelentése alapján, hogy magában levő jószág által elkövetett sértés nem büntethető, rendszerint a gazda felelős. Ha tehát a baj lovaglás, vagy az állatok őrzése közben történik, a gazda, a ki a kellő gondosságot elmulasztja, fizetni tartozik. De ha valaki a

normális közlekedés szabályainak megtartása mellett okozott másnak kárt, ezért a sértett fél nem követelhet kártérítést, például ha valaki rendesen lovagol, s a ló apró kavicsokat vervén föl patájával, egy kavicsdarab valakinek a szemét üti ki.

Állatokon elkövetett testi sértésekért a tettes felelősségre vonható. Így egy kiütött szemért kártalanításképen a jószág értékének egy negyedrésze jár, mert a próféta így ítélkezett. Hanem a mézsárszékre szállított jószágnak szeméért nem jár ennyi, lévén ilyen esetben csak az okozott húshiány megtérítendő.

Érdekes a vérdíj megállapítása olyan esetekben, a midőn valaki részben maga is oka halálának vagy megsérülésének. Ilyenkor ugyanis a vérdíj egy része a kárvallottat magát is terheli. Például: négy ember egy nagy oszlopot emel, az oszlop eldől s a vele foglalatосkodó négy ember egyikét agyonüti. Mind a négyet a teljes vérdíj egy-egy negyedrésze terheli; a negyedik negyed befizetése azonban, mivelhogy ez is az agyonütött ember jogutódait illetné, a jogutódoktól nem kívántatik. Vagy: Három ember kútát ás, s mind a háromnak hibája következtében a kút beomlik és egyiköknek halálát okozza. Az elhalt ember egyharmad vérdíja elmaradván, a többiek társuk jogutódainak a teljes vérdíj egy-egy harmadrészét tartoznak fizetni. Vagy: két ember egy csolnakban ülven elkezd egymással verekedni. A verekedők mozdulatai következtében a csolnak fölbillen, s a benne ülők egyike a vízbe ful. Az életben maradt ember fizeti a vérdíj felét. Vagy: az orvos egy betegen ennek beleegyezésével műtétet visz véghez. Ha nem követ el hibát, nem felelős a betegnek esetleges haláláért, de ha hibát követ el, vagy túllépi azon határokat, a melyek között az orvosnak szokás szerint mozognia kell, akkor a vérdíj felét megfizetni köteles.

Az emberi közösség szintén felelős lehet az egyessel szemben, habár akaratlanul is, elkövetett sérelemért, a meny nyiben bírói tévedések esetén a halálra ítélt s kivégzett ember után járó vérdíjat a kincstár tartozik megfizetni.

Végül szükséges lesz e helyütt még a magzat élete elleni bűncselekményekről megemlékeznem, mert e bűncselekményekért a tettesek szintén vérdíjat fizetnek.

A magzat élete fölött a férj és feleség rendelkeznek. Ha

a terhes nő gyógyszerek bevétele által vagy más mesterséges módon hajtja el magzatát, s ebbe a férj is beleegyezést, akkor a cselekménynek semmiféle büntetőjogi következménye nincsen. De ha a nő ilyesmit férje beleegyezése nélkül cselekszik, akkor a nő hozzátartozói kötelesek a magzat után járó vérdíjat (gurre) megfizetni. Olyan magzatnak, a melynél az emberi formák még nincsenek kifejlődve, elhajtása nem jár semmi felelősséggel, míg az ilyen formákkal bíró magzat elemésztésének vérdíja ötszáz dirhem akár fiú akár leány volt a magzat. Ikrekért kétszer annyi jár. Ha azonban világra jötte után az elhajtott magzat még élt s azután halt meg, a teljes vérdíj fizetendő érte. Ha valaki egy terhes asszony hasát megüti s az asszony ez ütés következtében elvetél, a tettes a magzatért járó vérdíjat a magzat örököseinek megfizetni tartozik. Maga a tettes azonban nem kaphat semmit a vérdíjból, még ha egyébként az örökösök közé tartoznék is. A magzat utáni vérdíj egy év alatt esedékes.

KRCSMÁRIK JÁNOS.

BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE.

Elbeszélés.

Második közlemény. *)

VI.

Balogh Feri járatos lett a Kovács-házhoz. Eleinte csak ritkán ment, de a kedélyes Böved-estéje után, melyet Kovácsék minden esztendőben nagy társaságban szoktak megünnepelni, már gyakoribb lett a látogatás. A Böved-estén a Nelli öntötte ólom mint valóságos kis ólomkatona került ki a hideg vízből, a mi azt eredményezte, hogy Nelli is, meg a kis kadét is fülig elpirultak (ehhez nagyon értettek), a társaság pedig jóízűen kaczagott — legjobban a kedves mama.

Kovácsné mindig roppantúl szívesen látta Baloghot. De hát kit ne látott volna szívesen ez a társaságkedvelő asszonyka, a kinek különben nemcsak a beszélőkéje volt jó, hanem a keze is ügyes, s nem csak hogy jól elmulatattatta vendégeit vidám történeteivel s talpraesett megjegyzéseivel, hanem pompás uzsonnákat meg vacsorákat adott föl nekik.

Mikor férje néha már nagyon megsokallta a dáridót — így nevezte a legszerényebb uzsonnákat is — és a takarékoságról, mint fő-fő erényről kezdett beszélni, az asszony örökké a maga huszonötezer forintos hozományára hivatkozott. S miután ezt a csinos tőkét Demeter úr jóformán egészen a gazdaságba fektette bele, magának semmije se lévén, kénytelen volt elhallgatni a felesége érvelésével szemben.

---

*) Az első közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 265. számában.

Kovács Demeter a feleségétől összegyűjtött társaságot, mely jobbára hölgyekből, meg fiatal emberekből állott, legtöbbszörré azzal örvendeztette meg, hogy nem ment feléje se. Vagy a gazdaságában barangolt, vagy a szobájában olvasgatott. Persze, mikor hozzá való urak is voltak, akkor Demeter bátyánk is előkerült, de csak azért, hogy az urakat a maga szobájába vezényelje. Ott aztán tarokkoztak, olyan emelkedett hangulatban, hogy a ki a szomszéd szobában hallgatta, szentül azt hihette, hogy odabenn mindjárt hajba kapnak.

Balogh nagyon jól érezte magát a jegenyési tanyán a kedves, nagy család körében. Már a természet oltotta szívébe a családi érzést, s szegénynek alig jutott ki a családi örömeiből. Anyját kis gyermek korában elvesztette, azután apja, a kinek olyan valami hivatala volt, hogy mindig útnak kellett, idegenbe adta ki őt, s tizennégy éves korában már a katonai intézetbe került. Rajongott ugyan pályájáért, s annak ridegségét férfiasnak találta, de maga előtt sem tagadhatta, hogy jól esik néha oda ülni sütkérezni a családi tűzhely mellé. Ott aztán elcsevegett Nellivel, áhitattal hallgatta annak zongorajátékát, a mi pedig sok hamis hanggal járt, meg a zongora is alaposan el volt már nyüve, és sokat bohóskodott a gyermekkel. A fiúknak papírsákót csinált, zöld papírból metélt nagy tábornoki tollal, a kis Böskének meg papírcsónakot, melylyel a leányka a mosdótálakat körülhajózáván, a konyhában lévő mosogató dézsába ment vele. Tél volt, a pocsolyákat nem lehetett tengerekül használni.

A szerelemben lassan haladt a kis kadét, a mennyiben sohasem mert a vallomással kirukkolni. Úgy szűr alatt nagyon czélozgatott a dologra, s a jó vérű leányka sem tudta gyöngéd érzelmeit valami nagyon titkolni, de bizony szépen kitavaszkodott, Feri átlépett tizenkilenczedik esztendejébe, Nelli is betöltötte a tizenötöt, s még mindig legföljebb csak sejtették egymás szerelmét, de nem tudtak fölöle bizonyosat.

Uzsonnánál, vacsoránál, egymás mellett ültek mindig, s folyt nagyban a kenyérgombóc-írás, a mit okvetlenül két nagyon fiatal, nagyon szerelmes, nagyon gyáva és nem nagyon élelmes emberke találhatott ki. Az egésznek abban áll a nyitja, hogy *egy* kenyérgombócza magánhangzót jelent, — *kettő*, egymás fölé rakva, egyszerű mássalhangzót, — *három* pedig összetett. Ez a gombóc-írás a kölcsönös érintkezésre

roppant kezdetleges eszköz, mert miután egy szót akár huszon-ötféleképpen lehet olvasni, igaz értelmét eltalálni fölötte bajos.

Mert például mit jelenthet az alábbi gombóc-mondat, a mit Balogh Feri egy este, vacsoránál ülve, gömbölygetett ki Nelli előtt, a fehér abroszon:

:.:. :.: :.: :.:

Ezekkel a hierogliphekkel a szerelmes hadapród gyöngéd szemrehányással azt kérdezte szíve hölgyétől:

— M-é-r-t n-e-m n-é-z r-á-m?

Igen, de az ismert kulcs szerint e mondat — tekintettel a vacsora akkori állására — így is értelmezhető volt:

— K-e-l-l m-é-g h-a-b k-ó-k?

. . . . .

Megjött a szép tavasz. Az almafa halavány rózsaszín virágát szőroგatta az áprilisi szél, s Balogh és Nelli kettesben sétáltak a kertben. Oh, nem is egyszer történt az! — Kovács Demeter a dolgai után járt, a gyermekek, örülve az újra éledt szabadságnak, csatangoltak a pusztában, Kovácsné meg — a legszabadabb elvű mama — világért sem háborgatta volna azokat a helyes gyermekeket, a mint Baloghot és Nellit együttesen nevezni szokta.

Nemde rendesen úgy szokás, hogy a magokra hagyott fiatalok, egy langy tavaszi este, mikor a holdvilág is süt — mert annak ilyen alkalmakkor okvetlenül sütnie kell — s talán még a csalogány is dalol, szerelmet vallanak egymásnak, hő szavakban, szent fogadkozások közt.

De Baloghhgal és Nellivel nem így esett meg a dolog.

A magányos séták alatt megtörtént, hogy egy csillag lefutása közben mind a ketten kimondták annak a nevét, a kit szeretnek, hogy így — a babona szerint — viszonszerelmet nyerjenek, de csak magokban, némán merték egymás nevét elrebegni, s szinte jól esett egymást faggatni, kölcsönösen titkolózni, s végre is a nélkül búcsúzni el egymástól, hogy azt a nevet bármelyikük is kimondta volna.

Az is előfordult, elég gyakran, az édes kettesben, hogy Balogh holmi reménytelen szerelemről panaszkodott s Nelli vigasztalni igyekezett — de mindez úgy történt, hogy a szerelmi vallomás még sem pattant ki, és este szívökben mind a ketten

bizonyos keserőséggel váltak el, azzal biztatgatva mindegyik magát, hogy: talán majd legközelebb.

Oh a bohó gyermekek! Mennyi pompás alkalmat, mennyi titkos édes perczet, pásztorórát szalasztottak el!

Elszalasztották? Dehogy! Az együttlét egyetlen percze sem volt elveszve reájok nézve — később is azok a boldog órák képezték legszebb emléköket, a melyekben szerelmök a maga igazán szüzies tisztaságában élt szívökben, a szívök legmélyén, mikor még szent érzelmeket nem bízták az elhangzó szóra, nem, még magok között sem!

S vajon nem az-e a legigazabb, s a legboldogabb szerelem, a melyről nemcsak hogy mások nem beszélnek, de a melyről még azok sem szólnak, s még egymásnak sem, a kik érzik?!..

Elmult a nyár is, ősz lett újra. Már egy éve ismerték egymást. A novemberi előléptetéskor a kis Balogh — hadnagy lett. Kimondhatatlan boldog volt. Mert annyira szerette pályáját, hogy mikor egy este, már ágyban fekvé, s Nelliről ábrándozva, életében először arra gondolt, hogy ha választania kellene az arany kardbojt és a leányka közt, vajon melyikhez hajolna, ez a gondolat oly keserves fájdalmat okozott neki, hogy menekülni akarva tőle, párnájába rejté arczát, s a kezével mintha valami rémet akart volna maga mellől elkergetni.

Egy késő őszi napon — inkább tél volt már az — Balogh, elvégezve a vasárnap délutáni parancskiadást, átvásutazott Jegenyésre. Kovácséknál társaságot talált. Résztint berkesiek voltak, kik még a délelőtti vonattal kijöttek, résztint meg szomszéd pusztabeliek. Az urak a házi gazda szobájában tarokkoztak — az asszonyok és leányok pedig, s köztük egyetlen gavallérul Vargha Jancsi — egy Hohenheimot megjárt fiatal gazda — a fogadószobában (Kovács nagyon haragudott, ha «szalon»-nak mondták), terécseltek. Nagy zsivaj volt. Az asszonyok: Kovácsné, Bárándiné, meg Horváth Pistané, a berkesi gyógyszerész-kisasszony és a gyógyszerész-segéd tragédiájáról beszélgettek, mely azonban komédiává fajult, mikor kisült, hogy méreg helyett tévedésből olyan szert vettek be, a mely a szívfájdalom lángjának örök eloltására nem alkalmas, de a gyomorégés ellen sikerrel használható.

Vargha Jancsi a hohenheimi «Kneipék»-ről mesélt a leányoknak, hogy hogyan ivott egy este nyolcz «Bierjunge»-t egymásután, hogy bukott az asztal alá, hogy emelték föl társai

a szép Hedvignek, a *Nilusi lóhoz* címzett korcsma csaposleányának segítségével, hogy döngette az utcán a kirakatok vasfüggönyeit, hogy írta föl nevét a «Polizei», és a többi.

A tárgy nem volt épen leányoknak való, de Vargha Jancsi beszédmódjában, parasztos nyersesége mellett volt valami jóízű magyaros zamat, s így aztán a Horváth-leányok, meg Bárándi Zsuzsika, élvezettel hallgatták.

Nellinek, úgy látszott, nem volt ott az esze.

Balogh Feri megjelenése azonban meghozta a kedvét, s élénk beszédbe merült a mellé telepedett hadnagygyal. A társaság többi része folytatta megkezdett mulatozását: az asszonyok tovább pletykáztak, a patikáriusék után a papékról, aztán a járásbíróékról, Vargha Jancsi pedig traktálta tovább a kisasszonyokat magyarosan körülteremtettézt hohenheimi kaviárral.

Balogh és Nelli eleinte csak olyan dolgokról beszéltek, mint a milyenekről más, egymás iránt közömbös emberek szoktak, a társalgásnak szokásos, inkább zajos, mint csöndes hangján.

Később azonban a magok közt megszokott bizalmasabb természetű tárgyak kerültek szőnyegre, s hangjuk egyre csöndesebb, végre suttogó lett. Horváth Pistáné, a berkesi polgármester felesége, a ki úgy gondolkozott, hogy neki, mint a város első asszonyának, kötelessége a város összes szerelmi viszonyait nyilvántartani, a legnagyobb beszéd közben sem szűnt meg a házi kisasszonyra ügyelni, de a mit eleinte hallott a Nelli és Balogh beszélgetéséből, azt nem volt érdemes meghallani, később meg hiába hegyezte füleit.

Kovácsné — kedves Nellikéjét zavarni nem akarván — maga járt ki az uzsonnának utána nézni. Valahányszor elment Balogh mellett, mindig szeretetreméltóan mosolygott reá.

Besötétedett, lámpát gyújtottak.

A két fiatal egészen el volt merülve a beszédbe. Balogh úgy érezte magát, mintha egy kis csónakon ülne, s valami sebes ár ragadná.

Arcza égett, szeme fénylett, a szavai — érezte — egészen a szíve fenekéről jöttek.

Úgy látszott, nem is akar megküzdeni az árral. Vigye, a hová tetszik. Tudta, érezte, hogy nem viheti iszapba, örvénybe sem, csak valami kedves, virágos partra.

— Hát nem tudja, hogy szerelmes vagyok? — folytatá a beszédet, nem gondolva e pillanatban semmi másra, csak a lelke legszebb érzelmére.

— Nem tudom. Honnét tudnám? — felelte Nelli, ártatlan kaczérsággal, a köténye csipkéjén babrálva.

— De elhiszi, ha mondom?

— Ha mondja . . .

— Igen, mondom. Szerelmes vagyok.

Közelebb taszítá székét a Nelliéhez, pedig a tekintetes polgármesterné azt találta, hogy máris közelebb ülnek egymáshoz, mint illenék.

Jutott is most eszébe Balognak, hogy rajtok kívül más is van ebben a szobában! Pedig elég hangosan voltak azok.

A fejét is közelebb hajtá a leányhoz.

— Magát szeretem Nelli, magát — suttogá.

Nemcsak a fiatal katona nem tudott magán uralkodni e pillanatban. A leálynak sem volt ereje, indulatai fékezésére. Pedig e tekintetben a nők erősebbek a férfiaknál.

Nellit is elragadta az érzelem, de szó nem jött ajkára.

Hanem — szegény leánya . . . — a keble elszorúlt, a szemei megteltek könnyel, aztán patakzani kezdtek azok a könyvek, és Nelli, arczára nyomva zsebkendőjét, kiszaladt a szobából.

Balogh felugrott, de egy lépést sem tudott tenni. Mintha tudatára ébredt volna annak, hogy talán még sem a legjobb helyet s időt választotta a szerelmi vallomásra.

Igen, ha úgy választotta volna! Csakhogy ő nem választotta ám ezt a helyet, meg ezt az időt, hanem valami csodálatos, megmagyarázhatatlan erő hajtotta őt bele épen itt, és épen most, a vallomásba.

Nagyon különös, az igaz, hogy a kinek egy álló esztendőn keresztül annyiszor, de annyiszor nyílt alkalom a titkos beszélgetésre, a szívbeli vallomásokra, a ki oly sokszor járt-szive választottjával kettesben, távol vizsga szemektől, hogy lehet olyan ügyetlen, hogy a szíve titkát mégis akkor fedezi föl szerelmese előtt, mikor egy hat méter hosszú kis szobában talán kilenczed magával ül és pedig jobbára fehérnép közepe!

De hát a cseresznyefa bimbója sem ügyel rá, hogy nem zümmögnek-e körülé falánk bogárkák, vagy hogy nem süvít-e

el épen mellette valami rosszakaratú szélvész, hanem kipattan s virággá lesz, mikor az ideje elérkezik . . .

A Nelli elszaladását persze észre kellett vennie a társaságnak, de még a könnyeit is, hiszen a zsebkendője elárulta.

Kovácsné megijedt, s önkénytelen tört ki belőle a kérdés :

— Mi az ?

Nosza neki rugaszkodott Horváth Pistáné is :

— Szent Isten ! Mi történt ? A zsebkendőjébe temette a képét ! . . .

Bárándiné sem állhatta szó nélkül :

— Rosszúl lett talán ?

Szegény kis Balogh ! Ilyen dolog még sohasem esett meg vele, meg aztán oly kevésszer hazudott még életében, s különben is annyira izgatott volt, hogy világért sem kell őt ostobának tartani azért a feleletért, a mit a három felől rá zúduló kérdésekre nagy sokára adott.

— Nelli kisasszony ? . . . Kérem, azt mondta, hogy . . . hogy megfájdult a foga.

Bárándiné, a kit még a «Kecskerágó»-pusztán sem tartottak túlságos éles eszű asszonynak, őszinte sajnálkozással annak a nézetének adott kifejezést, hogy :

— Bizonyosan ráharapott . . .

E föltevés valószínűtlenségét azonban még ő maga is oly gyorsan belátta, hogy azonnal hozzátette :

— Délben.

Ez a magyarázó pótlás azonban nem gátolhatta meg, hogy Horváthné, Matild és Anna leányaival egyetemben, hangosan ki ne kacagja a Bárándiné véleményét. Sőt még Bárándi Zsuzsika sem tudott egyetérteni az anyjával.

Kovácsné egy perczre engedelmet kért, s elsietett. A társaság határozottan meg volt kissé zavarva — szerencsére azonban e pillanatban beszaladt vagy öt Kovács-gyerek, hogy egyiköket, a vén juhásznak öltözött tíz esztendőös Karcsit, éktelen ujjongások és visongások közt a néniknek s bácsiknak bemutatassák.

Ez a kis intermezzo a lehető legjobbkor jött, s Balogh még egy év múlva is hálásan gondolt vissza az alakoskodó Karcsira.

A lármás gyerekeket az édes anyjok zavarta ki, a ki visszatérvén, sietett kijelenteni, hogy Nelli rosszúl van ugyan

kissé, s így nem is igen jöhet elő, de nincs semmi komolyabb baja.

Aztán — talán hogy szegény Balogh ne maradjon a pácban — hozzá tette :

— Igazán sokat szenved ez a leány a rheumatikus fogfájásával.

Kovácsnéban megvolt a finom művészet, mindezt úgy adni elő, hogy senki sem nevetett, se nem gúnyolódott többet.

Újra kerékvágásba zökkent a társalgás, hanem bizony Balogh nem vett abban egy árva szóval sem részt. Ő csak az albumokat forgatta, tizszer is végig nézve a krinolin és atillás alakokat ábrázoló régi arczképeket. A lelke azonban másutt kalandozott és fájt. Miért? Nem hitt a leány viszontszerelmében? Tudja Isten ! De annyira érzékeny volt akkor az az ő felizgatott lelke, hogy fájt annak minden érintés, még a boldogság érintése is.

Csakhamar meguzsonnáztak, Nelli nélkül.

Úgy hét óra felé meg kászolódni kezdett a társaság. Holdvilág volt ugyan, de a pusztaiak még sem akartak a kocsi utazással későre maradni, Horváthék vonatja pedig fél nyolcz táján indul Berkes felé.

— Maga itt marad, Balogh ? kérde Horváthné, nem minden szűrősság nélkül, a teljesen megkukult kis hadnagytól.

— Dehogy — felelte ez — én is megyek.

Bárándiék elrobogtak a «Kecskerágó» puszta felé — egy negyedóra az Jegenyéstől — Vargha Jancsi meg egy tarokkozó úr pedig a magok tanyájaira.

Horváthné az urával s a leányaival fölkészülve, búcsúzkodott. Balogh is útra készen állt.

A kerti kapu felé menve, szembe találkoztak Nellivel, a ki egy szürke nagy kendőbe volt burkolózva. Feltűnően sápadt volt.

— Nem tudtam a szobában maradni . . . De most már jobban vagyok.

Ezt mondta, kissé érdes hangon. Aztán elbúcsúzott ő is.

Utolsónak Baloghgal fogott kezét. Balogh érezte, hogy a leány keze hideg, de érezte azt is, hogy Nelli valamit tett az ő kezébe.

Szólni akart, de a leány, a nélkül, hogy csak reá is nézett volna, befutott a házba.

Balogh, minden szabadkozása ellenére, kénytelen volt felülni a bakra. Jobban szeretett volna gyalog menni az állomásra, úgyszintén közel volt az, meg égett is a vágytól, hogy a Nellitől kapott valamit, a mit gyorsan a köpenye zsebébe rejtett, megtekintse.

De csak föl kellett ülnie, a polgármester föltuszkolta.

Mialatt a kis indóházban a vonat érkezésére vártak, Balogh kiszaladt a szabadba. Az indóház mellett egy óriás eperfa állt, a mögé rejtőzött. A hold gyönyörűen oda világított.

Balogh, szinte reszketve, elővette a kapott tárgyat. Egy vékony kis aranylánczon lógó arany szivecske volt.

Önkénytelenül megcsókolta a szívet, a Nellit, mely most már az övé, s fölnézett az égre.

Épen egy nagy szürke felhő tolakodott a hold elé, első-tétítve az eget.

— Jól van — suttogá Balogh mámorosan — ne lássa senki a boldogságomat . . .

Egész hazáig alig szólt egyet-kettőt.

Szerencsére a polgármesterné meg a leányai a beszédben nem szorútlak támogatásra.

VII.

Lassacsckán az egész világ (értsd Berkest és vidékét) hozzá szokott a gondolathoz, hogy Balogh hadnagy és Kovács Nelli szerelmesek egymásba, de azért a Nelli ifjú barátnőin kívül (a kik akkor tájban kezdtek regényt olvasni), senki sem tartotta komolynak ezt a viszonyt. Kovács Demeter sem, de azért a maga sajátos természeténél fogva mégis boszankodott miatta, mert attól tartott, hogy ennek az ábrándnak következtében majd valami jó szerencsétől talál elesni az a «csacsi» leány. (Igy mondta.)

Mikor aztán Kovács Demeter ilyen értelemben beszélt a felesége előtt, a mosolygó asszonyka csak annyit mondott:

— A gyermeknek a bárányméhen, a suhancznak a tragikus végű szivaron, s a süldő leánynak az ábrándos szerelmen keresztül kell esnie. De azért ne féltsd Nellit. Nem olyan csacsi az, mint a milyennek te gondolod.

A tisztok is csak mosolyogtak kis bajtársok hevülékeny-

ségén, de ők sem adtak rá semmit, tudván magokról, hogy a katona szerelme a helyőrséggel változik.

Hanem magok a fiatalok annál komolyabban vették szerelmöket.

Nelli kiszemelte a nyoszolyó-leányokat, a kik esküvőjén kísérni fogják, — elhatározta, hogy menyasszonyi koszorúja nem narancsvirágból lesz, hanem mirtusból, és fogadkozott, hogy a templomban nem fog sirni.

Balogh pedig tizenkét oldalas levelet irt Ágnes húgának, lángoló szavakban adva számot érzelmeiről, a szerető szív kedveskedésével rajzolva Nellit, s öröknek jelezve szerelmöket.

A hűg — a ki anyjától, erős akaratereje mellett is szelid, komoly természetet örökölt, s a ki korán bele kóstolt az élet küzdelmeibe, hiszen mint tizennyolcz éves leány már teljes önállóságra jutott — az elején szelid mosolylyal olvasta testvérének fiatalos hévtől áradozó sorait, de végre is bizonyos megindultsággal kellett a levelet letennie.

A szerelmesek közt Balogh volt a hevesebb, szenvedélyesebb, érzékenyebb — de mégis Nelli a türelmetlenebb. A fiú, ha egy-egy csekélység miatt el-elborult is, általában mindig rózsaszínűnek látta a világot; a leányka azonban, úgy látszott, nem tekintett olyan derűlten a jövőndöbe, s szerette volna korbácscsal hajtani előre az időt.

— Ne féljen, egymáséi leszünk — monda biztatólag a fiú.

— Igen, de mikor? — kérdé türelmetlenül a leány.

Balogh azt tartotta földolognak, hogy az Isten előtt egymáséi; Nelli meg, hogy minél előbb az emberek előtt is egyesüljenek.

A négy szemközt-létért Balogh rajongott; Nelli is szerette a sétákat, kettesben. Hanem társaságban már nem ment a dolog ilyen egyetértéssel. Mert Balogh ott is csak Nellit nézte, mindig mellé ült, csak vele beszélt; Nelli azonban azt találta, s talán igaza is volt, hogy ez nem helyes, s neki a többiekhez is volt nyájás szava, mosolygott másokra is.

Egyszer nagyobb társaság volt Kovácséknál, s többek közt egy idegenebb fiatal ember, ki most járt először Jegenyésen. Ez kötelességének tartotta leginkább a házi kisasszony körül forgolódni, s uzsonna után a kertben sétálva, megkérte

Nellit, hogy ajándékozza meg egy májusi rózsával. Nelli ártatlan mosolylyal szakított egyet. Balogh látta ezt, megfájdult a szíve, s titkon szemrehányást tett Nellinek.

Nelli visszavágott.

— Annak egy szál virágot szakítottam, mert kérte — magának a szívemet adtam, jó szántamból; s az meg van elégedve, maga nincs.

Balogh elszégyelte magát, s később, mikor megint titokban szólhatott, bocsánatot kért.

— A nagy szerelem féltékeny — mentegette magát. — De a mint az elébb rám piritott, éreztem, hogy jobban bízom a maga hűségében, mint . . . mint akármi másban . . .

Június végén a berkesi nőegylet szokott majálisát tartotta a város erdejében, a hol egy fából összetákolt vendéglő, meg egy üveg-falú, külön álló tánczterem áll a mulatók rendelkezésére. A gyönyörű erdő egyéb élvezetekkel is kínálkozik ugyan, például tisztásain pompás játszóhelyeket lehetne rögtönözni, de ma napság nem igen szeret már labdázni, cziczázni a fiatal-ság. A századvég levegője lebeg már a Berkeshez hasonló fészkek fölött is.

Javában folyt a táncz. Vargha Jancsi Horváth Annát pörgetve, óriásiakat kurjongatott, dobogott a rossz padlón, s hébe-korba nagyot csapott tenyerével az asztalra, melyen a czimbalom állott.

— Selyem az élet! — rikoltá.

A tánczterem nyitott ajtajában egy idegen férfi állt.

— Nézzétek csak, az új albiró — súgta jó hangosan Horváthné a szomszédainak.

— Mi a neve? — kérdé Bárándiné.

— Dr. Petheő Kálmán. Előkelő családból való.

Ezt megint a polgármesterné mondta, s arcza elárulta, hogy azt gondolja:

— Szívesen elegyedném össze a rokonságával.

— Milyen fiatal — jegyzé meg Pátyi Zsófi, egy negyven felé ballagó elvirult hajadon, hófehér ruhában.

— S milyen szép — tódítá a polgármesterné, félszemével az igazán jó állású albiróra, másik szemével pedig a maga két leányára pislantva.

— Úgy látszik, még senkit sem ismer — véleményezé Bankósné, ki jól megnézvén az érdeklődés tárgyát képező

albirót, szemeivel szöszske Erzsikéjét kezdte keresni a tánczgyűrűjében.

Horváthné ismét szolgált alapos fölvilágosítással.

— Tegnap délben érkezett a városba, ide a majálisra meg egy félórája.

Egy másik félóra mulva az új albirót — a kinek gondosan fésült világos szőke oldalszakálla és szép sötétkek szemei voltak, s rendkívül választékosan volt öltözve — bemutatták a körben ülő összes mamáknak, a kik mindnyájan szeretetreméltóan mosolyogtak rá (akárcsak egy évvel ezelőtt az új gymnasiumi tanárra) s a kikhez mindnyájához volt egy-egy udvarias szava a finom gavallérnak.

A legközelebbi szünet alatt Molnár Bandi, városi aljegyző, és Vargha Jancsi, a leányok közt is körülhurezolták az új embert. Kovács Nelli nem volt a teremben, kivonult valami szalagját megigazítani.

Már jó sokat tánczolt az új albiró, a ki a három lépéses keringőben oly kecsesen röpt, hogy a mamáknak gyönyör volt nézni, viszont Petróczy főhadnagy sárgulni kezdett dühében, mikor egyszerre csak elfogta az ajtóban a kis Balogh hadnagyot.

Bemutatkoztak egymásnak.

— Nem a pesti piaristáknál tanultál? — kérde Petheő.

— De igen — válaszolá Balogh. 1879-től 83-ig, a négy alsó osztályt. Csak talán nem . . .

— De igen — mondá szavába vágva Petheő — én vagyok az a Petheő Kálmán, a ki mint első éves jogász kimentettelek téged — a ki talán első osztályos gymnasista voltál akkor — az utcagyerekek kezei közül a Dunaparton, a kik az uzsonnádtól akartak megfosztani.

Balogh melegen szorongatta fölismert pártfogójának kezét, s kezdett nagy hévvel belebocsátkozni diákemlékeinek föllevenítésébe.

Petheő közbevágott.

— Egy szivességre kérlek . . .

— Parancsolj — készségeskedett Balogh.

— Mutass be annak a szép leánykának, a ki körül anynyira forgolódol.

Aztán hanyagúl hozzá tette:

— Jól tánczol, úgy látom.

— Kitünően! Jere, jere kedves barátom. Nagyon örvendek, hogy épen én mutathatlak be.

Mikor Petheő Kálmán Nellivel keringőzött, Kovácsné mosolyogva gondolta magában:

— Szép pár lenne belőlük!

Nelli, a ki már is sokat tánczolt, a keringő gyors forgatagában még jobban kipirult.

— Úgy-e, hogy jó tánczos? — kérdé tőle, mikor már helyén ült, Horváth Anna.

— Pompás — felelte Nelli egészen lelkesülten. S gyorsan legyezni kezdve magát, szemeit hirtelen körüljártatta a termen. Tekintete egy pillanatra megakadt kis hadnagyának alakján, de csak egy pillanatra, s tovább suhanva, Petheőn állapodott meg, a ki a terem közepén állt, s reá nézett.

Horváth Anna megint oda fordult Nellihez.

— Úgy-e, hogy az új bíró a legszebb valamennyi fiatal ember között?

Nelli érezte, hogy Annának igaza van, és igenlően akart neki válaszolni; de e pillanatban Balogh elébe ugrott, s tánczra kérte.

Nelli elpirult, s a nélkül hogy szólt volna barátnőjéhez, tánczra állt föl Baloghhgal. Valami lelkiismeretfurdalást érzett, bár vétkéről alig tudott volna számot adni. Melegen szorítá tánczosa kezét, s gyöngéden hozzá simult.

Baloghot meghatotta kedvese ragaszkodása és erősen magához szorítá őt.

— Szeret? — sűgá a kis hadnagy Nelli fülébe.

— Hogyne szeretném — viszonzá ez alig hallhatólag. De nem mert szemébe nézni Baloghnak.

Reggel hat órakor indult hazafelé a társaság. Nellit Balogh kísérté a kocsihoz, hátuk mögött pedig Kovácsné Petheő Kálmán vitte karján.

Búcsúzkodni kezdtek. Balogh, kezében tartá a Nelliét, s édesen suttagá:

— Régen voltam ilyen boldog, mint ma! . . .

Nelli a Balogh vállain keresztül azt nézte, hogy az új albiró milyen kedélyesen társalog a mamával . . .

VIII.

Dr. Petheő Kálmánról egészen helyesen jegyezte volt meg a polgármesterné, hogy jó családból származik. Apja nagy vidéken híres orvos volt, az alföld egyik legtekintélyesebb városában, anyja pedig régi nemesi családból származott, a felső Tisza mellékéről. Beteget gyógyítani jobban tudott az öreg Petheő, mint gyermeket nevelni (talán könnyebb dolog is), s bizony a többi hárommal együtt Kálmán fiát is eléggé elkénevezette, a felesége hathatós segítségével. Így történt aztán, hogy Kálmán, a ki nagyon csinos fiú volt, a görög alaktannal még egyáltalában nem volt tisztában, mikor már mint kiáltott gavallér, derűre-borúra szépelgett a város süldő leányainak.

Apja a tanári kar minden tagjának házi orvosa, s a mellett az iskolaszék elnöke lévén — az érettségén valahogy átúszott a gavallér fiú, a ki akkor már rendszeresen borotválkozott, Ylang-Ylang illatszert használt, s napról-napra nyilvánosabban viselte vékony aranyos fonálon lógó monokliját.

A jogász-évek nagyon sok pénzébe kerültek az öreg orvosnak, a kinek akkor már az volt a mániája, hogy minden fiatalabb barátját komolyan figyelmeztette, hogy csak szigorúan nevelje a fiait, mert hát! . . .

Petheő Kálmán — a szép Kálmus, mint a jogász-kávéházak pénztárnok-kisasszonyai, s utánok a pajtások is neveztek — már a harmadik párbajt vívta, mikor az első alapvizsgálatot még meg sem kísérelte. Mikor aztán harmadszori kísérelt után végre kimondták rá, hogy «az I. alapvizsgálaton szótöbbséggel képesítettet» — akkor ő, mint párbajhős, az első jubilaumán már túl volt.

De sok párbaja ellenére még sem folyt annyi vére, mint a mennyi pénze eluszott a ferblin, meg a makaón. Szenvedélyes kártyás volt. Ezért a bűneért azonban nem lehetett a «pesti gyalázatos viszonyok»-at okolni (mint a hogy azt az öreg Petheő tette), mert Kálmán már otthon negyedik gymnasista korában szenvedélyes ferbliző volt, a német és görög órákban rendszeren üzvéen ezt a mesterséget néhány jó komájával a pad alatt.

Petheő Kálmán nem volt már túlságosan gyermekember, mikor végre nagy keservesen megszerezte a doktori diplomát. S valami öt esztendeig aljegyzősködván szülővárosa járásbíró-ságánál, már élete 30-dik esztendejében volt, mikor a bírói vizsgálatot sikerülván lenyomnia, albiróvá neveztetett ki Berkesre.

Egyáltalában nem volt idealista, s a kártya-szenvedélye is sok pénzbe kerülván, föltett szándéka volt: a lehető legelőnyösebb házasságot kötni — előnyös házasság alatt legalább 30—40.000 frtnyi hozományt értve. Tudta, hogy Berkesben sok a jó módú ember és miután azt is hallotta, hogy szép leány is elég van, reménye volt, hogy háthorzongás nélkül vezethet majd oltárhoz egy szöske fejű, mosolygós képű ártatlan — de tisztos tőkével nyomtatékolt — leánykát.

Nehogy ajtóستól rohanjon a házba, s azzal mindent elrontson — a nőegyleti majálisra azzal a föltevással ment, hogy lehetőleg minden mamával s leánykával megkedvelteti magát, szeretetreméltó, nyájas gavallérul mutatkozva be. A teremben körültekintve, csakhamar megállapítá magában, hogy Horváth Anna és Matild nagyon érdekes barna szépségek — a Sziklay Marcsa arcának a pisze orr határozottan pikáns jelleget ad — a Bankós Erzsike selymes szőke haja valami mesebeli szépséges királykisasszonyra emlékeztet — Kovács Nelli pedig egyszerűen «igéző» lilavirágos fehér ruhájában. A telekkönyvvel kapcsolatban lévő tanulmányokat a szépekről későbbre hagyván — olyan érdeklődéssel kezdett a kisasszonyakkal ismerkedni, hogy a sikerült majálist követő éjszakán Berkes városában legalább féltuczat mama álmodta azt, hogy leányát az új albiró feleségül vette.

Néhány hét múlva Petheő Kálmán a város minden valamire való házához járatos lett, udvarolt minden csak valamenynyire is csinos leánynak, pompás étvágygyal ette végig a végtelen uzsonnákat, s nagy ügyességgel koppasztgatta ki a papákat, egy-egy szolid tarokkban, vagy kalábríászbán.

Berkes város nagy része rajongott Petheőért; a mamák: mert leendő vejöket — a leányok: mert szemrevaló udvarlójokat — s a papák: mert jó kocshintó s kártyázó pajtásukat üdvözölhették benne. Természetesen a fiatal emberek kevésbbé szerették, mert sokaknak rosszul esett, hogy ennek az új embernek olyan nagy az ügyessége a leányoknál, a kártyaasztalnál s

poharak közt egyaránt. Petróczy főhadnagy egyenesen ellenségeül esküdött, szidta, gúnyolta úton-útfelen, s ha találkoztak, csiptetője mögül haragos pillantásokat vetett rá. Kikezdeni azonban nem mert vele, mert a Petheő jó vívó hire Berkesig is elhatott.

Egy fiatal ember volt a városban, a ki igazán jó szívvvel volt az új albiró iránt: a kis Balogh hadnagy. Minden gyanú nélkül vezette be Petheőt a jegenyési udvarházba, egyáltalában nem is gondolva arra, hogy ez az ő «kedves barátja» még galibát is csinálhatna közte s Nellikéje közt.

Pedig bizony Petheő csakhamar udvarolni kezdett Nelli-nek, a ki élete tavaszának legragyogóbb napjait élte: olyan volt, mint az épen nyílásban levő rózsa, mikor már elvesztette a bimbó merevségét, zárkózottságát — de viszont a teljesen kinyílt virágnak ellomposodó, bágyadni kezdő formáját még nem érte el.

Petheőnek megtetszett Nelli; a leány arcának üde bája, modorának keresetlensége, lelkének egyszerű ártatlansága elbűvölte ezt a gazdag leányra utazó gavallért, a ki udvarolt ugyan már életében száz meg száz leánynak s asszonynak, de csak úgy tréfából, hiúságból, élvágyból, vagy időtöltésből, s a kit gyöngéd érzelem rabúl nem ejtett soha még.

Egy szép napon azt a különös fölfedezést tette magán Petheő, hogy egy kicsit szerelmes a kis Kovács-leányba. Miután azonban szerencsére csak kicsit volt még szerelmes, józannak pedig nagyon józan volt, ilyenformán okoskodott magában:

— Nelli nagyon helyes leányka, szeretem is egy kicsit, de mint teljesen alapos tájékozódásból tudom, egy szobabutoron, két ágyra való holmin és egy láda fehérneműn kívül egyéb hozományt nem fog kapni; miután pedig én csak gazdag leányt vehetek el, kénytelen vagyok Nelliről — ha kissé sajtó szívvvel is — lemondani.

Nehogy Kovácséknak föltűnjék a dolog, fokozatosan kezdte őket kerülni, s egyidejűleg fokozatosan kezdett udvarolni a város három leggazdagabb leányának; hogy melyik lesz az «igazi», azt még nem határozta el.

Hanem mikor két álló hétig nem találkozott Nellivel, kezdett valami erősen hiányozni neki és valóban lehangolódott.

Eh, ha nem akarom is elvenni — gondolá — azért nem kell őt kerülnöm!

S másnap már Jegenyésen volt, s azt mondta, hogy az utóbbi időben rendkívül sok dolga volt a hivatalban, azért nem jöhetett.

Hazudott, mint egy még nem maturázott szerelmes diák.

Nagyon jól találta magát Jegenyésen, de azért nem tántorodott el, s mikor néhány nap múlva Horváthéknál találkozott Nellivel, mosolyogva bár, de nagyon rövidesen beszélt vele, s inkább a házi kisasszonyoknak tette a szépet, a kik megérték fejenként harminczötezer forintot.

Aznap este, meghányván-vetvén magában a nap eseményeit — megállapítá, hogy a Horváth-leányok — bár arcuk és vagyonuk elég csinos — mód nélkül közönséges teremtések. Már pedig neki közönséges leány nem kell. Tehát inkább Baukós Erzsinek udvarol, a kinek nemcsak pénze, de esze is van.

Egy hét múlva azonban kénytelen volt beismernie, hogy a Bankós Erzsi hóbortos családja annyira kellemetlen társaság, hogy ő abba beleházasodni nem tudna.

Megpróbálta hát Sziklay Marcsa körül forgolódni. De ez a leány — maga sem tudta miért — sehogy sem tetszett neki. Talán mert nagyon büszke volt. Tudja Isten!

Megint kiment Jegenyésre.

Aztán ismét másfelé kalézolt.

Egy borús téli napon, mikor az eget ólomszürke felhők borították, s az egész világ szürke, unalmas vala — Petheő, rosszkedvűen töltve egész napját, este végig feküdt pamlagán, s elszíva egymásután vagy öt cigarettet, egyszerre fölugrott, s kezével nagyot csapott az asztalra.

— Eh, leszek egyszer tisztességes ember: megházasodom szerelemből!

Másnap egész délután Nellivel korcsolyázott a Fűzítavon.

Ezt a délutánt Balogh Feri a kaszárnnyában töltötte, mint ügyeletes tisz. Ott heverészett az ügyeletesi szoba kopott bőrdíványán, s az ő kedves kicsikéjéről gondolkodott, a ki most valószínűleg ő reá gondol.

Hej ha tudta volna, hogy azon a délután egyszer sem, de egyetlenegyszer sem jutott eszébe az ő galambjának!

IX.

Nellinek mindjárt azon a majálison megtetszett Petheő, s azután néhányszor találkozáván vele — beleszeretett. Megszerette ezt a deli, kellemes férfit, teljes erejével a fiatal szívnak, mely immár elúzi magától a gyermekes ábrándokat, és melyet az alakatlan, névtelen, általános álmodozás helyett egy határozott formába öltözött vágy tölt be. Ez nem álom többé, hanem szerelem, húsból-vérből alkotott emberi lénynek forró szerelme.

Meg kell adni, hogy Nelli nem egy könnyen adta át magát ennek a szerelemnek. Ártatlansága, jó érzése azt sugta neki, hogy küzdenie kell ellene. Küzdött is. Mint a ki valamely, őt fogva tartó gondolattól menekülni akarva, egészen másról beszél, nehogy az a tárgy, a melyre gondolni sem akar, szóba kerüljön — úgy kereste Nelli a Balogh társaságát, hogy kiverhesse fejéből Petheőt.

Esténként, ágyába feküdve, így szólt magában :

— Most Baloghra fogok gondolni.

S mikor aztán gondolata önként Petheőre tévedt, megrezsent, izgatottan forogni kezdett ágyában, s szemrehányást tett magának :

— Milyen rossz is vagyok én. Pedig hát érzem, hogy Baloghot szeretem !

A nyár vége felé már annak a bizonygatásnak érezte szükségét, hogy nem szereti Petheőt.

— Nem, nem — nem szeretem ! Persze hogy nem szeretem !

Szegény leányka ! Nem tudta, hogy ez mind azt jelenti, hogy folyton folyvást beljebb gázol a szerelem véghetetlen óceánjába.

Mire azután a falevelek mind lehullottak a földre, s a hideg novemberi szél az első hófelhőt kergeté a bágyadt fényű nap elé — a szegény leányka, kit ez a kínos szívbeli küzdelem erősen megviselt — azzal a gondolattal igyekezett elúzni maga elől a Petheő Kálmán képét, hogy hiszen annak kisebb gondja is nagyobb annál, hogy ő utána bomoljon.

De ezt a gondolatot sehogyse tudta hosszan magára erőltetni.

Balogh Ferinek sejtelve sem volt arról a fejlődő új szerelemről, mely az ő kicsikéjének szívét mind inkább hatalmába kerítette. Csak a tél közepe felé villant meg először az agyában, hogy valami készül az ő háta mögött. De akkor sem gondolt egy pillanatra sem arra, hogy Nelli hűtelen lett hozzá, hanem csak arra, hogy Petheő talán érdeklődik Nelli iránt.

Sietett gondolatát Nellivel közölni.

A leánya mosolyt erőltetett ajkaira, s letette himzését, nehogy meglássék kezének reszketése.

— Ugyan hová gondol?! De különben is . . . én magát szeretem.

Szinte fájt a leánynak e szavakat mondani, de Balogh hiába nézett kedvese szemeibe, miket a lélek tükrének mondanak, nem látta meg a vihart, mely azt a fiatal lelket fölzavarta.

Még bocsánatot is kért Nellitől, hogy ilyesmivel hozzakodott elő — s a maga édes ábrándjára terelvén a beszédet, este a legboldogabban távozott a jegyési házból.

A búcsúzásakor Nelli észrevette, hogy Balogh kissé köhög.

— Lásd, megint nem vigyázott magára.

— Csekélység az egész — felelte a hadnagy.

— Ne tréfáljon ezzel. Vigyázzon az egészségére, az én kedvemért.

— Azért — mindent megteszek.

— No hát — mondta a leány — ne jöjjön addig, míg köhögése meg nem szűnik. Az úton még jobban meghülhetne . . .

Balogh kezét csókolt Nelinek, s mikor már a vonaton ült, fejét az ülés hátának támasztva, folyvást azt hajtotta magában :

— Istenem ! Mennyire szeret ! Mennyire szeret !

Nelli pedig ugyanazon az este, bezárkózva parányi szobáskájába, sirva borúlt az ágyára :

— Istenem ! Odáig jutottam, hogy távol tartom magamtól Baloghot, csak hogy amaz — (nem merte a nevét kimondani) jobban közeledhessék !

A KERÉKPÁROS.

Egy szegény, vézna kis boltoslegény
Száguldoz nagy vigan gyorskerekén.
Sokféle kocsi közt a városon
Kígyózva ügyesen, frissen oson.

Utjában bármilyen úr-forma van,
Rácsönget: «térj ki, hé!» — s tova rohan.
Szidják őt: «no megállj, futó betyár!» ...
Csakhogy ő akkor már jó messze jár.

Elfogy a város, jön gyáros vidék,
Hanem csak semmise ez neki még!
Ligeten, földeken tovább gurul,
Érezi most magát hegyke urul.

Gróf, báró, vagy paraszt: egy neki most;
Szánja csak, bárki is, a gyalogost.
Lovast is — ucczu haj! — úgy elkerül —
Mögötte minden egy ködbe merül.

S mikor így tüzesen futva tipor,
Halovány orcáját festi bíbor;
A levegőt szeli s mohón nyeli —
Gyönyörűséggel a szíve teli.

Ő, a ki köznapon szolgál csupán,
Mint eped egyre az ünnep után!
Lenézi hat napig minden vevő,
Egy nap a világot nézi le ő.

— Szolgája. Mit tetszik? ... Az meg emez.
— Ez talán? Az talán? ... Sem az, sem ez.
— Csókolom a kezét ... Mily szerep ez!
Vasárnap ettől ő elkerekez.

Most övé a világ, hogy tova fut!
Nagy hamar ér így el erdőt, falut.
Hol van a szolgaság? Városi gőz? —
Ide künn ember ő, itt elidőz.

Ember, ki rabságból messze szalad,
Ember a jó Isten ege alatt!
Isten megáldja az embereket:
Boltoslegénynek ad — gyorskereket.

KOZMA ANDOR

A VERANDA.

A porphyrr szökőkút vize csörögve cseng,
Irán rózsái közt a szél susogva jár,
Belé a vadgalamb turbékolása zeng,
S az édes ért fűgét az ágon odafent
Dongó darázs lepi s csicsergő kis madár,
Irán rózsái közt a szél susogva jár,
S a porphyrr szökőkút vize csörögve cseng.

A zárt verandában, ezüst ernyő alatt,
Hol jázmin-illat száll a légből szerteszét,
S hová rózsás fénynyel nyilalva tűz a nap,
A perzsa királyné fekszik némán, hanyatt,
Hátul, nyaka körül kulcsolva két kezét,
Hol jázmin-illat száll a légből szerteszét,
A zárt verandában, ezüst ernyő alatt.

Ajkáig, melyet a borostyán-gömbre nyom,
A kristálytól, melyből finom füst fodra száll,
S gomolygva szétterül, lágyan, hullámosan,
Az arany virágos szép selyem vánkoston —

Kigyó gyanánt kanyarg föl a nargile-szár,
A kristálytól, melyből finom füst fodra száll,
Ajkáig, melyet a borostyán-gömbre nyom.

A nagy, félig lezárt selyem pillák közül
Kivillan két sötét sugár, mámor-tele;
Lelke alaktalan álomban elmerül,
S mert rája delejes zsibbadtság nehezül,
Lassan emelkedik hullámzó kebele;
Kivillan két sötét sugár, mámor-tele,
A nagy, félig lezárt selyem pillák közül.

A porphyr szökőkút vize is elpihent,
Irán rózsáit a szél nem borzolja már,
Lágy turbékolással a vadgalamb se' zeng.
Minden elhallgatott. Az ágon odafent
Nem lepi a fűgét darázs, meg kis madár;
Irán rózsáit a szél nem borzolja már,
A porphyr szökőkút vize is elpihent.

LECONTE DE LISLE után, *francziából*

VARGHA GYULA.

SZILÁGYI SÁNDOR HALÁLAKOR.

Ki mit vesztett haláloddal,
Ki tudná azt elmondani?!
Rokon, barát, magyar haza,
Régi idők s a mostani . . . .

Megérted azt, mit megérni
S megírni is még megjárta.
Mai duhaj historiák
Pantheonja — minden csárda.

Bethlen Gábor, Rákoczyak,
Béldi, Bánffi s mind a mennyi,
Dicsőülten várnak reád,
Hazád nem fog elfeledni!

B. A.

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY.

1891 márczius valamelyik napján ebéd után Bismarck újságok olvasgatása közben így szólt a nála ebédelt Busch Móriczhoz:

«Büschlein, maga jóval halálom után jó forrásból fogja korunk titkos történetét megírni».

«Igen, herczegséged — felelte Busch — de nem valóságos történetet fogok írni, mert erre nem vagyok képes, hanem hasznavehető anyaggyűjteményt teszek majd közzé, a melyet gondosan szedek össze és kellő világításba helyezek. Nem is lesz ez sokkal az ön halála után, a melyet Isten minél későbbre halaszszon, hanem késedelem nélkül közvetlenül utána, mert a mai romlott világban nem formálhat az ember elég korán jogot az igazságra».

Busch úgy is tett, a mint mondta. Alig néhány hónappal Bismarck elhúnyta után máris közzétette Bismarckkal való érintkezéséről írott naplóját.*)

Ebbe a naplóba, közvetlenül minden egyes alkalom után, a mikor Bismarckkal akár hivatalos minőségben, akár azonkívül, együtt volt, mindazt beleírta, a mit a kancelláron megfigyelt, a mit tőle hallott, s a mit a kancellár neki megmutatott.

Busch 1870 február havában lépett a külügyministeriumban Bismarck szolgálatába, s ott dolgozott 1873 márczius végéig, írva Bismarcktól sugalmazott cikkeket különböző német lapokba.

1873-ban Busch, mint mondja, hivatalnoktársainak cselszövényei következtében ott hagyta a hivatalt, s eleinte a *Hannoverscher*

---

*) *Bismarck, some secret pages of his history, being a diary kept by dr. Moritz Busch during twentyfive years' official and private intercourse with the great chancellor.* Három kötetben. London, Macmillan and Co. kiadása, 1898.

Courier című lapot adta ki, majd a Lipcsében megjelenő *Grenzboten* szerkesztésében vett részt. Ez idő alatt Bucher útján fentartotta összeköttetését Bismarckkal, és számos alkalommal kereste föl majd Berlinben, majd Friedrichruhében a kancellárt. Bismarck volt munkatársát mindig szívesen látta; noha csak hat évvel volt nála fiatalabb, Büschleinnek szólított; és a legnagyobb őszinteséggel s teljes nyíltsággal beszélt előtte úgy a politikai viszonyokról, mint magokról a közéletben szereplő személyekről, nem takarva el azt sem, hogy mint gondolkozik uralkodójáról és az uralkodó család tagjairól. Nyíltan beszélt a külföldi államokkal szemben követett politikáról; nem hallgatta el, hogy mint kellett a császár akarata ellen küzdenie, mint szőtt ő ellene Augustza császárné cselszövényeket, vagy mint iparkodott a császár Frigyes trónörököst a politikában háttérbe szorítani, s megmondta, mi a véleménye erről vagy arról a parlamenti férfiről vagy diplomatáról.

Mikor a politikától nehéz szívvel visszavonul, büszkeséggel mutogatja a leveleket, a melyeket I. Vilmos ezzel az aláírással írt hozzá: «hűséges és hálás császára»; de kiveszi a szekrényében halomra heverő egyéb okiratokat is és Buschra bízva rendezésüket.

Előszavában Busch hivatkozik Bismarckkal 1879 február havában folytatott beszélgetésére, a melynek folyamán Bismarck kijelentette neki, hogy halála után mindent közölhet róla, a mit tud; hivatkozik továbbá arra, hogy 1890 márcziusában Bismarck megengedte neki a kezébe adott okiratok lemásolását, s ekkor Busch egy megjegyzésére azt felelte: «Az sem ijesztene meg, ha valaki ez iratokat elárulná másoknak. Ám tegye meg az illető, ha kedve van rá. Nincs semmiféle titkom ez iratok között, általában semmi».

Bismarck e két kijelentéséből formál Busch magának jogot arra, hogy mindent, a mit Bismarcktól megtudott, átadjon a nyilvánosságnak. Az a körülmény, hogy német nyelven nem jelent meg, legjobban bizonyítja, mennyi indiscretiót foglal magában a három kötetes munka még úgy is, a mint megjelent. Pedig, mint az angol kiadó az I. kötet elején megjegyzi, egynémely diffamáló vagy különben nem a közönség elé való részt kihagyott a naplóból.

A három kötet közül az első Busch régebben német nyelven megjelent *Bismarck und seine Leute* című munkája kibővített alakban.

Az érdekes műből, a melyben a sok jelentéktelen forgács

mellett igen sok a becses anyag, közöljük az osztrák-magyar monarchia és Németország között 1879 október 7-dikén megkötött szövetség keletkezésére vonatkozó leveleket és Bismarcknak Busch-sal e tárgyban folytatott beszélgetéseit.

Minthogy pedig nem mindenkinek lesz keze ügyében maga az okirat, melylyel a két birodalom a szövetséget teljhatalmú megbízottjai, Andrássy Gyula gróf és VII. Reuss Henrik herczeg útján megkötötte, a szerződést, a bevezető rész kihagyásával, a levelek elé iktatjuk abban a szövegben, a melyben az a *Budapesti Közlöny* 1888. évi február 3-diki számában megjelent.

I. Cikk.

Ha a magas szerződő felek várakozása és őszinte óhajta ellenére a két birodalom valamelyike Oroszország részéről megtámadtatnék, a magas szerződő felek kötelesek egymást birodalmaik összes hadi erejével támogatni, s ehhez képest a békét csak közösen és megegyezéssel kötni meg.

II. Cikk.

Ha a magas szerződő felek egyikét valamely más hatalom támadná meg, a másik magas szerződő fél ezennel kötelezi magát, hogy a támadót magas szövetségese ellenében nemcsak segíteni nem fogja, hanem legalább is jóakaróan semleges állást foglal szerződő társával szemben.

Ha azonban ily esetben a támadó hatalom Oroszország részéről akár tetteles közreműködés alakjában, akár oly katonai rendszabályok által támogattnék, melyek a megtámadott félt fenyegetik, a teljes hadi erővel való kölcsönös segélyadásnak a jelen szerződés I. cikkében megállapított kötelezettsége ez esetben is azonnal hatályba lép és a két magas szerződő fél hadviselése ekkor is közössé válik a békekötésig.

III. Cikk.

E szerződés békés jellegéhez képest, és hogy minden félre-magyarázás kizárassék, mindkét magas fél részéről titokban tartandó és valamely harmadik hatalommal csakis a két fél beleegyezésével és különös megállapodás korlátai között közölhető.

Az alexandrowói találkozás alkalmával II. Sándor császár által nyilvánított érzületeknél fogva, mindkét magas szerződő fél azon reményt táplálja, hogy Oroszország hadi készületei rájuk nézve valósággal fenyegetők nem lesznek, s ennél fogva okot a közlésre jelenleg nem látnak. Ha azonban e reményük várakozásuk ellenére tévesnek

bizonyulna, a két magas szerződő fél loyaltásbeli kötelességének fogná ismerni, Sándor császárral legalább is bizalmas módon tudatni, hogy az egyikök ellen ejtett támadást kénytelenek volnának mindkettejük ellen intézettnek tekinteni.

Andrássy írja Bismarcknak csinosan írott latin betűkkel :

Schönbrunn, 1879 szeptember 1.

«Tisztelt herczeg!

Mielőtt Gasteint elhagytam, táviratban közöltem in nuce legkegyelmesebb urammal, a ki Prágából közvetlenül Bruckba utazott, tanácskozásaink irányát és eredményét. Különösen arra a körülményre helyeztem súlyt, hogy tekintettel a háborús előkészületekre és a fenyegető hangra, mely majd Bécsben, majd Németországban hallatszott, a kérdés, a melyet tárgyalunk, egy védelemre irányuló megállapodás volt, a kölcsönös biztosítás egy neme a két uralkodó között abban az értelemben, hogy a két birodalom a bármelyikük ellen intézett támadást egyesült erővel veri vissza, és hogy casus foederis forog fönn akkor is, ha a támadást bármelyik birodalom ellen egy harmadik hatalom Oroszország közreműködésével intézi. Azután kiemeltém azt a körülményt, hogy én erősen e mellett a combinatio mellett voltam, de azért semmiképen sem tettem ő fölségét kötelező igéretet.

Erre megérkeztemkor táviratot kaptam Prágából, a melyben az uralkodó kijelentette, hogy megbeszélésünk irányát és eddigi eredményét teljes meggyőződéséből helyesli, s felhívott, hogy a brucki táborban keressem föl. Tegnap Bruckban voltam, s alkalmam volt, hogy e tárgyban részletes jelentést terjeszsek elő. Az uralkodó annyira meg van győződve egy ily megállapodás hasznos, sőt szükséges voltáról, hogy minden további érv a mellett feleslegesnek bizonyult. Ő felsége ebben nemcsak nem lát eltávolodást abbéli elhatározásától, hogy a békét fönn akarja tartani a három birodalom között, hanem az egyetlen módnak látja, a melylyel Damoklesnek folyvást viszonyaink fölött lebegő kardja jelenleg elhárítható, s a mely a békét mindkét birodalom hasznára, sőt a harmadik javára is biztosítja. Természetes, hogy az uralkodó mindig örül, ha önt itt láthatja; s különösen örülne, ha ön a jelen alkalmmal is itt volna.

Mihelyst ön abba a helyzetbe jut, hogy értesíthet engem arról, hogy Vilmos császár a dolgot elvileg helyesli, föl vagyok

hatalmazva az ön tervezete átvételére, és arra, hogy egyet a magam részéről készítsék.

Nekem addig kell hivatalban maradnom, míg ez a kérdés megoldatik, s utódom csak akkor veszi át az ügyek vezetését, miután az egyezség megkötött. Különben én beavattam őt a dologba, és ő teljesen egyetért velem.

Ennyit ő felségét illetőleg. A következő személyes és teljesen bizalmas jellegű. Én egyre gondolkozom a dolgon, minden szempontból meghányom, és meggyőződésem ezzel csak megerősödött. Ha közvetlenül egy oly háború után, a melyért Oroszországban ma senki sem akarja a felelősséget elvállalni és a mely a birodalmat úgy pénzügyi, mint hadügyi szempontból csak gyengítette, és oly időben fenyegetik Németországot Franciaországgal és bennünket hadseregük szaporításával, mikor a nihilisták mozgalmát pillanatnyira elfojtották és a kormányt semmi sem kényszeríti arra, hogy külügyi kérdésekkel foglalkozzék, és ez oly ügyekkel való kapcsolatban történik, mint a metkovitsi, és mint a kelet-ruméliai postahivatalok kérdése : mi várható akkor, ha a háboru ütötte sebek behegedtek, ha a belső nehézségek megint megújulnak, és ha a külfölddel szemben való föllépés látszik az egyetlen mentőszernak?

Meg kell vallanom, hogy lelkem nem talál addig nyugtot, míg nem látom elaludni a fáklyát, a melyet Sándor czár öntudatlanul lobogtat az európai lőporos hordó fölött, s a míg tudom, hogy Európa békéje egy Milutin, egy Jamini és jelenleg — kétségen kívül — egy Ignatieff kezében nyugszik. Azt hiszem, hogy manapság minden államnak, noha a mienknek kevésbbé, mint a többinek, elég dolga van azzal, hogy tekintélyét a kebelében lévő fölforgató elemek ellen megvédje. Miként kell azt megvédeni, és ki lesz rá képes, ha hatalmának és figyelmének fele részét az állam örökösen oly veszélyek ellen kénytelen fordítani, a melyek nem belföldi, hanem külföldi jellegűek, és a melyek nem alulról, hanem felülről fenyegetnek? Nincsen kétségem Sándor czárnak személyes szándékai iránt. Meg vagyok győződve, hogy nem kívánja jelenleg a háborút. De mint a szomszéd állam ministere nem feledkezhetem meg arról, hogy a most befejezett háborúra sem vágyakozott, és hogy kezdetétől végéig iparkodott elnyomni azt a mozgalmat, melynek környezetében volt a gyökere. Európai szükségnek tartom, hogy valamiképen védekezzünk ez ellen a veszély ellen, és bármily nehezemre esik most elhalasztanom visszalépésemet, a melyről már széles körben tudják, hogy függőben van, óriási megnyugvá-

somra volna mint uralkodóm és hazám szolgájának, hogy önnel együtt aláírhatom a két birodalom jövőjének biztosítékát. Ausztria egy ízben elkövette azt a hibát, hogy Németország azon kezdeményezése elől kitért, mely kölcsönös érdekeinket biztosította volna. Elégtételül szolgál nekem, hogy módomban van kijelenteni: ugyan-ezt a hibát mi most nem fogjuk elkövetni.

Őszinte barátsággal és igaz tisztelettel híve

Andrássy.

Bismarck Andrássy levelére szeptember 3-dikán a következő választ írta:

«Tisztelt gróf,

Tegnap este kaptam meg folyó hó elsején kelt levelét, a mely örömömre és elégtélelemre szolgált. Sietek az ideiglenes felelettel. Első sorban adja át, kérem, császára ő felségének tisztelettől áthalt köszönetemet kegyességéért, melylyel azt a szándékot fogadta, hogy Bécsbe megyek. Örömmel látom leveléből, hogy ő felsége fél lábával már a kengyelben van, s nem kételkedem, hogy együttes fáradozásunkkal sikerül őt biztosan beleültetni a nyeregbe. Szerencsétlenségünkre én, a dolgoknak úgy földrajzi, mint politikai természeténél fogva, nem teljesíthetem földadatomat oly gyorsan, mint ön. A szóbeli jelentésnek nemcsak az az előnye, hogy időt takarít meg, hanem az is, hogy a feleletek csak azokra a kérdésekre szorítkoznak, a melyek a legfelsőbb helyről tényleg felvetettek. Irott jelentésben az óvatosság azt parancsolja, hogy mindazoknak a félreértéseknek tárgyalásába is belebocsátkozzam, a melyeknek támadását lehetségesnek tartom. Ez az oka annak, hogy kénytelen voltam fiamnak (a ki szíves engedelmével ezt a levelet is írja) hatvan oldalt tollba mondani, a melyeknek tartalmát később még táviratokkal és más függelékekkel is részletesen ki kellett bővítenem. Mindemellett sem sikerült minden fáradozásom ellenére teljesen eloszlatni azt az aggodalmat, hogy békés tervezetünk a támadás titkos jellegét rejtheti magában. Ez a gondolat igen bántja a nyolczvankét éves uralkodót; de remélem, hogy képes leszek azt teljesen eloszlatni, ha a hatvan oldalt még olyan hosszú utóíráttal kell is megtoldanom. Uram jellemének az a vonása, hogy új helyzetekbe nem tudja magát gyorsan beleélni, tevékenységem terét szűkebbre szorítja. Sándor czárnak most tanusított viselkedése világította meg fölséges uram előtt első ízben, mint a villám czikázása, azt a helyzetet, a melyet én az utóbbi néhány év alatt ismételten kénytelen

voltam megismerni. Ő felségének a legnagyobb nehézséget fogja okozni, hogy a két szomszédos birodalom közül kell majd választania, és ennél fogva, a míg csak lehetséges lesz, el fog zárkózni az elől a meggyőződés elől, hogy e lépésnek megérkezett az ideje. A mi királyi családunkban a szokás igen nagy hatalmat gyakorol, az életkor előrehaladtával mindig görcsösebben ragaszkodnak nézetükhöz és ez útját állja a külső világban kétségtelenül létrejött változások fölismerésének. Különben is Sándor csár (nem tudom, vajon mások befolyásának tulajdonítható-e ez, vagy saját elhatározásának) most azon van, hogy Jupiter tonans-ot a nap hirtelen kisütésével háttérbe szorítsa. Az utolsó fenyegető nyilatkozatot egy hét leforgása alatt ily értelemben követte az a szíves meghívás, hogy Varsóba egy porosz tiszt küldessék. Ezt császárom elfogadta és előzetes tudtomon kívül katonai rendszabályképen elrendelte Manteuffel tábornagy elküldését. Manteuffel bárót Varsóban a közeledeésre valló nagy hajlandósággal fogadták, a melynek őszinteségében és tartósságában azonban az után, a mi történt, nem bízhatom. Még nem tudom, vajon a két fejedelem találkozását, a melynek ma kell Alexandrowóban megtörténnie, ő hozta-e szóba, vagy az oroszok. Az orosz földön való találkozást illetőleg e részről tett ellenvetések arra a nehézségre való utalással mellőztettek, a melylyel a Sándor csár biztosságára szükséges óvintézkedéseknek Oroszországon kívül hasonló éberséggel való megtétele jár. A mennyire én tudom, ez a találkozás ma történik meg; császárom kíséretében egy hadsegéde van. Bülow miniszter jelentése szerint főképen az a kívánság idézte elő e találkozást, hogy Sándor csár magyarázatát adja fenyegető viselkedésének. Ennek megtörténte előtt nem várhatok feleletet jelentésemre, a mely csak másodikán közöltetett a császárral, és a melyre mostanig csakis távirati feleletet kaptam Bülow útján. Bülow táviratából mindamellett kitűnik, hogy a császár most is helyesli azt, hogy önnel Bécsben újra megkezdjem a tanácskozást, a mire nézve már tettem neki jelentést, de semmi megállapodásnak sem szabad létrejönnie az ő beleegyezése nélkül. Ez különben is magától értetődik, és remélem, hogy ön nem lesz türelmetlen, ha uramnak elhatározása annyi időbe kerül, a mennyit évei, szokásai és a megfontolás tárgyának új volta megkívánnak. Van azután még egy körülmény, a mely kedvez terveinknek, az ugyanis, hogy a trónörökös is belevonatott a kérdésbe, és hogy ennél fogva a fenséges uraknak meg kellett az ügyet beszélniök. Tapasztalataimnál fogva, a melyeket felséges uramra nézve évek óta szereztem, alig mertem

remélni, hogy huszonnégy órával, miután megismerte a helyzet ennyire széleskörű és új alakulásának tervezetét, minden nagyobb nehézség nélkül bele fog egyezni abba, hogy tanácskozásainkat folytassuk. Minthogy azonközben sem maradok tétlen, remélem, hogy mielőtt Gasteint elhagyom, teljesebb meghatalmazást kapok. Minél inkább gondolkozom mindennap a dolgon, annál jobban erősödik meg az én meggyőződésem is, úgy mint az öné, hogy mily hasznos és szükséges a munka, a melyet magunkra vállaltunk; és bízom benne, hogy Isten megengedi nekünk, hogy megszerezzük két nagy birodalmunk részére a külső és belső béke biztosítékát, a mire fáradozásunk irányul. Kötelességemnek tartottam önt értesíteni, hogy munkámban mennyire haladtam, és értesítésemet folytatni fogom, mihelyt megkapom uralkodóm nézeteinek részletes kifejtését, a mit megígért. Ha ő felsége nézeteit Königsbergben 4-ikén papírra veti, ez folyó hó 7-dikén vagy legkésőbb 8-dikán kezembem van. Majdnem rávitt a kísértés az ön elutazása után, hogy személyesen elmenjek Berlinbe, ügyünknek szóbeli pártolása végett, de egészségem és erőm állapota nem engedte meg ezt a fáradságot. Azonfölül a tapasztalás arra tanított, hogy fontos és nehéz ügyeknek uralkodóm előtt való kifejtésénél céloimat, igaz, hogy nem gyorsabban, de biztosabban érem el írás útján, mint szóbeli előadással, minthogy ez utóbbinál esetleg oly nehézségek támadnak, a melyek az épen tárgyalt ügygyel nincsenek valószínűs kapcsolatlanban. Remélem, hogy 15-dikén vagy 16-dikán befejezem itt kurámat, és hogy akkor megint képes leszek a tél követeléseivel szembeszállani. Bizva abban, hogy nemsokára találkozunk, baráti és szívből jövő üdvözléssel

maradok híve

Bismarck.»

Vilmos császárnak 1879 szeptember 10-dikén kelt levele Bismarckhoz: «Ezzel a levelemmel megküldöm a Sándor czárral folytatott beszélgetésemről készített jegyzeteim befejezését. Berlinből írt levelem, a melyet az ön első emlékiratának megérkezte előtt küldtem el, megmutatta önnek, hogy nézetei, melyeket második emlékiratában részletesebben fejt ki, egymással főképen elvileg ellentétben állanak, s hogy addig nem válaszolhatok, míg Sándor czárral nem beszéltem. Mindazt, a miből előterjesztéseiben kiindul, csak akkor tekinthettem valóra válnak, miután a czárral beszéltem, és — a mint ezt Bülow miniszterrel önnek megírtam — csak miután világosság derült a levelezésre. Addig előterjesztéseit

úgy tekintetem comme non avendus. Jegyzeteim az ügyre, szerintem, fényt derítenek. A császár sajnálja, hogy megírta levelét, mint-hogy az félreértésekre adott alkalmat, mert ezek a szavak: «ce qui doit avoir des suites fâcheuses et dangereuses», semmiképen sem tekinthetők szakadással való fenyegetésnek. Egyszerűen csak rá akarta terelni figyelmemet arra a tényre, hogy ha a sajtó nem korlátoztatik, a két állam közt rossz viszony keletkezhetnék, a mit egyikünk sem kíván, és hogy ehhez képest megfelelő rendszabályok volnának alkalmazandók. Minthogy ez olyan igaz, a milyen igaz csak lehet valami ezen a világon, csak teljes hozzájárulásomat fejezhettem ki, annál inkább, mivel az orosz kormány már tett ilyen lépéseket és én is hasonló intézkedést rendeltem el utazásom előtt. A mint a jegyzetekből láthatja, helyreigazítottam Sándor császár véleményét a keleten levő megbízottaim szavazatai tekintetében, és ő ezt a helyreigazítást teljesen elfogadta, noha kijelentette, hogy értesülései szerint e szavazatok már is kedvezőtlen következményekkel jártak, a mi reám nézve teljesen új dolog volt, a mi azonban megfejtette a császárnak ezen a réven való elégedetlenségét. Azt is olvashatja, hogy mint védtem meg önt a császár levelének illető része ellenében. Ő teljességgel hozzájárult ahhoz, hogy a keleti háború alatt folytatott politikánk igen nagy jótétemény volt Oroszországra nézve, mely kijelentése ön irányában a legnagyobb elismerést foglalja magában. Biztosíthattam őt arról, hogy ön egészen mostanig megóvta régi érzelmeit Oroszország iránt, — a mint ez eléggé kitűnt 1877-ben és 1878-ban.*) Ez alkalommal a császár kifejezte azt a meggyőződését, hogy a béke csakis úgy tartható fenn

---

*) A császár e levélhez csatolt a Busch könyvében ugyancsak közölt jegyzeteinek idevonatkozó része így szól: «Azt hiszem, helyesen tettem, midőn kiemeltem a császár előtt, hogy milyen kevésbé változott meg Bismarck politikai véleménye Oroszországot illetőleg. Bismarck visszaemlékezve Oroszországnak irányunkban 1870-ben tanúsított magatartására, mindig egyetértett velem, mikor két egész éven át 1876-ban és 1877-ben neutralité bienveillante által kíséreltük meg a császár iránt hálánkat kimutatni, a mint tényleg sikerült is megakadályoznunk a nyugati hatalmaknak, köztük Ausztriának coalitíóját. Ez, azt hiszem, elosztatta a császárnak azt a gyanúját, hogy Bismarck herceg Gortschakoff ellen való haragjából megváltoztatta politikai véleményét, s hogy ezen alapszik Oroszországgal szemben elfoglalt magatartása, a mely most oly jelentéktelen kérdésekben kifejezésre jut. Mindezekig Bismarck érzelme Oroszország iránt változatlan maradt».

Európában, ha összetartunk à trois, a mint ezt az 1872-diki berlini találkozás óta megtettük. Minthogy e tekintetben ugyanaz a meggyőződés, csak hozzájárulhattam nézetéhez. *) Mivel pedig Adlerberg, Giers és Milutin egészen ugyanebben az értelemben beszéltek, a világosság, a melyet az alexandrowói találkozáson a csárnak és legbizalmasabb embereinek érzelmei tekintetében kerestem, legalább én előttem földerült. Egyikük sem kívánja legkevésbé sem, hogy velünk háborút kezdjenek. Az a szaporítás, a melylyel az orosz sereg a török háború idején mint tartalékkal gyarapodott, állandóan meg fog maradni, mert úgy vélik, hogy európai coalitio fenyegeti őket, és ennél fogva az előkészülés állapotában kell lenniök, a mi képesekké tenné őket arra, hogy egyedül szálljanak szembe.

Minthogy ezeknél fogva megdőlt az, a miből előterjesztéseiben kiindult, hogy az Oroszország részéről fenyegető veszély következtében szakítanunk kell az ez országgal való összeköttetésünkben eddig követett politikánkkal, és hogy nemcsak keresnünk kell, hanem hogy most tényleg meg is kell kötnünk egy védő természetű

---

*) A császár jegyzeteinek idevonatkozó része a következő: «A csár ezután az orosz követ levelét olvasta föl nekem, a melyben ez Bismarck herczeggel Kissingenben a politikai helyzetről folytatott beszélgetését írja le. E szerint sok szó volt különösen Poroszországnak és Oroszországnak együttműködéséről. A követ úgy találta, hogy Bismarck régibb nézete a három császár szövetségéről teljesen változatlan maradt. A csár en aperçu ismételte a nézeteket, a melyeket egymással váltottunk, és igen örült, hogy a félreértések megszűntek, és hogy a régi barátság a két állam között Ausztriával egyetemben fönmarad. Az utóbbira vonatkozólag először jegyezte meg: «Bizonyára volt okom, hogy elégedetlen legyek vele, minthogy magatartása velem szemben a háború idején, mint rendesen louche volt. Egy puskalövés nélkül foglalt el két török tartományt, természetesen, hogy soha ki ne adja kezéből, mint a hogy az angolok sohasem adják ki Cyprust, a mire nézve közöttük a congressus idején külön egyezség jött létre a nélkül, hogy arról a nagyhatalmaknak egy szót is szólottak volna». Félbeszakítottam, s azt mondtam, úgy hiszem, hogy Bosznia és Hercegovina elfoglalása tekintetében Reichstadtban tárgyalások folytak. «Igaz, felelte a csár, csak hogy az alatt az egészen más föltétel alatt, ha Ausztria rész vesz a háborúban ilyen vagy olyan módon. De mindegy, a fődolog, hogy összetartsunk à trois». Természetesen csak megerősíthettem ezt a nézetét, mint a saját meggyőződésemet».

európai coalitiót Oroszország ellen, én a tervet jelenlegi terjedelmében nem fogadhatom el. Sándor csár levelét én eredetileg sem fenyegetésnek, hanem pusztán óhajnak tekintetem az iránt, hogy a két állam között fönnálló jó viszony a sajtó megfőkeezése által föntartassék, s most, hogy a csár levelének magyarázatát adta, örülök csak igazán az enyhébb hangnak, a mely önnek általam a csárhoz küldött válaszában végigvonult, a mérsékelt kifejezéseknek és a benne foglalt igazságoknak, a melyek eléggé érthetőek voltak, s melyeket meg is értettek. E szavak: «une entente séculaire, les legs de nos pères de glorieuse mémoire», akárcsak a szívemből eredtek volna, s a csár szívéhez is szólottak, úgy hogy azokat kétszer ismételte nekem. Ennélfogva nem érthettem meg az ön ellenséges indulatát Oroszországgal szemben, a mely minden előterjesztésével csak fokozódik, s azt sem foghattam föl, hogyan lehet a föntidézett szavakat üres phrasisnak magyarázni. Épen ilyen mélyen bántottak azok a szavak, hogy külsőleg barátságos magunktartása ne változzék Oroszországgal szemben, míg ezenközben coalitióra lépünk ellene Ausztriával, Angliával és talán Franciaországgal. Ön pedig már oly határozottan vette szemügyre ennek megkötését, hogy nemcsak közölte egész tervét Andrassy gróffal, hanem megengedte neki, hogy arról császárájának szójjon, a ki azt azonnal el is fogadta. Azután ön felhív, hogy adjak önnek utasítást, hogy Bécsen keresztül való visszatértében védőszövetséget kössön Ausztriával Oroszország ellen, melyet egy szélesebb körű coalitio fog követni. Élje magát bele az én helyzetembe egy pillanatra. Egy személyes jó barátommal, közeli rokonommal és szövetséges társammal vagyok együtt, hogy egy levelének heves és csakugyan félre is értett részeit fölvilágosítsuk, és beszélgetésünk kielégítő eredményre vezet. Ugyanebben az időben ellenséges coalitióra lépjek a csár ellen? a háta mögött épen ellenkező módon cselekedjem, mint a hogy vele megbeszéltem?

Nem akarom teljességgel tagadni, hogy az ön előterjesztéseiben megjelölt veszélyek egykor fenyegethetnek, különösen ha Szent-Pétervárott az uralkodó személyében változás áll be. De épenséggel nem bírom átlátni, hogy a veszély már is fenyeget.

Hányszor óvott ön attól, hogy más hatalmakkal kezünket megkötő szövetségre lépjek, midőn határozott célok még nem lebegnek szemünk előtt, vagy midőn még csak sejtethetjük a bizonytalan jövőt. Bátyám és Manteuffel minister ugyancsak megégették az ujjukat az Ausztriával létrejött hároméves egyezséggel, a mely

Olmütz után köttetett meg, és türelmetlenül várták a határidő lejártát. A jelen eset egészen hasonló. Politikai meggyőződésnek és lelkiismeretnek mond ellen, hogy egy lehető eshetőség kedvéért megkössem a kezemet.

Ezuttal azonban nem akarom desavouálni sem önt, sem a lépéseket, a melyeket tett, tárgyalásokba bocsátkozván Andrássyval és uralkodójával. Ennélfogva Bécsben, a hová az összes újságok jelentése szerint elutazik, szóba hozhatja azt az eshetőséget, hogy Oroszország között és közöttünk valamely nézeteltérés támadhat, a mely szakadássá fejlődhetik; és pourparlerkba bocsátkozhatik azon együttes rendszabályok tekintetében, a melyekhez ez esetben Ausztriával nyulnunk kell. De, követve lelkiismeretemet, nem hatalmazom önt föl arra, hogy valamely egyezményt kössön, nem is szólva szerződésről.

Remélem, hogy ily módon nézeteink újra meg fognak egyezni. Ha Isten úgy akarja, hogy ez az eset álljon be, bizalommal tekinthetek a különben reám nézve igen sötétté váló jövő elé, és Oroszországgal való összeköttetésünknek, mely barátságosabban kezd alakulni, természetes folytatását várhatom. El nem mondhatom Önnek, milyen kínos volt reám nézve az a fordulat, midőn tizenhét év lefolyása alatt először látszott úgy, mintha nem tudnánk megegyezni. Türelmetlenül várom feleletét a fönt érintett meghatalmazásra, és az a meggyőződés, hogy meg tudunk majd egyezni. Isten adja, hogy úgy legyen.

Hűséges híve

Vilmos».

Stolberg, a ki előbb bécsi nagykövet, ez időben pedig az államministerium alelnöke volt, szeptember 17-dikén írja Bismarcknak: «Mai hivatalos tudósításom folytatásaképen köteleességszerűen értesítem herczegségedet a következőkről. Midőn a császár már majdnem azon a ponton volt, hogy megadja beleegyezését, hirtelen tétovázni kezdett, s azt mondta, hogy van még egy akadály, a melyről említést tett önnek utolsó levelében, és a melynél fogva kénytelen súlyt helyezni arra, hogy teljesen kizárassék annak a lehetősége, hogy mi kötelezettséget vállaljunk Ausztriának Oroszország ellen támadó háborúban való segítésére. Némi habozás után ő felsége szavamat vette, hogy herczegséged kivételével senkivel sem beszélek a dologról, s a két császár között Szent-Pétervárott 1873-ban (az ön tudomásával, de ellenjegyzése nélkül) létrejött megegyezést hozta szóba, a melylyel mind a két fél arra kötelezte

magát, hogy bizonyos körülmények között a másíknak segítséget nyújt. Nyilvánvaló, hogy főképen innen ered a megütközés, és hogy ez keltette föl a Sándor czárral szemben való árulás fogalmát, a melyre Bülow Stettinből czéltott. Noha ez a kijelentés sokkal általánosabbnak tetszett nekem, a ki a kérdésben forgó tárgyat nem ismerem, hogy sem teljesen méltányolhassam az ellenvetés súlyát, kötelességemnek tartottam, tekintettel az elhatározás közeli voltára, megragadni a császárnak azt a kijelentését, hogy, ha a föntemlített lehetőség kizáratik, ellenvetése megszűnik, és a levelemhez toldottakat hoztam javaslatba.

Ámbátor az ellenvetésnek ekként eleje vétetnék, ő felsége mind e mellett hallani kívánja, hogy herczegséged mit szól e tekintetben, és azt óhajtja, hogy e czélből önt tájékoztassam. Miután a császár beleegyezését adta, kissé elérzékenyedett, és azt mondta nekem, hogy elhatározása nagy lelki tusájába került. Mindazonáltal úgy vélekedett, hogy egy oly kipróbált tanácsosának, mint herczegségnek, tanácsát követnie kell. A legmélyebb tisztelettel vagyok stb.»

Stolberg javaslata így szól :

Vilmos császár csakis azzal a föltétellel egyezik bele az Ausztriával való szövetség aláírásába, ha megírhatja Sándor czárnak a következőket : «Ő felsége megelégszik azokkal a nyilatkozatokkal, a melyekkel Saburoff őt Oroszország békeszeretete tekintetében biztosította, és hogy loyálításának és őszinteségének jelét adja, közölni óhajtja azt a körülményt, hogy azon a ponton áll, hogy Ausztriával szövetséget köt, a melyben a jó viszony gondos ápolását ígérík egymásnak s kölcsönös segítséget csak támadás eseteire kötnek ki».

A császárnak Bismarckhoz intézett levele, a melyre Stolberg a fönt közölt tudósításban hivatkozik, Stettinben kelt, szeptember 15-dikén és következőképen szól : «Miután befejeztem önhöz intézett utolsó leveletem, a melyet ma kaphatott meg, Manteuffel tábornagy átküldte nekem az ön folyó hó 7-dikén küldött táviratát, a mely nagy örömet okozott nekem, mert úgy látom belőle, hogy lehetséges lesz megegyezésre jutnunk. E vélemény szerencsére negyedik jelentése is megerősíti, a melyet tegnap kaptam meg. Egy fontos szempont ötlött azonban föl nekem, azokkal a megbeszélésekkel kapcsolatban, a melyeket ön Bécsben fog folytatni. Ez a Szt.-Pétervárott 1873-ban kelt egyezés, a melyet csakis a két tábornagy, Moltke és Barjatinsky, írt alá, s melyet Sándor czár és én ratificáltunk, a míg ön aláírását megtagadta. Egy körülmény meg-

erősíti . . . . (olvashatatlan) a melyet ön akkor és oly gyakran hozott föl a szövetségnek oly körülmények között való megkötése ellen, a mikor még nem tartunk valamely határozott czélt szemünk előtt, a mely oknál fogva csak nagy nehezen szántam el magamat a szent-pétervári egyezés aláírására. Hogyan kívánhatja ön már most azt, hogy szövetségre lépjünk a nélkül, hogy hírt adjunk arról, hogy a Szent-Pétervárott megkötöttől visszalépünk? Mind a kettőnek védelem a czélja. Már most a szentpétervári Poroszországot és Oroszországot arra kötelezi, hogy segítsék egymást, ha bármelyiköket megtámadják. A tervezett szövetség ugyanily megállapodásra irányul, csak hogy Oroszország ellen. Hogyan egyeztethető ez a kettő össze? Azt hiszem ennél fogva, hogy Bülownak az a gondolata, hogy az «Oroszország ellen» szavak kihagyassanak, alkalmat adna nekünk arra, hogy Oroszországot is bevonjuk az új szövetségbe, és hogy ekként teljesítsük a szent-pétervárit.

Minthogy nem hiszem, hogy az ifjabb Bülow beavattatott a szent-pétervári szövetség titkába, nem beszélhettem vele arról, annál kevésbbé, mivel abból, hogy nézetének kifejtése alkalmával e tárgyról hallgatott, úgy látszik, hogy nincs róla tudomása.

Vilmos.

Bismarck Andrassynak Gasteinből szeptember 20-dikán a következőket írja :

«Tisztelt gróf!

Folyó hó 3-dikán közölt tudósításom folytatásaképen az abban kegyelmességednek folyó hó 1-én kelt szíves levelére megkezdett választ kiegészítem.

Itt folytatott megbeszélésünknek megfelelően ismételten küldöttem részletes jelentéseket a császárnak, legkegyesebb uramnak. Az én nézeteimnek, a melyeket kegyelmességed ismer, és az engem képviselő társaim nézeteinek egyöntetűsége lehetővé tették a nehézségek legyőzését, a melyeket a távolság és a más oldalról eredő ellentétes befolyások támasztottak, úgy hogy most kijelenthetem, hogy a császár elvben megegyezik azokkal a nézetekkel, a melyek engem megbeszéléseink alkalmával vezettek. Helyettesemnek, Stolberg-Wernigerode grófnak, egy hivatalos tudósítása szerint a császár kész arra, hogy jóváhagyjon egy olyan megállapodást, a melylyel a két hatalom arra vállalkozik, hogy a béke föntartását ezentúl is előfoglalják mozdítani, de különösen arra, hogy ápolni fogják a békés viszonyt a két állam és Oroszország között, az esetre azonban, ha

bármelyiküket egy vagy több hatalom megtámadja, együtt fogják ezt a támadást teljes, egyesült erővel visszaverni.

Ennek megfelelően legkegyesebb uram fölhatalmazott, hogy Ausztria-Magyarország és a német birodalom között egy föltétlen védő szövetséget hozzak javaslatba, akár időbeli korlátozással, akár a nélkül. Tisztelettel kérem kegyelmességedet, hogy ezen indítványnak előszóval való megbeszélésébe egyezzzék bele. Tárgyalásaink eredményét jóváhagyás végett legkegyelmesebb uramnak kell majd előterjesztenem. Nem kételkedem, hogy hozzájárulását meg fogom kapni, ha kegyelmességed abban a helyzetben van, hogy Ferencz József császár nevében hozzájárul a részünkről tett indítványhoz, ugyanazokkal az egyszerű és általános kifejezésekkel, a melyekben az előterjesztetett. Mindenesetre boldognak fogom magamat tartani, ha megbeszéléseink ilyen vagy más eredményre vezetnek, a melyre a két birodalom kölcsönös érdekeinek és Európa békéjének előmozdítása végett törekszünk.

Baráti és szíves üdvözléssel híve

Bismarck.»

Vilmos császárnak Bismarckhoz Baden-Badenből 1879. október 2-dikán írt levele :

«Sajnálattal látom múlt hó 24-dikén kelt leveléből, valamint az ahhoz csatolt emlékiratból, a Bécsben folytatott tárgyalásairól fölvett jegyzőkönyvekből és a szövetségnek ezekre alapított tervezetéből, hogy a szövetségről táplált nézeteimet egyik részről sem fogadták el. Minthogy ezeket a nézeteket Danzigban és Stettinben múlt hó 10-dikén és 12-dikén írt leveleimben oly világosan kifejtettem, a mennyire csak tudtam, a maga részéről is láthatja, mennyire eltérnek az elért eredménytől, úgy hogy nem kell azokat ismételtnem. Ennek a körülménynek ellenére is visszaküldöm 24-diki levelét, hogy a szélére (sajnos, csak írónnal) vetett jegyzetekből megítélhesse, milyen benyomást tett reám.

Németország és Ausztria ugyanannak a célnak elérésére törekednek : biztosságra idegen ellenségek ki nem hítt támadása ellen. De innen odáig nem mehetek, hogy Oroszország mint szóban forgó ellenség különösen megemlíttessék. Ezért nem járulhatok hozzá sem a jelenlegi javaslatokhoz, sem a szövetség azonnal való megkötéséhez. Miután a félreértések eloszlatásával újra barátsággal nyújtottam kezemet Sándor csárnak, vajon köthetnek-e ellene olyan szövetséget, még ha az védő jellegű is, a mely csakis ő reá utal, mint

a vélelmezett támadóra, s titokban tarthatom-e ezt előtte? Én nem lehetek részese a hűtelenség ily cselekedetének. Ennek az ellenvetésnek enyhítésére azt hozzák föl, hogy «le cas échéant», Oroszország értesíttetni fog egy szövetség fennállásáról, ha ellenünk irányuló háború jelenségei mutatkoznának. Ez a nagyon határozatlan kifejezés annyira tágítható, hogy a tudósítás vagy már későn érkeznek, vagy csak nagyobb ingerültséget idézne elő. Az az érv is fölhozott, hogy a kérdéses szövetségről való tudomás megadná Oroszországnak az emeltyűt és a szükséges önuralmat, hogy a belső ügyei terén most uralkodó forrongást lecsillapítsa. E célból azonban bizonyára szükséges, hogy a tisztességes szándékról hivatalos tudomása legyen. Az pedig természetes, hogy arról a tényről, hogy Oroszországot tekintjük az egyetlen ellenségnek, hivatalosan nem értesíthetjük. Ennélfogva, hogy a szerződés Oroszországgal közölhető legyen, abból az Oroszországra való utalást ki kell hagyni, az ellenséget csak általános kifejezésekkel kell körülírni és mellesleg megemlíteni, hogy a szövetség megkötésével a felek ezt a tisztességes szándékot tartják szemük előtt.

Ezt kívánom én. A szerződésnek azonnal való ratificálását ellenzem, mert e pillanatban nem forog fönn egyáltalán semmi sem, a mi Németország és Ausztria ellen irányuló háborúra vezethetne, és ismeretes, hogy kötelező szerződéseknek sürgető szükség nélkül való megkötése kétélű fegyver. Ausztria azon az alapon kívánja az azonnal való ratificálást, mert az a kedvező helyzet, a mely e pillanatban Franciaországban fennáll, rosszra fordulhat, és mert az Ausztria és Angolország közt lévő benső viszony meghidegülhet. Nem foghatom föl, hogy ilyen messzenyuló politikai kombinációk hogyan tehetők függőkké a francia köztársaság egy miniszerének a sorsától, a ki már bukófélben van. Az angol-osztrák benső viszony pedig nagyon repedezett lehet, ha a szövetség ratificálásának keltétől függ. Tekintettel arra, hogy Ausztria Franciaország érzékenységeinek milyen fontosságot tulajdonít és tekintettel Ausztriának az Angolországtól való elhidegülést illető aggodalmára Milutinnek egy hármass szövetség lehetőségére vonatkozó véleménye nem lehet teljesen alaptalan.

Van azonban egy másik körülmény, a mely utat nyithat abból a dilemmából, a melybe én egyrészt, a mennyiben Oroszországról van szó, lelkiismeretem és becsülete, másrészt pedig a nézeteim ellen osztrák részről tett ellenvetések között jutottam. Távirati kérézősködésekre válaszul ön drót útján tudósított, hogy Saburoff a

czártól kapott utasítás alapján mit mondott. E közlésekből ön azt vonja le, hogy Oroszország fél füllel már hallott Ausztriával való tárgyalásainkról (a mi egészen természetes); és azt következteti védelmi viselkedéséből, melyet Saburoff biztosítása szerint Oroszország a jövőben is követni akar, hogy ez a biztosítás már annak a következménye, hogy tárgyalásainkról tudomást szerzett. Ilyen körülmények között talán lehetséges lesz az Ausztriával tervezett egyezség közlésének általam a harmadik oldalon tanácsolt módját azonnal alkalmazni és a szerződésnek általános jelleget adni, nem csak az által, hogy Oroszország nevét abból kihagyjuk, hanem akként is, hogy fölszólítjuk a szövetségben való részvételre. Ön maga mondotta Saburoffnak, hogy ön mindenképen a három császár szövetségének föntartása mellett van; és ugyanez a gondolat vonul végig az előterjesztésen, a jegyzőkönyvön és a szerződésen. Mi volna tehát egyszerűbb, mint egy tényleges írott szerződésben való megerősítése a három császár szövetségének, a mely eddig pusztán szóbeli volt, vagy legfőlebb csakis a szent-pétervári-bécsi egyezkedésben birt irásbeli alappal. Ön maga mondta továbbá Saburoffnak, hogy nem volna képes közreműködni valamely politikában, a mely Ausztriát veszélynek tenné ki. Ép olyan helyes, mint a mennyire fontos, hogy Oroszország ily módon kapja meg az első hivatalos értesítést arról, a miről már fél füllel hallott. A mennyiben szent-pétervári követünk Giersnek elmondaná az ön és Saburoff közt lefolyt beszélgetést, megkérdezném, vajon Saburoffnak az iránt biztosító nyilatkozata, hogy Oroszország ezentúl csakis a berlini békeszerződésre alapított védőpolitikát fog folytatni, megbízható-e, s vajon ez Németországgal és Ausztriával szemben védő politikát jelent-e? Ha kielégítő választ kapunk, és e választ azonnal közöljük Ausztriával, ez esetben semmi akadály sem lesz annak, hogy mi és Ausztria Sándor czárt a tervezett egyezségről a fönt említett módon ne értesítsük, és az abban való részvételre föl ne szólítsuk.

Ez szükségessé tenné az első cikk módosítását, a második cikk ellenben egészen kimaradna; ha pedig kíváncsún tartatnék, hogy maga a tervezet képezze Oroszország meghívását az egyezségben való részvételre, ez esetben a negyedik cikk ujonnan volna fogalmazandó, még pedig úgy, hogy az ön levelének szélére vetett jegyzeteimnek megfelelően, minthogy az egész egyezség úgy terjesztetnék elő, mint a mely ez ideig csak Németországra és Ausztriára vonatkozik. A második cikk kihagyását szükségesnek tar-

tom, mert az kizárólag Oroszország ellen irányul; és azonkívül azért is, mert mult hó 24-dikén kelt levele különösen kijelenti azt, hogy az esetben, ha Franciaország megtámadja Németországot, Ausztria fölmentetik az alól, hogy az utóbbit segítse, és csak jóakaró semlegességre köteles. Ez annyit jelent, hogy mi segítőnk Ausztriát Oroszország ellen teljes hatalmunkkal, míg Ausztria nem tartozik hasonló szolgálattal, ha Franciaország támad meg bennünket. Már pedig ez az utóbbi eshetőség legalább jelenleg sokkal könnyebben következhetik be, és tényleg valószínűbb, mint egy orosz támadás, minthogy ott a revanche után való vágy csak szunnyadozik, de arról sohasem mondtak le, és újra mutatkozni fog, mihelyt megfelelő alkalom kínálkozik. A mi pedig helyzetünket egy, Franciaországgal való háborúban illeti, erre nézve véleményem eltér Moltke tábornagyétól s nem írhatom alá azt a nézetét, hogy elégséges az erőnk ahhoz, hogy ezt a háborút szövetségesek nélkül folytassuk. Ezuttal egy egészen más hadsereggel állanánk szemben, mint 1870-ben, mert az előrehaladás, a melyet az tett, tagadhatatlan. Ezenkívül fontolóra kell még venni Franciaországnak majdnem hermetikusan elzárt határát, a mely Svájc határától Belgiuméig terjed, a váraknak és erődöknek szakadatlan sorát, a mely még ha keresztül is törnénk rajta, lehetetlenné tenné, hogy a homloksornak megerősítést küldjünk, és a mely azonfelül is rendkívüli módon megakasztaná erőnk hadi kifejtését. Ezen a megszorított téren kellene Moltke tábornagy szerint megütköznünk. Ha mi vagyunk a győztesek, nem üldöztetjük a megvert ellenséget, mint a hogy ezt 1870-ben tettük, mert utunkat állja a váraknak ez az öve, úgy hogy a helyett, hogy üldözésbe bocsátkoznánk, ezeket kellene azonnal ostromolnunk. Hónapok múltának, míg csak egyiköket is bevehetnők, és ez alatt a megvert seregnek bőségesen ideje nyílnék arra, hogy hátul a lánczot helyreállítsa, és hogy velünk arra az esetre, ha, kockáztatva a hadi műveleteink kiinduló terével való összefüggést, áttörünk, jól elkészülve szálljon szembe. Ha pedig az első ütközetben a német hadsereg szenved vereséget, akkor a Rajna balpartja azonnal elveszett, és a folyón át vissza kell vonulnunk.

Ez okból Ausztriának nem szabad egy ilyen háborúban semlegesnek maradnia, hanem ellenkezőleg az egyezségben köteleznie kell magát arra, hogy egész hatalmával segít bennünket, mint a hogy a szerződés bennünket is kötelez Oroszország ellenében.»

A kancellárhoz intézett e levélnek Badenban október 4-dikén kelt folytatása: «Tegnap még be nem fejeztem az idecsatolt

levelet, midőn hosszú távirata megérkezett, úgy hogy háromnegyednyi oldalt kellett hozzá írnom. A levelemben elfoglalt álláspontot az az elhatározásom, hogy a bécsi indítványhoz föltételelesen hozzájárulok, nem dönti meg. De újra kérdem, mit feleljünk, ha Sándor császár a vele közlendő emlékiratra való hivatkozással azt kérdi: «Mire határozótatok el magatokat ezzel az emlékirattal kapcsolatban? Nyilván szerződésre léptetek? Míg én azt nem ismerem, nem tökéllhetem el magamat semmire sem; mutassátok meg a szerződést.» Mivel pedig a szerződés jelen alakjában nem mutatható meg Oroszországnak, annak előmutatása elől ki kell térnünk; és micsoda benyomást tenne e kérés megtagadása a császárra? Bizonyára a legrosszabbat. A második cikk szövegezése, az én fölfogásom szerint, annyira különös, hogy a csatolt levél tartalmát csak abban az indítványban kívánom összefoglalni, hogy Ausztria semlegességét Franciaország által való megtámadásunk esetére a szerződésből ki kell hagyni, és Ausztriát föl kell szólítani, hogy ugyanazt a kötelességet vállalja magára a bennünket teljes erejével való segítség tekintetében, melyet az első cikkben mi vállalunk magunkra Ausztriával szemben egy orosz támadás esetére. Másként a feltételek nem egyenlők. Értesse meg ezt még egyszer jól Andrássyval. Vilmos.»

Andrássynak 1879. október 3-dikán Bismarckhoz írt levele: «Szeptember 29-dikén kelt nagyrabecsült levelét megkaptam; fogadja érte legmelegebb köszönetemet. Azóta Reuss herczegtől a tárgyalások mibenlétére vonatkozó néhány értesítést kaptam. Ide csatolom ezeket abban a formában, a melyben maga Reuss herczeg írta. Kijelenthetem, hogy megegyezem az ezen javaslatban kifejezett iránynyal, mind a mellett két pontra nézve aggályaim vannak. Az első, hogy szerződésről van benne szó, a másik pedig az, hogy a szerződés megkötését úgy tünteti föl, mint a mely a jövőben függ. Az elsőre nézve az az ellenvetésem, hogy ha Vilmos császár ő felségének levele kifejezetten szól a szerződés megkötésére való szándékáról, ennek okvetlenül az lesz a következménye, hogy Szent-Pétervárott kérni fogják az egyezés szövegét, és ez alkalmat fog adni az orosz kormánynak, még mielőtt mi megállapodásra jutottunk, arra, hogy tárgyalásokat kezdjen à trois, a melyektől én a felek egyikére sem várok kielégítő eredményt. Ez okból egy ellenindítványt, azaz helyesebben: egy párhuzamos indítványt bátorodom előterjeszteni, a melynek elfogadása, azt hiszem, mindkét félre üdvös volna. Ez a következő:

Miután a szerződést aláírásával szentesítette, (e szavakat Bismarck írónnal aláhúzta) Vilmos császár ő felsége közölheti az általunk megállapított és aláírt emlékirat *teljes tartalmát* (Bismarck által írónnal aláhúzott szavak), a mely természetesen egyezséget foglal magában. Hozzáfűzheti még a maga részéről azt a magyarázatot, hogy ebben az egyezségben a két kormánynak hallgatag megállapodása is benne foglaltatik, hogy a birodalmak bármelyike ellen intézett támadást mindkettő ellen irányulónak fogják tekinteni, és hogy ő felsége is ily értelemben fogja föl az egyezséget. Ő felsége, kit Saburoffnak Oroszország békeszeretetére nézve tett nyilatkozata kielégített, mindezt loyálisának és őszinteségének bizonyságául közli az orosz czárral. Ő felsége talán hozzá teheti még azt is, hogy ez az egyezés teljesen védő jellegű, és hogy semmi sem akadályozza Oroszországot, hogy valamely ezzel ellentétes iránytól eltérjen és az emlékiratban kifejtett elvekhez csatlakozzék. (Bismarcknak írónnal a lap szélére tett jegyzete.) Ily módon Vilmos császárnak azt a czélját, hogy a czárral közölhesse, mit jelent a megállapodásunk, teljesen elérnök, míg másrészről nem tétetnék említés szabatosabb egyezés főnnállásáról, és ennél fogva elkerülnök annak a szükségét, hogy az is közöltessék.

A szövegnek közlése más egyében kívül még azért is hátránnyal járna, mert Oroszországnak ily szöveghez való hozzájárulására gondolni sem lehet, másodsor pedig azért, mert Franciaországra és Olaszországra vonatkozó része ott majdnem azonnal ismeretessé válnék, és a jelen körülmények között teljesen szükségtelen kombinációk keletkezésére adna alkalmat; harmadszor pedig az ügy az országgyűlésen is szóba hozatnék és kellemetlen vitákat idézne elő. Ezek a tekintetek ajánlják indítványomat. Ha ön nem tudja ennek elfogadását illetékes helyen biztosítani, én hozzájárulhatok bármely más javaslathoz, beleértve azt is, a melyet Stolberg tanácsolt, mint-hogy legkegyesebb uram elutazása előtt kijelentette, hogy nem ragaszkodik mint *conditio sine qua non*hoz ahhoz, hogy a szerződés aláírása után titokban tartassék.

Másrészt azonban van egy pont, a melyet teljesen kizártnak óhajtok tekinteni, ez pedig az egyezés létrejöttének és tartalmának közlése, mielőtt Vilmos császár ő felsége szentesítése tényleg meg nem adatott, vagy nem biztosított. (Bismarck írónnal tette hozzá: Egészen helyes.) A nélkül, hogy legkegyelmesebb uram ide vonatkozó határozatának elébe akarnék vágni, ily esetben inkább teljesen lemondanék egy egyezés kötéséről, s kénytelen volnék részemről a

tárgyalásokban ily alapon való minden további lépést abbahagyni. Bocsássa meg, kedves herczeg, előadásomnak némileg szaggatott hangját; minthogy azonban a tárgyat sürgősnek tartom, azt óhajtom, hogy még ma Reuss herczeg kezében legyen a levél. Adja át, kérem, tiszteletemet a herczegnének; változatlan és szíves üdvözléssel maradok őszinte híve

Andrássy.»

A trónörökös írja Bismarcknak (teljesen bizalmasan) Baden-Badenből 1879 október 4-dikén: «Stolberg gróf bizonyára értesítette önt, mielőtt ön e sorokat megkapja, hogy mint állanak az ügyek a szerződés tervezetének a császár által való aláírására nézve.

Ennélfogva nem is szólok többet erről az izgató válságról, a melynek eredménye, mint ezt bizonyosra veszem, messzeható jelentőséggel lesz Németország helyzetére. Mind a mellett rá kell mutatnom, hogy ő felsége egészen szerencsétlen, és egyre azt ismétli, hogy becsületét játszotta el ezzel az elhatározásával, és hűtelenséget követett el barátja, a czár ellen; úgy hogy tisztán látni, mily iszonyú nehézséggel járt — túlzásig vitt lelkiismeretességénél fogva — ez az elhatározása.»

1879 október 6-dikán Bismarck Busch-sal a külügyi hivatalban előforduló surlódásokról beszélván, a következőket mondotta: «Mindez főleg a császárnak Oroszország iránt való elfogultságából ered. Én is orosz vagyok rokonszenveimben, de nem vakon, mint a császár, a ki, öccse és Alexandrina herczegnő kivételével, egyedül áll e tekintetben az udvarban. Nem lát és nem hall semmit, és sem nekem, sem bizonyítéknak nincs rá hatása. Elment Alexandrowóba annak ellenére, hogy ismételten a leghatározottabban tiltakoztam ez ellen. Oroszország óriási előkészületeket tesz, hadi erejét 400,000 emberrel szaporította, azaz annyival, a mennyi a német hadsereg békelétszáma. Huszonnégyszáz új hadosztályt képesek most síkra állítani, azaz tizenkét hadtestet. E mellett a nyugati határon nagy számú lovasság állomásozik, a mely három nap alatt elárasztthat bennünket. Az értesülések megbízhatók, a császár ismeri a tényeket, de nem hisz nekik. Alexandrowóban elcsavarták a fejét érzelmes beszédekkel és Lujza királynéra való visszaemlékezésekkel, úgy hogy nem lehet vele semmire se menni. Pedig annyira szembeszökő a dolog. Ki ellen irányulnak a fölfegyverzések? Pétervárott azt mondják, hogy Konstantinápolyt Berlinen keresztül kell meghódítani. Mások azt mondják, hogy az út Bécsen halad át, de Bécset Berlinen át kell

elérni. Ennélfogva segítséget kell keresnünk, és az irány, a melyben ez megtalálható, meg van jelölve. A 42.000.000 német értelmes része azt szeretné, ha úgy Oroszországgal, mint Ausztriával jó viszonyban állhatnánk. De ha kénytelenek vagyunk e kettő közül választani, minden Ausztriára mutat, nemzeti s egyéb okok. Ebben az államban kilencz vagy tíz millió német van; és a magyarok is határozottan mellettünk vannak, sőt még a cseheknek (vagy egy tuczat engesztelhetetlennek kivételével, a kik nem jönnek számításba) sincs kedvök arra, hogy oroszok legyenek. De tegyük föl, hogy Ausztria tisztán szláv állam. Oroszország erős egymagában, és mi nem nagy segítséget nyújthatunk neki. Ausztria a kettő közül a gyöngébb, noha egyuttal megbecsülni való szövetséges társ, és mi nagy segítségére lehetünk. Béke-politikánkban is megerősíthet bennünket. Ha mi egyesülünk, két millió katonánkkal egymás oldalán, ők nihilismusukkal kétségen kívül kétszer is meggondolják, míg a békét megbontják. A szövetségnek ezt a gondolatát a német fejedelmek igen kedvezően fogadták; és Anglia teljesen egyetért ezzel. Franciaország is szembeszökően a béke föntartását kívánja jelenleg, de meddig? A trónörökös is az én véleményemen van; természetes, mondotta, hogy Ausztriával kell szöveteznünk. Csakis a császár van ellene; testileg ugyan már meggyógyult a nagy vérvesztéséből, a melyet az utolsó merénylet alkalmával szenvedett, de szellemi ereje meggyöngült.»

Busch egy megjegyzésre így folytatta: «Következatosan nem érti meg, a mit neki mondanak, ha az még olyan egyszerű is, s nem akarja elfogadni a javaslatba hozott rendszabályokat. Ő, öcsce és huga, Alexandrina hercegnő, az orosz Rütli.»

A beszélgetés folyamán újra visszatért az Ausztriával való szövetségre: «A császár és a két másik személyiség kivételével Németországban majdnem a keleti porosz gabonakereskedők az egyedüliek, a kik Oroszország mellett vannak.» Buschnak Ferencz József magatartására nézve hozzá intézett kérdésére így felelt: «Nagyon szép és értelmes. Én miattam jött Bécsbe vadászatáról, elfogadta minden gondolatomat, és kész volt arra, hogy mindent megtesz, a mit én a béke érdekében javaslatba hoztam.»

Sándor császárnak valamely idevágó kérdésére előszóval adandó felelet tervezete (kelt Varzinban, 1879 október 30-dikán): «Azt az intézményt, a mely I. Sándor befolyása alatt keletkezett, s a mely félszázadon át megóvta Közép-Európa békéjét, 1866-ban egy

ellenállhatatlan szükségnek föl kellett áldozni. A német confœderatio reánk poroszokra rendkívül nagy teher volt, a többi német törekvéseit pedig nem elégítette ki. Az ekként támadt elégedetlenséget a forradalmi párt a maga hasznára fordította, hogy vele minden német fejedelmet megfenyegeessen. Szükséges volt őket e fegyvertől megfosztani, és a nemzeti érzésnek eleget tenni. Ez meg is történt.

Hogy a Kárpátoktól a bodeni tóig terjedő Ausztria kiválása által keletkezett rést be kell tömni, ezt már a Pál-templomban (1848-ban Frankfurtban) fölismerték. Később az 1866-diki háború után szüntelenül tétettek kísérletek arra, hogy Ausztria azokhoz az államokhoz csatlakozzék, a melyek azelőtt a német confœderatióban egyesültek volt, s hogy megakadályoztassék abban, hogy Franciaországgal szövetséget kössön. Ezt a célt most elértük a nélkül, hogy a magunk részéről kötelezettséget vállaltunk volna Trientnek, Triesztnek vagy éppen Boszniának az olaszok vagy törökök, vagy déli szlávok ellen való megvédésére. Ausztriával való szerződésünk semmiképen sem fenyegeti jobban szomszédainkat, mint egy vár építése a határon, a mit, mint ez természetes is, sohasem fogtak föl ilyen szempontból, és még kevesebb fenyegetést foglal magában, mint hadi vasutak építése. Valósággal egy kölcsönös biztosító-társaság jellegével bír, a melybe bárki beléphet, a kinek hasonló érdekei vannak.»

1880 márczius 9-dikén Bismarck a következőket mondotta el Buschnak:

«Abban az időben (1879-ben Gasteinben való tartózkodása alatt) Oroszország nagy aggodalmat okozott nekem, féltem, hogy Ausztriával szövetséget köt, a melyhez Franciaország is hozzá fog járulni. Utóbb az oroszok durva leveleket írtak nekünk, a melyekkel fenyegettek bennünket arra az esetre, ha nem segítjük őket a keleti kérdésben, s úgy véltem, hogy korántsem mernének ily módon föllépni, ha nem lennének jó barátságban Ausztriával, a mely szövetségesökké is válhatik. Obrutsczeff útján azon is fáradoztak, hogy Párisban valamely szövetséget hozzanak létre. Obrutsczeff Milutin hadügyminiszternek hadsegéde és bizalmasa. A francziák azonban nem szorútlak rájuk, s követünk és mások által értesítettek bennünket, mint a hogyan az erényes asszony elmondja férjének, ha valaki erkölcstelen ajánlatokat tesz neki. Ez nagyon nyugtalanított. Mindig kívántam, hogy Ausztriával szerződésre lépjünk.

Már 1852 óta folyvást foglalkoztatott ez a gondolat. Míg a német conföderatio fönnállott, azt akartam, hogy Ausztriának ne legyen szüksége arra, hogy Németországban ő legyen az egyetlen tekintély, és azt, hogy ne háborgassa és ne korlátozza mindig Poroszországot, hanem engedjen Poroszországnak a conföderációban megfelelő helyzetet, a mi lehetővé tenné Ausztriának, hogy egész erejét a szomszéd államok részéről fenyegető támadások és követelések visszaverésére fordítsa. Bécsben azonban nem akartak meghallgatni. Szükségtelennek vélték. Azt tartották, hogy Poroszországnak van legtöbb oka félni az ilyen követelésektől, és hogy inkább rászorult Ausztria jóakarására és segítségére, mint Ausztria az övére. El kellett ennél fogva túrnunk, hogy mint alsóbb rangú állammal bánjanak velünk, s csakugyan igen csúnyán bántak velünk. Ismeri a Schwarzenberg politikáját, a melyet egészen a fejlődelmek congressusáig folytattak. Visszautasították azt, hogy másoknak is jusson valami, s megmaradtak a mellett, hogy minden őket magokat illesse. Kénytelenek voltunk tehát a magunk megóvása végett gyakorlati bizonyítékkal megmutatni nekik, hogy tévednek, ha azt hiszik, hogy mindig reájok kell támaszkodnunk, s hogy ennél fogva mindig engednünk kell, mert nem vagyunk képesek magunkért semmit sem tenni. Így azután fölhasználtuk 1866-ban az alkalmat, kitettük a szűrüket és kedvező föltételek mellett meg egyeztünk a többiekkel. Én később újra gondoltam a kibékülésre, például 1870-ben; de Beusttal nem lehetett semmire sem jutni és így az előkészületi lépések abban maradtak. Andrássy, úgy látszott, inkább hajlott a dologra. A helyzet megváltozásánál fogva azonban régi gondolatomat új alakba kellett öntenem. Én egy coalitio ellenében nyílt alkotmányos szövetséget akartam, a mely fölbonthatatlan, azaz a mi részünkről csakis a császár, a szövetséges tanács és a birodalmi gyűlés által, az ő részünkről pedig csak a császár és Trans- és Cisleithania által bontható föl. Közbejött a török háború, a berlini congressus és annak végrehajtása, a miben ott megegyeztünk. Szent-Pétervárott azt várták, hogy mi az ő érdekeikre föltétlenül figyelemmel leszünk, és hogy támogatni fogjuk minden követelésüket. Mi azonban ezt nem tehattuk meg, mert ezek egy része illetlen és veszedelmes volt. Erre parancsoló hangú és főnhéjázó intelmeket kaptunk tőlök, végül pedig megfenyegettek bennünket. Ezt csak arra magyarázhattam, hogy Bécs és Szent-Pétervár között vagy létrejött már valamely szerződés, vagy éppen tárgyalják. Andrássy oroszországi útja és különböző más körülmények megerősíteni lát-

szottak ezt a fölfogást, és ennek következtében a múlt nyáron nagy aggodalom töltött el. Franciaország csakhamar csatlakozott volna a másik két államhoz. Ily körülmények között kérdéses volt, vajon Németország pártjára áll-e Anglia, mert ezt az államot nem egy könnyen lehet rábírní arra, hogy a mellett a hatalom mellett foglaljon állást, a melyről azt lehet vélní, hogy nem kerekedhetik a másik fölébe. Nehéz szívvel mentem Kissingenből Gasteinbe, és midőn Andrassy odaérkezett, igen kíváncsi voltam arra, mit fog mondani. Ott azonban megbizonyosodtam, hogy semmi efféléről nincs szó. Oroszországgal semminemű szerződés nem jött létre. Ekkor előálltam gondolatommal, a melyet ő azonnal elfogadott, illetőleg a szövetség mellett nyilatkozott, de nem alkotmányos szövetség mellett. Erről vagy a szövetség nyilvánosságra hozataláról hallani sem akart, és végre helyes is volt, hogy nem, mert az ő országgyűlésük tudatlanságánál fogva belekötött volna a szövetségbe és ennek vagy annak a pontnak a megváltoztatását kívánta volna. Az ő parlament-jük még rosszabb a miénknél.»

«Rosszabb», mondotta Busch, «az alkotmányos párt ott még szófacsaróbb, mint a milyenek a mi parlamentünk tagjai.»

«Teljesen igaza van», felelte Bismarck. «Ezzel a kivétellel Andrassy mindenben megegyezett velem, és a császár Bécsben talán még nála is jobban kívánta a szövetséget. De a mi császárunk nem. Valóban durva (brutal) ellenvetéseket tett és föl akarta hazájának jóllétét az orosz barátság oltárán áldozni, noha az oroszok magatartása oly hűtlen és kihívó volt, a milyen tőlök csak kiteltet, még pedig Ausztriával szemben is, úgy hogy a kétségen kívül oroszbarát Albrecht főherczeg később azt mondotta Andrassynak: «Örülök most a Németországgal létrejött szövetségnek, mert az oroszok a bizalomra legkevésbé sem méltó cselszövők.» Ebben az időben vagy ezer oldalt írtam össze, dolgoztam éjjel-nappal, fölhasználtam az érvek minden fajtáját, kértem és esdekeltem, de a legcsekélyebb eredmény nélkül. Pedig nem volt veszteni való idő, Andrassy vissza akart vonúlñi. Épen úgy, mint én, ő is elfáradt és pihenni vágyott. Gondoskodott már utódról is, de magára nézve kitüntetésnek tartotta, hogy a szövetséget ő kösse meg. Én sem maradhattam örökre Bécsben. De éreztem, hogy ha ekkor meg nem kötöm a szövetséget Andrassyval, akkor nem lesz belőle semmi sem, mert mások nem viselték szívükön. Azonfölül az oroszok képesek lehettek volna rá, hogy megállapodásra jussanak velök ellenünk. A legkegyelmesebb azonban mindezt nem értette meg. Még Berlin-

ben is egyre tétovázott. Végre úgy látszott, hogy engedni fog. Én szabadságot kértem, és az hivatalos hangon meg is adatott. Alig távoztam el, egy csomó egymásnak ellentmondó rendeletet bocsátott ki, s én kénytelen voltam Stolberget hozzá küldeni, hogy újra befolyást gyakoroljon rá. Stolberg igen helyesen járt el, s épen nem tanúsított szolgálaiasságot. Végre a dolgot nyélbe ütöttük, s azt hiszem, hogy tartós lesz. Az osztrákok most már nem segíthetnek magukon, Ferencz József pedig becsületes ember és bizalomra méltó.*

KÓNYI JÓZSEF.

É R T E S I T Ő.

Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Buda-Pest, 1898.

Szenczi Molnár Albert naplója már ki volt adva 1876-ban a *Történeti Lapok*ban, de csonkán. Az egésztest most Dézsi adja ki először. Molnár Albert régibb életrajzírói nem méltatták a kellő figyelemre e Naplót. Ellenben Molnár levelezésével sokat foglalkozott az irodalom, de az Akadémia könyvtárában őrzött gyűjtemény a maga teljességében szintén e kötetben jelenik meg először. Sőt a kiadó kiegészítette azt, vagy harmincz kiadatlan levéllel, melyeket a legkülönbözőbb külföldi és latin levéltárakból és könyvtárakból szedett össze.

Az egész kiadás ritka gondnal, tapintattal és tanultsággal van szerkesztve. A jegyzetek számosak, de nem fölöslegesek. Nem igen akadunk a szövegben oly történeti, életrajzi, irodalmi vagy bibliographiai vonatkozásra, melyet a jegyzetek tanulságos módon meg nem világítanak. Valóban öröm lapoznunk e könyvet, mely oly igazi szeretettel végzett munka eredménye.

Molnár Albert naplóját nem nevezhetjük érdekes pszichologiai adaléknak. Szerzője nem elemzi lelki állapotait, sőt önkénytelen megjegyzéseket sem igen találunk a naplóban, melyek világot vetnének cselekvése okaira. Pedig volt valami titokzatos viseletében, a min az egykorúak is megütköztek. Nyugtalanúl bujdosott hazájában, majd a külföldön s bárhogy hivogatták haza, sokáig nem akart visszatérni, majd haza térve újra eltávozott. Vándorolt egész életén át, házassága sem változtatott e szenvedélyen. Maga írja 1617-ben kiadott *Postilla Sculteticájában* : «Életemnek ez negy-

venhárom esztendeit igazán merő bujdosásnak mondhatom. Mert alig töltöttem el szüleimnél tizenkettedik esztendőmet, hazámból ottan hamar kibujdostam és először Nagy-Győrött, annak utána Gönczön és Debreczenben lött deákul tanulgatásomnak szállása. Osztán fellyebb serdülvén, Németországban elsőben Vitebergában és Argentínában tanulgattam az tudományoknak kezdetit. Öreg deákkoromnak pedig Heydelbergában, Altorfiumban és Morpurgunban töltöttem el esztendeit. Szegény fejemnek Istentől mindez helyekre vezérlését, szent felségének mindenütt reám való gondviselését valamikor meggondolom, ottan ezt kell az sokképen sanyargatott prophetával kiáltanom: Tudom uramisten, hogy az embernek uta sincsen az ő tulajdon hatalmában, sem az uton járónak, hogy az ő maga lépését igazgassa». Jellemző az idézet. Neki sem volt hatalmában útja. Járt, mert járnia kellett, vándor ösztöne hajtotta. Pedig restelte, hogy némelyek «csavargónak» nevezték és «bujdosó böcs emberek példáit» kereste fel a maga védelmére.

Nyugtalan életének még más oka is volt. Szerette hazáját, de második hazájának tartotta Németországot, «tanuságának csendes partját», hol élete java részét töltötte. A hála érzése kötötte Németországhoz, itt anyagi támogatásban részesült s a mi még többet ért, itt kapott csak igazi ösztönt a szellemi munkára. Pártfogóban és jóakaró barátokban otthon sem volt hiány, de a német tudományszeretet légköréből nehezen birt kibontakozni. — Molnár levelezésében ugyancsak kevés a Molnártól írt levél. A legnagyobb-részt hozzáírt levelekből áll a gyűjtemény. Többnyire német tudósok, de nem ritkán magyarországi papok, rokonok és tudománykedvelők is írtak Molnárnak leveleket. Ebben a korban a levélírás még némiképp tudós divat volt; a kedvelt barátnak stilpróbákat küldött a levelező prózában s versben. De más célja is van a leveleknek. Sokat tanulunk belőlök a korra s Molnárra nézve. Elég fölemlítenünk Asztalos András, a derék nagyszombati polgár leveleit. Ezeket már ismeri a magyar történetírás, mint II. Mátyás király történetének nevezetes emlékeit.

Az életrajzi adatokat pedig senki sem használta fel jobban, mint Dézsi Lajos 1897-ben megjelent *Szeneci Molnár Albert* című biographiai munkájában. Ez a mű kiválik irodalomtörténeti monographiánk közül alaposságával és tapintatos kritikájával. Különös érdeme a könyvnek, hogy érdekes műveltségtörténeti keretben állítja elénk a nagynevű író életét.

Fr. Nietzsche, der Künstler und der Denker. Ein Essay von Al. Riehl. Stuttgart, Frommann. II. Aufl. 1898. Mk. 1.75.

E tanulmány szintén a nem rég megindult *Klassiker der Philosophie* című életrajz vállalatban jelent meg, szerzője a *A philosophiai. criticismus és annak jelentősége* című nagyszabású mű írója. Első kiadása csak tavaly jelent meg s az idén már II. kiadást kellett belőle rendezni, a mi a mű helyes fölfogása, tartalmassága, de talán még inkább a tárgyalt író iránt való érdeklődés mellett bizonyított. Mert ma Nietzsche a német philosophia legújabb' sensatiója, a laikus olvasók kedvencz philosophusa, mint kevéssel előbb Schopenhauer volt, kiben Nietzsche nemcsak mesterét tiszteli, hanem kivel megegyezik az erős subjectivismusban, a művészetek s első sorban a zene cultusában s a ragyogó szép előadásban. De aztán van köztök egy áthidalhatatlan ellentét: a mester világnézlete a pessimismus, végczélja az élet megtagadása, Nietzsche viszont az «a ki birja, az marja» morál hirdetője. Máskülönb philosophiai pályájának csak kezdetén volt Schopenhauer-imádó, utóbb minden tekintély alól emancipálta magát, minden tekintélyt gúnynyal és sárral dobált, Jézust úgy mint Kantot, hogy aztán a századok és ezredek szentesítette erkölcsi fölfogást halomra döntse s helyébe az erő, a hatalom cultusát, a gyöngye eltiprását állítsa.

Nietzsche 1844-ben született Röckenben, nagyon korán a classika philologia tanára lett Bázelen, de szem- és agybaja miatt már 1876-ban részben, két év múlva teljesen föl kellett hagynia tanári működésével. A következő éveket egyre súlyosabbá váló betegeskedések közt töltötte, míg végre — miután szemevilágát csaknem egészen elvesztette, — szelleme mindjobban elhomályosult s 1889 óta teljesen megzavarodott. Nevezetesebb művei: *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1871), *Unzeitgemässe Betrachtungen*, 4 db (*D. Strauss der Bekenner und Schriftsteller*, 1873, *Von Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben*, *Schopenhauer als Erzieher*, *R. Wagner in Bayreuth*, 1874—76); ezek közül az első volt az, mely nevét ismertebbé tette, továbbá: *Menschliches Allzumenschliches (Ein Buch für freie Geister)* 1878; *Morgenröthe* 1881; *Die fröhliche Wissenschaft* 1882, s főműve: *Also sprach Zarathustra*, I—IV Theil, 1883—1885; *Jenseits von Gut und Böse*, 1886. A róla szóló irodalom, bár körülbelül csak ez évtized elején

indult meg, máris hatalmas árrá dagadt s még egyre növekvőben van; nemcsak barátai, tanítványai, eszméinek apostolai emlegetik, magasztalják, nemcsak ellenfelei — s ezek éppen annyian vannak, mint amazok — ócsárolják, hanem, mint a kezünk alatt levő életrajz is mutatja, már a komoly gondolkodók, elsőrangú philosophusok is foglalkoznak vele. Heinze, az Überweg-féle *Újkori Bölcsészettörténet* legutóbbi kiadásában teljes négy oldalt szentelt neki, tehát többet, mint az összes magyar philosophia-irodalomnak; s ugyancsak a folyó évben egy másik német életrajzi vállalat (Reissner, Dresden) is közli életrajzát H. Gallwitz tollából. S valóban, a fölsemmelés itt nem vezet célhoz, mutatja éppen a Schopenhauer példája; ha Nietzsche egészben véve egészségtelen irányzatát — s a ragály mindig hajlandó a terjeszkedésre — le akarják győzni, ez csak komoly foglalkozás, alapos elemzés útján történhetik.

Riehl műve három fejezete szól Nietzscherről: I. művei és egyénisége, II. a művész, III. a gondolkodó. Nietzsche a nyelvnek, az előadásnak művésze; műveinek nagyobb része szakadozott alakban, aphorismákban van írva, s a gondolatokhoz simuló alak, az eleven beszéd rhythmusa, a fül számára írott szavak csengése bennök csodálatra méltó. Ugy bánik a nyelvvel, mint egy hangszerrel, a legfinomabb célzatait, hangulatának minden szeszélyét híven fejezi ki. Nehéz eldönteni, vajon inkább festő, költő vagy zenész-e Nietzsche; *Zarathustra* valóságos költői alkotás, a keleti költészet modorában. Egyes sententiái úgy hangzanak, mint közmondások. Talán betegsége akadályozta őt nagy, egységes művek írásában. Bölcsészeti eszméi kevés rendszert, kevés benső kapcsolatot mutatnak, úgy hogy szinte nehéz az egész végcélját megállapítani, — de a gondolatoknak éppen e homályos, symbolikus, paradoxon voltában, a hangulatok váltakozásában, az egészséges és beteges szokatlan keverésében rejlik Nietzsche iratainak fővarázsa. Korának forrongó eszméi egyesülnek nála, annak nyugtalansága, elégedetlensége, egy jobb jövő lázas keresése, egy új szellemi birtok után való vágyódása, — mindez ott forrong irataiban.

Nietzsche a kultura philosophusa; a kultura nála előbb művészet, «a művészi stil egysége valamely nép összes eletnyilatkozataiban», azután ismeret, végre célja az ember-typus emelése. Szerinte a philosophus hivatása kulturát teremteni, új művelődési eszményt fölláttani és megvalósítani. Fejlődésének első korszakában főként æsthetikai kérdések foglalkoztatják; a második a fölvilágosodás kora, itt az ismeretben látja az élet célját, a tudo-

mány előbb áll, mint a művészet, az erkölcsiség legmagasabb kora az ész moralitása, az erkölcsiség az államban valósul meg; inkább elpusztulni, mint gyűlölni vagy gyűlöttetni, az erőszak megszünte, az ösztönök gyöngülése és finomulása mutatja a magasabb kultúra jelét és hatását. Harmadik korszakában (*Zarathustra*) a természet-hez, vagyis az ösztönhöz való visszatérést hirdeti; a jövőhöz, az ember emeléséhez vivő út nem a mai kultur emberből indul ki, hanem a benne rejlő eredeti erőkből és ösztönökből, mindabból, ami benne a kultúra ellenére megmaradt. Semmit sem gyűlöl jobban, mint a gyalázatos modern érzelmi ellágyulást; egész lényé az erős, nyers, kegyetlen felé vonzza. Ellentéte, de egyúttal szellemi rokona Rousseau-nak; ő korunk Rousseauja. Ő csak egy kultúrát ismer: a nagy személyiségeket; szerinte minden kultúrát egyes hatalmas személyiségek létesítettek s annak hivatása csak az, hogy ezeket ismét lehetővé tegye. Se az állam, se a nép, se az emberiség nem önmagáért van, hanem csúcsaiban, egyes nagy embereiben áll a célja, e cél azonban az emberiségen túlra mutat. Míg korábban a hatalom szeretetét az ember *dæmonjának* nevezi, itt magasztalja, isteníti a hatalmat; ez teremti a kultúrát: a legerősebb és legrosszabb szellemek vitték eddigelé legjobban előre az emberiséget, ők gyűjtötták föl az egyre elszunyadó szenvedélyeket. Az emberiség nagysága és jövője az emberben rejlő nagy, szabad és rettenetes természetből fejtendő ki, míg a modern kultúra s moráljának szelleme mindig kisebbé teszi az embert. Az eddigi morál az étellel ellenséges eszményeket állított föl, azért akarja ő azt megdönteni és helyébe az akarat és élet igenlésének elleneszményét állítani. Most vallás és morál egyaránt azon dolgozik, hogy az emberiség söpredékét, mely a lehullásra megérett, megtartsák; mindkettő oka annak, hogy az emberi faj korcsosul. Ezzel szemben a Nietzsche jelszava: Legyetek kemények és rosszak! így nő az ember a magasba! Magasztalja az akarat erejét; az élet elve neki: *Wille zur Macht!* a valódi előhaladás a nagyobb hatalomhoz való akarat és út alakjában látható, a mely számos kisebb hatalom rovására valósul meg. Az elnyomás, kizsákmányolás az élet lényegéhez tartozik, a hatalomhoz való akarat következménye. Fent állnak a született urak, az egyesek, alant a tömeg, a nyáj; úri morál és rab-szolga-morál áll egymással szemben, az előbbi megtestesülését a római világban, utóbbiét a keresztyénségben látjuk. Az előkelő ember vonásai: kevélység, vitézség, öntudatosság, felelősség, önuralom; az ilyen előkelő emberekből fog, az ő álmodozása szerint,

a magasabb ember-typus, az «Überrnensch» előállani. A jó azonos az erőssel, a rossz a gyöngével: erény és hatalom egy és ugyanazon dolog. Morálja azért oly inhumanus, mivel egyúttal suprahumanus akart lenni.

«Nur wer sich wandelt, bleibt mit mir verwandt», — mondja Nietzsche, s ezt mondhatjuk mi is az ő uralkodó vonásának. Egész lényé tele van ellenmondásokkal; egy és ugyanazon művében is gyakran ellent mond önmagának, egyik fejlődési korszaka pedig a másiknak egyenes megtagadása, — előbbi eszményeit utóbb önmaga rombolja szét. A kor mindent áramlata, minden hangulata megragadta egyidőre, de egyiknél sem tudott megállapodni, hanem tovább csapongott; minden túloz, mindent kiforgat. De az ösztönök kiemelésében, az erőteljes, szilárd akarató egyéniség jogának hangoztatásában, a most annyira divatos egyenlősítéssel szemben, fontos mozzanatok rejlenek, a melyeket ideje volt már egyszer kimondani. Általában sok helyes gondolat, finom észrevétel látható elszórva műveiben, csak ki kell azokat hüvelyezni a túlzásokból, egyoldalú színezésekből, de persze azért még mindig messze jár attól, hogy classikus philosophusnak lehetne nevezni.

L—s.

The History of the Decline and Fall of the Roman Empire by Edward Gibbon. (Re-)edited in seven volumes with introduction, notes, appendices (maps) and index by J. B. Bury M. & c. Vol. VI. London 1898. Kis 8-rét. XVI+560 lap. Egy-egy kötet ára 6 shilling.

Gibbon világhírű munkájának (*A római birodalom hanyatlásának és bukásának története*) első kiadása jóval egy évszázad előtt jelent meg, t. i. 1776-tól 1781-ig, hat 4-rét kötetben. Számos kiadás követte az eredetit, köztük Rev. H. H. Milman (1838—9), egy másik Dr. W. Smith jegyzeteivel (1855). Németre (1805—6), francziára, olaszra is lefordították az egész munkát; egyes részleteit magyarra (az első 38 fejezetet Hegyessy K. átdolgozásában 1868—69-ben), lengyelre, újjörögre és valószínűleg más nyelvekre is. Guizot és más híres tudósok írtak hozzá jegyzeteket. De a jelen század közepe óta a világ s vele a történetkutatás sokat haladt s azért Gibbon munkája messze elmaradt. Ez okból a londoni Methuen cég elhatározta, hogy új, modernizált versiót rendez belőle sajtó alá s e föladattal a nálunk már jól ismert Bury tanárt,

a dublini egyetemen a görög nyelv tanárát, bizták meg. Az új kiadásból immár a VI. kötet jelent meg, mely az 52. fejezettel (Az arabok két ízben ostromolják Konstantinápolyt 668—675-ben) kezdődik és a 63. fejezettel (a brachsphagosi csatával 1352-ben) végződik, melyben Genua hadi gályái fényes diadalt arattak az egyesült velencei és görög hajóraj fölött.

Bury tanárt, midőn föladatának megoldásához fogott, bizonyára olyanféle ihlet szállta meg, mint a milyent tapasztalnia kell majd annak a magyar történetírónak, kinek valamikor Horváth Mihály nagy történeti munkájának új kiadását kellsajtó alá rendeznie s azért bölcsen oly elhatározásra jutott, hogy Gibbon szövegét teljesen érintetlenül hagyta s a javításokat, toldásokat stb. a jegyzetekbe, illetőleg az egyes kötetek végére relegálta. Az ő munkája minden egyes esetben — az elfogadott angol szokás szerint — szögletes zárjelek közé van illesztve.

A jelen kötetben számos helyen a magyarok és szomszédaik történelme be van ékelve a római birodaloméba. Gibbon e czélra jobbra Thuróczi, Katona, Pray stb. latin munkáit vette igénybe. Burynél, ki érti nyelvünket és mindig az eredeti dolgozatokból idéz, nem pedig fordításokból, találkozunk már — elvétele Fejérfataky, Szabó Károly, Marczali stb. neveivel*) — gyakrabban Hunfalvy, Vámbéry és gróf Kuun Gézáéival. Ez utóbbiaknak ethnographiai munkáit, úgy látszik, behatóbban tanulmányozta; azonban többé-kevésbé csak fölületesen ismeri az újabb magyar irodalom termékeit. A magyar portyázó hadjáratok koránál Dümmlernek, a keleti frank birodalom történetéről irt classikus munkája szolgált neki kalauzul és irányadoul.

A szlávok történelménél számos jegyzetnek veendi hasznát az olvasó; szintúgy a keleti forrásoknál is, melyeknél Stanley Lane-Poole, a jó hírnevű orientalista volt a kiadó segítségére. A középkori latin és még inkább a görög források közt Bury tanár teljesen otthon érzi magát s itt széleskörű ismereteinek nagy olvasottságának és rendkívüli hangya szorgalmának dús gyümölcseit bocsátja az olvasó rendelkezésére, melynek a kutató nagy hasznát fogja venni. Csak a tanár úrnak kritikai éleselműsége és furcsa történetírói kánonjai ellen kell itt-ott kifogást emelnünk. Az ezekben való fogyatkozásaira már volt alkalmam újjal mutatni; a *Száza-*

---

*) Más nevekkel is a megelőző öt kötetben, melyeknek elseje 1896-ban jelent meg. Ismertetésemben csak a VI. kötetre szorítkozom.

dokban már két ízben (Radu Negru, Dárius király) és az *Erdélyi Muzéumban* is egy ízben (a török faj legrégibb történetéhez).

A magyar nemzet eredetéről Bury már számos év előtt közölt volt egy tanulmányt a *Scottish Reviewben*,*) melyben azon következtetésre jutott volt, hogy a modern magyar faj «Mischvolk», azaz kizárólag sem finn, sem török eredetű, hanem a két törzsnek vegyülete. Ezt a nézetét jelen munkában újra kimondja és röviden indokolja is.

Ennyit egyelőre ismertetésül. Egy-két részletről bővebben talán más alkalommal.

Kropf Lajos.

Új magyar könyvek.

Abonyi Árpád. A plivai várda. Romantika. (Legjobb könyvek II. évf. II. köt.) Buda-Pest, 1898. Légrády-testv. (8-r.) 50 kr.

Ábrányiné K. Clementin. Sok mindenről. Buda-Pest, 1898. Deutsch Zs. és Társa (8-r. IV, 290 l.) 2 frt.

Aigner Lajos. A lepkészet története Magyarországon. Buda-Pest, 1898. Kilián. (8-r. VI, 202 l.) 1 frt 50 kr.

Almanach, magyar tud. akadémiai-, polgári és csillagászati naptárral MDCCCXCIX-re. Buda-Pest, 1898. Akadémia. (8-r. 244 l.) 1 frt.

Almási Tihamér. Az elválhatatlanok. Eredeti vigjáték 1 felv. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 45 l.) 20 kr.

Ambrozovics Dezső. Versek. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (16-r. 119 l.) 1 frt.

Arany János balladái Zichy Mihály rajzaival. Buda-Pest, 1898. Ráth Mór (Nagy 2-r.).

16—17. Egri leány. Méh románcza. (8 l.) 7 frt 10 kr.

18—19. Tengeri-szántás. Szibinyányi Jánk. (7 l.) 5 frt 90 kr.

20—21. Éjféli párbaj. Vörös Rébék. (7 l.) 6 frt.

22—24. Endre király. Szőke Panni. Árva fiú. (7 l.) 9 frt.

Baboss László. Vallási és természet-költők. N.-Kanizsa, 1898. Fischel F. (8-r. 134 l.) 1 frt.

Balogh Arthur dr. A törvényhozási hatalom. Buda-Pest, 1898. Politzer Zs. (8-r. 207 l.) 2 frt.

---

*) *The Coming of the Hungarians* cím alatt a *Scottish Review* 1892. júliusi számában.

Bartók Lajos. Mohács után. Történeti dráma. Pap Henrik rajzaival. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. 46 l.) 10 frt.

Berczik Árpád. Himfy dalai. Vígj. 3. felv. egy előjátékkal. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (16-r. 116 l.) 60 kr.

Berzeviczy Albert. Itália. Úti rajzok és tanulmányok. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. VIII, 210 l.) 4 frt 50 kr.

Bogdánffy Ödön. A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei . . . Kiadja a m. földrajzi-társaság Balaton-bizottsága. I. kötet. A Balaton környékének physikai földrajza. 4-rész. II. szakasz. A Balaton környékének csapadékviszonyai. Buda-Pest, 1898. Kilián. (4-r.) 2 frt.

Borsodi László. Virágok és tövisek. Költemények. Eger, 1898. Szolcsányi E. (8-r. VIII, 192 l.) 1 frt.

Bródy Sándor. Az ezüst kecske. Diszítették magyar festők. Buda-Pest, 1898. Pallas. (4-r. 152 l.) 12 frt.

Croiset M. A görög epos története. A második átnézett és bővített kiadás után ford. Kempf József. II. köt. Buda-Pest, 1898. Akadémia. (8-r. 431 l.) 1 frt 50 kr.

Czike Ferencz. Az olajfestészetéről. Kézikönyv műkedvelők számára. 2. bővített és anatómiával kiegészített kiadás. Buda-Pest, 1898. (8-r. 203 l.) 2 frt 50 kr.

Czobor Béla, Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon. 5., 6-ik füzet. Buda-Pest, 1898. Gerlach és Schenk. (4-r. 85—120 l.) Füzetje 2 frt 50 kr.

Dessewffy Arisztid. Mi a spiritizmus? Buda-Pest, 1898. Dobrowsky és Franke. (8-r. 176 l.) 1 frt 50 kr.

Dronsart Mme. Mignon kisasszony. Buda-Pest, 1898. Légrády-testv. (8-r. 351 l.) 1 frt 80 kr.

Endrődi Sándor összegyűjtött költeményei 1867—1897. 4 kötet. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. 296, 311, 340, 337 l.) 12 frt.

Erdős Ferencz. A Balaton szabályozása. Különnyomat a Magyar mérnök és építész-egylet közlönye 1898. évfolyamából. Buda-Pest, 1898. Kilián. (4-r. 22 l.) 1 frt 80 kr.

Erődi Béla. A szentföldön. 110 képpel és Palesztina térképével. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (8-r. 251 l.) 2 frt.

Esterházy Sándor dr. A jog mint a vagyon megoszlását rendező elv. Kassa, 1898. Nauer H. (8-r. 20 l.)

Falk Zsigmond. Budapesttől Lissabonig. Utirajzok. Buda-Pest, 1898. Deutsch Zs. és Tsa. (8-r. 271 l.) 2 frt 50 kr.

Faguet Emil. A XVIII. század. Irodalmi tanulmányok A tizen-

ötödik kiadásból fordította Haraszti Gyula. Buda-Pest, 1898. Akadémia. (8-r. VI, 687 l.) 3 frt.

Flammarion Camille. Lumen. (Világosság). Buda-Pest, 1898. Légrády-testv. (8-r. 135 l.) 80 kr.

Fayer László dr. A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. II. füzet. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. 145—250 l.) 1 frt.

Glück Frigyes és Stadler Károly. Az inyesmesterség könyve. 2. kiadás. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 366 l.) 3 frt 60 kr.

Gorove László dr. Közgazdasági tanulmányok. Buda-Pest, 1898. Pfeifer. (8-r. 316 l.) 1 frt 40 kr.

Huttkay Lipót. Samassa, a politikus. Eger, 1898. Szolcsányi Gy. (8-r. 92 l.) 1 frt.

Jakab Ödön. Komédiák. Elbeszélések. Tull Ödön rajzaival. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (8-r. 125 l.) 2 frt.

Juhász László. Huszonheten a felső tizezerből. Három szindarab. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (16-r. 336 l.) 1 frt.

Jókai Mór. Fekete vér. Dráma öt felvonásban. (Magyar könyvtár. 72. füz.) Buda-Pest, 1898. Lampel R. (16-r. 87 l.) 15 kr.

Kenedi Géza. Gyarlságok. Buda-Pest, 1898. Légrády testvérek. (8-r. 198 l.) 1 frt 40 kr.

Kimnach Ödön. A valószínűség jelentősége és határai a művészetben. Karczag, 1898. Szódi S. (8-r. 53 l.) 50 kr.

Kis Béla István. Mezei virágok. Elbeszélések, novellák, rajzok. Szegszárd, 1898. Lengyel. (12-r. 140 l.) 80 kr.

Kiss József összes költeményei. Első olcsó kiadás. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (16-r. 296 l.) 1 frt 50 kr.

Költők albuma. Jelenkori magyar költők verseiből összeállította dr. Radó Antal. Harmadik módosított és bővített kiadás. 35 magyar festőművész képeivel. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (4-r. 278 l.) 28 frt.

Körösy László. Egyiptom. Tanulmánykönyv. A m. kir. vallás és közoktatásügyi minisztérium által 1896. jan. és febr. havában a tanárok számára rendezett tanulmányútról... Buda-Pest, 1898. Lampel R. (8-r. 351 l.) Lampel R. (8-r. 351 l.) 6 frt.

Morvay Győző. A biblia és a költészet. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (4-r. 240 l.) 3 frt.

Nagy Ferencz dr. A magyar váltójog kézikönyve. Különös tekintettel a birói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra. 2. javított kiadás. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. XII, 571 l.) 5 frt.

Papp Dániel. Marcellus. Tizenkilencz elbeszélés. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 207 l.) 1 frt 60 kr.

Pázmány Péter összes munkái. A budapesti kir. magyar tudomány- egyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. IV. kötet. Igazságra vezérlő kalauz. II. rész. Egy tudakozó prédikátor nevével iratott öt levél. Buda-Pest, 1898. Kilián Fr. (4-r. 499 l.) 6 frt.

Pongrácz Sándor dr. Turáni nyelv- és néptanulmányok. A kunok nyelve. Buda-Pest, 1898. Pfeifer N. (8-r. 44 l.) 1 frt.

Radó Antal. Dalok és történetek. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (16-r. 197 l.) 1 frt 80 kr.

Radó Antal. Alfred de Mussetből. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (16-r. 131 l.) 1 frt 50 kr.

Reiner János dr. A concordatumról. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. 37 l.)

Ruskin. Velence kövei. Angolból fordította Geöcze Sarolta. III. köt. Buda-Pest, 1898. Akadémia. (8-r. 339 l.) 3 frt.

Sáringner János Kundid dr. A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei . . . Kiadja a m. földrajzi társaság Balaton-bizottsága. I. kötet. A Balaton környékének éghajlati viszonyai. 4-rész. I. szakasz. Buda-Pest, 1898. Kilián Fr. (4-r. 120 l.) 3 frt 50 kr.

Schlauch Lőrincz dr. beszédei. III. kötet. Egyházi beszédei. IV. Egyház-politikai beszédei és dolgozatai. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. VIII, 476. VIII, 508 l.) 10 frt.

Simkó József. A képzőművészetek reformja. Felelet Hock Jánosnak. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 42 l.) 40 kr.

Szabó Cs. Kálmán. Neda. Regény. II. kiadás. Buda-Pest, 1898. Dobrowsky és Franke. (8-r. 107 l.) 1 frt 20 kr.

Szászvárosi V. Jenő. Dalaim. 1897—1898. Buda-Pest, 1898. Toldi L. (8-r. 240 l.) 1 frt.

Székely István dr. Svájczai séták. Nagyvárad, 1898. (8-r. 118 l.) 1 kor. 50 fil.

Szily Kálmán. Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Buda-Pest, 1898. Hornyánszky V. (8-r. VI, 471 l.) 3 frt.

Tóth Béla. Vasárnapok. Elbeszélések. Buda-Pest, 1898. Légrády-testv. (8-r. 327 l.) 1 frt 80 kr.

Thim József dr. Népszerű közegészségtan. A művelt közönség számára. (Egyetemes ismeretek tára. 7.) Pozsony, 1898. Stämpfel K. (8-r. 136 l.) 75 kr.

Tutsek Anna. Rózsák között. Elbeszélések fiatal leányok

számára. Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner. (8-r. 172 l.) 2 frt 80 kr.

Vay Miklós, Vajai br. Emléklapok életéből. Lévy József bevezetésével. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. 257 l.) 4 frt.

Vámberi Rusztem és Kálmán Mihály. Magyar-német jogi szótár. Figyelemmel a gyakorlat követelményeire. Buda-Pest, 1898. Politzer Zs. (16-r. 126 l.) 1 frt 20 kr.

Verne Gyula. A francia zászló. Regény. Fordította Gaal Mózes. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. 224 l.) 1 frt 40 kr.

Verne Gyula és Laurie André. A «Cynthia» hajótöröttje. Regény. Fordította Gaal Mózes. Buda-Pest, 1898. Franklin-t. (8-r. 185 l.) 1 frt 20 kr.

Vetter K. Pál. A gyümölcsfa-tenyésztés és gyümölcs nagyban termelésének jelentősége közgazdasági szempontból. Pozsony, 1898. Stampfel K. (8-r. 23 l.) 20 kr.

Waldapfel János. Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez. A budapesti m. kir. tanítóképzőintézet gyakorló főgymnasiumában Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek (theoreticumok) jegyzőkönyveiből. Buda-Pest, 1898. Eggenberger. (8-r. 135 l.) 1 frt.

Werner E. Rezső dr. A magyar büntetőjog kézikönyve. Függelékben az 1878: V. t.-cz. szószerinti szövegével. Buda-Pest, 1898. Hornyánszky V. (8-r. IV, 880 l.) 7 frt.

Zola Emil. Páris. Regény. Francziából ford. Gerőné Cserhalmi Irén. 2 köt. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. 476, 443 l.) 3 frt 50 kr.

Zsilinszky Mihály. Csongrádvármegye története. II. rész. Buda-Pest, 1898. Lampel R. (8-r. 336 l.) 3 frt.

AZ 1811/12-IKI MAGYAR ORSZÁGGYÜLÉS.

(Kiadatlan okiratok alapján.¹⁾)

Első közlemény.

I.

Ferencz császár, ki Ausztria mélyen megrendült pénzügyeit helyreállítani törekedett, bőséges segélyt várt Magyarország részéről, hogy mint magát Dessewffy József gróf kifejezi,²⁾ a «pusztító pénzügyi rákfene» végzetes következményeit föltartóztassa. E föladat teljesítését az 1811/12-iki országgyűlésre bízta.³⁾ Úgyde a rendek azt a módot, melylyel a kormány őket az állami terhekbe való részesedésbe belevonni igyekezett, írott jogaikba ütközőnek tekintették. Heves tiltakozások hangzottak föl körükből, úgy, hogy ezt az országgyűlést jogosan nevezhetnők az összeütközések országgyűlésének, melynek az a szívósság és szenvedélyesség kölcsönöz nagy jelentőséget, a mint a rendek alkotmányos jogaikat a bécsi udvar minden támadásával szemben megvédeni igyekeztek. Az ott végbement eseményeket azonban csakis akkor érthetjük meg, ha Ausztria pénzügyi viszonyába, úgy, a mint azok évszázadunk elején alakultak, közelebbi bepillantást vetünk.

---

¹⁾ Jelen dolgozathoz az anyagot a budapesti országos-, a bécsi állami levéltárból, valamint az osztrák császári királyi ministerium és a közös pénzügyministerium bécsi levéltáraiból merítettem. Legmelegebb köszönetemet nyilvánítom ezen a helyen mindazoknak az uraknak, kik az említett levéltárakban folytatott kutatásaimat előékeny gyámolításukban részesíteni szívesek voltak.

²⁾ Gróf Dessewffy József *bizodalmas levelezése, Kazinczy Ferencz-czel*, 1793—1831, I. köt. 239 l.

³⁾ Gróf Erdődy, magyar udvari kancellár előterjesztése, 1810 november 10-éről. A közös pénzügyministerium levéltárában. Ezt a levéltárt alább mindenütt k. p. ü. betűkkel idézem.

Azok a háborúk, melyeket Ausztria 1792 óta a francia köztársaság és a császárság ellen folytatott, a monarchia pénzügyeit nagyon összezilálták. Az uralkodó pénzügyi gazdálkodás pedig ugyancsak nem volt alkalmas a baj föltartóztatására.¹⁾ Az 1809-iki hadjáratnak a legnagyobb áldozatokat követelő szerencsétlen kimenetele óta tisztán kitűnt, hogy a pénzügyek gyökeres átalakítása immár föltétlenül szükségessé vált. Csakis a gyors segély óvhatá meg az államot a teljes tönkrejutástól. A bankóczédulák szakadatlan gyártása ezt a papírpénzt minden értékéből kivetkőzteté. Az árfolyam szünetlen hanyatlása mellett senkisé tudhatá már többé, hogy mije van. Gróf O'Donell, ki gróf Zichy Károly, a papirosolló szomorú lovagja után, a pénzügyek vezetését 1808-ban átvevé, volt hivatva az államháztartás egyensúlyának helyreállítására. Belőle nem is hiányzott a jóakarát. De igenis hijjával volt azoknak az ismereteknek és annak az erélynek, melyek nélkül, ily kényes időkben, üdvös intézkedéseket tenni nem lehet. Először az 1809 december 19-iki úgynevezett «ezüstpatens»-sel igyekezett magán segíteni. Mindenki köteles volt minden ezüst tárgyát, kivéve épen az ezüstkanalakat, órákat, pecsétnyomókat, sebészi műszereket és éremrégiségeket a pénzverdébe beszolgáltatni, minek ellenértékeképen az egyidejűleg megnyitott sorsjegykölcsön részjegyeit, vagy pedig bankóczédulákat (300 bankóczédula = 100 ezüst forint) adtak ki.²⁾ Ilyen úton akarták a hiányzó csengő ércpénzt előteremteni. Minthogy ez a rendszabály sikertelen maradt, O'Donell 1810 február 26-án újabb, az ő rendszerének alapját híven

¹⁾ Rainer főherczeg így írt 1809-ben: «Az egész világtörténelem alig mutat föl példát arra, hogy valamely pénzügyi igazgatás, elhibázott útakon, oly hosszasán bolyongott volna, mint a miénk». L. Wertheimer: *Zwei Denkschriften Erzherzog Rainers*, az *Archiv für österr. Geschichte* 78. köt. 66 l. — Ausztria pénzügyeire nézve a részleteket l. Beer: *Die Finanzen Österreichs im XIX. Jahrhundert*, Kautz Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története* ezimű munkáit, továbbá Beer: *Zur Geschichte des Finanzpatentes vom 20. Februar 1811*, ezimű cikkét, *Neue Freie Presse* 1889, ápr. 18. és 19. és Wagner: *Zur Geschichte und Kritik der österreichischen Bankozettelperiode* ezimű értekezését, a *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft* (Tübinga) 17. és 19. kötetben.

²⁾ Springer, *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1800*, I. köt. 157 l.

jellemző pénzügyi patenst bocsátott ki, melyről biztosan föltételezvé, hogy az az uralkodó bajnak véget vet. Most már nyíltan hirdeték, hogy a bankóczédulák határtalanul elszaporodott tömegét apasztani, beváltani akarják és apránként megsemmisíteni. Megváltó varázs-szerként jelezték a conventiós pénz szerepére hivatott «beváltási jegyek» («Einlösscheine») kiadását. Úgy akarták, hogy azok 100 : 300 arányában fordíttassanak a bankóczédulák becserélésére. Hogy pedig a kormány becsületes szándéka ne találkozzék bizalmatlansággal, ünnepélyesen kijelentették, hogy a beváltási üzletben való minden részesedéstől és a bankógyártástól önként tartózkodni fog. Az új papírpénz elkészítését, független és a magántársulatok kiváltságait élvező hatóságra bízták. De mit használhatott a beváltó és törlesztő kirendeltség, ha a megfelelő törlesztési alap hiányzott? Erre nézve is megnyugtató kijelentéseket tettek. A kormány az egyházi fekvőségeket jelölte meg a művelet biztosító alapja gyanánt, mely előbbieket az állam javára akarták fordítani. E mellett 1810 szeptember 8-án külön törlesztési adót írtak ki. Az állam úgy az ingó, mint az ingatlan javak értékének tizedrészét követelte illetően adó czímén. A közvélemény nem sokáig habozott ítélete kijelentésével; nyíltan pálczát tört mindezen rendszabályok fölött. Fölpanaszolta a világosság teljes hiányát; az emberek nem voltak képesek a rendszabályok összeségéről magoknak tiszta képet alkotni¹⁾. A jelenkor előtt, mely a bajok azonnal orvoslásáért sovárgott, a bankóczédulák beváltására kitűzött tizenöt évi idő igen hosszúnak tűnt föl. Az egyházi javak eladásával szemben a kormány keblében hatalmas ellenzék keletkezett, mely e művelet keresztültvitelét tényleg megakadályozta. Ha az örökös tartományok áldozatkészségét Magyarország közreműködésére való utalással akarták sarkantyúzni, úgy nemsokára kitűnt, hogy ez a föltevés is hibás számításokon nyugodott. Dugába dőlt az a reménység is, hogy külföldön, conventiós pénzben, nagyobb kölcsönöket fognak nyerhetni és ez annyival lesújtóbb volt, mivel a beváltási jegyek kibocsátását, mint elengedhetetlen föltételre, épen arra alapíták.²⁾ O'Donell meghalt, még mielőtt rendszere teljes összeomlását megérhette volna.

¹⁾ Beer: *Finanzen Österreichs* 65 l.

²⁾ Wallis gróf előterjesztése, 1810 október 28-áról. K. p. ü. m.

Utódjául Wallis gróf, Csehország fővágrófja (Oberstburggraf) hivatott meg, ki O'Donell intézkedéseit kezdettől fogva ellenezte, mert kivihetetleneknek tartotta. Fölhivatván a császár által, hogy a létező állapotokon gyorsan segítsen, óva intett attól, hogy majdnem közvetlenül, rohamosan csapjanak át egyik rendszerről a másikra, mert ez a pénzügyi igazgatással szemben amúgy is megrendült bizalmat teljesen aláásná. «Minden attól függ — így szólt a császárhoz — hogy a rendszer megváltoztatását minél általánosabban és sürgősebben követeljük, hogy így az új rendszer útja annál jobban ki legyen egyengetve és ebben fölségednek népei iránt tanusított jótéteményét lássák, a mi egyúttal annak a káros gondolkozásmódnak, mintha minden új financzministeriummal, újabb és az előbbivel ellentétes rendszert akarnának életbeléptetni, hatályosan elejét venné».¹⁾ Javaslatai érett megfontolására és alapos kidolgozására tizennégy napi időt kért a császártól.²⁾ Ferencz ebbe készséggel beleegyezett.³⁾ Wallis gróf új pénzügyi tervszettel állott elő, melynek lényege a rengeteg tömegre fölszaporodott bankóczédulák kényszerítőleg elrendelt, törvényes elértéktelenítésében (devalvatio) állott. Egyidejűleg azonban Magyarországra is ráterelte az uralkodó figyelmét, mely a megrendült pénzügyi helyzet hatása alatt, szerinte, aránylag kevesebbet szenvedett, a melynek rendei tehát a bajok orvoslásánál való közreműködésre mindenesetre fölhívandók. Gróf Zichy Károly, a korábbi pénzügyminister épen visszatartani igyekezett a császárt attól, hogy a magyar rendeket oly időben hívja össze, midőn ennyire mélyreható rendszabályok életbeléptetésére kerül a sor. Nézete szerint a devalvatio csakis a rendi képviselvek

---

¹⁾ Wallis 1810 október 28-iki előterjesztése. K. p. ü. m.

²⁾ U. o.

³⁾ A császár resolútiója Wallis említett előterjesztésére vonatkozólag K. p. ü. m. «Dass, was immer für eine Veränderung in dem gegenwärtigen Finanzsystem reiflich durchdacht und folglich dessen Verfassung und Ergreifung nicht überschnellt werden darf, bin ich mit Ihnen einverstanden. Mein Zweck bei der Ihnen letzthin ertheilten Weisung (1810 oct. 24.) war, Sie aufmerksam zu machen, auf die vielleicht eintretende Nothwendigkeit, ganz von den gegenwärtigen verschiedene Massregeln zu ergreifen und mich zu überzeugen, obschon ich an Ihrem Eifer und Einsichten nicht zweifle, was Sie bereits hierwegen fürgedacht haben».

mellőzésével volna keresztülvihető.¹⁾ Semmi esetre sem tartotta azonban tanácsosnak, oly veszélyes lépést, mint a bankó-czédulák elértéktelenítése, a nélkül megtenni, hogy a nádor és a magyar udvari kanczellár a titokba be ne avattassanak.»²⁾ Ez annál inkább is szükségesnek látszott, mivel József főherczeg, a nádor, tényleg meg volt győződve arról, hogy a kormányzatára bízott ország, a nyomorúságos pénzügyi helyzet fölsegélésére, elegendő erővel rendelkezik. Azt tartotta, hogy a monarchia regenerálásának nagy munkájában afőszerep Magyarországot illeti meg.³⁾ Hisz jól tudjuk, hogy ő ekkoriban bátyjához a császárhoz az egész monarchia átalakítását fölölelő tervet nyújtott be; de ezt visszautasították.⁴⁾ Ferencz császár most egyáltalában nem bajlódott ily mélyreható, mondhatni forradalmi jellegű átalakításokkal,⁵⁾ neki csak

---

¹⁾ Zichy előterjesztése, Bécs, 1810 jan. 2. K. p. ü. m. «Nie würde ich mich daher getrauen Ew. Majestät die vorläufige Ausführung so gewaltsamer Massregeln und dann die Versammlung der Stände anzurathen. Massregeln dieser Art können nur mit Aufhebung aller ständischen deliberativen Repräsentation, wenn sie ja auszuführen möglich sind, auch zur Ausführung gebracht werden. Man muss sich aber dabei auf alle Fälle, die mit Umwälzung einer Landesconstitution verbunden seyn könnten, auch gefasst machen».

²⁾ U. o. «Nur im Fall eines zu ergreifenden gemässigten Systems getraue ich mich auf die Erlassung der Regalien anzurathen; im entgegengesetzten Falle aber scheint mir die Abhaltung des Landtages von der äussersten Bedenklichkeit, und ich kann nur dahin anrathen, dass ehe und bevor ein solcher Schritt gethan wird, Se. K. Hoheit der Palatinus sowohl, als der hungarische Kanzler in das Geheimniss gesetzt und über die Art der Einleitung und Ausführbarkeit einvernommen werden sollten».

³⁾ József főherczeg jegyzéke, Baden 1810 jul. Budapesti országos levéltár. «.... nie fühlte ich aber mächtiger den Wunsch zum Wohl des Ganzen beizutragen, als eben jetzo, wo ich von der Nothwendigkeit einer Regenerirung des Ganzen so wie auch davon überzeugt bin, dass in diesem Werke Hungarn die Hauptrolle übernehmen müsse».

⁴⁾ L. értekezésemet a *Budapesti Szemlében*.

⁵⁾ A császár resolútiója: «... dass ich am zweckmässigsten finde durch Verbesserung der hungarischen Verfassung auf dem gesetzmässigen Weg, so wie auch durch Veränderung eines Theils derselben auf eben diesem Weg, dieses Königreich gehörig für die Monarchie zu benützen und mehr und zwar so viel möglich der Verfassung der übrigen Provinzen derselben zu nähern». Budapesti országos levéltár.

egy kívánsága volt: biztosítani Magyarország közreműködését a pénzügyi válság elhárítására, melynek legyőzése a magokra hagyott örökös tartományokat képteleneknek tartá, mert ezeknek ahhoz immár sem elegendő anyagi erejük, sem kellő erélyök nem volt.¹⁾ József főherczeg tehát nem boldogult a monarchia átalakítására irányzott eszméivel, e helyett azonban fölhívták, nyilatkoznék arra nézve, hogy egybehivassanak-e Magyarország rendei és hogy mit lehet azok áldozatkészségétől várni? A nádor egyetlen pillanatra sem téveszté szeme elől a helyzet komolyságát. Mielőtt azonban véleményt mondott volna, szükségesnek tartá a személynökkel, mint a rendek elnökével és az országbiróval tanácskozást folytatni, «mert — úgymond — a jövő országgyűlés eredményei, a királyra és az országra nézve egyaránt, kiváló nagy fontosságuak lehetnek, így hát nem akarok magamnak szemrehányást tenni, hogy a legnagyobb óvatosságot nem vettem alkalmazásba».²⁾ Mind a három férfiú teljesen egyetértett arra nézve, hogy hiába fordulnak a rendekhez, hacsak egyidejűleg oly tárgyak megvitatását, melyek, mint a kereskedelem fejlesztése, a közigazgatás szervezése, többé az ország veszélyeztetése nélkül el nem odázhatók, meg nem engedik. Minden más eljárás, úgy vélekedék a nádor, egyoldalú és csak arra való volna, hogy az országot, a rendek minden erőfeszítése és odaadó közreműködése mellett is, örvénybe taszítsa. Jól tudja, hogy a két cél: a pénzügyek és a beligazgatás javítása, időhaladékot tételez föl. Úgyde, teszi hozzá, nem ellen-súlyozná-e a késedelmet az országban szunnyadó erőforrások kifejtése és az eredmény nagysága? Ezért sikra száll azoknak a nézete ellen is, kik az országgyűlés haladéktalan egybehívását sürgetik. A nádor elismeri, hogy a rendektől méltán és jogosan várhatni a gyors segélyt. De nem akarta megkockáztatni, hogy a kedélyek kellő előkészítésének hiányában, az országgyűlés eredménytelenül menjen szét. Nem az a cél, úgymond a nádor előterjesztésében, hogy az országgyűlés

---

¹⁾ A császár kézjegye József főherczeghez. Persenbeug 1810 szept. 14. Budapesti országos levéltár.

²⁾ A nádor Ferencz császárhoz, 1810 okt. 8. Bécsi áll. levélt. Ezentúl e levéltárt Bécsi áll. levélt. betűkkel fogom megjelölni. L. egyuttal Horváth, *Magyarország történelme* című munka 8. köt. 407. l. stb.

mindjárt, hanem igen is az, hogy eredményesen tartassék meg. És az utóbbi szempontból, négy vagy öt havi haladék közönyös volna. Ezért József főherczeg azt kívánta, hogy ezt az időt használják föl az állapotokat minden irányban javító rendszer kidolgozására, melyet a rendek teljes megnyugvására lehetne előterjeszteni, ez lévén, szerinte, az egyetlen mód, mely a kedélyeket a kívánt áldozatokra előkészítené. Nyíltan szemébe mondá a kormánynak, hogy csakis az összes bajok őszinte bevallása és az ezek gyökeres orvoslására szolgáló eszközök előterjesztése szüntetheti meg Magyarországon azt a mélyen meggyökerezett bizalmatlanságot, melylyel a pénzügyi kormányzás iránt viseltetnek. Ezzel karöltve pedig tervszerű és az igaz szándék igazolására alkalmas előterjesztésekkel kellene a rendeket meggyőzni, hogy a kormány komolyan törekszik az ország javát előmozdítani és tartósan megalapítani. Csak ily eljárás segélyével vélte ő a magyarokban azt a hitet fölébreszthetni, hogy áldozataikkal hazájok javát mozdítják elő és így segélyök megszavazásánál nem a teher nagysága, hanem a monarchia szükségletei által fogják magokat irányoztatni.¹⁾ A nádor sürgősen követelte előterjesztése elintézését, mert abban a véleményben volt, hogy a császár még akkor is könnyen dönthet, ha mindjárt az alkalmazandó rendszer és így Magyarország hozzájárulásának ahhoz mért terjedelme egyelőre még nyílt kérdés volna is. «A legközelebbi országgyűlésen tárgyalandó ügyek fontossága — így szólt 1810 deczember 24-én a császárhoz — az azokkal összeszövődött nehéz kérdések, czélszerű előkészítést igényelnek, erre pedig hosszabb idő kell és én ebben az esetben kénytelen vagyok Főlséged előtt kijelenteni, hogy ha nem kegyeskedik fönnebbi (okt. 8.) előterjesztésemet mielőbb és pedig január előtt, elintézni, úgy az előkészültre szükséges időt elmulasztjuk, és hogy én az ebből származható következményekért a felelősséget semmi esetre sem vállalhatnám el.»²⁾ A császár épen a pénzügyekre tekintettel késett mindeddig a nádor előterjesztésének elintézésével. Az 1810 október 25-én tartott tanácskozás, mely József nádor előterjesztésével foglalkozott, a magyar országgyűlés egybehívását 1811 január 19-ére hozta

¹⁾ A nádor 1810 október 8-iki előterjesztése. K. p. ü. m.

²⁾ A nádor előterjesztése 1810 decz. 24-éről. K. p. ü. m.

javaslatba,) tehát ellentétbe helyezkedett a nádor nézetével, ki azt tanácsolta, hogy a rendek április előtt ne hivassanak össze. Javaslatához Wallis is hozzájárult, abban a föltevésben, hogy az O'Donell-féle pénzügyi rendszer nem fog változást szenvedni. Ámde a császár, időközben, Wallist, a már érintett legfelsőbb kézjeggyel, fölhívta, hogy közölje a létező pénzügyi rendszer átalakítására vonatkozó nézetét. Ezzel a helyzet lényegesen átalakult és az udvari kamara elnöke most már nem tartotta tanácsosnak az országgyűlésnek 1811 januárban leendő egybehívását. «Ha — úgymond a császárhoz intézett előterjesztésében — fölséged a jelenlegi pénzügyi rendszert lényegesen meg akarná változtatni, alig volna czélszerű a magyar országgyűlést már januárban összehívni, mert ebben az esetben egészen másnemű követelményekkel kellene Magyarországgal szemben föllépni, mint a milyenekre szeptember 27-iki²⁾ legalázatosabb előterjesztésben rámutatni bátorkodtam.»³⁾ A császár is tényleg ebben az értelemben döntött.⁴⁾ Az uralkodó föltétlen bizalommal viseltetett pénzügyministere iránt, kihez épen ezekben a napokban intézte azt a jellemző kijelentést, hogy csak vele szövetkezve remél «a jelenlegi veszélyes helyzetből kigázolhatni» («übersteigen».)⁵⁾ Az országgyűlés egybehívásának elhalasztásával nyugodtan foghatott Wallis pénzügyi terve kidolgozásához, mely az országgyűlés tevékenységének alapjául

¹⁾ Wallis előterjesztése 1810 október 28-áról. U. o.

²⁾ Ezt az előterjesztést nem találtam a rendelkezésemre állott okmányok között.

³⁾ Wallis előterjesztése 1810 október 28-áról. K. p. ü. m.

⁴⁾ A császár resolúciója okt. 30-áról. K. p. ü. m. «Was den Gegenstand der Zusammenberufung des hungarischen Landtages anbelangt, so kann der Zeitpunkt hiezu nur dann bestimmt werden, wenn entschieden sein wird, was in den Finanzen ferner zu geschehen habe, wie gross und was für ein Beitrag von Seite Hungarns nothwendig seie».

⁵⁾ A császár resolúciója október 7-éről Wallis október 4-iki előterjesztésére. K. p. ü. m. Tisztán kivenni nem lehet, hogy «übersteigen», vagy «überstehen»-t akart-e a császár írni? A resolúcióban még a következők fordulnak elő: «Mit Unerschrockenheit forthandeln, sich gleich bleiben, mit Ernst durchgreifen, keine Angst zeigen, meine obengedachte Befehle genau befolgen, so will ich zu Gott hoffen, wir werden zusammen den Sturm überstehen».

szolgálni van hivatva. A pénzügyek vezetője már november 28-ikán kijelenté, hogy az összes körülmények sürgetik az általa javasolt devalvatiót.¹⁾ A császár tehát megparancsolta, hogy az államnak ez a legnagyobb fontosságú ügye az ő elnöklése alatt tartandó tanácskozmányban vitattassék meg.²⁾ Az 1810 december 15-én³⁾ megejtett értekezletben, melynek jegyzőkönyve azonban elveszett, vagy pedig szándékosan elégettetett,⁴⁾ a koczka Wallis javára döntött el, szemben az ő ellenfeivel: gróf Zichy Károlylyal és báró Baldaccival, kik közül mindenik más-más tervvel állott elő. Wallis terve az volt, hogy a bankóczédulák értéke egytöredékre leszállítottván, azok beváltási jegyekkel cseréltesse ki, mely utóbbiak voltak hivatva, minden érződözöttség hiányában, az egyedül érvényes papírpénzt, de egyúttal azt a bécsi értéket is képviselni, melyben mindennemű ügyletek megkötendők voltak.⁵⁾ Bár Zichy a tanácskozmányban kisebbségben maradt, mégsem tartotta magát legyőzöttnek. Abban a meggyőződésben, «hogy a javaslatba hozott rendszer kivihetetlen és az osztrák monarchiát is alapjaiban meg fogja rendíteni», a trón számolyánál még egyszer írásbeli órást emelt Wallis terve ellen.⁶⁾ A császár Wallist ellenészrevételei megtételére szólította föl. A pénzügyminister így nyilatkozott: «Távol állok attól, hogy rendszeremet hibátlannak tartsam és elfogadá-

¹⁾ Wallis előterjesztése 1810 nov. 28-áról. U. o.

²⁾ A császár kézjegye 1810 decz. 14-éről. U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Beer, id. m. 79. Mint mély sajnálattal láttam, a k. p. ü. m. levéltárából a Wallis-féle javaslatok nagy része is hiányzik.

⁵⁾ Megkivánom e helyen jegyezni, hogy 1762-ben, Mária Therezia alatt, az ezüstpénz mellett, papírpénzt, bankóczédulákat is léptettek életbe, melyek egész 1799-ig az ezüstpénzzel egyenlő értékűek voltak, jöllehet a bankóczédulák beváltását ezüstpénzre, már 1797-ben megszüntették. 1799-től kezdve a bankóczédulák az ezüstpénzzel szemben disagio alá kerültek, mely nőttön nőtt és 1811-ben, midőn a papírpénz óriási mértékig és pedig 1060 millióra fölszaporodott, oly magasra hágott, hogy 500 frt papírpénz árfolyamértéke 100 frt ezüstpénz értékével vált egyenlővé. Az 1811 febr. 20-iki pátenssel, «bécsi érték» elnevezése alatt, egységes papírértéket léptettek életbe. Az elnevezés egész 1858-ig volt alkalmazásban, a mikor is azt az «osztrák érték» kiszorította. L. *Entscheidungen des k. k. obersten Gerichts und Cassationshofes in Civil- und Strafsachen* VII. évf. 1891, 620 l.

⁶⁾ Zichy előterjesztése 1811 jan. 2-áról. K. p. ü. m.

sát erőszakolni akarjam. Ha tisztán a személyemet érintő tekinteteket venném figyelembe: úgy épen azt kellene óhajtanom, hogy ne fogadtassék el és én fölmentést nyerjek a pénzügyek vezetése alól. Senkisésem érezheti jobban rendszerem nehézségeit, mint én és semmiesetre sem vagyok olyan elbizakodott, hogy sikerüléseért kezességet merjek vállalni. Rendszeremet érintő minden bírálatot örömmel üdvözlök.»¹⁾ Ha Zichy az új pénzügyi terveket épen a magyar álláspontból kifolyólag tekinté kivihetetleneknek,²⁾ viszont Wallis úgy vélekedett, hogy a devalvatio egyenesen Magyarország viszonyainak figyelembevételére van alapítva és különösen ezek szempontjából ajánlható.³⁾ De e mellett mégis azt a nézetet képviselte, hogy a devalvatióban foglalt erőszakos tény a rendek véleményének előzetes meghallgatása nélkül léptetendő életbe. «Nem hiszem» — így szólott az uralkodóhoz — «hogy az országgyűlést a tervbe vett pénzügyi rendszer tekintetében meg kellene hallgatni. Ilyesmi mélyen lesülyesztené az uralkodó tekintélyét. Az országgyűlés csakis a nyújtandó hozzájárulásra nézve lehet hivatva tanácskozást folytatni. Az a kérdés, hogy a bankóczédulák devalváltassanak, avagy consolidáltassanak-e, csakugyan nem tartozik rája. A devalvatio tehát mindenesetre végbemehet az országgyűlés nélkül, az okosság pedig egyenesen ezt parancsolja. A fönmaradó papírpénz földözeti alapjának előteremtése és más pénzügyi rendszabályok amúgy is elegendő tápot adnak az országgyűlési vitáknak.»⁴⁾ Ezek a szavak arra ösztönzék Ferencz császárt, hogy az országgyűlést csak azon hirhedt

¹⁾ Wallis megjegyzései Zichy jan. 2-iki előterjesztésére. U. o.

²⁾ Zichy a legélesebben nyilatkozik Wallisról. «A javaslatba hozott devalvatióról szóló megjegyzéseiben» (1811 jan. 2. K. p. ü. m.) ezeket mondja Wallis rendszeréről: «Es ist ungerecht in seinem Ursprung, ungerecht in dem Hauptgrundsatz, auf welchem es gestützt ist, ungerecht in der Skala, welche angetragen wird».

³⁾ Wallis megjegyzései Zichy 1811 jan. 2-iki előterjesztésére. K. p. ü. m. «Die Devalvirung ist gerade auf Ungarn berechnet und verdient vorzüglich in dieser Hinsicht empfohlen zu werden. Weder die Steuer noch der Salzpreis werden erhöht, sondern nur die Annahme des Bankzettels auf das Fünftel (als seine neue Bestimmung) veranlasst».

⁴⁾ Wallis észrevételei Zichy előterjesztésére. K. p. ü. m. Kelet nélkül, de azok hihetőleg 1811 jan. 4-én irattak.

1811 febr. 20-iki patens kibocsátása után hívja egybe, mely a bankóczédulák devalválását a monarchia összes népeire nézve kötelezőleg jelenté ki. Mindez ideig a nádornak még csak sejtelve sem volt arról, hogy Magyarországot ilyen, annak összes viszonyait oly mélységesen fölkaivaró rendszabály fogja érni. Wallis és Baldacci voltak azok, kik fölveték azt a gondolatot, hogy a nádor a titokba beavattassék. Ha pedig a császár erre nem volna hajlandó, akkor legalább is szükségesnek látták, a közeli kilátásba helyezett országgyűlés elhalasztására nézve, valamelyes tetszetős okot kitalálni és esetleg arra rámutatni, hogy az európai kabinetek előtt már a rendek legutolsó gyűlései is nagy föltűnést keltettek és hogy most, a Francia- és Oroszország között kitöréssel fenyegető vita mellett, még sokkal aggasztóbb volna a magyar követeket összehívni. Mert e mögött mindjárt messzemenő terveket sejteneének. Ha azonban — így folytatja Wallis — a császár a nádort be akarná avatni, akkor elkerülhetetlen, hogy az haladéktalanul Bécsbe hívassék és az összes részletek tudomására hozassanak. «Úgy én, mint Baldacci alkanczellár» — ezek az 1811 január 4-iki előterjesztés szavai — «kénytelenek vagyunk kívánni és szükségesnek tartjuk, hogy a nádor a titokkal megismerkedjék, mert máskülönben ő fensége sem az előkészületek terén, sem az országgyűlésen nem lesz képes kellőleg közreműködni, mert a fenséges úr mélyen megrendülve és az ország előtt compromittálva érezhetné magát és mert végül megeshetnék, hogy ő királyi fensége a nádor, nem ismerve felséged szándékait, még a legjobb akarat mellett is, és mit sem sejtve, hamis reudszabályokhoz nyulhatna és önmaga is azok ellen működhetnék.»¹⁾ De, az említetteken fölül, még más oly indító okok is voltak, melyek miatt Wallis a nádor meghívását kívánatosnak látta. Habár ő a devalvatiót a király kétségtelen jogának tartotta,²⁾ annak közzétételét csak a rendes politikai úton vélte lehetségesnek. Ha már most a nádor az ügy előzetes megismertetése nélkül, a kérdéses patens kihirdetésére utasíttatnék, akkor Wallis föltevése szerint, ő mindene-

¹⁾ K. p. ü. m.

²⁾ Wallis előterjesztése 1811 jan. 4-éről. K. p. ü. m. «Es unterliegt nämlich keinem Anstande, dass E. M. die Devalvirung der Bankozettel in Ungarn ohne Landtag vornehmen können».

előtt kérdést fog intézni a császárhoz, a mi mindent veszélyeztető kése delmet vonhatna maga után. Mert a devaluatio legfontosabb alapföltétele, mely nélkül a siker nem is remélhető, hogy az az egész monarchiában egy és ugyanazon napon hajtassék végre.¹⁾ 1811 márczius 15-ikét szemelték ki annak a végzetes napnak, melyen Ausztria és Magyarország népei, ugyanabban az órában, arra a szomorú tudatra fognak ébredni, hogy vagyonuk $\frac{4}{5}$ -ével kevesebbet ér, mint a mennyit ért. Mily végtelen nyomort jelentett ez a monarchia összes lakóira nézve!

A császár, Wallis január 4-iki előterjesztése értelmében, végre nem csekély belső küzdelem után, arra határozta magát, hogy a nádort Bécsbe hívja, a hová ez február 9-én tényleg elutazott.²⁾ A főherczeg, belepillantva Wallis, Baldacci és Zichy terveibe, a devaluatio mellett nyilatkozott.³⁾ Alig tért vissza Budára, azonnal megtett a királyi rendeletek szétküldésére nézve minden intézkedést, hogy a február 20-iki patens a magyar hatóságok által márczius 15-én pontosan kihirdethető legyen. Habár a titkot jól megőrizték, mégis elterjedett valami készülőfélben levő csapás híre, a nélkül azonban, hogy az emberek annak mibenlétéről számot tudtak volna adni. «Eddigelé» — így irt a nádor Budáról, 1811 febr. 25-én a császárnak — «itt még semmi sem került ki, de azért mindenki a legfeszültebb várakozásban van, mivel Bécsből jött levelek hírül hozák, hogy Wallis gróf Wrba gróffal új pénzügyi terven dolgozik és hogy Zichy gróf nem ért velök egyet. Mostanig csak ennyi szivárgott ki».⁴⁾

Ferencz császár a nádor «kimerítő, jól kiszámított és megfontolva végrehajtott» intézkedéseivel nagyon meg volt elégedve és azokból teljes megnyugvást merített az elhatározott pénzügyi rendszabályok magyarországi szerencsés sikerére nézve».⁵⁾ Úgy látszik azonban, hogy József főherczeg képzelgésekben ringatta magát a febr. 20-iki patens Magyar-

¹⁾ Wallis előterjesztése 1811 jan. 4-éről. K. p. ü. m.

²⁾ József főherczeg a császárhoz. Buda, 1811 febr. 7. Bécsi áll. levéltár.

³⁾ Wallis előterjesztése 1819 márcz. 12-éről. K. p. ü. m.

⁴⁾ Bécsi áll. levélt.

⁵⁾ Wallis 1811 márcz. 12. előterjesztése. Bécsi áll. levélt.

országon gyakorlandó hatása tekintetében. Még márczius 31-én is azt írta a császárnak, hogy néhány megyéből tisztességes hangon tartott észrevételeket vett, de ezekből az tűnik ki, hogy küldöik a dolgot nem értik és téves fogalmakból indulnak ki; ők igyekeznek a kellő fölvilágosításokat megadni és bizvást reméli, hogy a még meglevő nehézségek rövid idő alatt el fognak enyészni. «Fölséged» — teszi hozzá — «ne habozzék tehát, ha ily föliratokat venne, a hatóságokat továbbra is rendre utasítani, mert biztosíthatom, hogy a hangulat a devalvatio-rendszabályok mellett napról napra javul és nemsokára még köszönetet fognak mondani fölségednek azért az atyai gondoskodásért és kiméletességért, melylyel azokat keresztülvitte». ¹⁾ Ha a főherczeg olvashatta volna azt a levelet, melyet néhány nappal azelőtt — márczius 23-án — Schedius tanár Hagernak az udvari rendőrhivatal alelnökének bizalmasához: Armbruster udvari titkárhoz intézett, bizonyára kevesebb önbizalommal nyilatkozott volna a császár előtt. Schedius, kinek nagy összeköttetései voltak, azt írta, hogy a február 20-iki leirat nagyon rossz benyomást keltett, melyet csakis az az általában elterjedett hit enyhít, hogy a megyék föliratai a patens rendelkezéseinek lényeges módosításait fogják előidézni. ²⁾ Maga báró Hager is kénytelen volt beismerni, hogy a február 20-iki rendelet rossz fogadtatásra talált, minek okát a magasabb méltóságok viselőinek magatartásában kereste, kik a királyi leiratot vagy nyilvánosan becsmérelték, vagy legalább a nép gúnyolódását eltűrték. ³⁾ Hazánkban csakugyan mindinkább elterjedett az a hír, hogy az egész magyar udvari kancellária, élén gróf Erdődyvel a kancellárral, ellenséges érzülettel viseltetik a devalvatio iránt, a mi a bátorságot az ellenállásra, természetsszerűleg, fokozta. ⁴⁾ Avagy nem jellemezte-e a helyzetet, hogy Svetics volt kabinet-i titkár a patens ellen nyilvánosan és a leghevesebben fölszólalt és hangosan kijelentette, hogy fogad arany dohányos szelenczéjébe, miként

¹⁾ József főherczeg Ferencz császárhoz, Buda, 1811 márcz. 31. Bécsi áll. levélt.

²⁾ Schedius tanár Ambrusterhez, Pest, 1811 márcz. 23. Bécsi belügyministerium levéltára (ezentúl b. ü. m. betűkkel idézve).

³⁾ Hager előterjesztése, 1811 április 2. B. ü. m.

⁴⁾ Jelentés 1811 április 5-éről. B. ü. m.

a rendelet nem lesz hosszú életű és hogy Wallis nemsokára szégyennel tetézve fog visszavonulni. Sveticsnek sok híve volt és ő, Piringer megjegyzése szerint, minden csinynél csak Pantalone szerepét játszta, míg a főszerepek sokkal tekintélyesebb emberek között vannak kiosztva, mint a milyenekre gondolni lehetne,¹⁾ utóbbiak alatt pedig természetesen, az udvari kanczellária tagjait kell érteni. Maga gróf Zichy Károly, a pénzügyi patens következményeképen, forradalom kitörésétől tartott,²⁾ oly kijelentés, melyhez Watteroth tanár azt a megjegyzést fűzé, hogy inkább hagyjuk magunkat a törvény és a «pénzügyi épület» romjai alá temetni, semhogy egyetlen lépéssel visszahuzódjunk.³⁾ Magyarország legelőkelőbb férfiai hangosan kijelenték, hogy a nemesség szabadságait meg kell erősíteni és a királyt esküjére kell emlékeztetni; a németek mindenesetre kénytelenek belenyugodni, hogy őket patensekkel kormányozzák, de a magyarok nem.⁴⁾ Az uralkodó hangulatot jellemzi az a széltében beszélt hír, hogy egy parasztházban a padlóból vér fakadott föl és hogy egy parasztházban észrevette, miként bal lábára való csizmájából szakadatlanul vér szivárgott ki — a mi mind annak a jele, hogy legközelebről nagy vérfürdőre kerül a sor.⁵⁾ Biz' ezek oly jelenségek voltak, melyek elég világosan megmutaták, hogy az emberek nem fogják magukat a királyi rendelet intézkedéseinek némán alávetni. A dolog csakugyan nem ért véget a megyék fölterjesztéseivel. Némely vármegye a patens kihirdetésének is ellene szegült. E tekintetben kiemelkedik Nyitra vármegye. Az ottani mozgalom lelke az első alispán: Szerdahelyi volt, kit a nádor «ismeretes buta és öntelt embernek» mond.⁶⁾ Szerdahelyi, gróf Berényitől is támogatva, az április 17-iki megyegyűlésen rendjelek és kamarási kulcs nélkül jelent meg, mert

¹⁾ Piringer jelentése 1811 márcz. 21-éről. B. ü. m.

²⁾ Zichy már 1811 jan. 2-iki, a császárnak szánt «megjegyzéseiben» azt mondá (K. p. ü. m.): «Ich kann nicht begreifen, wie man bis zum bevorstehenden Landtag den provisorischen Massregeln Gesetzeskraft geben wird».

³⁾ Watteroth tanár Hagerhez.

⁴⁾ Hager előterjesztése 1811 júl. 8. B. ü. m.

⁵⁾ Jelentés Pozsonyból, 1811 április 10. B. ü. m.

⁶⁾ József főherczeg a császárhoz Buda, 1811 április 24. Bécsi áll. levélt.

kijelentése szerint, úgyis előre látja, hogy azoktól nemsokára megfog fosztatni. Mint az alkotmány vértanúja — ilyennek tartá ő magát — keresztülvitte a jegyzőkönyvi tiltakozást a patens ellen.¹⁾ «Nyitramegye makacs és álnok ellenszegülése» — úgy irt akkoriban báró Hager a császárhoz — «sok más megyének rossz példát nyújthat, mert közelfekvőnek fogják tartani a főispánnak: gróf Erdődynek, a kancellárnak, előleges beleegyezését.»²⁾ A császár, kit a nyitraiak föllépése nagy haragra ingerelt, azt felelte, hogy a legszigorúbb intézkedéseket immár el is rendelte, mert daczot és engedetlenséget sem ebben, sem más megyében nem fog megtűni.³⁾ A nádor tanácsára,⁴⁾ Ferencz császár, ki szilárdul el volt tökéve az ellenállás megtorlására,⁵⁾ gróf Esterházy Józsefet csakugyan királyi biztosul küldé ki Nyitramegyébe.⁶⁾ Ez a vármegye határozatát kitépte a jegyzőkönyvből és a király rosszalását oly hozzáadással jelentette ki, hogy azt a mozgalom vezetői Bécsben magának a császárnak szájából is hallani fogják. Ha már Nyitramegye magatartása is kellemetlen benyomást tett, akkor még sokkal jobban sérté a bécsi udvart Sopronmegye ellenszegülése,

¹⁾ József főherczeg Ferencz császárhoz, Buda, 1811 április 24. Bécsi áll. levélt.

²⁾ Hager előterjesztése, 1811 ápr. 26-áról. B. ü. m.

³⁾ A császár resolútiója Hager előbbi előterjesztésére. B. ü. m.

⁴⁾ József főherczeg Ferencz császárhoz, Buda 1811 ápr. 24. B. áll. levélt. A nádor Cziráky grófot is javaslatba hozta, ezzel szemben Almássy Ignác kijelölésétől elállott «dessen Gegenwart und Art die Sache nur verschlimmern wird».

⁵⁾ A császár április 17-iki resolútiója Hager 1811 április 13-iki előterjesztésére. B. ü. m. Haben Sie .... durch die Ihnen zu Gebot stehenden Wege, die in Hungarn herrschenden falschen Ansichten und irrigen Begriffe über die Finanzmassregeln zu berichtigen und die Überzeugung zu begründen und möglichst zu verlaublichen, dass Ich Mich durch Nichts beirren lassen, keinen Trotz dulden, alle Schreier zur Ordnung und Ruhe bringen und das von Mir zur Wohlfarth meiner gesammten Erbstaaten beschlossene Finanzsystem auch in Hungarn mit Festigkeit und insoferne es nothwendig sein sollte, mit aller Strenge durchsetzen und keine Wiedersetzlichkeit dulden werde».

⁶⁾ Ferencz császár Erdődy grófhhoz 1811 jun. 15. Bécsi áll. levélt. (Államtanácsai okmányok.) Ferencz császár megparancsolá, hogy rendeltessék meg Esterházyknak «ut mandatis meis strictam obtemperantiam sibi que commissario regio debitum respectum procurare satagat».

melynek gyűlekezete, herczeg Esterházy Miklós elnökle-
 alatt, a pénzügyi patens elfogadását megtagadta és az ellen
 «vakmerő»¹⁾ fölterjesztést tett. «Ha felséged» — így nyilatko-
 zott egyik előkelő udvari tényező — «ennek a székvároshoz
 oly közel levő megyének ilyen arczátlan lépését megtorlás
 nélkül hagyja, akkor kikerülhetetlen, hogy a távolabbi megyék
 ezt a példát ne kövessék. Úgyde ekkor a patens hatása az
 örökös tartományokban is el fog maradni, mert ezek annak a
 gondolatnak hatása alatt állottak, hogy Magyarország is közre
 fog működni a bajok orvoslásában.»²⁾ A magyar udvari kan-
 cellária parancsot kapott, hogy Sopronmegye merészségét
 szigorú megtorlásban részesítse, Erdődynek, a kancellárnak,
 pedig azt írta a császár: «Önnek pedig különösen meghagyom,
 hogy e megye főispánjának: herczeg Esterháznak, a vak-
 merő fölterjesztés miatti rosszalásomat, elnöki leirat útján,
 jelentse ki, tudatván vele, hogy a megyegyűlésen tanúsított
 magaviseletét jól ismerem; óvakodjék tehát attól, hogy
 haragomat és fejedelmi kegyem elvesztését magára vonja.»³⁾
 Ferencz császárt biztosították a felől, hogy Esterházyt a leg-
 jobb szándék vezérli és így, a patens kihirdetése érdekében,
 közbe fog lépni. Most azonban hire jött, hogy a gyűlekezeten
 kétséges szerepet játszott és ezzel a hozott határozatot nagy-
 ban elősegíté. Ez magyarázza meg a császár haragját, ki meg-
 parancsolta, hogy a herczeget nyomatékosan figyelmeztessék
 magatartása «szégyenletes» voltára, kijelentvén egyúttal, hogy
 ha Esterházy meg nem változik, a kegyvesztettséget vele
 nyilvánosan fogja éreztetni, nehogy kiméletessége és elnézése
 másokat is hasonló példára buzdítson.⁴⁾ Ezenfelül a herczeg-
 nek fejét, saját szavai szerint, Hager is megmosdatta. Ester-
 házy abbeli megjegyzésére ugyanis, hogy a megyegyűlés előtt,
 az udvari kancelláriától kért, de nem kapott semmiféle utasi-
 tást, Hager kijelentette, hogy nagyon különösnek tartja, miként
 a herczeg attól az Erdődytől várt utasítást, kiről jól tudható,
 hogy a pénzügyi patensnek heves ellenzője. De még ezzel sem

¹⁾ Ferencz császár gróf Erdődyhez, 1811 ápr. 29. B. ü. m.

²⁾ Hager előterjesztése, 1811 márcz. 4. U. o.

³⁾ Ferencz császár gróf Erdődyhez, 1811 április 29. B. ü. m.

⁴⁾ Ferencz császár Trauttmansdorff herczeghez, 1811 április 29.
 B. ü. m.

érte be Hager, hanem még sok egyebet szemére lobbantott a herczegnek. Főlemlítette, hogy előbb bejelenteté magát gróf Wallisnál, aztán semmis ürügyekkel a látogatás elöl menekülni igyekezett és elmulasztotta, hogy közvetlenül a császártól kérjen utasítást — a mi bizony azt mutatja, hogy a fölvilágosításokat nem nagyon komolyan vette. Téved azonban, tévé hozzá Hager, ha azt hiszi, hogy daczosságával és a császár iránt tanusított háládatlanságával a nemzet előtt «példányképül» fog szolgálni. Ellenkezőleg. Ha Sopronmegyére hivatkoztak, senki sem tartá Esterházyt oly nemzeti érzületű férfiúnak, kire a haza számíthatna. Hisz őt egyszerűen mellőzék és mellette egy Nagy Pált dicsőítőleg emeltek ki. Már pedig azzal, hogy ő efféle emberekkel egy vonalra helyezkedett, állása előnyeit értékektől megfosztá, oly időben, midőn a köznemesség a magyar mágnásokat amúgy is homályba taszítani törekszik. Sohasem lesz neki része a dicsőségben, ha a nemzetnek fogja pártját. Hisz emlékezzék csak vissza, mily megvetőleg neveték ki az összes magyarok, mikor a francziák, Bécs ostromlásakor, 1809-ben őt, mint Magyarország leendő királyát jelölék meg nyomtatványaikban. Az ő igazi helye — így apostrophálta Hager a herceget — az udvar oldala mellett van. Csak ezen a helyen működhetik saját és a köz javára. Mint Hager a császárnak jelenté, a leczke Esterházy herceget teljesen lesújtotta és megtörte. Ő nem is késett engem — tévé hozzá Hager — biztosítani, hogy belátja igazamat és a saját hibáját és hogy nagyon bánja, miként előbb is nem úgy járt el, a mint kellett volna». Esterházy vallomása Hagerrel szemben érdekes bepillantást enged e hatalmas főúr lelkébe, ki nem akarta dolgát sem a nemzetnél, sem a császárnál elrontani. Hisz utóbbi altábornagygyá és a magyar testőrség kapitányává nevezte ki és egyúttal a legmagasabb rendjelekkel diszité föl. A patens kihirdetését követő első napok alatt — így szólott Hagerhez — a hatalmas benyomások vihora, melyeket egyrészt ily rendelet szokatlan volta, másrészt a rendszabálylyal kapcsolatos hibák lelkében ébresztettek, annyira elkábítá, hogy mintegy mámorban levő, majdnem öntudatlanul bolyongott. Majd kiemelni törekedett azonban, hogy ő igenis megbántva érzi magát, hogy a császár elmulasztá őt, ki az ország első méltóságai közé tartozik, erről

a lépésről értesíteni. A császári rendreutasítás és Hager szavainak hatása alatt megigérte Esterházy, hogy uralkodója kegyére ismét méltónak fog bizonyulni és mindent meg fog tenni, hogy a rendeket a kormány kívánságai iránt engedékenységre hangolja.¹⁾ Úgyde ez az ígélet egyelőre mit sem használt. Sopronmegye április 30-iki gyűlésében elhatározta, hogy a rendeletnek nem fog engedelmeskedni.²⁾ Csak május 27-ikén sikerült Esterházynak, Nagy és Bezerédy fölszólalása ellenére, a patens elfogadtatását keresztülvinni.³⁾ Sopronmegye korábbi példáját Pozsonymegye is követte és mitsem akart a patensről tudni.⁴⁾ Még legártatlanabban hangzott Pestmegye közgyűlésének a nádor által befolyásolt határozata.⁵⁾ De ez is fájdalmat fejezte ki az alkotmányellenes eljárás miatt és kérte, hogy a patens az országgyűlési tárgyalásig hatályon kívül helyeztessék.⁶⁾

Ez az utóbbi pont volt az, melyre az összes vármegyei fölíratok a legnagyobb súlyt helyezék. Mint a nádor is kénytelen volt elismerni, határtalan izgalmat szült az a tény, hogy az udvar ily mélyreható intézkedéseket a rendek meghallgatása és hozzájárulása nélkül akart keresztülvinni. Épen így hangoztatják az összes fölíratok, hogy az adózók képtelenek lesznek a terhek ötszörösét elviselni. «Az összes többi megjegyzések» — írja József főherczeg a császárnak — «mind olyanok, melyek mindennemű devalvatio ellen küzdenek és majd az országgyűlésen fölvilágosíthatók lesznek.»⁷⁾

A rendek összehívását végre, a patens általános kihirdetésének megtörténte utáni időre és pedig 1811 augusztus 25-ére tűzik ki. Az osztrákok, sorsuk enyhülését remélve, az országgyűlés egybehívását élénken üdvözlék. «A drágaság» — így szól Hager a bécsi hangulatról írott és a császárhoz intézett, 1811 augusztus 11-iki jelentésében — «ugyan panaszo-

¹⁾ Az egész párbeszéd leírását Hager terjedelmes előterjesztéséből (1811 máj. 4. B. ü. m.) vettem.

²⁾ Hager előterjesztése 1811 máj. 8. B. ü. m.

³⁾ Hager, 1811 jun. 1. B. ü. m.

⁴⁾ U. a. 1811 máj. 14. B. ü. m.

⁵⁾ U. a. 1811 máj. 4. B. ü. m.

⁶⁾ Krones: *Aus Oesterreichs stillen und bewegten Jahren*, 41 l.

⁷⁾ József főherczeg a császárhoz, Buda, 1811 ápr. 24. Bécsi áll. levéltár.

kat szül, de még mi sem vall arra, hogy a nép a miatt nyugtalankodnék. Az országgyűlés elé feszült várakozással néznek, mert azt hiszik, hogy az a pénzügyekre hatalmas befolyással lesz». ¹⁾ A rendek egybehívása Magyarországon is nagy örömet okozott, csak hogy egészen más okból, mint Ausztriában. Hisz most már végre törvényes alkalomhoz véltek juthatni, hogy a kormány nyal leszámoljanak. Mindjárt a rendek összegyűlésének első hírére általában azt jósolták, hogy az országgyűlés lefolyása nem lesz kedvező. Híre járt, hogy különösen a tiszavidéki nemesség fog sarkára állni az udvar követeléseivel szemben. ²⁾ Szárnyra kelt az a kívánság is — és ebben a bizalmatlanság jelét látták — hogy a rendek ne Pozsonyban, hanem Budán ülésezzenek, mert minél közelebb vannak a király bécsi székhelyéhez, annál kisebb kilátás van a legnyomasztóbb sérelmek hön óhajtott orvoslására. A főurak többségéről az a hírlelés járta, hogy ők szívesen fizetnek, de csakis önkéntesen és minden kényszerítés nélkül. Önző okokból mindennekfőlött aggódtak előjogaikért, melyek megtartását az alkotmány sérthetetlenségével azonosíták. Jól értették, mint kelljen külön érdekeiket a közérdekkel összeforrasztani. Mert minden magyar kész volt vagyonát és véréát az alkotmány föntartásáért föláldozni. Hiba volt tehát, hogy a bécsi kormány nem igyekezett az államcsínyről kerengő híreket elhallgattatni. Schedius már 1810-ben figyelmezteté báró Hagerre erre a veszélyre. «Épen ily kevéssé» — írta ő utóbbinak — «tartom most, midőn a kormány az országtól nagy áldozatokat akar és kénytelen követelni, tanácsosnak, még csak távolról is oly szándékot sejtetni, mintha az udvar az alkotmány megváltoztatására gondolna.» ³⁾ A kedélyek pedig mindenfelé ilyes aggodalmakkal voltak eltelve. Arról is beszéltek, hogy a francziák Bajorországban fognak összegyülekezni, hogy szükség esetében az országgyűlésen megjelenhessenek és a kormányt az erőszakosság keresztülvitelében gyámolíthassák. Csakis e miatt küldék a magyar ezredeket Lengyelországba. ⁴⁾ Azt is mesél-

---

¹⁾ B. ü. m.

²⁾ Hager jegyzéke Wallis grófhoz az 1811 jan. 2-iki jelentéssel.
K. p. ü. m.

³⁾ Schedius tanár Hagerhez, Pest 1810 nov. 10. B. ü. m.

⁴⁾ Jelentés. Pozsony 1811 jan. 2. B. ü. m.

ték, hogy az alkotmány, néhány bécsi kívánságára, «szárnyakat fog kapni.»¹⁾ Magyarországon egy kis lap került forgalomba, mely tizenhárom pontban mindenki előtt röviden kimutatta, hogy az alkotmány fölforgatása tervbe van véve. Az első pont kifejti, hogy Magyarország császársággá fog átalakíttatni és négy kerületre lesz osztva. Kivétel nélkül mindenki köteles lesz adót fizetni. A papi javak bevonatnak. Az ország, úgymint II. József idejében, föl fog méretni.²⁾ Habár a rendőrség alelnöke: Hager, e pontokat «bambaságoknak»³⁾ nevezte, még sem kételkedett senki azok igazságában. A kormányról mindent készek voltak elhinni, a mi eljárását Magyarországgal szemben gyanúsnak tünteté föl. «A hangulat» — így ír Leurs, a Magyarországra kiküldött bizalmasok egyike⁴⁾ — «most annyira kedvezőtlen és ellenséges, a szenvedélyek úgy föl vannak csigázva és a közvélemény a kormány szándékaival szemben akkora ellenszenvvel viseltetik, hogy csak a legmagasabb és magas helyről jövő parancsok alapján szánhatja rá magát a tudósítások írására.»⁵⁾ E jól értesült tanu nézete szerint a «forradalmi taktika» mindent forrongásba igyekszik hozni és az ily célra szolgáló előkészületek sohasem voltak oly komoly jellegűek, mint most. «A beszélgetésekből» — így folytatja Leurs — «annyi hideg gúny, annyi közönyös csúfolódás tűnik ki, hogy ezekből előrelátható az országgyűlés daczos magatartása, melyet az eddig alkalmazott rendszabályokkal immár nem lehet megtörni.»⁶⁾ E hangulatot

¹⁾ Jelentés 1811 jan. 30-áról. B. ü. m.

²⁾ B. ü. m. L. még Springer id. m. I. 182.

³⁾ báró Hager Tomasich altábornagyhoz Zágrábban 1811 jun. 18. B. ü. m.

⁴⁾ Annak a bizalomnak jellemzésére, melylyel Bécsben Leurs iránt viseltettek, meg kívánom említeni, hogy a császár egyenes kívánsága képviselte azt az okot, mely miatt ezt a férfit az országgyűlés eseményeinek tudósítójául alkalmazák. Hager, ki Leursnak a felső és alsó tábla tagjairól írott és általam alább fölhasznált jellemrajzait «classicusoknak» nevezi, ekként irt Leursnak utóbbi küldetéséről: «Nem ismerek senkit, kit erre a célra nagyobb sikerrel használhatnék föl, mint Önt» (Hager Leurshez 1811 jul. 13. B. ü. m.). Wallis is nagyon tartalmazóknak tartá Leurs jelentéseit és ezeknek kiváló értéket tulajdonított. (Hager Leurshez 1811 szept. 6. B. ü. m.)

⁵⁾ Leurs relatiója Magyarországról, 1811 febr. B. ü. m.

⁶⁾ U. o.

jellemzé, midőn az öregek egymásnak azt sugdosák: «a capite fœtet piscis»; a fiatalok pedig kijelenték: «hogya azt akarjuk, hogy másként legyen, akkor egy fiatal Bonapartécskát kell kapnunk». ¹⁾ Az országgyűlési választások a közszellemet alapjában fölkavarták. A most már megszeliđült Esterháznak sikerült ugyan, felsőbb utasításra, a «hirhedt» Nagy Pált a követek sorából kizárni. ²⁾ De nemsokára mégis kitűnt, hogy minden hivatalos nyomás tehetetlennek bizonyult, Mint Schedius megjegyzi, «a legokosabb és a legmélyebb belátású, de egyuttal a leghátrabb és legszilárdabb» ³⁾ férfiak küldettek követekül az országgyűlésre, kik aztán daczos és alkut nem smerő ellenzékké tömörültek.

Mialatt a választások végbementek, Bécsben tárgyalás alá vették az országgyűlés elé terjesztendő javaslatokat. Ezek képezték a királyi meghívó levelek, úgynevezett Regales kiegészítő részét. Az az utasítás, melyet e tekintetben Ferencz császár még juniushban kiadott, jellemzi a királyi előterjesztések hangját. A császár azt a kívánságát fejezte ki, hogy a «regalesben» határozottan és világosan kijelentendő, miként «a bankczédulák és rézpénz devalvatioja, valamint a hat krajczáros pénzdarabok forgalmon kívül helyezése, mint királyi jog, egyáltalában nem teheti országgyűlési tanácskozás tárgyát». Épen ily világosan megmondandó a királyi meghívó levelekben, hogy az országgyűlés egybehívásának kizárólagos célja: a beváltási jegyek «fundálására, realizálására és törlesztésére» szolgáló eszközök előteremtését, valamint az adósok és hitelezők között előforduló, a patens által megváltoztatott magánjogi viszonyokat a rendek tanácskozásának tárgyává tenni, végül azokat a bővebb segélyforrásokat megnyitni, melyek, az adózók lehető kimélese mellett, az állami szükségletek fedezését és ezáltal a megrendült jóllét helyreállítását és a monarchia hitelének megszilárdítását lehetségessé teszik. Csakis mindezek teljesülése után volt Ferencz hajlandó oly tárgyakat is tanácskozásra kitűzni, melyek

---

¹⁾ Leurs relatioja.

²⁾ Wagner Ferencz városi tanácsos jelentése, Sopron 1811 aug. 16. B. ű. m.

³⁾ Schedius, Pest, augusztus 16. B. ű. m.

a beligazgatás javítását és általában az ország javát czélozzák.¹⁾

Igy kellett tehát azokat a javaslatokat megszerkeszteni, melyekre vonatkozólag a rendek közreműködését fölhivák. Metternich azt tanácsolta a császárnak, hogy ezt a fontos tárgyat még az országgyűlés megnyitása előtt a legbehatóbb megfontolás tárgyává tegye.²⁾ A királyi előterjesztések tervezetével ő is egyetértett. De a határozatra hivatott titkos tanácskozmányban még határozottabban kimondandónak vélte, hogy «ez az országgyűlés csakis a pénzügyekre van szánva, és így felséged kénytelen az összes többi tárgyakat, egy közelebbi, még ezentúl meghatározandó országgyűlés elé utasítani».³⁾ De ez olyan tanács volt, mely az ország kívánságaival, úgy a mint ezeket a nádor már 1810 október 8-iki előterjesztésében megjelölé, a legkiáltóbb ellentétben állott. Épen ezért, nehogy már eleve a leghevesebb ellenzésre találjanak, az eredeti szerkezet mellett maradtak meg. A királyi előterjesztések megengedék a rendeknek, hogy a szűkebb magyarországi ügyekkel, föltéve, hogy ezekre az udvar követelte tárgyak elintézése után még idő marad, már most foglalkozhassanak. A belső reformok kérdésének tulajdonképeni befejezése azonban egy jövőbeli, második országgyűlés részére tartandó fönn. Könnyű elképzelni, hogy ez a fele úton maradó tétovázás, mely egyik kezével elvette azt, a mit szinlegesen a másik megadott, senkit sem elégitett ki. Épen ily kevésbé lehetett a rendek hozzájárulását a többi királyi előterjesztésekhez is remélni. A nélkül, hogy a rendek elkerülésével kibocsátott pénzügyi patens megengedhetőségét, akárcsak egyetlen szóval is, érintették volna, fölhívták a rendeket, hogy úgy az új papírpénz (beváltási jegyek) értékének föntartása, mint a törlesztési alap előteremtése érdekében a szükséges eszközöket megszavazzák. Emellett az általános adó fölemelését és a bécsi skala elfogadását is követelték, mely utóbbi, a patens értelmében, a magánjogi viszonyokat szabályozta. Egészen különös és a rendek ellenőrzését nagy mértékben

¹⁾ A császár kézjegye gróf Erdődyhez, 1811 jun. 13. Bécsi áll. levélt. (Államtanácsi okmányok.)

²⁾ Metternich előterjesztése 1811 jun. 23. Bécsi áll. levélt.

³⁾ U. a. 1811 aug. 25. U. o.

kihívó volt az a fölszólítás, hogy válaszszon az országgyűlés kebléből egy küldöttséget, melynek esküvel megerősített titoktartási kötelezettsége mellett, a pénzügyi kezelésbe betekintést engednek.¹⁾

II.

Az országgyűlést szeptember 2-ikán nyitá meg személyesen Ferencz császár, mely alkalommal a királyi előterjesztéseket is fölolvasták. Utóbbiakat, egy tudósító kijelentése szerint, «duzzogó arczezal» fogadák.²⁾ A rendek egyetértettek abban, hogy a febr. 20-iki patens törvénytelen, ezért annak becikkelyezéséről mit sem akartak tudni. A magyarok attól féltek, hogy önkéntes hozzájárulásukkal ők magok ássák meg jogaik sirját. Megerősíté őket föltevésökben oly művek megjelenése, melyek, mint Gustermann és Piringer könyvei,³⁾ éppen most, a legkirívóbb színekkel ecsetelték a magyar alkotmány hibáit és a királyi hatalom erősítésének szükségét nyomatékosan hangsúlyozák. Hisz mindenki tisztában volt azzal — és ez úgy is volt — hogy ezek a művek, a kormány érdekében, annak jóváhagyásával láttak napvilágot.⁴⁾ A követek utasításai majdnem egyhangulag követelték a febr. 20-iki patens visszautasítását; különösen kitűntek, mint mondák, «megvetésre méltó szellemökkel» Borsod és Szabolcsmegyék utasításai, melyek határozott óvást emelnek az udvar összes követeléseiivel szemben. Úgy sejték, hogy Vay József, ki mindkét megyében birtokos volt, adott volna irányt az említett utasításokra. Midőn Klobusitzky borsodi főispánt kérdőre vonták, hogyan engedhette meg ily utasítások elhatározását, azt felelé, hogy minden igyekezete hiábavalónak bizonyult. Viszont sikerült neki azonban Borsodban olyan követeket (Ragály Istvánt és Okolitsányi Jánost) megválasztatni, kik jobbak utasításaik-

¹⁾ *Benigna propositio regia*, közölve: *Acta comitiorum regni Hungariae* 1811., 9 l.

²⁾ Leurs jelentése 1811. szept. 2. B. ü. m.

³⁾ E két műre nézve a közelebbieket l.: *A magyarországi cenzúra történetéhez cz. értekezésemet Századok*, 1898, 294. l.

⁴⁾ U. o.

nál, már pedig mégis csak ez a fődolog ¹⁾ Csakhogy Vay ennek is útját vágta, a mennyiben, egyik tudósítás szerint, azt tanácsolá a követeknek, hogy választóik határozott utasításaival köttessék meg kezeiket. Ez biztosítja őket a kormány erőszakoskodásaival szemben arról, hogy a megszabott útról le ne térhessenek.²⁾ Ily viszonyok között valóban beteljesülni látszott az, a mit Gentz már 1811 augusztus 8-ikán megjósolt, midőn gróf Pálffy Ferdinándnak a következő sorokat írta: «A magyar országgyűlés, jól megfontolt és átgondolt nézetem szerint, még abban az esetben sem fog semmi tekintetben sem a főkérdések megoldásához járulni, ha máskülönben minden a kormány kívánságai szerint menne is. Mert a skala elismerése és törvényes szentesítése egyetlen lépéssel sem visz még bennünket előre és egy ügynevezett törlesztési alap a beváltási jegyek részére a legutolsó és a leglényegtelenebb a mi szükségleteink között. Kívánságaink célpontja tehát csak az lehet, vajha a jelen országgyűlés pozitív kárt ne okozna».³⁾

Már a királyi előterjesztések közzététele előtt meg volt a szándék a kormány megtámadására, mert az, a regales tanúsága szerint, a bankóczédulák megsemmisítését és a beváltási jegyek forgalomba hozatalát királyi felségjognak akarta tekinteni. Hosszabb heves vita után elhatározták azonban, hogy e tárgyat épen úgy, mint a többi sérelmeket,⁴⁾ egyelőre, a királyi előterjesztések meghallgatásáig, mellőzni fogják.⁵⁾ Ezek a hatá-

¹⁾ Perin Metternichhez, Pozsony, 1811. szept. 2. Bécsi áll. levélt.

²⁾ Leurs jelentése, 1811. szept. 1. B. ü. m.

³⁾ L. *Ungedruckte Briefe Friedrich v. Gentz' über den Reichstag von 1811.* cz. cikkemet, *Pester Lloyd*, 1890. márcz. 11. számában.

⁴⁾ Arról a javaslatról és határozatról, mely szerint a sérelmek, a kir. előterjesztések meghallgatásáig, egyelőre mellőzendők, mivel esetleg ezek is még napirendre kerülhetnek, Perin, 1811. aug. 29-én, ezeket írja Metternichnek: «Cela fait craindre que les états ne veuillent tenir la marche insidieuse qu'ils ont tenue en 1807, c'est à dire de faire dépendre leurs détermination sur les points des propositions royales du redressement préalable de prétendus griefs, sans lequel disoient-ils, toutes leurs concessions et les sacrifices qu'ils pourroient voter ne serviraient a rien, tactique véritablement astucieuse et par lequel le parti de l'opposition parvient à intervertir la marche légale de la diète et frustrer le gouvernement du droit constitutionnel qui lui est attribué de faire délibérer *avant tout* sur les demandes du roi». Bécsi áll. levélt.

⁵⁾ Vogel jelentése, Pozsony, 1811. aug. 30. B. ü. m. 1811. szeptember 11-én (B. ü. m.) azt írja Hager Vogelnek, hogy jelentéseiből

rozatok nem a nyilvános, hanem az úgynevezett «kerületi» ülésekben jöttek létre, mely utóbbiak az országgyűlési tanácskozások további alakulására döntő befolyással voltak, a mi már a legutóbbi országgyűlések alkalmával is mutatkozott, de oly élesen, mint 1811/12-ben, soha sem domborodott ki. Ezek a kerületi ülések oly nagyot nyertek jelentőségökben, hogy most már azok képviselték tulajdonképen a lényegét, míg a nyilvános ülések pusztá formáságokká váltak, egyedüli céljuk lévén a kerületi ülések határozatait szentesíteni. A kerületi ülések nem alkottak törvényesen szabályozott intézményt, hanem az 1790/91-iki viharos mozgalmak, vagy, mint egy kortárs mondja «az 1791 országgyűlést jellemző csábító szellem» eredményei gyanánt jelentkeztek.*) Valahányszor Mária Terézia alatt a rendek nem tudtak megegyezni, a személynökhöz mindannyiszor azzal a kéréssel fordultak, hogy a létező ellentétek elenyésztetése végett, kerületi gyűlések tartását engedélyezze. Ha a személynök ezt megengedte, úgy egyidejűleg a királyi ítélő tábla egyik ülnökét elnökül kinevezte, a mi az ily összejövetelek függő viszonyát az országgyűléssel szemben nyíltan kifejezésre juttatá. A kerületi gyűlések 1790 óta állandóan szokásba jöttek és most már az engedély kieszközlését sem tarták többé szükségesnek. A cél többé nem az ellentétek kiegyenlítése volt, hanem az, hogy a nyilvános ülésbe tartozó minden tárgy tekintetében, már itt határozott állást foglaljanak. Így jutott az ellenzéki többség oly eszközhez, hogy minden, neki nem tetsző vitát megelőzhessen. Többé már ahhoz a tilalomhoz sem ragaszkodtak, mely az írásbeli följegyzéseket kizárta. Sőt épen ellenkezőleg szokásba jött a kerületi gyűlések tanácskozásainak eredményét írásba foglalni, ezt aztán a gyűlés maga választotta elnöke az országos gyűlésben benyújtá és fölolvasta. Az új gyakorlat a protonotariusokat, kik az országgyűlés tollvivői valának és a rendek akaratának írásbeli kifejezést adtak, teljesen fölöslegessé tette. Hisz a papírra vetett kerületi határozatot olyan «*decisum generale*»-

---

mindinkább meggyőződik: «miként Ön hivatásának és az Önbe helyezett bizalomnak megfelelően viselkedik és működik.»

*) Perin Metternichhez, Pozsony, 1811. szeptember 19. Bécsi áll. levélt.: «...nées parmi les orages de la diète de 1791 et filles de l'esprit de sédition qui a caractérisé cette même diète».

nak tekintették, mely ellen többé nem lehetett szót emelni.¹⁾ Azon nagy hatalom miatt, melylyel a kerületi gyűlések fölléptek és határozataikkal szemben minden föllépést hazaárulásnak bélyegezték, egy kortárs azokat «a magyar jakobinus klubnak» nevezé.²⁾ A kormányra nézve szerfölött hátrányos volt, hogy ezek a kerületi határozatok, még mielőtt az országgyűlés elé adattak, a közönség elé kerültek és a kedélyeket még a rendek összeülése előtt befolyásolták.³⁾ Ha egyszer az ellenzék szándékának útja ilyenénképen ki volt egyengetve, nehezen akadott olyan követ, ki az írásba foglalt és az összes követek akarataként szerepeltetett kerületi határozat ellen föllépni merészkedett volna,⁴⁾ a mivel aztán minden esetleges ellentállás már csirájában el volt fojtva. A bécsi kormányt iránytadó személyiségek figyelmeztették e veszélyes és minden baj kútforrását képező⁵⁾ klubok elnyomásának szükségességére és mindent elkövettek, hogy erélyes föllépésre ösztönözzék. Bedekovich államtanácsos állást foglalt ez ellen, mert ilyféle intézkedés, az udvar hátrányára, a legnagyobb föltűnést idézné elő. Azt azonban ő is ellenezte, hogy a kerületi határozatok még az országos ülés előtt közzétehetők legyenek. Ő azt kívánta, hogy az említett határozatok a személyekkel közöltessenek, kinek bölcs belátására bízandó,

---

¹⁾ Vogel jelentése 1811. szept. 20. B. ü. m.

²⁾ Jelentés 1811. okt. 25. B. ü. m.

³⁾ Bedekovics államtanácsos véleménye (aug. 4.) az udvari kancellária 1811. júl. 31-iki előterjesztéséhez. Bécsi áll. levélt. (Államtanácsí iratok.) «Der bei sogenannten Circular-Sessionen in neueren Zeiten eingeführte Gebrauch, dass daselbst die Resultate der Berathungen in Form der Vorstellungen schriftlich bearbeitet, durch den Circular-Präses in der Landtags-sitzung übergeben und daselbst abgelesen wird, verzögert sehr die Landtagsberathungen und ist vollends dazu geeignet, die Consultationen in der Diätalsitzung schwieriger zu machen; diese neu eingeführte Modalität macht bei den Landtagen in den wichtigsten Verhandlungen die Protonotarios ganz entbehrlich, welche sonst von jeher die Feder in den Landtagen geführt haben, auch werden diese schriftliche Circular-Aufsätze noch ehe als sie in der Diätal-Sitzung vorkommen, allgemein bekannt, somit wird dadurch eine vorläufige und vorzeitige Publizität bewirkt, welches mehrmalen dem Hauptzweck der Landtagsberathungen und Verhandlungen nachtheilig und abträglich sein kann.»

⁴⁾ Vogel jelentése, 1811. szept. 20. B. ü. m.

⁵⁾ Jelentés 1811. szept. 13-áról. B. ü. m.

hogy azok a plenumban fölolvastassanak-e, avagy pedig valamely későbbi időpontra tüzessenek ki. Ennél a javaslatnál az a czél lebegett szemei előtt, hogy egyrészt a rendek elnökének módjában álljon megakadályozni, hogy az országgyűlésen olyasmi adassék elé, mi megütközést kelthetne, másrészt azonban a követek időközben való megdolgozása útján, az írott határozatból mindaz, a mi kiküszöbölendő, kitörültessek.¹⁾ Az államtanácsos javaslatait a császár is elfogadta,²⁾ de ez semmiféle eredménynyel sem járt. Sőt inkább azt látjuk, hogy a kerületi gyűlések, jelen országgyűlés folyamában, még további erőforráshoz jutottak az úgynevezett «rendi konferenciák» által. Míg előbbieik írásbelileg hirdették ki és ezzel nyilvános jellegre tettek szert, addig a rendi konferenciákról csak magánúton értesíték a követeket. Az ennél követett eljárás semmi jót sem ígért a kormányra nézve. Egy kortárs az érintett értekezleteket «az összeesküvés fészkeinek» nevezi.³⁾ Az ellenzék vezérei, előbb hárman-négyenként, titkos tanácskozásra gyűltek össze, hogy a javaslatokat megbeszéljék. Majd a legbefolyásosabb húsz követ bírálata következett. Erre az értekeztet megtartására került a sor, mely a «tanácskozmány» («Consultation») nevet vette föl. Végül az itt letárgyalt ügy a «kerületi gyűlésben» általános tanácskozás tárgyává tétetett. A tanácskozmányokhoz a városok követei és a clerus tagjai csak ritkán nyertek bebocsátást.⁴⁾ Azokból a jurátusokat, az úgynevezett országgyűlési ifjuságot, is, kik a kerületi ülésekben részt vehettek, kirekeszték.⁵⁾ Így hát a kerületi gyűlések az azokat előkészítő konferenciákkal egyetemben, mégis megmaradtak az ellenzék heves előkészületeinek színtereitül. Itt érlelődött meg, «féktelen tanácskozások közepett», melyek gyakran «egy dühöngő hadsereg gyűléseire» emlékeztettek,⁶⁾

¹⁾ Bedekovich véleménye 1811. aug. 4. Bécsi áll. levélt. (Áll. tan. okm.)

²⁾ A császár resolútiója augusztus 28-áról Bedekovich véleményéhez. U. o.

³⁾ Perin Metternichhez, 1811. szept. 19. Bécsi áll. levélt.: «Ainsi les conférences portent encore plus que les assemblées des cercles un caractère d'illégalité et je dirois presque de conspiration».

⁴⁾ Perin Metternichhez, 1811. szept. 19. Bécsi áll. levélt.

⁵⁾ A kifejtettek Leurs, Vogel és Radicevich 1811 és 1812-ből származó jelentéseire vannak alapítva. B. ü. m.

⁶⁾ Jelentés, Pozsony, 1811. nov. 6. B. ü. m.

az a szellem, mely Wallis pénzügyminister megbuktatására tört és a melynek jelszava volt: «Iste Bohema nos non taxabit.»¹⁾ Az első pillanatban azt hívé ugyan a kormány, hogy a kerületi gyűlés meg fog hajolni követelései előtt. Hisz már észrevehetni vélték, hogy a «forrongó vér» kezd lehűlni és a követek «dühöngés» helyett «gondolkozni» kezdenek.²⁾ Jó jelnek tekintették, hogy a mérsékeltbeknek sikerült az ellenzékettől az elhatározásától eltéríteniök, mely szerint ez álláspontját, mindjárt kezdetben, a patens elleni ünnepélyes óvás kijelentésével akarta kifejezésre juttatni. Ezzel a helyzettel összhangzónak látszott, hogy mint Metternich mondja, még «a legerősebb kiabálók»³⁾ is készeknek mutatkoztak azon bizottság tagjainak megválasztására, mely betekintést nyerhet a pénzügyek helyzetébe és erről az országos gyűlésben jelentést tehet. De Metternich előtt, legalább kezdetben, ismeretlen maradt az az ok, mely miatt a kormány javasolta bizottság megválasztását még a leghevesebb vérűek sem utasíták vissza. Az ő szemökben ugyanis ez volt az egyetlen út, melyen a pénzügyigazgatás titkaihoz eljuthatnak és így a ministereket lassanként kényszeríthetik, hogy többet is mondjanak, mint a mennyit kijelenteni szándékoztak.⁴⁾ Könnyen érthető tehát, ha Metternich, befolyásolva mindezen jelenségektől, akkoriban ezeket írta Pozsonyból Bécsbe: «A közhangulat, még a rendszer ellenfeleinek ítélete szerint is, sokkal kedvezőbben fejlődik, mint a hogy ezt kezdetben sejteni lehetett.»⁵⁾ De Ausztria külügyministere igen korán ujjongott. Azt is elharmkodva tette föl, hogy a rendek «selejtes föntartásra» fognak szorítkozni.⁶⁾ Szeptember 5-én Lukátsy, a «hirhedt» trencsényi követ, olyan beszédet tartott a kerületi gyűlésben, mely a minister összes reménységeit megsemmisíté.⁷⁾

¹⁾ Metternich 1825-ben a kerületi gyűléseket «eine wahre, aber im Gebrauch liegende Monstruosität»-nek nevezi. Beer, *Kübeck und Metternich* cz. értekezése. *Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften* XLV. köt., 33. l.

²⁾ Venger Ignác Hagerhez, Pozsony, 1811. aug. 31. B. ü. m.

³⁾ Metternich, Pozsony, 1811. szept. 5. Kéziratilag.

⁴⁾ Leurs jelentései 1811 szeptemberből. B. ü. m.

⁵⁾ Metternich, Pozsony, 1811. szept. 5. Kéziratilag.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Jelentés, 1811 szeptember 6-áról. B. ü. m. «Soeben erhalte

Vádolták gróf Illésházyt, hogy ezt a «gonosz embert» jelölte, «ki mindazt gyűlöli, a mi a király javára szól». Ezért arra gondoltak, hogy őt, ki nyelvére nem tud vigyázni, a személynök az első meggondolatlan kifejezésnél állítsa meg és úgy-mint Semsey személynök 1807-ben Nagygyal tevé, az országgyűlésről utasítsa ki. «Mert» — így hangzik a Lukátsyról szóló jelentés — «ennek az embernek éppen nem szabad hizelegni, az ő vakmerősége minden szép szóra csak fokozódni fog». ¹⁾ Lukátsy, jöllehet már hatvan éves volt, ifjúi tüzzel rendelkezett. A mily hevesen és kiméletlenül szállott az ő tót népfaja és a katolikus vallása mellett sikra, éppen úgy küzdött a nemzeti jogokért is, a miért is őt «az alkotmány oszlopának» megtisztelő czimével ruháztak föl. ²⁾ Tehetséges szónok volt, ki könnyen elbánt ellenfeleivel, úgy, hogy a «tót Cicero» nevére tett szert. ³⁾ Habár legtöbbnyire latinul szólalt föl, őt, mint az országos párt tagját, örömet hallgatak meg, holott Rudics bács megyei követet, ki szintén idegen nyelven beszélt, mindig lepisszegették. ⁴⁾ Lukátsy külső föllépése mindjárt elárulá a régi erkölcsök és műveltség férfiát, kinek egyeneslelkűség és meggyőződéséhez való hű ragaszkodás képezik tündöklő tulajdonságait. ⁵⁾ A hol oly hajthatatlan férfiak, mint Lukátsy, vivék a szót, ott véget ért az a képzelgő föltevés, hogy a rendek csak olyan semmitmondó, «sekélyes föntartásra» fognak szorítkozni. Mint Trencsén követe, úgy gondolkoztak a többiek is és szilárdul el voltak tökélve, hogy semmiféle törvénysértést sem hagynak megrovatlanul. Mindnyájan egyetértettek abban, hogy az 1791. évi X. törvényczikket, mely Magyarország függetlenségét biztosítja, meg fogják védelmezni és nem tűrik, hogy, az örökös tartományok módjára, patensekkel kormányoztassanak. Erősen el voltak tehát határozva a királyi elő-

---

ich die Nachricht, dass die bisherige äusserst gute Stimmung der Stände, nach welcher die Majorität für die unbedingte Annahme des Finanz-Patents sich entschieden hatte, gestern durch eine von dem berüchtigten Trentschiner Deputirten Lukátsy gehaltene Rede ganz verstimmt worden sei».

¹⁾ Jelentés 1811 szept. 6-áról. B. ü. m.

²⁾ Leurs jellemzései 1811 és 1812-ből B. ü. m.

³⁾ Így szól egy 1811-iki pasquillus. B. ü. m.

⁴⁾ Leurs jelentései 1811 szeptemberben. B. ü. m.

⁵⁾ Leurs jellemzései B. ü. m.

terjesztések tárgyalása előtt megvizsgálni, ha vajon Magyarország királya jogosítva volt-e, a rendek közreműködése nélkül, a papírpénzt megváltoztatni és adóemelést elrendelni. Habár az ellenzék néha két táborra oszlott, azért a kormány tulkapásainak visszautasításában annak összes tagjai egyek voltak. Közös cél után törekedve, az ellenzék árnyalatai, melyeket «országos- vagy nemzeti pártnak» is neveztek, csak a küzdelem módjaira nézve tértek el egymástól. Az egyik az öregebb, megfontoltabb követekből álló párt tagjai, mint igazi államférfiak, folyvást az ország törvényeire támaszkodva, a kevésbé rohamos, de biztos előhaladást akarták szem előtt tartani. Ezeket, kik legnagyobb részt a kormányt már az 1807-iki országgyűlésen is támadták, «angol-magyar» pártnak is nevezték, mivel mindenben az angol parlament lebegett eszményként előttök.¹⁾ Ez a párt abból indult ki, hogy a nemzeti képviselő csak akkor juthat valódi hatalomhoz, ha, épen úgy, mint Angliában, a köznemesség a főnemességtől elválik. A másik párthoz az ifjabb lobbanékonyabb követek tartoztak, kik a törvényesség korlátait gyakran áthágták és eszményképeiket az 1789-iki francia forradalom hőseiben látták.²⁾ A mérsékeltebbek élén Vay József udvari tanácsos állott. Számos országgyűlésen, de különösen az 1807-ikin, mint az ellenzék vezére, kiváló szerepet játszott. Szabolcs-megye őt most ismét, a főispán akarata ellenére, ki Vayt a jelöltek közé nem vevé föl, követévé választotta. Ezzel a megyék korlátlan választási jogának 1790 óta szünetelő elve újból gyakorlatba jött. Most már úgy gondolkoztak, hogy a megválasztandó nem lehet az udvar teremtménye, vagy a főispán kegyencze, kit utóbbi kénye-kedve szerint küld az országgyűlésbe. Ő neki a választók bizalmát kell birnia, mert máskülönben a megyék választási joga üres komédia.³⁾ Az elv

¹⁾ Leurs jelentése 1811 szept. 14-éről. B. ü. m.

²⁾ Leurs, ki itt igen sötéten látott, azt mondja 1811 nov. 11-én, hogy azok a forradalmi szerencsetemplomába akarnak bejutni, ha mindjárt nemcsak polgártársaik, hanem fölkent uruk hulláján át is kellene oda behatolniok». B. ü. m.

³⁾ L. rávonatközzöl a *Századokban* adott jellemzésemet. Meg kell említenem, hogy ezen a helyen ismételt is, jellemeznem kell néhány olyan férfit, kiknek jellemrajzát, már az 1807-iki országgyűlésről írott értekezésemben adnom kellett.

diadalrajuttatása céljából szándékosan választák báró Splényi főispán megyéjét, ki oly gyöngé, minden tekintély nélküli férfiú volt, hogy egy heves megyegyűlés alkalmával a gyülekezet egyik túlbuzgó tagja, tetőtől talpig, tentával önté le végig.¹⁾ Drevenják udvari tanácsos semmi jót sem jósolt a kormánynak, midőn meghallotta, hogy Vay újból meg fog az országgyűlésen jelenni, mert hisz ő volt az, ki eddigelé az uralmat a többiek fölött mindig magához ragadá és a ki a megelőző országgyűléseken minden bajnak okozója volt.²⁾ Őt egyértelműleg az «ellenzék lelkének, oszlopának, legerősebb várának» nevezték. Majd «világító toronyhoz» hasonlítják, «melynek sugarai a többieket irányozzák»,³⁾ ő a «dieta ministere», kitől a jelszó származik.⁴⁾ Mig Hager Vayt az ellenzék «dictatoraként» állítja oda,⁵⁾ addig nem kisebb ember, mint Wallis, őt «Magyarország Mirabeaujának» nevezi.⁶⁾ Csakugyan, és ez legyen már itt megemlítve, Vay volt az, ki az 1811/12-iki országgyűlést vezette és annak irányt szabott. Ő dolgozta ki az úgynevezett correlátiókat és elhatározta, hogy a nemzet inkább maradjon az adós és hitelező közti viszony rendezése körül, irányzó szabály nélkül, ha javaslatának csak egyetlen pontjától is eltérnének. Tudva van, hogy az országgyűlés szétment, a nélkül, hogy ebben a fontos kérdésben törvényt alkotott volna. A megyei fölterjesztéseket is Vay szerkesztette és Szentkirály csak az irány szempontjából öntötte azokat formába. Mint olyan férfiú, kit semmi sem hoz ki a sodrából és ejt zavarba és a kit a pillanatnyi hullámszél nem térítnek el útjától, folyvást arra kérte pártját, ne ragadtassa el magát a vak szenvedélytől, mely menthetetlenül a romlásba vezet.⁷⁾ Ha pártja, rá hallgatva, a törvényes útról le nem tér, szerencsét kívánt mérsékletéhez és dicsőítette, hogy az udvar támadásaival szemben csak arra szorítkozott, a mit a törvények szent oltalma megkövetelt.⁸⁾ E tekintetben Vay csak-

¹⁾ Leurs, 1811 szept. B. ü. m.

²⁾ Drevenják jelentése, 1811 auguszt. 4. B. ü. m.

³⁾ Leurs jelentése 1811 szept. 13. B. ü. m.

⁴⁾ U. a. 1811 okt. B. ü. m.

⁵⁾ Hager előterjesztése, 1811 szept. 3. B. ü. m.

⁶⁾ Leurs jelentése 1811 okt. 7. B. ü. m.

⁷⁾ Leurs jelentései 1811 szept. 13, okt. 10-éről. B. ü. m.

⁸⁾ U. a. nov. 11. U. o.

ugyan a «haza bölcsének» volt elődje. Bár Vay szónoklata nem ragadá magával hallgatóságát, hatalmas logikájával és bizonyításával mégis leigázá az embereket. A hazai törvényeket senki sem ismerte úgy, mint ő, mély ismereteit mindenfelé magasztalással emlegették. Ritka munkaerő volt — éjfél után három órakor már íróasztalánál ült¹⁾ — és soha semmit sem hagyott ki számításaiból, a mi céljának eléréséhez vezethetett. Ő volt az, ki javaslatba hozá, hogy a tárgyalások csakis magyar nyelven folytattassanak, a mi, tekintve, hogy az ellenpárt nagy része nem tudott magyarul, az ellenzék javára nagy túlsúlyt biztosított.²⁾ Mint lelkes hive az angol parlament előjogainak, ezeket a magyar törvénykönyvbe is beigtatni óhajtotta. De hogy az alkotmány «angolosítása» eléressék, erre csak egy utat és módot ismert, azt tudniillik, hogy a még hiányzó jogok a pénzsegélyek és ujonczok szűkös és rövid időszakokra szóló megszavazása útján csikartassanak ki a kormánytól.²⁾ A nemzeti szabadságok föntartása érdekében semmiféle áldozattól sem szabad visszariadni, az egész alkotmányos épület alapjává pedig a követválasztások föltétlen szabadságát kell tenni, mert hisz ez nyitá meg előtte is az országgyűlés kapuit.³⁾ Húsz év óta egyre csak arra törekedett, hogy a haza fiaiban a nemzeti függetlenség érzetét erősítse és ébren tartsa. Ő volt az, ki a rendeket szakadatlanul figyelmezteté, hogy a monarchia külső viszonyait éber figyelemmel kísérvék és határozataikat csakis ezeknek és nem a kormány kívánalmainak szem előtt tartásával hozzák meg. Bizonyos, hogy nélküle a nemzeti párt, mely benne «pátriarcháját» tisztelte,⁴⁾ szétmállott volna. Elég alkalom kínálkozott erre, a mennyiben a párt ifjabb tagjai Vay megfontolt és óvatos eljárásával nem mindig tudtak megbarátkozni. Az ő szellemi vezérök gróf Dessewffy József volt, kit Szaboicsmegye, épen úgy, mint Vayt, szabad választás útján és a főispán akarata ellenére kiáltott ki követéül. Akkoriban azt hitték, — és így tudatták a kormánynyal is, — hogy Dessewffy Vay megbuktatására tör, hogy vetélytársától megmenekülve, ennek

¹⁾ Leurs jelentései okt. U. o.

²⁾ U. a. szept. U. o.

³⁾ U. a. szept. 1. B. ü. m.

⁴⁾ Leurs jellemzései 1811 és 1812-ből. B. ü. m.

örökébe léphessen. De maga Dessewffy rágalomnak jelenté ki azt az állítást, hogy ő és Vay kölcsönösen gyűlölködnének egymásra és hogy köztök szakadatlan czivakodások léteznének.¹⁾ Összinte tisztelettel emlékezik meg követtársáról, kinek jelentőségét senki sem becsüli oly nagyra, mint ő és a kit, kiváló képességeinél fogva, nagy férfiúnak is nevez. De, úgy mond, a megye csak nem akart akkor, midőn Vayt és őt követiül megválasztá, két oly gépet az országgyűlésbe fölküldeni, a melyek járásának mindenben megegyezőnek kell lenniök. Így hát elkerülhetetlen, hogy néha nézeteltérés merüljön föl közöttök és az igaz barát kötelessége ilyenkor épen az, hogy véleményét nyíltan és őszintén megmondja. Tekintve a két férfiú különböző természetét, az őket ismerőket nem lephette meg, ha együttműködésüket néha a fölfogások igen nagy eltérése zavarta meg. Hiszen alig lehet élesebb ellentétet elképzelni, mint a milyen Vay és Dessewffy jellemében mutatkozott. Vay nyugodt, nyers, visszataszító, minden szavát mérlegelő férfiú volt, Dessewffyt viszont a legnagyobb szeretetreméltóság jellemzé; ő ritka szónoki képességgel volt megáldva, ezenfölül költő is vala, ki az íróttal művészettel forgatta. Ragyogó szónoklatai és az a mirabeau-i könnyedség, melylyel az élet gyönyörűségeiből majdnem minden átmenet nélkül a legmegfeszítettebb munkásságra tudott átcsapni, neki is megszerzék a «rendek Mirabeaujának» elnevezését,²⁾ melyhez mindenesetre több jogot formálhatott, mint Vay. Már az az 1807-ben foganatosított és nagy föltűnést keltett elhatározása, hogy az országgyűlésen nem osztályosai között, hanem mint egyszerű képviselő az alsó táblán foglal helyet, meggyőzte a világot arról, hogy ő a rendkívüli emberek közé tartozik. Példája néhány főúr részéről követésre talált. A kormány egy bizalmasa ennek a különben már 1790 óta mutatkozó jelenségnek oly messzemenő jelentőséget tulajdonított, hogy annak további utánzása esetére, ha tudniillik annak erélyesen útját nem vágják, az udvari nemesség teljes fölözslásától és még attól is tartott, hogy utóbbi egészen a nemzeti párt karjaiba fogja magát dobni. Ilyen, az eddigi viszonyok teljes átalaki-

¹⁾ Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferencz-czel (1793—1831) I. köt. 236 l.

²⁾ Leurs jellemzése 1811/12 B. ü. m.

tására irányzott újítások tölték el Dessewffy lelkületét,¹⁾ a miért is őt a korona előtt a fölforgatás embereként tüntették föl, a ki ha egyszer pártja fölött kizárólagos uralomra jut, az alsó tábla tanácskozásainál «zajongó, forradalmi» hangot fog meghonosítani.²⁾ Forradalmárnak nevezék őt, mert felelős, független magyar ministerium létesítéseért küzdött.³⁾ Másfelől benne a II. Rudolf és II. Mátyás korabeli Illésházy képmását látták, mert kíváncsnak tartotta, hogy a magyarországi és az örökös tartományokbeli rendek, a kormány fölött gyakorlandó gyámság szempontjából, egymással egyesüljenek.⁴⁾ De ebben a pontban ő és Vay nagyon eltértek egymástól. Vay, mint az «igazi magyar párt feje», a rendek ilyen egybeolvadásáról semmit sem akart tudni. Ő a kizárólagos magyar álláspontot képviselte. Szentül meg lévén győződve, hogy Ausztria az I. Napoleon okozta európai válságot nem fogja kiállani, Vay hivei erejét együtt akarta tartani, hogy az esetleges föloszlás pillanatában Magyarország független állammá alakulhasson.⁵⁾ Így hát Dessewffy az összállam eszméjéhez sokkal közelebb állott, mint követő társa és majdnem ügylatszík, mintha a gróf a különböző rendek egyesítését csak azért pártolta volna, hogy a monarchiában a főuralmat idővel nemzetének biztosíthassa. Egyik, fönnt nem maradt emlékirata állítólag azt a kijelentést tartalmazta volna, hogy Magyarország igyekezzék a császárt elhódítani, az örökös tartományokat magának alávetni, mert különben utóbbiak ragadják Magyarországot magokhoz.⁶⁾ Mihelyest azonban Vayt és Dessewffyt az említett és más hasonló kérdések, mint a papírpénz megtartása, vagy azonnali megsemmisítése, az adósok és hitelezők közötti viszony rendezése tekintetében

¹⁾ A kiválóbb férfiak jellemtrajzait tartalmazó és 1811 deczemberben Pozsonyban, közkézenforgó mű azt mondja róla: «Theoriam praxi dum et quando infelicitur applicat».

²⁾ Leurs jelentése 1811 okt. 17-éről. B. ü. m.

³⁾ U. a. nov. 14 és jelentés decz. 11. B. ü. m. — Dessewffy nevéhez 1812 május 1-én B. ü. m.: «Il y a 4 raisons pour lesquelles sa majesté est fâché contre moi: parceque j'ai voulu la responsabilité des ministres et pour le passé et pour l'avenir ce qui eût été utile surtout pour sa Mté».

⁴⁾ Leurs jelentése 1811 nov. 14. B. ü. m.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Leurs jellemzése 1811 és 1812.

áthidalhatatlannak látszó űr választá el egymástól, a párt egyes előkelő személyiségei, mint közvetítők, mindent elkövettek, hogy az ellentét kisimulásával a szakítás elkerülhető legyen. Ilyenek voltak: Szentkirály, Péchy és Baloghy, kiket Vayval együtt a «quatuorviratus»-nak neveztek.¹⁾ Vay után Szentkirály pestmegyei követ gyakorolta a nemzeti pártra a legnagyobb hatást, ő volt Vay kizárólagos bizalmasa, ki minden titkát és szándékát ismerte. Ügyessége, hallgatagsága és simulékonysága mellett még azzal a tulajdonsággal is nagy mértékben bírván, hogy mások eszméihez kiválóan alkalmazkodni tudott, Vay őt a párt tollává tette és a legfontosabb iratok kidolgozását rábízta. Egész érzületénél fogva határozott ellenése volt annak, hogy Magyarország az örökös tartományokkal egyesíttessék.²⁾ Az országgyűlést vezető négy férfiú közül Baloghy, nógrádmegyei követ is kiemelkedő alak volt. Kitűnő szónok, a kinek fejtegetései mély és alapos ismeretekről tanuskodtak.³⁾ Péchy Imre Pestmegye második követe, Biharmegyében azelőtt viselt alispáni állását, egy lovaskapitánynyal fölmerült összetűzése miatt tette le. Mint mondják, ekkoráig a katonaság barátja és minden katonatisztnek jó pajtása volt.⁴⁾ Hivei a hatvan éves kálvinistában a buzgó hazafit tisztelték, ki nagy képességgel küzdött az országos párt ügyeért.⁵⁾ Mindenki csodálkozott, hogy a nádor, mint Pestmegye főispánja megtűrte, hogy megyéje két oly közismeretű ellenzéki férfit küldjön az országgyűlésre, mint Péchy és Szentkirály.⁶⁾ E «quatuorviratushoz» többé vagy kevésbé szorosan mindazok a követek csatlakoztak, kik az országgyűlésen kiválóbb helyet foglaltak el. Mert az összes számbajövő férfiak majdnem kivétel nélkül, az ellenzékhez tartoztak. A kormány felé hajló, nem épen jelentéktelen számú követeket elmulaszták tulajdonképeni ministeri párttá összetömöríteni. Irány, utasítás és vezér nélkül hijjával minden egymásközi érintkezésnek, ez a párt teljesen elszigetelten állott és gyöngének bizo-

¹⁾ Leurs jelentése 1812 júliusból. B. ü. m.

²⁾ Jellemzését l. Az 1807-iki magyar országgyűlés című értekezésemben, *Századok*.

³⁾ Leurs jellemzése. B. ü. m.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Hager előterjesztése, 1811 aug. 19. B. ü. m.

⁶⁾ Perin Metternichhez, Pozsony 1811 aug. 30. Bécsi áll. levélt.

nyult azzal az ellenzékkel szemben, melynek hatalma szoros egyesülésében rejtett és melyet erőssé tett az elhatározott terv szoros követése. Ilyen elemekkel küzdve, nehéz volt tekintélyre és jelentőségre szert tenni.¹⁾ A papság nem mert ellentmondani, attól félvén, hogy máskülönben a megyei követek az egyházi javak elkobzását fogják megszavazni. A városok követei, kik az udvartól sokat, de a megyéktől semmit sem várhattak és a kormány támogatására leginkább hivatva valának, összetett kezekkel ültek. A hiúság is nem kis szerepet játszott. Ha a városi követek a megyeiekkel szavaztak, abban a megtiszteltetésben részesültek, hogy utóbbiak mint nemes emberekkel bántak velök, mi mellett annak a megvetésnek sem szívesen tették ki magokat, mely akkoriban a kormány támogatóit érte.²⁾ Különben is a városi követeknek nem volt oly vezérök, ki szellemi fölényével nekik imponálni tudott volna. Bizonyos Kalmárffy merészkedett ugyan hebe-korba a rendekkel szemben heves kifejezéseket használni, melyekkel a bécsi kormány ellen intézett támadásokat akarta ellensúlyozni. De ezzel többet ártott, mint a mennyit használt. Hogyan is kelthetett volna maga iránt bizalmat oly férfiu, kit nyíltan közokirathamisítással vádoltak, a kit a rendek az udvar besugójának, a városok pedig a megyék kémjének tartának.³⁾ Buda hiú, fontoskodó követe csakugyan nem is lehetett az udvar kíváncsatos szövetségtársa. Követi állását és Lipót-rendjét túlságosan kihasználta, hogy borain túladjon, a miért is az a mondás keringett róla, hogy «a borkereskedő a Lipót-rend lovagjával mindig együtt lép föl».⁴⁾ Tartózkodás nélkül titokban és nyíltan egyaránt a kormány ügyének szolgálatába lépett Hoffmann városi tanácsos, Pest követe. De épen ő szolgált a többieknek intő például arra nézve, mennyire nem tanácsos ebben a részben túlbuzgónak lenni. Önföláldozása mellett meg kellett azt a fájdalmat érnie, hogy budai követ-társa: Kalmárffy, kit alacsony rugókból származó büntettek

¹⁾ Perin Metternichhez, Pozsony 1811 szept. 19. Bécsi áll. levélt.

²⁾ A ki akkoron a kormány ügyéért nyíltan szót emelt, azt, Leurs tudósítása szerint, «secretus, intimus»-nak nevezik. Leurs tudósítása, 1811 febr. B. ü. m.

³⁾ Hager előterjesztése, nov. 17-éről és Hoffmann jelentése 1811 nov. 12-éről. B. ü. m.

⁴⁾ Leurs jellemzése. B. ü. m.

elkövetésének gyanúja miatt meg kellett figyelnie, megkapta a hön óhajtott Lipótrendet, míg ő attól elesett.¹⁾ Ellentétben ezekkel a megbízhatatlan emberekkel, mások, mint Spányi, Trencsén városának és Fülöp, Kassának követe, a kormány merész és elszánt ellenfeleiként léptek föl. A városok tehát nem képezhették magvát egy erőteljes kormánypártnak és nem szolgálhattak a királyi jogok oltalmazóinak mellvértjeül. Ha akadtak is a városi követek között vállalkozó férfiak, ezek gyöngéknek bizonyultak az ellenzékkel szemben, mely a legtehetségesebb követeket egyesíté magában és minden pillanatban kész volt akárminő ellenállást csírájában elfojtani. Húsz, amolyan XV. századbeli ügyvéd — így hangzik egy jelentés — akar törvényt szabni olyan uralkodónak, kinek majdnem húsz millió alattvalója van.²⁾ Akár Vayért, akár Dessewffyért rajongtak az ellenzéki képviselők, arról mindnyájan meg voltak győződve, hogy midőn az udvarral szembe szállanak, a haza érdekeit oltalmazzák. Ott volt köztök Vitéz, Abauj követe, ki kezében ősei törvénykönyvével, melyet evangéliumának nevezett,³⁾ állott föl és kijelenté, hogy azzal fog elesni. Olyan újításokról, melyek azzal ellentétben állottak, semmi szín alatt sem akart hallani. Már 1802-ben az ellenzék legelső csatasorában állott és ekkor a személynököt, a király nevében, mérsékletre és szerénységre inté.⁴⁾ Merészen és szenvedélyesen szegült ellene a nemzeti szokások és fölfogás minden megváltoztatásának. Egyik tudósítás őt «rabulistának»,⁵⁾ a másik az «enragés» főnökének⁶⁾ nevezi. Nyers természeténél fogva nem sokat válogatta a szavakat; maró gúnyolódásának még a legmagasabb állású személyek is ki voltak téve. Midőn gróf Zichy Károly minister biztosítá őt, hogy a császárnak nincs magánkeinstára és hogy ezt esküvel is erő-

---

¹⁾ Leurs jellemzései.

²⁾ Leurs Hagerhez, Pozsony 1811 nov. 2. B. ü. m. «Nous avons la honte et la douleur de voir faire la loi par vingt avocats de la trempe du 15-ième siècle à un souverain qui a près de 20 millions de sujets».

³⁾ Egyik jellemrajz azt mondja róla: «strenuus constitutionis ac legum patriæ defensor».

⁴⁾ Drevenják, Schmöllnitz, 1811 jun. 19.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Vogel jelentése 1811 nov. 6. B. ü. m.

sítheti, gyorsan visszavágott Vitéz: hogy a minister állítását még úgy sem hiszi el, ha akkora esküt tenne rá, mint maga a magyar királyság.¹⁾ Talán még Vitéznél is hevesebb és szenvedélyesebb volt Jezerniczky nyitrai követ, ugyanaz, ki teljes erejéből közreműködött azon, hogy megyéjében a pénzügyi patens kihirdetése meggátoltassék, a mi miatt Ferencz császár által «ad audiendum verbum» Bécsbe hivatott. Midőn a királyi dorgálás után az udvari kanczellár megkérdezé, hogy mint érezé magát annak folyama alatt, azt felelé, hogy az udvari nyelv használata mellett azt kellene mondania: rosszul, de ha őszinte akar lenni, úgy bizvást állithatja, hogy a császár rosszabbul érezte magát, midőn úgy kellett beszélnie, a mint beszélt, mint ő, midőn végig kellett hallgatnia, a mit mások adtak a császár szájába. Már arczkifejezése is vad szenvedélyességet árult volna el. Mindenesetre túlzott ellenfelének az az állítása, hogy ő olyan anyagból való, melyből Robespierret és Marat-t gyúrták. Ha ez a máskülönben hallgatat ember az országgyűlés dolgairól kezdett szólni, hangja oly sajátságosan csengett, hogy mindenkit megragadott, «mert», mint egyik jellemzés mondja — «ajkai ércfalakká változnak át, melyek közül a legmélyebb hangok törnek elő». A kormányra nézve legveszélyesebb kijelentések benne mindig lelkes pártfogóra találtak. Így követelte ő az idegen katonaság eltávolítását Magyarországból, mivelhogy annak ittléte a nemzet nyelvét és erkölceit megrontja. A ministereket mindig csak «ezeknek a ficzkóknak» nevezte, sőt még azt is meséli róla, hogy az uralkodó kormányzat megváltoztatása végett még polgárháború szításától sem riadt volna vissza.²⁾ Hozzá legközelebb állott gróf Dessewffy Sámuel, József fivére, a sárosvármegyei követ. Mint Jezerniczky, ő is, mindig a legszélsőbb javaslatok mellett szavazott és — mint egy jelentés mondja — egészen alkalmas arra, hogy egy Sylla lelkületével gyönyörűséggel vállalkozzék Bocskay vagy Rákóczy szerepére. Dessewffy részt vett a török hadjáratban, melynek folyama alatt magát kitüntetvén, mint huszárkapitány lépett ki a hadseregből. Úgy azzal a könnyedséggel, melylyel magát magyar nyelven kifejezé, mint katonai személynél ritka

¹⁾ Leurs jellemzései. B. ü. m.

²⁾ U. o. 1811 B. ü. m.

ismereteivel, általános föltünést keltett. Különben pedig őt mint családja, tisztjei, szolgálai és jobbágysai zsarnokát jellemzik.¹⁾

Az országos párt kiváló támasza volt Makó, a kúnok követe. Ő volt az összes követek között a legtekintélyesebb alak, mire nem kis mértékben büszke volt. Óriási bajuszával és koromfekete szakállával az ősmagyarokra emlékeztetett. Az összes ismeretkörökre kiterjedő nagy olvasottsága épen oly meglepő volt, mint jártassága az általa alaposan ismert hazai törvények magyarázatában. Gondolkozásmódjára nézve «nemzeti demokrata» és az udvar nyílt ellenfele volt. Mi sem jellemezheti őt jobban, mint az a tény, hogy midőn a császár a rendek fölterjesztéseire visszautasító határozatot hozott, mérgében lázba esett és fölindulása következtében nyolcz napig epét hányt.²⁾

Megemlítendők még: Balogh János barcsi követ, ki dicsekvőleg említi: büszke arra, hogy ő az a nemes, kitől a király fél; a kiváló tehetségű Németszeghy István, Máriássy, Gömörmegye követe, kinek megválasztásakor, midőn egyszersmind Nagy Pál kimaradását meghallották, azt mondták: «Jó, csak menjen Máriássy az országgyűlésre»; Gundelfinger György; Inkey; Bezerédy Ignác: Szerdahelyi; az államtudós-nak tartott Tokody és Halátsy László, kik mind a kormány ellen intézett javaslatok támogatói voltak.

WERTHEIMER EDE.

---

¹⁾ Leurs jellemzései. B. ü. m.

²⁾ U. o.

HERCZEG WINDISCH-GRÄTZ.★)

Windisch-Grätz ez új életrajzára a bécsi *Neue Freie Presse*nek egyik czikke által lettünk figyelmessé. Átolvasván a munkát, oly sok új és érdekes adatot találtunk benne, hogy ismertetését a magyar olvasó közönség előtt is indokoltnak tartjuk. Természetes, hogy nem csupán a tudunkra eddig ismeretlen adatokra, de igenis főleg csak a minket magyarokat leginkább érdeklőkre fogunk szorítkozni az alábbi rövid kivonatban.

Született a tábornagy Brüsszelben 1787. évi május 11-én. Tehát 1848-ban 61 éves korában vezette Magyarország ellen az osztrák császári hadsereget.

Nemzetiségének korábbi történetéből érdekes adat, hogy a XVII. században Windisch-Grätz Pongrácz báró és birodalmi gróf, valamint a XVIII. században Windisch-Grätz Gottlieb Amade hasonló rangban, evangélikus hitvalláson születtek. Az utóbbi aztán 1682-ben a római katolikus hitre tért át.

Hogy a 48-iki tábornagy Windisch-Grätz ezeknek egyenes leszármazója volt-e: nem tűnik ki az adatokból.

Ifjúságából és katonai pályafutásából, a következő mozzanatokat emeljük ki.

Atyja Windisch-Grätz József Miklós gróf mint író ismeretes. Sokszoros érintkezésben élt II. József császár udvarával s elénken levelezett a francia encyclopedistákkal és a német

---

★) *Alfred Fürst Windisch-Grätz. Allgemeine deutsche Biographie.* 212. u. 213. Lieferung auf Veranlassung S. M. des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die historische Commission bei der Kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig Verlag von Duncker & Humblot. 1897.

tudósokkal. (Kant.) Közrebocsátott munkáiban vallási, philosophiai, politikai és jogi kérdéseket tárgyal. Nagy határozottsággal fordult az akkoriban igen elterjedett titkos társaságok ellen.

Ennek kora halálával fia (a 48/49-iki Windisch-Grätz) a majoratust örökölte és 1804. május 24-én lett birodalmi herczeggé, azon év júniusában pedig tizenhét éves korában főhadnaggyá a 2. ulánus ezredben. 1805-ben már mint százados Werneck tábornok hadtestében Ulm táján ért első ütközetei után az osztrák hadsereg nagy részével francia fogságba esett s a foglyok utóbbi kicserélése alkalmával szemtől szembe látta I. Napoleont. 1809-ben Károly főherczeg fővezérsége alatt Aspernnél megsebesült. Felgyógyulva részt vett a juliusi csatákban, melyekben (Gfrés, Plauen) az öreg Kienmayer lovasági tábornok a Junot és a westfaliai király alatti francia hadtestet megverte. Itt őrnaggyá kinevezve, Windisch-Grätz a lovassággal Erfurt közeléig üzte a francziákat. Mikor a békekötés következtében Ausztria Napoleonnak szolgáltatott segélyhadat Schwarzenberg alatt: Windisch-Grätz elbocsáttatását kérte. Ferencz császár ezt csak «korlátlan szabadságolás» czimén adta meg neki. — 1813-ban ismét bevonulván a hadsereghez, mint alezredes a lipcei diadalmas három napi csatában szerencsével harczolt és december 20-án mint az előhad vezére átlépte a Rajnát. Mint ezredes a Konstantin orosz nagyherczeg nevű 8-ik vértesezred élén 1814. február 23-án Troyes mellett kilenczszer intézett rohamot az ellenségre és márczius 25-én Lafère Champenoise mellett 1200 foglyot ejtett és 11 ágyút foglalt el a francziáktól. A Mária Terézia-kereszt és az orosz nagykereszt lőnek jutalma. Mikor 1814-ben a győztes szövetségesek a szárdinai királyt Napoleon alól felszabadult országába visszahelyezték: ez ünnepélyes ténynél Ausztriát Windisch-Grätz képviselte. Az ekkor kapott szárd érdemjelt Windisch-Grätz azután harmincznégy esztendő múlva az osztrák-olasz tartományokba haddal betört Carlo Alberto királynak az előőrsök útján visszaküldte.

Mikor 1815-ben Napoleon másodszori legyőzetése (Cent jours) után a szövetségesek Párist elfoglalták: Windisch-Grätz mint az osztrák megszálló contingens parancsnoka Wellington herczeg fővezénylete alatt egyfelől ennek magánkörében is szívesen látott vendége volt, másrészt Miklós akkori orosz trón-

örökösnek lett bemutatva, a ki atyjának I. Sándor csárnak kívánságára többször társalgott vele.

Az ezutáni békeévek alatt, jelesen 1826 óta mint a gránatos dandár parancsnoka és 1833-tól 1839-ig mint altábornagy és hadosztályparancsnok Prágába vezényelt...

A vitézség és kötelességteljesítés katonai erényeit az ellenfélben is tisztelni valónak tartjuk. Ezért véltük a föntieket megemlítenőknek.

1833-ban szeptemberben I. Miklós csárnak találkozása volt Ferencz császárral Münchengrätzben, Csehországban, az ottani katonai ünnepélyek alkalmával. Windisch-Grätz ekkor mint az ott összevont csapatok főparancsnoka naponként érintkezett mind a két császárral és ekkor párisi régi ismerősének, I. Miklós csárnak, nagy mértékben megnyerte hajlandóságát.

Ferencz császár lelkét az időben nehéz gondok nyomták, különösen trónörököse az 1830-ban Pozsonyban megkoronázott V. Ferdinánd magyar király gyarló egészségi állapota miatt. Ily hangulatban Ferencz császár egy nap a teljes férfi erejében és elszántságában vele szemben álló czárral megígértette magának, hogy ha Ferdinánd valaha bajba kerülne, a czár híven segítségére lesz. Miklós czár ezt neki ünnepélyesen megígérte szóval és parolával és azután féltérdre ereszkedve fogadta Ferencz császár atyai áldását. E komoly órának senki harmadik nem volt tanúja: de utóbb a két császár közül mindenik külön maga elbeszélte Windisch-Grätznek az ünnepélyes jeletet. «És Windisch-Grätznek jutott föladatul (mondja szerzőnk) a czárt tizenöt esztendővel későbbben ígéretére emlékeztetni.»

Az 1837-ben déli Oroszországban megtartott nagy katonai gyakorlatokhoz Miklós czár Windisch-Grätzet is meghívta s ez alkalommal a münchengrätzi viszony köztük tovább szövődött. Ekkor azt mondta a czár Windisch-Grätznek: «E csapatok az Önök tartalékja.»

Windisch-Grätz 1840-ben Csehországban fővezénylő tábornokká kineveztetvén, az ottani nagy csapatszemlék alkalmával 1841-ben Kollinnál és 1846-ban Theresien-Stadtnál 40,000 embert vezetett elő az akkori «Porosz hercegnek» (az utóbbi I. Vilmos királynak, majd meg német császárnak) mint ekkor «német-birodalmi csapatfőlügyelőnek». S ez alkalommal szorosabb személyes viszonyba lépett ezzel is.

Ily előzmények után ki-ki természetesnek fogja találni Windisch-Grätznek utóbb általunk tapasztalt, hatalmasan ki-fejlődött aristocrata önbecsérzetét.

Azonban Windisch-Grätz emberi jellemvonásaiból és magán viszonyaiból is kiemeljük szerzőnk néhány rokonszen-ves mondatát.

«Windisch-Grätz egyénisége a maga tulajdonainak egy-séges összhangzatosságában gazdag és erőteljes életre fejlődött ki. Látjuk az élet folyamában az ifjúkornak dús élvezetét tett-ben, szeretetben és barátságban — a férfikor szabad és ered-ménydús tevékenységét — és végre a későbbi korban e külön-leges kifejlődés erőinek legteljesebb kihasználását történelmi tevékenységében . . . Windisch-Grätz 1817-ben Schwarzen-berg Eleónora hercegnőt veszi nőül, Schwarzenberg József herceg tizenkilencz éves leányát, a kinek anyja született Arenberg Paulina hercegnő, 1811-ben Párisban a lángok mar-taléka lett, mikor egyik gyermekét akarta megmenteni a tűz-vészből az osztrák nagykövetségi palota égése alkalmával . . . Negyven évvel később, mikor már Windisch-Grätz mindent megért volt, a mi örömben vagy fájdalomban ember szívét erősebben megdobogtatja, egy komoly órában elmondta, hogy megelégedést embernek egyedül ilyen családi élet adhat! . . .»

És e — szerzőnk jellemzése szerint — minden női éré-nyekkel megáldott jóságos hitvesét Windisch-Grätz szeme láttára leterítette egy golyó, a mely férjének magának volt szánva! Tudva van, hogy a Prágában 1848 július 12-én kitört zendülésnek éppen Windisch-Grätz neje volt első áldozata. És kétségkívül tiszteletreméltó emberséges vonás a legszentebb érzésében és érdekében kegyetlenül sújtott férj jellemében az a hatalmas önmegfékezés, melylyel ő az előtte éppen akkor jelent-kező higgadtabb polgárok kértére a katonaság tüzelését legott megszüntette, hogy a lecsendesítési kísérletre vállalkozóknak időt engedjen . . .

Windisch-Grätzet már a bécsi márcziusi események idejé-ben a legfelső körök a dictatori czimmal és hatalommal kínál-ták volna meg az egész monarchiára nézve.

A dictatori állást éppen a monarchia elvével tartván össze-férhetetlennek, el nem fogadta; de elfogadta a teljhatalmat, mely azután még egyszer, 1848 nyarán Ferdinánd császár és

király részéről, s utóbb a bekövetkezett trón-változás után az új császár részéről megújított. Tudva van, hogy a 48-iki áprilisi napokban Jellacsics ezredes hamar még az első magyar ministerium (gróf Batthyányi Lajos) kinevezése előtt nevezetett ki horvát bánná s ez volt a megszűnt magyar udvari kancelláriának id. Szögyényi Marich László alkancellár által ellenjegyzett utolsó ténye; s úgy tudtuk eddig, hogy ez b. Jósika Samu erdélyi kancellárnak volt ó-conservativ-politikai felfogás eszméje. Új adat most: hogy szerzőnk tanúsága szerint Windisch-Grätz kívánsága volt az.

Június 17-én 1849. a fellázadt Prága városa megadta magát Windisch-Grätznek ....

Az 1848 október 30-ikaig (Schwechati ütközet) a Bécsben és az udvar körül történekből csupán azt emeljük ki, hogy volt egy pillanat, a mikor Windisch-Grätz magát a hadsereg élén függetlennek akarta nyilvánítani az egymást váltó ministeriumtól.

A prágai pünkösdi események után I. Miklós orosz czár a berlini orosz nagykövetségnek egyik tisztviselője által titkon üzenetet küldött Windisch-Grätznek, a hercegnő megöletése miatti részvétét, valamint az eddigi tettei miatti elismerését kifejezőt. Windisch-Grätz ez alkalmat arra használta föl, hogy köszönő levelében a czárt 1833-ban münchengräzti személyes találkozásuk idejében tett ígéretére emlékeztesse, s előre jelezze, hogy úgy fordulhatnak a viszonyok, hogy szükség lesz a czár segítségére. Három hónappal később, Bécs bevétele után a czár az Olmützbe és Bécsbe küldött Liewen orosz tábornoktól Windisch-Grätznek azt üzente, hogy ő a szükség beálltával segínyt nyújtani s a határnál álló csapatait Windisch-Grätz parancsainak alárendelni kész.

Elérve Windisch-Grätznek Magyarország elleni hadjáratához — már ennek történetét nem ebből, a szemlátomást hőse iránti nagy kegyelettel megírt biographiából meritjük. Ez legfőleg egy-egy eddig ismeretlen vonással járulhat a kép kiégyesítéséhez.

És itt megemlítjük, hogy a *Neue Freie Presse* említett cikke épen e föltűnő kegyeletből, a kritikának teljes hiányából, valamint a tábornagy legbensőbb családi körben tett nyilatkozatai ismeretéből és ismertetéséből és végre abból, hogy szerző csupán L. W. kezdőbetűkkel jelzi nevét — azt gyanítja,

hogy e betűk alatt a tábornagnak saját fia (Windisch-Grätz Lajos tábornok) rejlik.

Megemlítendő adatoknak a következőket tartjuk.

Windisch-Grätz maga-magát nagy hadvezérnek és nagy államférfiúnak hitte, s önmagáról azt tartotta, hogy — midőn a márcziusi napok és események legelseje óta ő közte s az egymást fölváltó osztrák ministeriumok közt nézeteltérések — még pedig a Magyarország irányában követendő tervek tekintetében is — támadtak, — mindig ő neki volt igaza.

S azt tartotta magáról, hogy 1849-iki áprilisban (az isaszeghi s a nagysarlói csaták közti időben) a magyarországi osztrák hadsereg éléről történt elmozdításának okát is ugyane nézeteltérésekben (tehát nem egyébben) kell keresni. Mely önvéleményével szemben a *Neue Freie Presse* cikke abban látja elmozdításának okát, hogy a híres tavaszi hadjáratban a Tisza mögül diadalmasan a felső Dunáig előnyomuló magyar hadvezér tehetségével szemben Windisch-Grätz tehetetlennek bizonyult.

Hát bizony — föladat és eszköz, vállalkozó önérték és valódi tehetség: e négy dolog ritka esetben és ritka egyéniségben áll helyes arányban egymással.

Az 1848—49-iki háború katonai, politikai és erkölcsi eredményeit a történetírás hovatovább még teljesebben, mint már is, fogja tisztára deríteni, mihelyt «azon korszak utolsó accordjai is el — kihangzottak.» De annyit már ma is változatlan megállapítottnak vehetni, hogy a győzelmet biztosítani alkalmas mindennemű hadi eszközökben, valamint önérték dolgában hasonlíthatatlanul Windisch-Grätz volt a gazdagabb s erősebb: — tehetségben az ellenfele. A Magyarország ellen Bécsben kiinduló pontúl vett politikai elv dolgában pedig a Windisch-Grätz eltérő fölfogása utóbb szintoly hibásnak bizonyult, mint a többi bécsi államférfié.

Szerzünk az által, hogy Magyarország ősi alkotmányát, a 48-iki törvényeket, ezeknek királyi szentesítését s a mi ebből a magyar ministerium törvényes első időszakában orgánice következett, a magyar ezredek hazaparancsolását s a magyar alkotmányra történt fölesketését — kihagyja előadásából s Lamberg gróf megöletésén, s a magyar hadseregnek Ausztriába betörésén s azon kezdi, hogy a magyar korona országai közül csak Horvátország maradt független a magyar

ministeriumtól, a hazai erődök közül pedig csupán Arad és Temesvár maradtak meg a császári zászló hűségében: — ez által oly hézag támad szerző előadásában, hogy belőle magából a fejleményeket, teszem a magyar hadsereg alakulását és hamar kész voltát, nem lehet megérteni.

A hadjárat fő eseményeit többnyire hiven és tárgyilagosan beszéli el szerző, a magyarok elleni elfogultság és szenvedély nélkül, csupán azon észrevehető ügyekezettel, hogy Windisch-Grätz hadvezéri tekintélye ne csorbuljon. Innen magyarázzuk, hogy az események láncolatából helylyel-közzel egy-egy szemet elejt.

Viszont a magyaroknak is igazságot szolgáltat bizonyos mértékig. Kossuthról azt mondja, hogy ő volt a magyar ügy vezető férfiai közül a legesélyesebb (der weitaus klügste) s a legzejtudatosabb.

Szerző szerint Windisch-Grätz 1848 december 16-án 44,000 emberrel kezdte meg hadműveletét a Duna völgyében Buda ellen, miután előbb a Stájerországban, Morvaországban és Galiciában létezett osztrák csapatoknak meghagyta, hogy a legközelebbi magyar vármegyékbe támadólag betörjenek; különösen gróf Schlick altábornagynak, hogy Dukla felől foglalja el Kassát.

Egyetértünk abban szerzővel, hogy azon 44,000 ember Windisch-Grätz közvetlen vezénnyel, elegendő haderő volt arra, hogy a vele szemben küzdő Görgei hadtestét megverje. Tudtunkra ez (a Lipótvárban őrségül hagyott, s a Pozsonyból Aulich alatt különítve Komáromvár biztosítása végett oda leküldött csapatok, valamint a Stájer határ felől concentrice bevonuló Perczel Mór tábornok önálló hadtestét számon kívül hagyva) nem ütötte meg a 13,000-et.

Nem lehetvén feladatunk szerzőt az egész hadjáraton végig kísérni, csak ennyit jegyzünk meg:

Ha Windisch-Grätznek túlereje ellenére és ellenére a szerzőtől is említett magyar egyenetlenségnek, nem sikerült a magyar feldunai hadtestet legyőzni az éjszakai bányavárosokban, utóbb a Szepességen elfogni.... Kassa város elfoglalásában megakadályozni s ha mind a téli hadjárat, mind a tavaszi hadjárat a szakértő kritika részéről a magyar hadvezérnek osztatlan elismerést, a magyar hadseregnek dicsőséget szerzett: akkor nyilván az ellenkező illeti meg Windisch-Grätzet.

A téli meg a tavaszi hadjáratok között pedig (a melyek idejében szerencsénkre szabad keze volt Görgeinek) közbe esett a Dembinszki s utóbb Vetter fővezérsege alatt a magyar ügyre nézve kárba veszett két egész hónap: a február s a márczius. Windisch-Grätz ennek a rá nézve kedvező constellatióknak nem tudta hasznát venni. Dembinski fővezérsege épen úgy volt valóságos szerencse Windisch-Grätzre nézve, mint előbb meg utóbb a Windisch-Grätzé Görgeire nézve.

Háborúban inkább, mint bármely más téren áll az: «a ki mer, az nyer.» A ki serényen mozog: elkaphatja a kedvező esélyt, a mikor az ellenség elhagyta magát s nincs a megtámadtatásra elkészülve. De a ki babérjain nyugodva álmodozik, elszalasztja a szerencsés pillanatot. A kápolnai csataterőről visszavonuló Dembinszki nagy bölcsen mit csinál? A másnap Mezőkövesdnél lelkesült harczágyát kimutató összpontosított hadseregét újra széttagolván, egyes hadosztályait a Tisza árterében egymástól több mérföldnyi távolságra szerte fekvő s a tavaszi olvadásban járhatatlan utak által elválasztott helységekbe széjjel — téli szállásokra küldi, mintha csak szántsándékkal a Windisch-Grätz számára (boros palaczkok módjára) a mocsarakba akarta volna behüteni. Ha Windisch-Grätz ekkor kápolnai híresztelt győzelmét erélyesen kizsákmányolni indul: egymásután ott nyomhatja meg azokat; a poroszló-tiszafüredi fontos átkelő pontot (töltést és hidat) pedig a rövidebb vonalon elfoglalhatja előlünk.... Szerencsénkre nem ösmerte helyzetünket és föl sem is tehetett közönséges észszel ellenfeléről ekkora dőreséget. De meg a mezőkövesdi magyar fényes visszavágás gondolkodóba is ejthette, hogy kápolnai győzelme talán még sem volt olyan igen döntő győzelem!

Ám a nagy győzelem hivatalos jelentése már ekkor útban volt Olmützbe s ennek eredménye lett a rég készletben tartogatott úgynevezett márczius 4-iki «Octroyirte Verfassung» világá hirdetése, Magyarország beolvasztása....

Szerzőnk szerint ezt a márczius 4-iki alkotmányt Windisch-Grätz, a kivel azt sógora Schwarzenberg Felix miniszterelnök régebben véleményadás végett közölte — tehát Magyarország beolvasztását — nem helyeselte. E körül forogtak tehát azok az említett «nézeteltérések», melyek alkalmából Windisch-Grätz mielőtt Olmützből a harcztérre indult volna «ismételtén és határozottan kijelentette, hogy ő nem akarja azt,

hogy mindazok az áldozatok, melyekbe a forradalom elleni küzdelem került, a tettek, melyeket ő e küzdés közben véghez vitt, részéről hijába történtek legyen.» Ipsissima verba . . . . A Windisch-Grätznek Olmützben tett ígéretekre való tekintetből, egymásután előbb Bruck ministert, aztán a volt udvari kamaraelnököt s utóbbi reichsrath-elnököt Kübeck bárót, Windisch-Grätz barátját, küldték hozzá Budára, hogy őt a ministerium észjárásához való közeledésre bírják. Végre február hó utolsó napjaiban, tehát épen a kápolnai hadműveletek idején, a későbbi nagykövet és minister Hübner báró jelent meg a gyöngyösi főhadiszálláson mint Schwarzenberg herczeg bizalmasa azon küldetésben, hogy a tábornagyot, a ki az ő nézeteivel össze nem egyeztethető alkotmány proclamálása esetére a fővezérségről leköszönésével fenyegetődött, birja rá azon alkotmánytervezetbe való beléegyezésre, mely azután márczius 4-én tényleg ki is hirdettetett. Hübnernek sürgető rábeszélő érveire : hogy a kremsieri Reichsrathot okvetlenül föl kell oszlatni ; hogy a ministeriumnak más tervezet elkészítéséhez sem ideje, sem a megkívántató megegyezésre kilátása nincsen ; végre tekintettel arra, hogy a korona jogaira, valamint a császári hadseregére vonatkozó fejezetek (a tervezetben) a tábornagy kívánságainak megfelelő módosítást nyertek, ez utóbbi végtére — a szóban forgó rendszabály következményei elleni súlyos aggályai mellett — kijelentette, hogy katonai föladata nagy voltára való tekintetből fölhágy eddigi ellenzésével és leköszönési szándékával . . . . Az azon időben Ausztriának vezető férfaitól fölvetett és sokat vitatott kérdések aktáit végleg számbaszedni s az ítéletet kimondani a történelemnek lesz a föladata : de ténynek marad az, hogy az ellentétek közti kiegyenlítés keresése ellenére az altábornagy ellenesei, a kik pedig . . . nem kevesen valának, Olmützben és Bécsben egyre több tért nyertek s a komoly fordulatot, mely a magyarhoni hadjáratban — s a válságot, mely a hadműveletekben beállott, kizsákmányolták arra, hogy a tábornagyot az ő sok tekintetben túlnyomó állásából eltávolítsák. Mikor a tábornagy a távoli Erdélyben a barátságos orosz haderőt bevonúltatta . . . mikor hadműveleteinek gyorsabb előmenetele végett Galicziának 30,000 orosz általi megszállását s az ottani császári csapatoknak az ő hadseregéhez ide rendelését hozta javaslatba : akkor sikerült nekik elhítni, hogy ugyanazon férfiú, ki Ausztriában

1848-iki márcziustól októberig hat hónapi küzdelemben egyedül helyt állva, kivívta a győzelmet a forradalom fölött — hogy ugyanaz a Windisch-Grätz 1849-iki márcziusban Magyarországon, mindennemű idegenszerű (értsd: magyar) behatások által befolyásolva, nem ura többé földadatának. Kik Ausztria végzetét az ötvenes években intézték, azok a férfiak s az ő nézeteik diadalmaskodtak....

Midőn a hadvezér az olmützi ministertanácsban a magyarországi helyzetet s az ő elmozdítása következményeit fejtegeté: azt felelték neki, hogy ennek az orosz segély iránti javaslata volt az indoka. A tábornagy erre azt mondotta nekik: «*En 30,000 oroszot kívántam be Galicziába hátfedezetül magamnak: néktek 100,000 oroszra lesz szükségetek*». Az események neki adtak igazat. Még ő Olmützben tartózkodott, mikor megjött a hír, hogy Komárom vára (a császáriak ostromzára alól — Görgei által) föl van mentve s a hadsereg visszavonulóban.... Windisch-Grätz mikor Olmützbe megérkezett, akkor összes, szolgálati ideje alatt szerzett czímeiről, hivatalairól és kitüntetéseiről leköszönt. Csak a legsürgősebb kérések birták rá elbocsáttatási folyamodványa visszavételére; de visszavonult csehországi birtokaira és magától értető, hogy többé sohasem vette át a főparancsnokságot....

* * *

De térjünk vissza még egyszer Windisch-Grätz magyarországi hadjárata elejéhez.

Annak a Windisch-Grätznek, a ki túltengő önbizalmában maga-magát valamennyi osztrák államférfiúnál okosabbnak tartotta; a ki zsebében a teljhatalmat hozta magával Magyarországba s a ki az Olmützben készen tartogatott szorosán összpontosító tervet, mint helytelent egész tekintélyével ellezte: annak csak kellett magának kész más tervének lennie. Nemcsak hadművelleti tervének Magyarország meghódítására, hanem teljhatalmánál fogva valószínűleg az ország újjászervezésére is. Hogy ez utóbbi milyen lehetett: nem tudjuk. Szerzőnk sem nyújt támpontokat a hozzávetéshez.

Haditerve (a betöréskori) fővonásaiban tisztán kivehető, megállapítható. — És itt ne feledjük, hogy Windisch-Grätz a maga prágai és bécsi tapasztalatait hozta ide magával. Csehországban, valamint a többi Ausztriában, a mint ő a fővárost

bevette: legott megszűnt a forradalmi ellentállás a vidéken mindenütt. Hasonló hatást várt a magyar fővárosok elestétől.

Ő maga tehát 44,000 embere élén Gőргеivel végez s elfoglalja a magyar iker-fővárosokat és ezzel meghódol neki az egész Dunavölgy és jobbra-balra tőle az ország egész nyugati fele. Hogy a régi seregredek Gőrgői táborából csataközben nagy tömegekben át fognak pártolni hozzá vagy egyenkint szökdösni vissza a császári zászlóhoz: arra bizton számított. Hiszen a schwechati ütközet óta Pozsonyban tömegesen mentek el tőlünk régi tisztek és ezek bűnbánólag jelentkezvén Windisch-Grätznél, nem csak személyes példaadásukra hivatkozva, hanem sok szóval is fölbiztatták őt, hogy «longus post nos ordo idem petentium decus».

Az ország keleti felével végezzen Kassáról Schlick, fölhazsnálván ügyesen a határszéli vármegyék tót, ruthén és oláh népének bizton magyarellenés érzületét.

Erdélyt a közvetlenül Miklós czártól kért és kapott — az Urbán császári ezredestől ellenünk fölbujtott szász és oláh lakosságtól támogatandó orosz segítségre bizza.

Az ország déli részei, Bács—Bánát, a császári tisztek és tábornoktól vezényelt, Supplikác szervian betörő csapatjától szaporított és császári tüzéséggel kellőleg ellátott, császári zászló alatt elsánczolt ráczok és határőrök birtokában eléggé biztosítva voltak s azon fölül számított rá Windisch-Grätz, hogy az ezekkel szemben harczoló derék rendes ezredeket (utóbb Damjanics III. magyar hadtestének hőseit) a magyar alsó táborban vezénylő császári tisztek és tábornokok az első kedvező pillanatban átvezetik a császári zászlóhoz. (Gróf Esterházy tábornok utóbb meg is kísérlette, gróf Vécsey későbbi magyar tábornok hiúsította meg.)

Morvaországban két új rendes dandár volt alakulóban, melyeknek bevonulását a felső Garam-völgybe Windisch-Grätz új évre bizton várta. Azon kívül intézkedéséből Turócz vidékén s a Vág-völgyben a tót nép fölkelését szervezték Hurbán pánszláv lutheranus lelkész és hason-elvű társai; curiosum gyanánt pedig Szirmay István gróf egy császári tót honvéd zászlóaljat is toborzott össze önköltségén; mely különleges szövetségesek északon Szepes és Sáros vármegyékig portyáztak.

A magyar kézben lévő várak — mihelyt mezei haderő, magyar, sehol sem lesz az országban — önként kaput tárnak.

Ez volt a haditerv. Nézzük a kivitelt és eredményét.

Eleinte minden programszerűen sikerült. Deczember 16-án tört be Windisch-Grätz Lajtha-Brucknál: és már két hét mulva Budapesten ütötte föl főhadiszállását — ellenére az előle visszavonuló Görgei folytonos, de mindannyiszor tart-hatatlan ellentállási kísérleteivel, Komáromvár útközbeleni föl-kérésével és miután rá tagadó feleletet kapott, a vár által fenyegetett összeköttetési vonalának biztosítása végett szük-ségessé vált intézkedésekkel járó késedelemnek.

Még a Görgei hadtestének belső szétmállása iránt táplált reménye is hovatovább teljesülni látszott. A győri állomásról tényleg többen, rendes huszárezredbeli tisztek, szöktek át és je-lentkeztek Windisch-Grätznél. Két nappal később deczember 28-án Bábólnánál egy egész zászlóaljunk, a Prinz von Preus-sen nevet viselt sorgyalog ezredből, a sűrű reggeli ködben váratlanul dragonyosok által meglepetvén, megadta magát ellentállás nélkül. — Másnap Moóránál Perczel Mór tábornok súlyos vereséget szenvedett és gyalogságának igen tetemes része foglyul ejtetett. Ezek közül is sokan szorultságukban mindenféle kényszerhelyzeti mesékkel iparkodtak mosakodni. Újév után, 1849. január 4-én Görgeinek Vácra elvonuló had-testéből a Vilmos-husár félezred összes törzs- és főtisztjei négy-nek kivételével lekötöttek a kardot. Csak a hűnek maradt négy tiszt és Görgei erélyén múlt, hogy a legénység is utánok ne szakadjon. Görgeinek váci proclamatója (1849. január 5.) vetett aztán a megindult föloszlási folyamatnak egészséges véget — de még ott is, utolsó hulló. levél gyanánt Szegedy Imre, a Miklós-huszárok ezredese, bucsút vett a kapufélfától.

Ugyanekkor kapta Windisch-Grätz a jelentéseket egy-felől Schlicktől, hogy Kassát és környékét elfoglalta és Tokajba a Tisza hidjának elfoglalására indul; másfelől, hogy a Morva-országból várt tartalék dandárai is Götz és herczeg Jablo-nowski tábornokok alatt megérkeztek a Vág-völgybe.

Vegyük hozzá, hogy ó-conservatív uraink, kik az olmtüzi hatalmasok centralista tervét elítélő Windisch-Grätzttől az 1847-iki állapotok s önnön elvesztett befolyásuk helyreállitá-sát remélték, őt úgy informálhaták, hogy benne egész Magyar-ország megmentőjét üdvözli a Kossuth és pártja terrorizmusa ellenében: és akkor érthetőnek fogjuk találni, hogy optimis-musa elhitette Windisch-Grätzcel, hogy a munka nagyján

immár túl van; győzelme gyümölcseit fölszedegetni s a rémületökben két ellenkező irányban szétrobbant magyar fegyveres csapatokat összefogdosni pedig elegendők az ő altábornokai. A Vácz irányában eltűnt Görgeinek a II. hadtestet küldte a nyomába; a moóri csata foszlányaival Szolnok felé elmenekült Perczelt Ottinger lovassági dandárával vette üldözőbe; Schulzig tábornokot egy erős hadoszloppal Schlick erősítésére indította. Maga pedig babérjain nyugodni tért, s a vármegyéktől, városoktól és testületektől bekívánt hódolati nyilatkozatok összegyűjtésével vélte Magyarország meghódítását befejezhetni.

Tudjuk, hogy a számítás nem vált be. Hat hét múlva Windisch-Grätz kénytelen személyesen fáradni Gyöngyösre. Az offensivából első ízben február elején a Branyiszko hágó, Eperjes és Kassa elvesztése után, másodszor kápolnai győzelme után is márczius elején és harmadízban hatvani új támadó műveletének visszaveretése után április elején: tehát háromszor esett vissza a defensívába. Ez időközben márczius 5-én Szolnoknál Damjanics nyer fényes győzelmet; márczius 11., 16. és 17-én a nagy-szebeni és vöröstoronyi csatákban Bem az osztrák és orosz ellenséget kiveri Erdélyből; márczius 24-én Beniczky Lajos ezredes Losoncznál győz.

Windisch-Grätz e korszakát a csalódások tragédiájának lehetne nevezni. Szerzőnk tanúsága szerint is Windisch-Grätz a tápió-bicskei és isaszegi csaták után szentül azt hitte (a mit különben Kossuth is magától értetődőnek tartott) hogy a magyar hadművelet legközelebbi célpontja: a fővárosok; és nem sejtette, hogy az alatt míg Aulich tábornok a II. és VII. magyar hadtestekkel, s utóbb épen egyedül a szétterpeszkedő II-kal a Rákoson mindennap heves és véres, de sikertelen (ál) kísérleteket teszen Pestet visszafoglalni: addig Görgei egy hátmegi roquáddal az I., III. s ezek után indított VII. hadtesteket a Garamhoz vezeti, fölmenti az erősen szorongatott Komárom várát. E kettős hadművelet alatt kapta meg Windisch-Grätz a maga fölmentetését és visszahívását . . .

Röviden (de a Heine gúnyoló szándéka nélkül s a szónak komoly eredeti értelmében) Heine e szavával lehet jellemezni Windisch-Grätzet: «Kein Genie, doch ein Charakter.»

A TÖRÖK JOGRENDSZER S IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS.

Harmadik és utolsó közlemény.*)

A BŰNCSELEKMÉNY S KÖVETKEZMÉNYEI.

XII.

Azok felelőssége, a kik az emberölés színhelyével területi kapcsolatban vannak (kaszáme). Ismeretlen tettes vagy tette-sektől elkövetett emberölésért bizonyos körülmények között felelősségre vonhatók azok az emberek, a kiknek az iszlám fölfogása szerint módjokban és kötelességökben állott azon terület fölött, a hol a gyilkosság történt, a fölügyeletet és őrködést olyképen gyakorolni, hogy ily bűncselekmény elkövetése lehetségessé ne váljék. A felelősség kimondása iránt való eljárás — a melynek megindításához a meggyilkolt ember örököseinek keresete szükséges — folyamatba teendő, ha egy községben, vagy annak külön részében (mahalla), továbbá valakinek tulajdonát képező házban, vagy a községtől oly távolságra eső területen, a honnan az emberi hang a községbe meghallható, avagy olyan helyen, a mely senkinek tulajdonát nem képezi, holttestet találnak, s ha nyilvánvaló, hogy az illető ember, a kinek hullájára akadtak, erőszakos halállal mult ki. Erőszakosnak veendő a halál, ha a hullán seb látszik, vagy rajta ütésnek, fojtogatásnak nyomai vannak, vagy végül, ha füléből, szeméből vér folyik.

Az eljárás megindításához nem szükséges, hogy az egész

---

*) Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 265., és 266. füzeteiben.

holttestet megtalálják; elég, ha a test nagyobb része akár a fej nélkül, vagy a test fele része a fejjel együtt megvan.

Ha a gyilkosság valamely községben, vagy városnegyedben történt, s az áldozat örököse a keresetet nem bizonyos konkrét személy, hanem az illető község vagy városrész lakossága ellen általában, vagy a lakosságból néhány ember ellen támasztja, a nélkül, hogy vádjának megerősítésére bizonyítékokkal rendelkezne, akkor a lakosságból ötven embert, kiket a panaszos fél saját tetszése szerint választ ki, meg kell esketni arra, hogy nem ők a gyilkosok, s nem tudják, hogy ki a gyilkos. Ha az esküre fölhevített egyének az esküt leteszik, a visszatorlás büntetése alól felszabadulnak, de köteles a község vagy városrész a meggyilkolt emberért járó vérdíjat megfizetni. Ez eljárás a prófétától származó hagyományon alapszik, s maga a próféta is gyakorolta. Történeti emlékeinkből tudjuk, hogy a mohammedán büntetőjog ez intézménye a török hódoltság idejében Magyarországon nagyon is ismeretes volt.

Az ily módon megített vérdíjat a lakosságra, tekintet nélkül az egyesek fizetési képességére, egyenlő arányban vetik ki.

Ha a községnek nincs ötven lakosa, akkor az esküt addig kell ismételni, míg ötvenszer el nem mondják. Az eskü letételét senki meg nem tagadhatja, mert a meghitteltetés a vallási elmélet szerint mindenkire kötelező. De ha valaki mégis vonakodnék az esküt letenni, akkor két eset lehetséges, a szerint, a mint vagy a visszatorlási jog megállapításaért, vagy pedig a vérdíjért perlik a községet. Az előbbi esetben a konok embert bezárják, míg az esküt le nem teszi; az utóbbi esetben pedig, ha tudniillik csak a vérdíjat követelik a községtől, az egész összeget az esküt letenni vonakodó ember tartozik megfizetni.

A panaszos fél a község ellen támasztott jogigényétől elesik, mihelyt más községbeli lakost vádol a gyilkossággal. Némely jogász szerint elesik ettől akkor is, ha a vádlott személy abból a községből való, a hol a gyilkosság történt. Ha tehát a község igazolhatja azt, hogy a panaszos fél más ellen fordult vádjával, akkor a panaszost keresetével el kell utasítani. Ez intézkedés abban leli magyarázatát, hogy a panaszos könnyen abba hagyhatná az egyes ember ellen emelt vádját, mert az esetleg vagyontalan egyes emberen nehezebben hajtható be a vérdíj, mint egy községen.

A kérdés egyébként vitás. Abu Hanifa szerint nem veendő figyelembe a beperelt községnek azon védekezése, hogy a panaszos fél már előzetesen más ellen indított keresetet, míg két tanítványa szerint ily esetben a panaszos okvetlenül elutasítandó. Törökországban ez utóbbiak tana szerint ítélkeznek a szultánnak 1293-ban AH (1876 Kr. u.) a sejhul iszlám javaslata folytán kiadott rendeletére.

Az iránt szintén nincsenek egy véleményen a tudósok, hogy ha egy község a vérdíj megfizetésére ítéltetik, ki tartozék ahhoz hozzá járulni, a házak tulajdonosai-e, avagy pedig azoknak azon idő szerinti birtokosai, például haszonélvezői, lakói. Abu Hanifa azt tanította, hogy a háztulajdonosok kötelesek a terhet viselni; Abu Juszuf és Mohammed ellenkező nézetben voltak. Az ottomán törvénykezés itt is a tanítványok elméletét fogadta el s 957-ben AH (1550 Kr. u.) Abu Szuúd efendi, akkori sejhul iszlám indítványára a szultán elrendelte, hogy a bírák ehhez tartsák magokat, s ha valamelyik török bíró ilyen ügyben mégis Abu Hanifa szerint ítél, ítélete semmisnek tekintendő. Megjegyzendő azonban, hogy ha a holttest föltalálásának idejében néhányan a községből esetleg távol voltak is, de házak van a községben, a távollévők is hozzájárulnak a vérdíjhoz, de ha nincs házak, vagy ha van is, de más lakik benne, akkor nem tartoznak fizetni.

Megeshetik, hogy két község vagy két nomád törzs között bukkannak holttestre, ilyenkor a felelősség a közelebb esőt terheli. A próféta fölmérette a két falu közötti távolságokat ilyen esetekben. Ha a két község a holttest fekvőhelyétől egyforma messze van, akkor mindakettő egyenlően felelős.

A holttestnek olyan helyen kell feküdnie, a honnan az emberi hang a községbe elhallatszik, mert ha távolabb van, akkor a község nem felelős. Ugyanis csak akkor lehet egy község népét a határában történt bűntényért indokoltan kérdőre vonni, ha a bűntény színhelyéről a segítség utáni kiáltás meghallható volt, lévén a lakosságnak kötelessége a segítségkiáltásra a megtámadott ember oltalmára sietni. Ha egy város negyedekre van felosztva, akkor az esküt letenni s a vérdíjat megfizetni az a negyed tartozik, a melyik a holttest fekvő helyéhez közelebb esik.

A halálosan megebesült, de még élő ember olybá veendő, mintha halott volna, az mit sem változtat az illető község

felelősségén, ha a halálosan megsebesült ember nem a bűntett helyén, hanem más községben hal meg. Az a község felelős, a hol a halálos sebesülés történt.

Köztulajdont képező piacztéren, országúton, börtönben vagy dzsámiában talált holttestek miatt senki sem tartozik esküt tenni, s a vérdíj a kincstárt terheli. Ha a holttestet valakinek házában találják, akkor a ház tulajdonosát, illetve birtokosát hívják föl esküre s itélik a vérdíj megfizetésére; ha hajóban találják, akkor a hajó népét, ha pedig valamely városrész mecsetjében vagy dülő útján, akkor a városrész lakosságát. Az egyesektől bizonyos föltételek mellett mívelt, de tulajdonjoggal nem őket illető úgynevezett állami földeken (erázi mirije) talált holttestekért nem az egyes birtokosok felelősek, hanem a község.

Ha egy ház — bárha nem egyenlő részben is — többek tulajdonát képezi, a vérdíj egyenlő arányban vetendő ki a társtulajdonosokra, mert a házon fölügyeletet gyakorolni mindegyiknek egyaránt kötelességében áll, s a mulasztás, tekintet nélkül arra, hogy kisebb vagy nagyobb mérvű volt, mindenkire egyforma következményekkel jár.

XIII.

Azok felelőssége, a kik a tétlessel vérbeli vagy erkölcsi kapcsolatban vannak (ákile). A nem szándékosan elkövetett emberölésért járó vérdíjat a tettes hozzátartozói kötelesek megfizetni. Ez annyira szabály, hogy némely mohammedán jogász azt állította, hogy maga a tettes, kívül esvén a hozzátartozók fogalmán, egyáltalában nem kötelezhető arra, hogy a fizetéshez aránylagosan hozzájáruljon, s az egész vérdíj a hozzátartozókra vetendő ki. A mi forrásaink szerint a tettes szintén tartozik egy részt fizetni.

Az eszmemenet, a melylyel a mohammedán jogtudósok e sajátos büntetőjogi elvet indokolják, körülbelül a következő. Ha valakit valami szerencsétlenség ér, például meglopták vagy leégett, akkor az emberek gyűjteni szoktak számára, hogy ismét lábra állítsák. A szándék nélkül létrejött emberölés szintén ilyen baleset, mert nagy pénzbeli terheket ró a tettesre, kell tehát, hogy segítsenek rajta. Az iránt, hogy

kik tekintendők a tettes hozzátartozóinak, fölötte nagy a nézeteltérés, s a tudósok csupán abban tudnak megegyezni, hogy az együvé tartozás csak ott kereshető, a hol a kölcsönös segédkezést az emberek egymás között gyakorolják. A hozzátartozókra kimondott fizetési kötelesség büntetés is akar lenni azért, mert ezek a tettesre nem ügyeltek eléggé. Voltak ugyan jogászok, a kik azt mondták, hogy a hozzátartozók nem bűnösök, tehát nem is követelhető tőlök, hogy fizeszenek, s szavatoljon saját cselekedetéért maga a tettes; de ez a tan nem terjedt el, mert a hozzátartozók fizetési kötelezettsége híres hagyományokon alapszik, s így jártak el a próféta társai is.

Az iszlám első idejében a családbeliek kötelessége volt a segítség nyújtása, későbbben a megváltozott állami és katonai szervezet következtében a tisztvársi vagy bajtársi viszony erősebb kapcsolatot létesítvén az emberek között, mint a vérbeli összeköttetés, a segítség iránti kötelezettség a társakra szállott át s ezeket értették a hozzátartozók alatt. Omer khalifa összeírási lajstromokat (diván) szerkesztetett a tartományi kormányzók és bírák számára, s ha valakinek a neve e lajstromokban bennfoglaltatott, az illetőt a divánhoz tartozónak tekintették. Az összeírási jegyzék szerinti társak egymásnak kölcsönös segítséggel tartoztak, s a vérdíjat is együtt fizették olyan társokért, a kit nem szándékos emberölésben vétkesnek ítélték, például a gázik gázitársokért, az írkokok írnoktársokért fizettek.

Azoknak az ellenvetésére, a kik azt állították, hogy a tettesnek tisztvársait vagy bajtársait fizetésre köteles hozzátartozókul venni s ily alapon elítélni törvénytelen dolog, az újabb rend barátai azt felelték, hogy az igaz, hogy az előtt a vérdíj csak a családbelieket terhelte, de azért az eltérés az előbbi gyakorlattól nem megváltoztatása a seriattörvénynek, hanem csak fejlesztése, mert hiszen mindenki tudja, hogy a család egyes családtagokért a vérdíjat a kölcsönös segédkezés elvénél fogva tartozott fizetni, már pedig a változott viszonyok következtében a kölcsönös segédkezés nem a család, hanem az egyes csapattestek, zászlóaljok stb. keretén belül keresendő. A nők és gyermekek éppen azon oknál fogva vannak fölmentve a vérdíj fizetéséhez való hozzájárulás kötelezettsége alól, mert ezek, mint tehetetlenek, a segítségadásnál nem jönnek szá-

mitásba. De ha valaki nem fordul elő az összeírási lajstromban, akkor törzse, rokonai vagy mások, a kikkel egymást kölcsönösen segíteni szokták, például mesterembereknél a czéhek, a vadászok, halászok, pénzváltók, bérkocsisok testülete, a tanulók (szofták) collégiuma lehetnek a hozzátartozók.

Némelyek szerint a tettesnek atyja, nagyatyja, továbbá fia, unokája nem tekinthetők fizetésre köteles hozzátartozóknak. A házastársak ilyen fizetség szempontjából szintén nem hozzátartozói egymásnak.

Nagyon tekintélyes azon jogászok száma, a kik azt mondják, hogy fizetésre köteles hozzátartozókról csak az araboknál lehet szó, mert a nem arabok (adzsemi) nem fordítanak elég gondot családi leszármazásukra s nem is segédkeznek egymásnak, már pedig ilyen körülmények között valamely bűncselekmény jogi következményeinek áthárítása másokra a jogi analogia ellenére van.

Láthatni mindezekből, hogy a hozzátartozók megállapításának kérdésénél nagy a zavar, s az ítélkező bírónak tág tere nyílik az okoskodásra. Abban azonban mindenki egyetért, hogy muszlim ember nem tartozik fizetni nem muszlimért s viszont, mert ezeknél a kölcsönös segédkezésről szó nem lehet.

Az iránt, hogy vajon a nem mohammedánok fizessenek-e egymás helyett vagy se, megint megoszlanak a vélemények. Némelyek azt állítják, hogy tartoznak egymásért fizetni, mert meg van mondva, hogy a hitetlenek egy nemzetséget tesznek, mások ellenben azt vitatják, hogy nem tartoznak egymásért fizetni, mert ott, a hol oly nagy az ellenségeskedés egymás között, mint a keresztyének és zsidók közt, a kölcsönös segédkezés szabályán alapuló eljárás nem nyerhet észszerű alkalmazást. Hogy azonban Törökországban az előtt igenis gyakorlatban lehetett az, hogy a nem mohammedánokat egymásért megfizettették, onnan is következtethető, hogy az ottomán birodalom s egyes európai államokkal kötött szerződésekben európai részről korán kikötöttet, hogy a Törökországban lakó külföldi alattvalók csakis saját tetteikért vonassanak felelősségre.

A vérdíjat a fizetésre kötelesek három év alatt tartoznak megfizetni. A kivetésnek a tettes hozzátartozóira oly módon kell történnie, hogy egy-egy emberre három vagy legföljebb

négy dirhemnél több ne essék, tehát évenként egy vagy legfeljebb egy és egyharmad dirhem. Ha valamelyik törzs kicsinynek bizonyul, úgy hogy egy-egy embernek e maximális összegnél többet kellene fizetnie, akkor hozzá kell venni a legközelebbi törzset és így tovább. Először jönnek a fivérek, azután fiaik, utánok a nagybátyák s azután ezek fiai. Ha a kivetés csapat-
testek szerint történik, akkor azt, hogy melyik a legközelebbi csapattest, a fejedelem határozza meg.

Nem kötelesek a hozzátartozók vérdíjat fizetni a tettes által szándékosan elkövetett bűncselekményért: vagy olyanért, a mely nem tanuvallomás útján nyert igazolást, hanem a melyet a vádlott egyszerűen csak beismert, vagy a mely iránt kiegészített; vagy végül olyanért, a melynek összege a vérdíj egy huszadrészén, vagyis ötszáz dirhemen alul van. Némelyek szerint a birói becslésen alapuló fizetségeket a hozzátartozók akkor sem tartoznak teljesíteni, ha a kártalanítási összeg ötszáz dirhemen felül van. Külföldön (dárul harb) elkövetett bűncselekményekért szintén nem vonhatók felelőségre a hozzátartozók.

Ha a tettesnek nincsenek hozzátartozói, akkor a vérdíjat az államkincstár tartozik megfizetni, de többek nézete szerint csak azon esetben, ha a tettes muszlim volt. A kincstár ugyanis a muszlimok közös vagyona s a közösség tartozik az egyest bajában segíteni, a mint hogy ilyen ember halála után a hagyaték is a kincstárt illeti. Ámde — mondják resignatióval a mohammedán írók — sok helyütt a kincstár annyira rendezetlen állapotban van, hogy az őt ily czímen terhelő vérdíjak megfizetésére képtelen. Ilyen esetekben nincs egyéb hátra, mint a vérdíjat a tettes vagyonából behajtani, nehogy a vérontás büntetlenül maradjon s így egészen szabadjára legyen hagyva.

XIV.

C) A határozatlan büntetések (*taazir*).

Határozatlan büntetéssel sújtandó az, a ki Istennek nem tetsző dolgot művel, s cselekedete nem tartozik a meghatározott büntetésekkel járó bűncselekmények közé.

A határozatlan büntetés, melyet röviden fenytéknek

nevezhetünk, túlnyomó részt emberi jog, bárha tartalmaz isteni jogot is, s ezért azt tartják, hogy a bűncselekményből származó jogait a sértett fél elengedheti s a tettesnek megbocsáthat, a mi azonban nem okvetlenül vonja maga után a vádlottnak a büntetés alóli fölmentését.

A fenyíték a mohammedán büntetőjogi elmélet szerint abban különbözik az isteni jogokhoz tartozó meghatározott büntetésektől, hogy ez utóbbiaknál a büntetés mérvét a törvény pontosan megállapítja, holott a fenyítéknek mily mértékben való kiszabása a fejedelem, illetve a bíró belátásától függ, továbbá abban, hogy az említett meghatározott büntetések elmaradnak, ha a vádlott azzal védekezik, hogy a bűncselekményt kétség behatása alatt követte el, míg a fenyíték tekintet nélkül az ilyen védekezésre alkalmazandó. A gyermekeket nem lehet meghatározott büntetéssel sújtani, de fenyítékekkel igen, mert a fenyítéknek egyszersmind javítás is a föladata. Azon tulajdonságánál fogva, hogy a fenyíték a bűnös megtisztulását s javulását célozza, némelyek a fenyítéket akkor, ha nem muszlimmal szemben alkalmazzák, nem is nevezik taazirnak, hanem egyszerűen ukübetnek, a mely utóbbi kifejezésből a megtisztulás fogalma hiányzik. Ez azonban a dolog lényegén mit sem változtat. A meghatározott büntetés a fenyítéktől abban is eltér, hogy az előbbit csak a fejedelem vagy bíró alkalmazhatja, míg az utóbbit a tettes atyja, férje, gazdája, vagy bárki más, a ki valami törvényteleniség elkövetését másképen megakadályozni nem tudja, valamint abban, hogy az előbbinél a vádlottnak jogában áll beismerését visszavonni, ez utóbbinál nem s végül abban, hogy a bűncselekmény elévülésére vonatkozó szabályok az előbbinél figyelembe veendők, az utóbbinál nem.

A visszatörési jogtól főképen abban különbözik a fenyíték, hogy az előbbi kizárólagosan emberi jog.

A fenyíték elméletileg közel áll azon büntetésekhez, a melyeket a fejedelem közigazgatási úton szabhat ki. Ehhez képest a büntetőjog reformátorai Törökországban a fenyítékből indultak ki, s jövőben is alighanem csak ennek alapul vétele mellett fogják sikerrel megoldhatni föladatukat, mivel-hogy a meghatározott büntetéseknél legföljebb a szabályok rendezése s egyeztetése lehetséges, akár kodifikált törvény alakjában is, úgy a hogy azt Omar Hilmi megkísérelte.

A fenyíték kiszabása körüli eljárásnál a bíró nincs annyi alakiséghez kötve, mint az előbb tárgyalt büntetéseknél s elfogadhatja bizonyítéku nemcsak az esküt, a tanuknak hallomáson alapuló vallomásait, egy férfi s két nő tanuságát, hanem ha kifogástalan igaz ember valaki, egy embernek vallomását is.

Eleinte azt tartották, hogy a bíró elítélhet valakit saját tudomása alapján is, de a későbbi elmélet állást foglalt e tan ellen, a mely a bírói önkénynek tág tért nyithat, s mai nap-ság az a szabály, hogy a bíró egyéb bizonyítékokra való hivatkozás nélkül, csupán saját tudomása alapján nem ítélhet el senkit.

A mint a fenyítékképen alkalmazott büntetések a legnagyobb változatosságot tüntetik föl, azonképen azon bűncselekmények, a melyek fenyítéssel sújtandók, a legkülönbfélék lehetnek. Nézzük először a büntetéseket.

A bírónak nem okvetetlenül kell formaszerinti büntetést kiszabnia arra a bűnösre, a ki valamely — fenyítéket maga után vonó — bűncselekményt követett el, ha a büntetés célja egyébként is elérhető. Az eljárás megkönnyítése végett a jogtudósok az embereket társadalmi helyzetök és ahhoz képest alakulható érzékenységek szerint osztályokba sorozzák. Az első osztályba tartoznának a tudósok s előkelőségek, a másodikba a helységek nagyjai s tekintélyes kereskedői, a harmadikba a középszerű állást elfoglaló emberek, a negyedikbe a többi nép. Ha már most valaki ellen olyan vádat emelnek, a melynek következtében fenyíték lenne kiszabandó, akkor az első osztályhoz tartozó vádlottaknál elég, ha a bíró egyszerűen csak fölemlíti, hogy tudomására jutott, hogy a vádlott ezt vagy azt tette; a második osztálybeli vádlott fenyítéke azonban ezen kívül a bíró elé állítás; a harmadik osztálynál már a büntetés abból áll, hogy a vádlottat a bíró elé állítják s elzárják; míg a többiek-nél a fenyítéket elzárás és verés képezi. De óva intenek a jogbölcselek attól, hogy a bíró az ítélet hozatalánál csupán a vádlott gazdagsága s előkelő társadalmi állása által befolyásoltassa magát, mert nem e külsőségek azok, a melyek miatt valakinek a helyes utról való eltévelyedése enyhébb elbírálásra tarthat igényt, hanem az ember belső értéke, a becsület. A becsületnek pedig ismertető jelei, a mint Abu Hanifa tanítványa, Mohammed, mondja, a vallásosság s tiszt-

tességes élet. A ki tehát ismételten követ el fenyíték alá kerülő rosszat, az kiméletet nem érdemel, viszont azonban alacsony sorsu emberrel is enyhén kell bánni, ha becsületessége, jóhiszemősége ismeretes.

A fenyítéket a bíró egybekapcsolhatja a vádlott egyéni minősülése szerint valami olyan cselekménnyel, a mi a vádlottra lealázó, mint például szigorú pillantás, korholás, fülhuzás, pofonütés, közhirre tétel, vagy pedig ezekkel, mint önálló fenyítékekkel is élhet.

A verés szabály szerint három korbácsütésnél kevesebb s harminczkilencznél, mások szerint hetvenkilencznél több nem lehet; kevesebb azért nem, mert a verésnek oly csekély mérvben való alkalmazása hatással nem lehet, több pedig azért nem állapítható meg, mert akkor a fenyíték elérné az isteni jogokhoz tartozó büntetés legalacsonyabb fokát, a mi rabszolgáknál negyven, illetőleg szabad embereknel nyolczvanat tesz ki. Hanem azért, ha látja a bíró, hogy a büntetés célját elérhetni egy korbácsütéssel is, ezzel is megelégedhetik.

Az egyes bűncselekményekre nincsenek minimális büntetések megállapítva, mert a büntetés hatása az emberek természete szerint különböző. Ha a bíró úgy találja, hogy a bűnös nem javul meg a teljes büntetés nélkül, akkor azt kell rajta alkalmazni, mert az az ő minimuma.

A korbácscsal nem kell az elítélt testét különböző helyeken verni, mint az az isteni jogokból kifolyó büntetéseknel van előírva, az ütéseknek azonban erősebbeknek kell lenniök, mert kevesebbek. Legerősebbek ugyanis az ütések a fenyítéknel, azután fokozatosan enyhébbek a paráznaságnál, ivásnál, s végül a rágalalmazásnál. A rágalalmazásnál azért legenyhébbek, mert nem lehetetlen, hogy a rágalmazás miatt elítélt ember igazat mondott, csak hogy állítását nem tudta bebizonyítani.

A bűnös megfenyítésének s a társadalomra nézve ártalmatlanná tételének másik módja a száműzés. A bűnösnek más társadalmi körbe való áthelyezését az iszlám népei igen régen gyakorolják s e büntetésről a korában is van szó. Sok exegeta azonban azt állítja, hogy a száműzés alatt voltaképen elzárást kell érteni, mert hiszen — úgymond — a bűnöst az egész földről száműzni nem lehet, ha pedig csak más helyre küldik, az sérelem az illető hely lakosságára; az igazi

száműzés tehát csak elzárás lehet. Az iránt, hogy meddig tartson a száműzés, a nézetek eltérők.

Az elzárás büntetésének a mohammedán elmélet szerint addig kellene tartani, míg bűnét a bűnös meg nem bánja, illetőleg a mennyiben e belső tényt megállapítani nem lehet, míg a megbánás jelei rajta nem mutatkoznak. Némelyek az elzárás tartamát hat hónapra teszik, mások azonban az időtartam meghatározását nem tartják helyesnek, mert egyik bűnös hamarabb tér meg, mint a másik. Az elmarasztaltat el lehet zárni saját lakásán is, de akkor intézkedni kell, hogy a fogásra ítélt ki ne mehessen.

Abu Juszuf azt tanította, hogy a bűnöst fenyítékképen vagyoni büntetéssel is szabad sújtani. Ez a tan azonban, a melyet könnyen zsarnokságra vezetőnek tartottak, nem találkozott tetszéssel. A későbbi kriminálisták szerint a vagyoni büntetéseket úgy kell érteni, hogy az elmarasztaltnak vagyonából egy hányadrészt elvesznek bizonyos meghatározott időre, hogy az illetőt a rossz cselekedetektől elriaszassák, de azután az elvett vagyont vissza kell adni gazdájának. Tehát nem úgy kell eljárni, mondják emezek, a mint azt a zsarnokok képzeltek, hogy az elkobzott vagyon a bíróé vagy a kincstáré lesz, mert hiszen nem áll egy muszlimnak sem jogában, hogy másnak vagyonát törvényes alap nélkül elvegye, már pedig törvényes alap nincs rá.

Konok gonoszság esetén a bűnöst ki lehet tenni házából, sőt magát a házat is, mint bünfészket, le lehet rombolni.

Indokolt esetekben a bűnösre fenyítékképen halálbüntetést is lehet szabni. Lehet továbbá valakit egyidejűleg fenyítékre és isteni büntetésre ítélni, mely esetekben a fenyíték megelőzi az isteni büntetést.

Azon bűncselekményeket, a melyek fenyítékkal büntetendők, felsorolni nem lehet, a mi csak logikus, ha figyelembe vesszük a fenyítéknek meghatározását, mely szerint mindazon cselekmény, mely az isteni rend ellen tör, s más büntetéssel nem üldözhető, fenyítékkal sújtandó.

Láttuk, hogy a rágalmazás büntetése az isteni jogokhoz tartozik, ha valaki mohammedán embert vádol paráznasággal s vádját nem tudja bebizonyítani. Fenyíték jár azonban azért, ha valaki rabszolgát vagy nem mohammedán embert vádol paráznasággal, s ugyancsak fenyíték alkalmazandó a rágal-

mazóval szemben, tekintet nélkül arra, hogy a sértő vagy a sértett fél muszlim-e vagy sem, ha nem a paráznaság vádjával. Hanem más becsületsértő kifejezéssel illetett mást.

A vélemények az iránt, hogy mi tekinthető becsületsértő kifejezésnek, épen úgy, mint mi nálunk, nagyon eltérők. Némelyek azt tartják, hogy az olyan kifejezésekért, mint például: te disznó, ökör, számár, kutya, nem lehet büntetni senkit, mert ezen állítások nyilvánvaló hazugságok; mások szerint igen is büntetni kell azt, a ki ilyesmit mond másnak szemébe, mert kétségtelen, hogy a tettes e szavakkal nem a szavak való-ságos értelmét kereste, hanem sérteni akarta az illetőt.

Hanem az olyan sértések, a melyekről azok, a kik a sértést hallják, nem tudhatják, hogy nem-e igazak, büntetést vonnak magok után, még ha esetleg igazak lennének is, kivéve ha az, a mit a sértő fél mondott, köztudomású. Ha tehát valaki azt mondja másnak: te istentelen gonosz életű (fászik), tolvaj, iszákos, uzsorás stb., ezért a sértő fél megbüntetendő, s az a védekezése, hogy állítását bebizonyítani képes, figyelembe nem vehető. A vádlott csak azon esetben menekedhetik a büntetés alól, ha állításai köztudomásúak. A paráznaságra vonatkozó vád esetén azonban a bizonyítás meg van engedve.

Ha valaki mást valamely tárgy ellopásával vádol s vádja nem bizonyul igaznak, ezért a vádlót megbüntetni nem lehet, mert szándéka nem az volt, hogy mást megsértsen, hanem hogy vagyonát visszaszerezze.

Azt már a rágalmazásnál láttuk, hogy a sértő kifejezéseknek szemtől szembe kell mondatniok, mert a sértettnek háta mögött mondott sértések csak haszontalan szóbeszédnek tekintendők, s nem képeznek büntetendő cselekményt.

A muszlim büntetendő cselekményt követ el, ha egy kereszténynek vagy zsidónak azt mondja, te hitetlen (gyaur). Ha egy mohammedán a prófétát meri szidalmazni, ezért megölendő, de ha Istent szidalmazza, azért nem jár halálbüntetés, mert a próféta mint ember nem ment a hibáktól s alá van vetve a megszégyenítésnek, míg Isten mindenféle bántalomnak föltötte áll. A nem muszlim polgár azért, ha az iszlám prófétáját megsérti, nem vesztheti el azon jogait, a melyek a népével fönnálló hódoltsági viszonyból származnak.

Főntebb láttuk, hogy emberölésért csak azon a tettesen gyakorolható a visszatorlási jog, illetve csak azt terheli a vér-

díj, a ki tényleg közvetlenül követte el azon cselekményt, a mely másnak halálát okozza. Ez nem azt jelenti, hogy az a bűnös, a kit az európai büntető elmélet értelmi bünszerzőnek nevez, és azok, a kik a bűncselekménynél segédkeztek, például az ölésnél az áldozat kezét, lábát tartották, büntetlenül maradnak; csakhogy ezekre csak határozatlan büntetés szabható ki. Ugyanígy áll a dolog az emberölés bűnkísérleténél is, a melyet úgy fognak föl, mint a polgárok megfélemlítését, s mint Istennek nem tetsző cselekményt találnak üldözendőnek. A ki mást megmérgez, megfojt, az is ugyanily módon büntetendő.

Azt is láttuk, hogy a tolvaj csak akkor ítélhető az isteni jogokhoz tartozó büntetésre, ha a lopott tárgy a törvényes értékhatárt eléri, s a tárgy őrizet alatt volt. Ha a lopásnál e föltételek hiányzanak, akkor csak határozatlan büntetés szabható a tettesre.

A ki a bíró előtt idézés ellenére meg nem jelenik; a ki hamisan tanúskodik; a ki az előírt imákat szándékosan s kényelemszeretetből elhanyagolja; a férfi, a ki egy nőn erőszakot tesz; az, a ki feleségét törvényes ok nélkül veri, vagy ha van is rá oka, de szerfelett veri, például csontját töri, bőrét elszakítja, vagy a verés következtében a testen látható foltokat okoz; ugyanígy az apa, a ki fiát, és a gazda, a ki rabszolgáját módfofolt üti, mindezek fenytékkal sújtandók.

Ha az, a kin a fenytéket törvényesen alkalmazták, ennek következtében esetleg meghal, azért senki felelősségre nem vonható. E szabály nemcsak a bíróra vonatkozik, hanem bárki másra, a kit a fenytés joga megillet, tehát az egyes emberre is, a ki mást valami törvénytelen cselekmény elkövetésében akarván megakadályozni, fenytéket alkalmaz.

XV.

Kissé hosszasan foglalkoztam a seriatbüntetőjoggal; de tettem ezt azért, mert arról, hogy a mohammedán jogtudománynak e része Törökországban mi módon érvényesül, nemcsak a magyar irodalomban, hanem a keleti viszonyokkal többlet foglalkozó nemzetek irodalmában is eddigelé keveset írtak, s az egyes európai és nem európai államok büntető-

jogait ismertető tudományos könyvek is, sokszor egyáltalában nem, máskor pedig csak nagyon hiányosan vagy tévesen emlékeztet meg az iszlám büntetőjogáról, könnyen azt lehetne hinni, mintha a mohammedán népeknél a büntetőjog tudománya egészen fejletlen állapotban lenne, holott már a föntiekből is kivehető, hogy az iszlám jogtudósai a bűncselekmény s annak következményeivel kapcsolatos kérdésekkel már igen régóta, s manapság is igen behatóan foglalkoznak. Részletesebben ismertetendőnek véltem ezenfölül a seriatbüntetőjogot azon okból is, hogy azon hazai tudósainknak, a kik a törökök befolyását a hódoltsági korszak alatt Magyarország jogi életére esetleg tanulmányozni kívánják, módot nyújtsak arra, hogy minden különösebb utánjárás nélkül, lehetőleg tájékoztató bepillantást nyerhessenek a mohammedán büntetőjognak a muszlim jogtudósoktól egybeállított rendszerébe; s végül azon okból, mert a seriatjogban vannak megjelölve azon határok, a melyek között a török büntetőjog okszerű reformjának lehetősége keresendő.

A seriatjog a törököknek már hosszú évszázad óta nemzeti joguk is. A fölött hiábavaló volna vitatkozni, hogy vajon a mohammedán büntetőjog megfelel-e az európai büntető elmélet mai álláspontjának, mert ez iránt hamar tisztába lehetne jönni. Azt aényt, hogy az iszlám az ő saját büntetőjogát, a melyet megmásíthatatlan isteni törvények foglalatjaként ismer, akár megfelel az az európai fölfogásnak, akár nem, ma is föntartja, s a jövőben is valamelyes módon föntartani kívánja, egyszerűen tudomásúl kell venni. Hogy a seriatbüntetőjog hiányos, mert csak egyszerűbb állami és társadalmi élet igényeihez van mérve, s határozott büntetés csak néhány bűncselekményre van kiszabva, míg a többi büntetésre méltó cselekmény megtorlása a bírónak — sokszor önkényes — belátására van bízva, azt a törökök már nagyon régen tudják, s a török szultánok igen korán igyekeztek, a seriat törvényeken alapuló jogokhoz képest, a bírónak a határozatlan büntetések alkalmazására vonatkozólag utasításokat adni, a mely utasításokhoz, mint polgári büntetőszabályokhoz a bírák alkalmazkodni tartoztak.

A török birodalomban ősi időktől kezdve alkalmazták a seriatjogot. Az első török szultán, Oszmán, az összes városokban tanult bírákat alkalmazott s minden későbbben elfoglalt tartományban is mindjárt kádikat nevezett ki. A kádik

természetesen a seriatjoghoz tartották magokat ítélkezéseikben.

A seriatjog a bírói függetlenséget biztosítja ugyan, mindazonáltal nehezen ment a bíróságoknak a katonai hatalom túlkapásai ellen való megóvása. A török történetírók azt jegyzik föl, hogy Oszmán idejében a peres ügyek elintézése körül a bírák még nem élveztek teljes függetlenséget, de már Orchán szultán uralmától kezdve a szultánok különféle intézkedéseket tettek azon czélból, hogy a bírák a katonai közegek beavatkozásai elől elvonassanak.

Még az Abdul Medzsíd alatt 1256-ban AH (kezdődik 1840 márczius 5-én Kr. u.) alkotott büntetőtörvény szerint Törökországban a közhatalmat a következő háromféle tisztviselők gyakorolják, úgymint a bírák, a katonai főparancsnokok (musírok, emírek) és a pénzügyi hivatalnokok. Már az 1267-ben AH (kezdődik 1850 november 6-án Kr. u.) életbelépett büntetőtörvényben, melyen az európai behatás erősen észlelhető, a katonai parancsnokok e beosztásból kimaradnak, s a III. fejezet 6-ik szakaszában az áll, hogy az ország kormányzása a bírák, a közigazgatási tisztviselők és a pénzügyi hivatalnokok által történik.

A büntető hatalom egészen az újabb időkig a bírákat és a katonai hatóságokat illette. Rendszerint úgy, hogy a kádik ítéletet hoztak, a katonák pedig mint vádlók, s mint a kapott ítéletek végrehajtói szerepeltek; habár másrészt a szorosan vett seriateljárásnál az ítélet végrehajtása is a kádit illette. A bírák a seriatjoghoz tartották magokat, míg a katonák a szokáshoz, a felsőbb rendeletekhez, vagy saját legjobb belátásukhoz (urf). A seriatbiráskodás híveinek, de különösen a kádiknak nem volt inyökre az, hogy olyanok is bele folyhassanak a büntetőügyekbe, a kik az isteni törvényekben nem járatosak, mert hiszen magától értetődik, hogy a katonák foglalkozásuk természeténél fogva nem igen hatolhattak a seriatjog finom megkülönböztetéseibe, mi által az önkénynek tág térvált, s a jogászok úgy találták, hogy az Isten által létesített jogrendet éppen azok bolygatják meg, a kiknek hivatása lenne azt sértetlenül föntartani segíteni. De a büntető hatalmat teljesen elzárni előlük éppen a seriatjogra való tekintettel nem lehetett, mert a mint láttuk, maga a seriatjog tanítja azt, hogy a bűncselekmények azon esetekben, a midőn

a bűnöst a seriatjog alapján elítélni nem lehet, közigazgatási-lag üldözhető (szijászet). Csakhogy ahhoz, hogy valakire közigazgatási büntetés legyen szabható, szabály szerint a kádi ítélete volt szükséges. Ebből sokféle összeütközés származhatott s még Abdul Medzsid is szívére köti büntetőtörvényében a különféle hatóságoknak, hogy a közös együttműködést kívánó hivatalos tevékenységekben a törvény, a felebaráti szeretet és a békülékenység szellemétől vezéreltessék magokat, s egymás hatáskörét nemcsak túl ne lépjék, hanem inkább kölcsönösen támogassák egymást.

A kádiaszkeri állást I. Murád szervezte abból a célból, hogy legyen az országnak egy főtisztviselője, a ki egyrészt a bíróságokat ellenőrizze, másrészt a hadseregnél is biztosítsa a törvény uralmát. II. Mehmed szultán 882-ben AH (1477 Kr. u.) két kádiaszkeri állást létesített, az egyiket Anatol, a másikat Rumili számára.

Nem tartom e tanulmány keretébe vágónak a török büntetőjog történetét részletesen előadni, s csak annyit jegyzek meg, hogy a török szultánok azon törekvéséből, hogy azon bűncselekményekre és büntetésekre nézve, melyekre vonatkozólag a seriatbüntetőjogot hiányosnak, s egyes intézkedéseit vitásnak látták, vagy ott, a hol a bíró egyéni véleményének érvényesülésére nagyon is tág tér nyílt, őt büntetőtörvény származott. Legalább a török írók a mai nap is érvényben levővel együtt őt ilyen büntetőtörvényről emlékeznek meg. Az első a Szulejmán szultán-féle, a második a IV. Mehmed-féle, a többi Abdul Medzsid idejéből való.

A Szulejmán-féle büntetőtörvényről nem tudhatni bizonyosan, hogy csakugyan e törvényhozónak nevezett szultántól származik-e, mert sem a szövegben, sem másutt nincs említés arról, hogy mikor s ki alatt készült e törvény. A török írók azonban abban a hiszemben vannak, hogy II. Szulejmán műve. A törvény mindössze három fejezetből áll, s ezekben a törvényhozó részletesen, bár minden rendszer nélkül felsorolja azon büntetéseket, a melyeket parázñaságért, verekedésért, emberölésért, borivásért, lopásért, erőszakoskodásért stb. ki szabhatni rendel.

E törvény szerint, a mely a tilos cselekményeket nagyobb-részt pénzbírsággal sújtja, a büntetés kiszabásánál különbséget kell tenni a szerint, hogy a vádlott milyen vagyoni viszo-

nyok között van. Gazdag az, a kinek ezer akce (oszipora) vagyona vagy ennél többje van, középsorsú az, a kinek hatszáz, és szegény, a kinek csak négyszáz akcséja van.

Ha valaki paráznalkodik és az rábizonyul, akkor ha házas ember és gazdag a tettes, háromszáz akce birságot fizet; ha középsorsú, akkor kétszázat, ha szegény ember, akkor százat. Ha pedig olyan földhöz ragadt szegény a bűnös, hogy még négyszáz akcséja sincsen, akkor csak ötven vagy negyven akce birság veendő tőle. A nőtlen férfi, hajadon leány vagy özvegy asszony vagyonuk szerint száz, ötven, vagy harmincz akce birsággal büntetendők. A rabszolgák és hitetlenek (kjáfir) mindez összegeknek felét fizetik. Arról nem tesz említést e törvény, hogy mikor tekintendő a paráznaság vádja bebizonyítottnak s mikor alkalmazandó a seriatjog által, s mikor az e törvény által megállapított büntetés a bűnösre.

Verekedésért botbüntetés és birság jár. Emberölésért, ha nem ítéltető meg érte a visszatorlás joga, gazdag ember négyszáz, középsorsú kétszáz és szegény ember száz akce birságot fizet. Ha valaki másnak fogát vagy szemét kiüti, akkor, ha a sértett félnek a visszatorlási jogot megítélik, a tettestől birságot venni nem szabad, de ha meg nem ítélik, akkor a vádlottól vagyoni viszonyaihoz képest kétszáz, száz, vagy ötven akce birság veendő. A rabszolgák és hitetlenek e birságoknak is csak felét tartoznak fizetni.

Borivásért a botbüntetésen kívül birság is alkalmazandó. Lopásért a seriatjog szerinti büntetés, vagyis a tolvaj kezének levágása jár. A csonkítás helyett kétszáz akce pénzbirság veendő.

A vádlott vallatása körül nagy óvatosságot rendel a törvény. A vallatott ember vallomása csak akkor fogadható el bizonyítékul, ha a fenforgó körülmények azt tanúsítják, hogy vallomása igaz. Ha a tolvaj azt állítja valakiről, hogy az társa volt a lopásnál, szavát nem szabad mindjárt elhinni, s az illető ellen csak akkor lehet eljárni, ha egyébként is gyanús ember.

Az iránt, hogy a vádlotton valamely büntetés közigazgatási úton alkalmazható-e, szintén a kádi tartozik határozni. E tekintetben azt írja elő a törvény, hogy ha közigazgatási úton bebizonyult, hogy valaki lopott, akkor a kádi erről a közigazgatás közegeinek (ehliurf) végzést adjon. Ezek a vég-

zés alapján a tetteért, ha fölfeszítésre méltó, fesszítsék föl, ha pedig csonkítást érdemel, csonkítsák meg; s a kádi ez eljárást ne akadályozza. A büntetést, mely a bűncselekmény elkövetésének színhelyén hajtandó végre, halasztani nem szabad. A közigazgatási közegek senkit el ne csukassanak, vagy ne büntessenek a nélkül, hogy erről a kádinak tudomása ne legyen; mindenkit vétke szerint kell bírságotlani, többet a megengedettnél a bűnöstől venni nem szabad, s ha mégis ilyen visszaélés történnék, akkor a kádi a többlet visszatérítése iránt végzést hozzon s intézkedjék, hogy az illetéktelenül beszedett összeg visszaadassék.

Látni való, hogy e törvény, ha csakugyan II. Szulejmánnak köszöni létét, nem válik szégyenére e nagy szultánnak sem.

A török írók bizonyos elégtétellel vonnak párhuzamot azon különböző módok között, melyekkel az egyes történeti korszakokban az európai államok és Törökország a büntető hatalmat gyakorolták. Ahmed Lütfi, volt kereskedelmi törvényszéki elnök 1306-ban AH. (1888. Kr. u.) Konstantinápolyban megjelent s *Miráti adálet* című könyvében röviden megírta a török igazságügy történetét. Ebben a művében minden egyes fejezetnek, melyben a török szultánok igazságügyi működéséről szól, a végén felsorolja az ugyanazon időben uralkodott európai fejedelmeket, s azok hasonló természetű tevékenységét. Az összehasonlítás határozottan az európai nemzetek hátrányára üt ki, mert míg a török fejedelmek törvényei általában mindig lehetőleg emberségesek voltak, s az emberi jogoknak vallás és osztálykülönbség nélkül való védelmét czélozták, Európában egészen a legújabb időkig a kivallatások, vallási üldözések, törvénytelen kivégzések s vagyonelkobzások napi renden voltak. Az igaz, hogy önkény, zsarnokság és igazságtalanság a török birodalomban sem voltak ismeretlen fogalmak, hanem ez más lapra tartozik, mert e visszaéléseket mindig mint törvénytelenéseket üldözték, míg Európában a büntetőjog borzalmai a köztudat kifolyásaként szerepeltek, s csekély kivétellel közhelyességgel találkozunk. E tekintetben tehát a törökök az európaiaktól nem akarnak tanulni.

A IV. Mehmed-féle büntetőtörvény 1091-ben AH (1680 Kr. u.) kelt s három fejezetből áll. Az első fejezet a lopásra

vonatkozólag tartalmaz részletes szabályokat ; azonkívül pedig néhány általános természetű rendelkezést, mint például, hogy ha bírót, tanítót, vakufintézőt, sejehet, imámot vagy más ilyen embert kell fenyítéssel sújtani, a bíró ne éljen velök szemben fenyítéssel, hanem megintés közben csak azt mondja nekik, hogy a terhőkre fölrótt cselekményt többé meg ne tegyék ; mert az ilyenféle embereknél már maga ez az eljárás fenyítéket jelent.

A vallatásnál ugyanazt az óvatosságot kívánja e törvény, mint a Szulejmán-féle, s ismétli ez utóbbi törvénynek azon intézkedését is, hogy ha a kádi valamely vádlott ügyében a közigazgatás közegeinek végzést ad, ezek a bűnöst a bűncselekményhez mérten akasztásák föl, vagy csonkítsák meg, s a kádi ez eljárásnak útját ne állja ; továbbá, hogy megkegyelmezés esetén, vagy a büntetés végrehajtása után a bűnöstől birságpénzt venni törvénytelen dolog stb.

A második fejezet az iparüzőkre vonatkozó szabályokat adja elő, míg a harmadik rendőri intézkedéseket tartalmaz. Az iparosokra, úgy látszik, nagy gondjuk volt a hatóságoknak. A pékekre, mészárosokra, kifőzőkre szigorú szabályok vannak, nemcsak a mi az élelmi czikkek tiszta elkészítését illeti, hanem ezek árára vonatkozólag is. Ha a mészáros nem tart rendesen húst, bezárandó. A szabóknak meg lett parancsolva, hogy sűrű öltéseket csináljanak, s a munkát azon időre, a melyre megigérték, el is készítsék. A rabszolgakereskedők az áruba bocsátott leányok arczát fehéritővel, pirosítóval vagy egyébbe ne kenjék, őket a rajtok levő ruhával adják el s ne húzzák le rólok az átadáskor a gúnyát. A borbélyok szerzásaikat tisztán tartsák, s a mértékek hitelesítve legyenek.

Abdul Medzsid alatt a törvényhozás a büntetőjogi elvek föllállítása körül nagy ingadozást tanúsít. Ennek folyamánya az, hogy tizenhatsz év közöttben nem kevesebb mint három büntetőtörvényt szerkesztetett. A gülhánei szultáni kiáltvány, a mely az ottomán birodalom polgárainak teljes egyenjogúságát mondta ki, s egy új korszak kezdetét, volt hivatva hirdetni, nem maradhatott kihatas nélkül a büntető hatalom gyakorlására sem. Az első, modern szellemben készült büntetőtörvény török időszámítás szerint 1256-ban (kezd. 1840) adatott ki. Ennek előszavában hivatkozás történik az imént említett szultáni nyílt rendeletre s egyik fejezetében az egyenjogúság ma-

gyarázatára az áll, hogy a vezir is kivégzendő egy közönséges pásztor életének kioltásáért. A törvény egy bevezetés, végszó és negyvenegy szakaszból áll s alá van írva a nagyvezir és a sejhul iszlámon kívül számos méltóság és köztisztviselő által, mintegy biztosítékául annak, hogy intézkedései a seriat törvények mellett megállhatnak. A büntetendő cselekmények e törvényben még nem minősítetnek európai módon s az egyes bűncselekményekre vegyesen használják a büntett, vétség s kihágás-féle kifejezéseket. Sok esetben tilalom van kimondva a nélkül, hogy a tilalom megszegéséért járó büntetés megállapíthatnék.

Alig tizenegy évig maradt érvényben e törvény, a melynek számos fogyatkozása mellett egyik főhibája abból állt, hogy a seriatjog intézkedéseire nem volt elég figyelemmel, sőt egyes esetekben azzal ellenmondásban álló szabályokat állított föl, mint például a XI. fejezet 3-ik pontjában, a hol az áll, hogy az útonállón, a ki embert ölt, a visszatörési jog gyakoroltassék, holott a seriatbüntetőjog világosan akként intézkedik, hogy ily esetekben a visszatörési jognak nincs helye, s a gyilkossággal terhelt útonálló, tekintet nélkül az áldozat örökösének esetleges más megállapodásaira, isteni büntetésképen végzendő ki.

Az 1267-iki (kezd. 1850) új büntetőtörvényben világosabban kezd kibontakozni az az elmélet, hogy a büntetendő cselekmények kétféle szempontból bírálандók el és pedig a seriatjog és a polgári közjog szempontjából. Vagyis az államhatalom, a melynek a minduntalan változó életviszonyokra figyelemmel kell lennie, a közjó érdekében gyakran szükségesnek találhatja azt, hogy ott, a hol a seriatjog a bűnöst valamely törvényes oknál fogva a büntetés alól fölmenti s az ügyet esetleg magánjogi úton egyengeti el, vagy ott, a hol az alkalmazott büntetés az elkövetett jogsérelemmel nem áll arányban, a bűnösre külön büntetést szabjon ki.

E büntetőtörvény azt mondja bevezető szavában, hogy a gülhanei kiáltvány szerint a polgárok személy- és vagyonbiztonsága, valamint becsülete s jó hírneve fölött örködni kell. Az igaz — folytatja a bevezető szakasz — hogy az e tekintetben fönnálló szabályok a szent seriaton alapszának, s mint ilyenek örök érvényűek s megváltoztathatatlanok, hanem kétségtelen az, hogy a seriatjogi elvekből kifolyó s az

illetékes tényezők által egyértelműleg létesített polgári büntetőtörvényeket, az élet változó igényeivel s az ország és nép viszonyaival összeegyeztetni, s ennél fogva az egyes intézkedéseket időről-időre enyhítés, súlyosbítás, könnyítés, egyeztetés, tágitás és szűkítés által módosítani szükséges. És mivelhogy az előbbi büntetőtörvényben némely bűncselekménynek büntetése nem volt megszabva, más cselekmények büntethetőségét pedig föntartani s az arra vonatkozó szabályokat a változott viszonyok következtében végrehajtani bajosnak, sőt lehetetlennek mutatkozott, egy megfelelőbb törvényt kellett szerkesztetni, és pedig akképen, hogy a régi törvény kiegészítéséül az illetékes tényező által elrendelt főintézkedések egyesítettettek s átdolgoztattak egy új törvénykönyvvé, a mely három fejezetre oszlik a szerint, a mint a büntetendő cselekmény a polgárok élet- és személybiztonsága, becsülete és jó hírneve, vagy pedig vagyona ellen irányul.

Ez az új büntetőtörvény még rövidebb életű volt, mint az előbbi, mert csak hét évig volt érvényben. A bűncselekmények itt sincsenek európai módszer szerint büntettekre, vétségekre és kihágásokra fölosztva.

A szándékos emberölésnél azt rendeli e törvény, hogy a tettes ellen a seriatjog szerint kell eljárni, de habár a meggyilkolt ember örökösei a tettestől vérdíjat fogadtak volna is el, vagy neki teljesen megbocsátottak volna is, a gyilkost mindazonáltal közigazgatási úton (szijaszet), a polgári büntető törvénykönyv alapján, ki kell végezni. A halálos ítéletekre vonatkozólag ismételtetik az az intézkedés, a mely már az előbbi törvényben is megvolt, hogy ilyen ítéleteket csak akkor lehet végrehajtani, ha azokat a sejhul iszlám előterjesztése alapján a szultán is megerősíti.

Ha az útonálló rabolt a nélkül, hogy gyilkolt volna, hét évi gályarabságra ítélandó; ha azonban gyilkolt is, akkor a seriatjog rendelkezése szerint kell vele elbánni. A fölfegyverezett lázadók és útonállók ellen fegyveres hatalmat kell használni s a harcz közben létrejött emberölésért nem tarthat senki igényt a visszatorlás jogára, hanem az élve elfogott embert törvényes eljárás nélkül megölni nem szabad, mert ezért visszatorlás jár.

Az olyan ember megöléséért járó visszatorlási jog vagy

vérdíj, a kinek örökösei nincsenek, a szultánt, illetve a kincstárt illeti.

Ha valaki tévedésből öl meg egy embert, akkor, ha büntetlen előéletű s kifogástalan erkölcsű a tettes, a vérdíjon kívül más büntetésre nem ítélendő, de ha gyanús ember, akkor polgári úton egy évi gályarabság vagy lánczraveretés a büntetése. Ha valaki mást pénzért vagy egyéb módon emberölésre bír, a gyilkost a seriat és polgári büntetőjog szerint kell megbüntetni, míg a gyilkosság megrendelője 1—5 évig, a segítő társak pedig 1—3 évig terjedhető gályarabságot és lánczatot kapnak.

A rágalmazás és becsületsértés bűncselekményei kellő igazolás esetén a seriatjog szerint büntetendők. A fenyítékek kiszabása körül szintén a seriatjoghoz tartsa magát a bíró; az előkelőségek a nagy medzslisz elé idézendők, a középosztálybeliek büntetése idézésből, elzárásból és száműzésből álljon, míg az alsó néposztályhoz tartozók fenyítékképen 3—79 botütést kapjanak. Az elzárás tartama többféle bűncselekménynél nem lett megállapítva, hanem az jelentetett ki, hogy az elzárás addig tartson, míg az elítélten a javulás komoly jelei nem mutatkoznak. A beteg foglyok meggyógyulásukig hazabocsátandók, s büntetéseikbe az otthon töltött napok beszámítandók. Hamis mértékkel mérő s uzsorával dolgozó élelmiczikk-kereskedő boltja bezárandó s a vétkes 3—79 botütésre ítélendő.

E büntetőtörvénynél nyilvánvaló az a törekvés, hogy a seriatjoghoz simuljon, mindazonáltal tarthatatlan volt, mert nem ölelte föl a modern büntetőjog egész anyagát s nem tisztázta világosan az államhatalom álláspontját a seriatjoggal szemben. Féllelés volt ez alkotás, s az is határozatlanul téve.

Az 1274-iki (1857 Kr. u.) büntetőtörvény érthetőbben megkülönböztetést tesz, s az első szakaszban azt jelenti ki, hogy nemesak azon bűncselekmények megtorlása az állami felség (devlet) földadata, a melyek közvetlenül a kormányzat ellen irányulnak, hanem az egyes személyek elleni bűncselekmények is, a mennyiben a közrendet és nyugalmat sértik, a felség által üldözendők. Az ő hatáskörébe tartozik a fenyítékek mérvének meghatározása is. Mindez azonban csak oly föltétel mellett, hogy a sértett feleknek a seriatjog által biztosított személyes jogai semmi esetre csorbát ne szenvedjenek.

Az iránt, hogy mit kell érteni a személyes vagy magán-természetű jogok alatt, e büntetőtörvénykönyv nem tartalmaz utasításokat, s így e tekintetben ismét a seriatjog intézkedéseit kell mértékadókul venni. A seriatbüntetőjog pedig azt tanítja, hogy személyes jogok alatt azon jogok értendők, a melyek a sértett félt vagy jogutódait a szenvedett sérelem fejében a tétlessel szemben megilletik; ilyen személyes jogok e szerint a sérelem visszatörlesztéséhez, a vérdíjhoz, a tolvaj megcsonkításához és a kártérítéshez való jogosultságok, a melyek fölött az államhatalom nem rendelkezhetik.

A bűncselekmények kétféle jogot szülnek; e jogok egyike közérdekű, másika pedig magánérdekű. Ennélfogva az egyes bűncselekményeket kétféle szempontból kell elbírálni; először a közérdek szempontjából, a mennyiben a közbátorságot és békét sértik; másodsor azon egyes személyeknek, kikre e cselekményből sérelem hárul, jogai szempontjából. A közérdek megóvására való ügyelet az államügyész hatáskörébe tartozik, míg a bűncselekményből származó magánérdekű jogoknak érvényesítése a felek föladata.

Az európai mintára készült török bűnvádi eljárás, a mely a rövid életű török parlament elé volt törvényjavaslatként szánva, s mely ma is érvényben van, azt mondja, hogy a személyes jogok iránti kereset a közváddal együtt egy bíróság előtt intéztetik el (mint például a lopás és ebből származó kártérítés iránti kérdés); de külön bíróságnál is folyamatba tehető a kereset, csak hogy ez esetben mindaddig, míg a bűncselekmény közjogi része végérvényes elintézését nem nyert, a személyes jogok nem tárgyalhatók. A személyes jogokról való lemondás a közvád elejtését nem vonja maga után; ellenben, ha a vádlott a közvád alól fölmentetik, az ellene irányuló magánpanasz tárgyalása mellőzendő.

A bűncselekmények közjogi része a polgári büntető bíróságok elbírlása alá kerül, a melyek a tettetést a polgári büntetőtörvénykönyv rendelkezései alapján büntetik; míg a visszatörlesztési jogra, a vérdíjra, a magzat elleni bűncselekményekért járó fizetségre, a testi sértéseknek birói becslés útján való kártalanítására, s a gyilkosság színhelyén lakók felelősségének kimondására vonatkozó keresetek fölött a seriatjog alapján a seriatbírák ítélkeznek.

A polgári büntetőbíróságok tanácsban határoznak. Min-

den tartományi, megyei és járási székhelyen van egy-egy első fokú büntetőbíróság, a melynek ítéletei, --- a mennyiben a további jogorvoslatot a törvény ki nem zárja, — a tartományok fővárosaiban székelő felebbezési bíróságokhoz felebbezhetők. Az így elintézett ügyek még a konstantinápolyi felülvizsgálati bírósághoz kerülhetnek. Falvakban és körökben a kisebb büntetésekkel járó kihágások fölött az ott egybeállított békebíróságok ítélnek, még pedig némely esetekben minden felebbezés kizárásával.

A seriatbírák mint egyes bíróságok működnek. Konstantinápolyban számos ilyen seriatbíróság van, azonkívül van egy-egy minden tartomány, megye, járás és kör székhelyén. A seriatjog, a mely a vitás ügyet a bíró határozatával elintéztnek tekinti s a kádi végzését a kényszer útján való végrehajthatás jellegével ruházza föl, voltaképen nem ismeri a felebbezést. A felebbviteli bíróság intézménye nem is illeszthető egykönnyen e jogrendszerbe, mert a seriatjog szerint minden bíró a törvényeket ismerni s a peres ügyben a körülmények szorgos mérlegelésével, legjobb belátásához és lelki ismeretéhez képest ítélni tartozván, nem létezhetik más biztosítéka a helyes ítélkezésnek, mint a bírónak azon tudata, hogy az igazságot teljes erejével kutatta s azt úgy, a mint az az ítéletben ki van mondva, megtalálni is vélte. Tévedhet ugyan a bíró, de tévedése nem megy vétek számba, ha minden tőle telhetőt elkövetett, hogy az igazságot megtalálja s még sem találta meg. De nem is volna czélszerű olyan mohammedán államokban, a hol, mint például Törökországban is, a seriatjog még nincs teljesen codificálva, s a bírák ítélkezéseikben meg lehetőszen szabadon választhatnak azon jogtudósok között, kiknek tanaira alapítják ítéleteiket, s hol — a mint láttuk — a seriat büntetőjog egyáltalában nincs rendezve, felebbviteli bíróságokat állítani föl, mert könnyen megtörténhetnék, hogy egy-egy vitás jogi kérdésben a felebbviteli bíró más jogtudós nézetéhez tartván magát, az egyébként helyes elsőbíróági határozatot megváltoztatná, mi által a jogi bizonytalanság sokkal érezhetőbbé válnék. A seriatjog magánjogi részénél ez kevésbé történhetik meg, mert ennek nagy része Törökországban kodifikálva van s a törvény kimondja, hogy a szultán által alkalmazott bírák az e törvényben foglalt szabályokhoz kötelesek magukat tartani.

Mindazonáltal természetesen mégis vannak egyes biztosítékok, a melyek a jogkereső közönséget a seriatbírák ítéleteinek esetleges hibáitól, tévedéseitől vagy önkényétől megóvni hivatvák. Ilyenek a sok évszázadon keresztül folytatott törvénykezési gyakorlat, a mely nem könnyen engedi, legalább a mindennapi peres ügyeknél, hogy a bírák szokatlan elméletek terére lépjenek; a jogi tekintélyek bizonyos conventionális sorrendje, a melyre a bírónak azon elhatározásánál, hogy ítéletét melyik jogtudós véleményével támogassa, figyelemmel kell lennie; a bírák szigorú erkölcsi s esetleg vagyoni felelőssége, továbbá azon seriatjogi szabály, hogy a törvénytelen ítéletek végre nem hajthatók, s végül a jogorvoslatnak bizonyos módjai, a melyeket felebbezéseknek neveznek ugyan ma a török jogászok is, de a melyek nem tekinthetők európai értelemben vett felebbezéseknek.

A felebbezésnek nevezett seriatügyi jogorvoslat mai napság akképen van szabályozva, hogy a seriatbíró határozatával meg nem elégedő fél a határozat kézbesítésétől számított három hónap alatt akár felebbezést, akár felülvizsgálati vagy perújítási kérelmet tartalmazó beadványával az előirt hivatalos úton a seichul iszlámhoz fordul. Ott a sérelmesnek állított elsőbíróági ítéletet megvizsgálják, s ha kifogástalanak találják, megerősítik; ha pedig nem aunak találják, föloldják s egyszersmind az ügyet azon célból, hogy abban mint felebbviteli bíróság járjon el, vagy ugyanazon bíróhoz utasítják, a ki az ügyben először ítelt, vagy más seriatbíróhoz.

Az 1274-iki (1857) büntetőtörvénykönyv, a mely többféle módosítással ma is érvényben van, egy bevezető részben s két fejezetben összesen 264 szakaszt tartalmaz. A bevezető rész beszél a büntetendő cselekmények fölosztásáról büntettek, vétségek és kihágásokra; megismerteti a büntetéseket s néhány általános szabályt állít föl a tettes beszámíthatóságáról. A büntetések állhatnak halálbüntetésből, gályarabságból, várfogságból, elzárásból, örökös vagy időleges száműzetésből, a polgári jogoktól vagy hivaltaltól való megfosztásból s pénzbüntetésből. A bűnösnek nyílt téren való kiállítása, mellén a nagy betűkkel írott ítélettel, szintén föl van véve a büntetések közé, de ma már nem használatos. Az első fejezet fölsorolja a közre káros, a második fejezet pedig az egyesek ellen irányuló büntetendő cselekményeket, meg-

állapításával az egyes büntettek, vétségek és kihágásokért kiszabandó büntetéseknek.

Fölöslegesnek tartom e büntetőtörvénykönyvnek részletes ismertetését, egyrészt azért, mert e törvény Európában ismeretes, másrészt pedig azért, mert az jelen tanulmányom célját messze túlhaladná, lévén itt ezuttal, a mohammedán büntető elmélet némely vezéreszméjének megvilágítása mellett, általánosságban inkább csak arról szó, hogy az iszlám mi módon illeszkedhetik sajátos intézményeivel az európai jogélet keretébe. Elég lesz annyit megjegyeznem, hogy e büntetőtörvénykönyv, a mely — a mellett, hogy az akkori időkben divatozott európai büntető elméletek hatása alatt áll — a seriatbüntetőjogot egyszerre föntartani is, mellőzni is akarja, tarthatatlan állapot képét tünteti elénk. A polgári büntetőtörvénykönyv meghatározásai az emberölésről, testi sértésről, lopásról, útonállásról, rágalmazásról, becsületsértésről stb. sokban eltérvén a seriatjog elméletétől, s más büntetéseket is szabván az ilyen bűncselekmények elkövetőire, megzavarni alkalmas azt az összhangot, a melyben az állami és vallási törvényeknek egymással, az iszlám fölfogása szerint lenniök kell.

A vádlottra nézve méltánytalan az a szabály, hogy egy és ugyanazon ügyben kétszer vonhatják felelősségre; először a polgári büntető törvényszéknél, azután a seriatbirónál, a mely hatóságok mindegyike külön szabja ki a külön törvények által előírt büntetéseket.

Vannak esetek, a mikor a polgári büntető ítéletet mellőzik s a seriatbiróság ítéletét hajtják végre. Például ha a polgári büntető törvényszék valakit emberölés büntette miatt tizenöt évi gályarabságra ítél, s a meggyilkolt ember jogutódai személyes jogaik érvényesítése végett a seriatbiróhoz fordulnak, ott, — ha a szándékos emberölés vádja igazolást nyer, a jogutódoknak a visszatérítési jogot megítélik, s a bűnösre a halálos ítéletet kimondják. Ilyen esetben a seriatítéletet a polgári ítélettel együtt az igazságügyi miniszterhez terjesztik föl. Ha a sejh ul iszlám, kivel az ügy közlendő, a seriatítéletet megerősíti, s a halálos ítélethez a szultán is hozzájárul, akkor a polgári büntetőtörvényszék ítéletének félretételével a seriatítélet hajtandó végre. Ha a meggyilkolt ember jogutódainak egyike az elítéltné a halálbüntetést elengedi, akkor

a polgári ítéletet hajtják végre. A személyes jogon alapuló halálbüntetést, vagy az ennek fejében megítélt vérdíjat, a szultánnak nincs joga elengedni, de igenis megkegyelmezhet az olyan bűnösnek, a kit a polgári büntetőtörvénykönyv alapján ítéltek halálra, csakhogy ilyen esetben a halálbüntetés legalább tizenöt évi gályarabságra változtatandó át.

Látnivaló mindebből, hogy a közérők kihasználása szempontjából nem is gazdaságos ez a törvény, mert egy és ugyanazon ügyben két egymás mellé rendelt hatóság tevékenysége van igénybe véve.

A török államférfiak és jogászok világos tudatában vannak, hogy a helyzeten változtatni kell, csakhogy a földadat nem könnyű, mert hiszen a büntetőhatalom gyakorlása csak egyik, s talán nem is épen a legfontosabb működési ága az állami életnek, mely a megváltozott viszonyok által megkövetelt gondos s harmonikus reformra szorul.

Bizonyos, hogy a büntetőjog reformjánál, épen úgy, mint a közélet többi terén tervbe vett reformoknál, a török birodalom nemcsak vallási meggyőződésből, hanem a mohammedán világra való tekintettel, önfentartási érdekénél fogva is, első sorban az iszlám törvényeinek érvényesülését fogja keresni; viszont azonban kétségtelen, hogy új törvények alkotásánál a törökök azon nyomasztó nemzetközi viszonyról fogva, melyben manapság Európával szemben állanak, de meg a nyugati államokkal való sűrű érintkezésöknél fogva is, nem fognak elzárkózhatni az európai szellem behatása elől. Nem volna nehéz ugyan választaniok a két irány között, mert a törökök jól tudják, hogy az iszlám háttérbe szorításával kénytelenek volnának lemondani a mohammedán népekkel való együttérzés hatalmas erkölcsi erejéről, míg az oszmán birodalom sorsát semmiképen sem az fogja eldönteni, hogy az európai civilizáció befogadására képes-e vagy sem, mindazonáltal bátorozottabb tevékenység kifejtését akár az egyik, akár a másik irányban, — talán kedvezőbb idők beálltaig, — halasztgatják, mert az könnyen újra az élet-halálharcz megkezdését jelenthetné a keresztyén Európa és az iszlám között.

A büntetőjog reformja tehát szintén egyike azon kérdéseknek, melyeket Törökország, mint egyszerű állami belügyet, házilag el nem intézhet, mert a büntetések a mai kulturviszonyok között, nemzetközi érdekekkel birnak, s ha az európai

államok előbb-utóbb el fogják is ismerhetni Törökországnak azt a jogát, a mely joga ma, midőn a külföldiek fölötti büntetőbiráskodást a consulatások gyakorolják, nincs meg, hogy a területén elkövetett bűncselekmények elkövetőit, tekintet nélkül arra, hogy török polgárok-e vagy más állam hozzátartozói, — a törvényes büntetésekkel sújtsa, bizonyára nehezen fognak hozzájárulni ahhoz, hogy oly büntetések alkalmaztassanak a Törökországban tartózkodó külföldi polgárookra, a mely büntetések a mai európai humánus fölfogással élénk ellentétben állanak.

A dilemma az, hogy vagy seriatalapon készíttessék az új büntetőtörvénykönyv, de akkor nincs kilátás arra, hogy Törökország azon souverain jogát, a mely minden más államnak megvan, hogy a területén elkövetett bűncselekmények fölött maga bíraskodjék, valaha gyakorolhassa; vagy pedig európai szellemenben történjék a reform, de ezen esetben a törököknek az iszlámban rejlő s a kalifasággal járó erkölcsi erő gyöngülésére kell számítaniok.

Tévedés volna azt hinni, hogy mihelyt Törökország fölosztásra kerül, a mi ugyan magyar szempontból egyáltalán nem kívánatos, rögtön elveszíti az európaiak előtt fontosságát az a kérdés, hogy mi módon egyeztetendők össze az iszlám intézményei az európai kultúrával. Mert a törökök akár úgy, mint valamely keresztyén állam kormányzata alá jutó nemzetiség, akár pedig úgy, mint egy jövődő ázsiai állam urai azontul is mindig érdekkörében maradnak az európai kulturális és hatalmi törekvéseknek; s a tapasztalat azt mutatja, hogy a szellemi téren mutatkozó ellentétek sohasem fegyverrel, hanem csakis szellemi tevékenységgel egyenlíthetők ki. Ez alatt természetesen nem érthető az, hogy a muszlim világ keresztyénné válik, vagy megfordítva, hanem hogy a közélet rendjének alakulására befolyást gyakorló e két fölfogás, a mely ma még tátongó üresség által van egymástól elválasztva, azoknak az erkölcsi elemeknek okos és emberséges ápolása által, melyek közeledést jelentenek egymáshoz s összekötő kapcsolatot hivatván létesíteni a két kultúra között, a dolgok természetes rendje szerint idők folyamán végbemenő illeszkedési eljárás mellett olyan modus vivendit talál, a mely nem tüzi ki föladatul egyik kultúrának erőszakos elnyomását a másik által, csak azért, mert az más irányban fejlődött, hanem a mely

lehetővé teszi azt, hogy mind a két szellemi irányzat, egyik a másik példáján okulva, a közös cél: az emberiség java érdekében erejéhez képest közreműködhessék.

Hogy milyen nehéz feladat az iszlám intézményeinek összeegyeztetése az európai közművelődéssel, azt magunk is közvetlenül tapasztaljuk azon kísérletnél, melyet Bosznia és Hercegovinában teszünk. E két mohammedán jellegű tartomány kormányzatának gondját ugyanis magunkra vállalván, ezért a felelősséget is viseljük. Nem teszék említést másról, csak a jogélet egyes fásisairól, a melyek arra szolgálnak például, hogy az európai törvényeknek a mohammedán jogforrások háttérbe szorítása mellett történő egyszerű átvétele vagy behozatala nem nevezhető a nehézségek helyes megoldásának.

Az occupált tartományokban bizonyos tekintetben irányadó az osztrák polgári törvénykönyv is, a seriatjog is. A telekkönyv behozatalával például kijelentetett, hogy a telekkönyvi rendtartásnál az osztrák polgári törvénykönyv intézkedései tartandók szem előtt, habár köztudomású, hogy az osztrákjog a két tartományban századokon keresztül érvényben volt, s ma is, úgy a hogy az osztrák törvény hallgatolagos uralma mellett lehetséges, — érvényben levő mohammedán joggal, s az iszlámnak az ingatlan vagyronról táplált fölfogásával, éles ellentétben áll. — A mohammedán vallású polgárok örökösödési és családi ügyeiben elsőfokú és felebbviteli seriatbiróságok ítélnék a seriat törvények szerint, míg a keresztyények ilyen ügyeiben a rendes polgári bíróságok határoznak. A büntetőjogot egy bosnyák büntetőtörvény alapján a rendes bíróságok gyakorolják. E büntetőtörvény teljesen európai mintára készült s nincs benne a muszlim exigenciákra egyáltalán semmiféle tekintet, holott bizonyára kívánatos lett volna valamelyes átmeneti állapot létesítése. A seriat-bíróságok illetékességét az iszlám szellemének teljes félreismerésével állapították meg, s midőn e bíróságoktól a büntető hatalmat egészen elvonjuk, tanúbizonyságot teszünk arról, hogy az iszlámnak a büntetésről táplált fogalmai iránt nem vagyunk jól tájékozva. Már pedig első dolog, hogy azt a népet, melyet kormányozni akarunk, mind fogvatkozásaiban, mind erényeiben, szóval a maga teljes mivoltában, alaposan megismerjük. A hibás igazságügyi politika eredménye az, hogy a jogi bizonytalanság Bosznia és

Hercegovinában, habár az ottani bíróságok részrehajlatlan működése ellen panasz nem lehet, sokkal nagyobb, mint Törökországban, mert a judikatura zavaros alapokon nyugszik.

Távol áll tőlem az a gondolat, hogy európai kormányzattól a mohammedán intézmények tökéletes föntartását kívánhatónak tartsam, mert bizonyára kikerülhetetlen, sőt az iszlámnak jól fölfogott érdekében álló az, hogy az európai államokkal szoros kapcsolatban levő, vagy keresztyén közigazgatás alatt élő mohammedán népek fölfogása az állami és társadalmi közelet rendjéről módosuljon, s az egész világot áthatni készülő európai szellemhez, a lehetőség szerint, hozzásimulni törekedjék, de ahhoz, hogy ez utóbbi, a maga természetes lassu processusa útján eléressék, elengedhetetlen föltételnek tartom azt, hogy a kormányzat úgy a törvények hozatalánál, valamint a birói es administratív hatalom gyakorlatánál, — nem is szólva a köztevékenység egyéb ágairól, a népesség százados gyakorlatára, vallási szükségleteire kellő figyelemmel legyen, mert különben az következik be, a mit nemcsak az önálló államokká alakult kisebb balkáni országoknál észleltünk, hanem a mi az osztrák és magyar monarchia gondozása alá vett két balkáni tartománynál is sajnosan bekövetkezett, hogy az occupált terület mohammedán vallású lakossága tömegesen hagyja el hazáját, s hogy a Balkánfélsziget többi, mohammedán jellegű tartományai, a melyek esetleg a mi érdekkörünkbe tartozóknak vehetők, rettegéssel gondolnak arra az eshetőségre, hogy mi veszszük őket civilizáló megdolgozás alá. Ez okból Konstantinápolyban sem vetnek súlyt Ausztria és Magyarország tanácsaira, mert látják, hogy mohammedán népek kormányzására eddigelé képességet nem mutattunk.

Persze ahhoz, hogy jó keleti politikát folytassunk, első sorban az volna szükséges, hogy lehetőleg tág körben terjedjen s általánosabbá váljék a mohammedán kelet vezető eszméinek s intézményeinek ismerete. Volt alkalmam e becses folyóirat hasábjain több ízben kimutatni, hogy e tekintetben úgy Magyarország, valamint Ausztria is a kezdet kezdetén áll. Továbbá szükséges volna az, hogy mindenesetre azon gondolat hatása alatt politizáljunk keleten, hogy a mohammedán népek nemzeti jellege nem okvetlenül áldozandó föl a szellemi nivellálásra törő európai kulturtörekvé-

seknek. A német keleti politika óriási sikerei az utóbbi időkben onnan magyarázhatók, hogy az iszlámot, mint szükséges kulturális tényezőt, szívesen elismeri. Az iszlám pedig, a mint tudjuk, azonos fogalom a nemzet fogalmával, mivelhogy nem jelent csupán vallást.

Igazi sajnálattal látjuk, hogy Németországnak ez az okos keleti politikája, a mely még sokkal inkább illett volna hozzánk, nem Ausztria és Magyarországból indult ki, de ha már megint hátramaradtunk, legalább céltudatos munkatársai legyünk ennek a nagyszabású, s kiváló tájékozottságra valló külügyi actiónak. Ez irányban különösen nekünk magyaroknak fog kelleni befolyásra törekednünk, mert mink, a kik nemzeti mivoltunkért hosszú küzdelmeket harcoltunk végig, több érzékkel birunk az ilyen kérdések iránt, mint lajtántuli szomszédaink.

Jelen szerény tanulmányommal is azt óhajtanám elérni, hogy némiképen hozzájáruljak annak a nehéz helyzetnek megvilágításához, a melyben a török birodalmat Európához való illeszkedése körüli fáradozásaiban látjuk, s kimutatni igyekezem, hogy mennyire könnyebb az európai államférfiak fóladata s felelőssége, kik, akár merre néznek, minden szomszédállamban a körülbelől hasonló viszonyokra készült törvényekkel s intézményekkel találkoznak, melyeknek rendszerint csak némi módosításra vagy kiegészítésre van szükségük ahhoz, hogy bármely európai országban meghonosíthatók legyenek; míg a török államférfiak, kiknek két különböző világ uralkodó eszméit kell összeegyeztetniök, majdnem minden téren járatlan utakon találják magokat, s sehol sem akadnak olyan «kipróbált mintákra», a melyekhez magokat bizvást tarthatnák, mert a legkipróbáltabb európai intézmény mohammedán területen balul üthet ki, a minthogy azt már számos esetben tapasztaltuk is.

Törökország közéletének lényeges átalakulását a birodalom saját érdeke követeli, de bizonyos, hogy ez átalakulási eljárás csak lassú léptekkel s igen óvatosan, nagyobb izgalmak nélkül pedig csak a török birodalom további sorsánál érdekelt államok jóindulatu támogatása s közreműködése mellett vihető véghez. Ez utóbbinak pedig főfeltétele az, hogy a mohammedán kelet s Európa jól megismerjék egymást. A törökök, kik gyengébb voltuknál fogva természetesen inkább vannak erre

utalva, igyekeznek is az európai nemzetek nyelvének, irodalmának s intézményeinek tanulmányozásával az európai szellembe mindinkább behatolni, s a tapasztaltakat, a mennyire lehet, nemzetük javára értékesíteni. Az európai nemzetek között, különösen azon államokban, a melyek mohammedán népeességű országokat csatoltak birodalmaikhoz, szintén napról-napra terjed az iszlám ismerete s például Angolországban már igen régen a tanuló ifjuság is, a melynek a latin nyelven kívül még egy classikus nyelvet kell tudnia, szabadon választhatja a görög, szanszkrit vagy héber helyett az arabot. Oroszország is hatalmas eredményeket mutathat föl ebben az irányban. De hogy a kölcsönös megismerkedésnek még mindig igen nagy akadályai vannak, látható abból a jelenségből is, hogy a mult idők mulasztásainak s hibáinak következményekép, keleten a mohammedán és európai elem ma sokkal elkülönítettebb életet él mint valaha, s a társadalmi érintkezés is e kettő között a minimumra szorítkozik.

Azon nagyhangú reformköveteléseknek, melyek mint az európai hatalmasságok együttes föllépésének eredménye, az európai sajtót időszakonként végigjárják, ilyen alakban nem sok értékük van, mert e tetszetős czimű követelések, melyek a tájékozatlan közönséget könnyen félrevezethetik, azon államok részéről, a melyek a helyzetet jól ismerik, nem egyebek diplomáciai czélzatosságnál s minden török politikus tudja, hogy azon újításokat, melyeknek sürgös életbeléptetését ez államok követelik, a maguk mohammedán lakosságú országaikban, mint kényes természetű kérdéseket, ők maguk is megoldatlanul s figyelmen kívül hagyják, s hogy Európa mai forrongó társadalmi állapotjának közepett épen oly joggal állhatna elő Törökország azzal, hogy ajánlatosabb lenne az európai közélet rendjénél mutatkozó azon kóros tünetek gyógyításával foglalkozni, a melyektől az iszlám, minden fogyatkozása mellett is, a mohammedán világot eddig megóvni szerencsés volt.

Hanem mind a mellett Törökországban szükséges a reform s lesz. is ilyen, nemcsak a büntetőjog terén, hanem más irányban is, csak hogy nem azért s nem is egészen úgy, a mint azt a diplomaták kívánják, hanem azért, mert azt a történeti fejlődés hozza magával, s úgy, a mint azt a termé-

szetes fejlődés törvényei kívánják. Mert azt mindenki, a ki az emberi nem művelődési történetében mást is lát, nemcsak az események tömegét, jól tudja, hogy azoknak az eszméknek erejéhez képest, melyeknek a népek milliói, mint isteni eredetű közkincsnek, századokon keresztül boldog birtokában hiszik magukat, a diplomáciai jegyzőkönyvek vagy akár adáz harczok és háborúk, csupa jelentéktelen semmiségek.

KRCSMÁRIK JÁNOS.

BALOGH HADNAGY TÖRTÉNETE.

Elbeszélés.

Harmadik és utolsó közlemény.*)

X.

Arra az estére következő reggel, melyen az új állomására bevonult Forster főhadnagy olyan bizalmasan elbeszélgetett rég nem látott fiatal barátjával, Balogh későn ébredt föl. Vasárnap volt, s így Antal nem rázogatta meg a vállánál fogva, (ez volt a költögetési mód) — úgy hogy fél nyolczat ütött, mikor ágyából kiugrott.

— Hollá! Siessünk! Nyolcz órákor fegyverszemle — mondá fogvaczogva.

Kegyetlen hideg volt a szobában. A kis vaskályha, mely az este izzó vörös volt a hőségtől s csak úgy pőfögött, most mint valami megdermedt fekete állat, meghidegült tetemmel, úgy állott a sarokban.

Balogh az ablakhoz lépett, s megnézte a hőmérőt. Tíz fok volt, zérus alatt, Réaumur szerint.

— Brr! — mondá Balogh, érezve, hogy válik lúdbőrössé a teste.

Aztán kitekintett az ablakon.

Tiszta téli idő volt, az égen nem látszott felhő, hanem északi szél garázdálkodott, s a piacra igyekvő nénemasszonyoknak ugyancsak vesződniök kellett a rakoncátlan széllel, a mely épen velök szembe vágatott.

---

*) Lásd az előbbeni közleményeket a *Budapesti Szemle* 265. és 266. füzetében.

Balogh a narancs-vörös színben égő napot nézte, mely úgy látszik, egy csöppel sem volt frissebb nálánál. Most lehetett csak föl az is, mert az ágya szélén ült még.

— Ma két hete láttam utoljára az én drága kicsikémet — mondá magában a kis hadnagy. No de ma délután meglepem. Igen, igen! Hiszen már egy csöppet sem köhögök! Hogy fog örülni a kedves!

Gyorsan megmosdott, felöltözött, s bement a laktanyába.

Mikor ott elvégezte dolgát, századosa, Stefanovics, azt mondta neki:

— Parancs kiadásra nem kell bejőnöd délután. Majd elvégzi az őrmester.

Balogh szépen megköszönte.

— Tudom, úgy is vár a galambod — folytató a százados, a kivel valamennyi tisztvárosa közt a legbizalmasabb viszonyban volt Balogh, a most jött Forstert kivéve.

— Nem vár — viszonzá Balogh — de én készülök hozzá.

... Mikor a Forsterrel együtt elköltött ebéd után Balogh egy perczre haza szaladt, hogy attilát huzzon — Antal egy kis levélkével fogadta.

— Egy jegyzési béres hozta a hadnagy úrnak.

Balogh gyorsan kapott a levél után. Az nem volt czimezve, de Balogh az ibolyapor-szagról kitalálta, hogy kitől jön.

Csakugyan Nelli irta, és pedig úgy látszik, rendkívül sietve, mert a betük rémitően kuszáltak voltak.

«Mindenesetre jöjjön át ma délután. N.»

Ez volt a levél tartalma.

Kelet nem volt rajta, de persze aznap iratott.

Balogh fölizgult kissé.

Vajon mit akar mondani Nelli?

Történt valami?

Baj van talán?

Ezek a kérdések, s még egy csomó ezekhez hasonló, nagy összevisszaságban rajzottak a Balogh agyában.

Kilépett az utcára s fölkapott egy bérkocsira, vagyis egy olyan járműre, a minek Berkesen bérkocsi a neve, bár ruganya sincs. Azt hitte, így gyorsabban megy.

Mikor már a vonaton ült, izgatottsága elmúlt.

— Látni akar, ez az egész — gondolá. Nem tudja, hogy én a nélkül is készültem, azt hiszi, multkori tilalma visszatart. De a hét nagyon hosszú volt, s most már okvetlenül látni akar. Igen, igen, ez az egész.

A jegenyési állomáson kocsi nem várt reá, gyalog kellett hát bemennie.

A mint megérkezve a tanyára, benyitott a kertajtón — a kerítés mellől elébe lépett valaki.

Nelli volt, fölhajtott gallérú prémes felöltőben. Bizony hideg is volt, s a szél még jobban garaboncsizkodott, mint reggel.

— Nelli?! — kiáltá meglepetve a kis hadnagy.

A leány halotthalavány arczezal állt kedvese előtt. Egész lényén valami kétségbeesett elszántság látszott.

— Hivtam — mondá.

Reszketett egy kicsit a hangja.

— Mondanom kell valamit — tette hozzá.

Baloghban a rossz gondolatok, a gonosz sejtelmek megint fölülkerekedtek.

Nelli — szinte önkénytelenül — kerülő úton, a kopasz jegenyefák felé indult.

Balogh követte.

— Hát szóljon, az Istenért, mi történt? — kérdé aggódva.

— Nagy baj — mondá a leány komolyan.

Ő maga is félni látszott a szavai hatásától.

Közvetlen közelökben egy veréb surrant el.

Baloghnak egy gondolat cikázott át agyán. Petheőre gondolt.

— Talán kérője van? — kérdé szorongva.

— Ha csak az volna! — felelte sóhajta a leány.

Balogh mintha megkönnyebbült volna.

Nelli vette föl újra a szót.

Nagyobb baj annál, de afféle.

Balogh nem értette, de a szíve megremegett.

Épen a két óriás jegenye közt haladtak el, melyek a túlvilágról jött kísértetek gyanánt nyújtogatták feléjük száraz karjaikat.

Balogh megborzadt, s egyszerre valami csodálatos, végzetetlen keserőség töltötte el szívét.

— Hát talán már nem szeret többé?

Megállt.

Nelli szintén, s gyorsan, fakó hangon felelt:

— Szeretem, mint a testvéremet. De őt (csak így mondta) másképen, őt szerelemmel. Ő is szeret. Megkérdezte, akarok-e a felesége lenni. Nem válaszoltam neki. S ő most azt hiszi, hogy én nem szeretem.

A leány ez utolsó szavaiból olyan kimondhatatlan nagy fájdalom érzett ki, olyan határtalan kétségbeesés, hogy Balogh, a szegény kis Balogh, az áldott jó fiú, a helyett, hogy kitört, hogy föllázadt volna, szinte elérzékenyedett.

A leány szeméből könnyek szivárogtak elő. Oh nem a hideg sajtolta ki azokat!

— Mondja meg neki, hogy szereti, aztán menjen hozzá feleségül.

Valami csodálatos nyugodtsággal mondta ezeket a szavakat a kis hadnagy, úgy hogy a leány, a ki talán másra volt elkészülve, szinte megdőbbsent.

— És . . . és maga?

A keserűség ismét elöntötte a Balogh szívét, sőt tovább is ment. Az egész keblét szorongatta, s mint valami gyorsan növekvő áradat, a torkát kezdte fojtogatni.

— Én? Én? Ugyan miért gondol velem?

A ház felé vezető útra fordultak.

— Maga azt hiszi, hogy én megcsaltam magát — mondá a leány. — Pedig nem úgy van, nem!

Baloghnak az a kérdés suhant át gyors gondolatban az agyán, hogy hát mit nevezhetünk csalfaságnak, ha ezt nem? De nem szólt semmit. S rögtön rá azt gondolta, hogy hátha igaza van a leánynak.

— Nem csaltam meg — ismétlé Nelli. — Küzködtem, vergődtem, de hát nem voltam elég erős. Vagy a szerelem volt nagyon erős. Hányszor mondtam magamban: bár meghalnék inkább! . . .

— Most, a boldogsága küszöbén? . . .

Ezt Balogh mondta. Gyöngédség, keserűség, fájdalom, irigység, lemondás, minden, minden volt ebben a néhány szóban.

— Ne átkozzon meg, ne — mondá a leány kérlelőleg.

Még többet is akart mondani, de Balogh nagy hirtelen közbeszólt.

— Áldja meg az Isten !

Azzal gyorsan megfordult és sebes léptekkel indult a kertajtó felé.

A leány egy pár lépést tett utána.

— Be sem jön? . . .

Balogh megállt.

— Nem. Megyek vissza. Ne haragudjék. Most nem tudnék itt megmaradni.

Egy pillanatnyi szünet után, félig kérdőleg, félig bizonyossággal hozzá tette:

— Ő is itt van? !

Nelli nem válaszolt, csak lecsüggeszté a fejét. Balogh megértette, hogy igen, itt van.

Mondott egy pár búcsúszt, s elsietett.

A leány néhány perczig még ott állt a kertben, a dermesztő hidegben, reszkető tagokkal. Aztán lassú léptekkel visszatért a házba. Ijesztően halavány volt.

Az üveges folyosón Petheővel találkozott össze, a ki a szobából jött ki.

— Épen keresem — szólalt meg a fiatal ember. — Búcsúzni akarok.

Nelli halavány arcát élénk pir öntötte el. De nem szólt.

— Igen, megyek — folytatá Petheő. — Nincs, a ki maraszszon.

Szerelmes tekintetet vetett a reszkető leányra. Ez még pirosabb lett, s lesütötte a szemét.

— Hát, hát . . . ne menjen el.

A következő pillanatban kezei ott nyugodtak a Petheő két kezében. Valami jótékony meleg áradt végig testén; agyából mintha minden emlékezést, minden más gondolatot kiszakított volna valami láthatatlan erő, csak azt érezte, azt tudta, hogy véghetetlen boldog, mert szeret s szerettetik . . .

A szegény kis Balogh pedig ezalatt a tanyából kivezető úton az állomás felé igyekezett, küzködve erősen az orkánná fajult széllel, meg a szívét szorongató fájdalommal . . .

XI.

A jegenyési állomás főnöke nem tudta mire vélni, hogy Balogh, a ki rendszeren a fél nyolcz órai vonattal szokott haza

menni, már fél ötör itt van az indóháznál, pedig csak az imént érkezett.

A pohos főnöknek fürta az oldalát a kíváncsiság, s igyekezett beszélgetést kezdeni a kis hadnagygyal, ez azonban kitért előle.

Az öt órai vonat már Berkes felé vitte Balogh Ferit, a ki másodmagával ült egy kocsiosztályban. Azaz hogy az a másik, a ki valami alulról jövő szerb kereskedő lehetett, nem is ült, hanem feküdt, s hozzá még nagy hortyogva aludt, a minek Balogh roppantul örült, mert legalább nem kellett félnie, hogy az is beszélgetést akar kezdeni.

Balogh a kocsi ablakának hideg üvegéhez nyomta forró homlokát, s bámult ki a sötét téli világba.

Az ő lelkének világa is olyan sötét és olyan hideg volt a perczben. Véghetetlen fájdalom fogta el szívét, s arra gondolt, hogy a mint haza ér, forgó pisztolyából egy golyót röpít abba a szerencsétlen, kitagadott szívbe.

De erre csak egy perczig gondolt.

A másik perczben eszébe jutott, hogy kardjához, pályájához rendületlenül hűnek kell maradnia. Nem lesz gyáva öngyilkos, a ki megszalad az élet nehézségei elől, hanem élni, szenvedni és dolgozni fog. Ezzel a gondolattal foglalkozva ért haza.

Antal, a kutyamosó, bár vasárnap és zsoldfizetés napja volt, teljes józanságban várta gazdáját egy szál faggyúgyertya mellett, a kukoriczacsutkával fűtött előszobában.

A kis hadnagynak olyan különös fényben égtek a szemei, hogy Antal azt gondolta magában:

— Ma vagy nagyon meg volt elégedve a hadnagy úr a babájával, vagy nagyon összevesztek.

Mialatt Antal a lámpa meggyújtásával bibelődött, Balogh ledobva köpenyét és sipkáját, a pöfögő vaskályha elé ült. A vasúttól hazáig nagyon átfázott a metsző hidegben.

Kinyitotta a kályha ajtaját, s bele nézett a tűzbe. A kályha torka hatalmasan meg volt telve parázsszal. A parázstömeg egészen izzó volt még, de nem lobogott már, csak a tetején imbolygott még egy kis kékes színű láng. Balognak láthatólag jól esett a kályhából kisugárzó hőség.

— A Forster főhadnagy úr azt üzentette a hadnagy úrnak, hogy ha haza tetszik jönni, tessék elmenni az *Orosz-*

lánba, ott vannak a fiatalabb tiszt urak mind — szólalt meg Antal.

Balogh meg sem mocczant.

— Aztán meg ez a levél jött a hadnagy úr részére — folytatá a kutyamósó.

Balogh elvette. Láta, hogy Ágnes írta, a húga, a ki tanítóné Mindszenten.

Mohón szakította föl a borítékot. Magánosságában előre örült a szeretet melegének, mely a testvére minden leveléből kisugárzik.

Antal bekészített egy üveg friss vizet, Balogh abból szokott pityizálgatni esténként, aztán szép csendesen kivonult a saját külön birodalmába.

Balogh, lassanként fölmelegedve a tűz mellett, mélyen elmerült a levél olvasásába.

Kedves hangon írt a húga. Beszélt magáról, hogy jó egészségben van, hogy az iskolában mennyi a dolga, de milyen szívesen végzi, hogy egy jó szomszédja, a jegyző felesége meghalt gyermekágyban, s a férj milyen szánandó állapotban maradt, öt apró gyermekével . . . Aztán a bátyjáról kezdett tudakozódni Ágnes: nincs-e valami baja, nem fázott-e meg ebben a nagy hidegekben, csak vigyázzon is ám magára . . .

Majd így folytatá:

«Hát Nellikéd mit csinál, édes kis Ferim? Látod-e őt gyakorta? El sem tudod képzelni, Feri, hogy mennyire vágyom már megismerni azt a derék leánykát, a kiről te már oly sok szépet írtál nekem . . . Mostanában ritkán kapok tőled levelet; már két hete nem láttam gömbölyű betűidet, azaz hogy láttam biz én, mert sokszor olvasgatom régi leveleidet, de már valami újságot szeretnék hallani.

Írj, édes Ferikém, azonnal. Nyugtasd meg érted aggódó testvéredet, hogy semmi bajod sincs, s írj hosszan, nagyon hosszan a te kedves kicsikédről, a kinek nevét — a tiéd mellett — mindennap bele foglalom imámba, s áldást kérek fejére Istentől, a miért olyan végtelenül szereti s boldogítja az én egyetlen testvéremet.

Kifogytam a papírból. Isten veled! Leveled várva, ezerszer csókol szerető testvéred
Ágnes.»

A kis hadnagy lassan leeresztette kezét, melyben a levelet tartá, lecsüggesztette a fejét, s egy-két átlátszó könny-

csepp szivárgott elő a szeméből, és folyt le csöndesen a képén.

Mintegy félóráig ült még Balogh a tűz előtt, elgondolkozva. Lelki szemei előtt szüntelenül két nő alakja lebegett: a csalfa kedvesé, s a hű testvére. Elgondolta, hogy milyen lehetett volna e két leány találkozása, megismerkedése, ha Nelli hű marad vala hozzá, s aztán azt forgatgatta az agyában, hogy mit fog érezni, mit fog gondolni, mit fog mondani Ágnes, ha ennek a mai napnak a történetét meghallja? És szinte megborzadt a fiatal katona, a mint elképzelte, hogy a szelíd, de érélyes Ágnes miként változtatja majd haragos átokká a Nelli fejére mindennap kérni szokott áldást! . . .

Még egy kevés ideig révedezett Balogh, aztán asztalához lépett, fölhajtott egy pohár vizet, leült, és írni kezdett.

Írta, a mint következik:

«Berkes, 1890. január 20.

Édes kis Ágnesem!

Bocsáss meg, hogy kissé elhanyagoltalak. Gondoltam rád nagyon sokszor, készültem is írni, de nem lehetett. Nem, mert életem nagy változáson ment keresztül — meg ne ijedj Ágneském — s míg e változással teljesen tisztába nem jöttem, addig nem akartalak róla értesíteni.

Most már elmondhatok mindent. Kedves jó kis hugom, te teljesen ismersz engem, nem fogsz félreérteni.

Tudod jól, édes Ágnes, hogy mily igazán szeretem Nellit, tudod azt is, hogy mily végtelen odaadással csüggök pályámon.

Eddig, úgy szólván, nem is gondoltam arra, hogy e két dolog — szerelem és hivatás — megfér-e egymással, szív és ész nem ellenkeznek-e?

De az idő halad az én fejem fölött is, Ágnes, s nem szabad úgy elmerülnöm ábrándjaimba, hogy az élet komoly oldalával, gondjaival is ne foglalkozzam.

Az utóbbi hetekben sokat tépelődtem. Gondolkoztam a felől, hogy mikor is léphetek én a Nelli apja elé ezekkel a szavakkal: «Szeretem a leányát és feleségül kérem.»

Mert úgy-e, Ágnes, természetesnek tartod, hogy egy szerelmes ifjúnak célja ez?

No és mindent meghányván-vetvén, abban állapodtam

meg: minthogy nekem egy fityingem sincs, s a Nelli apjának sincs megfelelő vagyona, vagy beláthatatlan időre kell halasztanom a leánykérést, vagy ott kell hagynom a katonai pályát, s polgári foglalkozás után nézmem.

E két «vagy» közül az elsőt választanom tiltotta Nelli iránt tartozó figyelmem. Mert te is igazat adsz nekem, édes Ágnes, úgy-e bár, hogy nekem nincs jogom Nellit — a ki különben nagyon szeret engem — arra készítenem, hogy hosszú évekig — talán egy emberéleten át — várjon reám, hervadozva pártájában. Ő, a ki hidd el, végtelenül szeret engem, megtenné értem ezt, meg, igazán, de úgy-e nekem nem volna szabad ezt elfogadnom? Úgy-e nem?

A második «vagy» a lemondás a kardbojtról. Oh édes Ágnes, ne mondd, hogy hiú, hogy hitvány, avagy önző vagyok, de én katonai pályámat elhagyni nem tudnám soha. Ágneském, én önhitt sem vagyok, elbizakodott sem, te tudod legjobban, de hidd el, érzem, hogy én e pályán nagyra vagyok hivatva, érzem, meg van a tehetségem ahhoz, hogy előre törjek, rendületlenül híve maradva kardomnak. . . . Hiszen emlékszel az édes jó apánk utolsó szavaira is? ! . . .

Nos hát, kedves Ágneském, én, a ki ugyan nagyon nagyon szeretem Nellit, ma elmentem hozzájuk, elmondtam neki mindazt, a mit neked most megírtam, és visszaadtam neki a szabadságát. Szakitottam vele, Ágnes, semmi más okból, mint a mit mondtam. Ne ítélj el, hugom. Bevallom, nehezemre esett a lemondás; bevallom, nagyon szenvedek, szenvedni is fogok sokáig, de mint tisztességes ember, mint komoly férfiú nem tehettem másként!

Kérdezed úgy-e, hogy Nelli mit szólt? Nos hát, ő kétségbe volt esve, hiszen annyira szeret szegény, és lehet-e nagyobb kín a szerető szívre, mint ha legszebb álmából kizavartatik? . . . Sirt, aztán kért, könyörgött, de hát a hosszas, komoly megfontolás után mit tehettem volna egyebet, mint hivatkozni a józan észre, s vigasztalni őt a mindent feledtető idővel!

Igen, az idő meg fogja gyógyítani az ő szívének sebet, a mit elszánt, de nem gonosz kézzel én ütöttem, és — egészen hivatásomnak élve — én is megtanulok majd — felejtetni!

Most pedig Isten veled, édes Ágneském. A mai nap izgalmai, szenvedései elfárasztottak. Kimerültem. Oh, mert

bármennyire is érzem, hogy így kellett cselekednem, mégis, mégis . . . nagyon fáj a szívem!

Írj, Ágnes, minél előbb. Oly jól esik veled beszélgetnem, hacsak a távolból is. A te kedves soraidat olvasva, úgy érzem, hogy te mellettem vagy, hogy egyik kezed itt pihen vállamon, a másikkal meg forró homlokomat simítgatod . . .

Írj, Ágnes, írj, a téged kimondhatatlanul szerető

Feridnek.

U. i. Nelliért imádkozzál ezután is naponként. Megérdemli.»

Balogh átolvasta levelét, leragasztotta, megcímezte, aztán ráborult az asztalra, hogy ne lásson semmit ebből a világból, a mely olyan mostoha hozzá! —

XII.

Az *Oroszlánban* nagyon vígan voltak a fiatal tisztek. Annyira vígan, hogy az a néhány polgári alak, a ki eleinte még ott volt rajtok kívül, lassanként mind elpárolgott, nehogy a duhajkodó tiszt uraknak valamiképen alkalmuk nyíljk, megzavarni a polgárság és a katonaság közti jó viszonyt, a miről Berkesben mind ez ideig egész komolyan lehetett beszélni.

Kilencz órakor nem volt már más a kávéházban, mint a tisztek társasága — Forster, Petróczy, Örssy és a kis Szalkay kadét — azután az öt tagból álló cigánybanda, a trónuson a szép Elza asszony, s az ajtó mögött a borfiú, a Béla gyerek.

A Béla gyerek, az imént rakva le egy nagy szállítmány boros üveget a tiszt urak asztalára, bóbiskolt, Elza asszony jegyezte a szépen szaporodó üvegek számát, a cigány húzta a keserves nótákat (csakugyan keservesen), a tiszt urak pedig hol cigarettára, hol meg nótára gyűjtottak; a cigaretták el-elaludtak éneklés közben, a nóták meg-megakadtak az éktelen füstben.

Egyszer csak azt kezdi recsegtetni a cigány:

«Csak egy kis lány van a világon . . .»

— Ezt, ezt! — rikoltott a kis Szalkay, neki pirulva, a világ egyetlen kis lányára, Szappanos Ilonkára gondolván.

— Balogh Feri kellene most ide — mondá Örssy hadnagy.

Ez a nóta kedvencz nótája volt persze a szerelmes Balognak is, kinek elég kellemes tenorhangja is volt hozzá.

— Lehetetlen, hogy már itthon ne volna. Megüzentettem neki, hogy várjuk, de fogadok, lefeküdt — jegyezte meg Forster.

— Jer főhadnagy úr, költsük föl — mondá Örssy, s fölállt, de egyelőre az asztalba kellett fogóznia, mert az Elza asszony töltögette szokásos maraszkinókon fölül sok borókát is bekeblezett ma este a hadnagy úr.

— Jerünk.

Forster és Örssy már zárva találták a Tarhósné házának kapuját. S miután a csengettyüvel való fényüzést Berkesben nem igen gyakorolták, Antalt pedig jobban elnyomta a buzgóság, hogy sem a tisztek zörgetéséről tudomást bírt volna venni, ezek néhány pillanatnyi tanakodás után átugrottak az ügyis alacsony léczkerítésen.

Antal még az előszoba ajtajának döngetésére sem igen akart fölébredni, de mikor Örssy a kardjával kezdett dörömbölni, mégis csak fölriadt a derek kutyamosó.

«Korcsmárosné, gyujts világot» — dudolta Forster, míg végig tapogatódzott az előszobán.

Benyitottak Ferihez. Úgy találták őt, az asztalra borulva. A kiállott izgalmak elbágyasztván, szendergett, s csak akkor ugrott föl, mikor Forster megrázta a vállát.

— Na mi ugyan várhattunk volna téged az *Oroszlánban*.

Ha Forster egyedül jött volna, a kis Balogh hadnagy bizonyosan keblére borult volna régi, bizalmas barátjának, s elmondott volna neki mindent, érzékeny szavakban.

De Balogh első tekintetével meglátván a bortól neki vörösödött Örssyt, a ki visszajáról föltett sipkáját nem győzte a szemébe huzogatni, hogy a lámpafény ne vakítsa, tüstént érezte, hogy fájdalomából nem szabad elárulnia semmit ez előtt az idegen előtt. Mert a léha Örssy nagyon is az volt neki.

Ágnes levele, meg az arra írt válasz, ott feküdtek az asztalon. Balogh hirtelen elrejté őket a sorvezető alá, s fölkapott egy ott heverő könyvet.

— Elaludtam . . . a szolgálati szabályzaton.

Azon igazán el is lehet.

De Forsternek nagyon éles szeme volt, s ő nem ivott

annyit, hogy mámoros lett volna, illetőleg nagyon bírta az italt, és így azonnal látta, hogy itt valami baj van. Ha Balogh Feri hazudik, nagy oka van rá.

— No hát csak jer velünk — mondá Forster, gondolva, hogy ha — a mint sejtette — szerelmi pörpatvarról van szó, az ellen nagyon jó gyógyszer egy vig férfitársaság.

— Az ám, jerünk — mondá Örssy, azonban letelepedett egy székre, s hosszan kinyújtá lábait.

E pillanatban távolról közeledő zene hangjai hallatszottak.

Petróczy küldte a cigányt a tisztek után, nehogy ezek megfélekezzenek az *Oroszlán*ba való visszatérésről.

A muzsika mind erősebbé vált, végre egészen az ablak alatt szólt.

Olyan élesen sirt a hegedű a metsző hidegben:

«Ne lássa az a csalfa lány,
Hogy búsulok csalfaságán!»

Örssy kurjantott egyet, mérsékelt erővel.

Balogh megrendült, elsápadtkissé, az ablak felé tekintett, s kezével végig simított a homlokán.

Forster egy lépést tett barátja felé.

Ez épen megragadni készült a főhadnagynak felé nyúló kezét, mikor Örssy — sejtve-e valamit, vagy csak úgy bolondjában beszélve — megszólalt:

— Hallod Balogh, hallod?! . . .

Balogh nagyon is jól hallotta, s a babája csalfaságán kesergő duhaj legény nótájára elkezdett a szíve szorulni, fájni, mintha belemarkolt volna valaki. Teljes erővel föltámadt benne a tudat, az érzet: hogy neki sincs már babája többé, nincs, mert az megcsalta őt!

A muzsika elhallgatott. Örssy föltápászkodott, s végre sikerült megfordítania a sipkáját.

— No hát jerünk már, ezer járőr és rajvonal!

Ezt a különben elég szelid káromkodást ő maga találta ki, s nagyon büszke volt rá.

Balogh és Forster összenéztek.

Balogh mintha azt fejezte volna ki fájdalmas tekintetével:

— Nagyon, nagyon fáj a szívem!

S mintha Forster azt válaszolta volna szeretetteljes tekintetével:

— Jere, majd megvigasztalódom!

A következő pillanatban Balogh keményen fölvetette a fejét, negédesen föltette a sipkáját, s valami — nála merőben szokatlan hegykeséggel — de a melyben jó adag keserűség is volt, mondta:

— Na hát megyek én is az *Oroszlán*ba.

Azzal neki indult a három tiszt, a banda utánok.

Petróczy és Szalkay harsány éljennel fogadták a belépőket. Elza asszony boldogan mosolygott, nem tudni, hogy a társaság gyarapodtának, vagy a palaczkok várható szaporodásának örülve-e inkább?

A Béla gyerek lesegítette a köpenyeket.

Megcsillant a Petróczy szemüvege.

— Fogytán van a munitió!

A következő perczben új, teli üvegek kerültek az asztalra.

Összekocczantak a poharak. A cigány tust huzott. Balogh — a ki eddig életében egyszer huzatott cigánynyal, akkor is egy kaszinóbálon, s csak ilyen formán, hogy: Tessék ezt meg ezt játszani — most, szilaj keserűségtől ragadtatva, éles hangon oda kiáltott a cigánynak:

— Azt húzd: «Végig mentem az ormódi temetőn . . .»

S énekelt is mély érzéssel:

«Elvesztettem, elvesztettem, elvesztettem piros bársony keszkenőm.
Piros bársony keszkenőmet nem bánom,
De a régi, de a régi, de a régi szeretőmet sajnálom! . . .»

— Mi ütött hozzád, Balogh? — kérdé Petróczy kissé gúnyosan mosolyogva.

— Na, lehet egyszer neki is jó kedve — igyekezte magyarázni Forster.

Balogh, sebesen lehajtva egy pohár bort, a min a kis Szalkay nem győzött eleget csudálkozni, új nótát rendelt:

«Búra, búra, búbánatra születtem,
Nem igazi anya nevelt föl engem,
Mostoha volt, mostoha a világ is,
Szár az földben elhervad a virág is! . . .»

— Hajh, hajh — rikoltá Örssy, újjaival pattogatva, s az Oroszlánné felé kacsingatva.

Balogh, sipkáját szemére húzva, s kezére hajtva fejét, új nótába kezdett; a czigány czinczogna kísérte:

«Vetettem teljes violát, nem kelt ki.
Üzentettem a rózsámnak, nem jött ki.
Majd juthatsz még oly szomorú időre,
Eljönnél még, kijönnél még az én üzenetemre! . . .»

A Béla gyerek nem bóbiskolt többé. Tátott szájjal, szétterpesztett lábakkal, zsebre dugott kézzel állt az asztal mögött. Nem tudta elképzelni, hogy mi baja lehet ennek a szelid hadnagy úrnak, a ki még a kávé is olyan gyöngén iszszza, mint a legfiatalabb Oroszlán — tudniillik a gazdájának másfélesztendős Laczi fia.

Furcsa valami az a szerelem. A legvadabb természetet megszelidíti, a legjámborabbat neki bösztíti.

Balogh épen pihent egy nóta után, mikor fölpattant a kávéház ajtaja. Új vendég. Csakugyan az. Fölhajtva fülére kabátja asztrakán gallérát, zúzmarás bajússzal belépett a szép albíró. Valóban, Petheő Kálmán volt, az esti fél tizenegy órai vonattal érkezvén Jegenyésről.

Petheő oda köszönt a tiszteteknek, de mert Forstert nem ismerte, Petróczyt nem szívelte, (az ilyen mindig kölcsönös), Baloghgal szemben pedig talán feszélyezve volt egy kicsit, nem telepedett közéjük, hanem az Elza asszony trónusa melletti kis asztalhoz ült, s fekete kávé és cognacot rendelt.

Balogh, mikor megpillantotta diadalmas vetélytársát, kinek szeméből talán ki is villant a diadal érzete, önkénytelenül föl akart ugrani, de Forster erőlesen visszanyomta.

Ettől a perctől kezdve nem dalolt többet a neki búsult Balogh hadnagy, hanem némán ült, kezeibe temetett fejjel, s néha-néha gyűlöletteljes tekintetet vetve Petheő felé.

Szelid, jó fiú volt ez a Balogh — a katonái azt tartották róla, hogy epéje sincs — de hát azért nem lehet csodálni, hogy most, most mégis tud gyűlölni, szíve fenekéről!

A Béla gyerek nagy sebbel-lobbal hozta a cognacot meg a fekete kávé Petheőnek, sárgulásnak indult «ezüst» tálczán, (persze kávéházi ezüstön) s először a trónushoz lépett vele, hogy Elza asszony kimérje a czukorjárandóságot.

— Ugyan tegyen rá még egy darabot, azzal a rózsás ujjaival — mondá az új vendég.

Balogh nagyot rántott a kis bajuszán.

Örssy ekkor már édesen aludt székén, mellére hajtott fővel, s így nem tiltakozhatott az udvarlás ellen, melyet ő Elzával szemben meglehetősen monopolizált.

Petheő, a kávéját kevergetve, folyton a szép Oroszlánnéra nézett, kinek szépségét az sem rontotta, hogy egyik szemöldöke jóval rövidebb volt, mint a másik.

Hja, a természet szeszélyes, mondhatná valaki, s nem mindig hódol az arányosság törvényeinek. Megjegyzendő azonban, hogy az Elza szemöldökeinek aránytalanságát egyesegyedül a művészet hibájául lehetett fölronni.

Petheő önelégült mosollyal szűrölte a vékonyas kávéját.

— Mennyivel édesebb a cukor, ha szép asszony keze rakosgatja — mondá Elza felé.

Balogh valami olyasformát mormogott a fogai közt: «Pimasz.» De ezt még Forster sem hallhatta.

— Ugyan szálljon le már egyszer a trónusáról, szép királyné — léhaskodott Petheő.

— Aztán hol találnék magamnak jó helyet? — kaczerkodott a szép kávésné, megvillogtatva Pesten szerzett szép fehér fogsorát.

— No hát itt, az én asztalomnál.

— S már csinálta is a helyet Petheő, egyuttal egy kézintéssel újabb cognac-szállítmányt rendelve.

— Most jön *tőle*, és így beszél *ezzel* — gondola magában Balogh, mérgesen lecsapva poharát az asztalra.

— Ne olyan nagyon közel — mondá csalfa mosollyal Elza asszony, a bizalmasan mellé húzódó birónak.

— Ne korholjon mindig — viszonzá ez, fölhajtván egy pohár cognacot. — Ma nagyon jó kedvem van, miért rontja?

— Talán valami szép leányka «igen»-t mondott, annak örül?

— No — talán . . .

— Mily szemtelen! — mondá Balogh elég hangosan. Ezt már meghallották a tisztársai, s hogy Petheőig nem jutott a hang, csak annak volt köszönhető, hogy a cigány abban a pillanatban zendített rá egy elkopott keringőre.

Forster, bár csak egy napja, hogy Berkesre érkezett,

most már teljesen tisztán látta a helyzetet. Mikor előtte való este Petróczyval Baloghhoz ment, Petróczy figyelmeztette őt egy mellettök elhaladó alakra, a szép albiróra, a Balogh vetélytársára. — A thea mellett fiatal barátja egészen kitárta szerelmes szívét. A Balogh ma esti keserű, majd szilaj hangulata bizonyossá tették előtte, hogy a szegény fiú megcsalódott. A kis hadnagy elnémulása, elfojtott dühe a Petheó megpillantásakor, s annak léhaskodása miatt, egyszerre megmagyarázták, hogy a mai napon Petheó Kálmán egészen legyűrte Balogh Ferit, s mint diadalittas hódító, birtokába vette a várat: a Kovács Nelli szívét.

Átértve mindezt, s látva a Petheó mind jobban neki melegedő nyájaskodását azzal a semmi asszonygyal, s látva Baloghnak e miatti méltó fölháborodását, Forster főhadnagy azonnal tisztában volt vele, hogy ez a két legény nem soká fér meg ebben a csárdában. Jó lesz tehát minden nagyobb botrány elkerülése céljából az egyiket hamarosan eltávolítani.

Hirtelen fölállt, a fizető-pinczér után kiáltott, s azt mondta:

— Most pedig jerünk urak, holnap dolgoznunk kell.

Örssy rendületlenül aludt tovább. Petróczy az óráját nézte, melynek láncza asszonyos csecsebecsékkal volt megakva. Szalkay körömpróbaig kiitta a poharát. Balogh pedig — kiben most már nemcsak a keserűség és a düh, hanem a bor is dolgozott egy kicsit — fölkönyökölt az asztalra, s daczosan azt mondta:

— Nem megyek.

— Ej, hát meddig akarsz dorbézolni?

— Ugyan no, — vágta vissza Balogh, — hiszen te hoztál ide.

— No hát akkor én is viszlek el innét — felelé Forster, minden tréfa nélkül, komolyan, erőlesen.

E pillanatban elhallgatott a zene; s ugyanakkor Petheó, a ki a nagy adagokban szedett cognactól is tüzelve, már erősen bizalmaskodott a mind jobban olvadó Oroszlánnéval, valamin elnevette magát, s mind a két kezével az Elza asszony dereka után nyúlt, hogy átölelje.

A kávésné — talán a tisztok, vagy talán a kis pinczér előtt röstelkedve, avagy merő kaczérságból — elhúzta magát, s így Petheónek csak annyira ért a keze, hogy elkaphatta és

megveregethette az asszony elég formás karját, melyet csak könyökig fődött a ruha úja.

Balogh elképzelte, hogy ez a szemérmetlen don Juan ma délután egyedül ülve Nellivel a kis kék szobában, kezében tartotta annak bársonypuha, hófehér, remegő kezét, s azt simogatva, édes szavakat sugdosott a leány fülébe.

Ekép föl villanására véghetetlen fájdalom tört ki a szegény kis hadnagy kebeléből; de mire az a fájdalom fölért a szív fenekéről az ajkra, akkorára — hatása alatt annak a gyalázatos jelenetnek, a melyet ez az ember ezzel az asszonynyal itt nyilvánosan játszott végig — a legnagyobb fölháborodássá változott.

Balogh föl ugrott, fölkapta poharát, s mielőtt Forster megakadályozhatta volna benne, teljes erővel vágta azt a neki háttal ülő Petheő felé.

A pohár kissé surolva, de meg nem sértve Petheő fejét, csörömpölve hullott lábai elé.

Elza asszony sikított, Petheő kirúgta maga alól a széket, s szembe fordult a tisztekkel.

— Mi ez? — kiáltá.

— Az — harsogá Balogh magán kívül — hogy az úr a legsilányabb ember a világon.

— Tehát maga vágta hozzám a poharat? — kérde Petheő, a szenvedélytől remegő hangon. De látszott, hogy föltétlenül nyugalmat akar magára erőltetni.

— Én — felelte a hadnagy.

— Majd visszavágok. Tudom mi lelte. Nem is kérdezem ostobasága okát. Ismerem. Így szokott lenni.

Felöltötte a téli kabátját, fejébe csapta a kalapját, kezét fogott Elza asszonynyal, néhány ezüst forintot dobott az asztalra, s eltávozott. A Béla gyerek majd a földbe ütötte az orrát, akkorát hajolt előtte.

Elza asszony eltűnt a hátsó kis ajtón; nagyon meg volt ijedve, de büszke is volt: azt hitte, rajta vesztek össze.

A zajra Örsy is fölébredt, s tátott szájjal bámult.

Forster karon fogta a most már nem ellenkező Baloghot, s ott hagyták a társaságot.

— Hamar berúg, szegény — mondá Petróczy, a kis Baloghra célozva, s nagyot csuklott.

— No, de hogy haragudhatott meg azért ennyire? — kérde élnetetlen pofával a tejfölös szájú kadét.

— Csacsi te — felelte Petróczy. — Nem az Elzát félti ám ez a tacsó attól a barázdabillegetőtől, hanem azt az inczinfincz Kovács Nellit.

Örssi mindkét öklével verte az asztalt, s azt kiabálta, hogy nem érti társai beszédjét. Azok alig tudták őt elvezetni.

Kevéssel utóbb csöndes volt a fogadó . . .

— Tudsz mindent, Forster, úgy-e? — kérde Balogh, mikor barátjától kísérve belépett szobájába.

— Azt hiszem tudok — viszonzá ez.

— Isten látja lelkemet, nem azért haragszom arra az emberre — mondá Balogh hevesen — mert elszerette a kedvesemet, hanem mert megcsalja a nyomorult azt a szegény leányt, a ki őt annyira szereti.

XIII.

Mint a hogy minden hasonló esetben minden vidéki városban történni szokott, másnap reggel már egész Berkes tudott az *Oroszlán*beli hallatlan botrányról. Persze az értesülések különfélék, részben homályosak, részben nagyon is túlzottak voltak. De ez is így szokott lenni, s ennél fogva alig érdemes fölemlíteni, hogy például a gyógyszerárban egész délelőtt olyan formában tartotta magát a botrány híre, hogy Balogh egy literes üveget vágott közvetlen közelből Petheőhöz, úgy, hogy ennek rögtön kiloccsant az agyveleje.

Mialatt a városban mint futótűz terjedt el az eset híre, s arról beszéltek piacon s a városháza előtt, a hivatalokban és a magánházakban egyaránt, az alatt a kaszinó ujságot olvasó sarokszobájában, a hol rendes körülmények között délelőtt senki más meg nem fordul, csak a praxisból kikopott öreg doktor Makai, zárt ajtók mögött, komoly képpel tárgyalta négy úr az elkövetkezendő párbaj ügyét, Balogh részéről Stefanovics százados és Forster főhadnagy, Petheő részéről pedig Molnár Bandi és Vargha Jancsi.

Délután három órakor a laktanya vívótermében, félmeztelenre vetkőzve, nehéz vívó karddal kezökben szemtől szembe állott a két ellenfél — mi türes-tagadás, mind a kettő halál-

sápadtan, de Petheő fölényes nyugalommal, Balogh pedig megalkuvást nem ismerő elszántsággal arcán.

Forster volt a vezetőségéd. Balogh doktorául Sipos ezredorvos jelent meg, fogai közt folyton káromkodva, s szidva valami jött-mentet, a nélkül, hogy annak nevét emlitené, az albiró doktora pedig Márki Gyuri volt, a város főorvosa.

A párbaj föltételei a lehető legsúlyosabbak voltak. Hogy ne, mikor valakinek poharat vágnak a fejéhez!

Nyak, csuklók, hónalj, mind szabadok voltak; a szúrás sem volt kivéve, s a küzdelemnek a legvégsőig, a teljes kimerülésig kellett menni.

A szokásos békítési kísérlet a szokásos módon visszatartatott, mindkét fél részéről egy néma kézmozdulattal.

Forster vezényelt, s a felek összecsaptak.

Egyetlenegyszer szikráztak a kardok. A következő pillanatban Petheő — elhárítva egy gonosz indulatú szúrást — izmos karjától telhető erővel végig vágott a Balogh fején.

A kis hadnagy, beszakított koponyával összeesett.

Forster, eldobva segédi kardját, rémült arczczal hozzászaladt. Doktor Sipos — most már hangosan káromkodva — szintén.

Petheőnek nem volt egy szava sem; egy arcizma sem rándult meg, csak a képe lett — ha ugyan még lehetett — fehérebb. Nagy gyorsasággal felöltözött, némán köszönt, és segédeivel eltávozott. — Doktora segítségére ment az ezredorvosnak.

A doktorok ideiglenes kötést alkalmazva a tátongó sebre, a segédekkel együtt ráhelyezték a sebesületet a hordágyra, melyet az időközben Stefanovics által értesített katonai gyógyszerzők hoztak, s Baloghot beszállították a katonai kórházba; a mely egy emeletes kis pavillon volt, a laktanya tőszomszédságában.

Mikor már a hordágyon feküdt a szegény kis hadnagy, Forster a doktorokhoz fordult. Szólnia sem kellett. Kérdő, aggódó tekintete nagyon is érthető volt.

— Vége — mondá a városi főorvos. — Nem élhet tovább huszonnégy óránál.

— No hát én meg azt mondom — pattant föl az ezredorvos kemény hangon — hogy nem úgy lesz. Egy katonát egy czivil nem vezényelhet egy könnyen a másvilágra.

Doktor Márki nem válaszolt, csak ajánlta magát, s kimért hangon gyógyulást kívánt.

— Igen, igen, meg is fog gyógyulni — veszekedett tovább doktor Sipos.

De mikor magok maradtak katonák, elkezdett kegyetlenül káromkodni.

Stefanovics csitította, Forster pedig némán, lehajtott fővel követte őket. A szeméből könnyek szivárogtak elő, meleg, nehéz könnycseppek, azért a szegény fiúért, a kinek betörték a fejét, mert igazat szolt!

XIV.

Könnyen elképzelhető, hogy a párbaj milyen óriás izgatottságot keltett az egész városban. Azok a bizonyos «legöregebb emberek,» a kiket olyan gyakran elő szoktak rántani annak kijelentésére, hogy nem emlékeznek hasonló esetre, ez alkalommal szívökre tett kézzel elmondhatták, hogy nem emlékeznek párbajra Berkesen. Tényleg nem is volt ott soha párbaj — már persze modern értelemben — mert hiszen hogy fejbeverés, keresztcsont eltörés, mell-beszakítás, elő-előfordult egy-egy vasárnapi kocsμάzás után, juhászlegények, kanászbojtárok között — az magától értetődik.

Párbaj — urak között, a lovagiasság szabályai szerint vivendő valóságos párbaj, egyetlenegyszer volt Berkesen készülöben, de a ferblinél összeszólalkozott ellenfelek — Bankós Laczi és Molnár Bandi — idejében meggondolták, hogy egy tíz forintos «czukassza» miatt nem volna érdemes egymást agyonöldökölni, s a párbaj — kölcsönös bocsánatkérés és összezsókolózás után — abbamaradt. Ez az egyetlenegy párbajszerű történet lévén eddig följegyezve a berkesi annalesokban, nem csoda, ha a Balogh-Petheő-féle párbaj fölírta nyugalmából az egész várost.

Az urak néma megdöbbenéssel fogadták a párbajról szóló elbeszéléseket, s bár a szelid képű hadnagyocskát — mint gyerekifjút — sajnálták kissé, Petheő ellen egy kárhoztató szó sem hallatszott, sőt roppant nagy respectussal beszéltek róla, bámulattal teltek el iránta, s mint valami Herkules-szobrot, magas piedesztálra állították. Úgy látszik azért nem mertek

a jó berkesiek egy rossz szót sem szólni a diadalmas hősről, nehogy az valamit meghallva, fölbőszüljön, s a hadnagy vére után egy bennszülöttére szomjazzék.

A nőknél azonban egészen más volt a hangulat. Az előkelő hölgyek a párbajt követő nap délutánján a polgármesternénél, Horváthnénél, voltak összegyűlve, s a kávé csészék félelmetes zörgése közt tárgyalták az esetet. Az volt a főkérdés: mi adott okot az összetűzésre? Mert azt még a fölfogásban lassan baktató Bárándiné is belátta, hogy az *Oroszlán*-fogadós bora — melynek zamatja legalább egy harmadrészben, és felesége, kinek szépsége fele részben csinált, nem elég ok arra, hogy ilyen hallatlan összeütközés támadjon belőle.

A hölgyek egyhangulag megállapították, hogy e mögött a dolog mögött rejlik valami.

— Valami rothad Dániában — mondá az irodalmi színvonalon álló Bankósné, rejtelmes hangon.

— Keresd az igazi asszonyt — bocsátá világnak Horváthné e régi mondást, általa javított és bővített kiadásban.

— Könnyen megtalálhatjuk — jegyzé meg Málnayné, egy csinos, fiatal özvegy, aranyos szelű lorgnette-el. — Balogh bele volt bolondulva Kovács Nellibe, azt mindnyájan tudjuk...

— No de Petheő talán nem bolondult bele szintén Nellibe — mondá Bárándiné.

— Abba a czukorbaba-kisasszonyba — tódítá ajkbigygyesztve Pátyi Zsófi kisasszony.

— Bizony nem is volnának egymáshoz valók — sietett megjegyezni Horváth Matild, magában valószínűleg azt gondolva, hogy egész Berkesen csakis ő illenék a szép Petheő Kálmánhoz.

Ekkor új vendég érkezett: Nagy Paliné, a polgármesterné testvére. Nagy Paliék künn laktak tanyájokon, a jegenyési major tőzsomszédságában.

Látszott az újonnan érkezetten, hogy sok beszélni valója van, a mi különben többször történt meg vele.

— Érdekes ujságokat hozok — mondá, mikor még ki sem gombolta a téli kabátját.

A társaság körülzsongta.

— A párbajról?

— Úgy-e szerelem van a dologban?

— Igazán a Nelli?

— No de beszélj hát, Jolán!

Ez a szóáradat olyan nagy erővel zúgott Nagy Paliné felé, hogy ez még a hidegtől kipirosodott orrának fúvását sem végezhetette be nyugodtan.

Lenyomták egy székre — s elkezdett beszélni.

— Mindent a legjobb forrásból tudok ám, leányok, asszonyok, elhíhetitek — ezzel kezdte. — Ma délelőtt átmentem Kovácsékhoz. Borongós hangulatban találtam a társaságot.

— Társaságot? — kérde a házi asszony.

— Petheő volt ott — folytatá Nagy Paliné.

A kávéasztal melletti társaság izgatottsága folyton nőtt.

— Ah!! Ah!!

Nagné a bevezetésen túl lévén, egy művészi pauza után megnyitotta beszélőkéjének zsilipjét.

— Nelli, szobájába volt zárkózva, nem is láttam. Roppant hatott rá ez az iszonyú eset, mint az anyja mondá, rosszúl lett, sokat sír, az ételhez nem nyúl, idegláza volt az éjjel. Azt mondta Kovácsné: Hogyne, hiszen gyermekkori pajtása volt az a fiú! Néhány nap múlva Pestre viszi Nellit az anyja, s Bodrogiéknál hagyja egy pár hétig, míg a leány — meg itt a hangulat — lecsillapszik. — Adjatok egy findzsa kávét.

Findzsa, kávé, tej, cukor, minden ott volt egy pillanat alatt az éhes új vendég előtt.

— Nos aztán? — tudakolták egyszerre többfelől.

— No hát — mondá Nagy Paliné, kávéját kevergetve — első pillanattól fogva föltűnt nekem a bizalmasság, otthoniasság, melylyel Petheő, Kovácsnéval beszélt. Nelliről szólva sem tette oda, hogy: kisasszony, vagy nagysád. Kovácsné észrevette megfigyelésemet, s egyszer csak azt mondta: «Legnagyobb örömrünkben zavart meg ez a kellemetlen eset, mikor Nelli menyasszony lett.»

Horváth Matild idegesen nyúlt a vizes kancsó után.

— Nagyszerű — mondá gúnyosan.

— Képzelhettek, hogy én is csodálkozva kérdeztem Kovácsnét — folytatá Jolán asszony — hogy kinek a menyasszonya Nelli, s mióta, mire aztán ő fölvilágosított, hogy tegnapelőtt délután kérte meg a Nelli kezét tőlük Petheő Kálmán.

Matild fenéig kiitta a poharát.

— Legyenek boldogok — mondá.

— Na de ilyent — jegyezte meg búskomolyan a selyem hajú Bankós Erzsike.

— Hát nem számár ember az a Petheő, mondjátok meg — fordult Horváthné, a polgármesterné, a társasághoz. — Egy ilyen szegény, úgyszólván teljesen vagyontalan lányba kapaszkodik.

— A ki — valljuk meg az igazat — nem is olyan nagyon szép — mondá Bárándiné.

— Nem is lehet szép valaki, olyan savós szín szemekkel — liczitált följből Bankósné.

— Én meg, csak nem igen akarom mondani, egyenesen csúnyának találom a pisze orrát — zúdítá hegyébe Horváthné.

— No meg aztán, hiszen mindenki tudja, nem volt ott, a hol a szellemességet osztogatták — bátorzkodott kijelenteni Horváth Anna, a ki azt írta volt a Nelli emlékkönyvébe :

«Úgy-e megsűgja a szíved:
Nincs nálam igazabb híved».

— Az igaz, hogy nagyon is naiv — véleményezé a másik házi kisasszony, Matild.

— Ostoba — állapítá meg Horváthné, a Kovácsné kebelbarátnője.

— Ki-ki olyan feleséget kap, a milyent megérdemel — mondá Málnayné, a kinek egy kaszinóestélyen erősen szépelgett az albiró.

— Igazad van Vilmácskám — hagyá helyben Bankósné. — Petheőnek is bizony csak a híre volt nagy.

— Azt meg maga csinálta — egészíté ki a mondást Nagy Paliné.

— Mindig mondtam, hogy közönséges ember, egészen közönséges!

Ez megint a Málnayné megjegyzése volt, a ki azon a bizonyos estélyen többek előtt kijelentette, hogy műveltebb, eszesebb, kedvesebb emberrel még nem beszélt az életben, mint Petheő.

— Azt mondják — sipogá Bárándiné — hogy a birói vizsgálatot is alig tudta letenni.

— De meg a férjem azt állítja, hogy még ilyen gyöngé biró nem volt Berkesen — mondá a polgármesterné.

— Na és ezzel a tegnapi tettével igazán bekoronázta

eddig viselkedését — méltatlankodott Bankósné. — Fölzavarta békés társadmunkát, melyben, ha szoktak is veszekedések lenni, de vérontás még nem volt, s halálra sebesít egy szegény fiatal embert!

— A ki nagyon derék, jóra való ember — sietett megjegyezni a jóakarátú Horváthné.

— Tiszta szerelemmel volt Nelli iránt, míg ennek a másiknak az egész szerelme, fogadok, múló szeszély — mondá Málnayné.

— S azt mondják (ez a Bárádné hangja volt), hogy a párbaj után is, nem hogy sajnálkozott volna, de tovább pöffeszkedett!

— Az a szegény kis hadnagy meg ott fekszik a kórházban, szalmazsákon — rebege elérzékenyedve Bankós Erzsike, a zsebkendője után kutatva.

— Csupa rideg katona körulte! Senkije sincs, a ki gyöngéden ápolgatná — mondá Anna, a kisebbik Horváth-leány.

— Tudjátok mit? — kezdé Horváthné. — Ha Kovácsék megfutamodnak, mikor régi barátjuk halálos betegen fekszik, hát gondoskodjunk róla mi. Küldjünk be neki a kórházba egyet-mást, például pompás húslevest . . .

— Én az 1811-iki tokajinkból küldök — ajánlgatá Nagy Paliné — az minden orvosságnál többet használ.

— Én meg majd csinállok hozzá porhanyó piskótát, a keresztmama receptje szerint — mondá neki lelkesedve a szöke Erzsike, mialatt a csitrijét igazgatta.

. . . Így történt, hogy Kovács Nellin nem hagytak egy szikra jó tulajdonságot sem a kebelbarátnői, és Petheő Kálmánt, a ki az előtt a világ első fiatal embere volt, s a kire minden leányos mama pályázott, mint vőre, ritka egyértelműséggel ki-kiáltották a legközönségesebb, a leghaszontalanabb halandónak, a ki valóságos szerencsétlenség arra a családra, a melybe beleházasodik.

A kis Balogh hadnagy pedig, a kit eddig semmibe sem vettek, a kit társaságban egészen hasznavehetetlennek tartottak, s nem is nagyon hívogattak, egyszerre csinos, ügyes, kedves fiú lett.

A milyen mérvben szállt le a fagypontra felé a Petheő iránti hangulat, olyan mérvben kezdett emelkedni a lelkesedés a kis Balogh hadnagy iránt.

XV.

Doktor Siposnak igaza volt: egy katonát egy czivil nem egykönnyen vezényelhet a másvilágra. Pedig Petheő Kálmán — erejét s ügyességét latba vetve — ugyancsak jól vágott; be is szakadt az a fiatal, kemény koponya; de azért Balogh Feri — folytonosan öntudatlanul feküdve bár — keresztül eviczkelt a hatalmas seblázon, s a csontja, úgy látszik, kezdett szépen összeforrni.

Megsebesülése után a tizedik napon — mikor először nézett végig a szobán a maga régi, értelmes, habár most egy kissé bágyadt tekintetével, a jó Sipos — hatalmasat csavarintva tiszta-ujlaki pedróvel kikeményített fekete bajszaán — diadalmasan kiáltott föl:

— No úgy-e, mondtam, hogy nem patkol el! Az a czivil-doktor pedig már csináltatta volna neki a kvartélyt a más világon.

A doktor ment tovább.

Forster, a ki ott ült kis barátja ágya fejénél, lehajolt a sáppadt arcz fölé, s bele nézett azokba a tört fényű szemekbe.

Balogh Feri a főhadnagra emelte tekintetét, hosszan nézett rá, aztán elerőtlenedett s vasszárga kezét rátette a Forster kezére.

— Köszönöm.

Csak ennyit mondott. Többet még nem is igen birt volna.

Voltak-e a betegnek világos pillanatai a láz alatt, vagy csak ösztönszerűleg sejtette, hogy főhadnagy barátja milyen önfeláldozóan ápolta, nem lehetett tudni. De tény, hogy Balognak volt mit megköszönnie.

Mert Forster attól a percztől fogva, hogy barátja a vívóteremben összeesett, minden szabad idejét annak ágya mellett töltötte. Ott virasztott éjszakánként, rakva az iszonyú sebre a jeges borogatást minden öt perczben, s legtöbbször ő csöpögtetett ételt vagy néhány korty citromos vizet a betegnek a láztól kicserepesedett ajkai közé.

Mindjárt első este azon tépelődött Forster, vajon írjon-e a Balogh hugának, s ha igen, mit? Tudta, hogy a két testvér

mennyire szereti egymást, s félt, hogy a fiatal leány komolyan rosszúl lesz, ha bátyja halálos megsebesüléséről egy kurta táviratból értesül; de viszont attól is tartott, hogy ha csak a ravatalhoz hívja el Ágnest, ez keserű szemrehányást tesz neki, hogy miért nem írt előbb? Meg kellett továbbá fontolnia Forsternek azt is, hogy a leány az ország túlsó felében lakik, s ha most — ebben az óriás télben — ide utazik kis falujából, melyhez a legközelebbi vasútállomás fél napi járóföld, könnyen belebetegedhetik. Meg aztán a sok költség egy szegény tanítónőnek!

Végre is másnap reggelre abban állapotodott meg Forster, hogy megírja Ágnesnek, hogy bátyja párbajban elég súlyosan megsebesült, de legyen Ágnes nyugodt, az állapot nem reménytelen, s ő — tudniillik a főhadnagy — oly gonddal, szeretettel ápolja barátját, mintha testvére volna, ne is gondoljon hát Ágnes arra, hogy e hóviharakban annyiról ide jöjjön.

A szegény leánykát persze egészen megrázkavarta ez a levél, de azért megfogadta a Forster tanácsát, annyival inkább, mert iskoláját sem hagyhatta volna, tanítónőtársa betegen feküdven. Csak arra kérte hát Forstert, hogy írjon mindennap — ha csak egy pár sort is — a beteg állapotáról.

Balogh — tizedik napra magához térve, s köszönetet rebegve barátjának — lassan az ablakra emelé szemeit, a hol porcellán-cserépben két tő gyönyörű jáczint állott.

Forster megfelelt a hadnagy csodálkozó és kérdő tekintetére:

— A virágot nézed, kis barátom? Kórház ablakában ritkaság, úgy-e? Hja, te nem a katonai kincstár betege vagy, hanem a városi hölgyeké. Igen igen. Nézd csak.

Ezzel fölemelt a sarokból egy jó nagy vesszőkosarat, s mutatá annak tartalmát: névjegyek — jobbára illatosak — s apró levélkék, leginkább rózsaszínűek, voltak benne.

— Látod, ennyire érdeklődnek utánad a város hölgyei. Mindennap érkezett egy pár tudakozó levélke, részvétet kifejező névjegy, s mellettök sok-sok ajándék.

A Balogh fakó arczán gyöngye mosoly jelent meg.

— Úgy bizony — folytatá Forster. — Azokat a szép fehér jáczintokat Bankós Erzsike küldte. Úgy-e költői hajlamú kis leány? Ah, de van ám érzéke az élet valódi szükségletei iránt is, mert ime nézd: ezt ő sütötte.

Egy papirdobozt mutatott, piskótával telve.

— Horváthné, a polgármesterné, mindennap pompás erős húslevest küldött. A többi is valamit.

Forster hirtelen abbahagyta a fecsegést, mert észrevette, hogy fárasztja a beteget. Meg is bánta, hogy annyit beszélt, s ki is jelentette Balognak, hogy most aludnia kell, még pedig sokat.

A kis hadnagy engedelmeskedett. Lecsukta szempilláit, s csakugyan elaludt. —

A párbaj után három héttel Balognak föl szabad volt ülnie ágyában; egy héttel utóbb pedig — bár eleinte csak egy pár órára — elhagyhatta azt.

Akkor tájban már sokat beszélgetett Forsterrel, a ki igyekezett szórakoztatni barátját.

A Nelli nevét nem ejtette ki egyikök sem. Forster látta a Balogh arczáról, hogy a szegény fiú sokszor és nagy fájdalommal gondol volt kedvesére. De persze világért sem hozta volna szóba a múltat, sőt előre félt attól a percztől, melyben Balogh arra vissza fog térni beszéd közben.

Mikor először végigment a szobán a lábbadozó beteg, a főhadnagy izmos karjára támaszkodva, megállt az ablaknál, hosszan szagolta a szép jáczintokat, s valami roppant keserű érzés tükröződött arczán.

Forster nem tudta, hogy a Nelli kedvencz virága is a jáczint.

Balogh egy szót sem szólt egész föntléte alatt. Csak mikor Forster figyelmeztette, hogy le kell feküdnie, fordult a főhadnagy felé:

— Mondd csak Forster — kezdé — Kovácsék . . .

Itt elhallgatott. Forster támogatta, látván, hogy gyöngül.

— Terhedre van a beszéd; hagyd el; úgyis jó lesz már lefeküdnöd pajtikám.

De Balogh folytatta a félbehagyott mondatot:

— . . . Nem tudakozódtak utánam egyszer sem?

Forster megvakarta a fejét, és azt gondolta magában:

— Ördög vigye ezt az egész Kovács-hadat! Most mit hazudjak?

Ez a töprengés nemsoká tartott, s Forsternek már épen szájában volt, hogy: de igen, tudakozódtak! . . .

Hanem Balogh már akkor látta, hogy hogyan áll a dolog. Lecsüggeszté fejét, s csak annyit mondott:

— Nem gondoltak velem. Természetes.

Azzal lefeküdt, s a fal felé fordult.

... Balogh, teljes fölgyógyulása után négy heti szabadsággal elutazott testvére látogatására. Mikor szabadsága lejártával visszatért Berkesre, Forster biztatására sorba vette mindazokat az úri házakat, a honnét betegsége alatt részvétnyilvánítás, tudakozódás, vagy ajándék érkezett.

Bizony, a városnak jóformán minden valamire való családját meg kellett így látogatnia.

Ez terhére esett neki. Mert vizitelni soha sem szeretett valami nagyon, most pedig a kedélyhangulata nem a legjobb volt, s az a körülmény, hogy Nellit a tapintatos jó falusiak mindég szóba hozták előtte, még jobban elkeseríté.

De Forster, azt is remélve, hogy a mozgalmasabb élet majd a lelki bajból is kigyógyítja a testi betegségből szerencsésen föllábadt ifjút, erőszakkal belevitte őt a látogatások, szórakozások tömkelegébe.

Egy nap — Bankósékhöz menet — Balogh, egy néptelen utcza sarkán befordulva, szemben találta magát a boltból egyedül jövő és a polgármesterékhez igyekvő Nellivel, ki ott anyjával volt találkozandó.

A fiatal hadnagy érezte, hogy a vér fejébe tolul; szíve oly erősen dobogott, hogy lélekzetét eláradni érzé. De a mely pillanatban a leány — a ki fülig pirult — félrefordított fejjel elhaladt volna mellette, hirtelen erőt vett magán, azt súgván valami, hogy beszélnie kell ezzel a leánynyal még egyszer.

Megállt, s megszólítá régi kedvesét. Erre Nellinek is meg kellett állania.

— Nem tartom föl soká — mondá a hadnagy. — Csak azt akarom megkérdezni, miért gyűlölt meg annyira, hogy mikor betegségemben az egész város olyan részvétet tanusított irántam, maga még csak nem is tudakozódott felőlem.

Nelli a Balogh szavai alatt úgy látszik szintén elnyomta fölindulását, mert a vér leszaladt arczából, s nyugodt hangon felelt:

— Van rá okom, hogy megvessem önt.

— Hogy megvessen? Miért?

— Én becsületesen viseltem magamat önnel szemben — folytatá Nelli — mert mikor hosszas lelki küzdelmek után megbizonyosodtam felőle, hogy mást szeretek, nyíltan meg-

mondtam azt önnek. Ön erre beült a kocsmába, és dorbézoló pajtásai között s minden ott lévő füle hallatára szidott és gyalázott engem.

Balogh megtántorodott.

— Én ?

— A vőlegényem elmondta mindezt, és hogy ezért hívta ki önt párbajra. Igen, igen.

A leány elhallgatott.

Balogh csak annyit érzett, hogy most, ha akarna, sem tudna megszólalni, nem jönne ki a torkából egyetlen egy hang sem.

Némán tisztelgett, megfordult, ködbe borult szemmel ment haza, s leülve az asztalhoz, két kezére támasztá izzó homlokát.

Még este nyolcz órákor is, mikor Forster belépett hozzá, úgy ült az asztalnál.

— Szervusz kis Balogh! Mi az ördögöt csinálsz itt a sötétben? — kérde Forster, vidám hangon.

Balogh fölállt, s megfogta barátja mindkét kezét.

— Te Forster — mondá kis vártatva, keserű hangon — az emberek mégis csak végtelen silányak!

— Nem a — viszonzá Forster könnyedén — csakhogy te eddig nagyon is jóknak gondolván őket, most, hogy csalatkoztál, mindenkit gonosznak hiszesz. Nem úgy van. Nem vagyunk sem angyalok, sem ördögök — csak emberek!

XVI.

A párbaj utáni napokban Petheő Kálmán nem igen mutatkozott a városban. Az ebédjét a lakására hozatta a vendéglőből, a délutáni vonattal pedig mindennap kirándult Jegenyésre. S mikor Nellit az anyja fölvitte Pestre, rokonaikhoz, néhány nappal utóbb Petheő is fölutazott, két heti szabadságot nyervén.

Úgy gondolkozott, hogy ez alatt a két hét alatt eldől a Balogh hadnagy sorsa: vagy meggyógyul, vagy meghal. A város közvéleménye pedig remélhetőleg napirendre tér az esemény fölött.

Balogh körülbelül meg is gyógyult, vagy legalább is

azon az úton volt, hogy meggyógyuljon, mire Petheő ismét átvette hivatalos teendőit, de a közvélemény — ez a nem tudom hányadik nagyhatalom — nem csillapodott le.

Ha csak Baloghról lett volna szó, akkor persze másként lett volna a dolog, ki sem zökkent volna a régi kerékvágásból a berkesi hölgyvilágnak, az ottani közvélemény szülőjének, bangulata.

De itt Petheőről volt szó, az ő csalfaságáról, melylyel a leányokat és mamákat ez ideig hitegette, és megdöbbsentő elhatározásáról, melylyel visszavonhatatlanul Kovács Nellihez pártolt.

Berkesben nagyon sokan, nagyon bizonyosan számítottak Petheőre, s mikor vőlegény lett, nagyon megharagudtak rá.

Mert furesa is ám a nőtlen fiatal ember sorsa. A míg kerüli Hyment, mindenki azt veti szemére, s ha megházasodik, a miatt haragszik meg rá mindenki — egyen kívül.

De ha Molnár Bandi vagy Vargha Jancsi — a kiknek legény feje szintén elég sok mosást kiállott már — megházasodnának, a kimaradtak bizonyára minden nagyobb fölindulás nélkül nyugodnának bele ebbe. Mert hát joggal mondhatnák magokban :

— Gombház, ha leszakad lesz más. Más, tudniillik más olyan, mint a Bandi vagy a Jancsi.

De Petheő Kálmánhoz hasonló finom világfi nem találkozott több a berkesi homoki világban.

Ezt a férfit, a ki ragyogó üstökösként jelent meg a férjre leső hölgyek láthatárán, kiváló szerencse lett volna üstökön ragadni.

Elvesztése pedig nagy veszteség volt, s ez a veszteség fölmérgeztette a berkesi hölgyeket.

A mérgesség sok mindenben megnyilatkozott: abban például, hogy köszönését alig viszonzották (nem vették észre), látogatását nem fogadták (nem voltak otthon), a vacsorára hivandók névsorából pedig egyszer s mindenkorra ünnepélyesen törölték.

Érezve az ellene támadt barátságtalan hangulatot, Petheő nem sokáig gondolkozott s áthelyezésért folyamodott.

Egy héttel az esküvő előtt — úgy április vége felé — megjött az áthelyezési rendelet.

Az esküvő a legszorosabb családi körben tartatott meg a jegenyési házban, egy lanya áprilisi délelőtt.

Azután a család, a régi jó szokásnak megfelelően, kisírta és teleette magát, s délután a boldog fiatal pár az albiró új állomáshelye, Magyar-Gyarmat felé röpült, nem szárnyakon persze, hanem gyorsvonaton.

Ugyanannak a napnak estéjén Balogh Feri bezárkózott a szobájába, s egy óra hosszáig föl-alájárván, egy másik óra hosszáig pedig kopott pamlagján hevervén, s mindkét helyzetben — mozgóban, nyugvóban egyaránt — folyton-folyvást hűtlenné vált kedvesére, szerencsés vetélytársára, s azoknak mai esküvőjére gondolván — leült az asztalhoz, s levelet írt az ő kedves kis hugának.

Ezek a levelek, a melyeket mostanában nagyon sűrűn küldözgetett Ágnesnek, s az azokra érkezett válaszok voltak — a Forster barátságán kívül — egyedüli vigasztalói, szórakoztatói a kis hadnagynak.

Ágnes, abból a levélből, a melyet bátyja a Nelli elpártolásának napján írt hozzá, magára vévén a felelősséget a szakításért, a női lélek finom érzékével azonnal kiolvasta a dolgok valódi állását: hogy nem a szerelmes fiú adta vissza nagylelkűen a leány szavát, hanem ez hagyta ott hűtlenül kedvesét.

De a bátyja célját e gyöngéd hazugsággal, szintén teljesen átértvén a leány — válaszában nem fakadt ki Nelli ellen, hanem inkább szelíden azt írta: « . . . Tudom, hogy ő hagyott el téged, de azért nem átkozom meg őt, mert hát az Isten akarta így ! . . . »

A mely nap délelőttjén ezt a levelet postára tette Ágnes, aznap délután érkezett meg hozzá Forster tudósítása a párbajról . . .

A későbbi levelekben aztán, melyeket már fölgyógyulása után írt Balogh, látva, hogy úgy sem titkolózhatik tovább, elmondta a szakítás részletes történetét, s szíve ezzel kissé megkönnyebbült.

Az Ágnes szelíd, biztató, néha kedvesen tréfálkozó szavai pedig mindig egy-egy balzsamcsepp volt a kis hadnagynak még mindig fájó szívére.

Az esküvő napján úgy érezte Balogh, hogy nagyon-nagyon elkelne ismét egy pár csöpp abból az áldásos balzsamból.

Írt hát, hogy választ kapjon.

A levele olyan szomorú volt, mint ő maga.

« . . . Oh csak meg tudtam volna gyűlölni azt a leányt, végzé sorait a fiatal katona, akkor nem szenvednék olyan nagyon, s nem volna úgy szükségem a te vigasztalásodra. De én még most is szeretem őt — igen, szeretem, és — emlékezzél szavaimra Ágnes — szeretni fogom őt mindig, mindig, mindig! . . . »

XVII.

Az első szerelemmel Balogh Feri is egészen úgy járt, mint a hogy más emberfia szokott járni; nem csak annyiban, hogy megpróbálta a megcsalattatást, hanem hogy megtanult felejtetni is.

Egy-két hónapig még égett szívéen a seb, keserű fájdalommal gondolt volt kedvesére, kit annyira szeretett és keze önkénytelenül ökölbe szorult, ha Petheő jutott eszébe.

De Forster — a ki nemcsak kedves, de okos barát is volt — nem engedte, hogy fiatal pajtása egészen bűnak eressze fejét. Mindenképen igyekezett elvonni a Balogh gondolatát a kis szerelmi regényről — és nem sikertelenül.

A látogatásokat — a melyekbe eleintén valóságos erőszakkal kellett Baloghot belekényszeríteni — lassacskán néma megadással kezdte végezni a szerény hadnagyocska, aztán megszokta, s végre megszerette őket. Mert zárkózott lelkének jól esett egy kis szabadság, mint a soká bilincsbbe vert végtagoknak a nyújtózkodás. És Berkes akármilyen közönséges homokbuczkai világ vala is, mégis tudott szórakozást nyújtani, ha nem túlságos választékosat is: jó kedvű s jó torkú fiatal gazdálkkal elpoharazni, eldalolgatni, jóízű «urambátyám»-ok adomáit s régi históriáit hallgatni, asszonyi pletykákon mosolyogni, s belőlök az összes helyi híreket megtudni — és végül jól megtermett, piros arcú leánykákat «hogy tetszik»-ben megzalogolni, s tánczban megpörgetni — mindez, őszintén szólva, nem is rossz mulatság.

A szolgálat és a társasélet mellett nagyon elfoglalta Baloghot a tanulás is. Mert minden áron be akart jutni a felső tiszti tanfolyamra, s arra készült elő.

Öszre csakugyan föl is vezényelték a tanfolyamra, a fővárosba.

Itt minden erejét összeszedve tanult, dolgozott, a nélkül, hogy visszaesett volna régi elzárkózottságába. Az első szerelemnek mindent betöltő, mindent elfoglaló hatalma alól kiszabadulván, lelke egyrészt sokkal közlékenyebb lett, másrészt fogékonyabb a különféle benyomások befogadására.

A fővárosban sok ismeretséget kötött, szabad idejében jó kedvűen szórakozott.

A tanfolyamot egy év múlva kitűnő sikerrel fejezte be, s a jó eredményről hugát tudósítván, többek közt ezeket írta:

« . . . A régi keserűségnek vége. Ha eszembe jut is néha Nelli, emléke nem izgat, nem bánt többé; ha ennek az emlékeknek maradt még némi fénye, az nem a perzselő nap fénye többé, csak a szelíd holdé, melyet a szem könnyen kiáll . . . Az élet — ha fájdalmak vannak is benne — mégis szép; szép különösen akkor, ha lelkünkben a jól teljesített kötelességek tiszta öntudatával, s minden romboló szenvedélytől menten bizzunk magunkat áramlatára, mely sem örvénybe nem ragad, sem posványba nem temet . . . »

A kiforratlan, rajongó, ábrándok után szaladó, érzelmős kis hadnagy most már legfőlebb annak a szőke hajú asszonykának emlékében élt, a kinek mindjárt az első esztendőben módjában volt megsokallania a kártyaesteket, a melyeket férje házon kívül töltött; az a Balogh, a ki e levelet írta, a tisztító tűzön átesett, egészséges gondolkozású, ép eszű, ifjú volt, túl a suhancz-kor határán, küszöbén a komoly életcélra törő fiatal erő idejének.

Még két évvel később, mikor Balogh — már mint főhadnagy, ezred-segédtszti szolgálatot teljesített a Dunántúl egyik legelőkelőbb városában — egy szép nap, illetőleg este — mert a késő alkonyat homálya ömlött el a hervadásnak indúlt kerten, két nagy fűzfától alkotott lugasban együtt ült egy fiatal leánycáival, a kinek apja tábornok volt, parancsnoka annak a dandárnak, melyben Balogh szolgált.

Egy kóbor szellő megzizgettette a fűzek lombjait, mikor Balogh épen azt mondta, veszedelmesen közel ülve a szép szőke leánycához:

— Igen Piroska, szeretem, higye el!

Azután egyszerű szavakban elmondta a múlt történetét.

A leányka — a ki a tábornok-kisasszonyok azon ritka példányai közül való volt, a kik nem annyira szellemesek, mint inkább okosak, nem annyira élvezni vágyók, mint inkább életrevalók, s a kikre nem adósság, hanem egy rendezett vagyon tekint hozományként — nos tehát, ez az igazán kedves leányka, a ki fiatal kora mellett már egy huszárkapitányt, egy végzett földesurat, s egy semmit sem végzett bárót kikosarazott — rátette fehér kezét a forradásra, a mely a Balogh homlokán majdnem szemöldökéig húzódott, emlékeül a Petheővel életre halálra folytatott küzdelemnek — s így szólt:

— Ha ön suhancz korában képes lett volna meghalni a kedveséért, hiszem, hogy mint férfi, képes lesz életét annak szentelni, a kit szeret . . .

Ezen az éjtszakán Balogh két levelet írt: az egyiket Ágnesnek — s Forster kapitánynak a másikat. Majdnem egyformán hangzott mind a két levél. Ez a rész például szóról-szóra egy volt mind a kettőben:

„ . . . Lám, milyen különös is az élet! Egykor azt hívém, hogy életem boldogsága ebben a sebben végződik; most látom, hogy voltaképen azzal kezdődött . . .”

Alább meg ezt írta mind a két levélben:

„ . . . Házassági biztosíték van. De van biztosíték boldogságunkra is . . .”

Legifj. Szász KÁROLY.

AZ ÉV VÉGÉN.

(1898 deczember 31-dikén.)

Oh ez a düh, ez a pártdüh
Tart-e még sokáig?
Avagy immár eljutottunk
A végső határig?
Nem jutottunk, sőt félnünk kell,
Vége csak akkor lesz,
A mikor a honfiszívnek
Minden kincse elvesz.

Jó magyar nép, ősi kincsed
Ily könnyen fecsérled?
Szived, elméd megromlását
Nem érted, nem érzed?
Pártok felett leng egy zászló,
A haza zászlója:
Pártoké csak addig jogos,
Míg ezt védi, ójja.

Régen két nagy párt elég volt,
Kevés az most, több kell,
Imé négy-öt küzd nevedben,
Szilaj gyűlölettel.
És mily küzdés! Veszni indul
Régi hired éke,
S léssz magadnak folyton kisebb,
Csúfos töredéke.

Kinn, benn annyi ellenséged,
Magad mért légy azzá?
Sorsod elég bajt hozott rád,
Ne tégy te is hozzá!
Ne idézz fel ádáz harczot
Szenvedély hevében,
De mit nyujthat jó szerencse,
Ragadd meg serényen.

Vége felé jár e század,
Mely ujjá szült téged.
Van-e lelked megtagadni
Annyi szent emléked?
Van-e lelked, mit kivivott
Erő, szent akarat,
Elgázolni, tönkre tenni
Egy rövid év alatt?

Nem azért küzdött a honvéd
Sok véres csatában,
És szakadt meg annyi hű sziv
Honfi-bánatában,
Hogy az utód, vak dühében,
A helyett, hogy védje,
Megujult ósalkotmányát
Darabokra tépje.

Sokszor tiprá alkotmányunk
Zsarnokkény, de mindég
Visszavivta, uj erővel,
Honfíkar és hűség;
De ha egyszer, oh magyar nép,
Magad tiprod azt el,
Hasztalan a késő bánat,
Nem éled többé fel!

GYULAI PÁL.

CATULLUSBÓL.*)

I.

LESBIA VEREBE.

(2.)

Ó kis madárka, kedvesem kedveltje!
 Ölén hogy' ugrálsz s hogy' játszik veled!
 Kis ujját oda nyújtja ellenkedve
 S örül, ha hévvel összezsipdesed.
 Ha ő, szívemnek édes üdve, vágya,
 Veled így óhajt olykor játszani,
 Búbánatának némi vigaszára,
 Hiszem, enyhülnek égő lángjai.
 Csak én is, mint ő, játszhatnám veled
 S szívem sebére szállna enyhület!
 Örülnék én is, úgy, mint Atalanta,
 Midőn elébe hullt az arany alma
 S megoldta a rég hordott szűz-övet.

II.

NEM REMÉLT BOLDOGSÁG.

(107.)

Ha megnyeré üdvét a szív, reménye múlva,
 Lelkünknek az nagy ünnepnapja igazán.
 Ezért aranynál aranyabb nekem, hogy újra
 Vágyó szívemre visszajöttél, Lesbiám.

*) Mutatvány az Akadémia kiadásában sajtó alatt levő új Catullus-fordításból.

Vágyó szívemre, nem-remélve, visszajöttél
 S önként! e szép nap mily dicső fényben ragyog!
 Van-e a földön üdv, a mely nagyobb ez üdvnél?
 Van-e oly boldog ember, mint most én vagyok?

III.

BÚCSU BITHYNIÁTÓL.★)

(46.)

Langyos szelleje itt van a tavasznak,
 Lágy fúvalmira a szelíd Zephyrnek
 A nap-éji vihar lohasztja mérgét.
 Hagyd hát Phrygia síkjait, Catullus,
 Hagyd Nicæa hevét s kövér mezőit:
 Híres városi várnak Ázsiának.
 Már lelkem repes és bolyongni vágyik,
 Úti kedv emelinti már bokámat.
 Isten véletek, édesim, barátim:
 Együtt jöttetek egykor el hazunnan
 S más-más út visz a honba újra vissza.

IV.

CALVUS AJÁNDÉKA.★★)

(14.)

Ne volnál nékem, édes Calvusom,
 Drágább szememnél, ajándékon
 Vatinius-düh forrna rád most bennem:
 Mi tettel, avvagy szóval érdemeltem
 Hogy így megölj sok poétáddal engem?

---

*) Versus phalæcius: — — | — — — | — — | — — | — —.

**) Licinius Calvus ügyvéd a Saturnalia ünnepén új költők rossz verseivel kedveskedett Catullusnak. Erre felel a költő.

Cliensedet büntesse Zeus haragja,
 Ki rá küldé e szemetet nyakadra.
 De ha ez új, szemén-szedett ajándok
 Irástudó Sullád küldötte bér,
 Nincs semmi baj, sőt inkább gratulálok,
 Hogy van jutalmad fáradalmidér?
 Egek! mily szörnyű könyv, mily átkozott!
 S te boldogítod jó Catullusod',
 Hogy nyomba' vesszen el e könyv mián
 E szép napon, a Saturnalián.
 De szárazon, kópé, el nem viszed:
 Ha virrad, minden könyvárúst bejárok,
 Hogy megvegyem leggyilkosb mérgüket:
 Aquinust, Cæsiust, Suffénüket
 S ez lesz neked méltó viszont-ajándok.
 Ti meg Isten nevében fussatok,
 Oda, a honnan jött rossz lábatok,
 Ti gyász-póéták, századunkon átok.

V.

A TESTVÉR SÍRJA MELLETT.

(101.)

Sok országon és sok tengeren átkelve
 Jöttem, édes bátyám, e szomorú helyre,
 Sírí adományom' hogy neked megadjam
 És néma hamvadhoz búcsúm' elzokogjam;
 Hamvadhoz, mert téged magadat kegyetlen'
 Elrabolt tőlem a sors érdemed ellen.
 De, mint ős szokásul szent kegyelet tartja,
 Hogy gyászadományul végye a sír hantja,
 Vedd, bátyám, im rá hull öcsédnek a könnye,
 S Isten veled, édes, légy áldva örökre!

CSENGERI JÁNOS.

AZ ÚJ MŰVÉSZI IPAR.

I.

A francia forradalom nemcsak a politikai történetben fordulópont; a művészet történetében is másfélévezredes fejlődésnek vet véget. Utána új korszak indul meg; félénken, habozva eleinte, bátran és győztesen nyomúlva előre napjainkban. Lassankint egész Európa szakít a régi hagyományokkal; az új művészet árja mind magasabbra emelkedik s hullámai már hozzánk, Magyarországba is elérnek.

Azt a nagy művészeti fejlődést, mely a római birodalom halálától a francia forradalomig terjedt, két fő vonás jellemzi: először, hogy a görög-római művészet elemeit használta föl; másodszor, hogy par excellence keresztyén, vallásos művészet volt. Mind a kettő első pillanatra nyilvánvaló. Az ó-keresztyén művészet a római töredékekből épít; a román művészet ennek továbbfejlesztése; a csücsíves stíl csak episod, egyetlen szerkezeti elv páratlanul következetes keresztülvitele és túlhajtása, s utána csak annál erősebb a visszatérés a classikus hagyományokhoz. Az egész művészetnek túlnyomóan vallásos volta épen ilyen szembeötlő. Legjellemzőbb épülete a templom; festészetének legkiválóbb része vallásos. S a rococóval, melyből ez a szellem már hiányzik, az egész fejlődés véget ér.

Az új művészet sem classicista, sem vallásos. A hagyományok közül épen a classikus az, melyet leginkább kerül és legnagyobb képviselőinél valóságos renaissance-gyűlöletet tapasztalhatni. Az európai keresztyén művészetből csak a gothicát szereti, s ha már tanulni akar, inkább Ázsiába megy, a japán és az indus művészet-hez, vagy primitív népek készítményeit figyeli meg. Nem a vallásos,

hanem a sociális érzés a mozgató erő; ez lelkesíti Ruskint, ez lángol William Morrisban, a modern művészet nagy apostolában, s ez szól hozzánk még a vallásos tárgyakból, Uhde Krisztus képeiből is.

Az új művészet nem kezdődik mindjárt a francia forradalom után. Egy darabig a classicismussal, majd a romanticismussal próbálkoznak meg; aztán egymásután föl akarják éleszteni a renaissanceot, a barokkot, a rococót, míg végre belátják, hogy ez az út — régi stílusok megelevenítése — örök kör, mely célhoz nem vezet, s nem is vezethet.

Időközben megindul az új fejlődés, egyelőre csak a festészet terén. Angliában Constable, Turner, Spanyolországban Goya az első hírhezók. Azután jó a barbizoni iskola, s utánok az új festészet hatalmas, győzelmes hadserege.

William Morris, a kiváló sociális agitator, költő és művész az, kinek a modern művészet legtöbbet köszönhet. Ez az ember belátta, hogy az új festészet egy magában nem elégséges; hogy az új művészeti szellemnek át kell terjednie házunkra, szobánkra, butorunkra, mindenre, a mi bennünket körülvesz. S ennek a különbségnek, a mi a kor művészet és ipar között lát, szerinte nem volna szabad meglennie; minden művész legyen mesterember és minden mesterember művész. Ebben látja a sociális bajok orvoslását is; a művészi gonddal készült munka megmenti készítőjét a nyomortól. Halálos ellensége a gyáriparnak; mert a gyáripar minden művészet megölője és minden nyomor okozója. És e meggyőződése szerint cselekszik is; kézművessé lesz s együtt dolgozik segédeivel. Készít mindent, asztalos-, fém- és üvegmunkát; maga nyomja, illusztrálja és köti könyveit, hacsak a kötést jóbarátjára, Cobden-Sandersonra nem bízza. Hatása óriási volt; különösen hazájában, de később külföldön is. Része volt abban a fejlődésben, mely az angol művészi iparnak a világhatalmat biztosította.

Mikor 1896 őszén meghalt, az angol művészetet pótolhatlan veszteség érte. Egyes szakokban vannak ugyan most is első rangú mestereik, mint Voysey a magánházépítésben, Benson a lámpákban, Cobden-Sanderson a könyvkötésben, de universalis vezető emberök nincsen.

Belgiumban, abban az országban, mely a művészi vezetést már-már magához ragadta: akadt Morrisnak méltó tanítványa s működésének folytatója, van de Velde.

Henry van de Velde ma a mozgalom feje és legnagyobb alkotó

szellem. Eleinte festő volt, de Morris a művészi iparhoz hódította. Föltétlen bámulója mesterének, a kinek lelkesége átszármazott reá. Művészetében azonban szabad és önálló. Morris minden művén meglátszik a gothika hatása; alkotásaiban nem volt meg az a nagyság és erő, mely szavaiból érzett, ha eszméit hirdette; van de Velde szakított a gothikával és alkotó ereje szinte kimeríthetetlen. Házat épít és azt be is rendezi; ő tervezi a falkárpitot és a mennyezet díszítését; ő készíti a butort és ő rajzolja hozzá a szövetmintát; és művészi gonddal formálja ki még a jelentéktelen apróságokat, például a kilincset is. Minden szobája berendezésével együtt harmonikus egység; megérzik rajta alkotójának szellem s egyuttal alkalmazkodik annak a lelkéhez, a kinek számára készült. Mindig egyszerű; csak ott díszít, a hol multhatlanul szükséges, s még ott is mértéket tart. Az 1897-iki drezdai tárlaton volt néhány szobája; a ki azok harmóniáját élvezte, azóta bizonyára idegen a maga, talán gazdagabb és fényesebb lakásában.

Van de Velde mellé a belga művészek egész gárdája sorakozik; de számos híve és tanítványa van más nemzetek modern művészei között is. Mindenfelé meghajolnak alkotó szellem előtt; a párisi L'art nouveau, az említett drezdai tárlat, a berlini Keller és Reiner czég művészi berendezésekkel bízzák meg.

Európa többi országainak nincs oly mindenre kiterjedő művészetők, mint Angliának és Belgiumnak. Franciaország még sokkal hátrább van a fejlődésben; ámbár olyan nevek, minők Bonnier az építésben, Bigot az edénykészítésben, Besnard a belső díszítésben, Charpentier, Chéret a kis plastikában — elég hangzatosak. Németország csak a legeslegutolsó időben iparkodik versenytársai után, és úgy látszik, sikerrel. Eddig azonban az e nemű alkotások közül világhíre csak Koepping berlini üvegei tettek szert.

II.

A költészet, zene, képírás vagy szobrászat történetírója föladatát jórészt befejezte, ha egyes korokon és iskolákon belül a kiválóbb mesterekkel foglalkozott. Ott a kicsinyeknek, az önállótlanoknak nagy serege számba se jön; a technika is jórészt abból a szempontból szerepel, hogy egy-egy kiválóbb szellem mennyivel vitte előbbre; egyéniségeket, nagy egyéniségeket mentül szabadabb, erősebb nyilatkozását keresni a főczél.

Nem így van a művészi iparnál. Itt is vannak ugyan önálló, irányadó egyéniségek, de velők úgyszólván egyenrangú tényező a névtelen tömeg. A tömeg technikai képzettsége és a tömeg szükségletei szabják ki még az alkotó szellemeknek is az utirányt. Mert az ipari alkotás nem valamely művészi lélek független nyilatkozása, hanem első sorban valamely reális szükséglet kielégítésére törekszik és még formáit is lényegökben a technika szabja meg.

Anglia felsőbbségét úttörő emberein kívül népe solid szükségleteinek és munkásai alapos technikai képzettségének köszönheti. Az angol nem szereti a fölösleges, olcsó cziczomát; butorain is elkerülte a sablonos renaissance vagy barokk faragást. Megtartotta a Queen-Anne stilus egyszerűségét, s fényűzést csak abban fejtett ki, hogy az anyagok közül a jobbat, a költségesebbet választotta. A legdrágább anyagot is bátran rábízhatta munkásaira; az ő technikájok volt a legsolidabb egész Európában. Nem csoda, hisz az angol kormány, az egyes grófságok, magánemberek és czéhek költséget nem kímélve gondoskodtak a technikai kiképzésről.

1853-ban alakult meg Londonban a «Departement of Science and Art», a művészeti és ipari oktatással megbízott állami hivatal. Körülbelül évi tíz millióval dolgozik; föntartja a saját South-Kensington muzeumát, a Bethnal Green-Museumot, a dublini és edinburghi muzeumokat. Iskolájában, a Royal College of Art-ban, rajztanárokat nevel; segélyez számos ipari és művészeti iskolát (e segélyezett iskolák tanulóinak száma körülbelül harmadfél millióra rúg); évi vizsgákat tart és jutalmakat osztogat. Az iskolák segélyezése a Payment by result-System szerint történik; az iskolák 3 £-ot kapnak minden kitűnő, 2 £-ot minden jeles és 1 £-ot minden jó osztályzatért.

A segélyezett iskolák jobb munkáikat évenként beküldik Londonba, a national competition-re. A londoni bíráló-bizottság azután ítélkezik fölöttök s az érdemeseket kitünteti arany-, ezüst-, és bronzéremmel vagy könyvjutalommal. Az 1898-iki nemzeti verseny kitüntetett munkáiból láttunk egy szép sorozatot a mi iparművészeti muzeumunk tárlatán. A muzeum igazgatója nagyon jó szolgálatot tett, midőn ezt a tárlatot rendezte; a mi iparunknak még sok itt a tanulni valója. Nagyon tanulságosak azok a kivonatok, melyeket a magyar katalógus a londoni bírálóbizottság jelentéséből közöl; látjuk belőlök azokat a szempontokat, a melyek szerint a munkákat megítélik. Egyre hangsúlyozzák, hogy a tervezetnek szigorúan kell

alkalmazkodnia a kivitel anyagához és technikájához; ez az angol művészi ipar főerőssége. Az eredetiséget is pártolják, legalább elvben; azonban némi czopf is látszik ítéleteikben: túlságos sokat adnak a rajz aprólékos kivitelére, talán azért, mert az ő saját dédelgetett iskolájukban, a Royal College of Artban, rajztanárokat nevelnek. Egyáltalában az ilyen vizsgálóbizottság lényegével együtt jár, hogy a tetszetős közepszerűséget többre tartja az érdes eredetiségnél.

A mi magokat a kiállított tervezeteket illeti, figyelemre legméltóbbak a tapéta-, szövet- és csipke-minták. Különösen tanulságos azt látni, hogy egy és ugyanazon naturalistikus növénytanulmányt hányféleképen stilizálják, a külön-külön czélok és technikák követelményei szerint. Innét származik e diszjtmények megfelelésége, sokfélesége és eredetisége. Az angol ornamentikát csak az teszi kissé monotonná, hogy úgyszólván kizárólag virágokat stilizálnak és a virágjellegét mindig megtartják. A belga és a hollandi ornamentika sokkal gazdagabb és kifejezőbb; ők állatokat, természeti tárgyakat is stilizálnak és a stilizálásban sokkal tovább mennek: a naturalistikus tárgy teljesen elenyészik s csak a rhythmikus vonal marad meg. Kár, hogy a nagyjelentőségű angol butor- és vert fémipar olyan kevéssé volt ebben a sorozatban képviselve. Kissé jobb képet nyerhettünk a könyviparról, ellenben föltűnően gyöngét az építésről.

Nem szabad ebből a tárlatból az angol ipar jelen állapotát megítélnünk. Ez végre is csak iskolák kiállítása, még pedig nem is a legkiválóbbaké. Így például a londoni grófság és a czéhek iskolái határozottan eredményesebbek, mint ezek az államiak. A londoni grófság-tanács a saját Central School of Arts and Crafts-án kívül még kilenczvennyolcz iskolát segélyez. A művészi vezetés, mely Frampton szobrász és Lethaby építész kezében van, sokkal szabadabb és modernebb. Amateurok és dilettansok ki vannak zárva; a tanulóknak nem elég tervezniök, a kivitelben van a főszűkület. Nem is kívánnak tehát síma rajzot; megelégszenek a jellemző skizzel. Az egyéniség, az eredeti eszmék kifejlesztésére törekednek; e mellett erősen ragaszkodnak az illető mesterség anyagához és technikájához. Ezt annál inkább tehetik, mert tanulói inasok, kik egész nap műhelyben dolgoznak, és így anyagukat s a technikát jól ismerik; az oktatás itt is — mint az angol iparoktatás általában — csak az esti órákra (6—9-ig) szorítkozik. A minimális tandíj a beiratkozást mindenkinek lehetővé teszi.

Az iskolákon kívül még egyes czéhszerű egyesületek dolgoznak a művészi ipar emelésén. Ezek az egyesületek egy-egy művész vezetése alatt vannak; a tagok — ügyes mesteremberek — az ő eszméi szerint dolgoznak és a munkákat maga a czéh árusítja el. Itt is a szociális szempont találkozik a művészivel. Legnevezetesebb ilyen czéh a londoni Guild of Handicraft, Ashbee kitűnő vezetése alatt.

Az angol ízlés a parvenu cziczománál többre tartja az egyszerű, solid szerkezetet; az angol technikai képzettség képes volt az egyszerűben is finomat, választékosat alkotni. A technikai művészeteknél mindig a szerkezet a fő, a disztítés csak kisebb jelentőségű. Legvilágosabb ez a gépeknél. Ha a gép szerkezetét könnyen átláthatjuk, rögtön tetszik nekünk; ellenben milyen nevetségesek azok a kísérletek, a melyek a gépeket is görög oszlopokkal próbálták ékesíteni. Ha egy szék szerkezetét rögtön átértem és látom, hogy biztosan és kényelmesen fogok rajta ülni, jobban tetszik nekem, mintha értelmetlen renaissance-disztítményekkel volna agyonfaragva.

A szerkezet a céltól és az anyagtól függ. A szék szerkezetét, formáját az szabja meg, hogy rá akarok ülni; másodsorban az, hogy fából vagy vasból készül-e. A praktikus célok különféleségei a szerkezeteknek, a formáknak számtalan változatát, árnyalatát hozzák létre. Legérdekesebb és leggyakrabban idézett példa erre a lámpa, mint a melyet teljesen a modern művészet fejlesztett ki. A lámpa valamely tér állandóbb világítására szolgál; erre a célra világító lángot, a lánghoz tápláló anyagot kell szolgáltatnia. Szerkezete két főrészből áll; egyik a lángot, másik az égő anyagot tartalmazza. Az első rész általában hasonló: üveggel többé-kevésbé körülzárt tér. A másik azonban már különböző; a szerint a mint petroleum, gáz vagy villamosság a világító anyag, a lámpa jellemző szerkezeti része a bassin, a cső, illetve a sodrony. Változik továbbá a szerkezet a szerint, a mint az a lámpa a teret fölfelé, lefelé, oldalt vagy minden irányban akarja megvilágítani. A petroleumlámpa jellemző része a folyadéktartó bassin; erre nagyon alkalmas a váza, és itt találkozunk a lámpaművészet a vázaművészettel, a mint azt Tiffany gyönyörű petroleumlámpáinál látjuk. A petroleumlámpa lehet függő, vagy pedig szabadon vihető álló-lámpa. Különösen ez utóbbira alkalmas; mert a gáz- és villamoslámpákat a vezeték többé-kevésbé megköti. Benson legszebb gázlámpái a falból kinyúló, egyszerű, csiszolt sárgaréz csövek, a pompás anyagban, a cső gyönyörű hajlott

vonalaiban van a művészet. A legszebb szerkezetű villamoslámpák a függőek; a sodrony itt érvényesülhet leghatározottabban. Milyen művészietlen ezekkel szemben az olyan csillár, hol a gázlángot, vagy a villamos izzótestet úgy alkalmazzák porcellán gyertyákra, mintha gyertyaláng volna.

Tiszta őszinte szerkezettel, az anyaghoz való szigorú ragaszkodással, úgyszólván minden díszítés nélkül is, csak a vonalak szépségére ügyelve, lehet művészi hatást elérni. Csakis ez alapon fejlődhet egészségesen a művészi ipar, csakis így hozhat létre új, de szükségszerű jogosult formákat. Egyelőre szinte óvakodni kell a díszítéstől; a szerkezeti tisztaság követelménye még nincs eléggé a köztudatban; és a modern díszítő motívumok nagy gazdagsága emennek elhanyagolására vezethet. Oka ennek az, hogy a modern művészet nem az építészettel, hanem a festészettel kezdődött; a naturalistikusan indult festészet, melyből azóta az új, gazdag ornamentika származott, ma már az új formák átláthatatlan bőségével rendelkezik, míg a szerkezeti művészetek, az építés és az ipar, még csak a fejlődés kezdetén vannak.

A díszítés nemei közül előnyösebb az, a mely az anyagból és a technikából folyik, például kovácsolt vasmunkáknál a spirális; mint a teljesen idegen, például a festészetből vett motívumokkal való decoratio.

A díszítés túltengésére érdekes példák Charpentier és Chéret bronz- és ezink-öntvényei. Gyönyörű, elragadó alkotások; de ez már nem ipar, hanem szobrászat. A váza, a hamutartó stb. csak ürügy; a fő a díszítés.

A szabad művészet és a művészi ipar között határozott különbséget kell tennünk. Jó volt, hogy William Morrisék ezt a különbséget tagadták; különben nem tartották volna érdemesnek az ipart arra, hogy olyan lelkesedéssel fölkarolják. Ma már ezen túl vagyunk. Mi az iparban magában látunk művészi momentumokat; látjuk ezeket a szerkezeti cél világos kifejezésében, az anyag őszinte nyilvánulásában, az ebből eredő formák jellemzettségében, arányaiban, szépségében. Sőt a szabad művészetek ide alkalmazásának, a díszítésnek csak másodrangú művészi szerepet adunk.

Ezeknek az egyszerű ipari alkotásoknak óriási a jelentőségök. Gyári úton sokszorosíthatók, a nélkül, hogy művészi értékekből vesztenének. Mert ezek nem művészi lelkek egyéni megnyilatkozásai, hanem állandó szükségletekből eredő típusok. Ezekkel aztán

bevonulhat a művészi szellem nemcsak a gazdagok lakaiba, a kik ezeket a tárgyakat még külön művészi gonddal diszítettethetik — hanem a szegények hajlokaiba is.

Ezt belátják azok a nagy művészi szellemek, a kiket természetök folytonosan szabad nyilatkozásra sarkal. A nagy socialis érdek kedvéért lemondanak hangulatuk szabad, egyéni kifejezéséről és típusokat alkotnak. Így tesz most Koepping, Benson, így van de Velde. Ezzel a modern művészet, mely a festészettel indult meg, majd átvitte a szabad művészetek nagy diszító anyagát a szerkezeti művészetekre, elérkezett magához a tiszta szerkezethez, a honnét ki kellett volna indulnia.

És hogy ezt a pontot megtalálta, záloga a jövő fejlődésnek. William Morris hiába küzdött a gyárak ellen; az ipar már azok kezében marad. A mi művészeti korunk csak úgy lehet teljes, ha az új művészi szellem behatol a gyárakba is; ennek pedig már megvan a módja: a célzt és az anyagot kifejező szerkezet.

III.

Magyarország nem iparos állam; így tehát kevés arra a remény, hogy a művészi ipar fejlődésében nevezetes szerepet játszassunk. De ha már az európai ipar fejlődését nem vihetjük is előbbre, legalább lépést kell vele tartanunk. Ezt fontos gazdasági érdekek is követelik, mert nagy anyagi kár az országra, ha műveltebb tagjai összes művészi szükségletöket külföldön kénytelenek fődözni.

Hazánk intéző körei belátták ezt; az utolsó évben különösen nyilvánult az a törekvésök, hogy a külföldön elért eredményeket egyrészt közönségünkkel, másrészt művészeinkkel és iparosainkkal megismertessék. Egyik lépés volt ehhez az a tárlat, melyet az iparművészeti muzeum 1898 tavaszán rendezett. A tárlat zöme a plakát-sorozat volt; láhattuk belőlök, hogy önti el a modern művészet még a prózai reklamot is varázsával és hogy alkotta meg az utca művészi képeskönyvét. A tárlat egy másik része a modern díszedény-ipart mutatta be, melynek oly nagy a szerepe a művészi szobadisztésnél. Bigot egyszerű formái, Tiffany színpompás üvegei, a kopenhágai porcellángyár finom, gyöngéd alkotásai revelatiókként hatottak nálunk. Charpentier is állított ki egy sorozatot az ő híres

bronzaiából, de ezek épen a kevésbbé sikerültek közül valók voltak. Bizonyára nemesítő hatással volt az a néhány butordarab is, melyet Bing, a párisi L'art nouveau tulajdonosa állított ki.

Kiegészítette ezt a National Competition pályanyertes műveinek már említett tárlata. A mi iparművészeti iskolánk is rendezett tárlatot tanulóinak egy évi munkásságából és ez a két iskolai tárlat szinte fölhív az összehasonlításra. Persze nem szabad elfeledni, hogy amott harmadfél millió angol tanuló munkájából választottak ki kétszázötven darabot, emitt meg egyetlen magyar iskola állította ki tanítványai műveit. Sok tekintetben büszkéek is lehetünk erre a tárlatra. Látszott belőle a tanárok buzgalma és tanultsága, és, a mi még öröndetesebb, az, hogy a tanulók között sok a határozott tehetség. De egyúttal kitetszett az iparművészeti iskola két sarkalatos hibája; először: teljes elzárkozottság a modern művészi áramlatok elől; másodsor: teljes elhanyagolása az ipari követelményeknek. A mi iskolánkban sokat rajzolnak, töméntelen sokat rajzolnak, úgy geometrice, mint gipsz vagy természet után, talán jobban rajzolnak, mint az angol ipariskolák növendékei; de az egész tárlaton nem volt egyetlen tervezet sem, melynek praktikus értéke lett volna. Az egyetlen modern ízű dolog (egy Mucha-utánzatot nem számítva) egy sor naturalistikus növény és lepketanulmány volt, mellettök a megfelelő stilizációval. De a meg nem értett külföldi mintáknak milyen fölületes utánzása volt ez a stilizálás. Nem volt benne semmi elv, semmi okszerűség; nem lehetett azt használni sem könyvdísznek, sem tapétának, sem szövetnek. Az iparművészeti iskolának nem lehet a célja, hogy a mintarajziskolával vagy a mesteriskolákkal versenyezzen; ne keltsen tanítványaiban hamis becsvágyat, mintha egyedül csak a szabad művészetek üdvözíthetnének; ne szobrászatra és festészetre, hanem művészi iparra neveljen.

Iparosaink nem zárkoznak úgy el a modern áramlatok elől, mint iparművészeti iskolánk. Belátják, hogy különben a külföldi versenynyel szemben nem állhatnák meg helyöket. Legalább ezt a reményt ébreszti az a karácsonyi tárlat, a melyet az iparművészeti muzeumban rendeztek. Igaz, hogy még elszomorítóan sok az ízléstelenség, különösen a porcellán- és a kovácsolt-fémiparnál; de már haladás jelei is mutatkoznak. Fischer Emil kis edényke sorozata kedves színben és formában; Zsolnay végre hátat fordított sablonjának és a legszebb reményekkel kecsgetet. Valóságos meglepetés volt Roth Miksa színes üvegablak sora. Teljesen ura annak az új technikának, mely az összekötő ólomvonalakból szerkeszti meg a minta

rajzát és a rajz közeibe színes üvegfolys darabokat metsz be. Rippl-Rónai már ismeretes ellenzőin és színpompás gobelinjén kívül két butordarabot állított ki, melyeket gróf Andrássy Tivadar ebédlője számára tervezett. A buffet a kevésbbé sikerült; formáiban kissé nyomott és keresetten primitív; a bronzveret nincs constructive indokolva, pedig lehetett volna és csak kellemes színhatása békít meg. Ellenben teljesen kifogástalan a nagy ebédlőasztal. Szerkezete tiszta és szilárd; nincs rajta semmi cziczoma; egyszerűségével, erejével, formáinak hatalmával rendkívül hatásos. Rippl-Rónai ebben valóságos mesterművet alkotott.

A karácsonyi tárlat azt mutatja, hogy a magyar művészi ipar lassankint rátér arra az utra, melyet a külföld megtalált. Ezzel szemben fölmerül az az aggodalom, hogy hova lesz akkor a magyar stílus? A magyar stílus jelszava veszedelmes jelszó; annál veszedelmesebb, mert látszólag jogosult. Végre is a nemzet egyéniségének, ha valahol, úgy a művészetben kell érvényesülnie. Ámde magyar stílus alatt nem ezt az elvet értik, hanem a székely ház és a tulipántos láda szegényes motívumait. Pedig ezek a díszítő elemek már halottak; az életnedv kiszáradt belőlök, s ha a külföld az ő gazdag gót, renaissance stb. hagyományaiba nem tudott új életet önteni, hogy keltenők mi életre ezt a pár elaszott motívumot? Nézzük meg a magyar stílus alkotásait a Vigadótol az Iparművészeti Múzeum új palotájáig, hol azokban a magyarság és hol azokban a stílus?

Továbbá ezek mind csak díszítő elemek; már pedig épületnél és iparnál az csak járulékos, a fő a szerkezet. A szerkezet bizonyos szükségletekből és az anyag mivoltából folyik; ezek pedig többé-kevésbbé egész Európában közösek. Közös volt a román, a gót, a renaissance, a barokk stílus is egész Európában, s a nemzeti eltérések csak a közös vonásokon belül nyilatkoztak. És nem intő jel-e nekünk ma, hogy Buda-Pest legszebb modern épületét, a melyet mindnyájan egyformán bámulunk és egyforma büszkeséggel emlegetünk, a Lánchidat, angol építette?

Tanuljuk el a külföldtől a szerkezet tisztaságát, és azt, hogy a díszítő elemeket ne a multból, hanem a természetből, a természet stilizálásából merítsük. És a hol a mi szükségleteink eltérnek a külföldéitől, a hol a mi hazai anyagunk más technikát kíván, mint az idegen, ott ezek a különbségek a szerkezetben is nyilvánulni fognak. Disztítésül azután használjuk a mi természetünk motívumait, s azok stilizálásában benne lesz a mi forma- és színérzékünk. Művészeinket

a magyar föld termi; s ha műveikben lesz egyéniség, akkor lesz magyarság is.

Ne erőltessük most a magyar stílust. A külföld megszabadult a hagyományok békóitól, és szabad fejlődésnek néz elébe. Kövesük példáját félelem nélkül, mert csak így fejlődhetik virágzó, egészséges művészet. És a hol élő művészet van, ott a nemzeti jelleg mindig érvényesül.

MELLER SIMON.

BÁRÓ VAY MIKLÓSRÓL.*)

A külsőleg díszes, tartalmilag értékes emlékkönyv, mely csak nem rég került a könyvpiacra, kegyelet terméke. Kegyelet buzdította fiát és örökösét, hogy az öt évvel ezelőtt elhunyt agg államférfi pályájára vonatkozó hátrahagyott iratokat nyilvános kiadásra átengedje. Kegyelet vezérelte az összeállítással megbízott Lévay Józsefet, ki mint hosszú ideig borsodmegyei főjegyző s utóbb alispán, a báró Vay-családdal bensőbb összeköttetésbe s e család fényes múltú nesztorával is közelebbi ismeretségbe jutott, hogy ez iratokat ügyszeretettel és tapintattal sajtó alá rendezze s a közölt iratok elé, a pályafolyam hézagainak szükséges áthidalása végett, tárgyas, pontos, ha nem is teljes életrajzot írjon. Sőt kegyelet látszik a Franklin-társulat nyomdai buzgóságán is, hogy e kiváló jelentőségű könyvet egyszerű, de komolyan szép ízléssel, alak, papír és betű tekintetében a tartalomhoz méltólag és hibátlan szöveggel juttassa az olvasó közönség kezébe.

El is fogja e kiadás érni egyik főrendeltetését, mert csak erősítheti a kegyeletet, mely a hosszú és fényes pálya után elköltözött nemes államférfi emlékét körüllebegi, midőn az olvasó nem csak a közszolgálat kimagasló alakját, hanem a magánéletnek ritka tulajdonságokkal díszlő emberét is megismeri e könyv intim adataiból.

Vay Miklósról hatvan-hetven évvel ezelőtt is úgy beszéltek az emberek, gyűlések és tanácskozások urai, szalonok és estélyek előkelő hölgyei egyaránt, mint „a teremtés különös kedveltjé”-ről. Valóban, a természet sok ritka kedvezéssel áldotta meg. Férfiasan szép arcza és deli alakja magában is elég lett volna a hellének antik

---

*.) *Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből.* Lévay József bevezetésével. Buda-Pest, Franklin-Társulat, 1899. 527 lap. Ára 4 frt.

földjén, hol az emberi alak kiválósága művészi kultus tárgya volt, hogy szobrokat véssenek róla. Ehhez járult mindenkit megnyerő szeretetreméltósága, a szó és mozgás kelleme, a fogékony szív és világos elme melege. Mindez azonban csupán kivételes ajándokul kapott szerencse volt az ő lényében. A mi nagy és ritka érdemét teszi, az, hogy e kísértésre hamar szolgáló ritka tulajdonok egyikével sem élt vissza soha. Ha hiúság és élvezetvágy vezetik, bizonyára mi sem lett volna neki könnyebb, mint hogy napjait a rózsákban térdig járó romantika csillogó szálaival szőjje tele; de ő, ki huszonhat éves korában már megnősült, — Bécsben oltárhoz vezetve báró Geymüller Katalint, kiből Zemplénben a legmagyarabb asszonyok egyike vált, — hosszú életén át a hűség példányképe maradt, erős és állandó családi érzéssel, mely őt nem csak jó férjé és apává tette, hanem már elébb szüleit mélyen tisztelő fiúvá és öcscsét hőn szerető testvérré.

Theresienstadti börtönében nemes tudattal és önvigasztalással írhatta nejének, hogy kötelességeitől soha egy hajszálnyival sem tért el.

Megnyerő és rábeszélő különösen tudó képességét sem használta soha önző czélokra. Kötelességben és becsületérzésben megtántorítani nem törekedett senkit, akár szép nővel, akár politikussal állt szemben.

A mi őt a közpálya és magánélet erényeiben megtartotta, erős erkölcsi érzése és nagy hitbuzgósága mellett, a melyben nevelték jó szülei, a közügyeknek korán megkezdett odaadó szolgálata volt. Nem csak muló élveknél élni, de még előkelő urak kedvteléseiben nagyobb részt venni sem ért rá. Így sem a kártyának, sem a poharazó asztalnak, sőt a vadászatnak és lovaglásnak sem szánt időt, s midőn belefáradt a közszolgálatba, tűzhelyénél, neje és fejlődő gyermekei oldalán, szerette csak kipihenni magát. Pedig a társaságoknak alig volt nála kedveltebb, szívesebben látott embere, a mint hogy ő is elemében érezte magát nagy műveltségű hölgyek és nagy törekvő férfiak körében.

Huszonöt éves korában már zempléni alispán és királyi kamarás, három év múlva országgyűlési követ volt, majd tizenöt éven át borsodmegyei főispáni helytartó, aztán septemvir, koronaőr, helytartó-tanácsi alelnök és titkos tanácsos lett. Háromszor működött teljhatalmú királyi biztosként veszedelmek idején, az 1831-diki nagy kholerajárvány, 1846-ban az átharapózással fenyegető galicziai lázadás s 1847-ben a felső-vidéki éhínség alkalmával. Eszélye, tapin-

tata, belátása mindez alkalmakkor a helyzet férfivá tették. Ő kísérte, különös fölkérésre, országos körútjában István főherceget is, mi előtt nádorrá választották volna. Egyikök sem sejtette még akkor, hogy a következő év milyen végzetes helyzetbe sodorja őket, kiknek folytonos törekvésök volt: a királyt és a hazát együtt szolgálhatni igaz hűséggel.

Az idő ellenök esküdt: nem teljesíthették, a mit hön óhajtottak. A bécsi kormány, mely jó darabig álcázta titkos fondor törekvéseit és a jogai védelmére végsőig elszánt nemzet fegyveresen álltak szembe. Az utolsó nádornak menekülnie kellett s a koronaőr nyomasztó helyzetbe jutott. Politikai meggyőződésénél fogva: a conservatív párthoz tartozott, de ennek azon csoportjához, mely a szabadelvű haladás fokozatos életbeléptetését kívánta. A koczkáztató rohamosságtól féltette az alkotmányosság és magyarság létérdekét. Hazafiságánál fogva azonban nem tudott félre állani a vész idején, s ha főispánságot s a második ministerium tervezésekor tárczát nem vállalt is, de a mivel István nádor még 1848 nyarán megbízta, Erdélyben a teljhatalmú királyi biztosságot elvállalta, sőt a honvédelmi bizottság idejében is tovább vitte, eredeti utasítása az lévén, hogy a törvénynyé vált uniót meggyökereztesse, utóbb pedig, hogy a polgári háború kitörését megakadályozza. Kecsegtette magát, hogy e békítő földadata teljesülhet. Jóhíszeműleg rendelkezett, utazott, járt közbe, engesztelékeny kívánt lenni, egyetértést vélt föntartatni az erdélyi hadi kormányzóval, de a folyvást növekvő zavarok csakhamar beláttaták vele, hogy éleslátása e forradalmi növekvő ködben elveszett; a lappangó veszélyeket elhárítani elég erélye és ereje nem volt, s az elkeserült kolozsváriak elszántságára sem építhetett.

Nincs megírva ez emlékkönyvben, de szemtanúk előadásából tudva van, hogy mikor a kolozsvári tömeg, elkeserülten a veszített ütközetek s a vezető katonák megbízhatatlansága miatt, a Vay Miklós lakása előtt gyűlt össze, követelve, hogy vezesse őket az ellenség letiprására, ő kész volt s meg is indult velök, de a tömeg az oldalutczák nyílásainál csakhamar elmaradozott tőle s utoljára csak néhányad magával tért lakásához vissza.

Ily tapasztalások után a Wardener tábornok katonai erejével szembe szállni Kolozsvárt nem tartotta képesnek, mert csak igen kevés magyar katona volt a városban s a kudarcz és a város pusztulása bizonyos lett volna. Ezt kikerülendő, ürtíté ki s adta át a várost. Ezért kiáltották rá a vádat, hogy áruló, ezért fogta a debre-

czeni kormány pörbe s ezért veszté el akkor a népszerűséget, melyet pedig sokra tartott.

Bizonyos, hogy hibázott, még pedig első sorban maga ellen. Mihelyt belátta, hogy nem lehet békéltető utasításait végrehajtania, távoznia kellett volna a helyről, melyen erélyesebb, elszántabb, forradalmi szellemű férfiú sikeresebb szolgálatokat tehetett. Mikor hiába sürgette az anyagi erő szaporítását, mely nélkül a papír-teljhatalom egy diktátor kezében sem ér semmit: akkor teljesen érthető oka lett volna a szolgálatot más kormánybiztosnak engedni át. De ő reménytelenül várta be a szerencsétlenségeket, melyek Bem tábornok diadalmas föllépése előtt a magyarokat elkéséltették.

Azt pedig már Tacitus megírta *Agricolájában*: a háború nagy igazságtalansága, hogy a szerencsés dolgokat mindnyájan magoknak tulajdonítják, a szerencsétlenekért pedig egyet kárhoznak.

Lázás időkbén hamar kívánják a lehetetlent. Hogyan kívánhatták Vay Miklóstól, hogy kellő hadi erő nélkül védje meg Kolozsvárt sokkal nagyobb erő ellenében! De hisz a szabadságharcz leggyőztesebb vezéréből: Görgei Arthurtól is azt követelte az elkéséltetés, hogy kifáradt, lőszeréből kifogyott maroknyi sereggel le tudja győzni két nagyhatalom hadseregét. Ha nem tudta, hát áruló!

Ez az oktalan, sötét vád nem csupán magyar hiba.

Ruskin a *Velencei kövekben* említi, hogy az ötvenes évek elején, ha olasz embert az 1848-diki hadjárat balsikerének oka felől kérdeztek, mindig egyet felelt: «Elárultak bennünket!» s ebben az állapotban az volt a legszomorítóbb vonás, hogy nem látták be: miszerint a balsiker minden elgondolható oka közt ez a legszegyenesletes s egyszersmind a legreménytelenebb is.

Ma minden olasz röstellené, ha valaki Viktor Emánuelnek harczát veszített atyját árulónak mondaná, valamint kevés okos ember lehet nálunk is már olyan, ki egy dicsőséges vezért a fegyverlerakás kényszere miatt vétkesnek tartana.

Arra pedig, hogy a jólelkű Vay Miklós a kolozsvári föladásnál árulást követett volna el, hamar bekövetkezett a tények kiáltó czáfolata. Szegeden a Kossuth kormánya ítéletet akart ugyan hozatni az ő pörében s a báró be is nyújtotta az emlékkönyvben olvasható nyugodt, igazát érző előterjesztését, de ily politikai pör befejezésére nem volt többé idő. De mit a forradalmi kormány nem tett, megcselekedte egy pár év múlva a Bach önkényes hatalma — boszúállásból. Mivel Vay Miklóst megkínálták a magyarországi

polgári helytartó tisztjével s ő ezt elfogadni hazája, alkotmányos meggyőződése és múltja elleni eltévelyedésnek tekintette volna, hadi törvényszék elé állították, mely két ízben fölmentette, de a harmadik bíróság parancsszóra halálra ítélte. A cél voltakép úgy nevezett daczának megtörése volt. A halálítéletet négy évi állambörtönre változtatta az uralkodó kegye, s ebből is alig töltött ki többet egy keserű esztendőnél.

Az emlékkönyvnek mindenesetre legbecsesebb része a Vay Miklós tollából folyt naplójegyzetek: *Öt hét a pesti Újépületben* (1852. augusztus 16-tól június 7-ig), mely először a *Budapesti Szemle* egyik régibb füzetében jelent meg, s a *Theresienstadti napló*, (1852. szeptembertől 1853. június 7-ig.) Ezeknek adatai erős világítást vetnek e zord idők kegyetlen voltára és a naplóíró egyéniségére.

Fogságának adatai bizonyítják, hogy az ő rég elhunyt édes atyja, báró Vay Miklós tábornok egykor sokszor kiejtett áldása: «Légy kedves isten és az emberek előtt» mennyire fogamatba ment. A híres magyarok közül mennyien keresték föl az Újépület börtönében s mint kedveskedtek neki megemlékezésekkel, enyhítve a folytonos lánczcsörgés, botoztatás, agyonlövetés hozzá hallatszó hangjainak borzalmát. Főöröme abban állt, hogy bajtársúl kapta az 1849-diki kormány becsületes pénzügyminiszterét: Duschek Ferenczet, kit csak úgy mint őt, kegyetlenül ítéltek el, noha az a magyar államnak nagyon sok ezüstjét és aranyát adta át az osztrák hatalomnak, mert nem tudta volna lelken elviselni, hogy e közpénzből valami elkallódjék, akár a maga, akár a mások kezében, szégyenfortul a szabadságharcz vezetőire. Különben a politikában nem vett semmi részt és csupán lelkiismeretes hivatalnok maradt, mint volt, midőn az udvari kamara élén működött. És mégis az Újépületbe került, hogyszennyesszobában a poloskákat és egereket pusztítsa az egykori pénzügyminister. A mit róla Vay Miklós itt és Theresienstadthban följegyzett, méltó a maradandóságra, mert egy kiváló jellemű és önérzetes embernek tiszta képét tükrözi.

Oly szegényen (17 frt 20 krajzárral) került a fogságba, magáról annyira nem gondoskodott, hogy még meleg reggelit sem volt képes rendelni.

Az igaztalanság sem tette oly kifakadóvá, mint Vay Miklóst, ki mindig szitkozódva emlegeti a «nyomorúlt eb»-et, az «emberiség förtelmé»-t, az «istentelen torlaszhós» Bach ministert, ez egyet, a kin szeretne boszút állni. Ismerve a bárót, ki kemény szavakkal

élni beszédközben sem szokott, szinte különösnek találjuk tőle a leírt szitkokat. De a gyűlölet haragja épen úgy kiveszi formájából az emberi természetet, mint a rémület az arcot. Dehogy tudott volna ő még az ellenségén is boszút állni. Hisz Puchner tábornokról is, ki vele szemben Erdélyben alattomosan fondorkodott s utóbb pöriratban hazudozott rá, midőn hirtelen halálának híret kapta, azt jegyzé be naplójába: «vétek volna Isten ítéletébe avatkoznom!»

Legtöbb vigaszt talált öntudatában és emlékeiben, sajnálva azokat, kik a balsorsban nem tudnak magokban menedéket találni. Máskor, midőn új kivégzések híret olvasta lapjaiból, könnyűten fohászkodott: boldog, a ki e véres kormányzattól távol maradt! Ilyenkor szívesen szenved, mert még jobban szenvedne, ha a kormányzat részesévé birt volna lenni ilyen viszonyok közt, ilyen emberek vezetése alatt.

Nagy szeretettel gondol agg anyjára, szeretett hitvesére és gyermekeire, de nem akarja, főleg eleintén, hogy szabadságáért lépést tegyenek. Kivált a félig való kegyelmezéstől fázik, mint új megaláztatástól. Fölvidítja övéinek olykori látogatása, meg az általános szeretet, melyben még a fegyenczek is részesítik. Mihelyt Theresienstadtba érkezett, melynek erősítésén valaha az ő atyja is, mint mérnökkari tiszt, munkálkodott, a foglyok seregestül üdvözlik, szobáját csinosítják, tavasszal virágokkal díszítik s midőn kegyelmet kap, sokan könyezve vesznek tőle búcsút. Ő maga szíves mindenkihez, de csak a jókat szereti igazán, főleg Duscheket, kiről szeretettel gondoskodik s ki őt betegség idején nagy gonddal ápolja. Különös olvasni, hogy ez a rangjától megfosztott kegyelmes báró olykor lyukas harisnyáját foltozza, természetesen nem a kellő ügyességgel, vagy fehérműit javíttatja. Különben könyveket, lapokat olvas s főöröme, ha nevének ír s a vallás vigaszával élhet. Börtönének idylli vonásai is vannak: hajókat, kerekeket vagdal papírból kemenczéjére, hogy azokat a hőség hajtsa; kis kanárija a vánkosan ugrál s ha egyszer az ablakból kiszáll is, estére megint haza röpül. Tavasszal a sánczokban ibolyát szed s azzal ékesíti nevéhez írt levelét, vagy az íróasztalán álló arczképét.

Minden kisebb, nagyobb vonásban a jó, igaz és uri ember teljes képe tükröződik.

E naplójegyzetek becses adalékok nemcsak az ő, hanem az egész rossz idő történetéhez. Mélyen kell sajnálnunk, hogy nem írt jegyzeteket abból az időből is, midőn magas állású férfiú volt.

Nagyon tudta volna ez időket és a környezetében akkor élt embereket is jellemezni.

De csak huszonhárom éves korából olvashatunk még tőle e könyvben utazási naplót, midőn testvérével és nevelőjével előbb a felvidéket, utóbb a Dunántúlt látogatta meg. E valószínűleg anyja kedvéért németül írt napló bizonyítja, hogy az ő szülei kötelességnek tekintették fiaik részéről először a haza s csak aztán a külföld megismerését. Bizonyítja továbbá, hogy mily eleven tudásvágygyal nézett meg Vay Miklós már ilyen ifjan is mindent: középületet, gazdasági és kerti berendezést, bányát és templomot, elrándulva a vieliczikai híres sóbányák és a krakói műemlékek megtekintésére is s aztán a Szepességen át térve haza Borsodba. Sok érdekes vonás van az akkori viszonyok e röpke följegyzéseiben.

A könyv többi része nagyobbára olyan levelekből áll, melyeket különböző időkben mások írtak neki, ma már korrajzi becsléssel. Többi közt 1828-ban mint alispánt Balásházy Tamás értesíti a komárommegyei tisztújítás zajos erőszakosságairól, Kazinczy Ferencz pedig a tornai heves korteskedésekről, miközben a szini nemesek a nekik küldött három hordó bort azzal az üzenettel utasítják vissza, hogy «a mit eleink véren szerzének, azt ők nem adják el boron». De egy másik falu nemesei megiszszák a küldött bort, de nem a küldők jelöltjére szavaznak. Az akkori választások tisztaságára elég világot vetnek ez adatok. Érdekesekek a gróf Reviczky Ádám főispán levelei is, melyeket kedves administratorához írt. De a köztörténet szempontjából még sokkal fontosabbak a cancellársága idejében 1860. és 61-ben kapott levelek az ó-conservatív párt vezérlő férfaitól. Nagyon élénken tanusítják ezek azt a buzgó és óvatos törekvést, melyet e férfiak az alkotmányosság visszaküzdése végett folytattak. Szemben a bizalmatlansággal csak lépésről-lépésre haladtak s gyakran reménytelenségbe estek. Féltek a kockáztatástól s nem látták elég tisztán a közel jövőt, mely a nemzet vezérét: Deák Ferenczet fogja diadalra juttatni és nem őket.

Érdemes e levelezést olvasni, mert sok tanulsággal szolgálna annak, a ki tanulni tud is, szeret is. Többi közt élénken állnak e levelekben a nehézségek, melyeket csak nagy bajjal lehetett elhárítani. Ezt olvasva, talán sokan az alkotmányos eszmék és elvek csorbításait komolyabb fontolóra vennék.

A levelezések közt eleven világításban tűnik föl a Szögyényi László magyar lelke, a kit pedig sokan nem tartottak sokáig igaz hazafinak. Mint egyik levelében írja, tudta ő ezt maga is, de öntudata

élteti, mert Bécsben meg Schmerlingék tekintik őt túlzott magyar-nak, sőt mert nem hajol, nem hízeleg: «tradtore»-nak. Nem is akarja tolni a «sógor»-nak nevezett Schmerling szekerét, s mikor Vay Miklós hazafias elhatározással lemond, ő is szívesen vonúl a magánéletbe.

Az emlékkönyv utolsó része a protestáns egyházi ügyek hit-buzgó oszlopát tünteti föl Vay Miklósban. A patens miatti erős és nehéz küzdelmek idejéből valók ez egyházi és iskolai ügyben írt levelek, melyekkel protestáns előkelők, lelkipásztorok és tanárok fordultak teljes és méltó bizalommal vezéremberükhöz, ki mindig támaszukra volt s ki oly jól érezte mindig magát körükben, mint az államférfiak társaságában.

A főrendiház elnökéről nincs a könyvben bővebb szó. Teljesen kimerítő életrajzhoz tehát még e sok és sokféle anyag sem elég. De lesz talán, ki hogy ezt megírhasssa, minden lehetőt össze fog gyűjteni. A jövő e munkáját mindenesetre lényegesen megkönnyíti ez a most kiadott becses, gazdag emlékkönyv.

VADNAY KÁROLY.

MAGYAR JOGI LEXICON.

A Pallas-társaság most adta ki a *Magyar Jogi Lexicon* első kötetét. E hatalmas kötet körülbelül 1500 czímszót tartalmaz és az egész kiadványnak egy ötödrészét teszi.

A jogtudomány ez encyclopædiájának szerkesztésére dr. Márkus Dezső vállalkozott. A hiadó vállalat hirdetései szerint nagy föladata megoldásában körülbelül ötven jogász segíti.

A *Lexicon* megjelenése kétségtelenül azt tanúsítja, hogy a magyar jogász közönség most már szükségét érzi a jogi ismeretek áttekinthető anyaggyűjteményének. Ebből a szempontból a vállalkozást örömmel köszöntünk. De másrészt arról is tanuskodik ez a vállalat, hogy a tudományos irodalom sem került el az iparnak és a művészetnek közös sorsát: a tőkegazdaság uralmát.

Az a nagy tőkegazdaság, a mely az ipart és az emberi cselekvés számtalan egyéb ágazatát hatalmába ejtette, immár a tudományra is rá tette a kezét.

A «mesterember» eldobta már a maga szerszámain, és megélhetését a gyárak óriási gépei mellett keresi, mert a gyárak termékei kiüldözték a világból az ő egyszerű munkássága által előállított czikkeket. A tudomány gyárjai hasonlóképen szorítják le a könyvespolcra az egyes ember munkálkodásának termékét, és így szereznek helyet az en gros-tudomány gyűjteményei és encyclopædiái számára.

Ez a törekvés talán sehol sem nyilvánul akkora erővel, mint a magyar jogi irodalomban. Ha a legutóbb elmúlt esztendőik irodalmát áttekintjük, látni fogjuk, hogy abban a commentárok, a gyűjtemények, egyszerűen a tömeges termelés uralkodik, s hogy a jogi írók java lemond az önálló, intensív munkásságról, csakhogy ebben a tudományos kazalhordásban részt vehessen.

Ezt a fejlődést a könyvkiadás és a könyvkereskedelem irányították. Az ilyen tudományos közraktárak mint a Lexicon, a melyek látszólag az essay-k és a kézi könyvek számos előnyét egyesítik, könnyebben megtalálják az utat a nagyközönség könyvespolczához az egyes író könyvénél, mert a könyvkereskedelem manapság éppen úgy fejlődött és alakult, mint minden más kereskedés: nagyban dolgozik, tömegesen termel és árul, s keveset törődik az «apró» üzletekkel.

A szépirodalomnak kétségtelenül hasznára vált ez a fejlődés. Itt az író függetlensége nem szenved, ha könyve egy nagy gyűjtemény alkatrésze gyanánt lép a közönség elé. De a tudományos irodalom gyűjteményei úgynevezett «organikus egység» felé törekednek, s ez a törekvés — a hol csakugyan megvan — az író munkásságából lenyírja mindazt, a mi benne egyéni, a mi eredeti, a mi a tudományos gor dolgozásnak új irányt jelöl, új pályát nyit.

Az ilyen gyári termelésnek pedig sehol sincs olyan káros hatása, mint a jogi irodalomban. A jog úgy is nagyon conservatív disciplina. Fejlődését, megújulását ezer akadály: szokás, előítélet, kényelem, az uralkodó vagy előretörekvő társadalmi rétegek és osztályok számtalan érdekei, a gazdasági és politikai élet mindennapi surlódásai gátolják. E szokásokat, előítéleteket, érdekeket és surlódásokat leküzdeni, ez volna a jogi író föladata! S hogy mi e Lexicon első kötetét a kezünkbe vettük, elkomorodva láttuk, hogy ebben a gyűjteményben a leghivatottabb irótollak éppen a megtartás, a megörögzítés irányát szolgálják. Mert az ily irodalomnak egyéb hatása nem lehet. Ennek meg tud felelni, ha jó, ha helyes dogmatikai fogalmakat, ha pontos adatokat tartalmaz, a jogfejlődés nagy érdekeit azonban még így is bántja, mert az írók javát a pusztá descriptióra szorítja.

A mi magát a Lexicont illeti, az édes testvére a hasonló német lexiconnak. Tartalma azonban gazdagabb, mondhatnám, sokoldalubb. Föltűnő benne a jogi terminusok (címszók) magyartalan, gyarló, fordítása. Pedig hát a jogi élet elég helyes terminust hozott létre, s a lexicon alig választhatott volna szebb föladatot, mintha arra törekszik, hogy a jogi műszavakat jól magyarul megállapítsa. Például a régi magyar «fundatio»-t nem «alapítvány»-nak nevezi, hanem «alap»-nak, a mely szó legalábbis olyan általános, mint a görög λόγος. Alapjognak nevezi a lexicon (Grundrecht) a status civile, a droit de l'homme fogalmát, a melyet olvasói közül alig fog valaki e címszó alatt keresni.

A «subjectives Recht» nála «alanyi jog»; a «Norm»: jogsabály. Mind a két terminus annyira általános, hogy szinte érthetetlen. Igaz, hogy német fogalomra bajos magyar szót találni, s ez a két fogalom a legorthodoxabb német professori dogmatika szülötte. Talán saját anyanyelvükön kellett volna őket nevezni, mert a magyar nyelv mindenre alkalmasabb, mint metaphysikai speculatiókra. A lexiconnak egyik utalásából láttuk, hogy a «Zweckvermögen»-t «célvagyon»-ná szándékozik magyarosítani. «Zweck» pedig inkább rendeltetést tesz, a «célvagyon»-t nehéz megérteni. Minde cikkeket különben németül címezhetette volna, a hogy az «Anerbeurecht»-et címezte, mert e fogalmakat úgy sem ismeri más nemzet, mint a német, s természetesen a magyar germanisták.

A következő kötetekben jó lesz a címszavakat kissé specificálni. Az első kötetben például «állami anyakönyv» helyett «anyakönyv»-et; «alanyi kereskedelmi ügylet» helyett «keresk. ügylet»-et; «általános jövedelmi pótdadó» helyett «pótdadót», «általános bánya-törvény» helyett «bányatörvény»-t kellett volna használni, és pedig nemcsak azért mivel a fogalom nevét, lehetőleg főnevet kell címszónak alkalmazni, nem pedig a név jelzőjét, de azért is, mert a gyűjteménynek a fogalmakat és intézményeket bizonyos rendszerben, kapcsolatban kellene ismertetni, a mi lehetetlenné válik, ha minden fogalmat alosztályokra bontanak szét, és ha minden alosztályt más-más író ismertet. Így például a már említett «fundatiót» két helyen két író ismertet, és pedig «alapok» cím alatt az egész magyar alapítványi rendszert, «alapítványok» cím alatt pedig a szorosabb értelemben vett közalapítványok jogi természetét.

Ide a mily fölületes volt a szerkesztés a címszavak összeállításában, oly gondatlansággal róttá össze a különféle írók különféle stilisztikáját is. Rosszul esik látni, milyen németesen ír a legtöbb magyar jogász. A német jogi stylus megkülönböztető tulajdonsága abban áll, hogy az író minduntalan a genus proximumot keresi, folyvást generalizál; és e módszer pompásan be is válik abban a tekintetben, hogy a fejtegetés nagyképűvé, ködössé, unalmassá lapsodik. Legyen szabad ez észrevételt a lexiconból illusztrálnom:

«Alanyi kereskedelmi ügyleteknek nevezzük azokat, a melyeknek kereskedelmi jellegét nem az ügylet tárgyi momentumainak valamelyike, hanem a megkötő alanyok vagy azok egyikének személyében rejlő mozzanat(!) határozza meg. A kereskedelmi ügyle-

tek e kategóriája csak azon jogrendszerekre vonatkozólag állítható föl, a melyek a kereskedelmi jog körét nem, vagy nem csupán tárgyi szempontok szerint határozzák meg, hanem legalább részben a kereskedők jogának tekintik.*

De már talán messzire is mentünk. Az egyes cikkek bírálata már csakugyan nem férne el ebben az ismertetésben. Egyelőre tehát elegendő annyit mondanunk, hogy a szerkesztés nem nagyon gondos.

B. S.

É R T E S I T Ő.

*Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez.
(Buda-Pest, Hornyánszky. 1898.)*

Nagyon érthető, hogy a tudósok a poros s a feledékenységnek szánt folyóiratok óriási tárházából szeretik kimenteni a saját dolgozataikat, bár a tudomány rohamosan gyors haladása mellett nem kis bátorság kell hozzá, hogy valaki összegyűjtött értekezéseivel a nyilvánosság elé lépni merészeljen. Ezért az ilyen könyvekhez maga a közönség is csak kételkedve nyúl. Ajánlom tehát jó lélekkel mindenkinek, hogy ne riadjon vissza Szily könyvétől, s hiszem, hogy bárki is élvezettel s sok tanulsággal fogja azt végig tanulmányozni. Már maga az írója is érdekes, ritka ember. Ritka széles körű a tudománya; tudjuk, hogy kiváló természettudós s nemkülönben jeles eredeti gondolkozású nyelvész; ismerjük őt, mint páratlan szervező tehetséget, a ki újjáteremtette s virágzásra lendítette a Természettudományi Társulatot; végre csak miután így egyfolytában olvassuk el a könyvét, méltathatjuk mint jeles stilisztát. Kedves, szeretetre méltó író, így jellemezhetnők legjobban. Komoly, de a mellett könnyed, néha játszi, tréfás, sőt enyelgő. Például, midőn a hátralék szó eredetét fejtegeti, komoly nyelvtörténeti bizonyítékokkal, nem bírja elnyomni a megjegyzést, hogy bizony «1848 előtt is ismerős fogalom volt Magyarországon, úrnak kamat, parasztnak adó alakjában». A játszi enyelgő hangnak egy másik példája *A felület és társai* című czikk bevezetése is, hogy a többek közül ezt az egyet említsem. Nem riad vissza néha a gúnytól sem, de ebben nem sértő, hanem szelíd, kedves, inkább nevettető. Neki nem tetszik az «irodalmunk veteránjai» kifejezés, s érdemes elolvasni (443 l. kv.), mily finom gúnnyal utasítja vissza. Barczafalvyt elnevezi a

«nagy hóbortosnak», ügyesen enyhítve a kemény kifejezést a mellette tett jelzővel. Mindenféle túlzásnak ellensége; méltán nem tetszhetik neki az ilyen nagyhangú szólás, hogy «az igazság bírószéke előtt sehogy sem állja meg helyét», különösen mikor voltaképen apróságról s arról van szó, hogy a monda szót Kármán csinalta-e vagy más valaki.

Ez a higgadság jellemzi Szilyt nemcsak stilusában, de tudományos fölfogásában is. Jobban nálánál — persze suaviter in modo — senki sem üldözi a neologia kinövéseit, senki szerencsésebben ki nem gyomlálta őket, mint ő a természettudományi műnyelvből; mindamellett a túlzó orthologiának szintúgy ellensége. Higgadt úgyszinte az emberek megítélésében is, s ezt egyik kiváló érdemének kell elismernünk, látván mint dúlnak nálunk, gyakran csekély okból is, a vésszes szenvedélyek. A *Természettudományi Műnyelvről* című értekezésében valósággal szétszedi Bugátot, de könyve hány lapján emlékszik meg róla szeretettel, a ki megalapítója volt a természettudományi társulatnak és bőkezű «jóltevője és folytonos pártfogója». Emlékszünk még rá, mily föltűnést keltett bírálat a *Nyelvtörténeti Szótárról* — mely itt is egész terjedelmében olvasható — a melyben kimélet nélkül elsorolta a nagy mű fogymatait s hibáit, de ékes szavakban el is ismerte nagy fontosságát s jelességeit. Talán ez az értekezése a legragyogóbb példája a higgadt s pártatlan bírálatnak, mely oktat s tanít, de nem sebez, s a melyből sokat tanulhatuának a haragos epigonok.

De nemcsak temperamentumának köszönheti Szily e higgadságát, mint sokkal inkább irodalom- s nyelvtörténeti tanulmányainak. A multnak ismeretéből értjük meg a jelent, a mint ő maga is arra int, hogy «ne kicsinyeljük multunkat, mert így nem szolgáljuk meg a jelent s nem készítjük elő a jövőt». Ki kételkedhetnék benne, hogy az ilyen éles történeti érzék mily nagy befolyással van az emberek, kivált a tudományos törekvések, sőt maga a tudomány megítélésében is?

Szily könyve majdnem két egyenlő részre oszlik. Az első részt maga a szerző irodalomtörténetinek nevezi, s itt leginkább a természettudományi irodalommal s mozgalmakkal foglalkozik. Különösen érdekelhetnek bennünket azok az értekezések, melyekben rég feledésbe merült híres magyar természettudósok emlékét eleveníti föl, lehet mondani újra fölfedezi őket. Ki is tudott vagy hallott valamit ennek előtte Born Ignácra, a híres geologusra, Hell Miksárra, a jeles csillagászra, vagy Benkő Józsefrről s Sámuelről és

másokról, a kiket talán ő méltat először *Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt* című tanulmányában. Bizony mi nagyon feledékeny nemzet vagyunk s ennél fogva nagyon is hálátlanok. És talán egy kicsit önbizalmunk is növekszik, ha megtanuljuk megismerni, hogy a tudomány se máról holnapra kezdődött meg nálunk. Nagyon óhajtanók, hogy Szily példáját követve, egyéb tudományszakok hazai történetét is tanulmányoznák tudósaink. Szily úgyszólván megírta az egész magyar természettudomány történetét. Mert ez említett tanulmányához még három hasonló csatlakozik könyvében, a melyek közül ki kell emelnünk *A természettudományi társulat ötven éves történetének vázlata* címűt, a mely nemcsak, hogy formailag is egyike a legszebbeknek, hanem művelődésünk történetét is igen érdekesen megvilágítja. Szokott alaposágával azután nem elégszik meg a vázlatos történettel, hanem sorra veszi az egyes korok jelesebb tudósait. Értekezik külön Apáczairól, a kiről szegényről nagy gondossággal kimutatja, hogy közönséges compiler volt; azonban Bólyai Farkasról szeretettel ír s bámulva fejtegeti nagy tehetségét s dicső munkásságát. Régi elfeledett könyvek a sötétségből ismét a napfényre kerülnek, mint György mester arithmetikája vagy az első geographia, mely magyar nyelven íratott, vagyis a melyet Vetsei P. István uram nem áttalott Csécsi János latin dictatumából magyarra átlágizálni. Leghíresebbé lett hatása miatt e sorozatból a *Természettudományi Műnyelvről* szóló tanulmánya, mely óriási reformokat létesített; de bár hivatását már teljesítette, még ma is tanulságos és érdekes olvasmány, különösen azok számára, a kik netalán még nem hódoltak meg teljesen. Mert lehetetlen ellenmondani szerzőnknek, ha látjuk, mikép kezdte meg Schuster János, a ki nem is tudott jól magyarul, s mint folytatta Bugát a szócsinálást, a *betvegy, biztan, arag, aracs*, (de *arany* (aurum) nem az ő szava, hanem régi szó) stb. gyártmányokat, míg szerencsésen fölvitte a 40,000-re. Szegény Bugát! Hamar összeroskadt a mesterséges építmény, a melyet ő oly bizton-bátran épített föl, s a melyet nemcsak ő, hanem Toldy is örök időkre szólónak vélt» (I. Szily 140. l.). Már 1860-ban vissza kellett vonulnia az ifjabbaknak, különösen Szabó Józsefnek támadása elől. Lám Bugát nál talán mégis okosabbak voltak Szántó (Arator) István s társai, a kik a geometriát: ergofia; labyrinthust: baralintos; experimentumot: aperencza szóra magyarosították, bár szintén nem nagy szerencsével, valamint nem nagy sikert aratott gyöngé utánczójak sem, Sándor István, a ki még a Calendarium Julianumot is Gyulai

Kalendariumnak nevezte el, a mivel derekasan föl is ültette Toldy Ferenczet. Erről többet olvashat az érdeklődő a *Tudományos műnyelvünk első zsengéi* című értekezésben (358 kv. l.).

Mint látjuk, a könyv első fele is igen sokat foglalkozik nyelvi tanulmányokkal, úgy hogy egy csöppet sem kell csodálkoznunk, ha második felében tisztán nyelvészeti czikkekkel találkozunk. Sőt egységesnek s kapcsolatosnak kell a két részt ítélnünk. Itt a második részben Szily ismét egy új jelességét vesszük észre, tudniillik finom s éles kritikáját, szerencsés találékonyságát és pontos megfigyelő tehetségét. Nagyon sokféle cikket, összesen nyolczvanegyet foglal magában e második rész. Számos köztük a rövid helyreigazítás, mint például nyegle, tény, drida, szoba, dal stb.; van vagy harmincz szófejtés s kifejezés magyarázata például lukna, aggastyán, hölgy, ír, póre, szállok az úrnak, eb ura fakó stb., végre néhány nagyobb értekezés. Ezt a nagy sokféleséget mindamellett összekapcsolja a nyelvtörténeti szempont, még pedig oly gondos körütekintéssel s az adatok széleskörű ismeretével párosulva, a mely szinte egyetlen a mi irodalmunkban. Nem mondhatnók, hogy valami mélyreható, nagy távolságokra kitekintő nyelvészetre akad e fejezetekben az olvasó, de annyi bizonyos, hogy a legjava e fejtegetéseknek szellemes, finom s elmemozdító. A legkitünőbbek közül való az *aggastyán*, a melyről bebizonyúl, hogy az Ágostonból származik; nem maradnak mögötte az *ír* a. m. gyökér; *póre* a. m. nadrág magyarázatai. Még ezeknél is jobbak s szellemesebbek az *Eb ura a fakó* (fakó a. m. kutya), a *Szállok az úrnak* (= *salve*), a *Magyarnak Pécs, németnek Bécs* címűek. Szily szinte játszva jut a legszebb eredményekre; nem csúri csavarja a dolgot, hanem pusztán a történeti adatokra támaszkodik. Még hangtani fejtegetésekre is ritkán van szüksége, sőt úgy látszik, mintha itt rejlének épen a gyengéje. Így például könnyedén rámondja, hogy *üz* régibb *üdz*-ből lett, de elmulasztja bizonyítását (358 l.). Hibás a *törlejt* magyarázata is *telleget* (*töllejt*) igékből, mert nem igen van bebizonyítva az *rl* hangváltozás az *ll*-ből. Ugyanis bérlés = béllés, ócsárlás = ócsállás nem igen sokat bizonyítanak, mivel a dissimilatio a *bélel* : *bérel* stb. alakokból indúlt ki, tehát nem a hosszú *ll* vált *rl*-vé. Ez annyival is inkább tekintetbe veendő, hogy a *törlejt* a *töröl* származékának is magyarázható, valamint már meg is próbálta Szilasi a *Nyckzl.* 24. kötetében. Ilyen hibás föltevessel magyarázza a *kényszerít* ill. *kényszerít* igét. Nincs ugyanis bebizonyítva; 1. hogy az *n* ilyen helyzetben kikopjék; 2. hogy *kényszerít* az eredetibb s nem *készerít*,

(sőt *készelit* a régi codexekben); 3. még kevésbbé van bebizonyítva, hogy *készit* régibb *kénszt*-ből származnék. Könnyebb magyarázatot is találunk a *készerit* s *kényszerit* megértésére. Nevezetesen föltesszük 1. hogy *készelit* a régibb alak, a minőt találunk a régi codexekben s hogy ebből lett *készerit*, szintén codex-korabeli alak; 2. hogy *kény*, *kénytelen*, esetleg *kin*, *kén* (dolor, labor v. ö. *elkényszerül* a. m. maceror) végre *kéntet*, *kéntat*: urgeo, sollicito, mely egészen más eredetű lehet, hatása alatt lett *készerit*-ből *kénszerit*. Így magyarázva a dolgot, minden hangtani nehézséget elkerülünk; sőt e magyarázat második pontja bizonyossá válik a következő adat által, hogy *kis*-, *kisír*-, *kisil*-, *kista*-igék megvannak a tatárban majdnem teljesen ugyanazon jelentéssel, mint a magyarban. Világos tehát, hogy innen származnak a magyar *kész*, *készit*, *készerit*, *készelit*, továbbá hogy *kénszerit* későbbi származású s hogy valószínűleg a fönt előadott módon bővült meg *n* vagy *ny* hangjával. (Természetesen a fenti első pontra most már nincs szükség, bár még mindig kérdéses marad: hogy *készerit* s *készelit* egyforma régiek vagy egyik a másikából való-e? Most csak röviden akarom megjegyezni, hogy jelentéstani okból a *készerit* alakot tartom a régibbnek.)

Még csak rövid néhány szóval emlékezzünk meg a könyv e második felének hosszabb cikkeiről. A *Tudományos műnyelvünk első zsongái* s a *Magyar Nyelvtörténeti szótár* címűeket már említettük; kívülök még kiváló figyelmet érdemel módszer s eredmény tekintetében egyaránt az, a melyben kimutatja, hogy Calepinus magyar tolmácsa Szántó (Arator) István volt s némely társai. Calepinus különben is Szilynek dédelgetett kedveltje. Őt tanulmányozta legszorgalmasabban s Molnár Albertet, meg Kresznericset, Sándor Istvánt s isten tudja még hány mindenféle szótárt. E kutató buzgalmának köszönhetjük végre, hogy irodalmunk újabban számos nyelvtörténeti kincsekkel gyarapodott. A köngsbergi töredék új szalagjai egyedül az ő fáradozása következtében jutottak napvilágra; a schlägli latin-magyar nyelvemlék, a besztercei szószerket kiadását szintén neki köszönhetjük. Ő fedezte föl újra a gyöngösi latin-magyar szótártöredéket; megszerezte a Lázár Zelmacodexet; buzdította s támogatta Szamotát, Melichet. Szóval a magyar nyelvtudomány sokféleképen hálára van lekötelezve Szily Kálmán iránt, s még inkább lesz, ha majd ígését teljesíti s megírja a magyar nyelvújítás szótárát, melyből már oly érdekes részleteket közölt a *Magyar Nyelvőr*ben.

Ezt a könyvét pedig, melyről itt szóltunk, bár sokan olvas-

nák, hogy szélesebb rétegekben is hadd terjedne el multunknak, a magyar nyelvnek s a magyar tudománynak a szeretete. sm.

The Key of truth. A manual of the Paulician church of Armenia. The Armenian text edited and translated with illustrative documents and introduction by Fred. C. Conybeare. — Oxford, 1898. — 8-rét. CXCVI + 204 l. Ára ?

Jireček, a bolgárok történetírója szerint «a dél-szláv történelem öt évszázada a bogomilok történelmével van elválaszthatatlanul összeforrvá.» Össze van velök forrva persze a magyar történelem is. A mit pedig e vallásfelekezetről egyáltalában tud a művelt nyugat, azt nagyobbreszt ugyan csak Jireček könyvéből tanulta, mert Rački Ferencz eredeti dolgozata, melyből az előbb nevezett szerző tudományát merítette s mely a zágrábi akadémia Radjában 1869/70-ben jelent meg (a VII., VIII. és X. kötetben) horvát nyelven van írva s azért a többség számára zárt könyv marad mindaddig, míg valaki le nem fordítja.

Rački pedig fölhasznált ugyan dolgozatában több bogomil forrást, de adatainak jó részét megis csak azon vallásfelekezet gyűlölinek és üldözőinek munkáiból merítette és azért az ez adatok alapján róluk alkotott véleményünk bizonyára messze elűt a valóságtól. Különben is Rački és Jireček óta haladt a kutatás és a mi fő, szigorúbbá vált a történetírás kritikája; s azért a bogomilokra vonatkozó adatok újra megrostálандók.

A bogomilok és paulikiánok történelme közötti kapcsolatot szintén az említettem két szláv író munkáiból ismerjük már, ámbár újabb írók, mint például, Bury, kétségbe vonják azt, hogy a két vallásfelekezet közt, egy-két vallás-elvöknek egymással való hasonlóságát kivéve, léteznék valamely szorosabb történelmi kapocs.*) A régibb írók pongyola módszere következtében paulikiánok, bogomilok, albigenses, patarénok, publikánok, catharok stb. mind egy kategóriába kerültek. Omnes sunt Manichæi! volt a régi kutatás ítéletszava. Az újabb kutatás most azután igyekezik ebből az óriási

---

*) «The kinship of Bogomil doctrines to the Paulician is obvious. But it has not been proved that they are historically derived from the Paulician; though there are historical reasons for supposing Paulician influence.» Gibbon's *Decline and Fall* vol. VI. App. 6.

kháoszából kibontakozni és több író ma tagadja azt, hogy például a paulikiánok a manichæusok egy válfaja volt. Ezt a kérdést persze csak úgy lehet eldönteni, hogy föl kell kutatni, melyek voltak a paulikiánok elvei. A megoldást, tudjuk, nagyon nehezíti az a körülmény is, hogy az egyes vallások számos változásokon mennek keresztül; «eretnekek» támadnak ugyanis az «eretnek» vallásban és «reformátorok» úgy hogy végre évszázadok után maga a vallásalapító sem ismerne reá saját felekezetére.

Az örmény paulikiánok közül legújabban a thonrákiakkal foglalkozott bővebben a kutatás; különösen a németül író edsmiazini arkhidiaconus, dr. Karapet, ki megismertette őket a nyugati tudósokkal*) és közölt kivonatokat is *Schlüssel der Wahrheit* című vallásos könyvéből,**) mely egy német referens szerint «eine katechismusartige Schrift». Most Conybeare, az archidiaconus közbenjárásával közli az egész munka eredeti örmény szövegét és annak angol fordítását s írt hozzá egy jó hosszú bevezetést is. A kötet végén pedig több appendix, illetőleg excursusban a tárgyat megvilágító kivonatokat, fordításokat stb. közöl.

Mint hogy azonban az előttünk fekvő kötet tartalmának részletes ismertetése jelen folyóirat érdekkörén túl vezetne, elég leendő helyen az érdekelt körök figyelmét reá egyszerűen fölhívni. Fureszság gyanánt azonban legyen szabad megemlítenem, hogy az erdélyi örményeken és a bogomilokon kívül az erdélyi unitáriusok is belekeverődtek szerző bevezetésébe, még pedig egy állítólag 1666-ból származó kézirat nyomán, melyet dr. Clemen Ottó a *Zeitschrift für Kirchengeschichte* XVIII. kötetében közölt s mely egy «Confessio fidei Christianæ secundum Unitarios inter quatuor in Transylvania religiones receptas numerata» akar lenni. De ha a kézirat 1666-ból való nagyon furesának kell föltűnnie azon passusnak, hogy «Unitarii . . . cœperunt vero Albæ Juliæ, tunc Carolinæ, in Transylvania appellationem Unitariorum assumere . . .» (CLI. lap). Eddig úgy tudtuk, hogy Gyula-Fejérvár nevét «Károly-Fejérvár»-ra III. Károly (1704—1711) tiszteletére változtatták át.

Kropf Lajos.

*) *Die Paulikianer im byzantischen Kaiserreiche* (1893).

**) *Die Thondrakier in unseren Tagen*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* vol. XVI. pars II. pp. 253—276.

Egyetemeink és az autonomia. Válasz a Budapesti Szemle 1898. decemberi füzetében megjelent ismertetésre.

Hálátlanságnak látszik, ha szerző, kinek egyik csekély dolgozatát a *Budapesti Szemle* úgy ismerteti, hogy bevezetésül azt mondja róla: «Ez a kis füzet meglehetősen szakértelemmel és eleven előadással tárgyal több egyetemi kérdést», e barátságos vállveregetés ellenére fölszólal. De kénytelen vagyok vele, mert a mint az ismertetésből látom, az én kis füzetemben alig van valami szakértelem és nyilván előadásom gyarlósága az oka annak is, hogy a mit el akartam mondani, az én ismertetőm azt is félreértette. Maga a tárgy komolysága igényli, hogy e félreértéseket, a mennyire tudom, földerítsem.

Az ismertető — *t.* — úr — azt mondja, hogy már arra a kérdésre: van-e egyetemeinken autonomia? zavaros a válaszem, mert azt mondom: «tényleg egyetemeinknek autonomiájok nincs», a következő lapon pedig már beszélek az autonomiáról, mely törvényileg nincsen biztosítva. *t.* — úr bizonyosan még jobban tud görögül mint én, és így azt is tudja, hogy az *αὐτονομος* szónak egyik alkotó része annyit tesz, hogy «törvény», hogy tehát olyan autonomia, mely nem törvényen alapszik, nem is autonomia és én éppen ez ellen az önmagában visszás és ellentétes állapot ellen szólaltam föl. — Én azt sehol sem mondom, hogy van autonomia, hanem igen is azt mondom: «Valóságos irónia; az, a mit ma autonomia néven emlegetnek, mint illet tisztelnek és mire nagy fontosságú kérdésekben hivatkoznak, nem egyéb mint néhány Bach- és Thun minister korbeli rendelet.» A ki ebből azt magyarázza ki, hogy én azt is mondom, hogy van autonomia és azt is, hogy nincs, az ugyanazt cselekszi, mint a ki a zsoltárból azt magyarázza ki, hogy abban ki van mondva hogy «nincs Isten», pedig a hivatolt zsoltár-vers így hangzik «Azt mondja a balga az ő szívében: nincs Isten» (I. zsoltár 14. vers) — a mi lényegesen más.

Azt mondja *t.* — úr továbbá, hogy különben is van nagyon nagy autonomiánk, ha törvény nincs is — a mivel ő kétségtelenül eldöntötte a fából vaskarika régen megoldást igénylő kérdését — «csak a ministerek gyengék, kik nem mernek az autonomiával erélyesen szembeszállni». Ennek czáfolásába azért nem kell bocsátkoznom, mert az ismertetés más helyen meg azt mondja: «Az egyetem

tekintélyét azonban szeretnők, ha az egyetemre bíznák, hisz más úgy sem tud rajta segíteni, ha beteg».

De nem szabad támadnom az ismertetést, mert elég dolgom van a védekezéssel. Így nevetségessé akarja tenni azon nézetemet, hogy a tanszékek betöltésénél, magántanárok képesítésénél a legmesszebb menő nyilvánosságot kívánom. Azt mondja erre *t.*—, hogy ezt ugyan megköszönnék az illetők. Nem tudom van-e tudomása *t.*— úrnak azon épen nem díszes hírlapi polemiáról, mely nemrég a napi lapokban egy egyetemi tanszék betöltése körül folyt és melynek nyilván az volt a magyarázata, hogy a nyilvánosságnak semmi módja sem volt az igazi érdemek méltatásába belátni és így valótlan mende-mondákra is hallgatott. Az valóban mellékes, hogy az illető tanár — magántanár — jelöltek «megköszönnék-e a nyilvánosságot». A ki nyilvánosan akar működni, annak nincs oka a nyilvánosság elől rejtőzködni, a kinek pedig van oka, a kinek érdemeit csak a nyilvánosság kizárásával súghatják el protectorai, annak működése nem is válik előnyére az ügynek és dízére az egyetemnek. Nálunk általában oly fontos ügy, mint a minő a legfelsőbb oktatás ügye, nem is részesül a nyilvánosság részéről a kellő érdeklődésben és ellenőrzésben. Hogy ez nincs mindenütt így, arról meggyőzheti *t.*— urat egy nagy könyv, mely ezelőtt hat évvel jelent meg és mely hatszázhuszonhat sűrű oldalon nem tartalmaz egyebet, mint egy szemészeti rendkívüli tanszék betöltésének történetét a stockholmi egyetemen — *Öffentliche Actenstücke in der Frage der Besetzung der Ophthalmologie am Karolinischen Institut zu Stockholm* — a mely nyilvános pertractálása az ügynek azért is érdekes, mert mutatja, mint buzgólkodnak egy rendkívüli tanszék betöltése körül nemcsak az egyetem, a kormány, a király, de maga az egész ország hozzáértő közvéleménye azért, hogy a helyre, honnan a jövő generatio nevelése folyik, méltó ember kerüljön. Ehhez a nyilvánosság kell, és mert ez nincs, azért nem csodálható, ha a kellőleg nem tájékozott közvéleményben oly badarságok is hitelt találnak, hogy egyik tanárunk kissé elvont témája számára rendes tanszéket azért állítottak, mert ennek a tanárnak egyik rokona a német hadsereg számára conserveket szállítván, Bismarck protectióját bírta.

Azt mondja *t.*— úr, hogy alig van a világon egyetem, melynek szervezete és tanrendszere törvényen alapulna és hogy a hol illet próbáltak, már abba is hagyták. Ezzel szemben egyszerűen utalok arra, hogy Franciaországban épen egy éve, hogy az új egyetemi törvényt promulgálták és ezzel az eddigi, száz év óta fennálló intéz-

ményt alapján megváltoztatták; és Angliában most folyik a tárgyalás, hogy a londoni egyetemet új, a tradícióval teljesen szakító törvény útján szabályozzák. Ezzel talán feleltem volna *t.*— úrnak azon gunyos biztatására is, hogy «tessék egy egyetemi törvényjavaslatot készíteni», lévén ez olyan föladat, melyre kompetensebbek mint én és az én ismertetőm is csak illetékes megbízatás után szoktak vállalkozni.

Naivnak mondja továbbá az ismertetés azt a kívánságomat, hogy az egyetem hanyag tanulóitól a tanulási idő beszámíthatóságát megtagadhassa és azt mondja, hogy erre az ötletre a szerző, tudniillik én, büszke lehet. Én e furcsának bemutatott tételt így kockáztattam meg: «Azt már valóban az egyetemre kellene bízni, hogy hanyag tanulóitól a tanulási idő beszámítását megtagadhassa és ily ügyekben is ne lehessen forum apellatorium a miniszterium». Nyilvánvaló, hogy én itt a fősulyt arra helyezem, hogy az egyetem maga dönthesse el: a tanuló vállalt köteletségének eleget tett-e és ne a ministerium avatkozzék ily tőle egészen távol eső csekélységbe — ez pedig oly egyszerű észszel fölfogható dolog, hogy erre nekem büszkének lenni nem kell és inkább csak hiányát kellene restellenem.

Naiv továbbá az ismertetés szerint az is, hogy én elhiszem a kolozsvári egyetem mult évi rectorának, hogy az egyetemi ügyek nyilvános szellőztetése a hivatalos titok megsértésével egyenlő. Ezt én valóban elhiszem, nemcsak azért, mert az ismert rectorral szemben az ismeretlen *t.*-nek az ellenkezőt kevésbé hihetem el, hanem azért is, mert ily fegyelmmel való fenyegetés csekélységemnek is kijutott. De talán emlékszik még *t.*— úr arra is, hogy két év előtt az összes hirlapokban egy akkor uralkodó dékán mint fenyegette meg az egyetem egyik legrégibb és legérdemdúsabb tanárát «fegyelmmel» azért, mert az a saját védelmére a saját fölszólalását vitte a jobban informálandó nyilvánosság elé.

Még csak az utolsó tételére az ismertetésnek kell reflectálnom, mely szó szerint azt mondja: «nálunk alapos reformra szorul az egyetemi rendszer; vissza kell térnünk a német rendszerhez, melyet csufosan elrontott az egyetemi autonomia». Tehát mégis szükség van reformra és vissza kell térni a német rendszerhez. De hogyan képzelhető a rendszer reformja megfelelő intézkedések nélkül és ha az autonomia rossz, hogyan képzelhetők ily intézkedések törvény nélkül? Arról már nem is akarok szólni, hogy *t.*— szerint az egyedül üdvözítő reform a német rendszerre való visszatérés. Érdekes, hogy a mikor ezt nálunk hangoztatják, ugyanakkor a porosz közoktatás-

ügyi minister az egyetemek rectorait értekezletre hívja össze — a német egyetemi rendszernek a kor kívánalmainak megfelelő reformálása ügyében — és ily reform szükségé mellett érvel a berlini egyetem új rectora Waldeyer is. De nálunk ez már így szokás; a divat elkésve érkezik ide és míg például a nyugati világban az «anthropologia» alatt ma már orvosi, jogi, socialis, ethnographikus kérdések complexusát értik, nálunk ez alatt még ma is jó részt ásatag csonttanulmányt értenek. — *t.* — *úr* is elkészt tehát a német rendszerre vonatkozó javaslatával, de én azért neki szemrehányást nem teszek, mint ő nekem tesz azért, mert előtte «új dolgokat» kis füzetemben nem hoztam föl. Én kellő mentséget találok az ő és a magam számára is abban, a mit szintén a német Goethe mond:

Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken
Was nicht die Vorwelt schon gedacht.

Schächter Miksa.

Viszonválasz.

Ez ellenbírálattal bajos komolyan foglalkozni, mert szerzője nem komoly argumentumokkal, hanem a hírlapokból eléggé ismert és megutált úgynevezett szellemes, azaz üres és semmitmondó ötletekkel dolgozik. Ily ötlet mindjárt az, mikor engem megtanít arra, hogy az autonomia szóban befoglaltatik a törvény. Őszinte és mély hódolattal hajlok meg Schächter úrnak imponáló tudománya előtt; de ha már megtanult annyit görögül, hogy az autonomia szóban benne van a nomos, megtanúlhatta volna azt is, hogy ennek nem az az értelme, mintha az intézmény törvényen alapulna, hanem annyit tesz, hogy a vele fölruházott testület maga (autos) szab magának törvényeket. Egyébiránt, hogy csak az lehessen autonomia, a mi törvényen nyugszik, ez oly naiv állítás, melyet millió testület szervezete fényesen megczáfol.

Furcsa argumentum az is, hogy egy tanszék betöltésénél nem rég nagy polemia folyt a napilapokban, és ennek elhárítására kell ez ügyben a legmesszebbmenő nyilvánosság. Hiszen ha ilyen volna, még sokkal különb polemiák folynának a napilapokban! Erre Schächter úr maga hoz föl egy esetet, a hol a konc körül vívott elszánt küzdelem egy hatszázhuszonhat lapra terjedő opus kiadására vezetett, pedig csak egy rendkívüli tanszék betöltése volt szó-

nyegen, — persze rendes tanszéknél legalább ezer lapnyi kötet kellene! Hogy Schächter úrnak a kenyéririgység rút vetélkedésének ilyen abszurd virágaiban kedve tellik, nagyon jellemző adat ugyan, de argumentumnak éppen nem ajánlatos.

Általában furcsa és feltűnő, hogy Schächter úr annyit bajlódik a hirlapokkal. Ugy látszik, csak e réven vél csillapító írt találhatni a megsértett önérzet, vagy hiúság számára. Legyen neki hite szerint!

Azon egészen mellékes megjegyzésemre, hogy alig van egyetem, mely törvényen nyugszik, Schächter úr megtanít, hogy a francziák csináltak törvényt és az angolok szándékoznak csinálni. Hát tagadom én ezt? vagy megczáfolja ez állításomat? vagy ezzel törvényt nyert a világnak még vagy ötven egyeteme, melyek közt a legjelesebb főiskolák vannak?

A hanyag tanulókat csak azért hoztam föl, mert Schächter úr a legfontosabb dolgok mellett az ilyen semmis apróságokat is egyenérték nélkül tárgyalt; a hivatalos titok kérdéséről pedig nem tárgyalok olyan íróval, a kinek a dologról sejtelve sincsen és a ki itt is a hirlapokkal dolgozik, melyekben egy dékán fegyelmivel «fenyegetett» egy tanárt. Tehát már a «fenyegetés» is büntetés vagy argumentum. Különben megjegyzem, hogy a ki «a saját védelmére a jobban informálandó nyilvánosság elé» viszi a dolgát, az jobban tesz, ha félre áll és hallgat, nem a hivatalos titok miatt, hanem azért mert eo ipso nincsen igaza és ott keresi igazát, a hol komoly egyetemi tanár semmi körülmények között sem keresheti.

Az utolsó passus csupa üres beszéd, még pedig sulyosbítva elferdítéssel. A szerző úr általában nem is sejtí, hogy mennyi furcsaságot és mily kevés erkölcsi érzékkel ír össze, csak hogy látszólag, tudniillik a nem tájékozott olvasó előtt igaza legyen. Rám fogja, hogy én az egyetemen nem találok reformálni valót, holott én éppen az ellenkezőjét a legerősebben állítottam; rám fogja, hogy én a német rendszert divatból ajánlom, (nálunk német divat!) holott én harmincz esztendeje küzdök a korlátlan tanítási és tanulási szabadság mellett; rám fogja egész ellenbírálataiban, hogy én az egyetemi törvényt ellenezem, holott én világosan megmondtam, hogy semmi kifogásom ellene, de nézetem szerint az egyetem főbajait törvény nélkül is meg lehet gyógyítani, sőt a legtöbb bajt nem is lehet törvény útján meggyógyítani, mit a kolozsvári egyetemre vonatkozó törvény is világosan bizonyít. Sőt még a német egyetemi tanárookra is ráfogja, hogy el akarják ejteni a «német

rendszer», holott mindenki tudja, hogy ez Németországban senki-
nek esze ágában sincsen. Schächter úr csak állít és állít, holott
komoly írónak csak igazat szabad állítania. Persze, a ki annyit bajló-
dik a hirlapokkal, e tekintetben könnyen eltompúl. t.

Új magyar könyvek.

Laveleye, Émile dr. A tulajdon és kezdetleges alakjai. A negye-
dik átvizsgált és tetemesen bővített francia kiadás után fordította
Dr. Bartha Béla. Bevezetéssel ellátta Dr. Pulszky Ágost. II. köt.
Buda-Pest, 1898. Akadémia. (8-r. 4, 315 l.) 1 frt 50 kr.

Magyar Jogi Lexikon. Számos férfiú közreműködésével szer-
kesztette Márkus Dezső dr. I. kötet. A Biró. Buda-Pest, 1898. Pallas.
(8-r. VI, 806 l.) 10 frt.

Majláth József gróf. Társadalmi program. Buda-Pest, 1898.
Kilián Fr. (8-r. 40 l.) 12 kr.

Majunke Pál dr. A porosz-német kulturharcz törtérete. Ford.
és kiadja a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi isko-
lája. II. kötet. Buda-Pest, 1898. Buschmann. (8-r. XXIII, 347 l.)

May Károly dr. A csendes óceánon. Ford. Szekrényi Lajos.
Buda-Pest, 1898. Sz. István-társ. (8-r. 677 l.) 3 frt.

Mikszáth Kálmán. Almanach az 1899. évre. (Egyetemes
regénytár XIV. évf. 4—5 köt.) Buda-Pest, 1898. Singer és Wolfner.
(8-r. 260 l.) 1 frt.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai.
A m. t. akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegy-
zetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Buda-Pest, 1898. Akadémia.
(8-r. XXXIX, 520 l.) 4 frt 50 kr.

Pongrácz Sándor dr. Turáni nyelv- és néptudományok.
A kúnok nyelve. Buda-Pest, 1898. Pfeifer. (8-r. 44 l.) 1 frt.

Waldapfel János. Adalékok a gymnasiumi oktatás elméleté-
hez. A budapesti m. kir. tanítóképzőintézet gyakorló főgymnasiu-
mában Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek
(theoreticumok) jegyzőkönyveiből. Buda-Pest, 1898. Eggenberger.
(8-r. 135 l.) 1 frt.

